

Telugu Classics - Popular Edition Series

పారిజాతాపహరణము

(సంస్కృతాధారిత కృతము)

శ్రీ నాగపూడి కుప్పస్వామయ్య

రచియుండినది

పరిమళోల్లాసమను వ్యాఖ్యానముతో గూడినది

1884
R.O.

శ్రీ నాగపూడి కుప్పస్వామయ్య

ప్రచురణ

ప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి

హైదరాబాద్, హైదరాబాద్ - 500 004

COMPLIMENTARY COPY

Telugu Classics – Popular Edition Series

పారిజాతాపహరణము

(నంది తిమ్మనార్య కృతము)

ACCNO 12, 450

శ్రీ నాగపూడి కువ్వస్వామయ్య

రచించిన

వరిమళ్ళోల్లానమను వ్యాఖ్యానములతో గూడినది

ప్రచురణ

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి
కళాభవన్, నైఫాబాద్, హైదరాబాద్-500 004.

ప్రథమ ముద్రణ

ఏంగి 1978

ప్రతులు 1000

ACCNO 12451

వెల : రూ. 15.00

Paper used for the printing of this book
was made available by the Govern-
ment of India at concessional rate.

ముద్రణ .

తరణి ప్రెస్.

సికింద్రాబాదు-500 009.

తొలి పలుకు

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ తెలుగుభాషలోని ప్రాచీన సాహిత్యము అందరికి అందుబాటులో నుండునట్లుగా ముద్రించి ప్రకటింప వలెనని నిశ్చయించినది. తెలుగుభాషలోని పూర్వగ్రంథసముదాయము ఈనాడు పాఠకులకు సక్రమముగా సరసమైన ధరకు లభ్యమగుటలేదు. ఈ తోటను దీర్చి ప్రాచీన గ్రంథసంచయమును విడివిడిగా ప్రకటించుటకు సాహిత్య అకాడమీ తీర్మానించినది.

శ్రీ శే నాగపూడి కుప్పుస్వామయ్యగారు నంది తిమ్మన రచించిన పారిజాతావహరణమునకు పరిమళోల్లాసమును చక్కని వ్యాఖ్య వ్రాసియున్నారు. అదేవిధముగా పారిజాతమునకు పరిమళము వంటిదే. 1929లో మొదట అచ్చయిన ఈ ప్రసిద్ధ వ్యాఖ్యానము నేడందరికిని అందుబాటులో లేదు.

కుప్పుస్వామయ్యగారి మనుమలు శ్రీఎన్ రామనాథయ్యర్ వారి తాతగారి గ్రంథమును అకాడమీ పఞ్చాన ముద్రించి ప్రకటించుటకు అంగీకరించినారు. శ్రీఅయ్యర్ గారికి అకాడమీ పఞ్చాన ధన్యవాదములు.

హైదరాబాద్

దేవులపల్లి రామానుజరావు

26-1-78

కార్యదర్శి,

శ్రీ రస్తు
శ్రీగదాధిపతయే నమః
శ్రీశారదాంబాయే నమః
పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్య వ్యాఖ్యానమగు
పరిమళోల్లాసమునకుఁ

వీ రి త

శ్రీ కాంతామణిన్ సురద్రుసుమముం
శ్రేమంబుతో నియ్య న
స్తోకావర్ణముఁజెంది మానసమునన్
శోకించునభ్యాసతిన్
నాకానీతముఁ బారిజాతనగముం
దా నిచ్చ యూరార్చునా
శ్రీకృష్ణున్ మునివంద్యుఁ బుణ్యచరితున్
సేవింతు శ్రాంతమున్.

క. ప్రతిపదవిన్యాసచమ
త్కృతియుతమై సరసవచనమృదుసంశ్లేషాం
చితమై భావోదయం
జితమై యీకావ్యరమణి జెలువారుఁ గడున్. 2

చ. సరసకవిమానసాహ్లాదకరమృదూక్తి
భరణమై నీరసగ్రంథపరనమృదిత
మోదసహృదయహృదయసంఘాతతాప
హరణమై పారిజాతాపహరణ మమరు. 3

క. వలికపురపుఁ బలుకులు పలు
కులఁ దేనియ లోలుకఁ జెలుపుకులుకులు దోలఁకం
బలుకువెలది కఱపిన చిలు
కలపలుకులు నందితిమ్మకవివరు పలుకుల్

4

సి. కొమరారు పారిజాతమహీదుహవరంస
కుసుమాళి వలపులఁ గొల్లవెట్టి
పలుకుఁదొయ్యలిముద్దు లోలుకు విపంచికా
కలరవంబులతోడఁ జెలిమిచేసి
శారదాచరదాంబుజ స్ఫురన్మంజీర
మృదురవంబులతోడ మేలమాడి
యచురాలయంబున నరుదారు నమృతంబు
తియ్యదనంబుతో వియ్య మంది

తే. సారథములు గుఱాళింప సరససుభగ
కోమలతయు శ్రావ్యతయును గొమరు మిగుల
మధురరసములు చిప్పల మంజునరణి
నందితిమ్మవలక్కు లానంద మొసఁగు,

5

సి. సురలలో హరిరూప హరునిచందంబున
నగములలో మేరునగముమాడ్కి
గ్రహములలోన సారసమిత్రుకై వడిఁ
దారలలో సుధాధాముపగిది
నదులలో జాహ్నువీనదియొప్పిదంబునఁ
గవులలో వాత్సీకికవివడువున
రసముల శృంగారరసము విధంబున
వర్ణంబులను శుక్ల వర్ణ ముగలి.

చే. నిలను నవతారములలోనఁ గృష్ణులీలఁ
దరులలోఁ బారిజాతంబు కరణి భక్త
గణములో నానదునిపోల్కిఁ గావ్యసమితి
నాంద్రమునఁ బారిజాతాపహరణ మలరు.

6

సీ. ఏ మహానాథుండు భూమీశమణిమౌళి
నిరాజితాంఘ్రివంశేరుహుండు
ఏ పండితవతంసుఁ డిలలోని పండిత
వ్రాతంబునకుఁ బారిజాతానగము
ఏకవీశ్వరుఁ డిద్ధపాశోద్భవాముక్త
మూర్ఖుడా కావ్యనిర్మాణ చణుండు
ఏ వంద్యచరితుండు శ్రీవేంకటేశ్వర
పాదారవిందై కభజనరతుండు.

తే. ఏరసికలోకవర్బుండు పారిజాత
హరణముఖ సత్కృతిస్వామియై విశాల
శాశ్వతయశంబుచేఁ గ్రాలు జగతిసట్టి
కృష్ణరాయని గీర్తింతు నెనఁగు పేర్ని

7

క. వాసిగ నీ కావ్యమునకు
వ్రాసితి నా నేర్పుకొలఁది వ్యాఖ్యానంబున్
భాసిలు నిలం బరిమళో
ల్లాసం బనుపేర రసికులకు ముద మొదవన్.

8

క. తెలిసిన వానిని వ్రాసితిఁ
దెలిసినవని తలఁచి వ్రాసితిం దెలియక నా
తెలియమిఁ బొలసిన నలుసులఁ
దెలిపెదరని తెలఁచు లెస్స తెలిసినవారిన్.

9

ఆంధ్రకవికాపారంగతు లగు నన్నయ తిక్కన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ భాస్కరుడు బమ్మెరపోతన మున్నగు కవినాథులు తొలుత నీభాషయందు జనులకు సుత్రమధర్మంబులు బోధించు పురాణాదులు లేమింజేసి భారతరామాయణభాగవతములను సంస్కృత భాషయందుండి యాంధ్రీకరించి తోకోతర తీర్తినిలయులై యాంధ్రలోకంబునకుఁ బరమోపకారంబు చేసి యున్నారు. వారిలో నన్నయ, తిక్కన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యను మువ్వురుదేవతలలో హరి హర హరణ్యగర్భులనియెడు మూర్తిత్రయముఁబోలెఁ గవి త్రయం బనం బరగుదు నదేవతలు సకలప్రపంచంబున కాధారులై వెలయుకరణి నాంధ్రభాషా ప్రపంచంబునకు జీవాధారులై వెలయుచున్నవారు. తద్రచితము లగు భారత హరివంశగ్రంథములే యాంధ్రభాష కూతగొమ్మలై యలరారెడు.

ఆమ్మహాగ్రంథములు పురాణేతిహాసములైనను దత్కర్తలు సంస్కృతమునందు వాల్మీకివ్యాసులవందంబున నందందు సందర్భములు పొసఁగినచోటులఁ గేవలనంద సంధాయకంబులగు వర్ణనాదులను మనోహరంబుగాఁ జేసియేయున్నారు. పిదపఁ గొండాక కాలమునకుఁ గ్రమంబున మహిపాలురకుఁ గావ్యశైలియందభిరుచి యొదవఁదద్రంజనార్థము వారికాలంబున నుండిన యాంధ్రకవినాథులగు శ్రీనాథాదు యెఱ్ఱాప్రెగ్గడవిరచిత మగు లక్ష్మీనృసింహపురాణముమాడ్కిని భీమేశ్వరపురాణము కాశీఖండము తోనగు పురాణకథలను గావ్యరీతిని రచియించుటయ కాక శృంగారనైషధము భోజరాజీయము మొదలగు తేవలకావ్యములను వ్రాసిరి

పదంపది సంస్కృతాంధ్రములందు విశేషపాండిత్యంబు గలిగి మహిశ్వరుఁడయ్యఁ గవిశ్వరుఁడై సుకవిజాతంబునకుఁ బారిజాతమహిజాతంబై యాంధ్రభోజుండనఁ గీర్తి గాంచిన కృష్ణదేవరాయ మహారాజుకాలంబునఁ గేవలకావ్యశైలిని గ్రంథములు రచియించుట యన్నరనాథునకుఁ బ్రీతికరంబును భలంపునఁ గవిశ్వరులు ప్రబంధములను రచియింపఁ దొడంగిరి ఆధీకావ్యము లల్లసాని పెద్దనార్యకృతమగు మనుచరిత్రము నంది తిమ్మనార్య విరచితంబగు పారిజాతాపహరణము మున్నగునవి. కృష్ణరాయఁడు మహాకవి యగుటచేఁ దానును నాము క్రమాల్యదయను మహాకావ్యమును రచియించెను.*

*ఆముక్తమాల్యద కృష్ణరాయవిరచితము కానోప దనియు దాని నల్లసాని పెద్దనాట్యుఁడో యొందో మహాకవియో వ్రాసియుండ నోపు ననియుఁ బండితులలో నొక వాదము బహుకాలమునుండి నెగడుచున్నది. ఇ ని యక్కావ్యమునఁగృష్ణరాయ కృతమనియే చెప్పఁబడియుండుటచేఁ దద్రచితము కాదని వాదించువారలే తమవాదమును

ధూర్జటి కాళహస్తిమాహాత్యమును వ్రాసెను అనంతర మచిరకాలంబుననే రామరాజుభూషణుడు వసుచరిత్రమును బింగళసూరన కళాహర్షోదయము ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము మొదలగు నుత్తమకావ్యములను రచించి పౌండ్రగణించిరి వారికిఁ దిమ్మట కవిపుంగవులు గతానుగతికులై యిమ్మార్గముననే సంచరించుచుఁ బ్రాయఃకలుగఁ గేవలప్రబంధములనే వ్రాయుచువచ్చిరి. వానింగూర్చి యిచ్చట ముచ్చటించుట యనవసరము.

ఇప్పగిది నాంధ్రభాషయందుఁ బెక్కులు ప్రబంధము లుప్పత్తినిను వానిలోఁ బ్రధానము అనియు నుత్తమోత్తమకావ్యము అనియుఁ బండితు లొక్కరీతిని బేర్కొనునవి మనుచరిత్రము, వసుచరిత్రము క్తమాల్యద, పారిజాతాపహరణము, శృంగారనైషధమును నీయేనుకావ్యములు ఇవియేతెనుఁగునఁ బంచమహాకావ్యము అనఁబడు కొందఱు శృంగార నైషధమునకు మాఱుగాఁ గాళిఖండమును గొందఱు పాండురంగ మాహాత్యమును మఱికోందఱు రాఘవపాండవీయమును నెన్నుదురు కాని మొదటి నాలుగుమహాకావ్యములను గూర్చి పండితులలో నభిప్రాయ భేదము లేదు.

పారిజాతాపహరణమహాకావ్యమును వ్రాసిన నంది తిమ్మన జీవితాదులు నిండుక వివర్ణించెద విపులముగాఁ దెలిసికొనఁగోరువా రాంధ్రకవులచరిత్రమువలన నెఱుంగనగు. కృష్ణదేవరాయలు క్రీస్తుశకము 1500 వ సంవత్సరము మొదలు 1580 వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యముచేసెను గావున నంది తిమ్మకవి యాకాలమున జీవించి యుండె

సోపపత్తికలుగా సిద్ధాంతీకరింపవలసి యుండి మనుచరిత్రతైలిని దీసికైలిని బోల్చి పరికింప సికైలులందుఁ జాలభేదములు గన్పట్టుటచే నిది పెద్దనార్యకృతము కానోపదని నిర్ణయముగాఁ జెప్పవచ్చును. కృష్ణరాయ లాముక్తమాల్యదయందనేక గ్రంథములు తాను రచించినట్లు చెప్పికొనియున్నాడు అతఁడు కవి గానిదోఁ దా నన్ని గ్రంథములు రచించినటు లనశ్యము వచియింపునా. 'కవితాశ్రీలోఁబడు,' 'కర్ణకుండలితరసాఖండ కవి కావ్య,' 'విద్యాభేదనభోజ,' 'భోజమాపతీవిద్యాపరిపాకా' యని యల్లసాని పెద్దకపిం ద్రుండును, 'గవిలాప్రావీణ్యఫణిశ' యని నందితిమ్మకవీశ్వరుండును గృష్ణదేవరాయ మహీనాథుని వినుతించియున్నారు. కావున నతడు గొప్పకవివరునఁ డనుటకు సందియము లేదు. రచనారతమ్యముచే నాముక్తమాల్యద పెద్దనార్యవిరచితము గాదని స్పష్టమగుట చేతను నితరు లెవరును దానిని రచించినట్లు ప్రవాదము లేనికారణంబునను గృష్ణరాయఁడు కవిలానిర్మాణవివక్షణుఁ డని పెద్దనార్యతిమ్మనార్యులు నుడివియుండుటచేతను నాగ్రంథమును దాను రచించినట్లు చెప్పికొని యుండుటచేతను నాముక్తమాల్యదను గృష్ణరాయఁడే రచియించె ననుట లెల్లము. ఈవిషయమును నిచ్చట విభులముగాఁ జర్చించుట యశాంధలాంధవము.

ననియు నీ కావ్యమును 1518-1520 సంవత్సరముల నడుమ రచియించి యందనోపు ననియుఁ జరిత్రకాండలు వ్రాసియున్నారు

ఇతఁ డార్వేలనియోగిద్రాహ్మణుఁడు కౌశికగోత్రుఁడు అపస్తంబసూత్రుఁడు సింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకును బుత్తుఁడు మలయమాడుత కపింద్రునకు మేనల్లుఁడు శివభట్టఁడు, ఈవిషయములను గవియే చెప్పి యున్నాఁడు.

సీ కౌశికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబసూత్రుఁ డార్వేలవవిత్తరులుఁడు
నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకుఁ దనయుఁడు సకలవిద్యావివేక
చతురుఁడు మలయమాడుతకపింద్రునకు మేనల్లుఁడు కృష్ణగాయత్రిశ
కరుణానమాలభిఘనచతురంతయానమహాగ్రహారసన్మానయుతుఁడు

తే, తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమరి యహారశిష్యుండు పారిజాత
హరణ మనుకావ్య మొనరించె సంధ్రణాప నాదిభాకరతారాసుధాకరముగ
పారిజాతాపహరణము 5-100.

నందితిమ్మకవికి ముక్కుతిమ్మనయని యొకనామాంతరము సుప్రసిద్ధమై వాడు కలోనున్నది దానికిఁ గారణ మర్కవివరుఁడు చక్కనిపనితామణిముక్కును వర్ణించి

కా, నానానానవిరానవాసనల నానందించుసారంగ మే
లా న న్నొల్లదటంచు గంధవలి బల్కాఁకం దపంబంది యో
షానాసాకృతిఁ బూని సర్వసుష సస్సౌరభ్యసంవాసియై
ఘానెం బ్రేక్షణమాలికామధుకరీవుంబంబు లిర్వంకలన్

అనుపద్యమును తెప్పఁగా దానిచమత్కారముగాంచి రామరాజభాషణుఁడు తన వసు చరిత్రమునందుఁ జేర్చుకొనెననియు దీనిచే ముక్కుతిమ్మనయను పేరుగలిగె ననియు నొక ప్రవాదము గలదు కాని యది విశ్వాసార్హముగాదు. ప్రైపద్యములై లివలననే యది నంది తిమ్మనది కాదనియు రామరాజభాషణకృతమే యనియుఁ దెల్లం బయ్యెడు, ముక్కుపొరుగుగా నుండుటచే నీ పేరు గలిగెనని కొందఁ జెందురు ఇదియే నిజము గానోపునని తోచెడు. కారణ మెయ్యదీయెనను నిక్కవిచంద్రునకు ముక్కు తిమ్మన యనుప్రసిద్ధనామము గలుగుట నిక్కము 'ముక్కుతిమ్మనార్యముద్దుపల్కు' అను ప్రాచీన పండితపరంపరాగ్రహణమే దీనికి నిదర్శనము

ఇటులే యితఁడు పారిజాతాపహరణమును స్మరచియించుట కొకకారణము పెద్దల నాఁటినుండి విననయ్యెడు కృష్ణదేవరాయ లొకరేయి యంతిపురమున నిజకాంత యగు రుతిమందేవితో నేశాంతంబున నుండుతఱి నాసతి యతని దెసం గొండొక ప్రణయాపరాధము గావింపగా నమ్మహిపతి కుప్పతుండై తేచ్చి చని యమ్ముగువమొగంబుఁ జూడఁకుండె

ననియు వాదించువురిం గలుపుట తైత్రీయమిత్రుఁడును గనీశ్వరుండును బెద్దవాఁడునుగ నందితిమ్మనయిమ్మహాకావ్యమును రచియించి యతనికింపినిపింపఁ బ్రథమాశ్వాసాంతమునఁ గల 'పాటలగఁది...' 'జలజాతాసన...' 'కోపనపదహతి...' 'ననుభవదీయ...' అను నీపద్యంబులను విని కృష్ణరాయలు కోపంబు విడనాడి తననతిం జేరిసుఖంబుండెననియుఁ జెప్పదురు

ఆంధ్రపంచమహాకావ్యములలో మనుచరిత్రము, వసుచరిత్ర, మాముక్తమాల్యద, శృంగారనైషధ, మను నీ నాలుగింటికిఁ బండితులు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి ప్రకటించి యున్నారు రాఘవ పాండవీయము పంచకావ్యములలో నొకటి యని యెన్నంబడినను దానికిని వ్రాచిన పండిత వ్యాఖ్యానము గలదు కాని యెల్లవారును నాంధ్రపంచమహాకావ్యములలో నొకటి యని యంగీకరించుచుఁ బరించుచున్న పారిజాతాపహరణమున కేలాకో యిందాఁక నెవ్వరును వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁదలంపరైరి ఇది సుబోధమని తలంచి వ్రాయరైరనినచో సామాన్యముగా నర్థములు వీడని ప్రకరణము లిం దెన్నియొకలవు. ఎవడును దీనికి వ్యాఖ్యానము వ్రాయమికిఁ గారణము నన్ను ధన్యఁజేయవలయు నను తలంపునఁగాఁబోలు నని తలంచుచున్నాను

పిన్నటనాఁటనుండి పారిజాతాపహరణ కావ్యముపై నాకు మక్కువ యెక్కువ ఇమ్మహాకావ్యంబును జదువఁ జదువ దీనిపై నా కభిరుచి నానాఁట మిక్కుట మగుదు నచ్చెను దీనికిఁ బండితో త్రము లెవ్వరైనను వ్యాఖ్యానము చేయుదురాకో యని పెద్దకాలము తద్దయు నిరీక్షించుచుంటిఁ గాని యొక్కరును జేయరైరి అంతట దీనికి వ్యాఖ్యానము వ్రాయుతలంపు క్రమంబున నా మనంబునఁ బొటమరించి చిగురించుచుండె ఇట్లు కతివయకాలంబుననుడు మదియ మిత్రులగు పలువురప్రేరణంబున నల్పజ్ఞాఁడనగు నే నిప్పనికిఁ గడంగుట తగదని యెదలోఁ దలంపక సాహసంబున నీ వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁఁబూని కొందొక కాలంబునకుఁ బూర్తికావించితి

ఈ గ్రంథమునకు ముద్రితాదర్శములు నాలుగేను గలవు కాని వానిలో నుత్తమంబులని నామదికిఁదోచినవి రెండు ఒకటి వల్లూరు జమిందారువా రగు శ్రీ మన్నాగ మహీశ్వరునిచే ననేకాంధ్ర గ్రంథములను దొలుదొల్ల బహుళవ్యయ ప్రయాసములతో నచ్చువేయించి యాంధ్రలోకంబున కుపకారంబు చేసిన వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రుల ముద్రాక్షరశాలలో దుర్మరి (1861) సంవత్సరమునం దచ్చు వేయింపఁబడినది. ఇది యనేకాంధ్రగ్రంథపరిశీలనము చేసి శబ్దరత్నాకర మను నకారాది నిఘంటువును రచించి యాంధ్ర జనులకు మహోపకృతి గావించిన బహుజనపురి సీతారామాచార్యులవారు పరించుచుండిన పుస్తకము. దీనియందు వారు గావించిన సవరణలందందుఁగలవు మఱి యొకటి ఖుదీయ మిత్రులును బండితో త్రము లని పొగడ్తగాంచినవారును మహో

పాధ్యాయ కలాప్రపూర్ణ బిరుదాంబితులును నగు వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రిలవారి గ్రంథమున ననేకములగు సవరణలు గావించి స్వకీయ ఘద్రాక్షరశాలలో ఘుడింపించి నది ఈ రెండార్యములలోను నవపాఠము లనేకములు గానంబడుటచే నింకను బ్రాచీన కాళపత్ర లిఖిత గ్రంథములు సంపాదించఁ బ్రయత్నించితిం గాని యెక్కడను నొక్కటియుఁ జిక్కదయ్యె.

కావునఁ బై కనిన రెండార్యములే నాకాధారము లయ్యెను. ఈ రెంటియందును దప్పులని తోచినవానిని నాబుద్ధికి సమంజసమనియుఁ గవిహృదయంబనియు స్ఫురించిన తెలంగున సాహసించి సవరించితి. ఉన్న పాఠములకుఁ గవిహృదయం బెఱింగి యర్థ వివరణము చేయుట యటులుండఁగా నవపాఠములు కానంబడినపుడు సాధుపాఠ నిర్ణయంబు సేయుటయందు గోచరించు కష్టం బంతయని చెప్పవలయునే

అప్పగిది నేను గవిహృదయ నిర్దారణముచేసి కావించిన సవరణలను గొన్నింటిని బండితాభిందలును గీర్తిశేషులును నగు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలకును మఱి కొందరు విద్వాంసులకును జూప వారెల్లరు నాసవరణలను సమీచీనంబులని యామో దించిరి. ఈ సవరణలను (అ) గుఱుతుగల యనుబంధములోఁ దెలిపియున్నాను. ఇంకను బై కనిన యార్యములు రెంటును బారభేదములు గానంబడినపుడు నామనంబు నకు రెన్నయని తోచిన పాఠములను స్వీకరించితి పీనిని (ఆ) గుఱుతుగల యనుబంధ ములో సూచించి యున్నాఁడను. పీనిలోను నా చేసిన సవరణలు కొన్ని గలవు సంస్కృత వ్యాకరణ శాస్త్ర సాధ్యమగు పదములు గొన్నింటికి సూత్రసహితముగా రూపనిష్పత్తులు వివరించి వానిని (ఇ) గుఱుతుగల యనుబంధములోఁ దెలిపినాఁడను వాని నాయాపద్యముల వ్యాఖ్యానములలోనే లిఖింపరాదా యని కొందఱుడిగిరి కాని యవి సామాన్య జనులకు నిరుపయోగములై పానకముతోఁ బుడకలవలెఁ గ్లేశకరంబులై యుండునని రలఁచి యచ్చటచ్చట వివరింపక వానిని దెలియఁగోరు వారికై ప్రత్యేకముగా వ్రాసితి

ఈ వ్యాఖ్యానమునందుఁ జేర్చుకొనఁదగు నంశములను (ఈ) గుఱుతు గల యనుబంధములో వివరించితి

ఈ వ్యాఖ్యానము వ్రాయుటయందు నే నవలంబించిన నియమము లను వివరించెద.

1. సామాన్యముగా సులభమగు పద్యములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయకయే సుగమ మని పదలితి (హ 1-46-1-51.)

2. పద్యములలోను గద్యములలోను సులభము లని నాకుఁ దోచిన పద్యముల కర్థములు వ్రాయనైతి. సమాసముల కర్థము వ్రాయనపుడు వానియందలి సులభ పద

ములకును సర్థము వ్రాయవలసి వచ్చుటచే వ్రాసితి ఆకనికిన్ - ఆ నారద మహర్షికి,
చని - పోయి, ఇచ్చి - ఒసగి, అప్పుడు - ఆ సమయంబున, మగడు - పెనిమిటి,
అంభోజేశ్వణలు - ప్రియ; ఇట్టిపదముల కర్థములు వ్రాయుట వ్యర్థమని నా తలంపు

8 ప్రాయశ్చముగా నన్యయక్రమముననే యర్థ వివరణము గావించుదు మూంము
నందలి కఠిన పదములకు సులభ పదములతోనే యర్థములు వ్రాసితిని.

4 వర్తనలు మొదలగు కఠినములగు పట్టులతోఁ బ్రతిపదార్థములును దాత్పర్య
ములును విపులముగా వివరించితి.

6 ఎందేని పద్యములలో విశేషాంశములు వక్రస్యములని నాకుఁ దోచినవాని
నాయా పద్యముల వ్యాఖ్యానముల కడపట వ్రాసితిని అట్టి పట్టులలో (వి) యను
గులుతు పెట్టఁబడియున్నది.

8 పెక్కుచోటుల నా చేసిన యర్థములకు నిఘంటు ప్రమాణములను నితర
గ్రంథ ప్రమాణములను సుదాహరించితి.

7 ఆయా చోటుల నలంకారములను ధ్యేయము మున్నగువానిని సూచించితింగాని
వాని లక్షణములను విద్యార్థు లలంకార శాస్త్రము వలన నెఱుంగఁగలరను తలంపున
భిన్నపక విడిచితి.

8. ఆయా వృత్తములకు ఛందోలక్షణములు సంగ్రహముగా వివరించితి.

9 అనేక స్థములలో సంస్కృత గ్రంథములలో నుండి ప్రమాణవచనముల
సుదాహరించి యున్నాను. వానికిని దెలుగునఁ దాత్పర్యములు వ్రాసినచో సులభముగాఁ
దెలియవని కొందఱు నుడివిరి కాని గ్రంథవిస్తర భయంబుచే వ్రాయనైతి. వానిని
జిజ్ఞాసువు లిందుకి ప్రయత్నముతోఁ దెలిసికొనఁగలడు. ఇక్కలంబునఁ దెలుగుదడుపు
వారికి సంస్కృత భాషాజ్ఞాన మావశ్యకముగాదని కొందరు దానిదెస ననాదరంబుసేయు
దురు. వారి మాటలతో నేమికాని యాంధ్రగ్రంథ పరిజ్ఞానంబునకు సంస్కృతభాషా
జ్ఞాన మత్యంతావశ్యకమని యాగ్రంథములను జదువు వారికిని గవిత్వము చేయువారికిని
దప్రుక గోచరించును అనేక విషయములు సంస్కృత గ్రంథములలో నున్నవి కాని
తెలుగు భాషయందు లేవు. కావున వ్యాఖ్యానము సేయునపుడు సంస్కృతగ్రంథముల
నుండి ప్రమాణ వాక్యముల సుదాహరింపవలసియే యుండును. అవి ధారణార్హములై
యుండును.

10 సంస్కృత షష్ఠీతత్పురుష సమాసముల కర్థములు వ్రాయునపుడు కర్పార్య
ముగ వచ్చిన షష్ఠీవిభక్తులకుఁ దెలుగున నావిభక్తులతో సర్థము వ్రాసినచోఁ జదువుటకు
సౌంపుగా నుండుదను తలంపున, నట్టితావులతోఁ దఱుదుగా ద్వితీయా విభక్తులతోనే
యర్థము వ్రాసితి.

ఉదాహరణము:-

తరసాస్వాదన (1-29) - మాంసము యొక్క తినుటయందు - అని వ్రాసినఁ జదివెటకు తెన్నగా నుండదను తలంపున మాంసమును తినుటయందు-అని లిఖించితి.

పఠాదాన (1-95) - పందెపు సొమ్మును గ్రహించుటయందు,
 కుంభిత్రాణ (2-56) - నీనుఁగును రక్షించుటయందు,
 పృథుకస్వాపక్రియా (2-85) - దిడ్డలను నిద్రపుచ్చు కార్యమునందలి,
 జగత్ప్రియానిర్మితి (8-98) - ముల్లేకములను సృజించు కార్యమునందు;

దైత్యవిధ్వంసన (9-41) - రాక్షసులను జంపుటయందు,
 కొన్నియెడల షష్ఠీ విభక్తితోనే యర్థము వ్రాసితి
 బలింద్ర నిర్బంధన (2-53)- బలిద్రవ్యములకు చెఱఁబెట్టు కార్యమునందు;
 ప్రసూనానవార్పణ (9-44) - పుష్ప మద్యము యొక్క అర్పించుటవలన,
 ఈ నియంబులు కొన్ని యెడలఁ దప్పియుండువచ్చును

మహాపండిత సార్యభౌముండును వ్యాఖ్యాన చక్రవర్తియుఁగు మల్లినాథసూరి కాశిదాన విరచితములగు రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము, (మాఘ కావ్య మనంబడు) శిశుపాలవధము, (భారవికృతం బగు) కిరాతార్జునీయము, (శ్రీ హర్ష కృత మగు) నైషధము అనునీ మహాకావ్యములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి లోకులకుఁ బఠమోపకారము చేసియున్నాఁడు గదా. మల్లినాథుని మాడ్కి నిరంకుశముగా వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁ దదీయపాదరఱంబును బోలని నాఁబోటి వానికిఁ దరమా అయినను నప్పండితోత్తముఁ దవలంబించిన పద్ధతిని నేననుసరింపఁ బూనితినిని మాత్రము వాక్రవ్యగతను అతని వ్యాఖ్యానములలో నుండి పెక్కు బుదాహృత వచనంబులు నేను గైకొని మదీయ వ్యాఖ్యానములలోఁ జేర్చితి

అతఁడు సులభపదములకును గొన్ని చోటల నర్థములు వ్రాసెను. కొన్ని సులభ పదములకుఁ గరిన పదములతో నర్థములు వ్రాసెను వీని కుదాహరణములు కొన్ని యాపెద.

కుమారః-బాలకః (రఘువంశము 4-87) అంతః-అవసానం (మేఘసందేశము 2-55)
 సురాః-దేవాః (,, 10-85) కంపనేన-అవధూననేన (,, 8-80)
 ముదం-అనందం (మాఘకావ్యము 6-72) గురోః-పురోధనః (కుమారసంభవము 7-81)
 శుత్రైః-శుభ్రైః (కిరాతార్జునీయము 5-42) మౌనస్య-వాగ్మ్యచనప్రతస్య (నైషధము 8-90)
 ప్రైతైః-నిర్మితైః (,, 8-1) కంఠం-గ్రీవాం (,, ,,)

ఇట్లు వ్రాసియునికి న్యూనతయని నేను వదిలిపను. వ్యాఖ్యానము వ్రాయుధోరణితో నిట్టివి లభింపఁబడుట సహజము ఇట్టివి మదీయవ్యాఖ్యానమునందును గల వని యెఱుంగి మల్లివాధనూరిని శరణు సొచ్చితి

ఈ కావ్యమునందలి కథను సంగ్రహముగా వివరించెద

శ్రీకృష్ణుడొకనాఁడు రుక్మిణీదేవిగృహంబున నుండఁగా నారదమహర్షి యచ్చటికి వచ్చి వారిచేఁ బూజితఁడై యొక పారిజాతపుష్పమును గృష్టుని కిచ్చెను ఆతఁడు రుక్మిణీయింట నున్న కారణంబున దాని నద్దేవికిచ్చెను దీని నెఱింగి సత్యభామ యీసుఁడైది మగనిపైఁగోపించి దుఃఖించుచుండఁగాఁ గృష్ణుఁడొక ననుసరించి యొక పుష్పమునకై నీవు వగవనేల పారిజాతపుష్పమునే నీయింటికిఁ దెచ్చి నాటించెద నని చెప్పఁగా సత్యభామ సంభసింది కాంతునికి మజ్జనాద్యుపచారములు సేయఁదొడంగి, అచ్చటికి నారదుండును వచ్చినచందఱును భుజించినపదంపడి నారదునితోఁ గృష్ణుఁడు నరకాసురుం డపహరించినకుండలముల నదిలి కిచ్చుటకై నేను మీ వె టనే యమరావతికి వత్తునని యింద్రునితోఁ జెప్పుమని వీడ్కొలిపె

అమ్మఱునాఁడు కృష్ణుఁడు సత్యభామసహితుండై గరుత్మంతు నెక్కి యమరావతికిఁబోయి దేవేంద్రుని మన్ననలు వడసి సతీయుతుండై నందనోద్ధానంబునకుఁ జని కొంతసేపు విహరించి యారేఱు కడపి మఱునాఁడుద్ధానపనంబునకుఁబోయి పారిజాత పుష్పమును తెల్లగించి గరుత్మంతునిపైఁ జెట్టెను. వనపాలకు లావృత్తాంతము నింద్రునితోఁ జెప్పఁగా సతఁడు తన సేనలతో వచ్చి కృష్ణునితో యుద్ధముచేసి యోడి యతనికి శరణాగతుండై యీవృక్షంబును నీవు భూమికిఁ గొనిపోయి నీ యిచ్చకు వచ్చినంతకాలము పెట్టుకొనియుండు మని చెప్పినఁ గృష్ణుడు దానిందెచ్చి సత్యభామ యింట నాటించెను

వె డియు నారదుండు వారికడకువచ్చి సత్యభామతోఁబుణ్యకవ్రతమును జేయుమని బోధింప నద్దేవి యా వ్రతము నాచరించి వ్రతాంగముగా నాకల్పవృక్షమును దన భర్తతోఁగూడఁజేర్చి నారదునికే దానమిచ్చి మఱల నమ్మహామునిపరునివలనఁగైకొని సకలసుఖంబు లనుభవించెను.

ఈ యుపాఖ్యానము సంస్కృతహరివంశమునందు 129 మొదలు 140 వఱకుఁ బదియనెమిదియధ్యాయములలో విపులముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఆ కథనే తైత్తిరిని నందితిమ్మకవి పారిజాతాపహరణమహాకావ్యమును వ్రాసెను. మూలగ్రంథములోని చాలాభాగముల ననుసరించియే యీకవివరుఁడు వ్రాసినను బెక్కుచోటులతోఁ గథలను మార్చియు సంక్షేపముచేసియు తొత్తిగా వదలియు లేనివర్ణనాదులను విస్తరించి

పెంచియు భేదములు గావించెను అతఁడేల యటులొనర్చెనని యడుగుట యసంగతము. పురాణకథను నితివృత్తముగా గైకొని చమత్కృతికి రసవృష్టికిని వలయునటులు స్వతంత్రతతోఁ గావ్యములు రచించుచుటయే యుత్తమకవుల సంప్రదాయము. కుమారసంభవము, శిశుపాలవధము మొదలగు మహాకావ్యము లీపద్ధతినే రచింపఁబడినవి ప్రాయశఃముగా మహాకవులు తమ పురుషుల చరిత్రములనే, తమకావ్యముల కితివృత్తములుగాఁ గైకొందురు. మనకవి పురుషోత్తముఁడగు కృష్ణునిచరిత్రమును గైకొనియే దీనికిఁ గారణ మేమనఁగాఁ గావ్యనిర్మాణమునకు ముఖ్యప్రయోజనము సహృదయుల హృదయంబులం దానందంబుఁ బొందించుటయే యైనను భగవంతుని చారిత్రము నై నచోఁ బారలోకిక సుఖపాదనంబు నగు ననుటయే భగవత్స్మరణ సహితంబుగా నానందంబు ననుభవించుటకంటె శ్రేయం బొందు గలదే

సంస్కృత హరివంశమును నందితిమ్మకవి తనకావ్యములో ననుసరించిన పట్టులను (ఆ) గుఱుతుగల యనుబంధముతోఁ దెలిపియున్నాను. ఈ గ్రంథములలోఁ గల కథాభేదముల గొన్నిటిని (ఆ) గుర్తుగల యనుబంధములో సూచించినాఁడను.

ఇంక నీ ప్రబంధము నందలి గుణవిశేషంబులం బ్రదర్శించెద

అలంకారములు కావ్యశోభాకరము లగుదర్పము లగుటచే నంది తిమ్మనయు నీ మహాకావ్యంబున శబ్దార్థాలంకారములను బ్రయోగించి దానికి మెఱుఁగు పెట్టి యున్నాఁడు శబ్దచిత్రములగు భేకము-వృత్త్యనుప్రాసము-యమకము-గుణితక్రమము పాదభ్రమకము-మొదలగువాని కుదాహరణము లె ర్లి చూపవలసియుండదు అర్థాలంకారముల నాయాపద్యముల వ్యాఖ్యానములందుఁ గొన్నింటిని సూచించియున్నాఁడను. వీనిలో నుత్ప్రేక్షలును రూపకములును స్యథావోక్తులును నీకావ్యమునందు మెండు. ఉపమలు నందందుఁ గలవు అతిశయోక్తు లల్పములు ద్వితియాశ్వాసమందలి యంధ కారవర్ణనము (2-34), నక్షత్రవర్ణనము (2-87), చంద్రోదయ హర్షభావికరణ వర్ణనము (2-89), చంద్రాస్తమయ వర్ణనము (2-59) వీనిలో నొక్కొక్కపాదమునం దొకొక యుత్ప్రేక్ష గలదు. ఈ యాశ్వాసమునం దితరపద్యములు ప్రాయశఃముగా రూపకోత్ప్రేక్షాలంకృతములై చెన్నారు అట్లులే తృతీయచతుర్థాశ్వాసములలోను బెక్కు పద్యములు గానంబడు

“శ్లేషప్రాయ ముదీచ్ఛేష ప్రతిజ్యే ష్వర్థమాత్రకమ్,

ఉత్ప్రేక్షాదాక్షిణాత్యేష గౌడేష్వక్షరదంబరః”

అని హర్షచరితమున బాణుఁడు నుడివినట్లు దాక్షిణాత్యు లుత్ప్రేక్షాప్రియులనుట తెల్లము

మనోహరములగు రూపకాలంకారముల కుదాహరణము లొకకొన్నిచూపెద
'అమరులతోనపుట్టిక...' (2-41), 'విననయ్యెం గృకవాకుకూడితములు...' (2-85),
'వనజశ్రీధన...' (4-47), 'మొగుదుఁదమ్ములఁ జిక్కు....' (4-49), 'భోజన
కన్యా సరిద్రాజహంసము.....' (5-105)

ఇందుఁ గన్పట్టు స్వభావోత్పలలోఁ బరమరమణీయము లని నామదికిఁ దోఁ
చినవానింగొన్నిటి నిచటఁ బ్రదర్శింతు. నారదమహర్షి వర్ణనంబును (1-44), గృష్ట
స్వామి స్నానవర్ణంబును (2-9...18), జుద్దికావర్ణనంబును (2-58), సద్ధకిన్నర
విద్యాధరాది వర్ణనంబును (2-89...98), భ్రమరవిహారవర్ణనంబును (3-51),
మధ్యాహ్నకాల వర్ణనంబును (4-20...28), గమనీయము లగు స్వభావోత్పలఁ గొమ
రారుచుఁ జదువరులదెందంబుల నానందకందశితంబులు గావించు.

ఇక శ్రీ పురుషగుణవర్ణనము లీకావ్యమునఁ గడురససంతములై యాప్రక
రణములఁ జదువునపుడు మనము ప్రత్యక్షముగా వాసనమక్షమున నుండి వారిచర్యలం
జూచుచున్నట్లులే తోఁపఁజేయును నిర్భరానందపరవశులం గావించు ప్రథమాశ్వాస
మందు నారదమహర్షి పారిజాతకుసుమమును వర్ణించుచు రుక్మిణీదేవిని భూషించి సత్య
భామను రూషించుటయు నిది విని సత్యభామ కోపావిష్టచి తయై తనపరిభవంబునకుఁ
గుండుచుఁ బరివరవిధంబులఁ బరితపించుటయు గృష్టఁ డాదేవిని జైమరసార్థము లగు
సులలిత వచనంబుల ననునయించుటయుఁ దత్కాలంబున జరిగిన తదుభయులసరస
వ్యాపార సంభాషణాదులును నారదుఁడు సత్యభామను నుతించుటయుఁ గృష్టఁడు పారి
జాత వృక్షమును బెకలించి గరుడునిపైఁ బెట్టినపు డాక్షేపించిన నందనవనపాలకులతో
సత్యభామ చెప్పిన గర్వోక్తులునుఁ బుష్కలవ్రణాచరణ సమయంబున ధర్మజాదులు
నుడివినహాస్యవచనములును ముచుజగుణ స్వభావానురోధంబులై మనోహరంబులై
యొప్పుడు ఇవి ముందు విస్తరించి తెలుపంబడు

ఈ కావ్యము శృంగార రసప్రధాన మైనది. కావ్యమంతయు శృంగార రస
పూరితంబై యుండుటచే దాని కుదాహరణము లెత్తిచూపుట యనావశ్యకము. అయినను
నరిమనోజ్ఞులు లగు కొన్నిపట్టులఁ దెలిపెద చకోరవిలాసవర్ణనము (2-49), చంద్రికా
వర్ణనము (2-58), మేరుపర్వతవర్ణనము (2-88), శ్రీకృష్ణుం గాంచునపుటి సుర
సుందరీ విభ్రమములవర్ణనము (3-11...21), వైజయంతవర్ణనము (3-41), నంద
నోద్యానవర్ణనము (3-44...57), పారిజాతనగవర్ణనము (4-9...10), జలశ్రీదా
వర్ణనము (4-20...38), మున్నగునవి శేషల కోమల శృంగార రసవిలసితంబులై
లలితంబులై సహృదయ హృదయంగమంబులై దెందంబుల ననుదానందతుందిలంబులు
గావించు.

వీర రోద్ర భయానక భీభత్సప్రముఖము లగు నితరరసములును నిందుఁ బ్రస్తావ
వశంబున వర్ణింపఁబడియున్నను నవి యిందు మెత్తఁబడినవని చెప్పవలసియున్నది ఆ
పట్టులలోను శృంగారరసము తలసూపుచుండును పట్టఁదలంచె నేని...(4-72), సుర
వీరుఁ దొకఁడు .. (4-78), చుక్కలరాజివాసముం .. (5-10), గిరితటము...
(5-15), అలనాఁదినన్ను...(5-27), ఈ పద్యములలో వీరరోద్రరసములు శృంగార
రసముచే మటుంగువడినవి అమరవిభునిసమరం ఒకరోహణంబై ముదావహంబై
త్రాలెడు కరుణరసమున కీ కావ్యమునఁ బ్రసక్తిలేదు అద్భుతరసవర్ణనమును లేదనియే
చెప్పందగు హాస్యరసవర్ణనము 'వనితయొకర్లు, .(9-18), 'బలిదనుజేంద్రు...
(5-81), 'మేళవింపినది సుమ్మీ...' (5-88), వీనియందుఁ గాంచునది

శాంతరసమున ధర్మరసము చేదును నారదమునికృతి కృష్ణస్తుతి (1-49-50)
(5-92 ..99), వైరాళోద్గీత కృష్ణప్రబోధనము (2-56-57), అదితికృత దశావ
తారస్తవము (8-27, .97), కృష్ణదివ్యచరిత్రాత్మకస్తుతి (దండకము 9-88), ఇవి
చదువునపు డేమానవుని మానసము భగవద్భక్తిరసాందోళము గాకుండును వీసుందరి
దెందము భగవత్పాదారవింద భజనపరాయణము గాకుండును. ఇందరి భక్తిరసము
శృంగారరసమున కంగముగాఁ దద్రసపోషకమై చెలువారు

ఇందు వృత్తులలోఁ గైశిశివృత్తియు దీతులలో వైదర్భీరీతియుఁ బ్రధానములు.
ఇది లలితమగు ద్రాక్షాపాకమున నొప్పారును వీని కుదాహరణము లందుందుఁ
గాంచునది

పారిజాతాపహరణ కావ్యమునందలి వైశిష్ట్యములం గొన్నిటిని బ్రదర్శించెద

1 ఒక విషయమును వర్ణింపఁ బ్రసక్తి కలిగినపుడు దాని నాపట్టున వర్ణించుట
సరస మగుంగాని దాని కించుకసంబంధము గల యెల్లవిషయములను ననుసూతముగా
నప్రాసంగికముగా వర్ణించుట యౌచిత్యమునకు సుదూరము ఒక పట్టణము గలదని
చెప్పెడిచోట నందలి బ్రాహ్మణాదిజాతులను వనితలను వేశ్యలను బుష్పలావికలను
పశుపరిభాదులను భటగజతురగస్యందనాదులను వరుస దప్పక గతానుగతిముగా
వర్ణించుట యాంధ్రకవుల యాచారమై యున్నది వాని నతియోక్తులతోనే వర్ణింతురు

"నీ॥ అచటివిప్రులు మెచ్చ రభిలవిద్యాప్రాధి ముది మదిదప్పిన మొదటివేల్పు
నచటిరాజులు బంటు నంపి భాగ్యవైన బింకానఁ బిలిపింతు రంకమునకు
నచటి మేటికిరాటు లలకాడివైన మునుసంచి మొదలిచ్చి మనుష దత్తు
లచటి నాలవజాతి హలముఖాత్తవిభూతి నాదిభిక్షువు బైశ్మ మైన మాన్పు

తే నచటి వెలయొండు రంభాదులైన నొరయఁ
 గాసెకొంగున వారిఁ బి కడవఁగలరు
 నాట్యదేభా కళాధురంధరనిరూఢి
 నచటఁ బుట్టిన చిగురుఁగొ మ్రొనఁ జేవ."

—అని మనుచరిత్రము ఆ 1

వసుచరిత్రము—కళాపూర్ణోదయము—ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము—ఆము క్రమాల్యద-
 కవికర్తరసాయనము మున్నగు గొప్పకావ్యములలో నిట్లులే యీవర్ణనలు కానంబడు
 చున్నవి. ఈ వర్ణనలు పాపరాజకృతోత్తర రామాయణము రసికజనమనోభిరామము
 మొదలగు నాధునిక కావ్యములం దత్యుక్తులగు నతిశయోక్తులతో విరాజిల్లుచున్నవి
 నంది తిమ్మకవి తనకావ్యమునందొట్టి వర్ణనలు గావింపఁడయ్యె

(2) సామాన్యముగాఁ గవులు తమ కావ్యములలో నాయుకలను వర్ణించుచో నా
 పాదతలను స్తక మంగములను రత్నికీడలను విచ్చలవిడిం బచ్చిగా వర్ణింతురు ఇదియు
 నొదితికిఁ గరంబు దాహ్యం బనియే సహృదయులు దలంతురు. పారిజాతాపహరణంబున
 వనితావయవ రత్నికీడాదివర్ణనములు గానరావు రుక్మిణి సత్యభామల సౌందర్యమును
 వర్ణింపఁ బ్రసక్తి యుండియుఁ గవి వర్ణింపక యౌచిత్య పరిపాలనంబు చేసె. శ్రీకృష్ణుని
 శయనాగారంబును హంసతూలికాశల్పంబును నీ కవివర్ణ్యుడు పెల్లుగా వర్ణించి యచ్చట
 నతనికి సత్యభామకును గునుమశరలీలలు జరిగెనని వర్ణింప నవసరము ప్రసక్త
 మయ్యును వర్ణింపక 'శయనాగారంబున వినోదకేళిందేలి నిద్రాముద్రితనేత్రుఁడై శయ
 నించె'నని నయంబుగ నింతయే చెప్పి వదలెను (1-50) ఇప్పగిడినే వైజయంత
 వర్ణనమును తిమ్మకవి విపులముగాఁజేసి యందరాత్రి సత్యభామతో 'మనోభూరాజ్య
 సౌఖ్యనిద్రాపారీణత నుండె'నని సులలితముగాఁ జెప్పి వదలెను ఈ చందంబున నొది
 త్యంబుఁ బాటించినకవులు పెక్కండు లేరని నిక్కముగా వక్కాణింపవచ్చును

అయినను సీకావ్యమునందు 'వలిజక్కవల పెక్కువలు దక్కువగ నిక్కు చను
 దోయి కొకవింతదాయ దోచె'నని 1-50 లో నొక్కచోఁ గుచవర్ణనము గన్పట్టెడు
 ఇది పారిజాతక్షనుమధారణంబుచే రుక్మిణిదేవికిఁ గలిగిన శోభాశయమున వర్ణించు
 ప్రస్తావనంబునఁ గావింపఁబడినది స్తనవర్ణనమును వాల్మీకివ్యాసాది ప్రాచీనమహాకవులు
 గావించియుండుటయేకాక మహర్షి ప్రోక్తములగు దేవీస్తోత్రములందును గానంబడియెడుఁ
 గాన నిది యనుచితం బనందగదు. 'కులానల స్పర్ధికుచనన్మధ్యామ్', 'కూలంకషకుచ
 శిఖరామ్', అని దుర్వాసోమహర్షి ప్రోక్తమగు లలితా స్తవరత్నమునందును, 'కామే
 శ్వర ప్రేమరత్నమణి ప్రతిపదస్తనీ', నాణ్యలవాలరోమాః లతాఫలకుచద్వయా'యని

లలితాసహస్రనామస్తోత్రమునందును జూపట్టుయన్నవి. ఇంకను బెక్కులుదాహరణములు చూపవచ్చు

ఈ కావ్యమునందు 1-56 'ఆఖిసీలాంక...' 4-18 'వదలిన నీవిబంధముల...' అను నీ రెండు పద్యములయంద రతిప్రసావంబు గావింపఁబడియున్నది

ఏనింగూర్చి—

'రతిశ్రమ స్వేదవినాశహేతు, ర్నవోదభాదానయసేద హేతుః
సమారుతస్యా ద్యది చారుగాత్రి, నమేషుకాలో మమ వల్లభ స్సార్థ'
'ఏవం విధేషు ప్రియసంగమేషు, రతాపసానే యదుప్రైవిషాయుః
రతిశ్రమస్వేదహర స్సుగంధి, స్తతః పరం కిం సుఖ మస్తి తోకే'
'ఓమాస్తనద్యంద్య సమర్పితానన, స్తయాసమాశ్రిత్యనిషీధితాధరః
భ్రాంబు విషాళత చంద్రశేఖర, స్త్రాంచాపివీక్షన్ బహుశ స్తదా శివః'

అని హరివంశమునందు వ్యాసుఁడు వర్ణించియుండుటచేఁ దిమ్మకవియుఁ బైకనిన చొప్పున వర్ణించుట యనుచితము కాదని సమాధానము చెప్పనగుంగాని మఱియెఱిచింపటను నిట్టి రతిప్రసావమే లేని యీ కావ్యమున నివియు లేకుండిన లెస్సగా నుండు నని చెప్పవలసియుండు పరికింపఁగా నివియు రత్తిక్రీడావర్ణనములు కావు వీనిలో మొదటి పద్యమునందు రత్యుత్సాహజనకం బగుననియు రెండవ దానియందు రత్తిక్రీడానంతర కాతీననాశీరీర పరిదృశ్యమాన లక్షణంబులును గవి వర్ణించెను గాని తేవల రత్తిక్రీడా వర్ణనంబుల నెంతమాత్రమును జేయఁడయ్యె. అట్టి యసహ్యము లగు శృంగార వర్ణనము లాంధ్ర మహాకావ్యములలోఁ బ్రాయశః మగా నన్నిటియందును గాంచనగు.

'సహసానఖంపచ.....' మనుచరిత్రము (8-116),

'నెలతగుత్రపుగుబ్బ.....' మనుచరిత్రము (8-91),

'బెరు తెలుంగని.....' కళాపూర్ణోదయము (8-88),

'మఱియుఁ గపోలయంబున.....' ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము (5-44)

'కరలతలందంద.....' కుమారసంభవము (9-848)

'తెమలించి కుదులొయ్య.....' ఉత్తర హరివంశము (5-195),

ఇట్టి వెన్నేనియుఁ గలవు

ఇట్టి వర్ణనలు పారిజాతాపహరణములో లేమి గొప్ప సుగుణము.

(3) సాధారణముగాఁ గావ్యములలో స్త్రీవిరహమును వర్ణించునపుడు విరహిణి చంద్రమన్మథమారుతాద్యపాలంభనము సేయునట్లు కవులు వర్ణించురు

'త్రిపురసంహార మొనరించునపుడు హరుడు
బండిగల్లుగ నీమేను గండిఁ జేసె
నదియు సెలవాటె తెగటాటవైతి చంద్ర
యకట రోహిణివలసినవధ్యమునఁజేసి' — అని మనుచరితము-ఆ. 8

ఇట్టియుపాలంభనములు స్వభావవిరుద్ధము లయ్యు రనపుష్పికని పీనిని వర్ణించినను నొకటి రెండున్న జాలుఁగాని పెక్కుపద్యములు వ్రాసిన నవి వెగటు పుట్టించు. ఈ కావ్యమునం దట్టియుపాలంభనములకుఁ గవి ప్రసక్తి గలిగించుకొనఁదయ్యె.

(4) ఇందలి సంస్కృతపదములు సుప్రసిద్ధ గీర్వాణ మహాకవులు వాడిన ప్రశస్త శబ్దములుగాని కేవలనిఘంటుమాత్రగోచరములగు సప్రసిద్ధశబ్దములు గావు. శ్రుతికటువులగు పదము లిందులేవు.

(5) అంద్రసదములు జాత్యములును తోకవ్యవహార సిద్ధములై తద్దయు ముద్దులు గరియుండు జై లమ్మ, అమ్మ యేమనిచెప్పడు, ఎంతకులేడు, మల్లోకముఁదాన యేలుగతి, కన్నులు గప్పకొనంగ, వారు ననం దలెత్తి చూడఁగా, సన్నలఁజాయలం బలుకసైతునె, ప్రాణము రెంత తీపొకో, ఇంతగా నోచితి, పూసలలో దారంబు మాడ్కి, ఆనఁగి పెనఁగి, కలసి మెలసి, కూడిమాడి, దీనిచంద మొకయిండుక చూచెద, పలుకు లఁ దేనె బట్టిపద, కల్లఁదనంబు, నీవు పుట్టఁగాఁబుట్టినది, మాయలు నీకువెన్నతో బెట్టినవి ఇట్టి పదుతొక్కర జనకములగు మధురరసములు గురియు జాతీయసములు సరసుల మానసంబులఁ గరఁగించునని చెప్పవలయును.

(6) ఈకావ్యమున నందందు ధ్వనులు గోచరించుచున్నను గృతిపతిప్రతులగు నా శ్వాసాద్యంతపద్యములలోను గావ్యవర్ణితాంశములను సూచించు ధ్వనులు గోచరించుచునికి రసజ్ఞుల కానందకరమై యొప్పురు. ధ్వనిప్రాచుర్యవిలసితమగుటచే నిదియు త్రమ కావ్యము.

ఇంక మనుజగుణవర్ణనముంగూర్చి యుపన్యసించెద.

ఇక్కావ్యంబునఁ బాత్రగుణములను రసము లోలుక ముద్దులు గులుక స్వభావాను సారంబుగాఁ దేటమాటలతోను రమణీయములగు జాతీయములతోను నంధి తిమ్మకవి యందముగా వర్ణించియున్నాడు అవి చదువునప్పుడు చదువరులు నా పాత్రగుణము తోఁబ్రత్యక్షముగాఁ గలసి మెలసి యున్నట్లు తలంచుచు నాయాభావంబులను జెందుచు నానందించురు

పారిజాతాపహరణకావ్యంబున వర్ణింపఁబడినవారలు నారదుఁడు, కృష్ణుఁడు, సత్యభామ, రుక్మిణి, దేవేంద్రుఁడు నను నీయేవురు. వీరిలోఁ బ్రధానులు నారదుఁడును సత్యభామయుఁ గృష్ణుఁడును వీరల గుణంబుల నెప్పగిదిని గవి వర్ణించుచుఁ జదువదులకుఁ జవులొడవించునో యించుక యరయదము.

నారదుఁడు

ఈ కావ్యమందలి కథకు మూలకందము నారదమహాముని. రుక్మిణీదేవి గృహంబునఁ గృష్ణుఁడున్న సమయమున నిమ్మనిచంద్రుఁ డందుల కరుఁడెంచి యొక పారిజాత కుసుమంబు నొసంగుటయే యీ కథకు బీజావాపమయ్యెను. ఆతఁడన్నలివాఁడుని సన్నిధికి రాకున్నను వచ్చినను బూవునొసంగకున్ననునిచ్చినను రెండుపూల నిచ్చినను నతఁడు తెచ్చిన దొకపూవేయైనచో దానిం గృష్ణుం దేకాంతవెంటను లేక యేకాంతమున నున్నపు డిచ్చినన బారిజాతాపహరణవృత్తాంతమునకఁ బ్రసక్తియే యొనరియుండదు. ఆంధ్రలోకంబున కిమ్మహాకావ్యంబును లభించియుండదు. ఈవిషయంబున నారదుని యుద్దేశములు నాలుగు 'చక్కనిదాననందు నెలఱవ్వనినందు జగంబులోనఁ బేరెక్కినదాననందుఁ బలి యెంతయు నా కనురక్తుఁడందఁ దా నిక్కుచు విఱవీగుదుఁ గాంతల గణింప' కున్న సత్యభామ కిందుక యహఁభావశాంతి యొదవించుట మఖ్యోద్దేశము. ఇది కృష్ణునికిని హృదయకుహరాంతరముం నొక్కింత సమ్మతమేయై యుండినోపు ఈ దంపతులకుఁ బ్రణయకలహము గలిగించి వేడుక చూచి సంతసించుటయు నింద్రుని కిందుక పరాభవము గలిగించుటయు రుక్మిణీదేవికిని సత్యలక్ష్మముగాఁ బరాభవచోని యొదవించుటయు గలహాశనఁడగు నమ్మునినాడునికి బెఱతలంపులు గానోపు

పారిజాతకుసుమం బొకటిని నారదుఁడు కృష్ణున కిచ్చిన దానిని సత్యభామకు బంపుదునా రుక్మిణి కిత్తునా యని తనమనంబున నురియాడుచుండ రుక్మిణి కిమ్మని నారదుఁడు కన్నుసన్నచేసి దాని నిప్పించె. సత్యభామ తనూయవౌదముట కిదియే చాలదా ఆయనూయ పొనుంగువదక యగ్గలం బగుటకై నారదుఁ డా కుసుమమున ద్దేశించి రుక్మిణితో నిది పారిజాతప్రసూనంబు నరులకు ధరియింప నరది సూచె పొలోమి పార్వతి పద్మపద్మజురాణియును ననుదినంబు శిరంబునఁ దాల్చురనియుఁ బరిమళము సెడదు నుద్రదనియుఁ గోకినవాని వాల్చి నొడఁగూర్చుననియుఁబొగఁగెను అంతియకాక యీపుష్పమును గృష్ణుఁ డితరసతుల కియ్యక నీకిచ్చుటచే నతనికి నీవే యత్యంతప్రేమపాత్రమవగుట తెల్లమయ్యెననియు నింతల నీసవతులందఱును నీకు విధేయురాండ్రై నీరజసార సయుగ్మములాశ్రయింపఁగలరనియు నీ కాంతుఁడు నీమాట జవదాటక వశంవదుడై యుండఁగలఁడనియు నడ్డేవిని భూషించెను ఇంతమాత్రమును జాలదనియు నింకను ముడి

దిటవుగా బడవలయుననియు నెంచి సత్యభామ పెరెత్తి యామె యందాక కన్నుమిన్నుగానక విజృంభించు సవతులను సరకుసేయుకుండనే దుక్కిణి యిప్పుటి నీమహిమ సూచినబోటు లామెతో విన్నవింప నామెప్రాభవం బంబియు నంతమై దెండ్రుబునఁ గుండకుండునే యని సత్యభామకు దూషించెను 'నీమహిమ సూచినబోటులు విన్నవించిన' నని నారదుఁడు చెప్పవలయునే అట్లు చెప్పుకున్నను బోటులు విన్నవింపక మిన్నకుందురా అయినను నొకవేళ చెప్పకతప్పుదురో యనియుఁ జెప్పకన్నఁ దా నెంచినకార్యము తప్పు ననియుఁ దలఁచి యట్లు హెచ్చరికచేసెను. అంత నక్కాంతుమానసంబున మానానలంబు దరికొని మండఁబొడంగె తన తలంచినపని నెఱవేఱె ఇంక జరుగవలసిన పనులమై యాదంపతులను వదలి కాఁ బ్రద్యుమ్నునిసేవలు గైకొనుదు మన్నీటికిఁ జని మాధ్యందిన కృత్యము లాచరించుచుండె

ఇక్కడ సత్యభామ హృదయంబున రవుల్కొనియెరియు కోపాగ్నిం జల్లార్చఁ గృష్ణునికి భగీరథప్రయత్నము సేయవలసివచ్చెను తుదకు నెన్నియో పాటులు పడి యెట్లాకో యామెకు మనశ్శాంతి యొదలించె వారు సమాధానపడినతోడనే నారదుఁడ చ్చటఁ బ్రత్యక్షుఁడై యొక చిన్నముడిపెట్టె వారితోడ భుజియించి కూర్చుండి సత్యభామను జూచి 'పతి నీవై విహరింపఁగా జనము సంభావించఁగా బంధుసంతతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంత లూనివజ్జింపఁగా నతులప్రాభవైత్రవోన్నతులప్రోవై 'నీవు వర్తింపుచున్నదానవే యని యామెను గొండపైనుంచి పొగడి 'యనితైన నీపతినిన్నుఁబాసి చనునో' యని పలికి పారిజాతవహీరుహారణు నతై సురపురంబున కరుగునపుడు కృష్ణుఁ డామెనుం దోడ్కొని చనునట్లు పురికొల్పి కృష్ణునిసందేశమును నింద్రునితోఁ జెప్ప నరిగెను. ఇమ్మహాముని సమయోచితకార్యసమాచరణనైపుణ్యం బగణ్యంబు. ఇంతటితో నైనను నీవ్రకరణమున నారదునిపని తుదమట్టినిదికాదు మురవైరి బలవైరితో నాలంబుచేసి యతని నోడించుటయు నితనికి సంతోషావహమే కృష్ణుఁడు పారిజాతవృక్షమును ద్వారకాపురికిఁ దెచ్చి సత్యభామాగృహంబున నాటించినపదంపడి వెండియు నిమ్మునిస త్రముఁడు వారి చెంగటికి విజయంచేసెను ఇంకను నతనికిఁ గృత్యమొందు గలదు అమ్మహర్షి సత్యభామంగని 'హేమనిభగాత్రి నీభాగ్య మేమి చెప్పజిష్టుభూజంబు నీపెట్టుఁజెట్టు చేసి సవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ బోలుచు పోలోమి గలిచితి వలఘుమహిమ' నని కీర్తించి యంతటితోఁ బోక 'యదులితలావకీన మహిమాతిశయోచిత మైనపుణ్యకవ్రతమొనరింపఁగావలయు' నని తద్విధానంబుఁ దెలిపి యావ్రతంబా సతిమణిచేఁ జేయించె తద్యైలాంగంబునుగా నప్పారికాతనగంబును గృష్ణసహితంబుగా సత్యభామ దాన బొసంగఁ దాను గైకొని కృష్ణునిపైఁ దనకత్తటిఁ గలిగిన స్వామి భావంబును నెఱపుచు వేడ్క సేయఁదలఁచి తనవీణాద్యుపకరణముల నతనిచే మోయించి

పొమ్మ పొమ్మని యశండాక కొంత పోవఁ జోవ రమ్మ రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బలిచి వినోదంబులు సలిపి కృతార్థుఁడయ్యె.

నారడఁడు దేవర్షి శ్రేష్ఠుఁడు సాక్షాద్బ్రహ్మామానసపుత్రుఁడు సంతత విష్ణుభజ నైకశీలుఁ డగు పరమభాగవతోత్తముఁడు అట్టిచహనీయుఁడు కలహప్రియుండెట్లయ్యెనో యని యందఱకును సందియంబు గలుగనోపు నిక్కముగ నమ్మహర్షిసత్తముఁ డితరు లక్షఁ గావలయునని కలహములఁ జొసఁగించి వేడుకఁ జూచువాఁడుకాఁడు. అయినను జనులకుఁ గర్మవశంబున నేయేఫలంబులు సంప్రాప్తములు కాఁగలవో వానిం బడయుట కనుచూపము లగుకార్యములం బ్రపర్తింపఁజేయునటు లా ముచింద్రుఁడు జనులకుత్సా హంబుఁ గల్పించు నని యెఱుంగునడి. అట్లు దేయుట కలహంబుల పగిదిం గానంబడును కాని యది లోకోపకారార్థ మనియే యెన్నందగు

దేవేంద్రుఁడు.

దేవేంద్రుని గుణమల నరయుదము. ఇతఁడు శుష్కప్రతాపోక్తులు వచియిండు వాఁడు. పారిజాతవృక్షమును భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు పెకలించికొని పోవఁబూ నుట యెఱింగి 'రాద్రాకారుడై పేర్చి యేమేమీ కృష్ణుఁడు మందులోఁ బలె నెఱానింద్రు మోత్పాటనంబిమై నిచ్చఁఁ జూపవచ్చె నిదిమేలే తార్జ్యుడైన స్మదీయామోఘాశనిపాత మిట్టిదని యాహ తెల్పఁదాయోజుమి' యని వీరాలాపంబులు పలికి నిజసతియగు శఙ్ఖ దేవింజూచి సీవింశమాత్రన విస్మయింబడనేల ఇదె సత్యభామగర్వమును బారిజాతభూచి హంబును విడిపించివచ్చి నీకు మనఃప్రియంబు గావించు నని వనితాసమక్షంబున సుత్రర కమారప్రతాపములు వచియించె కాని కృష్ణునితో యుద్ధముచేయునపు డీహారత్వము లెందుఁ బోయెనో తనవజ్రాయుధమును గమలనాభుం డొడిసిపట్టికొనఁగా నింద్రుఁడు భయకంపితుఁడై సిగ్గువొడమ నద్దేవదేవుని చరణంబులవ్రాలి నమస్కరించియే సపరాధిని గావుమాయని వేడుకొనియె. అబ్బినచోఁ దలయు నబ్బకున్నఁ గాళ్లను బట్టుకొనుట యితనిగణము. కృష్ణుఁడు పారిజాతద్రుమంబును బుచ్చుకొనమని దాని నియ్యఁబూనిన నింద్రుఁడు 'సొమ్మన నెద్ది యేననఁగ సొమ్మున తెవ్వఁడఁగ ర్త పివు సీసొమ్మభిలప్తపం చమును' నని వేదాంతోపన్యాసముచేసి నీవు ధరణియందుండునందాఁక నీ భూరుహ మును నుంచుకొనుమని మహాదాతకరణిం బలికె ఇతఁడు సమయానుగుణంబుగాఁ బ్రపర్తిండును నే గాలికాదాప యెత్తువాఁడనుట కివి నిదర్శములు

రుక్మిణి

రుక్మిణిదేవి దెసను నారీజనసహజగుణంబు లొకకొన్ని చూపఁబైడు వానిలో నసూ యయు గర్వమును బ్రధానములు సవతులందఱిలోను సత్యభామపై నిద్దేవిమనంబున

నీను సందడించుచునేయుండెను. సత్యభామకును రుక్మిణిపై ననూయ నిరంతరము హృదంతరమున నెలకొనియుండె దీనిని సకారణంబుగ మనోహరంబుగా మనకవి

'గులమును రూపము నృగనికూరిమియుం గలదానందు నీ
వల నల రుక్మిణీరమణి వాసిఁ తెలంగఁగ సత్యభామయుం
గులమును రూపము నృగనికూరిమియుం గలదాన నందు నా
వలఁ బదరింపఁగా రవరవల్పొడమె న్మది వారి కె.తయ్యన్ '

—అని వర్ణించెను.

రుక్మిణి కెట్లు ప్రాభవహాని వాటిల్లెనో కనుగొందము. 'వెలందులు పదియాలు వేవురలో నెన్న సరిలేదు సౌభాగ్యగరిమ నీకు'ననియు నీ ఏకుసుమంబు దాల్చుటదే 'సతులు వచ్చి నీదరణసారసముగ్ధము లాశ్రయితు'రనియు ముగింద్రుడు తన్ను వినుతింప నీకుల విందుగా విని మనంబుఁ బొంగుచుండిన రుక్మిణి యిపుడు పారిశ్రావ ద్రుమంబునే నాకంబునుండి తెచ్చి కృష్ణుడు తన పెరిటిచెట్టుగా నాటింప నవరిమిత ప్రమోదరసంబుఁ దేలిమాడు సత్య విభనముగాంచి మనంబున నీనుచెందకున్నే అంతియకాక సత్యభామ చేయు పుణ్యకవ్రతముఁ గనుఁగొనుటకై సవతుల నందఱ నామతింపఁ దానువచ్చుట కిష్టములేకనను 'సతులు పదాలువేవును సంగడిరా వద నాంబుజంబురం గృతకవికాసమచ్చుపడ రాఁ దగవౌ నని కమలరాగమణి శివితాథి రూఢయై' వచ్చెను అత్తర్పి యదాత్మచిత్త యగుటంజేసి తనయాంతరంగిక భావంబును వెలుపటికిఁ గారాసీయక గాంభీర్యంబున నందఱివందంబున వచ్చిన ట్లితరులకుఁ దోఁపఁ జేసెఁగాని మనంబున నామహిమ యిట్టియ్యేనే యుచునస్తాపంబు సందడించు చునేయుండె ఇది నారీజనంబులకు నైజగుణము

సత్యభామ

సత్యభామ గుణాతిశయంబుల వివారితము ఈ శావ్యముఁ గథావాయక సత్య భామ ఆ రమణీమణి గుణములను గార్వమును నీకవికులతింకుఁ దెంచయు మనోజ్ఞ ముగా వర్ణించి లోకంబున స్త్రీల స్వభావగుణంబులను మధురముగాఁ జిత్రించి యున్నాడు పారిశ్రావకుసుమంబును దన కియ్యక తనకుగఁడు తనసవతియగు రుక్మిణి కిచ్చిన మానవతియగు నమ్మానిని సైరించునా అద్దేవిబోటి సంభ్రమంబునఁ గనుగవ నెఱసంజవౌదముగా వచ్చి యేమో మహాపద సంభవించినటు 'లమ్మా యేనుని చెప్పడు' నన్నపుడే యన్నెలఁత గుండీయ రుక్మిణియై కుసుమవృత్తాంతము విన్నంతన తనమనం బున నగ్గి దరికొనుడు దిగ్గనలేది యిట్లు పలవించె ఆహా నాప్రాణమైన మగఁ డిట్లయిన నామనం బెరియదే అవ్విరి నవ్వనజాతుఁడు తనకుఁ బ్రాచు బు గల్గునెడ కర్పణచేసినఁ జేయుఁగాక న న్నామునివాడుఁడు రూలనాడనేల. కథహామే కల్యాణమని జగంబుల

వెంట మెలగెడు మౌనకి నన్ను దూలుట సహజమగుంగాని నాపతి వలదని యతనిని వారింపవలదా. తరుణుల కగులములు నమ్మదగదని పురుషులందురుగాని నిజముగాఁ బురుషులే శరదంబుదలచిత్తులు కావున వారిని నమ్మఁజూలునే అని పనవిపనవి వెండియు శోకం బగ్గలం బగుడుఁ దన కిప్పుడు వాటిల్లిన యవమానమును బొల్లిటి మేలిమియుం దలంచి

'ఇన్నిదినంబులు నృపతు లిందఱిలోఁ గడు గారపంబునం
గన్నియ నన్ను వల్లభుఁడు గన్నులఁ గప్పుకొనంగనుండి యా
వన్నెయు వాసియుం దఱిఁగి వారు ననం దల రెత్తిమాడఁగా
నన్నలఁ జాయలం బలుకఁసైతునె ప్రాణము లెంతటిపొకో'

యనియు నిట్టిమాటలు చెప్పల న్నినఁబడియుఁ 'బ్రాణము దాల్చెదమేన నింతగా నోచిరి నింక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మెయినున్నదాలనో' యనియుఁ బలికించి మునుపటి తన విధవఁబుం దలంచుకొని నామగఁడు కలలోను నామాజ జవదాఁటవెలుచునే యేపదార్థం బును నాకొసంగక యెరులకియ్యఁడే యనియు నాతో నతఁడు సలిపిన వేడుక పను లన్నియు రుక్మిణిమాయలకుఁ బిక్కి మఱచెనో మగఁ డి.తులకు ధనమిచ్చి పుచ్చుకొన్న నోర్వవచ్చుగాని చనవిచ్చి పుచ్చుకొన్న నోర్వవచ్చునే యనియుఁ బరిపరివిధంబులఁ బరితపించి కోపగృహంబునకుఁ జని మాసినచీర కట్టకొని సౌమ్ములాడ్చి పాటవైచి తలకుఁ బట్టువెట్టి మంచముపై మేను వైచి 'గాఢమనోజనిషాదవేదన'చేఁ బొరలుచు 'మనకప్పుఁ బాముకాటగలి మచ్చరమన్నిస మగ్గలింపఁగ వెడవెడఁ గన్నుమాయుడుఁ గనుచిచ్చుచు నగుచుఁ దలయూఁచుచుఁ బాన్పుపైఁ బడుచు నుసురంచు లేచుచు' నిప్పు గిడిం జేవ్వరాని దుర్వరసంలాపాలంబునఁ గ్రాగుచుండె 'రసకుఁ బ్రియంబు గల్గునెడ కర్పణఁ జేసినఁ జేసెఁగాక' యని రుక్మిణిపేరుం జెప్పనొల్లక యిట్లు చెప్పటదే నప్పదఱి తెంతటి యసూయ యుండెనో తెలియదగు

కృష్ణుండు వచ్చి త న్నెన్నియోవిధంబుల మృదువచనంబుల నుపలాించియుఁ బ్రసన్నురాలుగాకున్న నత్తరుణి దశాంబుల వ్రాలి నమస్కరింప మానక్రోధావేశంబున నరసిశిరంబును వామపాదంబునఁదన్నె. 'రతిచక్రేప్రవృత్తే నాస్తి శాస్త్రం న చక్రమః' అను ప్రాత్రనసహృదయోక్తిచందఁబున నట్టి సమయంబుల నంబుజాక్షులు మర్యాదలు పాటించురే పాదాహతిం బొరసి సరసిజాక్షుఁ డన్నలినాక్షితో నింకను సులలితవచనం బుల నాప్రాణమా ప్రణయకోపంబున నీవు తన్నినది నాకు మన్ననయ మె త్తనిచిగురుం బోలుచెన్నగునీపదము నొచ్చెనో' యని చింతిల్లెద నింకనైనను గోపం బుజ్జగింపవే యని బుజ్జగించె అప్పులకులు ములుకులై యాశీవిషవిషంబుకంటె హెచ్చుగ నమ్మచ్చెకంటి ఘానసంభు నేర్పబొడంగె అంత నాయుంతిమిన్న 'మే యబడో'వనిక్కి వీడినకదము

లను బల్మలు వెడదోపుడుఁ బైచెలుగు గ్రక్కునఁ జరుదోయి లేర్చుచు జంతెన నెఱి
చూపుచూచి యీ చందంబున మగనిం బరుసములాడెను ఈ నయగారపుఁ బ్రియము
లీపసలీ మొగమిచ్చుమాటలేల నిను నమ్మియుండిన ఫలంబిదె తోడనెక్కలె ననుం తెనకి
యాలడి వెట్టిన నీయానసుమీ, పసులకాపరి భావజమర్మకర్మము లెఱుంగునే ఇంక
నిన్ను నమ్మను ఈ బొంకులు భవత్ప్రియాంగనయగు రుక్మిణికి రుచిండుఁగాని మాకు
రుచింపవు నీవు పుట్టఁగానే కల్లదనంబులు పుట్టె మాయలునీకు వెన్నతోఁ బెట్టినవి.
నేను బేల తనంబున నిన్ను నమ్మి నా గుట్టును దేజమును దోఁగొట్టుకొంటిని, మునివల్ల
భుండు నీ ప్రాణవల్లభను బొగడఁగా విని యల్లసిల్లినపీనుల మా చవిగానిమాటలను
వినవలసి వచ్చెనే ఇఁక నీశమంతకరత్నమును నెవ్వలె ధరింప నోచియున్నదో ఈ
రైవతకాద్రి కేళి యేవనితకుఁ బ్రాపించునో, ఈ వసంతారామ కర్పూరకదళికాగారవసరి
యేసుదతికిఁ దక్కునో ఇత నన్నియు దిగనాది యే నెందేనియుఁ జనుదాన అని
కావలసినంత వడించె న న్నెవ్వరిఁగాఁ జూచిలివని మగని నదల్చె అంత నక్కొంత
దగ్గుతికచే మాటలాడఁజాలక క్రొంతిపుడు మెక్కి యెలుంగుదాల్చడఁ గోయిలదాన
క్రోల్చినవిన్న సువున ముద్దుమద్దుగా నేర్చె ఆపృ దప్పర్మాక్షుండు తగినమంత్రము
వేయఁ గలఁకదేతి యత్రకుఁ ప్రసన్నచిత్తయయ్యె, నెలంతుక లలంతులం బెనువంతం
బొరయుటయు నల తులన యూటడుటయు స్వభావగుణంబులు.

సత్యభామ కోపముశమింపఁగానే దానిని నిండుకయు మనంబున గణింపక మగ
నికి మజ్జనాద్యుపదారములు సలుపఁగడంగి తన యుదాత్తగుణంబుఁ జూపెను, మగని
క పదారాదులు సేయుటయే కాక తనయింటి కప్పు దరుదెంచిన నారదమహర్షికి నతఁ
డంతకు మున్ను తన్ను నిందించినది మదిం దలంపక యుదారభావంబున నాతిథేయ
సర్కృతు లొనరించి భోజనాదివిధులు గావించి ప్రసన్నచిత్తయై యతనిదరణంబులకు
నమస్కరించి ఓడియాశీర్వాదంబులఁ గైకొనియె సామాన్యముగాఁ దొయ్యలు లిట్లు
చేయుట యరుదు

మహిళలకు సహజగుణంబగు తాలిమితేమి సత్యభామయందును గన్పట్టుచున్నది
కృష్ణుడు తనదేవేరితో దేవేంద్రుని నందనోద్భావమునందలి వైభవములను వర్ణించి
చెప్పుచుండఁగా దాని నర్థాంగీకారముగా వినుచు నావరవర్ణిని యావర్ణన లెంతసేవటికిని
ముగియకున్న నన్నలివాఁడుంజూచి ప్రాణేశ్వరా యేల తామసంబుచేసెదవు ఈ పారి
జాతమహిజాతమును గ్రక్కునఁ బెల్లగించి మదీయభవన ప్రాంగణంబున నాటించి
నీప్రతి నెఱవేర్చుచూయని త్వరమాణయై పురికొలిపె తరుణుల కొక వస్తువుపై మనసు
పోయెనేని యది చేపధునందాఁక వారికి నిద్దుర పట్టదుకదా.

అయ్యుత్తమాంగన యదాత్తగుణోత్తరయయ్య నహంకార మా రమణీకి
వెన్నుతో బెట్టిన దగుటచే నా గుణ మామెను వదలక యప్పుడప్పుడు తలసూపుచునే
యుండెను పారిజాతవృక్షమును బెట్టించికొని పోవఁబూనిన కృష్ణుని వనపాలకు లభిషే
పింప నతఁడేమో వదిలుంపఁబూన నతనిం గరసంజ్ఞకు మాస్పి తానే వారితో గర్వోక్తులు
పలికినచందముం గనుఁడు

'వినుఁడు సురేశ్వరు వనపాలకులు వార్ధిఁ బొడమిన యా దివ్యభూరుహమున
కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వఁడు తోడియిందిరను గొస్తుభ నెవ్వఁ
డధిపుడై ధరియించె నతఁడె చేకొన్నఁగాక తెకతేర యిదియేమి యొకరిసొమ్మె
యిదె నాదువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు నొడియించుకొని యేగుచున్నదానఁ
బలుకు లేటికిఁ దా వీరపత్నియేని మీశచీరేవి తనదు ప్రాణేశుఁడైన
మఘవు నిటఁ బంపి సత్యభామావిధేయు, వలన మరలంగఁ గొనుటె పో వానితనము

బొరా సత్యభామగర్వోక్తులు ఆమె చేసిన హేతువాదము లెంత యుక్తి యుక్తములుగా
నున్నవో, వారిధియందుఁబొడమిన పారిజాతనగంబున కింద్రుఁడు నింద్రాణియు
నెట్లుపుధిలైరి దానితోఁబుట్టిన లక్ష్మీదేవియుఁ గొస్తుభమణియు నేప్రభువునకుఁ
దత్తెనో యతనికే యీవృక్షమును దక్కవలయునని యుక్తులు నుడివి వాదించె మడియ
విభునిచే దీనిని నవహరించికొని యరుగుచున్న దానఁగాని నేను వీరపత్ని నగుదును,
మీ శచీదేవి వీరపత్ని యగునేని తనవిభు నిటకుఁబంపి మరల దానిని నావిభునివలనఁ గొని
పోవఁదగును అని యొడలెఱుంగని యహంభావముతోఁ బలికె ఓహో! నేనేమియు
పాటున 'నావిభునివలన' నని పైవాక్యమున వ్రాసితి ఆ ప్రౌఢాంగన చెప్పినది
'సత్యభామావిధేయువలన' ననియే ఈమాటలో నెంతగర్వము కానవచ్చుచున్నది
తాను తెప్పినట్టాడువాఁడని భావము నిక్కముగాఁ గృష్ణుఁడమృతహోదేవు చెప్పినట్లంతయు
నాదుమండెను గావున సత్యభామావిధేయుఁడని తనమగనిని దాఁ తెప్పినది యెప్పే
యగుంగాని తప్పగాదు

మఱియు నొందొక సందర్భమున సత్యభామాసముచితకార్యసమాచరణంబున
సయ్యంబుజానన వినయంబున గర్వప్రాభవంబులు గోచరించెడు పుణ్యకవ్రతపరి
సమాప్తి మయిన పిదప నామదవతి కనక పాత్రములం గల్పనగము త్రొవ్విరులను నింది
రుక్మిణి ప్రభృతులగు పదియాలువేపురు సవతులకు వాయనము లిచ్చునపుడును, నామె
దెస గర్వభావమును రుక్మిణియొక హృదయతాపంబును సూక్ష్మదృష్టలకుఁ దప్పక
గోచరించు.

ఇది యంతయు నిట్టులుండ సత్యభామకొక పెనుమనఃతో భారణము మహాను
భావుఁడగు నారదునిచేఁ గలిగె, ప్రతవిధానమంతయు గ్రమముదప్పకయు నేకొంట

తయు లేకయు లెస్సగా జరిగినది. అమ్మహోత్యవముఁ జూడవచ్చినవా రెల్లరు మృష్టాన్య భోజనాద్యుపచారగౌరవములువడసి సంతసిల్లిరి సత్యభామ మనోరథము లన్నియు నీదే యెను కాని మొదటికి మోసము గల్గినది ఈపుణ్యకవ్రతమును సాకల్యంబుగాఁ జేసిన యెడ 'ధనకనకవస్తురమితియుఁ దనయసమ్మర్థియును గల్గి తానుంబతియును మనమున నటగొఱబెలుఁగక యర్థతరసులభై కనుభము లందుడు' రని నారదుఁడు సత్యభామతో వ్రతాచరణమునకు ఫలంబుగా మున్నే చెప్పియుండఁ గదా. ఇప్పుడేమైనది. సత్యభామ పరమోత్సాహ రోహితాంతరంగయై మహావిభవంబున నమ్మహా వ్రతమును సాకల్యం బుగా ననుష్ఠించి యాగమోక్తంబు గావునఁ దనప్రాణేశ్వరునిం బారిజాతవృక్షముతోఁ జేర్చి కట్టి నారదునికి ధారాపూర్వముగా దానమిచ్చెను నారదుఁడు కృష్ణునిం దనకింక రునిగాఁ గైకొని నిజస్వామిభావము ననుష్ఠించుచుండఁ గాంచి సత్యభామ యుల్లంబుడిల్ల వడియె ఇంకనేమున్నది పారిజాతవృక్షమున కాశపడి ప్రాణేశ్వరుని మునివరుని కొసంగి యమ్మగువ వగవఁడొడంగె ఇక మదీయభర్తయెరులయదీసమైనపు డీకల్పవృక్షము నాకేల ఈవ్రతము నాచరించుట కిదియే ఫలము. నారదుఁడొక్కొక్కటియూ నాకుఁ దెప్పెట్టుచున్నాఁడు దైవమా యేమిసేయుదు అని మనంబున సుత్రంబవడఁ జొచ్చె. అప్పు రయ్యుచిడ సవతు లొండొరుల మొగంబులు సూదుచు నిడి యేమి యన్యాయము. ఇక్కలికి కొక్కరె కా కృష్ణుఁడు మగఁడు. మనకును మగఁడుంకాఁదా మన మగవిని దానము చేటయుకు దీని కధికార మేమిగలదు ఈ దాన మెట్లుచెల్లునో మాతము. అని గుజగుజలు వోవుచుండి రేమో దీని నంతయుఁ గాంచి నారదుఁడు మంచహాసించిరవ దనుడై సత్యభామతో నిదిగో నీమనోహరుని నిచ్చెదం జేకొనుమని చెప్పె అప్పులకు లమ్మరంపుసోనలై యాదానరీచులంబడుటయు నపరిమిత వ్రతాదభరితాననయై యాత్మ భూషణవితానము లన్నియు నత్రపనికి నిష్క్రయంబుగా నిచ్చి తనప్రాణవల్లభుం గైకొ నియె అప్పటి కప్పంకజాక్షి మనంబు కుదుటఁబడియె నారదుఁడు భగవంతుండగు కృష్ణునిఁ బెక్కుగతుల వినుతించి యరిగినపిమ్మటచే యమ్మించుఁబోణి గట్టెతిరి గదా యని నిరవధిశానంధరిక చిత్త యయ్యె. తక్కిన యిరువదవ రందఱులు దెందంబు నమందానందంబుఁ జెందిరి.

శ్రీకృష్ణుడు

భగవంతుండగు కృష్ణుడు సాక్షాద్విష్ణువే యని యెఱుంగనివారు గలరే అతఁ డుద్వనిగ్రహశిష్టపరిపాలనంబునకును ధర్మసంస్థానమునకును భూలోకమున లీలా మానుషవిగ్రహుడై యవతరించె. మనుజుండై పుట్టినకతంబున నతండు మనుజుల ధర్మంబులను నాచారంబులను ననుష్ఠించె కావుననే మహర్షి పుంగవుం దగు నారదుఁడు

తనయొద్దకు వచ్చిన నతని తెదురుగవచ్చి రుక్మిణీయునుండై నమ గ్రుతుతొనర్చి యాభిధ్యంబులు సలిపి మీరాకచే నేను గృతార్థుడనైతి నని సాగౌరవంబుగా నుపచార వచనంబులు పలికె సత్యభామాగృహంబున భోజనశాల కడుగునవుడు నారదుడు మున్నగు నడువఁ గృష్ణుడు సత్యభామసహితుడై యతనిపిలువ నడిచె (2-17) తల్లియగు నదితికి సతీయుతంబుగా నమస్కారంబుగావించె ఇట్లు కృష్ణుడు పూజ్యులదెస మనుజు లాచరింపవలసినవిధానంబులను స్వానుష్ఠానంబుచే తోతుల తెలింగించె

పాఞ్జారపుష్పంబును దాను రుక్మిణి కిచ్చుట యెఱింగి సత్యభామ కోపావిరిచిత్రయై యుత్తలపడుచుండఁగాఁ గృష్ణుడు మనముతో నిమ్మగువకుఁ గొండొక గర్వశాంతి కావలసినదేయని తలఁచియుండునని మున్నే నుడివితిఁగదా. కావుననే యీరిలి తాంగిచంద మొకయిండుక చూచెద నందు ధూర్తగోపాలుఁ దాదేవిపిలువందనుండి యొక లోంఠోచన వీచుచుండిన వనసు దాఁ బుచ్చుకొని వీచుచుఁ జారిజాతకుసుమవాసనం బ్రకటించె. ఇది యాసుదతి నెక్కనక్కెను చేయుటయేకదా ఇఁక నారదముసింద్రుఁ తనచేఁ జేయించినపని తనకును సమ్మతంబగుటకు నందియము కలదే దీనిం గాంచి యాచంచలాక్షికిఁగో పశోకంబులు ద్విగుణితంబై తనతో నాజోటి మాటలాడకుండుటయుఁ నా నేమియు నెఱుంగని నిరపరాధికరణి నారమణితో నయగారపుఁబలుకులు పలుకఁదొడంగె కృష్ణుడు డప్పడు చెప్పినమాటలు నంది తిమ్మకవిచంద్రుడు చెప్పినయొప్పిదంబున మనము చెప్పలేము కావున నమ్మహాకవి వలననే యా పలుకుల నాలింతము.

ఇందునిభాస్య మైఁ దొడవులేల ధరింపవు నున్నగావులీ
వెందును మానలేవు తెలు పేటికిఁ గట్టితి వీటికాదు
తెల్లందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁజెయక యున్కి యేమి నీ
చందము వింతయయ్యెడు నిజంబుగ నా తెఱఁగంగఁ జెప్పమా
మన మరయఁదలంచి యొకమార్గము వన్నితొ నవ్వుటాంకో
నను వెఱపించెదో యకట నాయెడ నిక్కము తప్పు కల్గెనో
వనజదళాయతాక్షి పగవాడనె నన్నిట లేల మాడ వొ
క్కనిమిషమైన నీవు దయఁ గన్గొనకుండిన నిర్వనేత్రనే

ఇవియూ కుపితురా లగు సత్యభామను నుపలాంఛించుమాటలు ఇవి కడుపు మంకించుమాటలని కృష్ణునికిఁ దెలియదా తెలిసి యాచేడియ నేర్పించి వేరుక చూడవలయు ననియే కృష్ణుం డిప్పగిదిం బుల్లకుట్టుమాటలు చెప్పెనని యొప్పుకొనఁదగు ఇప్పుడు

అప్పుడతి కురిసినపుండుల నుప్పు వెట్టినయట్టులును గనగనమండు నగ్గితో నేయివోసి
నట్టును నైయా దేవిమనంబును మణియు దహింపఁ జొచ్చె.

అదియు నెలుంగని వాడపోలెఁ గమలనయనుఁడు వెండియుఁ గాపట్టంబు
వహించి

పలుకులఁ దేనె లట్టిపడఁ బల్కువు నేడిది యేమి నాలుగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుఁగొనవేల యురస్థులంబుఁ జ
న్నుల నెదురొత్తి ముక్కువ ననుం బిగిశోగిటఁ జేర్చవేటిలే
చిలకలకొల్కి యెవ్వ రెడచేసిరి నీకిటు లేల చింతిలన్

ఇదియుఁ జాలదని శపథవచనంబులు నుడువఁ బూసి

మనమున మాటలం గ్రియల మన్నన లీనొకదాఁడు నెట్టికా
మిసులకు గారవంబు మెరమెచ్చులకై పచరితుఁగాని పా
యని యనురక్తి నీయెడ యగ్గలమై కనుపట్టునాకు నీ
పనిచినపంపు సేయుటయుఁ బ్రాభవ మౌటది నీ వెలుంగవే

అనిపలికి యాథామినికిఁ గోపోద్రేకంబుర వేయిమకుంగులు పొచ్చు కావించెఁ
పాపము-సత్యభామను గృష్ణుఁ డిలీలఁ గడుఁజూలి గేలిసేయుటం జూడ సత్యభామ దె-
మనకు జాలి యొదయకుండునే పుష్పముం దనకొసంగక దుక్కిణి కొసగుటచేఁ గలి
గిన యవమానమునైన నహ్మనవతి సైరింపనోపుంగాని ప్రాణపదమైనతనమగఁడే పైక
నిన చఁదఁబునఁ దన్నవమానించినదియకాక యిచ్చడు తన్ననునయిండువానిపగిదిఁ
దేనియ పూసిర విసపు ములుకులం బోని పలుకులు చెప్పి నొప్పించుటను సైరింపఁ
జాలునే

అంతటఁ గపటనటనాపడుఁ డగు కృష్ణుఁ డొందొకయుపాయంబు మనంబువ
నిశ్చయించి దీనివలన నేమి కలుగునో చూతమని దానిఁ బ్రయోగించె, అది చదురున
లెఱుంగుదురు కదా, అటుల కుట్టిలకుంతలచరణంబులపైఁ దనశిరంబుసోక సాఁగిలఁ
బడి కృష్ణుఁడు నమస్కరించెఁగాని దానివలనఁ జింతితార్థసిద్ధి కాకపోవుటయేకాక నిజ
శిరంబు తడియవామపాదాహతిం జెందెనను విషమఫలంబును బొడమ, దానికి దసికశిఖా
మణి యగుకృష్ణుఁడు వెనుదీయక నరిసిపుణంబుగా

నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్నఁ బూని తాఁ
చినయది నాకు మర్చనయ చెల్వగునీపదపల్లవంబు మ
త్తనుపులకాగ్రకంటకవిలాసముఁ దాఁచిన నొచ్చునంచు నే
ననియెడ సర్కమానవుగదా యిఁకనైన సరాళకుంతలా,

అని పలికె ఇంత మాత్రమున నాభామినికిఁ గ్రోధశాంతి యొదవునే వ్యాధికిఁ దగిన మందు నిచ్చినఁగదా రోగము కడుదును ఇందాఁకను గృష్ణుఁడు పన్నిన యన్నియుపా యంబులును విఫలంబులయ్యె సత్యభామ మగనిం బరుసము లాడఁదొడఁగి తనకడు పుతో గ్రిక్కిరిసిన వెక్కసం బగు మచ్చరంపువిననును వెడలఁగక్కెను అతనినిఁ గసిదీఱ యధేష్టముగా నుపాలించెను అంతట గద్గదఁబుడే మాటలాడ శత్రుము గాక యెలుఁగెల్లి యేడ్వఁదొడంగెను

ఇక గృష్ణుఁడు మిన్నకున్నఁగార్యము తప్పనని యెంచి రోగనిదానంబునను సరించి యుచితోషధప్రయోగము చేసెను అటు లేడుచున్నయన్నాతిని వనజాక్షుఁడు దననిండుఁగోఁగిటం జేరించి బుజ్జిగించి యామె నున్న జెక్కులజాటు కన్నీరు కరంబునం దుడిచి నెయ్యముఁదియ్యము దోచ నాప్రేయసీ యొకపువ్వుంబునకై యేలంబుట్టు పరితపిం చెదవు నామాట వినము ఇంద్రునితో యుద్ధముచేసియైనను బారిజాతవృక్షమునే తెచ్చి నీయింటిపెరటిచెట్టుగా నాటించు నిక నూఱడిల్లుమా యన యామంత్రమువేసె రోగము ప్రశాంతం బయ్యె కృష్ణుఁడు పూనినకార్యమును సాధించి వైదగ్గ్యంబునఁ జెన్ను మీఠె.

కృష్ణుఁడు రసికశిఖామణి యని నుడిచితిమికదా అతఁ డమరావతికిఁ జోయిన ప్పడు వీధిని వచ్చుచుండఁగా నచ్చటియచ్చరలేమ అతనిం గాంచునప్పుడును వారితో సురతరంగిణియందు జలకేళి సలుపునపుడును దన రసికత్వంబును దేటపటిచె

దేవేంద్రుఁడు త న్నెడిరించి యుద్ధముసేయ నతనిని దదీయసేనలతో జయించి యతని 'వజ్రాయుధము నవలీలం బట్టుకొనిన సిగ్గును భయంబును జెంది పురందరుండు కృష్ణునికి మ్రొక్కి యేనపరాధిం గావుమాయని వేడిన గోవిందఁడు కృపాభుఁడై నీపారి జాతతరువు నిచ్చెదఁ గైకొనుమని పలికి నిజనిరుపమనిరవధికనిర్వాణకరుదారసంబును శరణాగతవత్సరత్వంబును దెల్లంబుచేసె.

నారదమహామునిండ్రుండు కృష్ణుని సపారిజాతంబుగా దానముగొనిన నతనికిఁ గృష్ణుఁడు వశంవడుఁడగుటంజేసి యతఁడు వీణాద్యుప కరణంబులఁ దనమై జెట్టి మోయించిన వానిని సంరసంబునఁ జేకొని యతఁడు పొమ్ము పొమ్ముని శాసించిన నొకకొంత పోయిపోయి రమ్మురమ్ముని చెప్పిన మరలజేరంగవచ్చి తన కింక రత్నంబును నెలవేట్పురితిని నిజభక్తప్రరాధీనత్వముం బ్రకటింపె

ఇటు లాభగవంతుని లీశోవినోదంబులవలనఁ దదీయమాహాత్మ్యంబు దేటపడు నట్లు కవిశిరోమణి యగు నందితిమ్మన యమ్మహాత్మునిచరితంబును నిపుణముగాఁ జదు వదులకుఁ జపు లొదవించునటుల వర్ణించియునికి కరంబును సంస్తసీయంబు

ఇందుఁ బుణ్యకష్టతసమాచరణకథ యప్రసక్తమని కొందఁ అందురు, కాని యది సరికాదు. పారిజాతతరులద్దిచే సత్యభామ కొనరిన యుత్తమఫలంబులను నిరూపింపకున్న నది కవిదేశఁ గొంతయగు, పారిజాతమహితమాహాత్మ్యం బందటికిని దెలుపవలసి యుండు తాఁ గోరినవస్తువు చిక్కఁగదాయని సత్యభామయుల్లంబున నుబ్బునఁ దేలి యాడక యాయనర్హ్యవస్తువునే దానముచేయుట శ్రేయస్కరంబని యామె తెలింగింప వలసియున్నది ప్రతాపరణము శుభప్రదంబని జను లెఱుంగవలయు రుక్మిణీదేవి కిండుక ప్రాభవహాని కావలసి యున్నది కృష్ణుని భక్తపరాధీనత్వంబు దేటపడవలసి యున్నది ఇటు లీకథను వివరించుటకుఁ బ్రయోజనము లున్నకారణంబున నిది యప్ర సక్తమనఁజనదు సంస్కృత హరివంశమునం దీకథ యింకను విపులముగా నున్నది

ఈ కావ్యమును రచియించుటయందు నందితిమ్మన మాఘకవికృతశిశుపాలవధ మహాకావ్యమును గొన్ని పట్టుల ననుసరించి యున్నాఁడు నారదునివర్తన మగు 'సరిగమ వదనిన....' అనుపద్యమును శిశుపాలవధకావ్యమందలి

'రణద్భిరాఘట్టనయానభస్వతః, పృథగ్విభిన్నశ్రుతిమండలైః స్వరైః

స్ఫుటిభవద్ధాగ్రమ విశేష మార్చనా, మనేక్షమాణం మహతీం మహుర్ముహః'

అనుశ్లోకముతోఁ బోల్చిచూడనగు శిశుపాలవధమునందు దేవీసహచరుడై కృష్ణుఁడు యాత్రవెడలెను పారిజాతాపహరణముచేందును సత్యభామసహితుడై సురపురంబున కేగెను.

ఇట్టికావ్యరత్నమును రచియించి తనకంకితము గావించిన నందితిమ్మనకుఁ బ్రబంధకర్తల నందఱిలోను గృష్ణరాయఁడు తమస్థానము నొసఁగి సంభావింపక మనుచరిత్ర రచయితయగు నల్లసాని పెద్దనను సభికునిఁగాగ్రహించి యతని కాంధ్రకవిలాపితామహుఁడను దీరుదమిచ్చి కవిగండపెండేరమును నతనిపాదములందుఁబొడిగి మనుచరిత్రం బందు కొని పురంబేగింపఁబల్లకిఁ దాఁజేతఁ బట్టి యెత్తి యెదురై నటోఁ దనమదకరింపదము నిల్చి చేయూతయిచ్చి యెక్కించుకొని యిక్కరణిం తెక్కి తెలుగుల నక్కవినాథుని గారవించెఁగాని సరసమస్మణవచనరచనాధారేయుఁ డగు నందితిమ్మనకుఁ జతురంధ యానమహాగ్రహారదానమాత్రసంభావనలు గావించి

ఈ రెండుకావ్యములను నిష్పక్షపాతబుద్ధితో సహృదయులు పోల్చి చూతురేని యెల్లవిధంబులను మనుచరిత్రకందెను పారిజాతాపహరణమహాకావ్యము కరంబు రసవంత మని గోచరించును, అందు వస్త్రైక్యము లేదు కథానాయకుఁడగు స్వాకోచిషమనువు గ్రంథాంతము భాగముననే మనకుఁ గన్పడుచున్నాఁడు, వదూధిసీవవరాఘ్నుల

యపాఖ్యానము రసవంతమని పలువురు నులంతురు కాని యది రసాభాసపూరితము. వరూధినీగంధర్వలసమాగమము నీతికి బాహరము మృగయావర్జన మప్రసక్తము. అడుజాస్పదపురవర్జనమున బ్రాహ్మణాదివర్జనము లతిశయోక్తులతో నిండియున్నవి అచ్చటచ్చటఁ గొన్నిపద్యములుదక్కఁ దక్కినవన్నియుఁ గరినపాకమునఁ గూర్చఁబడి నవి భక్తిరసవర్జన మల్పము.*

'నవోఽర్థో జాతిరగ్రామ్యా శ్లేషోఽక్లిప్తఃస్ఫుటోరసః'

వికటాక్షరబంధశ్చ కృత్స్న మేకత్ర దుష్కరమ్'

అను బాణోక్తిలోఁ జెప్పఁబడిన గుణంబు లన్నియుఁ బారిజాతాపహరణకావ్యము నందుఁ గంపు గాని మనుచరిత్రమునందుఁ గన్పట్టవు మనుచరిత్రము పారిజాతాపహరణ ముతో నేరందమునను సరీరాదని నిస్సంశయముగాఁ గంఠోక్తిగాఁ జెప్పవచ్చును ఏవిషయంబునఁ బరికించినను సీరెంటిలోఁ బారిజాతాపహరణమునకే యగ్రస్థానము నొసంగఁదగియున్నది మనుచరిత్రమును గృష్ణదేవరాయల కంకితముసేయక పెద్దనార్యుఁ డొరుల కంకితము చేసియుండెనేని యేతత్కావ్యధ్వయ తారతమ్యవిచారంబున కిచ్చటఁ బ్రసక్తియే యునరియుండదు ఆంధ్రభోజుండగు కృష్ణరాయలే యీరెందు కావ్యములకుఁ గృతిపరిత్యక్తు నంగీకరించి యగ్రసమ్మానార్హుండగు నంది తిమ్మనను బెద్దనకంటెఁ దక్కువగా బహుకరించుట రసికశిఖామణియుఁ బండితుండును కవిరా ప్రావీణ్య ఫణిశుండును నగు కృష్ణరాయుని దెస న్యూనతయని చెప్పవలసియున్నది దీనికిఁ గారణము తేలియో తెలియరావు. ఏమియున్నను గేవల మేతదుభయకావ్యరారతమ్య మాత్రపరిశీలనము చేయునెడ నంది తిమ్మనకవనంబుపైఁగృష్ణరాయలకు గౌరవాధిక్యము తప్పకయుండఁ దగు ననియుఁ బెద్దనకంటెఁ దిమ్మనకే యెక్కువ సమ్మానాదులు చేసి యుండవలయు ననియు నట్టొనర్పమి యతనిదెసఁ గొంత యనియు విబుధవర్ణులకు దోషకమానదు

ఇమ్మహాకవీశ్వరుని వచనంబులు నవ్యశిరీషకుసుమకోమలంబులు మకరందరసా సారమధురంబులు సకలజనమనోమోదసంధాయిక సరసగుణాంకార విరాజితంబులు, నహృదయహృదయంగమలలితభావగాంభీర్యసురుచిరంబులు అమృతంపు సోనలు

* దీనియందలి గుణగుణములను శ్రీయుతు లగు కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారాంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రతికయందలి దశమసంపుటమునందు విపులముగా సయ్యుక్తికముగాఁ జదిపించి విమర్శించియున్నారు వారి యభిప్రాయములతో నేను బూర్ణముగా నేతిభవించెద

తేనియ తేటలు ఈ కావ్యమును జదువఁ జదువఁ జపు లూరును వెండియుఁ జదువఁ దలంపు గలుగుఁ గాని తనవి యొదవదు.

ఇటు లీ యుత్తమకావ్యమును నిర్మించి రసీకుల కమందానందంబు సమకూర్చు నంది తిమ్మకవిసాధుని కవితాప్రావీణ్యంబు నెంత విరచించినం బోలదే. ఆంధ్రకావ్య ములలోఁ బారిజాతాపహరణ మగ్రస్థానమును వహించి నిచ్చలు నిరుపమానంబై నెగడుఁ గాక

ఈ వ్యాఖ్యానమును దొలదొలఁ బ్రకటింపఁబూని కడపపురంబున శ్రీ వేంకటేశ్వరాలయంబున 5-2-1928 తేదిని నొక మహాసభం జేర్చి నాదెస ననూపప్రేమాదరం బులు నెఱపి నన్ను గారవించిన మన్నిత్రులు శ్రీయుతులగు జనమంచి శేషాదికర్మ గారు, విరూరు పిచ్చయ్యగారు, కురుడి గుండురావుగారు, కౌకూరు శ్రీనివాసరావుగారు పీరికిని సమ్మహాసభయం దగ్రాససాధిపత్యంబు వహించి నన్ను బహూకరించిన మన్ని త్రులు గవిసార్వభౌమ బిరుదాంచితులు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారికిని సీ వ్యాఖ్యా నముంగూర్చి నాకుఁ బలుదెఱంగులఁ దోడ్పాటు గావించిన మదీయ మిత్రుల కెల్లరకును గృతజ్ఞతాతరంగిత హృదయుండనై ధన్యవాదంబులు గావింపుచున్నాఁడ

శ్రీ కృష్ణాయ నమః.

నాగపూడి - కుప్పుస్వామయ్య.

అనుబంధములు

- (అ) ఈ వ్యాఖ్యానమునందు నేను గావించిన సవరణలు.
- (ఆ) నే నంగీకరించిన పాఠములు.
- (ఇ) సంస్కృతవ్యాకరణ సాధ్యశబ్దముల రూపనిష్పత్తులు.
- (ఈ) నందితిమ్మన సంస్కృతహరివంశము ననుసరించిన పట్టులు
- (ఉ) సంస్కృతహరివంశమునకును భారీజాతాపహరణమునకును గల కథాభేదములు.
- (ఊ) వాఖ్యానమున నుత్తాహరింపబడిన గ్రంథముల నామములు (సంస్కృతము)
- (ఎ) గ్రంథనామములు పేర్కొనబడిన ప్రమాణములు (సంస్కృతము)
- (ఏ) తెలుగుగ్రంథముల నామములు.
- (ఐ) పద్యానుక్రమణిక,

(అ)

ఈ కావ్యమునందు నేను గావించిన సవరణలు

ఉన్నపాఠము	సవరణ	ఉన్నపాఠము	సవరణ
1- 28 వరభట-వరభట		2- 65 స్వాప్రక్రియాదోలికల్-క్రియాలో	
1- 42 వాసిఁజెనంగఁగ-జెలంగఁగ		2- 72 ధారుణి-ధారిణి	[లికల్
1- 95 పరస్పరావేల్చినములు-పరస్పరా		2- 85 యామిక్రికృత-కృతి	
	[నేర్పణములు	3- 88 నొక్కిదేవరా-నొక్కివేదేవరా	
1-102 కోపోద్యోగమున-కోపోద్యోగమున		" శౌండిర్య } —శౌండిరు	
1-110 నల్లడలు నారసి-నల్లడలుఁ గన్గొని		" శౌండర్య } —శౌండిరు	
"- " బాష్పకళికా-బాష్పకణికా		3- 41 (యమకామిని) ధూమోద్గీర్ణ-	
1-126 నడికింపకు-నుడికింపకు			ధూమోర్ధ్వా
1-134 బొగుల-బొగుల		4- 17 వృత్తి నరుగన్-వృత్తిఁ దిరుగన్	
1-138 హృదయాశంగన్నయాచార-రజ్య		4- 46 రాక్షసాతితికాంచద్ధీధిని-రాక్ష	
	[స్తయాచార		సాసిలతికాంచద్ధీధిని
1-140 రణవీక్షిత-రణవిక్షిత		5- 8 నిర్దిరోధ-నిర్దిరోధ	
2- 15 శ్లోభవిద్రవ-విశ్రవ		5 34 నాత్మకీయంతైన	
"- " సమయనిర్గత-నిర్గత		5- 70 విడంబిత } —విడంబక	
2- 88 నెపంబున-నెపంబున		విడంబిత }	
2- 89 నేలపురుటింటి-నేలపురుటింటి		5- 95 శ్రీవరవరపదహృత-శ్రీవరవర	
2- 52 బొడమె(నేర్పగురుఁబక్క) - బొలి			[వరహృత
	[చెన్	5- 96 జనికర్మకర్షణ-జనివర్మకర్షణ	
2- 55 ఫణితులు-భణితులు		5-104 గోమేధిక-గోమేదక	

(23)

నే సంగీకరించిన పాఠములు,

(సి) గుఱుతు గలవి సీతారామాచార్యులు కావించిన సవరణలు

(వే) " వేంకటరాయశాస్త్రిలు కావించిన సవరణలు.

(*) " నేను గావించిన సవరణలు. తక్కినవి ప్రాచీన పుస్తకము లోని పాఠములు

ఉన్నపాఠము	సవరణ	ఉన్నపాఠము	సవరణ
*1- 2 ఔదల-ఔదల		2-50 కాజిపువ్వులు-జాజిపువ్వులు (వే)	
*1- 7 కాంచెదుర్వసున్-కాంచె దుర్వ		2-52 జలపూత-జలపోత	
1- 10 వంతలు-వంతలు [సున్		" గప్పురంపు-గొప్పెల-గుప్పెల	
*1- 26 గాధాధికరణ-గాధాధికరణ		* " సవయవంబులపై-సవయవంబులతో	
1- 85 నృపవల్లభు-జనవల్లభు		2- 59 వోకాడి-వోనాడి	
1- 56 వెస- తిందు-వెదదించు		2- 60 కైకొనె-కైకొన	
1- 85 ముక్తమాటలుకలహమె-మాటల		2- 61 మందలాంత-మందలాంక (వే)	
[గలహమె		2- 75 ఆటంచు-ఆటంచు	
1- 93 తొలున్నము-తొలిజన్నము		2- 80 పసిడికాముల-కాముల	
1- 94 కూడియాడి-కూడిమాడి		2- 86 యామరుత్తు-ధరము-యీమరు	
1- 95 చంద్రికావళి-చంద్రికావళి		[త్తు-ధరము	
*1-104 తత్తరంబు-తత్తరంబు		2- 96 బచ్చికబిడి-బచ్చికబెండి (వే)	
1-110 బుడింపన్-బురుడింపన్ (సి)		2-100 చొట్ట-చోట్	
*1-118 పడ(బెట్టుచు) పడి(గట్టుచు		*3- 3 ఆంతకమున్న-ఆంతకమున్న	
పడినెట్టుచు		3- 5 తత్తుశలంబె-తత్తుశలంబు	
1-120 పాటలకాంత-పాటలకాంత		3- 18 గనుగొనుడుం-గనుగొనుడుం	
1-122 గగుర్కొడవ(గ)-పొడవ(గ) (సి)		3- 19 మాక్రికాకులన్-మాక్రికావళుల్	
1-140 లేపకృత-లేపకృతి		3- 31 పికిలి-పెళలి	
2- 11 వెలిం బొరయ-బొరయ		*3- 32 మానరోరి-మానురోరి	
2- 19 గురుకరింప-గురికరింప		3- 51 పరువంబుగా(గ)-పరువంబుగాక	
2- 20 చేతులకు(దార్చు) చేతులను దేచ్చె		3- 56 గమయ(గా)-గమవ(గా) (సి)	
చేతులకువార్చె (సి)		3- 61 మరువ్వల-మరువ్వల	
*2-86 కజ్జలముల్లవ-కజ్జలవన్నవ		4- 10 గవుంగిలం-గవుంగిలం (వే)	
2-42 గొలపండి-గెలపండి		4- 16 జలములు తారతారక-జలముల	
2-48 గుచ్చుచో-గూచ్చుచో		[దారదారక (సి)	

4-16 ప్రేంకనమునకు-ప్రేంకనము నన (వే)	5-18 శిథిలితానువిద్దులగు-శిథిలితానువిద్దు లగు
4-17 కందుకూహలి-కర్ణికాహృతి (వే)	5-17 నిశామన్యంబు-నిశామన్యంబు (వే)
4-20 శీధురసమన్-శీధురసముల్	5-20 నానగ ద-నానగేడి
4-88 చీకుబంకల-చిక్కుబండల (సి)	5-28 బోరనం-బోరునం
4-44 తిన్నరద్యయంబు-ద్యయములు (వే)	5-85 ద్వాదశాత్మప్రభురతకరౌపమ్యమై-
4-40 బీరెండ-బీరెండ (సి)	ద్వాదశాత్మప్రభురతకరౌపమ్యమై
4-56 కుసుమతోమలి-కుసుమకోమలి (వే)	5-83 గేలశతపత్ర-గేలశతపత్ర
4-64 సంధితాన-సందితాన	*5-97 గ్రగ్గులకాండైరి-గ్రగ్గులకాండైరి
4-66 (గణయ)కంకణ-కంపణ	5-94 మునివర్య-మునివార
4-72 బట్టకపట్టగ-బట్టగ (బట్టగ)	5-98 రాత్రిణ్ణాచిర-రాత్రినాంచిత (వే)
5-7 యసురాంగములన్-యసురాంగక	.. భామితాక్ష-భామిరాజ్ఞ
[ముల్	

(ఇ)

సంస్కృత వ్యాకరణ సాధ్యశబ్దములు, వానికి నూత్రనహిత
రూపనిష్పత్తి వివరణము —

1. దర్పణత్ (1-12)

ఆదారాద్దే క్రియంతా చృత్ప్రత్యయః—

సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్రియావత్తవ్యః — అని వార్తికము

2. సుభగంభావుక (1-25)

(సూత్రమ్) క ర్తరిభువః భిష్టన్ ఘికణౌ (8-2-57)

అధ్యాదిమచ్యవ్యధేవ్యచ్యంతేషు భవతేరేతౌ స్ర-అనాద్యఅద్యోభవతితి

అద్యంభవిష్టః-అద్యంభావుకః-సుభగంభావుకః (అత్ర ఘికణ్)

3. కూలముద్రుజ (1-28)

(సూ) ఉదికూలే రుజివహః (9-2-31)

ఉత్పూర్వాభ్యాంరుజివహాభ్యాం కూలే కర్మణ్యుపపదేభ్యోస్యాత్-కూల

ముద్రుజరీతి కూల ముద్రుజః-(కూల ముద్రహః)

(సూ) అరుర్దివషదజ స్రస్యముమ్ (8-3-67) ఇతిముమాగమః

4. అముష్యాయణ (1-28)

(సూ) అలగుత్తరపదే (8-3-1)

(సూ) షష్ట్యా అత్రోశే (8-3-21)

(వా) అముష్యాయణా ముష్యపుత్రికా ముష్యకులికేతిచ,

అముష్యపత్యం-అముష్యయణః-నడాదిత్వాత్పక్.

5. నేడిష్ట (1-29)

(సూ) అతికాయినేతమబిష్టనౌ (5-3-35)

(సూ) అంతికభాధయోచ్చేదసౌధౌ (5-3-63)

6. తుందపరిమృజ (1-29)

(సూ) తుందశోకయోః పరిమృజాపసుదోః (8-2-5)

భుంధశోకయోః కర్మణో రుపపదయో రాభ్యాంకస్యాత్-అలస్యసు

V.

ధాహరణయో రితివత్తవ్యం - తుందంపరిమార్జిత తుందపరిమృతోఽసః
(శోకాపసదః - సుఖస్యాహరా)

7 విస్మయర (1-80)

(సూ) స్పృశస్యద్యక్తరన్ (2-2-180)

స్మయరః - ఘస్మయరః - ఆదకరః

8 జనరా (1-82)

(సూ) తస్యసమూహః (4-2-87)

(సూ) గ్రామజనబంధుసహయేభ్య స్తత్ (4-2-40)

గ్రామరా - జనరా - బంధురా - సహాయరా (సమూహశ్లేతత్)

9. వర్తిష్టు (1-88)

(సూ) అలంకృత్యా నిరాకృత్యా ప్రజనోత్పత్తోత్పత్తోన్మదరుచ్యపత్రిప వృతువృ
ధు సహచర ఇష్టున్ (2-2-186)

అలంకరిష్టుః... ..వర్తిష్టుః.....వర్తిష్టుః

10 విశ్వజనీన (1-48)

(సూ) అత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్థః (5-1-9)

(సూ) ఆరాధానాశే (8-4-188)

ఏతాశేప్రకృత్యాస్తః - అత్మనేహిత మాత్మజనీనం-విశ్వస్మైకనాయ హితం
విశ్వజనీనం - ఆధ్వనేహితం - ఆధ్వజనీనం.

11. వశంవద (1-55)

(సూ) ప్రియవ శేవదఃఖత్ (8-2-88)

(సూ) అరుర్విషదక స్తస్య ముమ్ (8-8-87) ఇతి ముమాగమః

12. రావశీన (1-67)

(సూ) యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంభాన్ (4-8-1)

(సూ) తస్మిన్నణివయుష్మాకౌ (4-8-2)

యోష్మాకీణః - యోష్మాకః - అస్మాకీణః - అస్మాకః

(సూ) తవకమమకా వేకవచనే (4-8-8)

ఏకార్థవాచినోర్యుష్మదస్మదో స్తవకమమకౌ స్తః - ఖల్వాణివ - రావశీనః
రావకః, మామకీణః - మామకః

13 ఆతిథేయ (2-17)

(సూ) పథ్యతిథివసతిస్యపతేర్థజ్ఞ (4-4-104)

పథిసాధు - పాథేయం, అతిథాసాధు - ఆతిథేయం,

వసనం - వసతిః - తత్రసాధు - వాసతేయా - రాత్రిః,

స్వాపతేయం - ధనం.

14. అవలితం కరణ (2-84)

(సూ) అధ్యనుభగస్థూలవలితనగ్నాంధప్రియేషు చ్యవ్యధేష్వచ్యౌః

కృత్వాకరణేఖ్యుః (8-2-56)

అధ్యంకరణ-సుభగంకరణ-పలితంకరణ-అంధంకరణ.

15. అసూర్యంపశ్య (2-69)

(సూ) అసూర్యలలానయో ర్దృశితపోః (4-2-86)

అసూర్యమిత్యసమర్థసమాసః దృశి నానన్యస్సంబంధాత్-

సూర్యం నపశ్యం తీత్యసూర్యంపశ్య రాజదారః-

లలాటంతపః—సూర్యః

16, పశ్యతోహర (2-72)

(సూ) ఆలు గుత్తరపదే (6-3-1)

(సూ) షష్ఠీ వానాదరే (2-8-98)

(వా) వాగ్నికృత్యద్యౌ య క్రిదండహరేషు

వాచోయక్తిః - దిశోదండః - పశ్యతోహరః - (పశ్యంతంజనమనాదృత్య హరతీ త్యర్థః)

17. పాథేయ (2-90)

18-ఆతిథేయ శబ్దవత్.

18. అధ్యనీన (2-98)

10-విశ్వజనీన శబ్దవత్

19 అష్టాపద (8-41)

(సూ) అష్టనస్సంఖ్యాయాం (6-8-125); ఇతి దీర్ఘః

అష్టసు లోహేషుపదం ప్రతిష్ఠాయస్యేతి.

20. వానచేయి (9-41)

19 అతిశయశబ్దపత్

21 ప్రవాళత్పద (9-41)

1 దర్పణత్ రూపపత్

22. శర్కరీల (9-60)

(సూ) దేశేలుబలచౌచ (5-2-105)

చాదణ్ మరువద-సికతాస్సంత్వస్మిదేశే సికతా , -సికతిల:-

సైకత:-సికతావా-ఏవం శర్కరేల్యాది

23. సర్వాంగీణ (4-87)

(సూ) తత్సర్వాదేః పథ్యంగకర్మపత్రపత్రం వ్యాప్నోతి (5-2-7)

సర్వాదేఃపథ్యాద్యంతాత్ ద్వివీయాంతా తస్మాత్

సర్వపథ్యావ్యాప్నోతి-సర్వపథీన:-సర్వాంగీణ:-సర్వకరీణః

సర్వపత్రీణ:-సర్వపాత్రీణః

24. పాణింధమ (4-90)

(సూ) ఉగ్రంపశ్యేరమ్మదపాణింధమాశ్చ (8-2-87)

ఏతే నిపాత్యంతే-పాణయోధ్మాయం తేస్మిన్నితి పాణింధ

మోఽధ్వా-అంధకారాద్యావృత ఇత్యర్థ:-తత్రహి సర్పాద్యప

నోదనాయపాణయశ్శబ్దంతే

25. భిదేశమ (4-90)

(సూ) తవ్యత్తవ్యాసీయరః (8-1-98)

ధాతో రేతే ప్రత్యయాస్య్యః

(వా) కేశిమర ఉపసంభ్యానం

పచేశిమామాషా:-పత్రవ్యాః, భిదేశమా స్సరళా:-భేత్తన్యాః

కర్మణిప్రత్యయః.

26. నిశంమన్య (5-17)

(సూ) అత్తమానే భిశ్చ (8-2-88)

స్వకర్మ కేమననేవర్తమానాన్మన్యతేః సుపి భిశ్స్యాత్-దాణ్ణిని:-

అనిశా నిశామతి మన్యతే.

VIII

27. ఘనశ్రీ (5-22)

7. విస్మయశబ్దవత్

28 పతయాశు (5-85)

(సూ) స్పృహిగృహపతిదయ నిద్రా తంద్రాశ్రద్ధాభ్య ఆకుచ్ (8-2-158)

అద్యాత్మయశ్చరాదా వదంతాః, స్పృహయాశుః-

పతయాశుః-దయాశుః-నిద్రాశుః-తంద్రాశుః-శ్రద్ధాశుః

29 అత్మనీన (5-84)

10 విశ్వజననశబ్దవత్

30 భంజిత (5-98)

నివృత్తప్రేషణాద్భంజితాతోర్జిజంతాత్కర్మణి క్షప్రత్యయః,

31 వర్తిష్టు (5-105)

9. వర్తిష్టుశబ్దవత్

32. ఏకచ్ఛ్రిత (5-107)

ఏకచ్ఛ్రితం-ఇత్యస్మాత్కర్మతోత్యర్థేవత్కర్మతోతి తదాదప్తే ఇతిజిత్-

తస్మాత్కర్మణి క్షప్రత్యయః.

(౪౯)

నందితిమ్మన పారిజాతాపహరణమున సంస్కృతహరివంశము ననుసరించినపట్టులు -

పారిజాతాపహరణము, హరివంశములోని శ్లోకములు

1-57-సి-జలజాక్షియది . . . . . ఆమాదేవవరస్యేష్టాహిమాదలసుతాసతీ

ధారయేదీక్యరీనిత్యం పుష్పాజ్యేతానిసుప్రభే
అదితిశ్చసమౌలోమిమహేంద్రసురతారణి
షోడశశ్రీసహస్రాణాంమధ్యేఖల్యద్యవర్తసే
అద్యేష్టాం వాసుదేవస్య వేద్విత్కాంభోజనందిని
ప్రతాపమద్యసోధాగ్యమనివార్యం యశశ్చతే
అద్యాహమపగచ్ఛామి సర్వగా సర్వశోభనే
ఆత్మాద్విటీయఃకృష్ణస్యభోజేత్వమితిభామిని
తైత్తిలోక్యరత్న సర్వస్యమద దద్యత్తవాద్యతః
అలంకృతంపుష్పమేతత్సంసర్గా త్తవసర్వగా
ప్రవత్యపితగాగంధానీప్సితాన్ప్రితివర్ధనాన్.

— అధ్యాయము 124.

1-59 క. పరిమళము సెదదు . . . . . అహ్లాస మేత త్సతతం పుష్పంభవతి కామిని, ..

1-61 చ అడిగినయంతలో . . . . . బుభుజావాపిపాసావా గ్లానిర్వాప్యభవా జరా
దేవవర్ధారయంత్యాస్తే స్వచ్ఛందేనభవిష్యతి ..

1-62 చ కువలయపత్రనేత్ర... .. సవత్స్యస్తేగుణోపేతే సర్వాః సర్వేశ్వరప్రియే
అవమానావసేకేనత్యయాసిక్రద్యభామిని, ..

1-68 క నెలకొనివేసవి. .... శీతోష్ణేచేప్పిలేదేవి పుష్పమేతత్ప్రయచ్యతి ..

1-66 ఉ చక్కనిదాననంచు, అద్యసాత్రాణిదేవి జ్ఞాస్య త్యవరవర్జిని
సౌభాగ్యాధ్యాంసదావేత్రియాత్మానంసుభగాసతీ ..

1-67 క. ధరియించిన . . . . . పూర్ణేనవత్సరేదేవిపుష్పమేతత్ప్రవాంతికాత్
నివర్త్యతే తరువరం సమయేన ప్రయాన్యతి, ..

1-58 తే, అనుచు, ... తచ్ఛ్రుత్వాసు నిఖిలం ప్రేష్ట్యాభిః శ్రీస్వభావతః
ప్రకాశీకృతమేవాసి ద్విష్టోరంతఃపురే తదా, ..

1-69 ఉ అందలలోన, ... అక్షేతిపుత్రమాతేతి త్యేష్టేతిదసహగతాః
ప్రాయేణప్రవదంతిస్మ హృష్టాదామోదరస్త్రియః, ..

1-70 లే వారిలోపల. . . రూపయావనసంపన్న సౌఖ్యగ్యేనచ గర్వితా ..

1-82 చ. అనువిని . . . . . అగ్రాహరోహాపరితేనచేతసా
వహ్నే శ్చిభాశ్చిరిగవర్తితాననా

1-84 చ అతులమహా. . . . . యత్పారిజాతకుసుమంద త్రవాన్నారద స్తవ
తత్కల్పేష్టజనేద త్తం త్వయాహంపరివంచితా
స్తోతవ్యాయదితావత్సా నారదేనతవాగ్రతః
దుర్భగోః-యం జన స్తత్రతిమర్థమనుశబ్దితః

—అధ్యాయము. 126

1-98 క. అని వగల మిగుల . . దండహ్యమానా జ్వలనేనవర్ధతా
సేర్వాసమ త్తేగతప్రభేది
క్రోధాన్వితా క్రోధగృహం విచిత్రం
వివేకతాదేవ ఘనం సతాయమ్

—అ. 124.

1-99 ఉ మాసినచీర..... . బద్ధాల్లలాదేహిమచంద్రశుభ్రం
దుకూలపట్టంప్రియరోషనిహ్నం
పర్యంతదేశం సరసేనదేవీ
లిలేపసాలోలోహితచందనేన
దీర్ఘోపధానిశయనేఽపసీయ
విభూషణాన్యేకబద్ధవేణీ

..

1-101 చ వెడవెడకన్ను.. . సంస్మృత్యసంస్మృత్య శిరస్సరోషం
ప్రకంపమానానముఖోపవిష్టా
ప్రేష్యామధ్యగతాం క్రోధా
న్నిశ్చలసంఠి మహర్ముహూః
పునరుత్థాయశయానాత్పతందేచ పునః పునః

—అ 125

1-107 క. అని యనుమానించు భీతభీతస్సశనతైర్వివేక యదుసందనః
అవకుంఠ్యయదావక్త్ర ముపధానేన్యవేళయత్.

..

1-108 ఉ కొందఱ..... . ప్రేష్యాజనంసంజ్ఞయాథనాభ్యేయాస్మితిసంజ్ఞవన్

1-109 ఉ. ఈలలితాంగి.. . గ్రహాయవ్యజనంచై వ స్థిత్యాసపరిపాశ్చ్యకః

శనై రవాస్పృశద్వాతం జహాశశనతైరివ ..

XI

- 1-110 ఉ అంతటఁబారిజాత ... సపారిజాతస్య పుష్పస్య సంస్పర్శేనాను వాసితః ।
 బభారభగవాన్ గంధం దివ్యం మానుషదుర్లభమ్
 అత్యద్భుత మంగంధం తిష్ఠిత్యా విస్మయాన్వితా
 అపాన్వతోన్ముఖంసత్యా కిమేతదితిచాబ్రవీత్ ॥
- 1-111 క తలవాంచిమగద తస్యాః సుస్రావనేత్రాభ్యాం వారి ప్రణయకోపజం
 ఓశేషపలాళాభ్యా మవశ్యామజలం యథా ॥
- 1-115 ఉ ఇందునిధాస్య ... కిన్సర్థం కౌంతుమంవాసో మహారజనమేవద
 నానుగృహాసిసుశ్రోణీ పక్షంవాసోను గృహ్యతే
 వాసస్యితేతవాభీష్టే మహారజనకౌంతుమే
 దేవాభిగమనా దూర్ధ్వం శుక్లం నేష్టం హితేప్రియే
 కిందానాభరణం గౌత్రం సుగౌత్రితవకథ్యతామ్ ॥
- 1-117 చ. పలుకులఁ దేనెలు ... కిమునాథాషసేమాద్య ముభేనోత్పలగంధినా
 ళార్ధాఞ్జలిపి తావన్మాం కిమర్థంన నిరీక్షసే. ॥
- 1-118 చ మనముల ..... త్వదీయోహంయథాదేవి భ్యాతో జగతికింకరః
 నా జ్ఞాపయసిమాం కిం త్వంపురేవ వరవర్తిని
 మనసా కర్మణావాచా వత్సా మలిచరామ్యహం
 స్నేహశ్చ బహుమానశ్చరామ్యతే న్యాసునా స్తిమే
- 1-125 ఉ ఈనయగార.... వాత్సాత్రమివ పశ్చాత్తి మాధుర్యం సంప్రయుజ్యతే
 మయిస్నే హశ్చక్రతక స్తవాన్యత్ర నకృత్రిమః ॥
- 1-127 ఉ గట్టివచేతులుం. ... శ్రుతంచాప్యథవాత్రావ్యం దృష్టః స్నేహఫలోదయః
 నాహంత్యాంతి వంధూ ర్తమజ్ఞాసిష మరిందమ
 అద్యజ్ఞాతో సితత్సృక్ష శ్చపలోజన వంచకః ।
- అ 126,
- 1-128 చ మునిపతివద్వి . తామసౌషీతృమక్షంతే ప్రియాంస కిలనారదః
 తదశ్రౌషీచ్ఛహృష్టస్త్రయం ప్రియాయాస్సం స్తవంకిం ॥
- 1-129 క మానంబె తొడవు. మానార్థం జీవ్యతేలోకే సద్భిరిత్యుక్తవానసి
 తిదేవంసతినేద్భామ జీవితం మానవద్భితా. ॥

XII

1-180 తే. తనదుకోదండ.... యదద్రాక్షిద్దిమాంశ్యసూర్పహమానేవ నందిసి
అపజ్ఞాతాత్వయాద్రాక్షిన్నూనం దౌర్భాగ్యకర్మితామ్

1-181 సి. ఉవిదయైవ్యతె .....వసంతకుసుమైశ్చిత్రం సదారైవతకం గిరిం
ప్రియాభూత్వా ప్రియాభూతా కథంద్రక్ష్యా మ్యహం
జలక్రీడాంతవాంకస్థా దేవకృత్వామహోదధౌ శ్రునః
కథందౌర్భాగ్యమాపన్నా పశ్యేయమపి సాగరమ్ ..

1-188 ఉ. ఈసునః బుద్ధి.....ఇతీద ముక్త్యాపునరేవశోభనా
ముయోచితోయం నయశోద్భవనంతీ
గ్రహాయపీతం హరివాససశ్శుభా
పటాంత మాధాయ ముఖే శుచిస్మితా

—అ 125.

1-184 ఉ. ఆరమణీలలామ.. . సమత్పత్యజలంతత్ర పతితం పదనాంబుజాత్
ప్రతిజగ్రాహపద్మాక్షః కరాభ్యామపి సత్వరః ..

1-185 ఉ. ఓ లలితేంద్రసింహ .. పారిజాతస్యవృష్టాణి యదీచ్ఛస్యతి శోపనే
తదాదాతాస్మిసుశ్రోణి సత్యమేతదప్రప్రీమితే

—అ 126

1-185 తే వామలోచన... . స్వర్గాదిహానయిత్యాచ పారిజాతంబ్రమేశ్వరం
గృహే లేస్థాపయిష్యామి యావత్కాలంత్యమిచ్ఛసి

2-16 క చనుదెంచె .. .... అభ్యాజగామసస్పాత్వా మునిశ్రేష్ఠో మహోదధౌ. ..

5-46 మ బెరసెన్నేన } .... వృక్షోత్తమంపశ్యతాంవై వృద్ధానాం నాగమజ్జరా

5-47 క విసనేర్పిరి } .. ....యేంధాన్సపక్షుష స్సర్వే సంబభువుః క్షణాదివ
విరోగారోగిణశ్చానన్ ప్రూత్వా గంధం వసస్పతేః

—అ 184.

5-52 సి విరివిగా. .... మనీషితేనసతదు రలోభవతి భారత

మహత్వాద్వాసుదేవస్యత దద్భుత మభూన్మహత్

కదాచిద్వారకాం సర్వాం ప్రద్వాదయతి భారత

కదాచిద్దస్తహార్యస్తు భవత్యంగవృత్త సన్నిభః, ..

5-80 క. సత్యముగ..... భోః కేశవమదీయస్త్రమగ్నిర్వైశ్చ సీసత్యయా

సత్వంమామనుగచ్ఛస్యకురుష్య యద్రవిమృహమ్.

—అ, 185

XIII

5-88 (సి మేళవించినది అనుపద్యముతోని)

తే-పొమ్మ పొమ్మని . ప్రథమఃకల్ప ఇత్యేవ మబ్రవీన్నధుసూదనః
 ప్రజంతమనువప్రాజ నారదంత జనార్దనః
 పరిహాసాన్ బహువిధాన్ కృత్వామునివరస్తతః
 తిష్ఠస్వగచ్ఛామీత్యుక్త్వా పరిహాస విచక్షణః
 అపసీయతతఃకంఠా త్పుష్పదామైన మబ్రవీత్ ..

సంస్కృత హరివంశమునకును బారిజాతావహరణమునకును గల
కథాభేదములు.

(1) సత్యభామను ననునయించుతోఁ గృష్ణుఁడదేవుతోఁ రుక్మిణి దగ్గల నే నపు
డుండుటచే దాక్షిణ్యంబునఁ బారిజాతకుసుమంబును నామె కిచ్చితి నిది యొకటే నేను
నీకుఁ గావించిన యపరాధము దీనిని క్షమింపవే యని వేడుకొనెనని సంస్కృత హరి
వంశమున నుండగా, నండి తిమ్మకవి తన కావ్యంబునఁ గృష్ణుఁడు సత్యభామ చరణంబు
లకుఁ బ్రణమిల్లెననియు నా క్రోమలాంగి తదీయశరంబులు వామపాదంబునఁ దొలఁగం
ద్రోవెననియు వ్రాసెను

(2) సత్యభామ నేను దపంబుసేయఁబోయెదను, నీకు నాపైఁ బశ్చాత్తాపము
గలదేని దీని కనుజ్ఞయిమ్ము, భర్త యనుమతిలేక తనంతట సతిచేయు తపోవ్రతములు
నిష్ఫలములు గాన నీ యనుమతిఁ గోరెదనని కృష్ణునడిగినట్లు హరివంశమున నున్నది
తెలుఁగున నిట్లు లేదు

(3) నారదుఁడు సత్యాశృష్టులను వీడుకొని యరుగునపు డమ్మునీంద్రునితోఁ
గృష్ణుఁడు నీవు సురేంద్రునొద్దకుఁబోయి పారిజాత వృక్షమును నేఁగోరితినని చెప్పి
దానిని నాతఁడిప్పునట్లు సమ్మతింపఁజేయునునియు సతఁడియ్యనినాఁ డతనియుకంబును
నా గదతో మోఁడుదుననియుఁ జెప్పవనఁగా సతఁడప్పగిదిం జెప్పియు నప్పురందరుఁ
డొప్పుకొనకున్న నారదునిచే దాని నెఱింగి కృష్ణుఁడు స్వర్గమునకుఁబోయి యింద్రునితో
యుద్ధముచేసి యా వృక్షమును దెచ్చెనని హరివంశమున నున్నది. మన కావ్యమునందుఁ
గృష్ణుఁడు నారదునితో నే నదితికండలముల నడ్డేవికిచ్చుటకై సురపురంబునకు వచ్చెద
నని యింద్రునితోఁ జెప్పమని చెప్పినట్లున్నది.

(4) కృష్ణుఁ డమరావతిఁబోవునపుడు సత్యభామను దోడ్కొనిపోయినట్లును
నింద్రునిచే సత్కృతఁడైనట్లును నందితిమ్మన చెప్పెను. హరివంశముతో నిట్లు
కానంబడదు కృష్ణుఁడు పరమేశ్వరుఁగూర్చి తపం బొనర్చి పారిజాతహరణంబునకై
వరంబు వడసినట్లు హరివంశమున నున్నయంశము తెలుఁగున లేదు

(5) ఇంద్రోపేంద్రుల యుద్ధమును గాంచి తోకములు భీతిఁజెంద బ్రహ్మాప్రచో
దితులై యదితియుఁ గళ్యపుఁడును వారి సమరంబును వారిచి రనియు నదితియే
పారిజాతవృక్షమును ద్వారకకుఁ దీసికొనిపోయెనని యనుమతినొసంగఁ గృష్ణుఁడు
దానిం దీసికొనిపోయెననియు హరివంశమున నున్నది. తెలుఁగున వ్యత్యస్తముగానున్నది.

(6) నారదుడు కృష్ణుని సత్యభామవలన దానము గొని యతనితో మేలంపు మాటలాడి పదంపడి విడిచుచు గృష్ణుడు నారదునిదెసఁబ్రసన్నుడై వరముఁగోరు మని చెప్పిన నమ్మునిచుట్టఁడు నీసాలోక్యము నిమ్ము నేనయోచిజుఁడగునట్లును దేవతలలో నేను బ్రాహ్మణుఁడ నగునట్లును వరమిమ్ముఁ కోరిన భగవంతుం డవ్వరఁబలు నొనఁగెనని హరివంశముననున్నది పుణ్యాకోత్పత్తిక్రమంబు దానిలో నతివిస్తృతముగా నున్నది, మన కావ్యమున నివి లేవు

(7) నంది తిమ్మన తరవావ్యనునందు సాయంప్రాతస్సమయబంధరసూర్యోదయాస్తమయాది వర్తనమును గృష్ణుఁ డమూలవతికి సత్యభామాసహితంబుగా నడుగుచో మేడుసగ్గఁగ్ధసాధ్యవిద్యాదరాదిచరగణవర్తనంబును నాకపురీవర్తంబును వైజయంత వర్తనంబును దశావతారస్తుతియఁ గృష్ణుఁడరి తాత్మక స్తవంబును, నందనారాఘవిహారవిరోధ జలక్రిడాదివర్తనంబులును రసపోషణంబునకై కావించెను అవి హరివంశమునఁగచ్ఛట్టవు

(8) నారదుడు కృష్ణుని విడిచి న చిత్రరచనాత్మక స్తవముమూలమునందు లేదు

ఇట్టిభేదము లింకను గలవు దీనికిఁ గారణమునందితిమ్మన తాను సంస్కృత హరివంశమునందలి పావిత్రాతాపహరణకథ నాంధ్రీకరింపఁ బూనక యాయితీవృత్తమును గైకొని స్వతంత్రముగాఁ గావ్యమును నిర్మింపఁ గడఁగుటయే, కావున నీ రెంటికిని గల పోలికలను గ్రహింపవలయుఁగాని భేదములను బరికించుట తగదు

(తొలి)

ఈ వ్యాఖ్యానమున న దాహరింపబడిన గ్రంథములు -- (సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పై	మధ్య	క్రింద	గ్రంథనామము	పై	మధ్య	క్రింద
అంగిరస్స్మృతి	912	5	59	అమరకోశము	154	2	88
అనర్థరాఘవము	161	2	91		155	2	89
అపర్యుక్తము	09	1	121		156	2	"
అమరకోశము	9	1	9		156	2	"
	11	1	12		"	"	"
	16	1	19		"	"	"
	22	1	26		157	2	88
	24	1	29		"	"	"
	26	1	92		"	"	"
	62	1	109		"	"	"
	75	1	185		161	2	91
	81	2	1		"	"	"
	82	2	2		169	2	92
	89	2	8		165	2	94
	90	2	20		168	2	99
	104	2	42		172	2	100
	114	2	51		"	"	"
	125	2	59		175	9	1
	127	2	55		178	8	8
	129	2	59		180	9	11
	137	9	08		186	8	21
	138	2	68		191	9	29
	141	2	71		"	9	90
	145	2	79		201	9	98
	146	2	82		"	"	"
	148	2	85		209	8	98
	150	2	86		204	9	98
	150	2	87		207	9	98
	152	2	88		"	"	"

XVII

ఈ వ్యాఖ్యానమున నుదాహరిత పదముల గ్రంథములు - (సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	అక్షరములు	అక్షరములు	అక్షరములు	గ్రంథనామము	అక్షరములు	అక్షరములు	అక్షరములు
	అ	ఇ	ఉ		అ	ఇ	ఉ
అమరకావ్యము	214	3	41	అమరకావ్యము	805	5	48
	214	3	41		819	5	61
	216	3	41		850	5	105
	217	3	41	అశ్వరథ హస్తము	214	3	41
	280	3	50	అశ్వరథ హస్తము	32	1	44
"	"	"	"		908	5	56
"	3	60		అశ్వరథ హస్తము	927	5	87
285	4	8		అశ్వరథ హస్తము	911	5	50
249	4	30			327	5	87
254	4	41		కవికల్పలత	109	2	47
257	4	47			271	4	77
259	4	49		కావ్యసూత్రము (వాల్మీకి)			
260	4	66		యనకావ్యము)	67	1	121
267	4	"		" జయమంగళము			
267	4	67		వాల్మీకినామము	"	"	"
268	5	69		కాశీభండము	188	2	68
278	4	79			808	5	56
"	4	80		కావ్యచంద్రిక	7	1	6
"	"	"		కావ్యప్రసాదము	994	5	87
276	4	86		కావ్యదర్శనము	99	1	44
289	5	6			61	1	109
284	5	9			115	2	52
291	5	14			119	2	59
292	5	18			120	2	58
294	5	28			"	"	"
295	5	25			994	5	87
297	5	30		కాశీదాసుని దేవీస్తవము	97	2	95
300	5	35		కాశీదాసునియము	994	5	87
300	5	36		దుమారసంభవము	69	1	123

XVIII

ఈ వ్యాఖ్యానమున న దాహరింపఁబడిన గ్రంథములు — (సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పై చి నా	మి ద నా	మి ద నా	గ్రంథనామము	పై చి నా	మి ద నా	మి ద నా
కుమారసంభవము	70	1	128	నారాయణీయము	928	5	8
	90	2	20	నిమిత్తనిదానము	48	1	78
	130	2	58	నీతిసారము,	881	5	87
	160	2	90	నైషధము	158	2	88
	161	2	91	పద్మపురాణము	198	8	87
	190	3	27	పరాశరస్మృతి	812	5	50
కృష్ణకర్ణామృతము	206	3	88	పాతంజల సహజావ్యము	854	5	109
కేనోపనిషత్తు	925	5	87	ప్రరావరుద్రీయము	248	4	22
కౌషీతకీర్తాహ్మణోపనిషత్తు	311	5	59	బృహదారణ్యకోపనిషత్తు	811	5	50
	311	5	87		925	5	87
ఛాందోగ్యోపనిషత్తు	311	5	59		"	"	"
	"	"	"		"	"	"
	325	5	87		326	5	87
	326	5	87	భగవద్గీత	140	2	70
తత్త్వరత్నాకరము	128	2	59		910	5	59
	124	2	59		925	5	87
తైత్తిరీయోపనిషత్తు	311	5	59		"	"	"
	317	5	87		"	"	"
	"	"	"		926	5	87
త్రికాండశేషము	4	1	2		"	"	"
	216	3	41		"	"	"
దశరూపకము	64	1	114		927	5	87
దక్షస్మృతి	308	5	86		927	5	87
ద్విరూపాదికోశము	148	2	86		980	5	87
ధ్వన్యాలోకము	8	1	1		940	5	94
	986	5	87		944	5	97
నల్ దయము	161	2	91	భట్టికావ్యము	950	5	105
నారదసంగీతశాస్త్రము	158	2	89	భరతశాస్త్రము	168	2	92
	206	3	88	భవిష్యత్పురాణము.	297	5	80
నారాయణీయము	297	5	80	భాగవతము	36	1	49

XIX

ఈ వ్యాఖ్యానమున నుధాహరింపబడిన గ్రంథములు — (సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	సంఖ్య చి	సంఖ్య స్థ	సంఖ్య స్థ	గ్రంథనామము	సంఖ్య చి	సంఖ్య స్థ	సంఖ్య స్థ
భాగవతము	206	3	88		328	5	87
	391	5	87	ముద్రారాక్షసము	208	5	21
"	"	"	"	మహారథమారాండము	278	4	70
	347	5	101	మృగచరిత్రము	164	2	98
భాగవతి	76	1	188	మేఘసందేశము	194	3	84
భామతి (వాచస్పతిమిత్ర)	310	3	50	యాదవనిఘంటువు	149	2	86
భామినీవిలాసము	201	3	38		160	2	90
భారతము	161	2	91	యాస్కునినిదుక్తము	310	5	59
	188	3	24	రఘువంశము	70	1	123
	213	3	88		120	2	50
	310	5	59		158	2	88
	312	5	59		160	2	100
	"	"	"		184	3	17
	328	5	87		205	3	88
	347	5	101		218	3	41
భావప్రకాశము	14	1	18		249	4	20
	29	1	42	రత్నశాస్త్రము	89	2	8
బృహత్సంహిత	162	2	91	రసార్థవసుధాకరము	80	1	42
మనుస్మృతి	34	1	45		89	1	50
మనోరమ	47	1	70		41	1	50
మాండూక్యోపనిషత్కారిక					42	1	50
(గౌడపాదీయము)	311	5	59		"	"	"
మాఘకావ్యము	97	2	85		48	1	50
	109	2	47		65	1	117
	119	5	59		68	1	121
	221	3	45		184	3	18
	335	5	87		310	5	74
మార్కండేయపురాణము	308	5	58	రాజపుత్రీయము	321	5	78
ముందకోపనిషత్తు	311	5	59	రామాయణము	164	2	99
					50	1	82

ఈ వ్యాఖ్యానమున నుదాహరించబడిన గ్రంథములు — (సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పాదములు	అక్షరములు	అక్షరములు	గ్రంథనామము	పాదములు	అక్షరములు	అక్షరములు
రామాయణము	67	1	98	శ్రీరామ శర్వలక్ష్మణ పరివ్రజ	325	5	87
	88	1	121		326	5	87
	187	3	21		"	"	"
	222	3	46		"	"	"
లలితాసహస్రనామస్తోత్రము	202	3	38		328	5	87
వసిష్ఠస్మృతి	310	5	59	సరస్వతీకందాభరణము	7	1	3
విశ్వసంఘటన	110	2	48		20	1	40
	215	3	41	సంగీతమాణిముఖము	212	3	41
విష్ణుపురాణము	297	5	30	సాహిత్యదర్పణము	3	1	1
	346	5	100		64	1	119
వేదము	131	2	60		184	3	18
	132	2	60	సారస్వతాలంకారము	354	5	109
	161	2	91	సౌందర్యలహరి	119	2	59
	188	3	21	స్కందపురాణము	308	5	56
	201	3	38	హయశీర్ష పాంచరాత్రము	290	5	19
	231	3	61	హరివంశము	37	1	49
	259	4	49		44	1	58
	312	5	59		285	5	80
(మంత్రవర్ణము)	327	5	87		297	5	90
కాకుంజలము	39	1	121		298	5	90
	166	2	95		307	5	55
కారదాతిలకము	31	1	44		330	5	87
కాదీరకమీమాంసానుశ్రుతి	325	5	87	హర్షచరిత్రము - పీఠిక			
కాశ్యపనిఘంటువు	156	2	88	హలాయుధనిఘంటువు	218	3	41
శుద్ధార్థచింతామణి	312	5	59	హరయోగప్రదీపిక	202	3	98
'తత్త్వ' గుర్తుగల వ్యాఖ్యానములందుబాటున ప్రమాణములు.							
కవికల్ప త	119	2	59	రసార్థవసుధాకరము	125	5	59
కాదంబరి	256	4	46	"	"	"	"
మానసోల్లాసము	10	1	12	సరస్వతీకందాభరణము	68	1	101
యాధనిఘంటువు	162	2	92	సాహిత్యదర్పణము	74	1	189

(ఎ)

గ్రంథశామములు వేర్వేరునాడని ప్రమాణములు — (సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	గ్రంథాన్ని వ్రాసిన సంవత్సరము	గ్రంథాన్ని వ్రాసిన సంవత్సరము	గ్రంథనామము	గ్రంథాన్ని వ్రాసిన సంవత్సరము	గ్రంథాన్ని వ్రాసిన సంవత్సరము
	2	1		168	2
	12	1		165	2
	21	1		178	8
"	"	"		181	8
	29	1		182	8
	20	1		189	8
	31	1		184	9
"	"	"		180	3
	32	"		188	8
	35	1		225	8
	39	1		286	4
	41	1		272	4
	46	1		300	5
	60	1		312	5
	62	1		310	5
	67	1		316	5
	68	1		317	5
	76	1		324	5
	97	2		329	5
	119	2		338	5
	128	2		348	5
	130	2		345	5
	140	2		346	5
"	"	"		347	5

అనుబంధములోనివి

10	1	12	74	1	33
32	1	44	"	"	"
68	1	112	157	2	88

(5)

తెలుగు గ్రంథములు—

గ్రంథనామము	పై పొత్తి	మొత్తం సంఖ్య	పద్య సంఖ్య	గ్రంథనామము	పై పొత్తి	మొత్తం సంఖ్య	పద్య సంఖ్య
అప్పకవియము	42	1	58	భారతము	100	2	88
	840	5	94		107	2	45
	841	5	95		118	2	58
ఆంధ్రనామసంగ్రహము	272	4	78		144	2	77
కామకళానిధి	175	3	1		"	"	"
కాశీఖండము	206	3	38		155	2	88
కావ్యాలంకారచూడామణి	18	1	21		204	8	88
	29	1	48		208	3	88
	41	1	56		228	3	56
	42	1	56		254	4	39
	147	2	84		267	4	66
	187	3	22		298	5	20
కావ్యాలంకారసంగ్రహము	7	1	6		308	5	42
	181	3	12	భాస్కరరామాయణము	336	5	87
	"	"	"		"	"	"
	228	3	48	భోజరాజీయము	112	2	49
ప్రబంధసంబంధనిబంధన గ్రంథము	840	5	94	రత్నశాస్త్రము	21	1	21
భాగవతము	84	2	9	వసుదత్తత్రయము	337	5	92
	230	3	59		"	"	"
	337	5	92	వాసిష్ఠరామాయణము	56	1	96
భారతము	19	1	28	విక్రమార్కచరిత్రము	112	2	49
	35	1	47	శృంగారనైషధము	98	2	86
	"	"	"	సీతారామాంజనేయ సంవాదము	337	5	92
	58	1	101	హరివంశము	4	1	2

శ్రీరస్తు
శ్రీ గణాధిపతయే నమః
శ్రీ శారదాంబాయై నమః

పారిజాతాపహరణము
పరిమళోల్లాసనామకవ్యాఖ్యానసహితము

ప్రథమాశ్వాసము

దేవతాస్తుతి

మదికిం బ్రియం బెసఁగఁ జేర్చినయుయ్యెలలీల వైజయం
తీమిళితాచ, కాస్తుభము నిద్దపుఁగాంతిఁ దనర్చి యాత్మవ
క్షామణివేదిఁ బొత్పెసఁగఁ బొడ్డులపండువు సేయుచేంకట
సావిమి కృతార్థుఁ జేయు నరసక్షితిన్గాగునికృష్ణరాయనిఁ, 1

అవతారిక

క, ద్విరదవదను శరణుని నజ,
హరిహర వాణి రమాంబికాదిత్యుల మ
గ్గురువుల నిరతముఁ గొలిచెదఁ,
బరను సుఖావాప్తిఁ గోరి ధావమునందున్

ఆంధ్రకవికులతలకుం దగు ముక్కుతిమ్మనాధ్యుఁ డను నామాంతరము గల
సందితిమ్మకవి సర్వావ్యరచన యనేకశ్రేయస్సాధన మను తలంపున లీలామానుషావతా
రుండైన శ్రీకృష్ణసావిమి నిజదేవియగు సత్యభామకుఁ బ్రితిసేయుటలై స్వర్గలోకమునుండి
పారిజాతమును దెచ్చిన చరిత్రను మహాభారతాంతర్గత హరివంశమునను భాగవతమునను
నిరూపింపఁబడిన దానిం దెనుఁగు ప్రబంధముగా రచియింపఁబూని యక్కావ్యమున

కాండ్రభోజుఁ దగు శ్రీకృష్ణరాయనరపతిం గృతిపతింగా నేర్పఱిచి గ్రంథాదియం దాశీర్వాదముగాని యష్టదేవతానమస్కారముగాని వస్తునిర్దేశముగాని చేయవలయునను విద్యల్కరినిసంప్రదాయనియముచేఁ గృతినాడుండగు కృష్ణరాయమహీనాథుని నాఱు పద్యములచే నిష్టదేవతానతిపురస్కరణుగ నాశీర్వాదించెను అందిది మొదటిపద్యము

ఇయ్యది గ్రంథాదిపద్య మగుటజేసి లక్ష్మీవాచకమైన శ్రీశబ్దమును బద్యాది యందఁ గవి ప్రయోగించెను దేవతావాచకశబ్దములును భద్రాదివాచకశబ్దములును గ్రంథాదియందుఁ బ్రయోగింపఁబడినచో వర్తగణాదిశబ్ద యని యభియుక్తసమ్మత మగుటచే శ్రీశబ్దము దేవతాభద్రాద్యుభయవాచకము గావునఁ బ్రాయశఃముగాఁ గవులు దీనినే గ్రంథాదిని ప్రయోగింతురు చంద్రదేవతాకమైన భగణము ప్రథమప్రయుక్తము గావునఁ గవికిని, గృతిపతికిని, జదువువారికిని, వినువారికిని, శుభావహమును గీర్తికర మును నగు

(న్యాభ్యాసము) శ్రీ-లక్ష్మీదేవి, ఉయ్యెలలిఁక-ఉయ్యెలవలె, వై జయంతి మిళిత-విష్ణుదేవుని వనమాలతోఁ గూడిన, అచ్చ-దోషరహితమగు, కౌస్తుభము-విష్ణు దేవుఁడు వక్షంబున ధరించుమణి, నిర్దపుగాంధిక-మనోజ్ఞ మగు కాంతితో, (నిర్దమ-స్సిగ్ధశబ్దవము), తనర్పి-ఒప్పి ఆత్మనక్షోమణివేదిన్-తన యురంబునెరు మణినిర్మితం బగు తిన్నెమీద (విష్ణుదేవునియురము మణివలె మెలయుటచే మణివేదికిఁ బోల్పఁబడియె).

శ్రీవేంకటస్వామియురంబు మణిఖచితంబగుతిన్నెచందంబున నన్నదనియు, నా తిన్నియపై వనమాలానిబద్ధం బగు కౌస్తుభమణి లక్ష్మీదేవిమనంబున కింపు సఁపాదింప నమర్చిన యుయ్యెలవలె నున్నదనియు భావము లక్ష్మీదేవి విష్ణుదేవుని వక్షంబున వసించుట ప్రసిద్ధము. కౌస్తుభమణిని మణివేదియందుంచుట సరసము పండవు-పండుగ, (కొన్నియెడల నాంధ్రపదములతో గళారమునకు వకారము వచ్చును పగలు-పవలు; తీఁగియ-తీచియ, ఈగి-ఈచి, ఇత్యాదులు) వేంకటస్వామి-వేం-పాపములను, కట-దహించువాఁడు

“సర్వపాపాని వేం ప్రాహుః కట సద్దాహ ఉచ్యతే
సర్వపాపదహో యస్మాత్సాద్వేంకటనామవాన్.”

“కతావేంకటనాయకః” అను నార్యోక్తివే నీ కలియుగమున వేంకటేశ్వరుఁడు సర్వ పాపనివారకుఁడై సర్వాభీష్టప్రదుండగుటచే సర్వజనోపాస్మ్యుఁడై వెలయునని యెఱుంగునది సరసశ్రీనాథుని కృష్ణరాయనిన్-సరసమహిపాలుని సుతుఁ డగు కృష్ణరాయ మహారాజు నని భావము ఇట్లు తుద్రుడిపేరును పద్ధివిశేషణముగాఁ గూర్చి నుడువుట యాంధ్రకవీశ్వరుల సంప్రదాయము ఇటు వచ్చివిభక్తికి జన్మజనకభావము వివక్షితము.

అభ్యుదయార్థము గ్రంథాదిని నిష్పదేవతానుతి పురస్కరముగఁ గృతినాయకుని నాశీర్వాదించుటయు మహాకవిసంప్రదాయము

(విశేషము) ఈ మహాకావ్యమును రచించిన ముక్కుతిమ్మన యని ప్రసిద్ధిఁ గాంచిన నందితిమ్మన యాశ్వాసాంతగద్యమున "శ్రీమదుమాచుపేశ్వర వరప్రసాదలబ్ధ సారసారరస్యరాభిరంది" యని చెప్పికొనియుండుటచే శివభక్తుఁడుగాఁ గానంబడు చున్నను, గృష్టరాయమహారాజునకుఁ దిరుపతిమహేందరంబుపై భక్తానుగ్రహార్థము దివ్య మంగళరూపుఁడై వేంచేసియుండు శ్రీవేంకటేశ్వరుం డిష్టదేవతకావునఁ దొలుతనద్దేవుని వినుతిచె నని యెఱుంగునది

"శ్రీమదితిం బ్రియం బెసఁగఁ జేర్చిన యుయ్యెలలీలఁ" అనుటచేఁ గవి యీ కావ్యమునందు వర్ణనాన మగు సత్యభామాప్రిత్యర్థ పారిజాతావహరణరూపమైన యితి వృత్తమును వ్యంగ్యమర్పాదచే సూచించె నని సహృదయులమానసంబులకు గోచరంబగు ధ్వనిప్రధానంబగు కావ్య ముత్తమంబని యాలంకారికమరము

"కావ్యస్యాత్మా ధ్వని రీతి బుధై ర్యస్సమామ్నాతపూర్వః"

అని నుడివి ధ్వనిలక్షణమును

"యత్రార్థశృద్ధౌవా తమర్థ ముపసర్జనీకృతస్యార్థో

వ్యక్తః కావ్యవిశేష స్సధ్వనిరీతి సూరిభిః కథితః "

అని ధ్వన్యాలోకించున నానందచర్మనాదార్యుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

అలంకారములు — వైజయంతీమిశితకౌస్తుభమును శ్రీదేవికై యమర్పణదిన యుయ్యెలగా నుత్ప్రేక్షించుటచే వస్తూత్పేక్ష. ఆత్మవత్సాహుతి వేది యనుదో రూప కము కావ్యార్థసూచనంబుచే ముద్రాలంకారము వీనికిఁ బరస్పరాంగంగిభావాదులు లేమిందెసి సంస్పృష్టి

"మిథోఽనపేక్షయా తేషాం స్థితిస్సకస్పృష్టిరుచ్యతే" అని సాహిత్యదర్పణము. ఇది యుత్పలమాలావృత్తము ప్రతిపాదమును ధరనభభరలగ గణములును బదియవ యక్షరము యతిస్థానంబును గలది

మ షాలఁతుత్ గౌఁగిట గ్రుచ్చియెత్తి తలఁజ్రాల్వొయించునవ్వేళ నౌఁ దల గంగం దననీడఁ దాన కని మోగ్ధ్యం బొప్ప వేటొక్కటొ య్యలియంగు న్మది నెంచుపార్యతియసూయావాప్తికి న్నిన్యుక్రొ న్నెలపూఁదాలుపు కృష్ణరాయనికి సంధించు స్మృతైశ్వర్యముల్ 2 ఈపద్యమునఁ దార్వతీపరమేశ్వరవిషాహవర్ణనరూపమగు శివస్తుతి చేయఁబడినది

(పార్వ) పాఠశ్రీ-చెలిః తైలగుస్త్రీలు, తౌగిట-తౌగిలికప్పుచున కిది యౌప
 క్షత్రీరూపము, తౌగిలిచే ననియర్థము, గ్రచ్చి-చేర్చి (చిక్కఁబట్టి), పార్వతీదేవి లక్ష్మ
 భరణున వడుకెనై దలఁబ్రాలపోయుటకై స్యయమాగా లేవరుడుగఁబయ నించుక
 వెనుదీయుటయంగని చెలికత్తె లాదేవిని గౌగిటఁ జిక్కఁబట్టి యెత్తిరని లావము ఇది
 నవవధూక్షణము తలఁబ్రాలు-తలపైబోసెడుప్రామ, అనఁగా బియ్యము పెండ్లిసమ
 యమన నవవధూపదు తొండొడుగుకరంబులపై మంగళార్థము బియ్యమును వెక్కుమా
 టలు పోసికొనట యాంధ్రదేశపుణుల కారారమైయున్నది ఇది ద్రావిడులలోఁ
 గానఁబడదు బెడలంగంగఁనడికలయందలిగంగనదియందు "బెడల" యనుపదము
 సార్థబిందుకము "బెడలఁ జదలేటి లే దరఁగలు బాలుఁడగు చందమామ నుయ్యాల
 లావ" అని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ హరివంశము, మార్గ్యలు-మూర్త్యము (ఆజ్ఞత్య మని
 భావము), సౌందర్యమని యర్థాఽదము, "మగ్గస్సుదరమూఢయో" అని త్రికాండ
 శేషము, క్రొన్నెఁపూదాఁబు-బాలవంద్రదరఁ దగు శివుఁడు

పరవశివుని మోయందలి గంగనదియందుఁ బ్రతిఫలించినతనబింబమును గాంచి
 పార్వతి యన్యంగన యని భ్రమిండుట చే భ్రాంతిమదలంకారము

(వి) పార్వతీదేవిని బొలఁతులతౌగిటం బొదిసి తలఁబ్రాలు నోయించునెడ శివ
 ఒటాజూటవందలి నిర్మలమందాకినీసలింబులం బ్రతిఫలించిన తన ప్రతిబింబమును
 గాంచి మఱియొక కారావణి యప భ్రాంతిచేఁ బార్వతి యసూయపడుటం గని సవ్య
 పరమేశ్వరుఁ దని వర్ణించునందర్పముఁ గవి తనకావ్యమందుఁ బెప్పఁబడు పై కథా
 భాగము నిట్లు నూరించెను ఎట్లన, దుక్కిణిచేరి గృహమందు శ్రుంగప్తుఁ డుడునెడ
 నాడఁడువచ్చి తెచ్చియిచ్చిన పారిశాలపుష్పమును గృష్ణుఁడు దా నగృహితుఁడై రాక
 ణమునను నారదప్రేరణమునను దుక్కిణికియఁగాఁ దభ్యమెఱుంగు తనపై హరికిఁ బ్రేమ
 లేదని సత్యభామ యసూయపడుట మున్నగు విధానందర్పము లింక సహృదయహృద
 యగోచరంబు లగు

క్రొన్నెలపూదాలు పనుటచేఁ బారిజాతకసుమధారణమును ధ్యనిత మగు

ఈవృత్తము మత్తేభవిక్రీడితము-సథిరసమయచగణంబులను బయనాగవయగ్గ
 రము యతిస్థానమును గలది

సు తనదంతాగ్రముచేతఁ దీక్షుసలి, యుద్యత్కుంభయుగ్మంబుచే

త నితాంతోన్నతి, దానఁస్ఫురద నుత్కాహంబు, శుంఢాముఖం

బున ట్టాయును, నిచ్చుగాను గుణాంభోరాకిం గృహ
యనికి నావరణ రాజవక్త్రండు కృపాయ తైకచిత్రాబ్జంజై 3
ఈపద్యమున గణాధిపతిస్తుతి చేయబడినది

(వార్త) వారణరాజవక్త్రండు-వీరుగుమిచ్చ మోముగల గణేశ్వరుడు, దానవిన్న
రణా-దానము-పరుగు చెక్కిలిరుండి పొదము మదలము, ఉత్సాహము-పాలకశక్తి,
బలము (ప్రభుమంత్రోత్సాహము లని శక్తులు మూడు), శుండా-తొందము

(వి) తనదంతాగ్రముచేత దీక్షపతి నిచ్చుగావుల మని చెప్పుటచే దంతాగ్రము
తీక్షణముగానున్న దుండెను ధ్వని స్ఫురించెడు ఇట్లులే కుంభయుగ్మ మున్నరముగా
నున్న దనియు దానివిప్పుడని ముత్సాహకలితముగా నున్న దనియు శుండాముఖము
దీర్ఘంబుగ నన్నదనియు ధ్వనుల నూహించునది

ఇది కవిప్రాథోక్తిసిద్ధార్థత తిరూలవస్తుస్వని

ఇటు దీర్ఘమర్త్యాదిదానమోగ్యతావిశిష్టత్వర్యోతక విశేషణములచే గణాధిపతి
వర్తిపరిణామముండుటచే బరికరాలంకారము వారణరాజ వక్త్రండు విశ్వాశ్వరుడు
తనదంతాగ్రములు తీక్షణములు గావున బుద్ధితీక్షణమును, కుంభము బున్నతములు గావున
నత్యంతోన్నతిని, దానవిన్నూర్తి యుత్సాహకాశ్యముగాన ముత్సాహమును, దొడ మలి
దీర్ఘముగావున దీర్ఘాయువును, నిట్లు నిత్యవయవరూపసౌష్ఠ్యవంబుల కనుకూపము లగు
గుణాదులను గృష్టరాయనికొసంగు గాక యని చెప్పుట చమత్కారము

చ సరసపుటల్కర రిరుతటి శార్ఙ్గ సుదర్శన సంద కాజ్ఞ సం

భరణగుడాన్తి నెన్నడుముపైఁ గలిపై బడసై గళంబుపై
హరిసంబుగేలుఁ నైకొన నుగ్రాంబుధి నిచ్చలు నిలలాడు నిం
దిర కృపఁ బూచుఁగాత నరదేవశిఖామణిఁ గృష్ణరాయనిక 4

ఈపద్యమున లక్ష్మిస్తుతి చేయబడినది

(వార్త) సరసపుటల్కర-ప్రణయకలహము, శార్ఙ్గ-ఽష్టచేవుని వింటిఁ బేరు
సుదర్శన-అతనిదశ్రమ, సందక-అతనిభిగ్గము, అజ్ఞము-శంఖము, పైకొన-చేర్చుగా,
విష్టువు లక్ష్మిదేవీఁ బొదమనపొలయలుకం దీర్చుటచై చ్చెట్టి ననునయింప
శార్ఙ్గమును ధరించిన లసయోవహాస్త్రమును నడ్డెవినడుముమీదను, సుదర్శనమును ధరించిన
చేతని గట్టిప్రదేశంబుమీదను, సందకమును ధరించినకరంబును బడమీదను, శంఖమును
ధరించిన తేను నడ్డెవిమెకమీదకు చేర్చి యామెను సంతసింపఁజేసెనని భావము

శార్ఙ్గసుదర్శనాదులు గల హస్తంబులఁ గ్రమముగా నడుము కటి మొదలగు స్థానములయందుంచెనని చెప్పుటచే నిది క్రమాలంకారము దీనికే యథాసంఖ్యాలంకార మనియుఁ జేరు.

(వి) ఇట నడు మతిసూక్ష్మమై పిడికిటఁ బట్టఁదగియుండుటచే వింటిం బొలియున్నదనియు, గట్టిప్రదేశము చక్రమువలె నున్నదనియు, జడ కత్తిరందంబుననున్నదనియు, గళము శంఖముపగిది నున్నదనియు, నుపమానములు స్ఫురించెడుఁ గావున నిది శబ్దశక్తిమాలాలంకారధ్వని.

ఇది చంపకమాలావృత్తము నజభజజరగణాంబులును బడునొకండవ యక్షరము యత్తిస్థానమును గలది.

చ తనమృదుగీతికాపరిణతధ్వనివై ఖరిఁ బల్కు- మంచు మిం
చినరహిఁ జేతిపీఠియకుఁ జెక్కులు గీటుచు నేర్పు చున్నదో
యన నఖరాంకురంబుల నయమ్మునఁ దంత్రులు మీటి గాన మిం
పొనరఁగఁ జేయువాణి ప్రతిభోన్నతుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనికా ర్
ఈపద్యమున సరస్వతీస్తవము చేయఁబడినది.

(వ్యా) పరిణత-పక్వమైన (అనఁగా నుత్కృష్టమైనదనుట), వైఖరి-విధము, పీఠియ-పీఠ రూపాంతరము 'పీఠి' కొన్నిశబ్దములతో 'నియ'కు మాటుగా నెర్పంబు వచ్చును. తీనియ-తీవె, కన్నియ-కన్నె, మత్రియము-ముతైము గీటుచుకా-లాకు చుకా (దువ్వుచు నని భావము), నఖర-నఖము

తనకంఠస్వరమునకు సాటిగాఁబలుకుమని వీఠెకుఁ జెప్పుచున్నదో యనునట్లు వ్రేకులచేఁ దంత్రులను మీటుచున్నదని చెప్పుటవలనఁ గంఠస్వరమున కుపమానమైన పీఠా నాదమునకు సరస్వతీకంఠస్వరము నుపమానముగాఁగల్గించుటచేత నుపమేయ మైన వాణి కంఠస్వరమున కుత్కృష్టాతిశయము చెప్పఁబడినది

అలంకారము—ప్రతిపదేదము 'నేర్చుచున్నదో' యనునెడ నుత్పేక్ష, వీనికి సంస్కృష్టి

కృతినాయక వంశానువర్తనము

చ వలమలయల్లువాఁడు తలవాఁక ధరించినపూవుగుత్తి వే
ల్పులగమిజీవగట్టు యుడివోవనిచల్వలఁబెంకి వెన్నెల
తొలలచినపాదు పొల్కుడలి ముద్దులసట్టి నృసింహకృష్ణరా
యలఁ గరుణారసంబు నినుపారెడిచూపులఁ జూచుఁగావుతకా. 8

ఈపద్యంబునఁ జంద్రస్తుతి చేయఁబడినది

(చాన్ద్ర) పరిమళ-హిమాచలము, అల్లువాఁడు-అల్లుఁడు, తలవాఁకఁ-తల మీఁద నుండునదియందు (గంగానదియం దని భావము), తీవగట్ట-ప్రాణాధారము.

ఈసమాసము సంస్కృతాండ్ర పదమిశ్రితము గావున నసాధునైనను మహాకవి ప్రయత్నమగుటచే నిది "ప్రాణగోర్ధము" మన్నగువానిరీతి ననింద్యగ్రామ్య మనియు గ్రాహ్యమనియుఁ దెలియవలయు, అయినను నిట్టిసమాసములను గవులు క్రొత్తగాఁ గల్పించి కబ్బంబులందుఁ గూర్చుదగదు

ఉడివోపని-ఉడిగిపోవని-అగ్గని, చల్వలఁతెంకి-తైత్తములకు స్థానము, నినుపా రెడు-విస్తరింపఁజేయు,

(వి) (1) కృష్ణరాయనికి వంశకర్తయైన చంద్రునికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషములచే నట్టిగుణములు కృష్ణరాయనికిఁ గల వనుధ్వని స్ఫురించెడు ఎట్లనగా-మహేశ్వరుఁడు శిరస్సున ధరించిన వాడనుటచే నజ్జ్వలఁగునీయుఁడనియు, దేవతలకుఁ బ్రాణాఘాతుఁ డనుటచే బూజ్యులకు తీవనాధారభూతుఁ డనియు, నుడివోపని చల్వలఁతెంకి యనుటచే నెడతెగని శాంత్యాదినద్గుణములకు నివాసస్థానమైనవాఁ డనియును, వెన్నెలల్పించిన పాదనుటచే నెల్లచారికి నాహ్లాదము గావించు సౌజన్య సౌశీల్య సౌమనస్యాదీసుగుణము లతనియందే యంతురింపఁ బ్రసీద్ధిఁగాంచినవాఁ డనియు, క్షీరసాగరసంజనితుఁ డనుటచే నుత్తమకలప్రసూతుఁ డనియు ధ్వను లూహ్యంబులు

ఇందుఁ గావ్యగుణము ప్రసాదము దీనికి లక్షణము:—

"యత్తు ప్రాకట్య మర్థస్య ప్రసాదస్సోఽభిధీయతే" అని సరస్వతీకందాభరణము

"వ్యక్తిర్థపద మగ్రామ్యః ప్రసాదః పరికీర్తితః" అని కావ్యచంద్రిక

"ప్రసిద్ధపదంబుల నలఘూత్తిప్రసాద మయ్యెనది యెట్లన్నఁ" అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

(2) చంద్రస్తుతి నే నెఱిగినంతకు నే యితరకవులును జేయరైరి కృష్ణదేవరాయఁడు చంద్రవంశసంజాతుఁడని చెప్పఁబూని కవి తిదవతరణార్థము చంద్రుని వినుతించెనని యూహించునది

(3) ఇక్కడ నాండ్రకవిసంప్రదాయానుసార మగు సంస్కృతాండ్రకవిస్తుతి నేలొకోలిమ్మనామ్యుఁడు చేయక విడిచిపెట్టెను 3-7 పద్యముల సంబంధముల బరికించి చూడ నిట గ్రంథపాఠంబును లేదని తెలియవచ్చెను

ఉ ఆయమృతాంశునం దుదయ మయ్యె బుధుం, డతఁ డార్తరక్షణో
పాయుఁ బురూరిపుం గనియె, నాతని కాయువు పుట్టఁడయ్యె, న
య్యామృతశక్తికి న్నెప్పుడొక డాత్మజుడై యిలయేలె, దత్తుతుం
డై యలరె న్యయాలి, యతఁ డాహవదోహుఁ గాంచె దుర్వసున్.

(వ్యా) ఆహవదోహుఁడు-యుద్ధమునం దత్యంతోత్సాహము కలవాఁడు,
తుర్వసున్-కొంద టిశబ్దమును 'దుర్వసు'నని రాదిగా వ్రాయుచున్నారు తుర్వసు నని
తకరాదిగా వ్రాయఁడయే సరి యని యెఱుంగునది

క ఉర్విశమౌళి యగునా,
తుర్వసువంశంబునందు దుస్తారిభుజా
దుర్వాహగర్వచేఖా
నిర్వాపకుఁ డీశ్వరాఖ్య నృపతి జనించెన్

8

(వ్యా) మౌళి-శిరస్సు, ఆనఁగా శిరమువలె శ్రేష్ఠుడని యర్థము, కిరీట
మనియు నర్థము గలదు నిర్వాపకుఁడు-ప్రోగొట్టువాఁడు

ఇది కందపద్యము-గగభజననలగణములతో మూడేసి గణములు ప్రథమత్వతీయ
పాదములకును, నైదేసి గణములు ద్వితీయ చతర్థ పాదంబులకును నుండవలయు జేసి
స్థానమందు జగణము నుంపఁడగదు పద్యార్థమునం దావగణము నలఁములతో
నొకటిగా నుండఁజను ద్వితీయచతుర్థపాదంబులతోఁ జతుర్థగణాద్యక్షరము యతి
స్థానము ప్రతి పాదమునందును దొలుతటియక్షరముగురువు గానైనను లఘువుగానైనను
నుండవలయుఁ గాని గురులఘువుల జేర్చఁదగదు ద్వితీయచతుర్థపాదంబులతోఁ గద
పటి యక్షరము గురువుగా నుండవలయు

ఉ తామసవృత్తి లేదు, సరసంబును నుగ్రుఁడు గాఁడు, పాదుషం
జేమియు వెల్లి గాదు, తన కెందును నై మఱి రాజు లేఁడు, సం
గ్రాహముతోన నొక్కనరుగానికి వాసి దొలుంగఁ డీశ్వర
జ్ఞానహిణామనోహరునిసాటియె యీశ్వరుఁ డెన్నిభంగులన్

9

ఈపద్యమునం దీశ్వరునికందె నీశ్వరమహారాజున కుత్సాక్షగుణంబులు కలవని
వర్ణించెడియె

(వ్యా)తామసవృత్తిలేదు-ఈశ్వరమహారాజునకుఁ దామసవృత్తిలేదని చెప్పుటచే భగవంతుడగు శిశ్వరునలుఁ దామసవృత్తికగదని యూహించుచది తామసవృత్తి యనఁ గోపాదిగుణవిశిష్టవర్తనమని రాజుపరముగానెద్దము, తమోగుణవిశిష్టఁడని శివునిపరముగా నెద్దము, సతతంబును సుగ్రుఁడు కాఁడు—ఉగ్రుఁడు—భయంకరుఁడు, అనగాశత్రువులపై యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడు తిక్కఁ దక్కినవేళలయందు సుగ్రుఁడు కాఁడనియు శాంతుడఁడని యు భావము, శివుఁడోసతతము సుగ్రుఁడే—ఉగ్రశబ్దాద్యుఁడనిభావము “ఉగ్రశతపద్మీశ్రీ కంఠః” అని యవరుఁడు, పొడవంటిమియు నెత్తిగాదు—పొడుషము-పరాక్రమము, పుంస్త్రము, ఈశ్వరరాజున కొకప్పుడును బరాక్రమము తగ్గినది కాదనియు, శివుఁ డర్థ నాశీశ్వరుడగుటచే నతనికిఁ బొడుషము (పుంస్త్రము) తగ్గినదనియు భావము, రాజు— స్వపతి-చంద్రుఁడు, ఈశ్వరరాజునకుఁ దై ని రాజులేడనియనఁగా నతనికంటె నధికుఁ డగురాజులేడనియు, శివునికిఁ దై ని రాజుగలఁడనియు ననఁగా నతనిశిరంబుపైఁ జంద్రుఁ డుగలఁడనియు గావము, సంగ్రామము-యుద్ధము, నరుఁడు-మనఃస్వరూపుఁడు—ఆధ్యుఁడు, ఈశ్వరరాజు యుద్ధమునం దే నరునివలనను బరాజయము నొందఁడనియు శివుఁ డర్థ మని వలన యుద్ధమున గానిఁ జించి ననియు భావము

అలంకారము — సమాసముగలది సుపమేయమున కాధిశ్యమును బ్రస్తుటచే వ్యతిరేకము శ్లేషోద్ఘాటము

ఉ రాజులనెల్లటం బరసరాముఁడు వ్రంతలు సేసె రెండుమూఁ
డినిగలిగా, గణింప నది యెంతటిపిన్నయ, మన్నినీసుహృ
త్త బాఁడు కందుకూరికడఁ దిల్లయిల్లు శిల్పించే జనించె షో⁶
రాజి వెడలదొరకట యవనాన్నికర త్తనదీనహాసముర 10

వ్రంతలు—('పింతలు' అని రూపాంతరము) కాలువలు, ఇక్కడ మడుగు అని భావము, రెండుమూఁడు ఇది స్వల్పార్థమును సూచించెడు చురుకైనహుట,ఇచ్చట నైదని యర్థము, అద్దినీసుహృత్తుఁడు సూర్యునివలెనే తేజస్సుగలవాఁడు, బెడందొరకట యవ నాన్నిక-బెడందొరకట యను చుర్రమునందలి పరువులైన గుట్టపుకొతులు

తొల్లి పరశరాముఁడు శత్రుయుల నిరుపదియొక్కమాటులు చంపి తదీయరక్త ప్రవాహమును ధరణిపైఁ బ్రసహింపఁజేసెనని పురాణకథ గలదు అట్లు పరశరాముని

క్షత్రియసంహారమువలనఁ బొడమిన నెత్తురులు రెండు మూడు (అనగా నైదు) మరుగులుగా శ్యమంతపంచకమున నేర్పడెననియు నది యాశ్చర్యము కాదనియు-సిశ్యరమహారాజుచే నఱుకఁబడిన యవనాశ్వికులరక్తము పెక్కువేలవదులుగాఁ బ్రవహించెననియు నిదియే విస్మయావహం బనియు భావము.

అలంకారము, అత్యుక్తి—

క. శాశ్వతవిజయుఁడు తిమ్మయ,

యీశ్వరవృషతికిని గౌరి కెన యగు తత్రాప్త

దేశ్వరి లక్కాంబికకు,

న్విశ్వాతిగయశుఁడు నరస విభుఁ డుదయించెన్.

(వ్యా) విశ్వాతిగయశుఁడు-ప్రపంచము నతిక్రమించి వ్యాపించినకీర్తి గలవాఁడు. అనగా సర్వలోకములయందును వ్యాపించిన కీర్తిగలవాఁడనుట.

సీ. ఎవ్వనివిజయంబు లెఱిగించుశాసన

స్తంభంబు లాశాంత శైల వితతు

లెవ్వనియరిగాపు లేపారుకాళింగ

యవనాది వివిధ దేహాధినాథు

లెవ్వనినిత్యదానై కవిలాసంబు

లారూఢతరతులాపూరుషంబు

లెవ్వనిచిరకీర్తి యింద్రలోకాంగనా

భోగినిగీతికాభోగపదము

తే వాఁడు వొగడొందు సర్వసర్వంన హాధి

దేవతాముఖదర్శనాద్విజయనగర

భద్రసింహాసనస్థుఁ డున్నిద్రతేజుఁ

డీశ్వరాధిపు నరసభూమిశ్వరుండు.

12

(వ్యా) ఆశాంతశైలవితతులు-దిగంతములందలిపర్వతముల సమూహములు, అరిగాపులు-(కప్పములు కట్టు) సామంతరాజులు; (అరి-కప్పము), తులాపూరుషంబు-తులాపూరుషును పేరుగల యొకమహాదానము

ఒక పెద్దత్రాసునం దొకవైపున దానముచేయునరఁడు కూర్చుండి మఱియొకవైపునఁ దనకు సరిగాఁ దూగునంతటి ధనమును (బంగారు, వెండి మున్నగువానిని) తోసి దానిని సత్ప్రాశ్రములకు దానముచేయుటకుఁ దులాపూరుషదానంబుని పేరు. ఇది మహాప్రభువులు చేయదగినది తొల్లి మహామహిమలు చేయుచుండిరి

ఇది సీసపద్యము—నాలుగు పెద్దదరణములును, దిమ్మటఁ దేబిగీతియో యాట వెలఁదియో యొకటియు నుండవలయు ఒక్కొక్క పెద్దదరణమునకును నాటింద్రగణములును, రెండు సూర్యగణములును నుండవలయు ప్రతిపాదమునకుఁ బ్రథమత్పత్తియ గణాద్యక్షరములకును, బాచమ సప్తగణాద్యక్షరములకును, యతిఁగూర్చవలయు లేబిగీది నాలుగుపాదములకులది ప్రతిపాదమునందును, సూర్యగణమొక్కటి, యంద్రగణములు రెండు, మఱి సూర్యగణములు రెండు నుండవలయును, చతురగణాద్యక్షర

మున యతి సుంపవలయును ఆటవెలఁదియు నాలుగుపాదములుకలది ప్రథమ తృతీయ
పాదములలో సూర్యగణములు మూడు, సింద్రగణములు రెండు, ద్వితీయ చతుర్థ
పాదములలో నైదు సూర్యగణములు నుండువలయు అన్నిటను జతుర్థగణాద్యక్షరము
యతిస్థానము ఇమ్ముఁడుపద్యముబండును బ్రాసయతి సుంపవచ్చును

అలంకారము - ఆతిశయోక్తి

సీ కుంతలేశ్వరుఁడు సిక్కు వడంగ విద్యాపు
రంబు గైకొని నిజప్రాధి నెలపెఁ
బారసీకునకు దుర్భరమానతవ్వంబుఁ
దొలఁగించె మానవదుర్గసీమఁ
జోశవల్లభునకు సురవధూమగురాధ
రము రిచ్చి మధురాపురంబుఁ గొనియె
శ్రీరంగపట్టణసీమ భుజనదీవి
నోడంబు యావనేంద్రునకుఁ బాపె

తే నతఁడు నుతికెక్కె రామసేవ్యంతరాళ,
కలితషోడశదానవిఖ్యాతయగుఁడు
మండలికరమేఘ మార్తండబిరుదుఁ,
ఓశ్వరాధిపు నరసంధ్యశ్రీశ్వరుండు

19

(వ్యా) కుంతందేశాధిపతిని జిక్కుపఱచి-కుంతలములను (వెండ్రుకలను) జిక్కు
పఱచిన నవి శోభావిహీనంబులై పూర్వస్థితిం జెందుట దుర్లభముకదా, విద్యాపురంబు-
బిజాపురము, చోళవల్లభునకు సురవధూమగురాధరము లిచ్చి-చోళదేశపురాజును జంపి
స్వర్గమునకుఁ బంపి యనుట, షోడశదానవిఖ్యాతయగుఁడు-షోడశదానములు —

“స్వర్గం రౌష్యం తథా రామం కాంస్యం గావో గజా హయాః,
గృహం భూమి రవృణో వస్త్రం శయ్యా క్షేత్ర ముపానహా,
దాస్యన్నం సర్వకార్యేషు దానం షోడశికం మతం.”
అని ప్రమాణము

క ఆనరసమహీపహిళా

జానికీఁ గులనడులు పుట్టించరిపలు తిప్పాం
బా నాగాంబిక లిరుపురు,
దానవదమనునకు రమయు ధరయునుబోలెకా,

14

(వ్యా) మహిమహిళాజాని-భూ సతిని భార్యగాఁ గలవాఁడు, రాజు
అలంకారము ఉపమ

క వారలతోఁ దిప్పొంట కు,
మారుఁడు పరిపంథికంధిమంథాచలమై
వీరనరసింహరాయఁడు,
వారాశి పరితఃసూమివలయం బేలెన్

15

(వ్యా) పరిపంథికంధిమంథాచలమై—పరిపంథి-శత్రువు లనెడు, కంధి-సముద్రమునకు, మంథాచలమై-మంథరపర్వతమై, మంథరపర్వతము సముద్రమును మథించి సంక్షోభము గావించినటుల వీరనరసింహరాయఁడు శత్రువులను హింసించెనని భావము

శృష్టరాయవర్ణనము

శా వీరశ్రీనరసింహశౌరి పితృపా విశ్వజమామండలీ
ధౌరంధర్యముచన్ జనంబు ముద మంద న్నాగమాంబాసుతుం
డారూఢోన్నతిఁ గృష్ణరాయఁడు విభుండై రాజ్యసింహాసనం
బారోహించె విరోధులు స్వహానపై లారోహముం జేయఁగన్ 16

(వ్యా) ధౌరంధర్యము-భారవాహిత్యము, శృష్టరాయఁడు సింహాసనము బారోహింపఁగా నతఃశత్రువులు వనపగృతంబు నారోహించి రని చెప్పటచే నిది యక్రమాశిశయోక్త్యలంకారము

ఇది శ ధౌరంధ్రీతివృత్తము-మనజనరల గ గణంబులును, బదుమూఁదవ యక్షరము చుట్టిననున గలది

సీ. యాదవత్సమున సింహాసనస్థుడు గామి
సింహాసనస్థుడై చెన్ను మెలయ
గొల్లయిల్లాండ్రతోఁ గోడిగించుటఁ బీసి
పరకామినీనవళోదరతఁ బాపఁ
మఱి జరాసుతునకై మగుర డించుటఁ గేసి
పరవర్గదుర్గము ల్కలిమిఁ గొనఁగఁ
బారిజాతము నానపడి నట్టి తెచ్చుట
సౌదార్యమున దాని నడుగువల్లువఁ

తే గోరి తొలుమేనఁదన కై నకొదువ లెల్ల
మాన్సుకొనవచ్చి భవనై కమాన్యలీల
నవతరించిన కృష్ణుఁ డా ననఁగ మించె
నరనవిభు కృష్ణరాయ భూనాయకుండు

17

ఈపద్యమున శ్రీకృష్ణుఁడే తనయవతారమునఁ దనకుఁ గల్గిన కొడుపలను దీర్చి
కొనుట కై యిపుడు కృష్ణరాయలుగా నవతరించి యప్పటికొడువలను మాన్సుకొనియెనని
వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) కోడిగింటట-పరిహాసాస్పదముగాఁ గ్రీడించుట

కృష్ణావతారమునందు సింహాసనస్థుఁడు కాకుండిన కఠంబున నిప్పుడు సింహాసన
స్థుఁడయ్యెననియు, నపుడు గొల్లచేడియఁతోఁ గ్రీడించుటఁజేసి యిప్పుడు పరశ్రీపరా
జ్ఞుఁడగుటఁజేసి యొప్పెననియు, నపుడు జరాసంధునకు మధురాపట్టణంబును విడిచి పరాజి
తుఁడగుటఁజేసి యిపుడు శత్రురాష్ట్రముల జయించి స్వాధీనపఱచుకొనెననియు, నపుడు
పారిశ్రామికపహరణము నాశించి దేవేంద్రునితో యుద్ధముచేసి దానిం దెచ్చుటచే నిపుడొకరి
సొమ్మున కాశింపక యెల్లరక్షను దాను దానములఁ జేసి కీర్తి గాంచెననియు భావము.

అలంకారము — ఆధికాభేదరూపకము-కావ్యలింగము-వీనికి సంకరము

చా శ్రీరంగేశ్వర నాథి పంకజ రజ శ్రీ కంఠఁ జోళేంద్ర త
నీర్పరాజుత్తు-చపాళిమంజురులకంఠె నసహ్యభూభృత్రటీ
నీరంధ్రీకృతగై రికద్రవముకంఠె న్యన్నె గావించెఁ గా
వేరితోయముఁ గృష్ణరాయఁ డహితోర్వి నాథర క్తప్రభా

18

(వ్యా) పంకజశ్రీ-తమ్మిపుప్పొడుగుసంపదక, కుచపాళిమంజురులు-స్తనప్రదే
శములం దలంకరించుకొనిన పూగుత్తులు, స్తనప్రదేశములందు విలాసార్థము రాజశ్రీలు
మకరికాపత్రరచనలు కావించుకొనుటచే వారు ధరియించు పూవుగర్తు లెఱుంగుల
నొప్పారునని తెలియనది, సహ్యభూభృత్రటీ...గై రికద్రవము—సహ్యభూభృత్రటీ-
సహ్యపర్వత ప్రదేశమందలి; నీరంధ్రీకృత-నీరంధ్రమైన, గై రికద్రవము-గిరిమండి జాఱు
నెఱుని ద్రవపదార్థము, ఇది గైరికాదిదాతువనంబునను, లక్షణము "గై రికంర క్తదాతుశ్చ
గై రేయం గిరిజంరథా" అని భావప్రకాశము

కృష్ణరాయఁడు శత్రురాజులను జంపి తదీయరక్తమును గావేరీజలంబులం బ్రవ
హింపఁజేయుటచే నవి శ్రీరంగనాథస్వామి నాథికమలమునందలి పుప్పొడులకంఠెను

తోశమహిపాలాంగనకుచప్రదేశములం దలంకృతము లగు పువ్వుగుత్తులకంటెను, గావేరీ
నదికి జన్మస్థాన మగు సహ్యాద్రితటములందలిగై రికర్తవముకంటెను మించినర క్తవర్ణముచే
విరాజితంబులై యొప్పురెనని భావము

కృష్ణరాయఁడు శ్రీరంగనాథుని సేవింపి సహ్యచలప్రాంతదేశంబుల జయించి
తోశదేశమహినాథుల దూపుమాపి జితకాశుడై చెలవారె నని యెఱుంగునది

అలంకారము, — ఇందు గై రిక్తద్రవాదినంపర్కముచే మునుపే శోణవర్ణముగా
నుండిన కావేరీతోయంబులు శత్రురాజులరక్తములు కలిసిన కారణంబున నధికాదుప్రభా
కలితంబు లయ్యెనని చెప్పటచే ననుగుణాలంకారము

సీ. చక్రవర్తిమహాప్రళస్తి నాఁడును నేఁడు

చెలఁగి ధర్మక్రమస్థితి ఘటించె

భూభృదుద్ధరణ విస్ఫూర్తి నాఁడును నేఁడు

గోరక్షణభ్యాతిఁ గుదురువటచె

సాధుబృందావన సరణి నాఁడును నేఁడు

వంశానురాగంబు వదలఁడయ్యె

సత్యభామాభోగసక్తి నాఁడును నేఁడు

నాకల్ప మవని నింపార నిలిపె

తే నాఁడు నేఁడును యాదవాన్వయమునందు

జనన మందెను వసుదేవమనుజవిభుని

కృష్ణుఁ డనుచేర నరసేంద్రుకృష్ణదేవ

రాయఁ డనుచేర నాచినారాయణుండు

19

ఈపద్యమునం దాదినారాయణుడు తొల్లి శ్రీకృష్ణుఁడుగాను, నిప్పుడు కృష్ణదేవ
రాయలుగాను నవతరించెనని కవి నడిచి వారిద్దఱికిఁ గల సాధర్మ్యములను పఱిచి
యొన్నాఁడు.

(వ్యా) నాఁడును-కృష్ణావతారమందును, చక్రవర్తిమహాప్రళస్తిన్-చక్రాయుధ
ముచేత వర్తించుచుండెనను బ్యాతిచేత, ధర్మక్రమస్థితిన్-యుధిష్ఠిరునియొక్క న్యాయ
స్థితిని, మటించెన్-ఓనఁగూర్చెను, నేఁడున్-కృష్ణరాయావతారమందును, చక్రవర్తిమహా
ప్రళస్తిన్-సార్వభౌముఁడను మహాభ్యాతితో, ధర్మక్రమస్థితిన్-ధర్మమార్గమునందునికిని,

ఘటించెన్, నాడును, భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తిన్—భూభృత్-కొండయొక్క (గోవర్ధన గిరియొక్క), ఉద్ధరణ-ఎత్తుటయొక్క (ఉత్ + ధరణ), విస్ఫూర్తిన్-అతిశయమువే, గోరక్షణభ్యాతిన్-గోపాలుఁ డను ప్రసిద్ధిని, కుదుడుపడిచెన్-ఘటింపఁజేసెను, నేడున్—, భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తిన్, భూభృత్-రాజులయొక్క (శత్రురాజులయొక్క) ఉద్ధరణ-(ఉత్ + హరణ) సంహరించుటయొక్క, విస్ఫూర్తిన్—, గోరక్షణభ్యాతిన్-భూపాలనప్రసిద్ధిని, గో-భూమియనుటకుఁ బ్రమాణము “సర్వగ్రేష్ఠ పశువాగ్విజ్ఞిఁడైత్రః పృథిభూతలే” అని యమరుఁడు కుదుడపడిచెన్—; నాడును—, సాధుబృందావన సరణిన్—సాధు-రమ్యమైన, బృందావనసరణిన్-బృందావనపూర్ణమందు (అనగాఁ బ్రదేశ మందు), వంశానరాగంబున్-వేణువునందలి ప్రేమను (అనగా వేణుగానమునందనుట) వదలఁడయ్యెన్-విడువఁడయ్యె, నేడున్—సాధుబృందావన సరణిన్—సాధుబృంద—సజ్జనసమూహములయొక్క, అవనసరణిన్-రక్షించుహర్గమనందు, వంశానరాగంబున్-తనవారియందలిప్రేమను, వదలఁడయ్యెన్—నాడున—, సర్వభావాభోగసత్తిన్-సత్య భావతోడనుభవము బడయునాసత్తిచే, ఆకల్పమున్-అప్రసిద్ధమైన పారిశ్రామికవృక్షమును, అవనిన్-భూమియందు, ఇంపారన్—నిలిపెన్-స్థాపించెను, నేడున్—, సత్యభావాభోగసత్తిన్—సత్య-యథార్థభాషణమునందను, భాషా-కీగ-శ్రీలతోడి భోగమునందును (నిజభార్యలతోననుట), సత్తిన్-ప్రితిని, ఆకల్పము-కల్పాంతస్థాయిగా, అవనిన్-నిలిపెన్, నాడున్—(అనగాఁ గృష్ణునికాలమునందును), యాదవావ్యయమునందున్-యాదవులవంశమందు, వసుదేవ మహిపతిపుత్రుఁడైన కృష్ణుఁడనుపేర నాదినారాయణుఁ డవతరించె ననియు, నేడును యాదవావ్యయమునందు దనగా యదువునకు సుబాధిఁ బిన వంశము (యదువు యయాతికి ద్వైష్ణకుమారుఁ డనియు; దుర్యోధనునకగ్రహిఁడనియు భారతమహాభారత దెలియనయ్యెడి) నందాదినారాయణుడు పరసేంద్రుని కృష్ణదేవరాయఁ డనుపేర నవతరించె ననియు భావము

అలంకారము — శ్లేషోత్థాపితానుభయభేదరూపకము

చ అలంకారభోగరత్నములు నాదిగిభోగృటగండగంధము

త్రిలఘనఁ జాతి నవ్వు వసుధాసతి చా భుజకీర్తిమౌక్తిక

చృలమునఁ గృష్ణరాయనృపచంద్రునిబాహుపునందు భూషణో

జ్జ్వలములుల స్మృగీమదమువాసనయుం గని భూర్త లంగనత్ 20

(వ్యా) వసుధాసతి-భూదేవి, కృష్ణరాయనృపచంద్రుని బాహుపునందున్-బాహు పునందుఁ బ్రకాశించుచున్న, భూషణోజ్జ్వలములులన్-అభరణమైన భుజకీర్తియందు

మెలయుచున్న రత్నములను, మృగీమదమువాసనయుఁ-కస్తూరిపరిమళమును, కని—, అలభణిభోగరత్నములుఁ-తొల్లి తన్నుఁ దాల్చియుండిన శేషునిపడగయందలి మణులును, ఆదిగిభోల్కటగండగంధముల్-తొల్లి తన్ను ధరించిన దిగ్గజములయొక్క యధికమైన చెక్కిళ్ల వాసనలును, తలఁపునఁబాఱి-జ్జప్తికిరాఁగా, తాఁ- (ఇది వాక్యాలంకారము), భుజకీర్తి మాత్రికచ్చలమునఁ-భుజకీర్తియందలి ముత్యము లనెడు వ్యాజముచే (భుజకీర్తి-భుజాభరణము), నవ్వుఁ-పరిహసించుఁ, అంగనల్ -శ్రీలు, ధూర్తలు-దుష్టస్వభావలు

భూమిదేవి యిప్పుడు తనభారమును వహించిన కృష్ణరాయలబాహువునందుఁగరింపఁబడిన భుజకీర్తియందలి మణులను గస్తూరివాసనయుం గని పూర్వము తన్ను ధరించియుండిన శేషునిపడగయందలి రత్నములును దిగ్గజములచెక్కిళ్లయందలి వాసనలును దనకు జ్జప్తికిరాఁగా (నవి వీనికంటెఁ దద్దయు నికృష్టములు లను భావమున) నమ్మహిపతి భుజకీర్తులందలి ముత్యము లనెడు వ్యాజముచే నవ్వె ననియు శ్రీలు చెడ్డస్వభావముగల వారనియుఁ దాత్పర్యము.

భూమిని తొల్లి యాడిశేషుఁడును దిగ్గజములును భరించియుండఁగా సప్పుడు శేషునిపదాభోగరత్నములును దిగ్గజముల గండస్థలగంధములును దాసనుభవించుచునుంత సించుచుండెననియు, నిప్పుడు తన్నుఁ గృష్ణరాయ మహి నాథుఁడు నిజబాహువునందు ధరింపఁగా నందు ధరింపఁబడియుండు భూషణమునందలి రత్నములును బూయఁబడియుండు కస్తూరియొక్క పరిమళమును ననుభవించుచుఁ తొల్లిభిషణాభోగరత్నములను మలేభగండగంధములను స్మరించి యవి వీనికంటెఁ దద్దయు నికృష్టములని భావించి వానిం బరిహసించెననియు, నాపరిహాసము ముత్యమువలె ధవళమై యుండుటచే నిచ్చటఁ గృష్ణదేవరాయలు భుజమునందు ధరించిన భుజకీర్తియనెను భూషణ విశేషమందలి ముత్యములు వసుధాసతి నవ్వువలె నొప్పురె ననియు భావము

ఇదట భూదేవి తొల్లి తాను బ్రీతితో మన్నించుచుండిన శేషునిపదాభోగరత్నములును దిగ్గజముల గండగంధములును నిప్పుడు తాను వేఱొక నాయకునిఁ జేరి యతనిముఠులనువాసనలనుగాంచి సంప్రీతిఁ బొంది పైని జెప్పిన వస్తువులను దిరస్కాధావముతోఁ బరిహసించుటచేత నిది భూదేవికి సత్ప్రవర్తనముగాను కావున దీనింబట్టిదూడస్థ్రీలు ధూర్త స్వభావ లని విశేషమునుండి సామాన్యమును సమర్థించుటచేఁ గవి యర్థాంతర వ్యాసమును నలంకారమును జెప్పెను.

ఇందు నాయక (భూదేవి) పరకీయ

అలంకారములు — కైతవాపహ్నుతి-స్మృతి-అర్థాంతరన్యాసము

చ మునుకొని కొండపీటికడ మూఢత రుద్రుఁడు కృష్ణనందను
 న్మనసిజునిఁ జయించె నది మానుషమే నరసేంద్రుకృష్ణరా
 యన్మృతతి కొండపీటికడ నాహవభూమిఁ ప్రతాపరుద్రసం
 దనుఁ డగు వీరభద్రుఁ గరుణామతిఁ గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగఁ. 21

(వ్యా) మునుకొని-పూని; కొండపీటికడఁ-తైలాసపర్వత ప్రాంతమునఁడు, కొండపీడను పట్టణమునకు సమీపమునందు, అని యర్థాంతరము తొల్లిరుద్రుఁడు కృష్ణ నందనుఁడగు మన్మథుని జయించె ననుట పరాక్రమవిశేషము గాదు ఇప్పుడు కృష్ణ రాయలు ప్రతాపరుద్రనందనుఁడగు వీరభద్రుని జంపక దయతోఁ గాపాడెను తన కుమారుని జంపిన వాని కుమారుని దాను రక్షించుట యుదాత్తగుణముగదా. కావున నిదియే శ్లాఘనీయ మని భావము

ఇందుఁ గృష్ణరాయని ధీరోదాత్త నాయకునిగా వర్ణింపఁబడినది.

లక్షణము.-

క ధీరుఁడు గంభీరుఁడు స, త్కారఁబ్బుఁడు నస్త్రయంకృతస్తుతి నిరహం
 కాదుఁడు నగు నాయకుఁ డిల, ధీరోదాత్తుండు నాఁగ ధృతిఁ జెంపారున్.

అని కావ్యాలంకారదూడామణి

చ నెలకొని కృష్ణరాయ ధరణీవిభుఁ డుత్కలభూమిపాలుతోఁ
 గలన నెదిర్చి హస్తీకరకాండతరు ల్మౌనకంపుఁజాములై
 మలసినచోటఁ గూడిన సమగ్రయశోవనసంబు గప్పి తా
 వలవఁగ జేసె భూసతిని వశ్యవిధిజ్ఞుఁడు గాన నేర్పునఁ 22

(వ్యా) కఁనఁ-యుద్ధమునందు, మనకంపుఁజాములై -రత్తిక్రీడాపరవశములగు సర్పములై, మనకము-సంభోగేచ్ఛ, మలసినచోటఁ-చేరినస్థలమునందు, సమగ్రయశో వనసంబున్-విశాలమైన యశస్సనెడు వస్త్రమును, కప్పి-(భూసతిమీఁదననుట), వశ్య విధిజ్ఞుఁడుగానన్-వశీకరణవిద్యాప్రవీణుఁ డగుటచేత, భూసతిని వలవఁగజేసె నని యన్వయము తోకమునందుఁ గాముకులగు పురుషులు తాముకోరిన పడఁతిని దమ్ము పలచునట్టానర్చుటలై యొక ధవళవస్త్రముమీఁద సర్పమిథునములను రమింపఁ జేసియా వస్త్రము నాయంగనపైఁ గప్పిన నప్పడఁతి తనకు వశుడాలగునని తోకప్రసిద్ధముగు వశీకరణతంత్రము గలదు దీనిని మనకలాడించుట యందురు

సీ. ఉదయాద్రివేగ నత్యుద్ధతి సాధించె
 వినుకొండ మాటమాత్రన హరించె
 గూటము ల్పెదరంగఁ గొండవీ డగిలించె
 బెల్లముకొండ యచ్చెల్లఁ జెఱిచె
 దేవరకొండ యుద్వృత్తి భంగము సేసె
 జల్లిపల్లె సమగ్రశక్తిఁ గూల్చె
 గినుక మీఱుననంత గింక్రిందుపడఁ జేసె
 గంబంబుమెట్టు గ్రక్కనఁ గదల్చె
 తే బలనికాయము కాలిమట్టు నడంచు
 గటకమును నింక ననుచు నుత్కలమహీశుర
 డనుదినమ్మును వెలుచు నెవ్వనికి నతఁడు
 రాజమాత్రుండె శ్రీకృష్ణరాయవిభుఁడు

23

(వ్యా) వేగన్-వేగమును (అటోపమును), వేగ యనుటకు ప్రయోగము—

“ఆ, ధృతరాష్ట్రం దవినీతి సేసినను సంధింపంగరాదందు వేగ తెగంబాఱుకు”.

భారతము, ఉద్యో ఆ. 31.

అత్యుద్ధతిన్-అతిపరాక్రమముతో, అత్యున్నతితో ననుట ఈపదము సాధి ప్రాయమై చమత్కారపోషకముగ నుండెడు ఇట్టులే శక్తిని పాగొలుపును నరయు నది. వినుకొండను వినియెనుకొండను, మాటమాత్రన-(మాటచే) జయించె నని చెప్పుట చమత్కారము, కొండవీడు - పర్యతపట్టణమును, కూటముల్ - శృంగములు; చెదరంగన్-కదలునట్లుగా, అగిలించెన్-కదల్చెను, బెల్లముకొండ-అను నొకదుర్గమును, అచ్చెల్లఁజెఱిచెన్-స్వరూపనాశనము చేసెననుట, అచ్చుతో బెల్లము చేయఁబడుటచే బెల్లముకొండ యచ్చెల్లఁ జెఱిచెనని చెప్పుట సరసము. అనందుఁడు (శేషుఁడు) క్రింద నున్నవాఁడు కావున ననంతగిరిని క్రిందుపడఁజేసెనని చెప్పుట చమత్కారము; మెట్టును గదల్చిన శిథిలమై చెడుంగావునఁ గంబముమెట్టును గదల్చెనని చెప్పుటసరసము, మెట్టు-కొండ, కటకమును-కటకమును పేరుగల పట్టణమును, కటకమును నాభరణవిశేష మనియు భావము; కటకము-కడియము; బలనికాయము-(కృష్ణరాయల) సేనలసమూహము, కాలి మట్టులన్-కాలిత్రోకుడులచేత, అదందున్-అడయను, జయించు ననుట, ఉత్కల

వహీశుడు-ఉత్కలదేశపు రాజు, కృష్ణరాయలు తన సేనాసమూహముయొక్క పాద సంచారముచేతనే తన రాజధానియగు కటకమును పట్టణమును జయిండునని యుత్కల దేశపురాజు కృష్ణరాయలకు భయపడుచుండె ననియు, గావున నీతఁడు రాజసామాన్యుఁడు కాఁదనియు భావము.

అలంకారము — పరికరము.

సీ. బాహుసౌధక్రీడఁ బరఁగు పంటవలంఠి
తొయ్యలి నిడుదకస్తూరిబొట్టు
వైరి పై న్యాబ్ధితో వచ్చు గెల్పులనావఁ
గడఁ జేర్చు ప్రాఁకుడుగడపుఁజేయి
యరికుంభికుంభక్తాక్షరాంకిత మగు
జయరమాకన్యక చదువువలక
శత్రురాజులకు నచ్చరల నాకర్షించు
సమరేంద్రజాలపింఛంపుఁగుంచె
తే మేను సగము యశోమహేశానునకును
శార్దూలవి గోరి వచ్చిన చాయలేమ
నరసవిభు కృష్ణరాయ భూనాథచంద్రు
చేత ననిలోన మించు కౌశేయకంబు

24

యుద్ధమునందు విజృంభించు కృష్ణరాయని హస్తమునందలి కత్తి యిందు వర్తింపఁబడినది.

(వ్యా) అనిలోనన్-యుద్ధమునందు; మించు-విజృంభించు, కౌశేయకంబు-కత్తి బాహుసౌధక్రీడ ....తొయ్యలి—తన బాహువనెడు మేడయందు సంచరించు భూ సతియొక్క, నిడుదకస్తూరిబొట్టు-దీర్ఘమైనకస్తూరిలింకము, గెల్పులనావన్-జయమనెడు నావన, కడఁజేర్చు-దరికిఁదీసికొనిపోవు, ప్రాఁకుడుగడపుఁజేయి-(నీటియందు) నావను నడపు తెడ్డు శత్రుసేనయను సముద్రమునుండి వచ్చెడు జయమనెడునావను దరికిఁ జేర్చెడు గడవలఁ గృష్ణరాయనికత్తి యొప్పుచున్నదని భావము.

అరికుంభి. ముక్తాక్షరాంకితమగు—శత్రువుల యేనుఁగుల కుంభములనుండి పుట్టు ముత్యములనెడు నక్షరములే చిహ్నముగాఁగల, జయరమాకన్యక-జయలక్ష్మి యనెడు

పడుదు, చదువుపలక-చదివెడుపలక, నల్లనిపలకమీద నక్షరములు వ్రాసి చదువుట
యిప్పటికిని బల్లెటూళ్ళ బడులలో వాడుకయైయున్నది

క. జలధరఫణిఫణకీచక, జలచరకరిమస్తకేశుశంఖవరాహా

జ్వలదంష్ట్రశక్తికాతంబులు ముతైము లొప్పు రత్నముల వివిధములై

—అని రత్నశాస్త్రము

దీనికి సంస్కృతము

"గజేంద్రజిమూలవరాహశంఖ మర్యాహితుక్తుద్భవవేణుశాని,

మత్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాంతు శుక్తుద్భవమేవభూరి "

శత్రురాజులకన్ - శత్రురాజులయొద్దకు, అప్పరస్త్రిలను రప్పింపజేయు
యద్దమనెడు నింద్రజాలసంబంధమగు నెమిలిపింభపుగుచ్చువలె గృష్టరాయల కత్తి
యన్నదని ఖావము. అనగా శత్రువులఁ జంపి దేవలోకమునుండి వచ్చు నప్పర
స్త్రిలతో గూడ స్వర్గమునకుఁ బంపు నని ఖావము.

"అదేశకాలపారోక్ష్యం పరోక్షస్యైవ వస్తునః ।

యత్రాషదాదిస్సోన్మయ మైంద్రకాలవిధిస్మృతః॥" అని ప్రమాణము

యశోమహేశానునకును-తనకిత్తి యనెడు శివునకు, తనయశస్సనెడుశివునకు నతని
కత్తి పార్శ్వతివలె నర్థశరీరమై యున్నదని ఖావము యశస్సు ధవళమగుటచే శివునకుఁ
బోల్పుఁబడియె శౌర్యరవిఁగోరివచ్చిన దాయలేమ—తన పరాక్రమమనెడు సూర్యుని
చెంతకువచ్చిన దాయాదేవితలఁ గత్తి యొప్పుచున్నదని ఖావము దాయలేమ నలుపు
వర్ణముఁ గలది కావునఁ గత్తికిఁ బోల్పుఁబడియె.

అలంకారము —రూపకము లాఱు పీనికి సంస్కృతి—ఉల్లేఖము.

ష ష్ఠ్యం త ము లు

క. ఏవంవిధ గుణాఖనికిని

ద్యోవనితా ప్రార్థ్యమానధూర్తారిధరి

త్రీవర సంగతి సుభగం

భావుకరణముదిత కలహపారణమునికి

25

(వ్యా) ఏవంవిధ-ఇటువంటి; గుణ-సుగుణములకు, ఖనికిన్-గనియైరవానికిని
ద్యోవనితా...మునికిన్ —ద్యోవనితా - స్వర్గకామినులచేత, ప్రార్థ్యమాన-కోరఁబడు

చున్న, ధూర్త-దుష్టులగు, ఆరిధరిత్రీవర-శత్రురాజులయొక్క, సంగతి-కూడికను, సుభ-
గంధావుక-మనోజ్ఞముగా నగుచున్న, రణ-యుద్ధముచేత, ముదిత-సంతుష్టఁడైన; కలహ-
పారణమునికిన్-నారదుఁడు గలవాఁడగు కృష్ణరాయనికి, కృష్ణరాయఁడు కలహప్రియుఁ
డగు నారదమహర్షికి సంతోషము గలుగునట్లు తనతో యుద్ధముచేయనచ్చెడు శత్రురాజు
లను జంపి స్వర్గమున కంపునని భావము.

కలహపారణమునికిన్-కలహమునే యశనముగాఁగల ముని (నారదుఁడు)

ఈకావ్యమునందుఁ బ్రారంభముననే నారదుఁడు కృష్ణునిపాలికిఁ జనుదెంచి పారి
జాతాక్షసుపుం బొక్కటి యొసంగి సత్యభామా కృష్ణులకుఁ గలహము గావించుట
వర్తింపఁబడినది దాని నిక్కడ సూచించుటకై "రణముదితకలహపారణమునికిన్" అని
చమత్కారముగఁ జెప్పఁబడియె

అలంకారములు—పర్యాయోక్తి - ముద్రాలంకారము, సూర్యార్థసూచనము
చేయుట ముద్రాలంకారలక్షణము.

క. రాధాతనయాధారిత

గాధాధాకరణ నిపుణకరణశయునకున్

మేధావ దసాధారణ

బోధాకరహృదయునకున్ విబుధసదయునకున్.

20

(వ్యా) రాధాతనయ-కర్ణనియందు, ఆధారిత-ఆవహింపఁబడిన, గాధా-కథను
(ప్రసీద్ధిని), (అనగా దానముచేయుటయందుఁ గర్ణుఁడు నిద్రపమానుఁడను లోకప్రసీద్ధిని),
అధాకరణ-క్రిందుపఱచుటయందు-అనగాఁ దిరస్కరించుటయందు, నిపుణ-సమర్థమైన,
కరణ-సాధనమైన, శయునకున్-హస్తముగలవానికి, మేధావత్-ప్రజ్ఞావంతులకు (పండితు
లకు మాత్రము), అసాధారణ-విశేషమైన, అనగా ననితరసాధారణమైన, బోధ-జ్ఞానము
నకు, ఆకర-స్థానమైన, హృదయునకున్-మనస్సుగలవానికి, మఱియొక యర్థము.—

మేధావత్-ప్రజ్ఞావంతులకును, అ సాధారణ-సామాన్యముగాని, బోధ-జ్ఞానమునకు,
ఆకర-స్థానమైనవానికిని, విబుధ-పండితులయెడల, సదయునకున్-దయాళువైనవానికిని;
"నిపుణకరసదయునకున్" అని యొక పాఠము గలదు దాని కర్థము—

నిపుణ-సమర్థమైన, కర-హస్తముయొక్క, సత్-శ్రేష్ఠమైన, ఆయునకున్-శుభా
వహవిధి గలవానికి, అనఁగా దానవ్యాపారము గలవాఁడని భావము.

—'అయ శ్చుభావహో విధి' అని యుష్మదుఁడు

క. నాగాంబికా కుమారున

కాగామి గతాధునిక నృపాలభ్య యశ
శ్శ్రీగుంభ హసిత హిమగుది
శాగజ తనుకటజ నైల్య సంభారునకుఁ,

27

(వ్యా) ఆగామి. .... సంభారునకుఁ — ఆగామి-జనింపఁబోవు, గత-చనిపోయిన, అధునిక-ఇప్పుడుండెడు, నృప-రాజులకు, అలభ్య-పొందఁదగని, యశ శ్శ్రీ-శ్రీనిసంపదయొక్క, గుంభ-చేరికచేత, హసిత-నవ్వుబడిన ఇక్కడఁ దెల్లఁగాఁజేయఁబడిన యని భావము, హిమగు-చంద్రునియొక్కయు, దిశాగజ-దిగ్గజములయొక్కయు, తనుకటజ-దేహమునుండియుఁ జెక్కిళ్ల నుండియుఁ బుట్టిన (అనఁగా జండురునియొక్క శరీరమునుండి పుట్టినదియు దిగ్గజముల కటములనుండిపుట్టినదియు నగు), నైల్యసంభారునకుఁ-నీలకాంతిభరమును గలవానికి అనఁగా గృష్ణరాయనియశస్సు భూతభవిష్యద్వర్తమానప్రభువులయశస్సుకంటె మించినదనియు నీతని యశస్సు చంద్రునిశరీరము నందలి నీలకాంతులను బోఁగొట్టితెల్లఁగాఁ జేసినదనియు నీతనియశస్సు స్వర్గపర్యంతమును దిగంతములందును వ్యాపించె ననియు భావము "దానాది ప్రథవా కీర్తిః ప్రతాప ప్రథవం యశః" అని శ్రీయశస్సులకు భేదము అయినను గవులు వీని నభేదముగాఁ బ్రయోగించురు (హిమగు-మంచుకిరణములు గలవాఁడు)

అలంకారములు—ఆతిశయోక్తి-తద్గుణము-అలంకారకృతవస్తుధ్వని.

క. సామర్థ దళిత పరభట

సామజ హయ కులముద్రుజ తుతజధునీ
కాముకితాఖిలజలధికి
నాముష్యాయణ సుధీ గృహాంగణ నిధికిఁ

28

(వ్యా) సామర్థ . . . జలధికిఁ—సామర్థ-తోపయుక్తముగా, దళిత-చీల్చఁబడిన, పరభట-శత్రువులయొక్క సేనలు, సామజ-వీనుగులు, హయ-గుఱ్ఱములు, (వీనియొక్క) కూలముద్రుజ గట్టును బెల్లగించి పడఁబ్రోయుటవలని (అనఁగా నిర్మూలము సేయుటవలని), తుతజధునీ-నెత్తురుదేబులచేత (సంపూర్ణ రక్తప్రవాహములచేత నని భావము), కాముకిత-కాముకులుగాఁజేయఁబడిన, అఖిలజలధికిఁ-అన్ని సముద్రములుగల వానికి అనఁగా గృష్ణరాయలు చలవిన శత్రువుల సేనలు గజములు గుఱ్ఱములు వీని రక్తములచే నేర్పడిన నదులు సమస్తసముద్రములకుఁబ్రవహించెననియు నది సముద్రుఁ

దు సరిత్యతిగావునఁ గ్రొన్నెత్తురుచేటులు పడుచో వానిం గామించున ధౌ పెననియు
భావము ఆముష్మయణ . . . నిధికిన్—ఆముష్మయణ-సద్వంశ మునందుబుట్టిన;
సుధి-పండ్రితులకు, గృహంగణనిధికిన్-గృహమధ్యమందలినిధియైనవానికి, అనఁగాఁ బరం
పరాశ్రమిద్దులగు పండితులకుఁ గృష్ణరాయలు ముంగిటి పెన్నిధివలె సమస్త సంపత్తయఁ దై
వారిని దోషించు నని భావము 'పరిభట' అని ముద్రితగ్రంథములలోఁ బారము తానఁ
బడుచున్నది అది సమంజసముకాదు

అలంకారములు—అసంబంధాతిశయోక్తి-ఉత్పేక్షగమ్యము-కదపటి పాదమున
మాపకము అలంకారకృతాలంకారధ్వని

క కోదండద్రోణునకును

వేదార్థసావన ప్రవీణునకునమి

న్నేదిపవిత్ర తరసా

స్వాదనవశ తుందపరిమృజ కృపాణునకున్.

20

(వ్యా) కోదండద్రోణునకున్—విలువిద్యయందుద్రోణునకునమానమైనవాఁడును;
సమిన్నేదిష్ట. కృపాణునకున్—సమిత్—యద్ధమునందు, నేదిష్ట మిక్కిలిసమీపించిన
(దగ్గఱిన్), విమర-శత్రువులయొక్క, తరస-మాంసమును, ఆస్వాదన-తిరుటయందు, 'పరితం
తరసం మాంసం పలలం క్రవ్య మామిషం' అని యుచుఁడు, వశ-ఆధీనమైనకారణముచేత,
అనఁగాలోఁ బడుటవలన, తుందపరిమృజ-(కడుపునిండుగఁదిని) కడుపును దడపుదున్న,
అనమైన, కృపాణునకున్-కత్తిగలవానికి అనఁగాఁ గృష్ణరాయనికత్తియుద్ధమునందుఁ
దన్ను సమీపించిన శత్రువులను జంపి వారి మాంసములను యథేష్టముగాఁ దినుటచేఁ
గడుపు దడవుకొనుచు సోమరియై యుండెనని భావము

తుందపరిమృజ-తుంద-కడుపును, పరిమృజ-తడవువాడు (తిండిపోతు, సోమరి
యని యర్థము)

అలంకారము—పర్యాయోక్తి

క అనుహృదసుపవన విసర

గ్రసనరసవృన్సనవశవికసదసరసనా

ప్రసరణ శయఫణ విలసన

విస్మయర మరువకిత సమరపీఠీస్థలికిన్

30

(వ్యా) అనుహృ . . . స్థలికిన్—అనుహృత్-శత్రువులయొక్క, అనుపవ
నవిసర-ప్రాణములనెడు వాయుసమాహములను, గ్రసనరస-ఆస్వాదించు రుచియందలి,
వృన్సన-అస్త్ర, వశ-ఆధీపత్య, వికసత్-విచ్చుచున్న, బయలు వెడలుదున్న, అసీరసనా-
కత్తియనెడు నాలుకయొక్క, ప్రసరణ-చారుటను గల్గిన, శయఫణ-హస్తమనెడ్డు

పాముపడగయొక్క; విలసన-విలాసముచేత, విస్మయరమణీయత-అధికభయంకరముగాఁ జేయఁబడిన, (మరువః-భయానకం), మరువః (పుం) - స్వార్థేకన్-తత్రవృక్షభేదే... స్వల్పపత్రపులస్యాం-జంబీరభేదే-వ్యాఘ్రే రాహౌ-భయానకేచ-అని తారానాథతర్క-వాచస్పతికృత శబ్దస్తోమమహానిధియను నిఘంటువు నందున్నది ఆప్రేగాది సంస్కృత హూణ నిఘంటువునందు మరూపక-(adjective, terrible, formidable, మరూపకః- a kind of plant, a tiger, Rahu, a variety of hym; a crane, అని యున్నది. దీనిచే, మరువకః - మరూపకః-అని రెండు రూపములం గలవని తేలియవచ్చెడు. సమరపీఠిస్థలికన్- యుద్ధరంగము గలవానికి

శత్రువులయొక్క ప్రాణములనెడు వాయువులను గృష్టరాయని హస్తమనెడు పాముపడగయందుఁ బ్రకాశించు కత్తియనెడు నాలుక శత్రువులయొక్క ప్రాణములనెడు వాయువుల సధికముగాఁ గ్రోలుటయందు లోలుపమై ఛాచి యిటువటుఁ ద్రిప్పటచే యుద్ధరంగము మిక్కిలి భయంకరముగాఁ జేయఁబడె నని భావము

అలంకారము-—వృత్త్యను ప్రాసము (శబ్దాలంకారము), సావయవరూపకము

క వైంధ్యద్విపగంధనిబ

ద్ధాంధ్యాశి ప్రతిపదోదితాలయవిభవా

వంధ్యప్రబంధ కృతి సం

బంధ్యనుభావునకు బుధితమనుభావునకుఁ.

81

(వ్యా) వైంధ్యద్విప. .... బంధ్యనుభావునకున్ — వైంధ్యద్విప-వింధ్య పర్వతభవములగునేనుఁగులయొక్క, గంధ-వాసనలచేత, నిబద్ధ-కలిగింపఁబడిన, అంధ్య-గ్రుడ్డితనముగలిగిన, అశి-తుమ్మెదలచేత, ప్రతిపద-సర్వత్ర (సర్వధా అనియు నర్థము), ఉదీత-దెప్పఁబడిన (క్రింది పఁబడినయనట), ఆలయవిభవ-గృహవై భవముచేత (కలిగినట్టి), అవంధ్య-అధి మైన, ప్రబంధకృతి-కావ్యనిర్మాణమునకు సంబంధి-సంబంధమైన (అనఁగాఁ గవులచే ప్రబంధములందుఁ బొగడఁబడిన), అనుభావునకున్-మహాత్మ్యముగలవానికి.

కృష్ణరాయని గృహవై భవములను వింధ్యోద్భవములగు నేనుఁగుల మదజలములఁ గ్రోలుచు మదాంధములై యుక్తు తుమ్మెదలు సర్వత్ర కీర్తియనటల యుంకారములు చేయుచున్నవనియు నట్టిగృహవై భవముల నలరు నచనిహాహత్మ్యమును గవులు ప్రబంధ ములందుఁ బొగడుదు రనియు భావము

వైంధ్యద్విప-అని దెప్పుటచే గృష్ణరాయఁడు వింధ్యపర్వతమువలకుఁగల దేశముల నాక్రమించె నని ధ్వని స్ఫురించెడు ఇక్కడ శబ్దశక్తిమాలధ్వని

బుధితమనుభావునకున్ — బుధిత-తెలిసికొన్న; మను-మంత్రములయొక్క, భావునకున్-అర్థముగలవానికి (అనఁగా రహస్యములగు నర్థముల నెఱిగినవాఁ డనుట).

క. పనితాజనతాస్మరునకు
ఘనతాపనితారకాభికద్యుచరగపీ
ఘనతాయనకారకన
తృనితాతృనితాంతడానపరతంత్రునకుఁ.

౪౨

(వాగ్) 'పనితాజనతా-శ్రీజనసమూహములకు, స్మరునకున్-మన్మథుడై నవాని కిని (సమూహార్థమునందు "తత్" ప్రకృత్యమువచ్చి 'జనతా' యనురూప మేర్పడియె); ఘనతా... రంత్రునకున్—ఘన-మేఘుడు; తాపని-తపసుని (అనగా సూర్యుని) కొడుకగు కర్ణుడు, "భానుర్జంస సహస్రాంశుస్తపన సవితారవిః" అని యమరుడు రారకాభిక-(నక్షత్రములకు మనోహరుడగు) చంద్రుడు, "క్రమః కామయితాభికః కమనః కామనోఽభికః" అని యమరుడు, ద్యుచరగనీ-కామధేనువుయొక్క, వీరి, ఘనతాయన—ఘన-అధికమగు, తాయన-వృద్ధికి (అనగా గొప్పతనమునకు), కారక-హేతువైన, సత్-సత్పురుషులదేత, పనిత-స్తోత్రముచేయఁబడిన, ఆత్మ-తనయొక్క, నితాంత-ఎడతెగని; దాన-ఈవికి, పరతంత్రునకున్-అధీనుడై నవానికి, కృష్ణరాయని సంతతదాన మహిమమును సజ్జనులు మేఘుడు మొదలగువారియొక్క యాచింతోలి యుండుటచే దాని మాహాత్మ్యమువంటి దని పొగడుదు రనుట

ఈ పద్యమున ద్విప్రాసము

క. పరిపంథి దోర్బలసమి
తృపివర్ధిష్టు ప్రతాపదహా నారణికిఁ
సరసకళాధోరణికిఁ
సరసాధిప కృష్ణరాయనాయకమణికిఁ

౪౩

(వాగ్) పరిపంథి, దహనారణికిన్—పరిపంథి-శత్రువులయొక్క, దోర్బల-బాహుబలమనెడు, సమిత్-సమిధలదేత, పరిపర్ధిష్టు-మిక్కిలి వృద్ధిఁజొందు స్వభావము గల, ప్రతాప-శౌర్యమనెడు, దహన-అగ్నినిబుట్టించు, అరణికిన్-కొయ్య యగువానికి, అనగాఁ గృష్ణరాయఁడను నగ్నిమథనదారువునుండి ప్రతాపమనెడు నగ్ని పౌడ్రము చున్నదనియు నది శత్రువుల బాహుబల మనెడు సమిధలచే వృద్ధిఁజొందునున్నదనియు భావము

సరసకళా-రసవంతములైన విద్యలయొక్క, ధోరణికిన్-మార్గముగలవానికి, అట్టి కృష్ణదేవరాయలకు

అలంకారము—రూపకము

కథా ప్రారంభము

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పఁబూనిన పారిజాతావహారణం బను మహాప్రబంధమునకుఁ గథాక్రమం బెట్టి దనిన.

(వ్యా) అభ్యుదయశ్రేయస్సు; మహాప్రబంధమునకున్ మహాకావ్యమునకు, నగరాద్దవాదులగు పదునెనిమిదివిషయములైనను వానంగొన్ని రక్కువగానైనను వర్ణింపఁబడియుండునది మహాకావ్య మనంబడును

క. జనమేజయ జనవల్లభుఁ

డనుదినమును హరికథాసుధాస్వాదమునం

దనివి ననక పైశంపా

యనముని కిట్లనియెఁ గౌతుకాయత్తమతికా,

(వ్యా) అనుదినమును-ప్రతిదినమును, సుధాస్వాదము-అమృతపానము

సి. హరివంశకథలెల్ల నానుపూర్విగ నిట్లు

విని కృతార్థుఁడ నైతి మునివరేణ్య

యా దానవారాతి యమరులఁ బ్రోవంగఁ

బూని యా యదువంశమున జనించి

యతఁడు గ్రహస్త్రైత హరి కాధార మగు పారి

జాతంబు పుడమి కేరీతిఁ దెచ్చె

ననుమతి నిచ్చిరో యావేల్పు లొండేని

బలిమిఁ జేకొనియెనో పాడి దొఱంగి

తే. తెలియ నానతి యిమ్ము నందియము దీట

వినఁగ వేడుక యయ్యె నవిస్తరముగ

ననిన నా వ్యాసమునిశిష్యుఁ డతనితోడ
నధిప విను మని పలికె నశ్వాదరమున,

86

(వ్యా) ఆనుపూర్విగన్-ఒకటివెంటి నొకటిగా (వడుసగా),

ఒండేని-కాకున్న, పాడి-న్యాయమును, తొఱంగి-విడిచి.
చ. హరి నరకాసురుం గెలిచి యద్దనుజేండ్రుని యింట నున్న య
చృరలకొలంబువారి నెలజవ్వనముం బొలివోనిచారిఁ ద
న్వరునిఁగఁ గోరువారి లలనామణులం బదియాఱువేపురం
బరిణయ మయ్యె నారదునిపంపున సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై

87

సుగమము.

తే. మఱియు రుక్మిణి సత్య జాంబవతి మిత్ర
వింద భద్ర సుదంత కాళింది లక్ష
ణ యనఁగా మున్న కల రబ్జనాభునకును
మహిషు లెనమండ్రు సమతాళిమానవతులు.

88

(వ్యా) మహిషులు-పట్టపుదేవులు, ఏకవచనము మహిషి.

ఉ. ఆరమణిలలామముల నందఱు గూడి యదూద్యహుండు త
ద్వారవతీపురోపవనవాటికలం గృతకాద్రిసీమల
న్వారిధితీరకుంజనదనంబులఁ గేళితరంగిణితటీ
తైరవిణిసహాయ మణికల్పిత సౌధముల స్వసించుచున్.

89

(వ్యా) యదూద్యహుండు - యదువంశము నద్ధరించువాడు, తైరవిణి
సహాయ-చంద్రుఁడు, తైరవిణిసహాయమణి-చంద్రకాంఠమణి.

శా. ఏయేవేళల నేనరోజముఖ యేయేలీలలం గోరుఁ దా
నాయావేళల నానరోజముఖ నాయాలీలలం దేల్చి యే
చాయం జూచినఁ దాన యై మెలఁగుచు న్నౌఖ్యాబ్ధి నోలాడు భో
గాయత్తుం డయి పెక్కురూపముల మాయాకల్పనాచాతురిన్, 4

(వ్యా) ఓలాడు—ఓలలాడు, రూపాంతరము, తేలియారు నని యర్థము
ఈపద్యంబున సమత యను కావ్యగుణంబును దెలియునది.

"అతైష్యమ్యం క్రమవతాం సమత్యమితికీర్తితమ్" అని సరస్వతీకంఠాభరణము.

కం. దొరఁకొన్నకొలఁది విరువక, చరణపదార్థములనడక సరిసాగెడు వి
స్ఫురణ యది సమత యనఁ జను, నరయం గుకవులకు నంద దది పరికింపఁ
అని కావ్యాలంకార చూడామణి

క హరి యిట్లు సతుల నందలు
సరిగాఁ జూచియును భోజనపాలసుతం
దరుణిమణి సాత్రాణితి
నిరువుర మన్నించి మిగుల నిచ్చుం జనవుల్. 41

(వ్యా) భోజనపాలసుత-రుక్మిణి, సాత్రాణిత-సత్యభామ, చనవులు-ప్రేమ
తోడి స్వాతంత్ర్యములు

చ. కులమును రూపము న్మృగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నీ
వల నల రుక్మిణిరమణి వాసిఁ జెలంగఁగ సత్యభామయుం
గులమును రూపము న్మృగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నా
వలఁ బచరింపఁగా రవరవ ల్పొడమె న్నది వారి కెంతయున్ 42

(వ్యా) కులము-సర్వంశజననము, అభిజాత్యమనుట, రూపము—చతుర్విధ
భూషణములను ననఁగాఁ గర్ణాభరణములగు కుండలములను గంఠాభరణములగుముక్తా
హారములను బాదాభరణములగు నందెలను హస్తాభరణము లగు కడియములను ధరింప
కున్నను నా సొమ్ములచే నలంకరించుకొన్నవిధముననే ప్రకాశించునట్టి యాకారవిశేషము

"కుండల ముక్తాహార నూపురాంగదాది చతుర్విధభూషణా
భావేపి భూషిత వదనభాసమాన ఆకారవిశేషః."

అని సంస్కృతమున రూపనిరూపణము.

"అవేధ్యారోచ్యవిశ్లేష్య బంధనీయై రభూషితం
యద్భూషిత మివా భాతి తద్రూప మితి కథ్యతే"

అని భావప్రకాశము.

"అంగాన్య భూషితాన్యేవ ప్రక్షేపారై ర్విభూషితైః ।

యేన భూషిత వద్భారి తద్రూప మితి కథ్యతే "

అని రసార్థవసుధాకరము.

ఈవల-బకవైపున, వాసిజెలంగగ-ప్రాభవముతో నొప్పారంగా, ఇచ్చటఁ
"బెనంగగ" అని యొకపాఠము కానబడుచున్నది కాని, దానికంటె "బెలం
గగ" అని యుండుటయే లెస్స. అవల-మఱియొకవైపున, అనగా రుక్మిణీకర్ణిగాః
పఠరింపగన్-మెంగగగా, రవరవలు-అసూయలు, స్పర్శలు

ఇందును 'సమత' యనుగుణము

శ్రీకృష్ణునొద్దకు నారదముని వచ్చుట.

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు ధవళాంబుజనేత్రుఁడు వచ్చి రుక్మిణీ
కాంతగృహంబులోన శశికాంతశిలామయవేదిమీఁద నే
కాంతమునందుఁ గొందలు మృగాయతనేత్రలు గొల్వ జూద మ
త్యంతవినోదకేళిమెయి నాడుచు నుండఁగ నద్భుతంబుగఁ. 48

(వ్యా) శశికాంత .. .. వేదిమీదన్-చంద్రకాంతమణులచే గల్పింపఁబడిన
తిన్నెపై.

సీ. సరిగమపథనిస సంజ్ఞాస్వరంబుల
మహతి నభోవాయునిహతి మొరయ
భాగీరథీవయఃపరిపూర్ణమణికమం
డలువు హస్తంబునఁ జెలువు మిగులఁ
బ్రణవమంత్రావృత్తిపావనస్ఫటికాక్ష
వలయంబు కర్ణశక్కులిక వ్రేల
సమరనృత్యోచిత చమరచాలంబును
గజపాలయు భుజాగ్రమున మెఱయ

తే. దేహకాంతు లకాలచంద్రికల నీన
జడలు మోక్షద్రుపల్లవశంక సేయ

గగనముననుండి వచ్చె నాకస్మికముగ

నారివేరంపుఁధపసి దై త్యారికడకు

44

ఈపద్యంబున నారదాగమనము వర్తింపఁబడినది

(వ్యా) సరిగమపదనిస సంజ్ఞ స్వరంబులకున్-సరిగమపదనియను సంజ్ఞలు గల స్వరములచేత, ఇచ్చటఁ గడపటి 'స'కారము తారవద్దమని తెలియునది (మధ్యమ వద్దమని యర్థము)

"సరిగమపదని"యని సప్తస్వరంబులకు సంజ్ఞలు, సప్తస్వరములు-వద్దము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము దైవళము, నిషాదము అనునవి.

"శ్లో" శ్రుతిభ్యస్య స్వరావ్దత్త

ర్షభ గాంధారమధ్యమా,

పంచమో దైవళాశ్చాభ నిషాద ఇతిసప్తలే

తేషాం సంజ్ఞా సరిగమపదనీత్యపరామతా.

అని ప్రమాణము

మహతి—నారదుని పీఠకు మహతి యని పేరు.

"విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబురోస్తు కళావతీ

మహతీ నారదస్య స్యాత్ స్వరస్వల్యాస్తు కచ్చపీ"

అని ప్రమాణము.

నభోయాయునిహతిన్ — (నారదుండు గగనంబునుండి వచ్చుటచే) ఆకాశవాయు వుల తాఁకుదులచేత, మొరయన్-శబ్దంపఁగా, ప్రణవమంత్రా. .. కర్తవ్యమృతిక వ్రేలన్—ప్రణవమంత్ర—'ఓం' అను మంత్రముయొక్క, ఆవృత్తి-పురశ్చరణము చేత, పావన—పవిత్రమైన, స్ఫటికాక్షవలయంబు—స్ఫటికమణినిర్మిత జవమాల,

కర్తవ్యమృతిక—(శక్తిమృతిక-చక్రిము) - చక్రిముదూపమును తోలిన కర్తమునందు.

అక్షశబ్దవ్యుత్పత్తి :—

"అదిషాంతార్థయోగిత్యా దక్షమాలేతి కీర్తితా

తద్యర్థసంఖ్యై ర్మణిభి ర్జపమాలాం ప్రకల్పయేత్". అని శారదాతిలకము.

దీని వివరణము —

"అకారాది లకారాంతం పంచాశస్మణిసూత్రకం

క్షకారం మేదుసంస్థానే లకారాది విలోమతః

వర్గావృతవిభేదేన శత మష్టోత్తరం భవేత్

ఏతై కాంతరీతం మంత్రం జపా దేవం ఫలప్రదం."

స్పటికమణులతో జపించిన మోక్షము కలుగును

'స్పటికో మోక్షదః పరః' 'స్పటికో మోక్షదాయకః' అని ప్రమాణము స్పటికాక్షమాలను నారదుడు కర్ణమున ధరించెనని చెప్పఁబడి యుండుటచే దానియం దెన్నిమణు లుండెనని విచారింపఁదగు అష్టోత్తరశతసంఖ్య యనినచో సంఖ్య దీర్ఘ మగు జపమాలను జెవిని దాల్చుట యసంగతము కావున నమ్మునీంధ్రుఁడు ఘోషార్థియగు టచే నిర్వదేనుమణులుగల స్పటికజపమాలను ధరించె నని తెలియునగు. దీనికిఁ బ్రమాణము:—

"పంచవింశతిభి ర్మోక్ష త్రింశద్విధనసిద్ధియః
సర్వాథాస్సప్తవింశత్యా పంచదశ్యాభిచారికం
పంచాశద్విః కామ్యకర్మ సిద్ధి స్సాస్యచ్చతు రుత్తరైః
అష్టోత్తరశతై స్సర్వసిద్ధి రతైః కృత స్సృశా."

కర్ణ మనఁగా నిచ్చుట గుడిచెవి యని తెలియునది స్పటికాక్షమాలను గుడిచెవియందు ధరింపుట యేల యనఁగా దక్షిణవ్రజమునఁ బ్రణవోపదేశము చేయఁబడును గావునను నందు గంగ వసించునని యైతిహ్యము గలదు గావునను పరమపావనమైనయంగ మగుటచే దానియందు నారదుఁడు జపమాలను ధరించె నని యెఱుంగునది.

"విప్రాణాం దక్షిణే శ్రోత్రే గంగాద్యా స్ఫురితోఽభిలాః
వసంతిసతతం పుణ్యాస్తస్మాతాం సంస్పృ శేచ్ఛృతిం."

అని ఆశ్వలాయసమ్మతిరత్నము.

అగ్నిరాపశ్య వేదాశ్య సోమసూర్యానిలాస్తథా
సర్వ ఏవతు విప్రస్య శ్రోత్రేతిష్ఠంతి దక్షిణే.

అనియుకలదు

చమరచాలము—చమరమ్మగముతోఁక యందలివెండ్రుకలతోఁ జేయఁబడినచామర మని యర్థము,

ఆకాలచంద్రికలన్—కాలము కానప్పటి వెన్నెలను, ఈనన్—కల్పింపఁగా; అనఁగా వెన్నెల కాయుటకు సమయము కాకున్నను నారదునిదేశాకాంతి ధవళము కావున వెన్నెలవలె గాయు చున్న దని భావము. ఆరివేరంపుఁదపసి—కలహప్రియుఁ డైన ముని, ఆరివేరము—శలహము

(వి) నారదుఁడు విష్ణుభక్తాగ్రేసరుఁడు, త్రికాలవేది, లోకానుగ్రహతత్పరుఁడు, జితేంద్రియుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు అట్టి మహనీయునిఁ గలహప్రియుఁ దనియుఁ గలహభోజి యనియుఁ జెప్పఁదగునాయని శంక యెల్లరకును గలుగనోపు. నిక్కముగా నమ్ముహర్షి సత్తముఁ దీతరులకుఁ గావలయునని కలహములఁ బోసఁగింది వేడుకఁ జూచు వాఁడుకాఁడు అయినను జనులకుఁ గర్మవశంబున నేయేఫలంబులు సంప్రాప్తములు

కాగలవో వానిం బడయుట కనుదూపములగు కార్యములం బ్రవర్తింపజేయునటు లా మునీంద్రుడు జనుల కుత్సాహంబుఁ గల్పించునని యెఱుంగునది అట్లుచేయుట కలహం బులపగిదిఁ గానంబడును. ఇక్కడ నారదమహర్షిని 'అరివేరంపుఁదపసి' యని చెప్పుటచే నితఁడు సత్యభాషకును గృష్టనకును గలహము లొనరించుటకై వచ్చినవాఁడు కావున నీపదం బిక్కడ సాఖిప్రాయం బై యున్నది

అలంకారములు—“మహతి నభోవాయునిహతి మొరయున్, అనుచోట సంబంధాతిశయోక్తి-పురుష వ్యాపారములేకయే వీణపలుకుచున్నట్లుచెప్పటచే విభావనాలంకారము ప్రతీయమానము.

ఇది యలంకారకృతాలంకారధ్వని

ఇచ్చట నారదునివీణ యతిసుకుమారముగా- జేయఁబడిన దని స్ఫురించెడు.

“దేహకాయ లకాంచంద్రికల నీనన్,” అనుచోట నారదాగమనము దుక్కిణి కృష్ణలకును దదితరులకును జంద్రికాప్రసరణముఁబడెనొదయప్రోవకరమైయుండుననిధ్వని

“మోక్షద్రువల్లవశంక సేయన్,” అనునెడ నుత్ప్రేక్ష, రూపకానుప్రాణితము. ఇట 'శంక'యను పద ముండుటచే నిది భ్రాంతిమదలంకార మనుశంక గలుగవచ్చునుగాని యది భ్రాంతియే.

“మన్యే శంకే ధ్రువం ప్రాయో నూనమిత్యేవ మాదిభిః

ఉత్ప్రేక్షావ్యజ్యతేశ్చై రివ శద్ధోఽపి తాదృశః”

అని యాధార్యదండికృతకావ్యాదర్శమునఁ బ్రమాణము.

ఇచ్చట నారదమహర్షి జడలను గాంచి యెవరును మోక్షవృక్షవల్లవములనిభ్రమపడలేదు కావున నిట నుత్ప్రేక్షయే యని తెలియవలయు

“అరివేరంపుఁదపసి” యనుచోటఁ బరికరాలంకారము

క వచ్చినమునిపతి కెదురుగ

వచ్చి నమస్కృతు లొసర్చి వనితయుఁ దానుం

బొచ్చెంబు లేనిభక్తి వి

యచ్చరరిపుభేది సలిపె నాతిభ్యంబున్

45

(వ్యా) పొచ్చెంబులేని—తర్కువకాని, వియచ్చరరిపుభేది—వియచ్చర—ఆకాశమునందు సంచరించువాడు (దేవతలు), వియచ్చరరిపు-దేవతలకు శత్రువులు(రాక్ష

(3)

సులు), వారిని సంహరించినవాడు వియచ్చర రిపుభేది; పెద్దలు చిన్నవారియొద్దకువచ్చు నపుడు వీరిప్రాణములు భయగౌరవములచే శరీరములనుండిలేచి వెడలు ననియు వీ రా పెద్దలకుఁ బ్రత్యుత్థాననమస్కారములఁ జేసిన మఱల నాప్రాణములు అమళరీరముల యందే నిలుచు ననియు స్మృతులు నుడువుచున్నవి.

శ్లో డిఃర్వం ప్రాణాహ్యుత్క్రమంతి యూశస్యవిర ఆగతే
ప్రత్యుద్గమాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిసద్యతే అని మనుస్మృతి

కృష్ణుడు భగవంతుడుఁ బరమాత్ముడునై నను బ్రకృతమున మనుష్యరూపమున నవతరించుటంజేసి సకలముఁడగు నారదమహర్షి కంటెను నెంతయోభిన్న వాఁడు గావునఁ గృష్ణుఁ డార్యధర్మముం బాటించి యాశంయమీద్రునకుఁ బ్రత్యుత్థాననమస్కారములఁ జేసి నని తెలియునది

తే. అపుడు రుక్మిణి కనునన్న నబ్జములులు
రత్నసింహాసనంబు నారదున కిడిరి
హరియు నమ్రానియనుమతి నర్హపీఠ
మున సుఖాసీనుఁడయి కరంబులు మొగిడి
సుగమము. 46

క సురసంయమివర మీ రిట
కరుదేరఁగ నిప్పు చేఁ గృతార్థుఁడ నయితిన్
నిరతంబు మీరు నావయిఁ
గరుణ గలిగి యునికి యిది యకారణము సుమీ 47

(వార్ధ) నిరతంబు-ఎల్లప్పుడు, ఇది దేశ్యశబ్దము. సంస్కృతమైనదో మిక్కిలి యాసక్తిగల దని యర్థము.

ఇది-ఈవిషయము, ఆనఁగా నాపైఁ గరుణ గలిగియుండుటయను నీవిషయము, అకారణము-నిర్దోషము

(వి) భారతమున 'నిరత'మను పదము దేశ్యముగాఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది

“తరవోఽ నిరతంబుగా నేను నీవనుభేద నియమంబు లేకన్కి-నిక్కము మనకు
(సా) అప్రసక్తికృతము నీదు, నిష్ఠుండ నాకు నిష్ఠుండు, మఱి నీ కనిష్ఠుండ నాకు

(F)

గరమనిప్పుం డట్లు కానమ్ము మనుచు ఘనభుజుల్ భువనోపకారై కమతులు
హరియు నర్జునుడుఁ బ్రియముతోడఁ దగిలి యన్యోన్యహింసభాష లాడుచు
న్వంత"]

ఆరణ్యవర్ణము ఆశ్వాసము 1

కం "నిరతము రాక్షసభావముఁ బొరసియు నీ విట్లు ధర్మబుద్ధి వగుట య
చెరు విది కావున నీకును, దిరముగ నమరత్వమిచ్చితిని గృప వత్సా"

ఆరణ్యవర్ణము ఆశ్వా 3.

ఈపట్టులతో 'నిరతము' అనుటకు 'సతతము' అను నర్థముపొసఁగదనియు 'నిర్జ
యముగా' అనునర్థము చెప్పవచ్చు ననియుఁ దోఁచెడు

క. నాపుడు శౌరికి నిట్లను

నా వేలుపుండపసి మర్త్యుఁ డాడెడితీరిన్

నీవిట్లు పలుక నుచితమె

యే విశ్వజనీనచరిత యెఱుఁగనె నిన్నున్

48

(వ్యా) విశ్వజనీనచరిత-ప్రపంచమునందలి సర్వజనులకు హితమైన చరిత్రము
గలవాఁడా

కావ్యగుణము-సౌశబ్దము

సంస్కార విశేషకాలి శబ్దప్రయోగము సౌశబ్దమనఁబడును

"శబ్దకాస్త్రేణవిశ్లేయా శ్లాఘ్యసంస్కారకాలితా,

శబ్దానాం విద్యతేయత్ర సౌశబ్ద తత్రకథ్యతే "

—అని లక్షణము

"సుపాంలిదాంబవృత్పత్తి స్సౌశబ్దమితి కథ్యతే"

—అనియుఁ గలదు.

ఈయాశ్వాసముందు 28వ పద్యమునందలి "సుభగంభావుక" యను పదమును
28వ పద్యములోని "కూలముద్రుఁ" యను పదమును "నామష్యాయణ"యను పద
మును 28వ పద్యములోని "నేదిష్ట" "తుండపరిమృఁ" శబ్దములును వ్యాకరణశాస్త్ర
సంస్థార విశేషోత్పన్నములు కావున సచ్చటను సౌశబ్దమును గుణమును గాంచునది ఈ
శబ్దముల రూపనిష్పత్తిం గుఱించి పీఠికలో విస్తరించి వ్రాయఁబడియున్నది.

నారదుండు శ్రీకృష్ణుని స్తుతించుట

సీ ప్రామినుకులవొంగఁ జాతాశకుహరంబుఁ
జొరఁజాటి చీతినచోట వీవ
తరిగొండ వెన్నుఁపై దాల్చి వేల్పులఁ గూటి
చవిఁ దేల్చినట్టి కచ్చపము వీవ
నీటిలో మునిగిన నేలచేడియఁ గొమ్ము
కొన నుబ్బి నెత్తిన ఘోడి వీవ
మునిమాపు బలుగంబమునఁ బుట్టి బంటు న
క్కఱఁ గాచినట్టి సింగంబ వీవ

తే దితిజు మెట్టిన యా పొట్టిదిట్ట వీవ
పుడవిఁజేఁడుల నడఁచిన ప్రోడ వీవ
కడలిఁ గోలకుఁ దెచ్చిన గల్బి వీవ
యిపుడు ద్వారక వసియించునీవు నీవ

49

ఈపద్యమున విష్ణుదేవుని దశావతారములలోఁ గృష్ణావతారమువఱకుఁ గల
యవతారములు ప్రాయశముగా నచ్చలెలుఁగు మాటలతో వర్ణింపబడినవి

(వ్యా) ప్రామినుకులు-ప్రాంతపలుకులు, అనఁగా వేదములు; దొంగ-సోమ
కాసుడుని, చీతిన-చంపినచో, చోటపు-మత్స్యవిశేషమపు(మత్స్యావతారము); తరిగొండన్-
మందరపర్వతమున, కూటిదవిన్-అహారదుచియందు(అనఁగా నమృతపానముఁ జేయించి);
తేల్చిన-సంతోషపఱచిన, కచ్చపము-తాఁబేలు (కూర్మావతారము), నేలచేడియఁ-
భూసరిని, మోడి-పండి (వరహావతారము), మునిమాపు-మాపు-రాత్రి, మునిమాపు-
రాత్రికిఁబూర్వమైన కాలము; అనగా సాయంకాలము, సింగంబు-సింహము (నృసింహ
వతారము, దితిజున్-బలిచక్రవర్తిని, మెట్టిన - అణచిన, పొట్టిదిట్ట - వామనస్వామి
(వామనావతారము); పుడవిఁజేఁడులనడఁచినప్రోడ-(వరశురామావతారము) కడలిఁ
గోలకఁ దెచ్చిన-సముద్రముపై బాణముఁ బ్రయోగించి యాతనిగర్భము నణచిన,
గల్బి-కూర్మఁడు (రామావతారము), నీవు నీవ-నీవు సర్వాంతర్యామియగు పరమాత్మవే
యని భావము.

అయినను శ్రీకృష్ణుఁడు దశావతారావర్తమానుఁడు కాఁడనియు సాక్షాద్భగ
వంతుఁడే యనియు భగవదము నుడుపుచున్నది "ఏలేంశాంశకలాః పుంసః కృష్ణస్తు
భగవాన్ స్వయమ్" శ్రీభాగవతము స్కంధము. 1 అధ్యాయము 8, శ్లో 2

ద్వారకవసియించు నీ వనుటచే బలరామావతారమును జెప్పఁబడినది బలరామ
కృష్ణ లొక్క యవతారముగానే భావింపఁబడుదురు దీనికిఁ బ్రమాణము —

ఆయుధ ప్రగ్రహా వీరా తావన్యోన్య మయా వుభౌ
పూర్వజానుజ సంజ్ఞాతు రామగోవిందలక్షణౌ
సమరేఽప్రతిరూపౌతౌ విష్ణురేఖోద్విధాకృతః
ద్విషన్యు ప్రదికుర్యాణౌ పరాక్రాంతౌ యథోక్తౌ

హరివంశవిష్ణుపర్వము. అధ్యాయ 17 శ్లో 18

క రక్కసిమగువల యీలువు

మొక్కపటిచె దీవ పాపములగమి కాలం

ద్రొక్కెదవు నీవ యింటికి

నిక్కముగా నిన్నుఁ బొగడ నేర్తునె కృష్ణా,

50

(వ్యా) రవి—నీవే, రక్కసిమగువల-రాక్షసశ్రీలయొక్క, ఈలవు—
పాతివ్రత్యమును; మొక్కపటిచెదవు-చెఱుపఁబోయెదవు (భవిష్యద్ధర్మము), ఈవాక్యము
బద్ధావతారమును నడుపుచున్నది, పాపములగమిఁ గాలంద్రొక్కెదవు—ఇది కల్కవ
తారమును సూచించుచున్నది

క. ద్వారక వైకుంఠపురం

బీరుక్మిణీ లక్ష్మి మీర లిచ్చట నునికె

సాలెకుఁ గొల్వఁగ వచ్చును

గోరికతోఁ గంసహర ముకుంద మురారీ

51

సుగమము.

వ. అని యిట్లు బహుప్రకారంబులం బ్రశంసించి యప్పిరించినందనుం
డమందానందంబు డెందంబునం గ్రందుకొన నిజవాసనా విరుడగాఁగా
కథనవందిబృందాయమానేందిందిరంబును నుఁ తోపయోగజనితా
నందబాష్పసందోహ శంకావహ మకరందబిందుతుందిలంబును నిఖిల
మనోరథప్రదానకీర్తిశంకాకరవిశదప్రభానిచుళితంబును నగు పారి

జాతంపుఁ గ్రొన్నన మిన్నేటిపసిండినెత్తమ్మిచిగరుటాకునం దొదివి
యిచ్చిన.

52

ఇందుఁ బారిజాతకుసుమము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) నిజవాసనా దిందిరంబును—నిజవాసనా-తన పరిమళముయొక్క-
(అనఁగాఁ బారిజాత కుసుమపుఁ బరిమళముయొక్క), బిరుదగాథా - బిరుదగానము
లను (అనఁగాఁ స్తుతిపాఠములను), కథన - చెప్పెడు, వంది బృందాయమాన—
వంది బృందమువలె నాదరించుచున్న, వంది - స్తుతి పాఠకుఁడు, బట్టువా డని
యర్థము, ఇందిందిరము - తుమ్మెదలు కలది అనఁగాఁ బారిజాతకుసుమ పరి
మళముచే నాకర్షింపఁబడి యందలి తేనియం ద్రాగుటచే తుమ్మెదలు మూఁగుచున్న
వనియు నవి చేయు యంకారము లాకుసుమరాజు పరిమళమును తొగడుచున్న
ట్లుండెననియు భావము శ్రవితోపయోగం. తుందిలంబును — ఉచితోపయోగ-అర్థ
మైన యుపయోగముచేత (నారదుఁ కృష్ణుని కొనంగుటయనెడు నర్హోపయోగముచేత,
జనిత-కలిగిన, ఆనందబాష్పసంధోహ-ఆనందాశ్రువులగుంపు లనెడు, శంకావహ-సందే
హమునుగల్గించు, మకరందవిందు-లేనెఱొట్టులచేత, తుందిలంబును-బలిసినదియు, అనఁగా
భారముకలిగినదియగుచు, నిభిలమనోరథ . నిరుశించును—నిభిలమనోరథప్రధాన-ఎల్ల
కోరికల నిచ్చుటవలనఁ బొడమిచ్చ, కీర్తిశంకార-కీర్తి యను సందేహమును గలిగించు;
విశదప్రభా—తెల్లని కాఁతులచేత, నిరుశించు-కప్పఁబడినది, అనఁగాఁ బారిజాతకు
సుమము తెల్లదగుటచే దానిచుట్టును ధవళకాంతు లలమియున్నవనియు నవి యాపుష్ప
ము సర్వాభీష్టముల నొసంగుటచే గలిగినకీర్తుతో యనుగట్టుండెననియు భావము కీర్తి
ధవళ మని యెలుంగునది కీర్తిని ధవళ మని వర్ణించుట కవిసమయము, కవిసమయము
అనఁగాఁ గవు లవలంబించు సుప్రదాయములు, అవి యనేకములు గలవు, కీర్తిని దెలుపు
గాను క్రోధము నెఱుపుగాను నాకాశమును సీలముగాను వర్ణించుట, కొన్నివృక్షములను
లతలుగా వర్ణించుట, వసంతమునందే కోయిల లుండుట, మానవసరోవరంబున మరొక
ముండుట, చక్రవాకదంపతులు రాత్రులలో వియోగమును బొందుట, చకోరపక్షులు
చంద్రకిరణములనే భుజించుట, చాతకములు వానస్పిన్నే పాశము సేయుట, మొదలగు
నవి, క్రొన్నన-క్రొత్తపుష్పము, అప్పుడు కోసినపుష్ప మనుట, మిన్నేటి-చిగురు
టాకు—మిన్నేటి-ఆకాశగంగయందలి, పసిండినెత్తమ్మి-బంగారుతామరయొక్క; చిగు
రుటాకునక-పల్లవమునందు, పొదివి-చుట్టి

అలంకారము—మూఁడుసమాసవాక్యములలో నుద్రేక్ష.

(వి) నారదాగమన పారిజాతకుసుమప్రదానము లీకావ్యమందు వర్ణ్యమానం బగు కథామహిమపంబునకు బీజావాపం బని యెఱుంగునది

క వినయంబు విస్మయంబును
మనమునఁ బెనఁగొనఁగ నపుడు మాధవుఁడా క్రొ
న్నన గయికొని భీష్మకనం
దనఁ గనుఁగొని సత్యభామ తలఁపున నిలువఁ

53

(వాల్మీ) విస్మయంబు-ఆపూర్వవస్తువును జూచుటచేఁ గలుగు చిత్తవిస్తారము
'అపూర్వదర్శనాచిత్తవిస్తారో విస్మయో మతః' అని లక్షణము
—రసార్థవస్తువాకరము

భీష్మకనందన - రుక్మిణిని, తలఁపున నిలువన - జ్ఞప్తికిరాఁగా, స్మరించి.

మ ఇది భోజాత్మజ కిచ్చినం గినుకతో నేమంచు నూహించునో
మది సాత్రాతీతి దాని కే నిపుడు ప్రేమం బంపినఁ దీని నె
ల్లిదముగ జేసినజాడ దోచునొక్కో యో లెమ్మిందు నే నున్ని జె
ల్లదువో యేరికిఁ బంపఁగా ననును లీలఁ రుక్మిణీకాంతకుఁ 54

(వాల్మీ) ఎల్లిదము-గేలి, అవమానము, చులకన, జె లెమ్మి-సరేకాని, ఇది
వితర్కాంతరభావినిశ్చయమును దెలుపును, ఇందు నే నున్నిన్-ఈ రుక్మిణియింట నే
నుండుటచే, ఏరికిఁ బంపఁగాఁ జెల్లదు-ఇతరులకెవరికిని బంపుట తగదు, పో-పోమ్ము,
అనుట, ఇది నిశ్చయదార్థ్యమును దెలుపును, రుక్మిణీకాంతకున్—దీనికి మీదటిపద్య
మందలి 'యిచ్చినన్' అను పదముతో నన్వయము కావున నీ రెండు పద్యములతో
భావము మిళితమై యుండుటఁజేసి యుగ్మ మనంబును

"శ్లో ద్వాభ్యాం యుగ్మ మితిప్రోక్తం త్రిభిః శ్లోకైర్విశేషకం
కాలాపకం చతుర్భిస్సౌత్త దూర్భ్యం క్షళకం స్మృతం"

అని ప్రమాణము

అయినను గొందఱు రెండుశ్లోకములకును గుళకమనియే వక్కాణించియున్నారు.

చ కనుఁగవఁ బిన్ననపువ్వు దొలఁక న్నునినాదుని కన్నుసన్న ని
చ్చినఁ దగ భోజనందనయుఁ జేకొని మౌనికి మ్రొక్కి యవి్యిరిం ,

దన నెఱిగొప్పునం జెరివిన న్వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి లేఁ

తనెల ధరించిన ట్లమరెఁ దద్దయు మోహనకాంతిసంపదఁ .

55

(వ్యా) మునినాథుని కన్నుసన్నన్-కృష్ణుఁడు స్వయముగానే పారిశాత పుష్పమును రుక్మిణితే యొసంగుటకుఁ దనమనంబున నిశ్చయింపఁగా దన్నిశ్చయద్యుతి కాకుండునట్లు నారదుఁడును బుష్పమును రుక్మిణీదేవి కిమ్మని నయనసంజ్ఞ చేసి పురి కొల్చె నని భావము.

చెరివినన్-చెక్కుకొనఁగా, పలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి-మంచుకొండ యగు హిమవంతుని కూతురు, పార్వతి, లేతనెలన్-బాలచంద్రుని.

అలంకారము-ఉపమ

స మగమీల నగఁబాలు తెగఁగీలుకొను వాలు

కనుగవ కొక వింతకాంతి యొదవె

పలిజక్కువల పెక్కువలు దక్కువగ నిక్కు

చనుదోయి కొక వింతచాయ దోచె

నెలతుమ్మెదలడిమ్ము వెలిఁబిమ్ము చెలువమ్ము

గలవేడి కొక వింతనలుపు మీఱె

నల చెందోవలవిందు చెలు పెందు వెదచిందు

మొగమున కొక వింతజిగి దొలంకెఁ

తే జక్కుదనమున కొక వింతచక్కుదనము

జవ్వనంబున కొక వింతజవ్వనంబు

విక్రమంబున కొక వింతవిక్రమంబు

గలిగె నద్దివ్యసుమంబుకతన సతికి

56

ఈ పద్యమునఁ బారిజాతకుసుమధారణమువలన రుక్మిణీదేవికిఁ గలిగిన సౌందర్యాతిశయము వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) మగమీల-గండుఁజేపలను , నగఁబాలు-తిరస్కరించు, అనఁగా మిక్కిలి ప్రకాశమానమగు, వాలుకనుగవకుఁ-విశాలమైన నేత్రద్యయమునకు, వింత కాంతి-ఆహ్లాదమగు శోభాతిశయము, పలిజక్కువల-గుండ్రములగు చక్రవాకపద్మల

యొక్క, జక్కవయని రూపాంతరము, పెక్కువలు-ఆతిశయములను, తక్కువగఁ-
 క్రిందుపఱచునట్లు, ఎలతుమ్మెదలదిమ్ము-లేదేటెలగర్వమును, వెలిఱిమ్ము-పోగొట్టు,
 చెందొవలవిందు-చంద్రునియొక్క, డెలుపు-అందుమును, ఎందుకా - ఎచ్చటను,
 వెదచిందు-ప్రసరింపఁజేయుచిత్తమము-విలాసము

కాంతి-మన్మథాప్యాయనోజ్జ్వల మగు శోభ

“రూపయోవనలావణ్యరూఢిసొబగు, సుందరులకెల్ల రసికులుశోభ యంద్రు
 దనరునన్యోన్యతుల్యగాత్రములయందుఁ, గదఁగి పెట్టనితొడవయి కానఁబడును”.

“అశోభయ రంజనగుణ, పేశలయై మిందుగలిగి తెరసివిద్యా

తొళలులుకాంతియంద్రు ప్ర, కాశప్రతిభాపై నెఱుంగఁగాఁదగు బుద్ధిన్”

అని కావ్యాలంకారచూడామణి

చక్కఁదనము—సౌందర్యము-అనఁగా నన్నియవయవముల సంధిబంధములు
 తెన్నఁగ గూర్చఁబడి యమర్పఁబడియుండుట

“అంగప్రత్యంగకానాం య స్సన్నివేశోయథోచితం

స్ఫుష్టం సంధిబంధస్సస్థితౌస్సందర్య ముదీర్యతే”

—అని రసార్థవస్తుధాకరము

జవ్వసంబు—యోవనము, పడునాటు సంవత్సరములు మొదలుముప్పదిసంవత్స
 రములవఱకుఁ గల ప్రాయము యోవన మనఁబడును పడునాటవ సంవత్సరమువఱకు
 బాలయనియు ముప్పదియొకటవ సంవత్సరము మొద లేఁబడియేనుసంవత్సరములవఱకుఁ
 బ్రాధ యనియు నంతకుఁ దైని వృద్ధ యనియుఁ బెప్పఁబడును.

“యావత్షోడశసంఖ్య వృద్ధముదితా బాలా తతశ్చ్రీంశతం

తావ త్స్వత్తరుణీతి బాణవిశిష్టా ససంఖ్యాతు యావద్భవేత్

సాప్రాధీత్యభిధీయతే కవచై ర్వృద్ధా తదూర్ధ్వంస్మృతా

నింద్యాకామకలాకలాపవిధిః త్యాజ్యాసదాకామిధిః”

—అని ప్రమాణము

“రతివ్యాయామసహనో మర్త్యేభస్మేవమ తతా ।

విద్యతేయమథావోయ స్తద్యోవనముదాహృతమ్”

—అని యోవనలక్షణము.

యోవనము నాలుగువిధములు-అవి యలంకారశాస్త్రములవలనఁ చెలియనగు-
 గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట లిఖింపఁబడదయ్యె

విభ్రమము—విలాసము-దీని లక్షణము.

"బిట్టునికప్రియునంగన, కదైదురంజూచి యంగకంబుబిమీదన్
బుట్టించినయొక్కారము, చిట్టాడుట యది విలాసవిహ్నంబరయన్"

—ఆని కావ్యాలంకారచూడామణి.

'ప్రియసంప్రాప్తిసమయే భూనేత్రాననకర్మభిః
తాత్కాలికవిశేషోయ స్సవిలాస ఇతీరితః'

—ఆని రసార్థవస్తుభాకరము.

ఈ పద్యమున లలితమను ననుభావము వర్ణింపబడినది

లలితలక్షణము —

"విన్యాసభంగిరంగానాం భూవిలాసమనోహరా
సుకుమారాభవేద్యత్రి లలితం తదుదీరితం"

—ఆని రసార్థవస్తుభాకరము

ఇందుఁ గావ్యగుణములు—సమత-ప్రసాదము-మాధుర్యము- సౌకుమార్యము-
కాంతి మున్నగునవి స్పష్టమయియున్నవి.

మఱియు శృంగారరసము-ద్రావ్యాపాకము-తైశికివృత్తి-వైదర్భీరీతి వీనింగొం
చునది

ఇవి ప్రాయశఃముగా నీ కావ్యమునందంతటను గన్పట్టు. బుద్ధిమంతులందందు
గాంచి యానందింతురుగాక.

(వి) శృంగారరసమును తైశికివృత్తియు సామవేదోద్భవములుగాన గాన
యుక్తముగాఁ జదువుట కివి యనుకూలములుగా నుండును.

శృంగారరసము సామవేదజన్యమనుటకుఁ బ్రమాణము —

"వరనవస్థాయుభావములతోఁ జెప్పిన రతియై విభావాదిరంజనముల
నయ్యెను శృంగారమంది నీలవర్ణంబు వెన్నునిమొన సామవేదవంశ
వర్యంబు గడుసౌమమార్యంబు తైశికివృత్తిని మధురతావిధమునందు
'సుప్రసాదాభిధానప్రాణభణితిని విరచింపనొప్పుఁ గవిత్వమునను'

—ఆని యప్పకవీయము

తైశికివృత్తి సామవేదభవమనుటకుఁ బ్రమాణము

"భారతీసాత్వతీచైవతైశిక్యారభతీతివ

చత్రస్రోవృత్తయ స్రాసామత్పత్తిరక్ష్యతే స్ఫుటమ్,

ఋగ్వేదాచ్చ యజుర్వేదా త్సామవేదాదధర్వణః
ధారత్యాద్యాః క్రమాజ్ఞాతా ఇతన్వేయేతు ప్రత్యక్షతే "

—అని రసార్థవ సుధాకరము

క కలకంఠకంఠి యీగతిఁ
బులుగడిగిన ముత్తియంపుఁ బొలుపొందంగా
నెలనవ్వులయఁగఁ బలికెను
జలజాసనుపట్టి కలహసంప్రమపరుఁ డై

57

(వ్యా) కలకంఠకంఠి-కోకిలస్వరమువంటికంఠధ్వని కలది, ఈగతిన్-ఇట్లు
పులుగడిగిన ముత్తియము—పులు-మాలిన్యము (అనఁగాదోపము), కడిగినముత్తియము
పోఁగొట్టఁబడిన ముత్యము

నారదుఁడు దుక్కిచీకఁ బారిజాతమునును ప్రభావంబు నెప్పుడు

సి జలబాహి యిది పారిజాతప్రసూనంబు
నరులకు ధరియింప నరిది సూచె
పొలోమి పార్వతి పద్మ పద్మజురాణి
యును శిరంబునఁ దాల్చు రనుదినంబు
హరిబహూఃప్రసాదంబు వగుట నేఁ డెటుంగి
పచ్చె నీ కిపు డది యిచ్చెఁ గాన
వెలఁదులు పదియాలు వేపురలో నెన్న
సరి లేదు సౌభాగ్యగరిమ నీకు
సీపు దాల్చినకతన నీ పూపు నేడు
భాగ్యము నహించె నుచితోపమోగ్యవృత్తి
నీప్పితార్థంబు రొడగూర్చు నిది లతాంగి
దీనిమహిమంబు చెప్పెరఁ దెలియ వినుము.

58

ఈపద్యము మొదల అపదిమూడవపద్యమువలకుఁ బారిజాతప్రసూనమాహాత్మ్యము వర్ణింపఁబడియె

(వ్యా) అరిది-దుర్లభము, పొలోమి-శనిదేవి, పద్మ-లక్ష్మి, పద్మజ-రాణి-సరస్వతి, హరిబహుః-ప్రాణబలు-కృష్ణునకు నీవు వెలుపలు సంచరించుప్రాణము వండిదానవు, ఆనఁగాఁ బ్రాణసమానురాల వనుట సౌభాగ్యగరిమన్-సౌభాగ్యము-

స్వాధీనభర్తృకత్వము

గంగానదీతీరమునఁ బుట్టినదికావునఁబారిజాతంబున పేరుగలిగె

"పారేజాత" విష్ణుపద్యాః పారిజాతేతిశబ్దం

అని హరివంశము

ఇందుఁ గావ్యగుణములు-మాధుర్యము-ప్రసాదము-ఆర్థవ్యక్తి

క. పరిమళము సెడదు వాడదు

పరువము దప్పదు పరాగభరభరితం బై

నిరతము జగదేకమనో

హర మగు నీ కుసుమరాజ మంబుజవదనా

59

(వ్యా) పరువము-ప్రాయము

కావ్యగుణములు-ప్రసాద సౌకుమార్యములు

మ అశినీలాలక నీవు నీవతి రహస్యక్రీడ వర్తించువే

శలతాంతాయుధసంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించు ను

జ్వలదీపాంకుర మై రతిశ్రమ తనూసంజాతధారాశఘ

రమలవంబు ధోలఁగింపఁగా సురటియై రంజిల్లు నిచ్చాగతిక. 60

(వ్యా) లతాంతాయుధసంగరంబునకున్-రతిక్రీడకు, ఘర్మలవంబుల్-చెడు

బొట్టులు, సురటి-విసనకట్ట,

కావ్యగుణము బొదార్యము.

చ అడిగినయంతలోన సరసాన్నముల స్సమకూర్చు నాఁకట

వృడలికఁ బెండనీక యశుభంబు లడంచు జగత్త్రయంబునం

బడయగిరాని సర్వగుణభవ్యము సుమ్మిది దీని దాల్చి యి

ప్పడఁతులలోఁ గనుంగొను మపాతమహామహిమానుభావముల్ 61

(వ్యా) అడిగినయంత లోన-అడిగినయప్పుడే.

చ. కువలయపత్రనేత్ర నెఱిగొప్పన నీకుసుమంబు దాల్చుటన్

సవతులు వచ్చి నీచరణసారసయుగ్మము నాశ్రయింపఁగా

ధవుఁబడలేనికూర్చి జవదాఁటక నీ పలు కాదరింపఁగా

నవిరళభోగభాగ్యమహిమాన్విత వై విహరింతు గావుతన్ 62

(వ్యా) అటలేని-ఆడుచేసి, బవదాటక-హట్ట నభిక్రమింపక,

క. నెలకొని వేసవిఁ జలువయుఁ

జలివేశల నుష్ణ గుణము సముచితభంగిం

గలిగించు నీ లతాంతము

కొలఁదులు చెప్పంగ నిచ్చక్రొత్తలు సుమ్మి.

68

(వ్యా) కొలఁదులు=మహిమలు

క. అలరుంబోఁడులతోపల

నలరుం బోఁడుములు నీకు నగ్గల మగుచున్

దలఁ పూ వాడక యుండుము

తలపూవు ధరించి వికచతామరసాక్షి

64

(వ్యా) పోఁడుములు—సౌభాగ్యములు, అగ్గలము—అభిశయము, తలఁపూవాడక సంకల్పము చలింపక (నిశ్చలురాలై), తలఁపు—తివాడక, టివాడక.—టివాగాడక అనటకు రూపాంతరము, అనఁగా శిరోభూషణముగానుండుట (వనితలో శ్రేష్ఠురాలుగా నుండుట) తగ్గయనియు అప్పుడరసున్నలేదు ప్రాచీనముద్రిత గ్రంథములతో నిర్భిం దుకముగానే యున్నది వికచ—వికసించిన.

శబ్దాలంకారము—యమకము

ఉ. ఇన్నిదినంబులు న్నవతు లిందఱలో నలసత్యభామ క

న్నన్నలఁ ద్రిమృదున్ హరి వశంవదుఁ డై యన విందుఁ గాని యో

కన్నియ నీయెడం గలుగుగారవ మెయ్యెడఁ జూచి కాన లే

కున్న ననర్భ్యదివ్యకుసుమోత్తమ మేరికి నై న నిచ్చెనే.

65

(వ్యా.) వశంవడఁడు—వశపత్రి, స్వాధీనుఁ డనుట.

ఉ. చక్కనిదాన నంచు నెలశివ్వని నంచు జగంబులోనఁ బే

రెక్కినదాన నంచుఁ బది యెంతయు నా కనురక్తుఁ డంచుఁ దా

నిక్కుచు విజ్ఞప్తిగచు గణింపదు కాంతల సత్య యింతకున్

ప్రసక్తక యున్నె నీమహిమ సూచినబోటులు విన్నవించినన్.

66

(వా) గణింపదు-లక్ష్యపెట్టదు, ఇంతకున్-నీ పీకనుమధారణము చేసిన విషయము తెలిసెనేని, నీమహిమ .. .. విన్నవించినన్, అనిచెప్పబడే నీయిప్పటి

ప్రాభవము నిచ్చుటగనుంగొనినదేయిలు సత్యభామతో నీవృత్తాంతముఁజెప్పవలయునని నారదుడు సూచించె ననుభవని స్ఫురియించెడిని.

సత్య—సత్యభామ- 'నామైదేక శేనామగ్రహణమ్' అనిప్రమాణము

(వి.) 61-వ పద్యములో నారదుడు "దీనిఁదాల్చి యిప్పడఁడు-తోఁగనుంగొను మహారమహామహిమాన భావముల్" అనియు నీవికుసుమముం దాల్చుచే 62-వ పద్యములో "సవతులు వచ్చి నీవరణసారసయుగ్మము నాశ్రయింతు" రనియు 64-వ పద్యములో "అందుఁజోడులతోఁపల నీకుఁజోడుముఁగ్గలమె గనలరు" ననియురుక్మిణీదేవితోఁ జెప్పి యాయువతి సవతులకందతిని నానుందరి పైనసూయకలుగునట్లుచేసినదియుఁగాక 65 వపద్యమునందును నీపద్యమునందును సత్యభామ కత్యంత కోపాసూయాదు బుద యించుటకై యామెపే రెత్తి యామెను దూషించి రుక్మిణి భూషించి వర్ణించె ననియెఱుంగునది.

క ధరియించినమొద లొకప

తస్మిన్మాత్రము తావకీనధమ్మిల్లములో

నిరువుకొని మగుడ నివ్విరి

తరుణి యలపారిజాతతరువున కరుగున్

67

(వ్యా) ధమ్మిల్లము-కొప్పు, ఇరవుకొని-ఉండి

పారిజాతపసుమృత్తాంతము జాలి సత్యభామ తెలింగించుట

తే. అనుచు నారదుఁ డాడినయట్టిపలుకు

లచటిన్మృత్తాంత మంతయు నరసి పోయి

వేటువేటన న్గులు దేవేరులకును

విన్నవించిన వారును జిన్నవోయి

68

(వ్యా) దేవరులు—మహిషులు.

ఉ. అందఱలోనఁ బెద్ద మహిమాన్విత రుక్మిణి గానఁ బూవు గో

విందుఁడు దాని కిచ్చెఁ దగవే యని లక్షణ యోశ్చ సైచెఁ గా

ళింది శమించె భద్ర యవు తెమ్మని యూటడితె మ్మదంత లోఁ

గుందుట మానె జాంబవతి కోప మడంచెను మిత్రవిందయున్ 69

(వ్యా) తగవే—న్యాయమే
కావ్యగుణము—మాధుర్యము

తే వారిలోపల సౌందర్యవతియు మాన
వతియు మహనీయసౌభాగ్యవతియు నైన
సత్య యంతట నేమొకో శారీరకడకుఁ
బోయి రాదయ్యెఁ జెలి ప్రొద్దు వోయె ననుచు

70

(వ్యా) "మహనీయసౌభాగ్యవతి" అనచోటఁ గర్మధారయసమాసముమీద
మత్స్యర్థప్రత్యయము రాదను విధికి "అనుబ్యతః" "సర్వధనీ" త్యాదిమహాభాష్యప్రయో
గమున భావశతత్వము గావున నీప్రయోగము సాధు వని యెఱుంగునది 'యద్యపిల
రూపవత్సరోయం' అని మనోరమయందుఁ బ్రయోగము ప్రాశస్త్యార్థద్యోతకముగ
మఱు ప్రత్యయము ప్రయుక్త మనియుఁ జెప్పనగును

మ తనశృంగారవనంబులో నగరిపొంతం జక్కఁగా దిద్ది తీ
ర్చినపూఁదేనియ యెట్లికాలువదరిం జెంగల్పపుష్పాక్షు నిం
చిన చంద్రోపలవేదిపై సరసగోష్ఠి నోటియుం డాను న
వ్వినజాతాయత నేత్ర శౌరిగుణము ల్వాక్రుచ్చి వర్ణించుచున్, 71

(వ్యా) శృంగారనంబు—'శృంగార' మనఁగా మన్మథోద్బేదమును (మన్మథ
ప్రాదుర్భావమును) బొందినదని యర్థము పొంతన్—సమీపమునందు, "లోనగరి
పొంతన్" అని పారాంతరము.

శృణాతి చరమదశా ప్రావణ్య హినస్తి
కాముకానితి శృంగం మన్మథోద్బేదః (శృ-
హింసాయాం)-శృంగమృచ్ఛతి ప్రాప్నోతితి శృంగారః
కావ్యగుణములు—అర్థవ్యక్తి-ప్రసాదము. సౌమ్యమార్గము

చ, అలికులరావముల్ కిసలయాకుల కోకిలకాకు కాకల్లి
కలకలనాదము తెల్లలఁగ గమ్మనితమ్మిక్కిలంకుతెమ్మెర
ల్వొలయఁగఁ దొంటిచండమున బుద్ధికి నేమియు నింపుగామికిం
గలగుచు సత్యభామ చెలిగ గన్గొని యించుక సంశయించుచున్, 72

(వా) కిసలయాకుల . . . నాదముల్—కిసలయ—చిగుళ్లయందు, ఆకులఁ
ఆసక్తమైన, చిగుళ్లఁడుటయందు వ్యగ్రమయిన యని భావము, కోకిల-కోమలయొక్క

కాకు—స్వరభేదములతోడి, కాకలీ—అవ్యక్తమధురములగు మృదుధ్వనుల యొక్క,
కలకలసాదముల్—కలకల మనెడుధ్వనులు

అందునఁ బ్రసాదగుణము చూపబైదు

చ అకట యదేమియో యెఱుఁగనయ్యెదఁ దొయ్యలి దక్షిణాంసచూ
చుకనయనప్రకంప గుణసూచన లేమియు వల్లగావు సా
తెకు మది జాలి వొంది యొక రీతిఁ దలంకెడుఁ బ్రాణనాదుఁ డొం
డొకచవలాఁగి గూడి నను నొల్లనిచెయ్యము లేమి సేసెనో, 73

(వ్యా) చూచక—స్తనాగ్రము, వల్లగావు—తెస్సగావు, తలంకెడున్—భయ
మగుచున్నది, చెయ్యము-కార్యము, స్త్రీలకు దక్షిణచయన స్తనాగ్ర భుజాగ్రము లదరుట
యసభసూచకమని శకునశాస్త్రము వామభాగంబున నీయంగములు స్ఫురించుట శుభ
సూచకఁబులు పురుషున కివి విపరీతంబు లగు

వామభాగస్థ సారీణాం పుంసాంశ్రేష్ఠస్థు దక్షిణః

దానే దేవాదిపూజాయాం స్పృంధేలంకరణేపిచ॥ అని నిమిత్తనిదానము.

క. అని సత్యభామ తనవిధ

మనుగుండొయ్యలికిఁ జెప్ప నవసరమునఁ జ

య్యన వచ్చి యొక్క నెచ్చెలి

కనుగవ నెఱసంజ వొడమఁగా నిట్లనియెన్.

74

(వ్యా) ఎఱసంజ—ఎఱ్ఱనికాంతి, సంజ-సంధ్యాశబ్దభవము

క అమ్మా యే మని చెప్పదు

నెమ్మి న్నివిధుడు రుక్మిణతి మణిసా

ధమ్మన నుండఁగ నురముని

గ్రమ్మట నాకస్మికమ్ముగా నచ్చటిన్.

75

సుగమము

క. చనుచెంచి యమ్మురారికి

ననఘ మృమతైకయోగ్య మతిసౌఖ్యకర

మృనితరసులభ మ్మిది యని

కొనియాడుచు నొక్కదివ్యకుసుమ మ్మొసఁగెన్.

76

(పాల్) అనితరసులభము-ఇతరులకు దుర్లభమైనది.
కావ్యగుణము—శ్లేషము

క. మిన్నంది వేగ గయికొని
కన్నుల నొత్తికొని మ్రొక్కి గౌరవ మెసంగె
వెన్నుడు రుక్మిణి కొసగెను
నన్నెలఁతయుఁ గొప్పులోన నవ్వరిఁ దాల్చెన్. 77

(పాల్) మిన్నంది—మిన్ను—ఆకాశము, అంది-తాళి; అనఁగా నర్థంత
సంతోషముతో నుప్పొంగి.

తే. అంతలోనన యద్భుతం జావహిల్లఁ
గొలఁది యిడరాని యొకవంతచెలుపు గలిగి
రాజబింబాస్య రుక్మిణి శేజరిల్లె
సానఁ బట్టిన మకరాంకు శస్త్రమనఁగ. 78

(పాల్) కొలఁది యిడరాని-అమితమైన, రాజబింబాస్య - చంద్రబింబమువంటి
ముఖముగలది, మకరాంకు-మన్మథుని
అలంకారము—ఉల్లేఖ.

ఉ ఆకుసుమంబు దాల్చినమహిమంబునఁ దోడికామిని
లోకము మచ్చరంబు మదిలోనఁ దొటంగి ఖశించుచుండ న
స్తోకనిజప్రభావములు సూపెడు గడ్డియమీద నెక్కిము
ల్లోకముఁ దాన యేలుగలి లోలవిలోచన యేమి చెప్పుదున్. 79

(పాల్) మచ్చరంబు—మూర్త్యర్కము, ఈర్ష్య, గడ్డియ—ఆసనము; ఇక్కడ
సింహాసనము; 'లోలవిలోచన' యను విశేషము । సాఖిప్రాయము.

ఉ ఎంతకు లేఁడు నారదమునీంద్రుఁడు శారీ విసంగ రుక్మిణి
కాంత విసంగ నేను వినఁగాఁ బలికెం బలిఁ గూర్చుదాన నా
యంతటివారు లేరని యహంకృతినెప్పుడు విఱ్ఱివీగుచున్
వంతున వచ్చు సత్య గరువం విఁకఁ జెల్ల డఁటంచు మానినీ. 80
(4)

(వ్యా) ఎంతకు లేదు—ఎట్టిసాహసకార్యము చేయలేదు, అనగా నెట్టి గొప్పయత్నకార్యములునుజేయఁగలవాడనుట, నేను వినఁగాక—(నీసఖియగు)నేనువినఁగా, అట్టిటి లన్నును గొప్పగా భావించి చెప్పెనని యెఱుంగునది, వంతునవచ్చు—అతిప్రాధిమత మెఱఁగు, గరువము—గర్వము, “మానినీ” యని సత్యభామను సంబోధించుటచే నీవు (మానినీ) మానవతి యగుదేని నీయవమానము నెట్లు సహించువో యూహించికొనుమని భావము, మానము—చిత్రైన్నత్యము, ‘వంతుకువచ్చు’ అని యొకపాఠము గలదు: అదియ సాధు వని తెలియునది

క. ఆరణభోజనుమతకము

లారుక్మిణీనటన లామురాంతకుచెయ్యుత్

చేరి కనుంగొనుచో నె

వ్వారికిఁ గోపంబు రాదు వారిజనేత్రా

81

(వ్యా) ఆరణభోజను — నారదుని, మతకములు—మాయలు, నటనలూ కుటిలప్రవర్తనలు, చెయ్యుత్—కార్యములు, “ఎవ్వరికిఁ గోపంబు రా” దనుటచే నాకే కోపము ఎచ్చెనే యింకను నీకుఁ గోపము రాకుండునా యని భావము.

— సత్యభామ శోకించుట :—

చ అన విని వ్రేటు వడ్డ యురగాంగనయులబలె నేయి వోయ భ
గ్గన దరికొన్న భీషణహుతాశనకీల యనంగ లేచి పా
చ్చినకనుదోయికెంపు దనచెక్కులఁ గుంకుమవత్త్రభంగనం
జనిత నవీనకాంతి వెదచల్లఁగ గద్గదభన్న కంఠియై.

82

(వ్యా) దరికొన్న—మండుచున్న, హుతాశనకీల—అగ్నిజ్వాలల అంకంములు—ఉపమ-ఉచ్చ్రేక్ష.

“వ్రేటువడ్డయురగాంగన” యని చెప్పటచే సత్యభామకు మానభంగము గలిగె ననియు “భీషణహుతాశనకీల” యని చెప్పటచే నామెనుఁ గోపావేశము ప్రకటించె ననియు సూహించునది

ఇందలియుపమయే రామాయణమునందుఁ గన్పట్టెడు —

ఇతిసరపతిజల్పనాద్విజేంద్రం, కుశకుశులంసుమహానిర్వేళమన్యుః

సుశుత ఇవమథేఽగ్నిరాజ్యసీక్తః, సమభవదుజ్జ్వలితోమహద్దివహ్నిః”

బాంకాంకము—సర్గము, 20

శా వ మేమి కలహాళనుం డచటికై యేతెంచి యిట్లాడెనా
యామాట లెప్పి యొగ్గి తా వినియెనా యాగోపికావల్లభుం
డే మే మాడెను రుక్మిణీసతియు నీ విం కేటికి న్నాఁచెదే
నీమోమోటలు మాని నీరజముఖి నిక్కం లెఱింగించవే.

83

(పా.) ఏ మేమి-సంక్రమణున ద్విధానము, అచటికై-అచటికిన్, షష్ఠ్యర్థ
మునఁ జతుర్థి బిన్నది, ఇట్టిప్రయోగము లరదు, "గోపికావల్లభుం"దనుటచే గృహ్యుడు
గొల్లయిల్లాండ్ర వల్లభుడుగావున నతనికి శ్త్రీయకామిసపతుల కుండఁదగిన యుదాత్త
గుణులు లుంఁ నేరవని సత్యభామ తలంచెనని యాహించునది, ఈపదము సాధిప్రాయము.

మోమోటలు-దాక్షిణ్యములు, రూపాంతరము-మోమోటము

అలంకారము-పరికరము.

చ. అరుల మహానుభావ మని యవ్విరిఁ దా నొకపెద్ద సేసి య
చ్యుతునకు నిచ్చకం బొదవ సూడిద యిచ్చిన నిచ్చెఁగాక తా
నతఁడు ప్రియంబు గల్గినెడ కర్పణ చేసినఁ జేసెఁ గాక యా
మతకరిపెలుపుందవని మమ్ముఁ దలంపఁగ నేల యచ్చటఁ.

84

(పా.) ఒకపెద్ద సేసి-ఒకగొప్పవస్తువుగా వర్ణించి, "ఒక" అనుపదమిచటవత్త
యొక్క యైక్యభావమును సూచించుచున్నది, ఇచ్చకము-ముఖస్తుతిచేఁ గల్గినప్రీతి;
సూడిద-కానుక, ఇచ్చెఁగాక-ఇయ్యనిమ్ము, దానివలన నాకేమియుఁజింతలేగనిభావము;
ప్రియంబుగల్గినెడన్-ప్రియమైనచోట, అనఁగా రుక్మిణీదేవి కనుట, ఇక్కడ రుక్మిణీ
యనుపేరును తప్పక "ప్రియముగల్గినెడ" కని చెప్పుటచే సత్యభామకు సహతియుగు
రుక్మిణీపైఁ బొదమిన యార్థ్యాతిరేకముచే నొమె పేరు నుచ్చరించుట కిష్టములేమి సూచి
తల బయ్యెడు, ఇది సారీజనసహజమగుగుణము మతకరి-టరుక్మలాఁడు, మాయావి,
మమ్ముఁదలంపఁగనేల-ఇట "నన్న" నుటకు "మమ్మ"నిచెప్పియుండుటచే స్వాధిమాసాధిక
యందు సూచితంబు.

క. పలుదెఱఁగుముళ్లమాటలఁ

గలహమె కల్యాణ మని జగంబులవెంటఁ

మెలఁగెడుమానికి సహజము

వలదని వారింప వలదె వల్లభుఁ డతనిఁగా,

85

(వ్యా) ముళ్ళమాటలు—ముత్త—ముడి యనుశబ్దమునకు బహువచనము ద్వేషజనకమని భావము, వెంటక—చుట్టను

క. ముని యేమి సేయు రుక్మిణి

గొనఁ గారణ మేమి ధూర్తగోపాలుడు సే

సినచెయిద మేమి చెప్పుదు

మన మెరియదె ప్రాణ మైనమగఁ డిట్లయినక

86

(వ్యా) మునియేమి సేయక—మునవంసఁ దప్పేమియనుట, కొనన్—దూషించుటకు, కొనఁగారణమేమి—దూషింపనేల, ధూర్త—కూడిలఁడగు, గోపాలుడు—కృష్ణుడు, ఈపదమును వెనకటిదానివలెనే సాభిప్రాయమని యెఱుంగునది పసులమేపరికి నుత్తమగుణంబు లుండనేర్చునేయని సత్యభామ యభిప్రాయము, ప్రాణమైనమగఁడు—ప్రాణతుల్యుఁ డైనవతి

క. పరికింపరు తమజాడలు

తరుణుల తగులములు నమ్మఁదగ దండ్రు మదిక

శరదంబుదచలచిత్తులు

పురుషులె పో వారి నమ్మఁ బోలునె చెలియా.

87

(పా) తగులముల—చేరికల, కూడుము లనుట,

ఉ. ఇన్ని దినంబులు న్నవరు లిందలలోఁ గడుగారవంబునం

గన్నియ నన్న వల్లభుఁడు గన్నులఁ గప్పకొనంగ నుండి యా

వన్నెయు వాసియుం దఱిగి వారు ననుం దల లెత్తి చూడఁగా

వన్నలఁ జాయలం బలుక నైఁతునె ప్రాణము లెంతటిహోకో. 88

(పా) కన్నులఁ గప్పకొనంగక—కన్నులను గప్పకొనినట్లు పదిలముగాను కులలితముగాను నరయించుండెననిభావము, వాసి—ప్రాథవము, తలలెత్తిచూడఁగాకా. టలతకుఁ బూర్వము సవత్తలఁ దన కణఁగయుండిరినెయునికను దన్నుఁ జూకనగాఁ జూచు రగయు భావము, సన్నలఁజాయలఁలకన్—సమక్షమున జాడలతోను బరోక్షమునఁగ నుచ్చలవిడిగాను నన్న దూఱఁగా నని భావము, ప్రాణము లెంతటిహోకో—ఇది సాధారణముగా నాఁడువా రాడుమాట.

౩. నాముగమోటకై వలనినాటకము ల్పట్టియించి రుక్మిణీ
 తామినిమీదటం గలుగు గౌరవముం గృహయుం బ్రయంబుఁ దా
 నేమియుఁ గావనీక యిట నిన్నిదిసంబులు నన్నుఁ దేచ్చె నో
 తానురసాఁగి మెచ్చపలదా మురాదానవభేది కృత్యముతో . 80

(వ్యా) వలని-ఉపాశుములగు లేనిపోని యరుట, నాటక ముల్-కంఠములు,
 తేల్చెకా-ఉద్బంధము

౪. ఓచెలి శౌరి కిచ్చె నట యొక్కలతాంతము దెచ్చి నారదుం
 దాచపలాఁగి కిచ్చె నట యాతఁడు నవ్విరి యిట్టిమాట లా
 హా చెవుల నివ్వనంబడియుఁ బ్రాశము దాల్చెద మేన నింతగా
 నోచితి నింక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మెయి నున్నదాననో 90

(వ్యా) ఇంతగానో-దితిన్-ఇంతపరిశ్రవము గలుగునట్లు నేనుచోమునో-దితిని

౫. పూనుకొని మేలుగిళ్లకు
 లోనయి విహరించువారి లోక మెఱుంగదో
 యానరకాసురదమనుఁడు
 దా నెఱుంగఁదో భోజకన్య తా నెఱుంగదాకో . 91

(సుగమము) ఆ నరకాసుర దమనుఁడు - ఈవిశేషము సాధిప్రాచుము.
 నేనతని కాసమయంబునఁ జేసినమేలును దలంపఁడయ్యనేమని ధ్వనిస్ఫురించెడు

౬. ఆనరసిరుహాక్షినిలయంబునఁ బంకజనాభుఁ డుండుటం
 జేసి యొసంగె బో తగవు చేకొని యొక్కలతాంత మింతలో
 వాసియు నన్నెయుం దగవు వై శ్రవముం జలము నివ్వేకముకా
 బోసవతుల్ఫలించుటకుఁ బో వెఱు గయ్యెడు నేమి చెప్పుదుకా . 92

(వ్యా) ఒసంగె-పో-ఇచ్చె-గదా (ఇయ్యనిమ్ము), ఇదియర్థాంగీకారమును
 సూచించును, వివేకముపోన్ - తెలివించెడఁగా, సవతు ల్ఫలించుటకున్ - సవతులను
 గౌరవిండు పోన్-పోవుటకు, వెఱు గయ్యెడున్-భయ ముగుచున్నది.

క. కలకాల మొక్కగతిగ బూ

సలతో దారంబుమాడ్కి సతిమదిలోనదా

మెలగెడుపురుషులు గలుగుట

దొలిఃస్మయనోముఫలము తోయజనేత్రా.

93

(వ్యా) కలకాలము-ఎల్లప్పుడు పూసలతోదారంబుమాడ్కి-సర్వదా యెడఁ
దాయక చేరియుండుటయని భావము, సతిమదిలోన మెలగెడు-సతికి మిక్కిలి యను
కూలముగానుండు

సి. కలతోన నైన నవ్వుల కైన నామాట

జవ దాట చెఱచు నో చంద్రవదన

యేవదార్థంబు నాయెదుటఁ బెట్టకమున్న

యెవ్వారి కొనఁగఁడో యిగురుఁబోడి

చెలులు నాతో నేమి చెప్పదురో యని

లంచంబు లిచ్చు నో చంచలాక్షి

తోడిచేడియలు నాతోడివంతులగు రా

సయిరింపఁజాలఁడో సన్నతాంగి

తే. యరమరలు లేనికూరిమి ననఁగి పెనఁగి

కొదలు దీఱనికోర్కులఁ గూడి మాడి

కపట మెఱుంగనిమమతలఁ గలసి మెలసి

యున్నవిభుఁ డెట్లు నేయునే యోలతాంగి

94

(వ్యా) వంతులకున్-సమానప్రక్రియలకు, అరమరలు-భేదములు, కొదలుదీఱని
తృప్తియొదవని, చేయునే-చేసెనే యని సంతాపమును దెలియఁజేయుచున్నది,

అనఁగి పెనఁగి, కలసిమెలసి, కూడిమాడి, ఇవి యందుమించుగా సమాసపుగునర్థ
ములు గలవి. దేశీయములగు నీజంటలు చమత్కారభోషకములు

సి కృతకాద్రి కందరా కేళినిగూహన వేళా పరస్పరాన్వేషణములు

పోషిత మాధవీపున్నాగ పరిణయోత్సవకల్పితానేక సంభ్రమములు

చాతురీనిర్జిత ద్యూతప ణారాన కలిత చేలాంచ లాకర్షణములు

సాయం ససూరంభ చక్రవాకధ్వంద్వ విరహానలోకన విభ్రమములు

తే. సాంద్రతరచంద్రికాశేఖ చంద్రమన్ములు
విధుశిలామయ వేదికా విశ్రమములు
ఫలక చిత్రిత నిజరూప భావనములు
మఱచెనో కాక రుక్మిణీ మాయఁ దగిలి.

౧౪

ఈపద్యమునందు సత్యభామ తొల్లి భర్తతోఁగూడఁ దా ననుభవించిన వేద్య-
లగు స్మరింపుకొని యవి యిఁకమీఁదసంభవించవని దుఃఖించెను రీతి వర్ణించఁబడినది.

(హృ) కృతకాద్రి-విలాసార్థము త్రిదిందుటలై కల్పింపఁబడినకాండలయొక్క;
కంఠిరా-గుహలయందు; శేఖి-త్రిదార్థము; నిగూహనవేగా-చాఁగియుండినపుడు; పర
స్పర-ఒకరికరియొక్క(అనఁగానొకరికొకరిని); అన్వేషణములు-వెదకుటలు ఇదటఁ
"బరస్పరా వేల్చనములు" అనుపాఠాంతర మన్నిగ్రంథములలోఁ గానఁబడుచున్నదిగాని
దానికంటెను బరస్పరాన్వేషణము లనుపారమే సరసము కావుననిట్లు పారమునునచరిం
చితి. పోషిత. .... సంభ్రమములు, పోషిత-పెంపఁబడిన, మాదవీ-బండెగురివెందఱిఁ
గెలయొక్కయు, పుష్పాగ-పొన్న చెట్టుయొక్కయు; పరిణయోత్సవ - పెండ్లివేడుకల
యందు, కల్పిత-చేయఁబడిన, అనేకసంభ్రమములు-పలుదెఱుంగు వేగిరపాటులు
(శీఘ్రముగాఁ జేయుటలు)కార్యము లని భావము); దాతురీ కర్షణములు-దాతురీ-
నేర్పుచేత, సిద్ధిత-జయింపఁబడిన; ద్వాత-జూదమునందలి, పణ-పందెపుసొమ్మును, ఆదాన-
గ్రహించుటయందు, కలిత-చేయఁబడిన; చేలాంచల-చక్రపుఁ గొంగులయొక్క, ఆకర్షణ
ములు-లాఁగుటలు; సాయం విభ్రమములు-సాయంసమారంభ-సాయంకాలముమొదట;
దక్షవాకద్యంద్య-దక్షవాకదంపతులయొక్క, విరహ-విడబాటులను, అవలోకిన-చూచు
టలై, విభ్రమములు-తిరుగుటలు, సాంద్రతర-అధికమైన, చంద్రికా-వెన్నెలలయందు,
శేఖి-విలాసార్థముగ, చంద్రమములు-ఓయ్యారపునడకలును, విధుశిలామయ-చంద్రకాంత
మణినిర్మితమైన, వేదిక-తిన్నెల యందు, విశ్రమములు-కూర్చుండుటలును, ఫలకచిత్రిత.-
భావనములు-ఫలక-పంకంయందు; చిత్రిత-చిత్రీకృతగా వ్రాఁపఁబడిన, నిజరూప-
తమయొక్క లింఘములను, భావనములును-చూచుటలును, తాత్పర్యము సుగమము.

ఈపద్యమున నోజస్సనెడు కావ్యగుణము

'ఓజస్సమాసమాయస్త్య' మని లక్షణము.

క పతి ప్రాణసదృశబంధువు

పతి దైవం బేడుగడయుఁ బతి సతులకు న

ప్రతియు కడు మేర దప్పిన

గతి కులకాంతలకు వేటు గలదే చెపుమా.

90

(వ్యా) ఏడుగడ-రక్షకుడు (భల్లి, తండ్రి, పతి, దాత, విద్య, గురువు, బైవము, కరలండలును నరులకు నేడుగట్టు) కడ-దిక్కు; ఏడుగడ-స; విధము లయిన, దిక్కులు అనగా రక్షకులు).

క. గురు డునుదర్శియుఁడంద్రియుఁ, లుతుఁడు విద్యయును బైవమును దాతయు నా
బొరి నేడుగడయుఁ దానై హరి నఁ రక్షింపుగాత ననవరతంబున్.

—వాసిష్ఠరామాయణము, ఆ 18

క. ధన విచ్చి పుచ్చుకొన్నను

మనమున నోర్వంగ వచ్చు మగఁ డింతులకుఁ

జన విచ్చి పుచ్చుకొన్నను

మన వచ్చునె యింక నేటిమాటలు సెపుమా.

97

(వ్యా) చనవు - ప్రేమతోడిస్వాతంత్ర్యము

క. అని వగల మిగులఁ బొగులుచు

జనిరామర్షమునఁ గోపనదనంబునకుఁ

జనియెను లలాంగి హరిచం

దనకోటరమునకు నాగతరుణియుఁబోలెఁ.

98

(వ్యా) పొగులుచు-శ్రమపడుచు, 'నొగులుచు' అనిపాఠాంతరము. దాని, నిదేయర్థము, జనిరామర్షమునన్ - పుట్టినకోపముతో; హరిచందన కోటరమునకున్ - కల్పవృక్షము తొట్టితోనికీ, నాగతరుణియుబోలెన్ - తరగాంగనవలె; కోపనదనంబు నకుం జనియెన్ రాజగృహంబులలో; గోపము వచ్చినప్పుడుండుటకై ప్రత్యేకముగా నొకగృహము నిర్ణయింపఁబడి యుండుట ప్రసిద్ధము.

"అథసామర్షి తాదేవీ సమ్యక్కర్త్యావినిశ్చయం

సంవివేఖాలా భూషా నివేశ్య భ్రుకుటింముఖే

తర శ్చిర్రాణి మాల్మాని దివ్యాన్యాభరణానిచ

అపవిధానితైశ్చయ్యా తాని భూషిం ప్రపేదిరే

క్రోధాగారే నివర్తితా సా బభౌ మలినాంబరా
ఏకవేణిం దృఢం బధ్యా గతసత్త్వేన కిన్యధి,

—రామాయణము - అయోధ్యాకాండము, సర్గము 10

ఈ పద్యమునందలి "హరిభండన కోటరమునకు నాగరదుజియుఁబోయె" అనుట వలనఁ బారిజాత వృక్షమును దీసికొనివచ్చుటపై నిజభర్తతోడ సత్యభామ యమరావతి కరిగి కడునుల్సాహముతో నందనోద్యానమును బ్రవేశించి పారిశాతవృక్షమునదగ్గఱుట ధ్యనిత మయ్యెడి

అలంకారము—ఉపమ

ఉ. మాసినచీర గట్టికొని మౌనముతోడ నిరస్తభూష యై
వాసెనకట్టు గట్టి నిడువాలికగస్తురిపట్టు వెట్టి లో
గాసిలి చీకటింటికడ కంకటిపై జలదాంత చంద్రదళే
భా సదృశాంగి యై పొరలె గాఢ మనోజవిపాద వేదనక

99

(వ్యా) నిరస్తభూష - త్రోసివేయఁబడిన సొమ్ములు గలదై, అనఁగా వాభరణముల నూడ్చిపాటువైచి, వా సినకట్టుగట్టి - తలచుట్టును గుడ్డకట్టి, నిడువాలిక - దీర్ఘమైన; కస్తురిబొట్టువెట్టి-(తలనొప్పి మొదలగు రోగములను వని సూచించుట కనుట), లో గాసిలి-మనసున శ్రమఁజెంది, కంకడి-మంచము, జలదాంత...సదృశాంగియై-మేఘమధ్యమందలి (అనఁగా మేఘచ్ఛాదితమైన) చంద్రదళేభవలై గన్పట్టుటకాముకలదై

ఈ పద్యమున మగలపై నలుకఁ జెందిన లలనలు నలుపుఁబనులు వర్ణింపఁబడినవి ఇది వారికి సాధావికము

చ. బిసరుహపత్త్యోలోచనకుఁ బెల్లగుమోహము సంఘటిల్లె వె
క్కిన మగునెవ్వగ ల్పొడమెఁ గంపము పుట్టెఁ జెమర్చెమేను మా
నసమున విన్నఁబాటొదవె నాలెఁ గడుం బరితాపవేదనల్
మనకపుఁబాముకాటుగతి మచ్చర మన్నిస మగ్గలింపఁగ

100

(వ్యా) కంపము పుట్టిన - వేపథువను సాత్త్వికభావము జనించెనని తెలియ నగు, చెమర్చెమేను-స్వేదమును సాత్త్వికభావము, మనకపుఁబాము - కామమోహిత తమగుపాము; సాత్త్వికభావములు ముందు వివరింపఁబడు,

చ, వెడవెడకన్నమూయుఁ గనువిచ్చునగుం దలయూఁచుఁ జాన్పువైఁ
బడు నుగు కంచు లేచుఁ దడబాటును దత్తమును జలంబు లో
నడరఁగఁ గోపవేగమున నగ్గల మైనమనోజాపాధలం
బడి మదహస్తిహస్తగత పద్మినియుంబలె సొంపు పెం పఱకా. 101

వెడవెడ - తొ చెము కొంచెముగా

దీనికిఁ బ్రయోగము—

"వెడవెడనిద్ర తొంపకను విచ్చిర పాంథులమీద దాడినోఁ
దడబడ నొడొరుం బిలుచు దర్శకు పంపు బలంబుతోనియ
బుక్కుకరణిం జెంగెడుక కోకిం భృంగతతు ల్వనంబునం
దెడనెడఁ బల్కఁ గూయ సొగియింపఁగ మ్రోయఁగఁ దద్విరాపముల్.

—భారతము - ఉద్యోగపర్వము

తడబాటు - సంభ్రమము, మదహస్తి .. పద్మిని — మదహస్తి - మదపు
దేనుఁగుయొక్క, హస్త - తొండమున దు, గత-విక్రియ, పద్మినియుంబలెన్-తామర
తీగవలె, సొంపు పెంపు - సొందర్యాభిషయము, అలన్ - వెడఁగా

అలంకారము - విరహవేదనాతియద్యోతనార్థమై యీషత్కాలభేదగతకార్య
ములకు యుగపద్యర్థము చేయఁబడినది గాన సముచ్చయము

క. ఈపగిదిన్ సాతాజితి

కోపోద్వేగమున వగలఁ గుందుచు ఘనసం

తాపంబుపేర్చి నితర

వ్యాపారము మాని యుండె హరియును నచటన్

102

(వ్యా) 'కోపోద్వేగమునన్' అని యన్నియుగ్రితగ్రంథములతోనుగానంబడుదు
న్నను 'కోపోద్వేగమునన్' అనియుండుటయే సరసముగావున నట్టి కవివాసియుండు
నని యూహించి యట్లు సపరించితి కోపోద్వేగమునన్-కోపముచలనఁ గలిగిన తొట్రు
పాటతో

నత్యభామకదప శ్రీకృష్ణుఁడువచ్చుట

మ ముని నా కిచ్చినపూవురండమును నే మున్నాడి యాభోజనం

దన కర్పించినజాడయుం దెలియఁ జెంతం బొంచి పీడించి ఛో

యినసాత్రాణిబోటి నావలనఁ దా నేమేమి కల్పించెనో
యనిప్రద్యుమ్నుని ఘోనిదండ నిడి చింతాయ త్తచిత్తంబునన్. 108

(వ్యా) మున్నాడి-మొదట (తొలుత), నాలనన్-నామిద; ప్రద్యుమ్నునిన్-
తనకుమారుని, ఘోనిదండన్-నారదునియొద్ద, ఇడి-అతనికిఁ బరిచర్యలఁజేయనిచుమించి.

చ. అరదము నెక్కి శేతనపటాంచల చంచల మైనతాల్మితోఁ
దురగజనంబు మున్నడనఁ ద్రోచి కడంగెడుతత్త్రఱంబుతోఁ
దిరిగెడు బండికండ్లపగిదిన్ భ్రమియించుమనంబుతోడ నా
హరి ననుదెంచె సత్య సముదంచిత కాంచన సౌధవీధికిన్ 104

ఈ పద్యమునఁ గృష్ణనిరథగమనవేగంబును దదీయమానసోద్వేగంబునువర్ణింపఁ
బడియె;

(వ్యా) శేతన... చండలమైన—ధ్వజపటముయొక్క యంచులవలెఁజలిం
చుచున్న, తాల్మి-రై ర్యము, టంగగజనంబున్—హయవేగమును, మున్నడనఁ ద్రోచి-చెను
కఁబడునట్లుమీఱి, కడంగెడు -చెలంగుచున్న, తత్త్రఱంబుతోన్ - వేగిరపాటుతోను,
అనఁగా నతనిరథము నందలి ధ్వజపట మెంత యధికముగాఁ జరించుచుండెనో
యంతపెల్లుగాఁ గృష్ణుని రై ర్యమును జలింపుచుండె ననియు హయవేగముగఁబడె నన
నితత్త్రఱపాటు పాచ్చుగా నుండెననియు, దనరథచక్రముయొక్క యాకు లెంత వేగ
ముగాఁ దిరుగుచుండెనో యంత వేగముగాఁ దనమనంబును తిరుగుచుండె ననియు భావ
ము. దీనిచే నాయరదం బతిభ్యుతిరగతిం జరుచుండె నని ధ్వని స్ఫురించెను

అలంకారము—ఉపమ శబ్దకత్తి మూలవస్తుధ్వని

తే వచ్చి యరదంబు డిగ్గి తద్ధ్వారసీమ
దారుకుని నుండ నియమించి తాన యొక్కఁడు
కమలనాభుండు కఙ్కాంతరములు గడచి
యలబలము లేనినగ రెల్ల నరసి చూచి. 105

(వ్యా) దారుకుఁడు-కృష్ణనిరథచోదకుఁడు, అలబల - (సేవకులుమొదలగు
వారి) సందడి, కలకళము.

నీ, కనకపంజరశారికలకుఁ జక్కెర పెట్టి
 చదివింప రేలొక్కో యలిప లిపుడు
 కరణాళగతుల ముదిరమయూరంబుల
 నాడింప రేలొక్కో సకియ లిపుడు
 క్రొవ్వాడిగోళ్లఁ దంఱ్రలు మీటి వీణియ
 ల్వలికింప రేలొక్కో భామ లిపుడు
 కలికి రాయంచబోదల నెల్ల నెలయించి
 నడిసింప రేలొక్కో పడఁతు లిపుడు

తే. ఇన్నిదినములవలె నుండ లేమి నేఁడు
 చిన్నఁబోయిన దీమేడ చెన్ను దఱిఁగి
 పద్మముఖతోడ నెవ్వరేఁ తారీజాత
 పుష్పవృత్తాంత మెఱిఁగింపఁ బోలు నొక్కొ.

108

(వ్యా) కలికి-సొగసైన, రాయంచబోదఁన్-రాజహంసపక్షులకొదమలను, ఎలయింటి-దేర్చి; మెల్లఁగాఁ (దామును జరుచుఁ) బిలుచుచునని యర్థముజేయవచ్చు; 'దాతూనా మనేకార్థాత్' ఆనుప్రవాణవచనమిచ్చట నూహ్యము.

(వి) ఈపద్య మునందలి వర్తనమువలన సత్యభామా సఖీజనంబులు విద్యావతుల నియు నట్టవిదళణలనియు వీణావాదన ప్రవీణలనియు హంసగామినులనియు ధ్వను లాహ్వంబులు.

హంసగామినీ లక్షణము.—

గజేంద్రగమనా తస్మి కోకిలాలాపసంయుతా
 నితంబేఁగుర్విణియాస్యాత్ సాస్మృతా హంసగామినీ॥

క. అని యనుమానించుచు నొ
 య్యనఁ గోపగ్నహంబు నేరి యానత్రాజి
 త్తనయ ముసుంగిడి యుండఁగ
 ననువు, మెలయఁ జొచ్చి మాయ యచ్చుపడంగ

107

(వ్యా) ఆన పుమెఱుమన్ ఉపాయముతో, మెలఁపుతో, అచ్చుపడంగన్-స్పష్ట పడునట్లుగా (ప్రకటిత మగునట్లు)

ఉ కొందఱ మంతనంబులను గొందఱ జంకెనవాడిచూపులం
గొందఱ జేతినన్నలఁ దగుల్పడఁ జేయుచుఁ జేరఁ బోయి మ
ధ్యందినభానుమండలక రావళి హావళి వాడి యున్నతీఁ
గం దలఁపించునమ్మగువఁ గన్గొని యెంతయు విస్మితాత్ముడై . 108

(హ్య) మంతనంబులు-రహస్యపుఁబలుకు , మృదూక్తులనట, జంకెన-భయ
పఱచు; వాడిచూపులన్-క్రూరములైన చూపులచేత, తగుల్పడఁజేయుచున్-వశపఱచు
కొనుచు, మధ్యందిన.. .. హావళి - మధ్యందిన-మధ్యాహ్నసమయమందలి, భాను
మండల-సూర్యబింబముయొక్క, హావళిన్-ఉపద్రవముచేత (బాధచేత), 'హావళి, ఆవళి
అని రూపాంతరములు.

ఉ. ఈ లలితాంగినంద మొకయించుక చూచెద నంచు ధూర్తగో
పాలుఁడు తాలవృంత మొకభామిని సత్యపిఱుంద నుండి మం
దాలసలీలమై వినర నాదటఁ గైకొని పీఠఁ దద్యపుః
తీరిత పంచసాయక శిఖం దరికొల్పుచు నున్నకైవడిక 109

(హ్య) ఒకయించుక-కొందెము; 'ఒక' యనుపద మిక్కడ ననిర్దిష్టపూర్వతను
జూపును, తాలవృంతము-విసనకట్ట; మందాలసలీలమై-స్పృదువుగాను (డిచ్చగాను)జను
క్కారముగాను, ఆదటన్-ప్రీతితో, తద్యపుః .. ...దరికొల్పుచున్-తద్యపుః-
ఆసత్యభామశరీరమునందు, తీరిత-చేరియుండు; పంచసాయకశిఖిన్-ఘనమథాగ్నిని; దరి
కొల్పుచున్-జ్వలంపఁజేయుచు;

అనఁగాఁ గృష్ణుఁడు వినరుటచే సత్యభామాశరీరకలితం బగు మన్మథాగ్ని యెఱ్ఱ
వగా నుండెనని భావము

అలంకారము - ఉత్పేక్ష

(వి) ఇందు 'గై వడిన్' అనేడు నుపమాపాదకావ్యయము ప్రయోగింపఁబడి
యుండుటచే నియ్యది యుపమాలంకారమని కొందఱు భ్రమించురు కాని 'మన్వేళంజే
ద్రువం ప్రాయోనూనమిత్థేనమాదిభిః, ఉత్పేక్షావ్యజ్యతేశ్చైవశబ్దోపి తాదృశః' అనేడు
ఈవ్యాదర్శప్రమాణముచేత నిదట నుపమాపాదకావ్యయ మున్నను నొపమ్యంబు లేమిదే
నుత్పేక్ష యనియే యులుంగనగు.

పంచసాయకుడు - మన్మథుడు ఆరవింద మశోకంద చూతంచ నవమల్లికా
 సీతోత్పలంచ పంచైతే పంచబాణస్య సాయకాః. అనియమరుడు,
 మన్మథునిపంచభాణములు సేయుకార్యము లిట్లు చెప్పబడినవి

క కూ డుడిగించు సశోకము వాడిందును మల్లెనిరి విపర్ణత సేయుం
 జూడఁగఁ జూతము తలఁపులు జోడించును దమ్మి చంపఁజూచు గలువల్.
 మదనని పంచబాణములు ప్రకారాంతరముగా—
 సమ్మోహనోన్మాదనౌచశోషణస్రావనస్తథా
 స్తంభనశ్చేతి కామస్య పంచబాణాఃప్రకీర్తితాః.
 అని చెప్పబడియున్నది

ఉ. అంతటఁ బారిజాతకుసుమాగత నూతన దివ్యవాసనల్
 వింతలు సేయఁ దాచి యది విస్మయ మంచు ముసుంగు ద్రోచి య
 క్కాంతగృహంబు నల్లదలు గన్గొని సంభృతతాలవృంతునిం
 గాంతునిఁ జూచి బాష్పకణికా తరళీకృత లోచనాంత యై 110

(వ్యా) బాష్ప.....లోచనాంతియై—బాష్పకణికా - కన్నీటిబొట్టవేత;
 తరళీకృత—తరుగుపడుగట్టు చేయబడిన, లోచనాంతియై—నయగొలుకులు కలదియై.

(వ్యా) “బాష్పకళికా” అని యన్నిపొత్తములలోను బారము కానంబడుచున్నది.
 ‘కళిక’ యుగా మొగ్గయని యర్థము కావున బాష్పకళికాయనగా మొగ్గలవంటి బాష్ప
 ములని క్లిష్టార్థకల్పనము; జేయవలసియుండును కావున “బాష్పకణికా” యనియే కవి
 వ్రాసియుండినోపు

ఈపద్యంబునఁ దృతీయపాదమందు ‘నల్లదలు నారసి’ యని యన్నీపుస్తకముల
 లోను బాతము కానంబడుచున్నది. అట్లయినచో యతిభంగము. ‘కావున నల్లదలు
 గన్గొని’ యని కవి వ్రాసియుండునని యూహించి యట్లు సవరించితిని.

క. తల వాంచి మగుడ ముసఁ గిడెఁ
 గొలుకుల డిగజాటి జాలుకొనుబాష్పంబుల్
 పలుచనిచెక్కుల లవలీ
 ధళ పతిత మరంద నిందుతటిఁ బురుడింపకా.

(వ్యా) కొలుకులక-రోచనాంతమలనుండి, జు-కొన-ప్రవహించు, పలుచని చెక్కులక-దుఃఖాభిశయముచేఁ జెక్కిల్లసొంపు తఱిగె నని భావము, అవలీ ...
 . తరి-అనలీదశ-తమలపుటాకువంటి యొకానొక యాకునగుడు, పరిత-పడిన, మరంద బిందులతిన్-తేనెవాటగుంపును, పురుడింపన్-పోలంగా

అలంకారము-శివమ

ఉ ఓ ర్పకయింత లేని వికచోత్పలలోచన చిత్తపీఠిఁ జ
 ల్లార్పఁగ నీలనీరదశుభాంగుఁడు వే చనుచెంచ నంచు గం
 దర్పహుతాశను న్నెలికిఁ దార్చునటుండునుబోలె వేడి ని
 ట్టార్చు దళింబుగా నిగిడె నున్న మితాపరదాంశుకాంత మై 112

(వ్యా) ఒకయింత-కొంచెము, ఇంత-పరిమాణార్థకము; కందర్పహుతాశనున్-
 మన్నుట; దనునగ్నిని, వెలికిఁదార్చు-అయటికిఁదీయు, ఉన్నమితా.....కాంతమై-
 ఉన్నమిత-ఎత్తఁబడిన, అవరణ-కప్పడమగు, అంశుకాంతమై-నీరచెఱుగు కలదియై.

అనఁగా సత్యభామవేడినిట్టార్చులచేత నామెపైఁబడెఱుగు పైకెగురుచున్నదనుట

(వి) "నీలనీరద" యనువిశేషణముసాధిప్రాయము, నీలనీరదము-నల్లమేఘము
 నల్లమేఘము నిప్పును జల్లార్చునగావున నిక్కెడ నీలనీరదశుభాంగుఁడగుశ్రీకృష్ణుఁడు
 సర్వహృదయమునందలి మన్ననఁగ్నిని జల్లార్పవద్దుటంగని యగ్నిసటుండగువాయువు
 తనమిత్రుని నాపదనుండి తప్పించుటకై యతనిని బయటఁ దీయుచున్నఁడో యన్నట్లు
 సత్యభామవేడినిట్టార్చులు చెలఁగెనని భావము

'కందర్ప' శబ్దనిర్వచనము

'కందర్పయామీతి మదాజ్ఞాతమాత్రోజగారచ
 తేన కందర్ప నామానం పంచకార చతుర్ముఖః'-అని
 అలంకారములు-ఉత్తేజ-పరికరము
 అలంకారకృతపస్త్యధ్వనియు నూహించునది

చ వనితకుచద్వయంబువయి వ్రాసినకుంకుమపత్త్రభంగముల్
 జనిత నితాంత ఘర్మకణజాలముచేతఁ గరంగి మెల్ల మె
 ల్లిన వెలిపట్టుపయ్యెద కెలంకుల జాటుట యొప్పె మానసం
 బున నెలకొన్నక్రోధరసము న్వడిఁ గట్టుచు నున్నకైవడికి. 113

(వ్యా) కుంకుమపత్త్రభంగము - మకరికాపత్రలేఖనము; క్రోధరసమును
 రక్తముగా జెప్పుట కవిసమయము

అలంకారము-రూపకోత్కాపితోత్తేజ.

(క్రోధమును రసముగాఁజెప్పటచే రూపకము)

కవిసమయములు,—

మోఁనల్లంబొమ్మి పాపే యశసిధవళతా వర్ణలే హాసకీర్త్యైః
రక్తద క్రోధరాగో సరిదువధిగతం పంకజేందీవరాచి
తోఽనాధారేఽవిలేపి ప్రసరతివ మరాళాదికః పక్షిసంఘా
తోఽస్మి పేయావకోరై ర్థలధరసమయే మానసం యాంతిహంసాః,

అని సాహిత్యదర్పణము

క. మానవతి యిట్లు మానని

మానక్రోధములచేఁ గుమారిలి చింతా

ధీనగతి నుండ మదితో

నూనిన ప్రేమమున నంబుతోదరుఁ డనియెన్.

114

(పా) మానక్రోధములచేరన్ - "శ్రీరామీర్వాక్యతః కోపోనోఽన్యాయసంగిని
ప్రియే" అని దశరూపకము, కుమారిలి-దుఃఖించి,

మానలక్షణము ముందు విస్తరించి వివరింపఁబడును

శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామ ననునయించుట.

ఉ ఇందునిభాస్య మైతొడవు లేల ధరింపవు నున్నగావు నీ

వెందును మాన లేవు తెలు పెట్టికిఁ గట్టితి వీటి కారుచుల్

కెందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁ జేయక యున్నికు యేమి నీ

చందము వింత యయ్యెడు నిజంబుగ నా కెలుఁగంగఁజెప్పుమా 115

ఈపద్యము ఘెదలు 123 వ పద్యమువలకు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామ నను
నయిండుప్రకారము వర్ణింపఁబడినది

(పా) నున్న గావులు-నునుచైన (కోమలము లగు) కావిచీరలు; కావి-ఎట్టిని
రంగుగఁదీరి; వెందున-ఎచటను(ఏసమయమునందునట), మానలేవు-విదువఁజాలవు;
వీటికారుచుల్-తాఁబూలముయొక్క కాంతులు; తులకింపఁగఁ-ప్రకాశింపఁగా,

చ. మాన మరయం దలంచి యొకమార్గము వన్నితో నవ్వుటాలతో

నను సెఱిపించెదో, యకట నాయెడ నిక్కము దప్పు గల్గెనో

వనజదళాయతాక్షి షగవారడనె నన్నిటు లేల చూడ వొ
క్కనిమిషమైన నీవు దయఁ గన్గొనకుండిన నిల్వ నేర్తునే 116

(వ్యా) నవ్వుటల-పరిహాసము, వేడుక.

చ పలుకులఁ దేసె లుట్టిపడఁ బల్కువు నేడిది యేమి వాలుఁగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుంగొన వేల యురఃస్థలంబుఁ జ
న్నుల నెదుర్కొత్తి మక్కువ ననుం బిగికాఁగిటఁ జేర్చ వేటికే
చిలుకలకొమ్మి యెవ్వరెడ నేసిరి నీ కిటు లేల చింతలక 117

(వ్యా) ఉట్టిపడన్-విందఁగా, నూల్కొనన్-చేరఁగా, ప్రకాశింపఁగా ననుటఁ
బడ సేసిరి-ఆపకార మొనరించిరి.

(వి) ఈపద్యమువలన సత్యభామ మధురవాణియనియు నుచితలక్ష్మణభూషితురా
లనియు మధ్యమయోవనస్థయనియు నూహించునది

సర్వాసామపి నారీణాం యోవనం తు చతుర్విధం ।

అత్రశృంగారయోగ్యత్యం సరసాహ్లాదకారణః ।

అద్యద్విధీయయోరేవ నతృతీయచతుర్థయోః ।

—అని రసార్థవసుధాకరము

చ. మనముల మాటలం గ్రయిల మన్నన లీ నొకనాఁడు నెట్టికా
మినులకు గారవంబు మెఱమెచ్చులకై పచరింతుఁ గాని పా
యని యనురక్తి నీయెడన యగ్గలమై కనుపట్టు నాకు నీ
పనిచిన పంపు సేయుటయు ప్రాభవ మౌ టది నీ వెలుంగవే 118

(వ్యా) ఈన్-ఇయ్యన, మెఱమెచ్చులకై-మిత్తిలి (నన్ను) మెచ్చుకొనటకై,
పచరింతున్-చటించును, మనఃపూర్వకముగా వారిచేసెం గారవంబుసేయ నని ధావము.

మ. పడఁజీ నీమధురాధరామృతము నీజాహాపరీరంభముం
బడయం ధన్యుడఁ గాక యుండిన ననుంజాటించి యొక్కింత నీ
నిడువాలుం గడగంటఁ బొడు మనుచు న్నిల్వోపమిం దై చెఱం
గొడియం దే విరిదమ్మి వ్రేయుటకు నై యుంకించి బంకించినక 119

(వ్యా) నిల్వోపమిన్-నిలువచేయుటచేత (ఓర్వలేక), (కృష్ణుడనుకర్తృవద మధ్యాహారము), ఒడియన్-రాగంగా, ఇక్కడనుండి సత్యభామకృత్యము చెప్పబడినది చేవిడిదమ్మిన్-హస్తకమలముతో, వేయుటకునై - కొట్టుటకై (కృష్ణుననుట), ఉంకించి-ప్రయత్నించి, జంకించిసన్-బెదరింపగా (సత్యభామయనుకర్తృవదమధ్యాహారము) ముందటిపద్యముతో నన్యము

ఉ పాటలగంధి చిత్తమునఁ బాటిలు కోసభరంబు దీర్చ నె
పాటుటను బాటు గామి మృదుసల్లవ కోమల తత్పదద్యయీ
పాటలకాంతి మౌళిమణిపంక్తికి వన్నియ వెట్ట నా జగ
న్నాటకసూత్రధారి యదునందనుఁ డర్చిలెఘ్రైకై ఘ్రైశ్చిన్ 120

(వ్యా) పాటిలు-కలిగియున్న, ఎప్పాటను-వివిధమునను, పాటుగామిన్-శక్యము కాకుండుటచే, తత్పదద్యయీపాటలకాంతి-సత్యభామపాదముగళమునందలి యరుణ కాంతులు, మౌళిమణిపంక్తికిన్ - విరోధాక్షణమునందలిములవదనకు, వన్నియవెట్టన్-రంగలొడవింపగా, అనగా సత్యభామపాదములను దనశిరము సోఁకునట్లు నమస్తరి చె నని భావము, అర్చిలెన్-ప్రేమతో, అగన్నాటకసూత్రధారి-ప్రపంచ మను నాటకమును సూత్రధారునివలె నాడించెడువాడు,

శబ్దాలంకారము-చేకానుప్రాసము

మ జలజాతాసనవాసవాదిసురపూజాభాజనం వై తన
ర్పు లతాంతాయుధుకన్నతండ్రి శిర మచ్చి వామపాదంబునం
దొలఁగం ద్రోచె లతాంగి యట్ల యగు నాథు ల్నేరము లేస్సయఁ బే
రలుకం జెందిరయట్టికాంత లుచితవ్యాపారము లేర్పరే 121

(వ్యా) పూజాభాజనం - పూజానుఁ దాతమైనది, దొలఁగంద్రోచెన్ - తన్నెను, "లతాంగి" యనుటచే సత్యభామపాదానతి కృష్ణున కిరుకయైన నొప్పును గలిగింపలేదని తెలియునది ఈవిశేషణము సాధిప్రాయము కృష్ణుడే "ననుభవ దీయదాసుని" అను పద్యమునం దీర్షయముఁ బెప్పెను అట్లయగున్-ఆది యుక్తమే,

అలంకారములు—పరిరము, అర్థాంతర్యము

(వి) ఈ ప్రకరణమున భగవంతుండగు శ్రీకృష్ణుడు లనవడఁదియడుగులంబడి ప్రణమిల్లినట్లును సపు డా భామిని యతనివీరంబును వామచరణంబుతోఁ దన్నినట్లును

గవి వర్జిండుట రసభంగమనియు నటు తొనర్చుట కృష్ణునికి గౌరవహానియే యనియుఁ గొందఱు వదిలుతురు కాని యది రసికజనానుభవైకవేద్యమనియు గామకాస్త్ర సమ్మతంబనియుఁ దెలియవలయు.

దీనికిఁ బ్రమాణము —

“వర్ధమానప్రణయాహినాయికా సపత్నీ నామగ్రహణం తదాద్రయ మాలాపంవా గోత్రస్థలితంవా నమర్షయేత్, నాయకవ్యభిచార, తత్రసుభృశః కలహాదుదితమాయాసః శిరోదుహాణా మనశ్చోదనం ప్రహాన మాసనాచ్చయనాధ్యా మహ్యంపతనంమాల్యభూషణావమోక్షో భూమాశయాద, తత్ర యుక్తరూపేణ సామ్నా పాదపతనేనవా ప్రసన్న మనస్తా మనునయ న్నుపక్రమ్య శయన మారోహయేత్”

—అని వాత్సర్యయనమహర్షి ప్రణీత మగు కామసూత్రము.

దీనికి—“క్రోధనశాస్త్రస్యశిరసి పాదతాడన మపి నదోషాయ సౌభాగ్యవిహ్నిం తదితి నా గరకవృద్ధాః—అని జయమంగళుఁడు వ్యాఖ్యానము చేసియున్నాఁడు.

గురుమానముచేఁ గోపించిన నాయికకుఁ బాదప్రతాపమే యనునయప్రకారం బనుటకాలంకారిక సమ్మతియంగలదు దానిని వివరించెద —

మానమనగాఁ బ్రియుఁడసరాధము చేయుటచే నాయికకుఁగలుగు కోపరూప చిత్తక్షోభము

“ప్రియాపరాధావగమాత్సంజాతోమాన ఇవ్యతే”

—అని మానలక్షణము.

అది ప్రణయమానమనియు నీర్ష్యామానమనియు రెండు విధములు కారణము లేకయే నాయునాయకుల ప్రేమకల్పిత కపటనిద్రాదికుటిలవ్యాపారములచేఁ గలుగు కోపము ప్రణయమానము అది స్వయం గ్రాహస్మితావధియై స్వయముగా శమించును ప్రియుని యన్యకాంతాసంగమాదులచేఁ గలుగు కోప పీర్ష్యామానము

“తర్హ్యామానస్తు యఃకోపః ప్రియేజ్ఞాతాన్యసంగమే

అభాషణముపాలంభో భర్తృనం తాడనంతిథా

వైముఖ్యమప్రచామగ్గ ఇర్వాద్యైరనభావ్యతే”

— అని యీర్ష్యామానలక్షణము.

అదిఽఽమానమని మధ్యమానమని గురుమానమని మూడువిధములు

అన్యస్త్రీదర్శనాదిభోలముమానఃప్రజాయతే

వాగద్యత్ప్రసౌమానస్త్వప నేయః ప్రకీర్తితః

మధ్యమానస్తవధాన్యస్యానామగ్రహంకోభవేత్
 ఏషమానోపనేతవ్యక్తపథాద్యనువర్తనైః
 అన్యాసంగమవిహిత్యైర్గురుమానః ప్రజాయితే
 పాదప్రణామానుచయైరప నేహోభవేదస్య

—అనిఘోర్లక్షణములు.

మానమనఃగాఁ బ్రియునిసేఁ బ్రేయసికిఁ బాదపతనాదిపూజ చేయుచునది యని
 భోజరాజు చెప్పియున్నాఁడు --

'మానపూజాయాం' ఇతిధాతోః స్మార్థికణిజంత
 త్యాత్ ణిభేషజిత మాన ఇతిదూపం-సహ
 ప్రేయాం సమస్యాః పాదపతనాని పూజాయాం
 ప్రయోజయతి

—అని సరస్వతీకంఠాభరణము.

ఇచట వామపాదంబునం దొలఁగంద్రోణెనని కవి వర్ణించుట యచుచితమని కొందఁ
 అందుకు కాని యిక్కడఁ గవి యధీరావ్రగల్భాచారికనుగా సత్యభామను వర్ణించినాఁడ
 నియు నిదిరసబోషకమే యనియు రసాలంకారమర్మజ్ఞు లంగీకరించుదు
 అధీరావ్రగల్భాః క్షణము --

"సత్యనిష్ఠురంకోషాదధీరాటాదయేద్భృదం"

—అనిరసార్థవసుధాకరము.

ఇతను మహాకవిప్రయోగములం జూపెన --

దశరథమహామహీపతి నిజసతియగు కైకేయి ననునయింప నద్దేవిపాదంబులకు
 నమస్కరించినట్లు కేవలమహర్షియుఁ గవిమార్గదర్శియునగు వాత్మీకి వర్ణించి యున్నాఁడు
 "నజీవితం మేఁఁన్ది కుతః పునస్సుఖం వినాత్మజే నాత్మవతః కుతో రతిః
 మమాహారం దేవి నకర్తు మర్హసి స్పృశామి పాదా వపి తేప్రసీద మే
 "సభూమిపాతా" విలపన్స నాథంత్ శ్రీయాగృహీతోహృదయేతిమాత్రయా
 పపారదేవ్యాశ్చరణౌ ప్రసారితా వుభావసంస్పృశ్యయథాతురస్తథా

—రామాయణము-అయోధ్యాకాండము-సర్గము 12

"ఏవ ముక్త్యాతతోరాకా కైకేయీం సంయజాంజలిః

ప్రసాదయామాస పునః కైకేయీం చేద మబ్రవీత్"

—అయోధ్యాకాండము, సర్గము 13

దశరథుఁడు కౌసల్యకుమ మ్రొక్కెనని వాత్మీకిమహర్షి చెప్పియున్నాఁడు. —

"దహ్మమార స్సఘోకాభ్యాం కౌసల్యా మాహ ధూపవిః
వేపమానోఽంజలిం కృత్వా ప్రసాదార్థ మవాహ్మభిః
ప్రసాదయే త్యాగ కౌసల్యే రచితోయం మయాంజలిః
వత్సలా చా నృశం సా చ చత్వం హి నిత్యం పరేష్వసి"

—అయోధ్యా కాండము, సర్గము 62

వృద్ధుండగు దశరథమహారాజే యిట్లు తనధార్యపాదంబులకు ననుస్కరింపఁగా
లీలామానుషవిగ్రహుండై రసికశిఖామణి యగు కృష్ణుఁ డంతిపురంబున నేకాంతంబునఁ
బ్రణయకోపంబును నణంప దనప్రణయినికీఁబ్రణమిట్లుటయు నత్రతీ నత్రస్వంగిచేనతండు
మూర్ఖంబునఁ జరణాహతిం జొరయుటయు రసవంతములే యగు

కవితోకచూడామణియగు కాశీదాసుఁడు శాకుంతలమున దుష్కంతుడు శకుంతలకుఁ
బ్రణమిల్లినట్లు వర్ణించియున్నాడు

"(రాజా) శకుంతలాయాః పాదయోః ప్రణిపత్య—
సుతనుహృదయాత్పత్న్యాదేశవ్యభిక్తమపైరుతే
కిమపిమనసస్సమోహోమేతదాబలవానభూత్
ప్రబల తమసామేవం ప్రాయాస్కథేషుహిపృత్తయః
స్రజమపి గిరస్యంధఃక్షిప్తాంధనోత్యహిశింకయా
(శకుంతలా) ఉత్తిష్టతూతిష్ఠత్వార్థపుత్రీ"

—శాకుంతలము-అం-7

ఆమరుక మహాకవియు నిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు—

"పరిష్టానేనా నేముఖ శశిని తస్యాః కరధృతే
మయిక్షిణోపాపాయే ప్రణిపతనసూత్రైకశరణే
తదాపక్షప్రాంతప్రజపుటనిరుద్ధేరసహసా
ప్రసాదోబాష్పేణ స్తనతటవిశ్లేకధితః"
"సాల క్రతేనవల్ల పల్లవకోమలేన, పాదేననూపురవరా మదలాలసేన
యస్తాద్యతే దయితయాప్రణయాపరాధాత్, సోంగీకృతోభగవరామకరధర్షణేన."

ఈ ప్రకరణంబున శాస్త్రపరిజ్ఞాతయు సదసకవిలానిర్మాతయు నగు నంది తిమ్మ
కవిశ్వరుం డిమ్మెయి వర్ణించుట సమంచితంబును శృంగారరసపోషకంబును సహృదయ
హృదయంగమంబునునై యలరారెడు.

ఇక దీనిని విస్తరించి వ్రాయునేలా

క కోపన పదహారి గుహనా

గోపాలుడు గాంచి మెయి గగుర్పొడువగ ను

ద్దీపిత మన్మథరాజ్య

ప్రాపితుఁ డైవలికె గూర్చి బయలు పడంగన్

122

(వ్యా) కోపన-"కోపన" యను సంస్కృత శ్రీలింగశబ్దమునకు నిది తత్సమరూపము, కోపముగల యాఁడుదియని యర్థము, దీనికిఁ బ్రయోగము—

శ్రీ కయాసికామిన్ సురలాపరాధాల్ పాదానతః కోపనయా వదూతః

—కుమారసంభవము 3 8

కుహనాగోపాలుడు-పంచకుఁ డగు గోపాలుఁడు, గగుర్పొడువగన్-రోమాంచముదయింపఁగా, గగురు + పొడువగన్

చ. నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్గఁ బూని తాఁ

చినయది నాకుమన్ననయ చెల్వగు నీవదపల్లవంబు మ

త్తను పులకాగ్రకంటకవితానము దాఁకిన నొచ్చు నంచు నే

ననియెద నల్గు మానవుగదా యింక నైన నరాళకుంతలా

123

ఈ పద్యమునఁ గృష్ణనికాపట్ట మతని సయగారపుఁబలుకులచేఁ దెలియవచ్చెను.

(వ్యా) నెయ్యపుఁగిన్గ-ప్రణయకలహము, తాఁగినయది-తన్నుఁ, మన్ననయ-గౌరవమే, మత్తను. . . వితానము—మత్తమను-నాశరీరమునం దుదయించిన, పులకాగ్ర-రోమాంచములకొనలనెడు, కంటకవితానము-ముంద్రగంపులు, ఇది సత్యభామవరజాహతిచేఁ గృష్ణునకు రోమాంచమనెడు సాత్త్వికభావ ముదయి చెనని భావము, మానవుగదా-మానవే, విడిచిపెట్టుచూ ఇది ప్రార్థనార్థకము, అరాళకుంతలా-పంకరలగుముంగుడులు గలదానా, ఈపదము సాధిప్రాయము, సత్యభామ కుంతలములు వక్రములుగ నుండునట్లు లామెయొఁ గుచీలస్వభావురా లని కృష్ణుని యభిప్రాయ మని ధ్వనించెడు

(వి) సాత్త్విక భావములు ఎనితలకే కాక పురుషులకు గలుగు నరకుట బ్రమాణము :-

"అసిద్ధ్యః కంటకితప్రకోఢః స్విన్నాంగుళిః సంప వృతే కుమారీ

తస్మిన్ ద్వయే తర్జన మాత్మవృత్తిః సమం విభక్తైర మనోభవేన "

అని రఘువంశమునందును,

"కోపాద్గమః ప్రాదురభూదుమాయాః స్విన్నాంశైఃపుంగవశేతురాసిత్"
అని కుమారసంభవమునందును, గాళిదాసుఁడు వర్ణించియున్నాఁడు

సర్వభావ కృష్ణుని యీబుట

చ. అన విని మానినీతిలక మప్పుడు మే యట దోచ నిక్కి-బి
డిన కచపంక్తిఁ బల్కలు ముడి నెవ్విడ దోపునుఁ బైచెలుంగు గ్ర
క్క-నఁ జనుదోయిఁ బేర్చుచు మొగంబున లేఁజెమ రంకురింప జం
తెన నెఱిచూపు చూచి పలికెం జలితాధరపల్లవాగ్రయై 124

మే-మై,మెయి-1 రీరము, నిక్కి-కోపావేశముతో ననుట, కచపంక్తిని బల్కలు ముడినెవ్విడ దోపుటయుఁ, పై చెలుంగు జనుదోయిం బేర్చుటయు, సంధ్రమపరవశ లగు నారోఁసముల లక్షణములు, వెళ-కొంచెము, జంతెన-బెదిరింపు 'చలితాధరపల్లవాగ్ర'- ఇవి కోపసూచకము

ఉ ఈ నయగారపుం బ్రయము లీపన లీమొగ మిచ్చమాట లే
లా నిను నమ్మియుండిన ఫలం బిదె తోడనె కల్గె నాకు నీ
యాన సుమీ ననుం తెనకి యాలుడివెట్టిన నప్పువారలం
గాన వెలుంగునే పసులకావరి భావజ మగ్ధకర్మముల్. 125

(వ్యా) నయగారము-పైకి మెత్తనగాఁ గన్పడునది, పసలు-చమత్కారములు, మొగమిచ్చమాటలు-ముఖస్తుతి పలుకులా, తోడనే - సంపద, అలుడి పెట్టినన్-గేలిచేసిన, పసులకావరి-పసుల మేపుకొని గొల్లవాఁడు, మూఁగుడని భావము, భావజ మగ్ధకర్మముల్-మనమధుని యొక్క గూఢములగు వ్యాపారములు

ఉ ఇం కిటు నిన్ను నమ్మ నను నేమిటికిం గెఱలించె చింతయుం
బొంకము గాని యీవలనిదొంకులు మాచవి గాపు రుక్మిణి
పంకజపత్తినేత్రకును బ్రాణపదంబులు గాని పల్లవి
కింకర చాలుఁ జాలు నుడికింపకు నింపకు శ్రీనికూరుముల్. 126

(వ్యా) తెఱలించెడు-పంహాసము చేసెదపు, బొంకముగాని-రుచింపని, వలని-కపటమగు, నిరుపయోగమైన, పట్టి, మాచవికాపు-మాకు రుచింపపు, 'మా' యను బహువచనపదము స్వకీయమారాధికయ భావమును దెల్పును, ప్రాణపదంబులు-ప్రాణతుల్యం

బులు, ప్రియము లగునవి, పల్లవీ కింకర-గొల్లయిల్లాండ్ర సేవకుఁడా, ఉడికింపకు-
హింసింపకుము, 'ఉడికింపకు' అనుటకు మాటుగా నన్ని ముద్రితాదర్శంబులలోను 'నడి
కింపకు' అని యున్నదిగాని దీని కర్థము పొసఁగని కారణమున 'నుడికింపకు' అని
యందవచ్చునని యూహించి యట్లు పాఠమును దిద్దినాడను, 'నడికింపకు' అనఁగా
భయ పెట్టకుమని భావము

నాయక — ప్రౌఢ-ధీరాధీర.

ఉ. గట్టివచేతలుం బసలుఁ గల్గదనంబులు నీవు పుట్టఁగాఁ
బుట్టిన వెందు లేని పలుఁబోకలమాయలు నీకు వెన్నతోఁ
బెట్టిన వౌ చెఱింగియును బేలతనంబున నిన్ను నమ్మినా
గుట్టును దేజును నిగ్గులఁ గోల్పడిపోయితి నేమి సేయుదున్ 127

(వ్యా) గట్టివచేతలు-(గట్టి + వా గట్టితోడగల) అనఁగా భూర్తచర్యలు;
పలుఁబోకలమాయలు-నానా ప్రకారము లగు టక్కులు, నీకు వెన్నతోఁ బెట్టినవి-నీకు
శైశవావస్థయందుఁ దల్లి వెన్న దినిపించునపుడే వీనిని(నానాప్రకారములగు టక్కులనుం)
దినిపించెనట, అనఁగా జిన్నప్పటినుండియె స్వభావసిద్ధమనుట, బేలతనంబునన్-
నిష్కాపట్యముచే, గట్టును చూసమును, తేజము-ప్రాభవము, కోల్పడిపోయితిన్-
పోగొట్టుకొంటిని

చ. మునిపతి వచ్చి పూ వొసఁగి మోటముం డ భవల్ప్రియాంగన
న్వినతి యొనర్చుగా ఓనిన వీనుల మాచవిగానిమాటల
న్వినవలసెం గదా యిప్పుడు నీ విట వచ్చుట పారిజాతవా
సనఁ బ్రకటించి నాకు నెకసక్తెము సేయన కాచె చెప్పమా 128

(వ్యా) "భవత్ప్రియాంగన" ననటచే సత్యభామకు దుక్కిడిమీఁదఁ గాడమిన
యీర్ష్యాతిరేకము స్పష్టమగుచున్నది భవత్ప్రియాంగన-తమయొక్క ప్రేమనీ,
'భవత్' అను గౌరవసూచకశబ్దముచే కృష్ణునిమీఁద సత్యభామకుఁగల కోపము సువ్యక్త
మయ్యెడు, మా చవిగానిమాటలు-నా నీరసపుఁ బలుకులు, ఎకసక్తెము-పరిహాసము

క. మానంచె తొడవు సతులకు

మానమె ప్రాణాధికంబు మాన మాఖిల న

మౌనములకు మూలం బగు
మానరహిత మయిన బ్రదుకు మానిని కేలా

129

(వ్యా) రొడవు-భూషణము.

తే. తనదు కోడంద్రతానఁ బెద్దయుఁగ నన్ను
దేవకీదేవి మన్నించు నీవు నాకుఁ
జనవు లిచ్చుటఁ జేసి యాసాధ్యుసేవ
సేయఁ బోవంగ నా కింక సిగ్గు గాఁదె

130

(వ్యా) పెద్దయుఁగన్-పెద్దదానినిగా, 'యున్' అనుపద మిచట వాఙ్మూలంబా
రాధము, సాధ్య-పతివ్రత.

నీ ఉవిద యెవ్వతె నోచి యున్నదో యీశమం
తకరత్న మింక నొదల ధరింప
నీరైవతకలైలచారుకూటవిటంక
కేలి కిం కెవ్వతె పాలుపడునొ
యెవ్వతె కబ్బునో యీ వసంతారామ
కర్పూరకదళికాగారవసతి
లీల నీమణిసాధజాలకంబుల నిన్నుఁ
గూడి యెవ్వతె వార్ధిఁ బూడఁ గలదొ

తే యకట నేఁ బెంపఁ బెరిగిన శుక మయూర
శారికాబృంద మెవ్వతెఁ జేరునొక్కొ
నన్ను నావోడిసవతులు నగక మున్న
పంత మలరంగ నిన్ను మెప్పింతుఁ గాన

131

(వ్యా) శమంతకరత్నము-శమంతక మను పేరుగల మణి, దీనిని గృహస్థుఁడు
జాంబవంతుని యొద్దనుండి తెచ్చి స్వర్ణభామ కిచ్చెనని భాగవతము నుడుపుచున్నది,
ధరింపన్-'నోచియున్నదో' యను పదముతో నన్వయము. రైవతకలైల-రైవతక మను
పర్వతము యొక్క, చారు-మనోజ్ఞమైన, కూట-శిఖరములయొక్క, విటంక-అగ్రభాగ
ముల యందలి; కేలికన్-విహారమునకు, పాలుపడునో-పూనుకొనునో (అర్చిష్టము చేసి
యున్నదో.) జాలకంబులన్-గవాక్షములయందు, వార్ధి-సముద్రమును, పంతము-

ప్రతిజ్ఞ (మనోనిశ్చయము), ఇంకను నేను బ్రాణిత్వాగము చేయుదానఁ గావునఁ బూర్వోక్తవైధవము, లింకను నెవ్వతె నీతోఁ గూడి యనుభవింపఁగఁదోయని సత్యభావము చెప్పెనని భావము ఇందు నిర్వేదమును వ్యభిచారిభావమును మరణోద్భోగ మను మన్మథావస్థయు వర్తితములు

క. నను నెవ్వరిఁగఁ జూచితి

వని యంతర్భాష్య యగుచు నవనతములు మై

ఘనతర గద్గదికా ని

స్వనమున మఱి మాటలాడ శక్యము గామి

112

(వ్యా) గద్గదిక-దగ్గులిక, ఇది వైస్వర్యమాను సార్త్విక భావము నరయునది.

ఉ ఈసునఁ బుట్టి డెందమున హెచ్చిన శోకరవానలంబుచే

గాసిలి యేడ్చెఁ బ్రాణవిభు కట్టెడుటఁ లలితాంగి పంకజ

శ్రీసఖ మైన మోముపయిఁ జేలచెఱం గిడ బాలపల్లవ

గ్రాస కషాయకంఠర కలకంఠ వధూ కలకాకలీధ్వని

113

(వ్యా) చేలచెఱంగు-ఇరటఁ జేరి మనుటకుఁ జేరి యని ప్రయోగింపఁబడినది. రతిరాడఁగఁ జేరినట్లు భావింపఁగఁ బాలపల్లవ... ద్వనిన్ - బాలపల్లవ - లేఁజగ్గున, గ్రాస-కషాయచేత, కషాయకంఠ-రంజితమైన గొంతుగల (అనగా మధుర స్వనయుక్తమైన) కలకంఠవధూ-అడుకోయిలయొక్క, కలకాకలీధ్వనిన్-అవ్యక్త మధురమైన సూక్ష్మరుకముతో

(వి) ఈ పద్యమును గూర్చియే కృష్ణరాయల సభలోఁ దెలిసి రామకృష్ణకవి యల్లసాని పెద్దన ముక్కు తిమ్మన భట్టుమూర్తి యీ కవివరేణ్యుల కవిజాతారతమ్యములఁ జెరింగించి ముక్కు చిమ్మన ముద్దుమద్దుగా నేడ్చెనని వాక్రచ్చినటు లొక్క పుక్కిటి పురాణకథ వివరించెను

ఇందు శోకము వర్ణింపఁబడినను నిది కరుణారసము కానేరదు. కరుణారసమునకు స్థాయిభావము శోకము.

ఇష్టనాశాదనిష్టాప్తేః కరుణాభోగసోభవేత్

శోకో-ప్రస్థాయిభావస్యో చిర్భయమాంబనం మతమ్

-అని సాహిత్యదర్పణము.

ఇవట రతియే స్థాయిభావము - మానముచే దంపతులకుఁ గల్గిన యయోగము
పునర్యోగపర్యవ సాయుధావున నిచట విప్రలంభశృంగారమే రసము అప్రాప్తిర్విప్రలంభ
స్వాదూనోద్ధాతాభిలాషయోః (తత్రహేతవఃసంధ) అయోగోవిరహోహూః ప్రవాసస్మాస
ఇత్యపి

విప్రలంభ శృంగారము సంభోగశృంగారమునకుఁ బుష్టికరమని చూలంకారికులు
నుడివెదరు

నవినావిప్రల భేన సంభోగః పుష్టిమప్నోతి
కషాయితేహి ప్రస్తాదౌభూయాన్ రాగోవివర్ధతే - ౨౧

ఈ పద్యమునఁ బ్రళయ మను సాత్త్విక భావము

ఉ ఆరమణీలలామ మది సంతసన్ కోపభరంబు నిల్పఁగా
నేరక నెవ్వగం బొగుల నీరజనాభుఁడు నిండుఁ గొంగిటం
జేరిచి బుజ్జగించి నునుఁ జెక్కులఁ జాలుకొనంగ జాలు క
న్నీరు కరంసంబు దుడిచి నెయ్యినుఁ దియ్యముఁ దోప ని ట్లనుఁ
సుగమము

ఉ. ఓ లలితేంద్ర నీలశకలోపమ కై శిక యింపవంత నీ
కేల లతాంతమాత్రమునకే గలుగ న్విను నీకు దేవతా
కేలివనంబు సొచ్చి యనికి నల్లనూదనుఁ డెత్తి వచ్చినఁ
దీలుపడంగఁ దోలి యిటఁ దెచ్చెద నిచ్చెదఁ బారిజాతముఁ 135

(వ్యా) లలితేంద్రనీలశకలోపమ-మనోజ్ఞము లగు నింద్రనీలమణుఁడు తుని
యలకు సమానమగు, కై శిక-వెండ్రుకలముడి గలదానా

'తద్భృందే కై శికం కై శ్యం' అని యమరుఁడు

లతాంత మాత్రమ-మాత్రః బ్రమల్పత్వసౌలభ్యదోష్టకము, అనికిన్-యద్ధనునకు
బలనూదనుఁడు - ఇంద్రుఁడు, ఎత్తి-ఎదిరించి, దీలుపడంగన్ - భయపడునటులు,
అనికిన్. . . తోలి-ఈ వాక్యములు కృష్ణునిపై నింద్రుఁడు యద్ధసర్వధృఁదై
వచ్ఛుటయు నతనిం గృష్ణుఁ డోడించుటయు మున్నగు జరుగఁదోవు వృత్తాంతములను
సూచించుచున్నవి

తే వామలోచన నీ కేలివనములోనఁ
జలువ వెదచల్లు చెంగల్వకొలని కెలన
సరస కర్పూరకదళికాతరులనడుముఁ
వెరటిచెట్టుగ నాటింతుఁ బెంపు గనుము.

(వాల్మీ) వామలోచన- సూచరములగు కన్నులు గలదానా, తెలనన్-
పార్శ్వమునందు, తెలనుశ్చయన కిది సప్తమైకవచము

క. అని పలుకు నంబుదశ్యా

ముని గర్జితమధురవాక్యముల సత్యామా

నిని నీపలతికవోలెం

గనుపట్టె సఖిమయూరికలు సెలరేగఁగఁ.

137

(వాల్మీ) నీపలతికవోలెన్-కడిమితిఁగెవలె,కొన్ని పృక్షములనులతలుగావర్జించుట

కవి సమయము, సఖీపయూరికలు-తెలికరైఁనెడు నాఁడు నెమిల్లు

అలంకారములు—సావయవరూపకము-పరికరము-కావ్యలింగము

కస్మిన్మని మేఘమునకును నతని పలుకులు గర్జనములకును సత్యభామకడిమిపృక్ష
మునకును తెలికరై లాఁడు నెమిలులకును బోల్పఁబడియె

"అంబుదశ్యాముని" అనునది సాఖిప్రాయవిశేషము వర్ణాకాలమునందు మేఘ
ములు గర్జించుటచేఁ గడిమిప్రాయములు పూయటయు నెమిలులు సంతసంబున నృత్యంబులు
కావించుటయు సహజములు "నీపలతికవోలెం గనుపట్టె" నని చెప్పుటచేఁ గస్మిన్మని
పారిజాతపృక్షమును దెచ్చి తనయింటఁ బెట్టెద నని చెప్పినంతమాత్రాననే సత్యభామ
దుఃఖమంతయుఁ బోయి సంతోషాతిశయమున నొప్పారె ననిభావము అల్పకారణము
నకే స్త్రీలు కోపాసూయాదులం బొరయుటయు వెండియు నల్పకారణములచేతనే
యొక్కనిముసంబునన సంతోషాతిశయముఁ బొందుటయు వారికి నైజగుణంబులు.

ఈ పద్యమునందుఁ గవి సత్యభామను నుత్తమచాయకనుగా వర్ణించినాఁడు,

"అభిజాలై శృంగదృష్టైర్గుణిభి ర్భావ కామ్యలే

గృహ్లాదికాంఠే కోప మనునీతా ప్రసిదతి."

అని యుత్తమచాయకా లక్షణము

మ. దయమానాక్షి విలోక లోకహితకృత్పార్వరంభ రంభా కుచ

ద్వయ దుర్గాధిపతి ద్విషత్పతిత గాథా వ్యక్తదోసాస్సర సా

రయశస్సాంధ్రదిశాంత శాంతహృదయా రజ్యన్న యాచార చా

రయువోపాయవిచార చారదాగణ ప్రస్తాయమానోదయా

138

దయమానాక్షివిలోక-దయమాన-దయనుజేయుచున్న (దయారసముతోఁగూడిన),
అక్షివిలోక-కంటిచూపుగలవాఁడా, లోకహితకృత్పార్వరంభ-లోకహితకృత్ - లోకము
నకు మేలుచేసెడు, ప్రారంభ - ప్రయత్నములు గలవాఁడా, రంభాకుచ ..
దోసాస్సర-రంభాకుచద్యయ-రంభయొక్క- సైన్యముగళమనెడు, దుర్గ-కోటలకు, అధిపతి-
ప్రభువులైన, ద్విషత్-శత్రువులచేత, పరిత-చదువఁబడిన (కీర్తింపఁబడిన), గాథా-

గానములచేత, వ్యక్త-బయలుపడుటచేత, దీప్తిస్సాగ-దాహబలముగలవాఁడా, అనగాఁ గృష్ణరాయఁడు నిజదాహబలముచే శత్రువులఁ జూపి స్వర్గమునకుఁ బంపఁగాఁ వారచట రంధ్రసంఘోగలోలురై యతని దాహబలంబును గీర్తిచుచుండు రని భావము

సారయశస్సాద్రదిశాంత-దిశాశబ్ద మాకారాంతశ్రీలింగము, "పష్టిధాగురిల్లోప మావాప్యోరుపసర్గయోః అపదైవ హలంతాహం యథావాదా దిశానిశా" అనుభాగురి వచనముచే సీరూపముసాధు, సార-శ్రేష్ఠమైవ (విస్తారమైవ), యశః-క్రీర్తిచేత, సాంద్ర-నిలిడితమైన (పూరితమైన), దిశాంగ-దిగంతములుగలవాఁడా, శాంతహృదయారజ్య న్నయాచార-శాంత-శమగుణయుక్తమైన, హృదయ-మనస్సునందు, ఆరజ్యత్-పూర్తిగా సంబంధించిన (అనగా మిక్కిలి వ్యాపించిన), నయాచార-సీతీయు నాచారముఁ గల వాఁడా, 'ఆరంగత్' అని తొన్నిపుస్తకములలోను, 'అరంజత్' అని తొన్నిటిలోను, భారమువానంబుదున్నది 'ఆరంగత్' అనుపాఠముననర్థముపొసఁగదు. 'అరంజత్' అను రూపము వ్యాకరణదుష్టము కావున 'అరజ్యత్' అని సవరించి యాపాఠమును స్వీకరించితి, దారయుతోపాయవిచార—దార-గూఢచారులతో, యుత-కూడికగల, ఉపాయ విచార-సామాద్యుపాయము లను విచారించువాఁడా, దారణ ... ..దయా—దారణ గణ-దారణ లను దేవతాదేవి శ్లేషము యొక్క గుంపులచేత, ప్రస్తూయ నాన-మిక్కిలిపొగడఁబడుచున్న, ఉదయా—అతిశయము గలవాఁడా

శబ్దాలంకారము—ముక్తపదగ్రస్తము

క ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ

కుతుకాగత సుకవి నికర గుంభిత కావ్య

స్మృతి రోమాంచ విశంకిత

చతురాంతఃపురవధూ ప్రసాదసరసికా

120

(వ్యా) రః పద్యమంతయు తొకదే సమాసము ప్రతివర్ష-ప్రతివత్సరంబును, వసంతోత్సవ-సస తకాలపు (విసేదములయందలి), కుతుక-కవచేల; అగత-వచ్చిన, సుకవినికర-సత్కవిశక్తిరసమూహములచేత, గుంభిత-కూర్పఁబడిన, కావ్య-ప్రబంధముల యొక్క, స్మృతి-స్మరణముచేతఁ గలిగిన, రోమాంచ-గగుర్పాటులచేత, విశంకిత-సందియము నొందిన, చతుర-రసికురాండ్రగు, అంతఃపురవధూ-రాణివాసపు స్త్రీలను; ప్రసాదన-ప్రసన్నులనగాఁ జేయుటయందు (వారి సందియములఁ దొలఁగించి సుప్రసన్నులగాఁ జేయుటయని భావము), రసికా-నేర్పుగలవాఁడా అనగాఁ బ్రతిసంవత్సరమునను గృష్ణరాయ తొనరించి వసంతోత్సవమువేడుకలఁ జూడ ననేకులు కవీశ్వరులరు

దెంతురనియు వారి యత్తమకావ్యముల సారస్య మాన్యపాలుఁ దంతఃపురమున నుండు నపుడు తలఁపునకు రాఁగా నాశ్చర్యసంతోషాతిశయములచే నలెనికిఁ బులకము బుడయుం దటను గాంచి యదలనుండు రసికరాండ్రగు వనితాశిరోమణులు తమ విభున కన్య నాదీస్మరణంబుచే రోమాంచములు గలిగెనని శంకింతురనియుఁ గృష్ణరాయఁడు చమత్కారముగా వారి దెందముల సందడియ సందియములఁ దొలఁగించి వారిని దనయెడఁ బ్రసన్నచిత్తలఁ గావించు ననియు భావము

(వి) ఈపద్యమునందలియభిప్రాయముచేఁబ్రథమాశ్వాసమునందువర్ణింపఁబడిన సత్యభామమనంబునఁ గృష్ణునిపై నీర్వాదులు పొడముటయు నద్దేవిని గృష్ణుఁడనయంబు నయఁబున ననునయంబు గావించుటయువ్యజ్యమానంబులయ్యెడు, ఆశ్వాసాంతపద్యములు కథా భాగమ నకు సంబంధింపని కేవలకృతిపతిస్తుతి కథనంబులయ్యును నిట్టి వ్యంగ్యములు స్ఫురించునట్లు సరసకవితాధారేయుండగు నందితిమ్మన వ్రాసి యునికి సహృదయ హృదయంగమం బగు చమత్కారవింశతంబై తద్దయు ముద్రుసేసెడు.

నక్కుటము

ప్రస్ఫుటివిలోచనాకుసుమబాణ దిశాలలనా
ఘుస్పృణపటిరలేనకృతికోవిద బాహుతటి
విస్మయరక్షీర్తిజాల రణవిడుత వై రిన్మన
త్య సృగతిపంకిలాసిముఖ యైందవపంశమణి.

140

(వాన్) ప్రస్ఫుటివిలోచనా కుసుమబాణ—ప్రస్ఫుటి-చేరెడు, విలోచనా-చేత్రములు కలది, ప్రస్ఫుటివిలోచనా—చేరెడు కన్నుగల వాడు, అనఁగా విశాలనేత్రములు గల యత్తమాంగన లని యర్థము, ప్రస్ఫుటివిలోచనాకుసుమబాణ - స్త్రీలకు మన్మథుఁడా, దిశా . . . బాణ—దిశాలానా - దిగంగనలకు, ఘుస్పృణపటిర-కుంకుమ పుష్పంతో గూడినచందనమును, లేపకృతి-పూయుకార్యమునందు, కోవిద-సమర్థమైన; బాహుతటి-బాహుప్రదేశమునుండి, విస్మయర-వ్యాపించునట్టి, కీర్తిజాల-యశస్సమూహము గలవాఁడా, అనఁగాగృష్ణరాయఁడు తనవిజయపరంపరలచే నిజీకీర్తినిదిగంతము లయంచు వ్యాపింపఁజేయువారని తాత్పర్యము, రణ . . . ముఖ--రణ-యుద్ధమునందు, విక్షత-హతులైన, వైరిన్మన-శత్రురాజులయొక్క, అస్పృక్-నెత్తుపులచేత, అతిపంకిల-మిక్కిలి కలుషితముగాఁ జేయబడిన, ఆసిముఖ-కత్తియంచులు కలవాఁడా, ఐందవ

వంశమణి-చంద్రవంశపు రాజులలో శ్రేష్ఠుడా, 'రణవీక్షిత' అని యన్నిగ్రంథములలోను ధారము కానంబడుచున్నది. 'వీక్షిత' యనుట కిచ్చట సుమయగు నర్థము పొసగట కావున 'విక్షిత' అనుసారము కవిహృదయమని ధావించి యట్లు సవరించితి

ఇది నడుక్కుట వృత్తము న జ భ జ జ వ గణంబులును బదుకొకండవ యక్ష రము యతి స్థానమును గలది ఈ పద్యమునకుఁ గోకిలకాక మనియుఁ జేరుగలదు

గ ద్య

ఇది శ్రీమదు మామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వశాఖనంది
నందిసింగయామాత్యపుత్త్ర శాశికగోత్రపవిత్ర సుజననిధేయ
తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతంబైన పారిజాతావహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము

(వ్యా) సారసారస్వత-శ్రేష్ఠమగు విద్యచేత, అభినంది-సంగోపి-చువాడును;
నందిసింగయామాత్యపుత్త్ర-నందివా రని కవియింటి పేరు, అమాత్యకల్పముచే నితడు
నియోగిబ్రాహ్మణుడని తెలియనయ్యెడు

దీనియందు శబ్దాలంకారము-ధేరానుప్రాసము

వ్యాఖ్యాతృ గద్యము

ఇది శ్రీ పరమేశ్వరీసనాథ నిరంతరభజన నాగిపూడి గ్రామాభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగద్రాహ్యయదనూత్ర పవిత్రపరిత్ర
యశ్శేష్వార్యపుత్త్ర సూక్తిచరితోపితార్య కుస్మసాస్య
మూర్త్యప్రణీతంబైన పారిజాతావహరణం
మహాకావ్య వ్యాఖ్యావికాసం బగు
పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము

శ్రీ రస్తు

పారిజాతాపహరణము

ద్వితీయాశ్వాసము

శ్రీ సదన లోచనాబ్జ ద
యాసారమరంద పోషితార్థిభ్రమ రో
ల్లాసగుణ మలయకూట
ప్రాసాదనివేశ కృష్ణరాయమహేశా.

1

(వ్యా) శ్రీసదన...నివేశ—శ్రీసదన—అక్షికి నివాసమైన అనగా సోధా
గృహిణివస్తులగు, లోచనాబ్జ—నేత్రములనెడు తామరలయొక్క, దయాసార-కృపా
వర్ష మనెడు, మరంద-తేనెలచేత, పోషిత-పెంపఁబడిన, అర్థి భుజర-యాచకులనెడు
తుమ్మెదలయొక్క, డిల్లాసగుణ-విలాసగుణములతోఁగూడిన, మలయకూట-మలయ
కూటమను పేరుగల, ప్రాసాద-మేడ, నివేశ-వాసస్థానముగా గలవాఁడా, 'ధారా
సంపాత ఆసారః' అని యనుచుండు అనగా, కృష్ణరాయం లోచనములు సోధాగృ
హిణివస్తులగు తామరలవలె నున్నవనియు, నందుండి మకరందమువలె దయారసము వర్షిం
చుననియు, నా దయారసమనెడు మకరందముచేత యాచకులనెడు తుమ్మెదలఁ బోషించు
చున్నాడనియు, నట్టియాచకులచే నిండిన మలయకూట ప్రాసాదమునందు నివసించు
చున్నాడనియు భావము

యాచకులనఁగా నిచటఁ గళాప్రవీణు లగు కవి గాయకులు మొదలగువారని
తెలియవలయును.

అలంకారము - సావయవరూపకము.

తే. అవధరింపుము జనమేజయ శ్రీశీశ
వరుస కి ట్లను నహ్మోని వల్లభుండు
పారిజాతంట్లు దే నిట్లు ప్రతిపక్షటి
చంద్రశాలకు నేతెంచి చక్రధరుండు.

2

(6)

(వ్యా) అవధరింపుము-వినుము, చంద్రకాల-సౌభాగ్యగృహము, 'చంద్రకాలా శిరోగృహం' అని యమరుడు

మ సరసాలాహముల నివ్వినోదకథల నాస్త్వాజితీదేవిఁ బ్రే
మరసాంభోనిధి నోలలార్చి కడుసమ్మానంబు గావించి ని
ర్భరకౌతూహలవృత్తి నుండ ఘటికాపర్యాప్తి ఘంటారవాం
తర నిర్ణీతము లై వినంగబడియె నద్దాహ్వాన శంఖధ్వనుల్. 8

(వ్యా) ఘటికా నిర్ణీతములై — ఘటికాపర్యాప్తి — ఘడియలు పూర్తి
యగుటచే గలిగిన, గంటారవ - ఘంటలయొక్క, అంతర - మధ్యమునందు,
నిర్ణీతములై - నిర్ణయించబడినవై, అనఁగా గడియలగుటనందెల్పు గంటలశబ్దములనందుమ
శంఖారావములు మధ్యాహ్నకాల మగుటను తెల్పునని భావము

తే సమయకృత్యంబు లప్పుడు సలుపఁదలఁచు
నలిననాభుని చిత్తంబు దెలిసి సత్య
భామ కనుసన్న నుడిగంపుఁబద్మముఖులు
నిలిచి రంతంత వినయంబు దొలఁక నెడుట. 4

(వ్యా) ఉడిగంపుఁ బద్మముఖులు - సేవకురాండ్రు, అంతంతనీ-అచ్చటచ్చట.

క. తలిరాకుఁబోడి యొక్కతి
జలకమునకు వేళ యనుచు శారీకి వీణా
కలకలములఁ గలకల నగు
నలుకుల మెల పొలయ విన్నపము గావించెకా. 5

(వ్యా) జలకమ - స్నానము, మెలపొయన్ - మృదుత్వమొప్పునట్లు; సులలి
తముగా, ఈపద్యముతోనిసందర్భమునురుచిరలలితపదకలిపిములై విలసిల్లుటంజేసియిందలి
కవిపలుకులును వీణాకలకలములఁగలకల నగుపొలుపున వెలసెడునని తెలియునది

శబ్దారంభము - వృత్త్యనుప్రాసము,
కావ్యగుణములు - ప్రసాదము - మాధుర్యము - సౌకుమార్యము.

ఉ. ఇంచినవేడ్క నాత్మభృతయేశ్వరిఁ గన్నొని శారీ మందహా
సాంచిత నేత్రుఁడై జలకమూడగ లెమ్మని పైఁడిచేలొం

గించుక జాణ నొక్కతరలేక్షణ హస్తముఁ గేల నూఁదుచుం
గంచుకీ సంచయంబు సముఖా యన గద్దెయ దిగ్గె దిగ్గినన్. 6

(వ్యా) ఇంచినవేడ్క-సమగ్రమైనకుతూహలముతో, కంచుకిసంచయంబు-
పొగళ్లగుంపులు, సముఖా + అనఁ - సముఖా యని పరాకు చెప్పఁగా.

క ప్రామినుకుల పూఁబోఁడుల
సీమంతపుఁ చెందిరంబుచే బలె నరుదా
శ్రీ మించు నతనిపదముల
భామామణి యోర్తు పయిఁడిపావలు దొడిగెన్ 7

(వ్యా) ప్రామినుకుల-వేదము లనేడు, పూఁబోఁడుల-శ్రీలయొక్క, అనఁగా
నుపనిషత్తులయొక్క, సీమంతపు-పాపటలయందలి, చెందిరంబుచేబలెన్ - సిందూరపుఁ
టొట్టువలనఁ గలిగినో యన్నట్లు, - అనఁగా భగవంతుని పాదారవిందముల నుపనిషత్తు
లనెడుశ్రీ లాక్రయించియున్నారనియు, వారి పాటలయందలి సిందూరపుఁ దిలకముల
చేతఁ గృష్ణనిపాదము లయెఱకాంతిం బొరసెనో యన్నట్లుండెననియు భావము, పయిఁడి
పావలు-బంగరుపావుకోళ్లు

అలంకారము - హేతులేక్ష.
ఆవ్యగుణములు - ప్రసాదము - శ్లేషము - సౌకుమార్యము

తే కేళిగతి మీలు మజ్జనశాల కరిగి
శాతమన్యవమణిమయాసనమునందుఁ
గొస్తుభాది విభూషణోత్కరము నెల్లి
నొయ్యి నొయ్యిన నడలించి యున్నయంత. 8

(వ్యా) కేళిగతిమీఱఁ - విలాసగమనముతో; మజ్జనశాల-స్నానముచేయు
గది; శాతమన్యవ-ఇంద్రనీలరత్నమయమైన (శతమన్యుర్వివస్వతిః' అని యెఱుఁడు),

ఇంద్రనీలమణిలక్షణము -

"శీరమధ్యే షి పేన్నీలం శీరంచే న్నీలతాం । పఞ్చే

స ఇంద్రనీతోవిజ్ఞేయ స్సర్వసౌఖ్యకరశుభః" - అని రత్నకావ్యము,
సడలించి-ఊడ్చి

ఉ కంపనలీలమై ననదుఁగౌ నసీయాడఁ గుచద్వయంబు న
ర్తితప లలాటరేఖ చెమరింపఁగ హారలతాగుళుచ్చముల్
తుంపెనలాడఁ గంకణ మృదుధ్వని తాళగతిం జెలంగఁగా
సంపెఁగనూనె యుంటె నొక చంద్రనిభానన కంపవైరికిన్ 9

(వ్యా) కంపనలీలమై—కదలుటయొక్క విలాసముదేత, అనదుఁగౌను-
సన్ననినడుము, అసీయాడఁ-మిక్కిలివడఁకగా, తుంపెనలాడఁ-నర్తనముచేయఁగా

“కొఱనెఱైదోచు నిరులునా జెలువొంది

నొసలిపైఁ గురులు తుంపెనలు గునియ”

—భాగవతము, స్కంధము 10.

అలంకారములు—స్వభావోక్తి-సముచ్చయము

కావ్యగుణములు—సౌకుమార్యము-ప్రసాదము-మాధుర్యము.

ఉ. తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁచెడు శేటలులఁ బోలఁ జెన్నెఱుల్
వేమలు చేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులం
గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జఁగి నీ రెడఁ జల్లి చల్లి గం
ధామలకంబు పెట్టె నొకయంగన కాళియనాగభేదికిన్ 10

(వ్యా) గొజ్జఁగి నీరు-పన్నీరు, ఎడఁ—నడుమ (నడుమ నడుమ ననుట);
గంధామలకంబు-వాసనలతోఁజేర్చి నూరిన యుసిరికవడియపుముద్ద; తెల్లసౌకభ్యసంపా
దనమునకై దీనిని స్నానసమయమునఁ బ్రభువులు శిరముపై నుంచికొందురు.

అలంకారము-ఉపమ కావ్యగుణములు. సౌకుమార్యము-ప్రసాదము.

మ. చెలువ ల్గోందలు హేమకుంభములతోఁ జేసె నొసంగ న్విరి
ర్మలదోర్మాలరుచు ల్వేలిం బొలయఁ దోరం బై నచన్దోయి నం
దొలయ న్వేనలి జాఱ నీక్కి యరమే నొయ్యార మై వ్రాలఁగా
జలకంఠార్చె లతాంగి యోర్తు యదువంశస్వామికి న్వేడుకన్. 11

(హ్య) చేసెన్కొంకరిచేరినఁడి మఱియొకరుగాఁ బుచ్చకొనుట, దోర్మాల
రుచులు-భావముఁకొంటలు. వెలిం బొలయన్ - బయటవ్యాపింపఁగా, తోరంబు -
(స్థూలశబ్దభవము) వేనలిఁకొప్పు.

అలంకారము - అనుభవావోక్తి

అందు భరిత మను శృంగారచేష్టను దెలియవలయు,

సీ. చెంద్రిక పూవన్నె తిలుగుదువ్వలువను
దడి యొత్తై నొక్క కాంతాలలామ
కొనగోళ్ల నెఱులు సిక్కులు వాపి మెలపున
శిరసార్చె నొక్కలేజిగురుబోడి
పెన్నెలి నిగ్గులు వెదచల్లెడు మడుంగు
లం దిచ్చె నొక్కపూర్ణేందువదన
సవరత్నమయభూషణప్రజంబులు మేనఁ
గిలింపె నొకరాజశీరవాణి

తే. విరులనరు లిచ్చె నొక యరవిందగంధి
యలఁదెఁ జందన మొక ధవళాయతాక్షి
నుదలి యొక్కతె కపురంపు సురఁటి వినఁ
నిలుపుటద్దంబు నొక యింతి నిలిపె నెదుట

12

(చాన్ద్ర) చెంద్రిక పూవన్నె-కుసుమపువ్వుయొక్క వర్ణము కలిగిన (అనఁగా నెఱుపును బసుపును గలిసినవర్ణము), తిలుగు దువ్వలువను-సన్నని సెల్లా(వస్త్రము)తో నెఱులు-చెంద్రుకలు

(వి) రూపద్యబంసఁగాంతాలలామ, లేజిగురుబోడి, పూర్ణేందువదన; ధవళాయతాక్షి, మున్నగువదంబులు తిత్తత్కతోపచారానురూప రూపవిశేషవిలాసద్యోతకంబులై సాధిప్రాయంబులై చమత్కారపోషకంబులై యొప్పురెడు

అలంకారము పరికరము.

కావ్యగుణములు. ప్రసాదము-మాధుర్యము-సౌశూర్యము మున్నగునవి

ఇటులు పీచి నాయాపద్యంబులలో బుద్ధిమంతులు కావ్యగుణంబులఁ గాంచునది

క కలికినిడువారుఁగన్నుల

తల్గుకులు మణిపదీశిఖరుఁ దడఁబడ లక్ష్మి

నిలయున కిచ్చిరి కొందఱు

నెలతలు మౌక్తిక విచిత్ర సీరాజసముల్.

18

(వ్యా) సీరాజసముల్ హారభులు,

మ, జలకంఠాడి మడుంగు గట్టి మణిభూషాదీప్యమానాంగి యై

కలపం బెంతయు వింతగా నలది చెంగలవ్వ లెఱిన్నించ వే

సలిఁ గీల్కొల్పి పసిండియందెరవలి న్నాయంచ లంతంత రాఁ

జెలులుం దానును సత్యభామ సనుదెంచె న్నాథుఁ డుహ్వాంగఁగఱ.

(వ్యా) కలపము-మైహార, నెఱిఱ - అందముతో. మిందఱ-ప్రకాశించు
సట్లు, వేసలిన్-కొప్పందు, కీల్కొల్పి-తుఱిమి, పసిండియందెరవలిన్-బంగారునూపు
రములధ్వనులవేఱి, రాయచలు-రాజహంసలు, అంతంతన్-దగ్గఱదగ్గఱకు, రాన్-
రాఁగా

(వి) ఈపద్యమునందు సత్యభామనడక తిన్నదనంబును నొయ్యారంబును
వ్యజ్ఞమానంబులు. ఆప్రమదగమనము హంసగమనముంట్లోలియున్నదను నుపమానమును
ధ్వనిత మయ్యెడు ఇది యర్థశక్తిమూలాలంకారధ్వని. ఇందు విద్విల్లి, లలితము, అగు
శృంగారచేష్టలను నెఱుంగునది

సీ మాతృర్య ఘన మేఘమాలి కావగమ ప్ర

కాశిత హిమధామకళ యనంగ

విరహానిశీధీనీ విరమ సంప్రాపిత్

స్మిలనామోద పద్మిని యనంగఁ

గ్రోధదంతావళ ఊభవిశ్రమ పున

స్సంజాతనైర్మల్య సరసి యనంగ

సంతాపనైదాఘ సమయ నిర్గమకోర

కిత నవమాలతీ లఠిక యనంగ

తే. గాంతిఁ జెన్నారి వికసితస్వాంత యగుచుఁ

గలఁక యెంతయు దిగఁ ద్రోచి చెలువ మెసంగఁ

బేరవచ్చిన ప్రయథామ గారవించి

యున్న యత్తటి మురవైరి సన్నిధికిని

15

ఈవద్యమున సత్యభామ యపగతమనఃకాలుష్యయై సంప్రీతితో భర్తృసన్నిధౌ గంబునకు వచ్చుట కర్హింపఁబడినది,

(చాన్) మాత్స్యర్య... . కళ యనంగన్—

మాత్స్యర్య-ఈశ్వర యనెడు మనమేమహాలింగా-గొప్పమేమములవరుసయొక్క-
అపగమ-తొలఁగుటచేత, ప్రకాశిత-ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన హిమధామకళ యనంగ
గన్-చంద్రకళయో యన్నట్లు

విరహ . . . పద్మిని—విరహ-వియోగ మనెడు నిశీధిని-రాత్రియొక్క-
విరమ-తెగుడలచేత, సంప్రాపిత-పొందఁబడిన ఉస్మిలనామోద - వికాసపరిమళములు
గల; పద్మిని యనంగన్-రామరతీగయో యనునట్లు

త్రోధ. సరసి — త్రోధ-కోపమనెడు, దంతావళ-ఏనుగుచేతనైన, షోభ
విశ్రమ-కలఁతయొక్క విశ్రాంతిచేత, అనఁగాఁ గలఁత తొలఁగుటచేత, పునస్సంజాత-
మరలఁ బుట్టిన; వైర్మల్య-నిర్మలత్వము గల, సగసి-కొలనో యనునట్లు,

సంతాప . లలిక—సంతాప- (కోప) సంజ్వర మనెడు, వైదామ సమయ-
గ్రీష్మకాలముయొక్క, నిర్గమ-పోవుటచేత, కోరికిత-మొగ్గలెత్తిన, నవహుతి లలిక-
నూతనమగు జాతితీగయో యనునట్లు; కాంతిఁ జెన్నారి—కలఁక—కాలుష్యము,

అనఁగా సత్యభామ మనస్సంతాపమును విడిచి సంతోషసమాకాంతస్వాంతయై
తనపతిదెంతకు వచ్చునపుడు మేఘావృతుడై నిస్తేజఃదైయాది మేఘము తొలఁగిన
పిదపఁ జంద్రుడు ప్రకాశించునట్లును, రాత్రి కడచినపిమ్మటఁ దమ్మితిఁగ కమ్మని తా
వులు గ్రుమ్మరింప వికసించునట్లును, గజశోభముచేఁ గలఁత నొంది యది యజఁగిన
నిర్మలమై సరోవరమువందమునకు, గ్రీష్మకాలమునం దెడలచేఁ దపించి వాడి
యుండిన జాతితీగ వేసవి సన్నయరుతరము పక్షాల ప్రాయర్పణమున మొగ్గలెత్తి
నవకంఠపెరుత్తునఁ గ్రాలునట్లును జెలువారె ననుట.

అలంకారములు—రూపకానుప్రాణితమగు స్వరూపోత్పేక్ష—ఉల్లేఖము—
యథాసంఖ్యము-కావ్యలింగము

ఇందు మూఁడవపాదమున నన్నిగ్రంథములలోను 'విభ్రమ' యనియు నాలుగవ
పాదమున 'నిర్గత' యనియుఁ దారములు కాగఁబడుచున్నవి కాని వర్ణనాప్రకమ
మును బట్టి యాపారములు సమాససార్థవిధురంబులై యునికింతెసి 'విశ్రమ' యనియు,
'నిర్గమ' యనియుఁ గవి వ్రాసియుండనోపు నని యూహించి యట్లు సవరించితి.

అపగమ, విరమ, విశ్రమ నిర్గమ, అనునీపదములు సమావార్థకములు

సత్యభామకథ నారదుడు నల్లుడు

క. చనుడెంచె గలహాభోజన

ముని రుక్మిణి వీడుకొల్ప మున్నీటిజలం

బున మజ్జనాదిమాధ్యం

దినకృత్యము లాచరించి నిష్కాపరుడై

16

(వ్యా) వీడుకొల్పన్-వంపగా; మున్నీటిజలంబునన్ - సముద్రజలమునందు; మాధ్యందినకృత్యములు-మధ్యాహ్న సమయమందు; జేయవలసిన యాహ్నికములు

(వ్యా) ఇంతకుమునుపు గడియలోపలనే నారదుడు రుక్మిణియంట సత్యభామను విచ్చలవిడిం దూలనాడి యావెంటనే సత్యభామయంట భుక్తి సలుపుటయుఁబాలు దెఱంగుం నయ్యంగనం బొగడుటయు, "ననికై నం బలి నిన్నుఁబాసి చనునో" యని కృష్ణుని తడియవళగవద్యమును విరచించినట్లు నుడివి భావికార్క ఖిజావాపముం జేయు టయు, నమ్మునినాథుని గుణాశిష్యమును వ్యక్తికరించెడు ఇతఁడిట్లు సూచింపకున్నఁ గృష్ణుఁడు స్యర్థమునకుఁ బోవునపుడు సత్యభామ తన్నును రోగ్గొనిపో మ్మని భర్తను ద్రార్థింపకుండునేమో.

చ. అతనికి సత్యభామయు మురాసురవైరియు నాతిథేయ స

త్కృతు లొసరించి యుండఁగ సతీమణు లిద్దలు పల్లెరంబు వె

ట్టితి మని విన్నవించినఁ దట్టిల్లతయు ప్లలదంబు యామిసీ

వతి వెనుకొన్నకై వడిఁ దపస్వియుఁ దామును భుక్తిశాలకుఁ

17

(వ్యా) అతిథేయసత్కృతులు - ప్రత్యుత్తానానివాదసర్వ్య పాద్యాది సత్కారంబులు, పల్లెరంబు-భోజనపాత్ర, పల్లెరంబు వెట్టిర్చి-భోజనమునకుఁ బాత్రముల సిద్ధముగాఁ బఱచియుంచితమని తాత్పర్యము; తట్టిల్లతయున్ , కైవడిన్-అనువఱ కొక వాక్యము-తట్టిల్లత - మొఱపుఁదీగయును; జలదము-మేనుమును, యామిసీ పతిన్-చంద్రుని, వెనుకొన్నకై వడిన్-వెంబడించినట్లు.

అనగా నారదుడు ధవళశరీరుడై చంద్రునివలె ముచ్చుగా భోజనశాలకుఁ జనుచుండెననియు, సతనిపిలుండఁ జనిన సత్యభామ మొఱపుఁదీగవలెను, గృష్ణుఁడు మేఘమువలెను, దనరాతి రనియు భావము.

అలంకారము-ఉపమ

భోజనము

మ. చని గారుత్మతరత్నపాత్రికలఁ గంసద్వేషి సాంజాది నం
దనులు స్నాత్యకి ముఖ్యసోదరులు నానాబంధుసంతానముం
దనమ్రోల స్వసియింప మోనిపతిచెంతం దాను నర్హాసనం
బున నుండె నుజ్జయింప పీవనల సంఘోజేక్షణ త్వివఁగఁ. 18

(వ్యా) గారుత్మత రత్నపాత్రికలన్-గరుడపచ్చలచే నిర్మింపఁబడిన పాత్రము
లయందు, పీవనభిన్-విసనకణ్ణలచే

సీ. శాకపాకంబులచవులు వక్కాణించు
గతిఁ గంకడాంబులు గల్లు మనఁగ
నతివేగ మిడుఁడు మీ రనుమాడ్కి- మేఖలా
కీలతరత్న కింకిణులు మొరయఁ
గలమాన్నరుచితోడఁ గలహంగుబాడ దు
వ్వలువపింజలు ఘోష ఘోష యనంగ
నారగింపుడు మీర లని ప్రియం బాడెడు
పాలుపున మెట్టియ ల్గులకరింప
తే నలరుఁబోఁడులు వడ్డింప నచటఁ గలహం
భోజియును దాను బహు భక్ష్య భోజ్య లేహ్య
చోష్య పానీయముల మధుసూదనుండు
సారెఁ గొనియాడుచును వేడ్య నారగించె 19

(వ్యా) మేఖల-బిడ్డాణము, కలమాన్నరుచి-శాల్యన్నపు గాంతి, దువ్వలు
నలు-సన్నని చీరలు, పింజలు-కుచ్చులు భక్ష్య-భోజికి తినఁదగినవి, పిండివంటలు
(గారెలు మొవలగనవి), భోజ్య-భుజింపఁదగినవి (అన్నాదులు), లేహ్య-నాలుకతో
నాకి రుచి చూడదగినవి (పచ్చళ్లు), చోష్య-పిల్చిఁదగినవి (ఫలరసాదులు), పానీయ
ములు-త్రాగఁదగినవి (పాయసాదులు)

అలంకారములు—ఉత్పేక్షలు నాలుగు

తే. వామనేత్రాకరాంచలాపర్వతమాన
కనకభృంగారకర్కరకాముగ్రాగ

గతిగంధోదకంబుల గంపవై 0

చేతులను దేల్చె జాంధవశ్రేణితోడ.

20

(వ్యా) వామనేత్రా - (పరిచారిక లగు) శ్రీబయ్యకర్త (వామ - నుండర మగు), కరాంచల హస్తాగ్రములనుండి, అవర్ణమాన-పొయబడుచున్న; ఆవర్ణిలాష్ట్రా పదకుంభతోఽయోః' అని కుమారసంభవము, కనకభృంగార-బంగారు గిండిచెంబుల యొక్క; భృంగారమనగా, బంగారు గిండియని యర్థము, కనకశబ్దమిచ్చటస్పృష్టార్థము; కర్కరీకాముఖాగ్ర-వార్తముగల ముఖము కొననుండి, 'కర్కర్యాల్పాగళంతికా'-అని యనురుడు; గళిత-జాతిన; గంధోదకంబులన్-పరిమళజలములచే, చేతులను దేల్చెన్- చేతుల గడిగెనెను

ఈ పద్యమునందు "చేతులకు వార్చె" అని కొన్ని గ్రంథములలోను, చేతులకు వార్చె" అని కొన్నిటిలోను భావములు గానబడుచున్నవి. వానికర్థము పొసంగ లేదని "చేతులను దేల్చెన్" అన నీరారామాదాద్యులు తన పొత్తమున నవరించి యున్నారు ఆ పాఠము గైకొనదగియున్నది

చేతులకు వార్చెన్-అనగా చేతులను గడిగెనెనని యర్థము దెప్పవచ్చునని తోచెడు

క అప్పుడు కాంబూలంబులు

గప్పురమును జాలవల్లికల బడలులచే

నిప్పించె బంధుకోటికి

నప్పదృదళాయతాక్షుఁ డంతట సతియున్

21

(వ్యా) కప్పురమును-ఘనసారమును, జాలవల్లికలన్-చిల్లపులనిచేసిన తముల పాకుల పల్లెములయందు.

తే. అంతిపురమున నుచితకృత్యములు దీర్చి

చంద్రశాలాస్థితం దై నశారికడకు

సంతసంబున వచ్చి యా సంయమిండు

నడుగులకు నెఱుగుడు నతఁ డాదరమున

22

(వ్యా) ఎఱుగుడున్-నమస్కరింపగా, 'ఎరగుడు'నని లఘురేఖమును గొడు ప. ఇట్లనియె.

23

నారదుని దీవనలు

మ. పతి నీవై విహరింపఁగా జనము సంభానింపఁగా బంధునం
తతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంత ల్పూచి లజ్జింపఁగా
నతులప్రాభవవై భవోన్నతుల ప్రోవై యిట్లు వర్తించు నీ
కితరస్త్రిజనబుద్ధి దీవనలు నే నే మిచ్చెద న్నానినీ 24

(వ్యా) ఇతర స్త్రిజనబుద్ధిన్-సామాన్యస్త్రిజన మను తలంపుతో, నే నేమిచ్చెద
దన్-నేనేమియ్యఁగలను, అనఁగా నన్నిట ధన్యురాలవగు నిన్ను నేను క్రొత్తగా నేమని
దీవించు ననుట

మ. అని కై నం బతి నిన్నుఁ బాసి చనునో ప్రాణంబు ప్రాణంబుగా
నిన్ను మన్నింపఁడో నీమనోరథంబుల న్నెయ్యంబుతోఁ జేయఁడో
చనపు ల్నివలె నెవ్వరేఁ గనిరో నీసాక్షాగ్య మింతంతయే
నినుఁ బోలంగల రబ్బగంగు లన వింటే యెందు సాత్త్విజితీ 25

(వ్యా) అని ..చనునో—ఈవాక్యము భవిష్యత్కాలమును సూచించును
కృష్ణుడు పారిజాతవృక్షమును దెచ్చుటకై స్వర్గమునకుఁ బోయి దేవేంద్రునితో యుద్ధ
ముఁ జేయునపుడును సత్యభామను దనవెంటఁ బోదొక్కిని పోయెను

ఈపద్యమునఁ బ్రభుపాదఁ యనఁ ద్రావయతి ప్రాణ మనుచోట 'ప్రా +
ఆనము' అని పదవిభాగము

క. అటు లైనను గా ని మ్రో
కుటిలాలక నీకు మగఁడు గోరినకోర్కుల్
ఘటియించుఁ గాక తా నెం
తటికార్యం బైన దించి నాదీవనలక 26

(వ్యా) ఈపద్యమువలన నారదమహర్షి సత్యభామను దీనిగు వ్యాజమునఁ
పారిజాతవృక్షమును దెచ్చియిచ్చునని శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామతోఁ జేసిన పత్తిజ్ఞు ను
వేర్చు సంకల్పమును దృఢీకరణము చేసి నని యెఱు గుపది

క అని పలికి శారీర గనుగొని
దనుజాంతక పోయివచ్చెదను ముఱవకుమీ

నను నాపుడు గోపవధూ

జనవంచకుఁ డనియె గార్యసంఘటనేచ్చటా.

27

(వ్యా) కార్యసంఘటనేచ్చన్ - తా నుద్దేశించి కార్యమును నెఱవేర్చు తలఁ
పుతో

చ. అదితి మొఱంగి కుండలము లానరకుండు హరించె వాని నే

గదనములోన ద్రుంచి యవి గైకొని దాచితి నాటనుండియుం

బదిలముగాఁగ నన్నడుగ బంపనికారణమేమి లాతినే

యిదె చనుదెంచి యిత్తు ననుమీ శతమన్యునితోడ సంయమి.

28

ఈ పద్యమునందుఁ గృష్ణుఁ డమరావతికిఁ జనుట కొకవ్యాజమును గల్పించి
దేవేంద్రునకుఁ దనరాక నెఱింగించి పుచ్చుట దెలుపఁబడినది

(వ్యా) మొఱంగి-వంచి, కుండలములు-శమ్మలు, లాఠినే-ఁనుదనా,
నే నుపేక్షించునగుదా యనుట, ఇదె-త్వరితముగానే, ఇటఁ గృష్ణుఁడు దేవేంద్రున కి
సందేశవార్తను నారదమహర్షితోఁ జెప్పిపండుట యమ్మాని కత్యంతసంతోషదాయకంబని
తెలియునది

సాయంకాల వర్ణనము

చ చని వినయంబుతోడఁ గలహాళనసంయమి వీడుకొల్చి యం

గనయును దాను నచ్చట జగత్పతి జూడపువేడ్క నున్నచో

దినకరమండలం బపరదిగ్గికూటముఁ జేరె యాదవీ

జన మదిరారసారుణ విశాలదృగంచల వంచక చ్చవిఁ

29

ఈపద్యము మొదలుగ మాఁడుపద్యములలో సాయంకాలవర్ణనము చేయఁబడినది

(వ్యా) యాదవీజన .... ఛవిన్ - యాదవీజన - యదువంశశ్రీల
యొక్క, మదిరారన-మద్య(ప్రాన)ముచేత, అరుణ-ఎఱ్ఱని, విశాల-వెడల్పైన, దృగం
చల-కనుగొల్గులను, వంచక-మోసగించు, తిరస్కరించు; అనఁగా వానికి సమానమైన
యనుట, ఛవిఁ-కాంతితో

అలంకారము—ఉపమ.

ఉ ఆయతశేషము ల్లటిగి యంబుజజాంధవుఁ డస్తనీమకుం

బోయినఁ బాచి వేచిన తమోవిభుఁ డంచ దినాంతయోధుఁ డి

చాయఁ దదీయపత్నిఁ బెలుచుం బడసిడిచికొంచుఁ బోయెడుం
గో యనుమాడ్కి నంతట శకుంతరవంబు నెలంగె నెల్లెడఁ, 80

ఈపద్యమున సాయంకాలమందలి పక్షులకలకలారావములు వర్ణింపఁబడినవి

(వ్యా) అయితేజ మల్-అధిక మైనకాంతులు, తతిఁగి-తగ్గి, నశించి, వేచిన-
కాచికొనియుండిన (సూర్యుడెప్పుడు గ్రుంకునాయని పొంచియుండిన), తమోవిభుఁడు
చీకటియనురాజు, అంపన్ - అజ్ఞాపింపఁగా, దినాంతయోధుఁడు - సాయంకాలమనెడు
వీరభటుఁడు, తదీయపత్ని - అతనిభార్యయగు, రుచాయన్ - ఈభార్యదేవిని (నీడ
ననుట), పెలుచన్ - క్రూరముగా, పడసిడికొంచున్-భూమిపైఁ బడద్రోసి లాగి
కొనుచు, కో యనుమాడ్కిన్-కుయ్యో అనుచందమున

అలంకారము—స్వరూపోత్ప్రేక్ష-రూపకోత్సాహము
'నాయ' అనుచో శ్లేషమాలకము

చ ఇనుదెసఁ బూడ నోడి తల లెత్తక నీడఁ దదీయబింబముం
గని వగ జక్కవ ల్మొగమొగంబులు సూచుచుఁ గుంది మూర్ఖఁ జెం
దినదెసఁ బూడ లేక జలదేవత హా యని కన్ను మోడ్చె నా
వనరుహము ల్మూడింగె సహవాసులదుఃఖము నెయ్యగి రోర్తురే. 81

ఈ పద్యమునఁ జక్రవాకపక్షులదుఃఖమును దామరసపుష్పములు ముకుళించు
టయు వర్ణింపఁబడియే

(వ్యా) జక్కవలు - చక్రవాకపక్షులు, మొగమొగంబులు సూచుచున్ -
ఒండొరులముఖంబులఁ గనుఁగొనుచు (తమహితఁదగు సూర్యుడస్తమించెనే యని దుఃఖ
ముతోననుట); ఇచ్చటఁ దామరలు జలదేవతలయొక్క నేత్రములుగాఁ జెప్పఁబడియే.

ఇలతవతికును హేతుశ్రేష్ఠాలంకారము.

"సహవాసుల దుఃఖము నెయ్యగిర్రురే" - ఇచ్చట నర్థాంతరన్యాసము - వీనికి
సంకరము.

అంధకార వర్ణనము

చ. తనువున సంధికారపుమదం బలమి న్నను భద్రదంతికి
స్థానసినఁ జిందరేగి తపనుం డనుమాపుతుఁ గ్రుంకుమెట్టలో

య సురల వైచిత్ర్యం గలిగి యచ్చట నెత్తురు గ్రక్కెనో యనం
గనుగవ గోరగింపఁ బొడకట్టె సముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్ 82

ఇదట సాంధ్యరాగము వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) తనువునన్ - (ఏనుగు) శరీరమునందు, అంధకారిపుమదంబు-చీకటి
యనెడుమదము, అలమిన్ననుభద్రదంతిన్ - ప్రసిద్ధమైన యాకాశమనెను భద్రజాతి
యేనుగునకు, ఏనుగుజాతులు యూడు - భద్రము, మంద్రము, మృగము, మొన
సిసన్-అతిశయింపగా, చిందరేగి - విఘ్నంబించి, తపనం దను మావుతున్-సూర్యుఁ
డనెడుమావటివాని, క్రుంకుమెట్టలోయన్-అస్తాదియొక్క కోనలో, ఉరలవైచిత్ర్యన్ -
'ఉరుల' అనిరూపాంతరము-దొడ్డనట్లుపడి, దోయగా, నొగిలి-నొచ్చి, కోరగింపన్ -
మిఠుమిట్లు గొలుపునట్లు, సముజ్జ్వ - ప్రకాశించెడు, సాంధ్యరాగముల్-సంజెకెంజాయలు

అలంకారము—రూపకోలాపిత మగు స్వరూపిత్రేక్ష.

'మావుతున్' అను పదమును సీతారామాదాచ్యులు 'మావటిన్' అని సవరించి
యున్నాడు 'మావుతున్' అనుపదము సరియైనదనియే తెలియునది

మ ఒకభృంగంబు పరాశిసీమదనతంత్రోన్మాది ప్రాణేశ్వరిన్
మకరందాసవమత్త సబ్దగృహసీమం బెట్టి తాఁ బోయి సం
జకడ స్వచ్చి తదానమన్ముకుళ మేజాడం జొర న్రాక యా
మికుఁడో నాఁ దిరిగెం గొలంకురమకు నేర్చె లెంతహీనంబొకో. 83

(వ్యా) పరాశిసీమదనతంత్రోన్మాది - పరశీయ యగు నాఁడుతుమ్మదతోడి
మన్మథప్రీతిలయందు వెట్టిపట్టినదగు, ఒకభృంగము-ఒకమగతుమ్మెద, మకరందాసవ
మత్తన్ తేనెయనెడు కల్లును ద్రావుటచే మడించిన, ప్రాణేశ్వరిన్-భార్యను, అబ్ధిగృహ
సీమంబెట్టి - తమ్మియనెడు తనగృహమునం దుంచి, తాఁబోయి - (అన్యభృంగాంగనా
సంగమలోలుపుఁడై) చని, సంజకడన్ వచ్చి - సాయుకాలమునందువచ్చి; తదానమ
న్ముకుళము-అవంగియున్న తామర మొగ్గను, ఏజాడన్-ఏవిధముచేతను, చొరన్ రాక -
చొచ్చుటకువీలకే; యామికుఁడోనాన్ - రాతియందుఁ దిరుగు తలవరియోయన -
జాముకావలివాఁ డిటు; తిరిగెన్ - చుట్టెను, గొలంకురమకున్ - సరోవత్పీఠి ,
మే లెంతహీనంబొకో-అభ్యుదయ మెంత తగ్గి దో. సరోవరలక్ష్మియం దిట్టి భృంగము
వసించుట యామె యభ్యుదయమునకుఁ గోఱంతగదా యని ఛాపము

ఇచటఁ "బరాశిని .. న్మాది" యనుటచే భృంగంబునందు దక్షిణాయకత్వ
మారోపింపఁబడియె

అర్థాంతరము 'కొలంకురమకున్' అనుమాటలను 'యామికుఁడో నాఁదిరిగెన్-
అనుదానితోఁజేర్చి యన్వయించుకొని యిట్లర్థము చెప్పనగు —కొలంకురమకున్ -సరో
ఽశ్మితి, యామికుఁడోనాఁదిరిగెన్-తంవరియోయనునట్లు చుట్టులిరిగెను మేలెంతహీనం
బొకొనుభమును బడయఁ గోరినవారె డెంత హింసస్థితికి వచ్చెనో యని భావము.

అలంకారములు —ఉత్పేక్ష-అర్థాంతరన్యాసము పీఠికి సంస్పృష్టి

నీ దినవారి రాశి మా పనుమౌని గ్రోలంగ
నడుగునఁ గనువట్టునస లనంగఁ
గ్రుంకుమెట్టడవిఁ గొల్కొనిన సంధ్యావహ్నిఁ
బొడమిన దట్టంపుఁబొగ యనంగఁ
దనమణి వడిపోవ ధరణితలంబున
నెమకంగ వచ్చిన నింగి యన్గ
నలయక్క లనియెడి వలరాజుగెలుపు వ్రా
లైలియఁ బూసినమహిలేప మనఁగ

లే. వృద్ధవారవితాసీనీనిసరమునకు
నవలితంకరణౌషధం బనఁగ జార
నలిసముఖుల కదృశ్యాంజనం బనంగ
సంధకారంబు జగ మెల్ల నాక్రమించె

84

ఈపద్యమునను బై రెండుపద్యములందును సంధకారవ్యాప్తి వర్ణింపఁబడియె.

(పూర్వ) దినవారిరాశిన్-పగలను సముద్రమును; మాపనుమౌని-రాత్రి యను
మునీ (ఆగస్త్యుఁడనుట); గ్రోలంగన్-పానముచేయఁగా; అసలు-బురద, గ్రుంకుమెట్ట
డవిన్-ఆస్త్రాద్రియందలి వనమునందు, కొల్కొనిన-ప్రజ్వరిల్లిన - క్రమ్మిన; సంధ్యా
వహ్నిన్ - సంధ్యయనెడు నగ్నియందు, తనమణి-ఆకాశముయొక్క మణి-నభోమణి
యగు సూర్యుఁడనుట, పడిపోవన్ - ధరిపోవఁగా (ఆస్తమింపఁగా నని భావము),

నెమకంగన్ - చెదకుటకు, నింగి - కాళము, ఆకాశమును నీలవర్ణముగావర్ణించుట కవిసంప్రదాయము, వలరాజుగెలుపువాల్ - మన్మథునియొక్క విజయాక్షరములను, తెలియన్ - ప్రకాశమగుటకై, మషీలేపము - నల్లనిమసిపూత, అసంగ దాటియాకుల మీదనైనను శిలాభుజిములనైనను వ్రాయబడియుండు సక్షరములు తెస్సగా దెలియుటకై వానిమీద మసిపూయుట లక్షప్రసిద్ధము, వృద్ధవార .. విసరమునకున్ - మునులిటోగమువారి సమూహమునకు, అపరితంకరణౌషధ బనంగన్ - అపరితంకరణ - నెరయకుండునట్లు చేయనట్టి, ఔషధంబునంగన్ - మందోయనునట్లు, జారనశనములు లకున్ - వ్యభిచారిణులకు, అదృశ్యాంజనము ఇతరులకుఁ దాము కనబడకుండఁ జేయుకాటుకయో యనునట్లు.

అలంకారములు — దూలకోల్తాపితస్వరూపొత్ప్రేక్షలాలు, ఇది మాలోత్ప్రేక్షయనంబును, ఉల్లేఖము — వీని కంగంగిభాషము లేమిచే సంస్కృష్టి

రూపద్యమున వర్ణింపబడిన క్రిమమువలనఁ గ్రమముగా నింధకారము సాంద్రమయ్యె ననుట గమ్యము

నీ, చిలుక తేరును నల్లచెఱుకువిల్లును గల్వ
నిరితూపు నిత్తుము మరుడ నీకు
వనమాలికయు నూత్న వంశనాళమును భిం
చము సమర్పింతుము శారి నీకుఁ
గప్పుఁగప్పడమును గస్తూరియును గాటు
కయు నివేదింతుము కాళి నీకు
నేరేడుఁబండ్లు వినీలచామరలు దూ
ర్వలు నొసంగుదు మిథవక్త్ర) నీకు

తే, నిట్టిలోకోపకారికి నిరులదొరకుఁ
జంద్రసూర్యుదిదుర్దోష శాంతి వొదలి
నిత్యత వహింపఁ జేయంగ నేర్తురేని
యనుచుఁ బ్రార్థించి రభిసారికాబ్జములు.

(వ్యా) చిలుక, చెఱకు, నల్లఁగలువపువ్వు, ఇవి మన్నుడునకు రథమును, విల్లును, బాణమును నగుటచే నతనికిఁ బ్రయమైన వస్తువులనే యుపాయనములుగా నమర్చింతు మని యభిసారికలు వేడుకొని రని భావము. ఇట్లులే కదవలకు నరయునది

వంశనాళము-పిల్లనగ్రోవి, పింఛము-నెమలియొకలకుంచె, కప్పుఁగప్పడము-నీలవస్త్రము, చామరలు-చామరములు, ఈపదము కంఠరాదులలోఁ జేరినది, ఇరులు దొరకుకా-చీఁకటి యనెడు ప్రభువునకు, చంద్రసూర్యాదిదుర్దోషశాంతి-సూర్యచంద్రాదులనెడు దోషముల నివారణము, పొదలి-ఘటిల్లి, నిత్యతపహంపన్-శాశ్వతస్థితి యొనరునట్లు, అనఁగా సూర్యచంద్రప్రకాశము లేక యెల్లప్పుడును నంధకారమే యుండునట్లు మీ రనఁగ్రహింతురేని యని భావము, అభిసారికాబ్జములు-అభిసారికలగుస్త్రీలు, అభిసారిక లనఁగాఁ బ్రియునిఁగూర్చి సంకేతస్థలంబున కరుగువనితలు.

“కామారాభినరేత్కాంతం సారయే ద్యాభిసారికా” అని లక్షణము.

ఇక్కడఁ దమోభిసారిక లని యెఱుంగునది

(వి) ఇట మన్నుడు మొదలగుదేవతల కుపహారముగా నమర్చింతుమని యభిసారికలు చెప్పినవస్తువులన్నియు నల్లనివనియు నాయాదేవతల కుండు వస్తువులనే వారి వారి కర్పింతుమని వేడుకొని రనియుఁ బ్రతియునది.

నల్లనివస్తువులనే దేవతలకు నమర్చింతుమనియు వారును దమ కనుగ్రహించి నల్లని చీఁకటినే దయసేయుఁ డనియు నభిసారికలు కోరుట సరసము.

చిలుక పచ్చనిరంగు గలదైనను బచ్చనిరంగులను నల్లనివిగా వర్ణింపుట కవి సమయము

“మాతా మరః శశ్యామా మాతంగీ మదశాలినీ,

కుర్యా త్కృతాక్షం కల్యాణీ కదంబవనవాసినీ”

— అని కాళిదాసుని దేవీస్తవము.

‘శుకాంగసీలోపలనిర్మితానాం’

— అని మాఘుఁడు

‘సూర్య చంద్ర’ అకుటకు యలితార్థము‘చంద్రసూర్య’అని ప్రయుక్తము.

అలంకారము—ససము.

దీ ప వ ర్ణ న

చ. మొనసిన డిపికానికరము ల్లహకార్యగతాభిసారికా

వనితల యూర్పుగాడ్పుల నెవంబునఁ గంపము నొంద నోడకుం

(7)

డని తిమిరంబు తా నభయహస్తము లిచ్చె నసంగ వానిపైఁ
గనుఁగొనఁ బొల్పె నంకురితకజ్జలవన్న వధూమమాలికల్ 98

(వ్యా) గృహకార్య . . . వనితల—గృహకార్యగత—ఇంటి పనులయందుఁ బ్రవృత్తించిన, అభిసారికావనితల—అభిసారికలగు స్త్రీలయొక్క, ఊర్పుగాద్దుల—శ్వాస వాయువు లనెడు (అనఁగా నిశ్వాసవాయుప్రసరణముచే ననెడు), నెపంబునకా—నెపమున, వ్యాజసుచేత, కంపమునొందక—చలింపఁగా, ఓడకుం డని—భయపడకుండని, అంకురిత. . . మాలికల్—అంకురిత—మొలచిన, కజ్జలవత్—కాటుకతోఁగూడిన, నవధూమమాంకల్—కొ బొగల వరుసలు, పొల్పెన్—ప్రకాశించెను

‘అంకురితకజ్జలముల్ నవధూమమాలికల్’—ని ముదిటిగ్రంథములలోఁబారము కానఁబడఁచున్నది. అప్పుడును లై చుట్టలే యర్థము

అనఁగా గృహకార్యములయందు వ్యక్తలగు నభిసారికలు నాయకులచెంతకుఁ బోవఁ దలఁగిమిదే జింతాకులస్వాంతలై నిట్టూర్పులు విడువ వానిచే దీపములు కదలఁగా నంధకారము దీపములనుగని ఘనపక్షకు డని యభయహస్తములిచ్చెనో యన్నట్లు దీపములపై నల్లనిధూమమాలికలు ప్రకాశి చె నని భావము

అలంకారము—స్వరూపోద్భ్రష్ట, అవహ్న వాన్మ ప్రాణితము

(వి) ‘నెపము’—నెపముగకు రూపాంతరిము, దీనికిఁ బ్రయోగము
“చివుడఁగెమ్మొవి చిఱుఁగాటు నెపము గాఁగ”

—శృంగారనైషధము ఆ 8.

ప, న, లకు యశిచెల్లవని కొండలిరుకమైనను నిక్కడఁ బ్రాస యతియగుటచే శ్రీనాథుఁడు నెప మని వకారమధ్యముగానే ప్రయోగించెనని తెలియవలయు కావున నందితిమ్మన తన కార్యమునం దెచ్చుటను ‘పవ’లకు యతి గూర్చని కారణముచే నిక్కడ నెప మనయే ప్రయోగి చె నని యెఱుంగునది

అంధకార మభిసారికావనితలకు నభయహస్తమా నిచ్చెనను భావమును గమ్యము

సశ్చరములు

సీ, కార్కొన్న కటికిచీకటిమొగుల్పొత్తంబు
గురిసిన వడగండగంపు లనఁగఁ

గవజ్జకవలు వాయఁ గరనాళములఁ జందు
 రుం డూఁడుపటికంపు టుండ లనఁగ
 నెల్లడ మిన్నేటియిసుమున వచ్చర
 కొమ లిడ్ల వెన్నెలకుప్ప లనఁగఁ
 దెలివి వెన్నెల వెండితీవెలు నిగిడించు
 చదలుకమ్మచ్చు బెజ్జము లనంగ
 జగము గెల్వంగ దండెత్తు మగనిమీఁద
 లీల రతి చల్లదీవనఁబ్రా లనంగ
 వేడివెలుఁ గెండఁ గ్రాఁగిన విన్ను మేన
 నెక్కొను చెమటబొట్టునాఁ జుక్క లమరె

37

ఈ పద్యమునందు నక్షత్రములు వర్ణింపఁబడినవి

(వ్యా) కార్కాన్న - క్రమ్ముకొనిన, దట్టమైన, కటికిటికటి - గాఢాంధకార
 మనెను, మొగుల్పోతంబు-మేఘబృందము, కురిసిన-వర్షించిన, కవజ్జకవలు-చక్ర
 వాకమిథునములు, పాయన్-జరవిచ్చుటకై, కరనాళములన్-కిరణము లనెడు గొట్టముల
 మూలమున, చందురుండు-చంద్రుఁడు, డిఁడు-వెలికిఁజిమ్ము, ప్రయోగించు, పటి
 కంపుటుండలు-స్పటికపుగుండ్లు.

అనగా సాయకాలము రాఁగాఁ జక్రవాకమిథునము లొండొంటి నెడఁబాసిరే
 యెల్లను విరహఁబురఁ బరితపించును గావున నమ్మిథునములు విచ్చుటకై చంద్రుఁడు
 తనకిరణము లనెడు గొట్టములచేత వానిపైఁ బ్రయోగించిన చిన్నస్పటికపుగుండులతో
 యను నట్లు నక్షత్రములు ప్రకాశి-చెనని భావము.

ఎల్లెడన్-అంతటను, మిన్నేటియిసుమునన్ - ఆకాశగంగా సైకతమున; అచ్చర
 కొమ్మలు-అప్పురోచనతలు, ఇడ్ల-డించిన; వెన్నెలకుప్పలు-బాలకృతావిశేషము,

బాలికలు వెన్నెలరేలు సైకతస్థలమునఁ గుమిగూడి వెన్నెలకుప్పలను బాల్యక్రీడ
 లాడుటకై యచ్చుటచ్చటఁ బోసిన యిసుకకుప్పలలో యన్నట్లు నక్షత్రములు ప్రకాశించె
 నని భావము.

దెలివివెన్నెల-స్వచ్ఛమైన వెన్నెల యను, వెండితీవెలు - వెండితీరగలను, నిగి
 డించు-సాగఁజేయు, చదలుకమ్మచ్చుబెజ్జములు-అరాళమనెడు కమ్మచ్చునందలి సన్న

రంద్రములు, కమ్మచ్చు—(కమ్మి + అచ్చు)—స్వర్ణకారులు వెండి బంగారు తీగలను దీయటమై యుపయోగించెడు సన్ననిరంద్రములుగల యినుపవట్టము

చంద్రకిరణములనెడి వెండితీగలను సాగిండుటమై యుపయోగించెడు నాకాశ మనెడు కమ్మచ్చువెజ్జముతోయరువట్టు నక్షత్రములు ప్రకాశించెనని భావము

దీపనద్రాలు-ఆశర్వాదాక్షరాలు, వేడివెలుగెండన్-సూర్యాతపముజేత, క్రాఁగిన-తపించిన, విన్నుమేనన్-అకాశముయొక్క శరీరమునందు, నెక్కొను-పొడమెడు; పాదుకొను

అలంకారము—రూపకోత్థాపితములగు స్వరూపోద్భేత్త లాఱు, ఉల్లేఖము, వీనికి సంస్పృష్టి

చంద్రోదయము

ఉ యామవతీకళత్రు నుదయావసరంబునకంటెఁ బాండిమ
శ్రీ మును దోఁచెఁ దూర్పుదెస సిద్ధము కృష్ణుఁడు పారిజాతముఁ
భామినికై హరించు నని పాయనినెవ్వగ నింద్రరాజ్యల
క్ష్మీముఖమండలంబున వసించిన వెల్లెదనంబుకై వడిన్ 98

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రోదయమునకుఁ బూర్వము తూర్పుదిశ తెల్లనగుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సిద్ధము-నిశ్చయముగా, హరించునని-తీసికొనునని (తలచి). పాయని; నెవ్వగన్-విరువని మహాదుఃఖముతో, ఇంద్రరాజ్యలక్ష్మీముఖమండలంబునన్ - ఇంద్రుని రాజ్యలక్ష్మీయొక్క ముఖమండలమునందు, వసించిన—కూడిన, వెల్లెదనంబుకై వడిన్-పొందునవర్ణమాయనునట్లు, యామవతీ , సరసంబునకంటె - యామవతీకళత్రు-చంద్రునియొక్క, ఉదయావసరంబునకంటె - ఉదయకాలమునకంటెను, 'కంటె' వర్ణకమునకు ముందు నగాగమము వచ్చినది. 'తత్కృతుశతంబున కంటె సుతుంధు మేలు' అని యాదిపర్వమున నన్నయభట్టు ప్రయోగము మును-ముందుగా, తూర్పుదెసన్-ప్రాగ్దిశయందు; పాండిమశ్రీ-తెల్లనికాంతిసంపద; తోఁచెన్-కారణమైన

స్వరూపోద్భేదాలంకారము, "కై వడిన్" అనునది యుపమావాచకబద్ధమైనది నిది యుద్భేదోద్భేదోత్కమని తెలియవలయు దీనికిఁ బ్రమాణము 1 ఆ 109 పద్యము త్రిందఁ బ్రాయఁబడియున్నది

సీ. తెరలి చీకటిమాను గెడవంగ నిక్కిన
 సమయగజంబు దంతము లనంగఁ
 జదలుగేదగితూర్పుతుదకొమ్మ నరవిరి
 యై కానిపించు పూ రేకు లనంగఁ
 బొడుపుగుబ్బలి నెలపురిటింటి యిడుపునఁ
 జటచిన గందంపుఁ జుట్ట లనంగ
 మరునిముందట బరాబరి సేయుకంచుకి
 కులముచేతుల వెండిగుదె లనంగఁ
 తే గై రవములకు వెన్నెలనీరు వలువఁ
 బూని చేర్చిన పటికంపుదోను లనంగఁ
 గ్రమముతో శీతకరమయూఖములు గగన
 భాగమునఁ గొన్ని యల్లనఁ బ్రాకుదెంచె

౨౨

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రోదయమునకుఁ బూర్వము చంద్రకిరణము లుదయించుట నర్థింపఁబడినది

(వాగ్ధి) తెరలి-విజృంభించి, చీకటిమానున్-అంధకారమనెనుచ్ఛమును, తెడంగన్-పడఁద్రోయుటలై (నశింపఁజేయుటలై యనుట); నిక్కి — (ఆగమముతోఁ) జూచిన, సమయగజంబు-కా మనెను గజముయొక్క, దంతము లనంగన్-దంతముతో యనునట్లు

చీకటియనుమాకును జడఁద్రోయుటలై కాలమనెను గజము నిక్కఱబడిచిన దంతముతో యనునట్లు చంద్రకిరణము లొప్పెనని భావము.

చదలుగేదగి-ఆకాశ మనెను మొగలిచెట్టి, తూర్పుతుదకొమ్మన్-ప్రాగ్విశయందలి కొనకొమ్మయందు, అరవిరియై-సగము వికసించినదై, కానిపించు-కాఁబడుచున్న, పూరేకు లనంగఁ - కుసుమదళముతో యనునట్లు

అనఁగా నాకాశము మొగిలిచెట్టువలె నుండెననియు నందుఁ దూర్పువిశయందలి కొనకొమ్మతో సగము వికసించిన పూలరేకులవలెఁ జంద్రకిరణము లొప్పె ననియు భావము.

పొడుపుగుబ్బలి-తిదయాద్రీ యనెడు, నెలపుకుటి-చంద్రప్రసూతిగృహము ' యొక్క, ఇడుపునన్-గోదలపార్శ్వములందు, చలవిన-పూసిన, గంధంపుఁబట్టలు-- చందనపుబాఁతలు

ఆనఁగా నుదయాచలము చంద్రునిఁ బ్రసవించు గృహమువలె నొప్పె ననియు నందలి గోదలపై బూయఁబడిన చందనచర్మతో యన్నట్లు చంద్రకిరణములు ప్రకాశించె ననియు భావము

మరునిముందఱన్-మన్మథునియెడుట, బరాది సేయు-పాచ్యరిక సేయుచున్న, కందుకికులము-పాగ్గల్లనమూహముయొక్క (పాగ్గడి-అంతఃపురపుఁ గావలివాఁడు), చేతుల-హస్తములయందు ధరించియుండు, వెండిగుదెలనంగన్ - వెండికట్టలతో యను నట్లు.

ఆనఁగాఁజంద్రుడయినమయమున రేలుజనులను మోహపరపలఁజేయుటలై మన్మథుఁ డనురాజు వెదలివచ్చుచున్నాఁడనియుఁ దదాగమనమయంబున జనులకు పాచ్యరికలు చేయ కందుకులు చేతులందు ధరించిన వెండికట్టలతో యనునట్లు చంద్రకిరణము లొప్పురె ననియు భావము

రైరవములకున్-కలువలకు, వెన్నెలనీడు-వెన్నెలయనెడుజలమును, వలసన్ - (కట్టటలై) - ప్రవహింపఁజేయుటలై, పూని చేర్చిన-ప్రచుత్నముతోఁ గల్పించిన, పటికంపుదోను లనఁగన్-స్పటికమయము లగుకాలువగొట్టములతో యన, దోని-చూము లాలున, ఇక్కడ గొట్ట మని భావము.

ఆనఁగాఁ గలువఁగలకు వెన్నెలయను జలముఁ గట్టుటలై యేర్పఱచిన స్పటిక మయ మగు దోనులతో యనునట్లు చంద్రకిరణము లొప్పురె నని భావము

శీతకరమయాభములు - చంద్రకిరణములు, అల్లనన్ - మెల్లఁగా, చిన్నగా, ప్రాఁకుఁడెంచెన్ - పైకి వచ్చెను, "ప్రాఁకుఁడెంచు" అను శ్తమునఁ దెంచుభావు ప్పార్థమున వచ్చినది; ఇది శబ్దపల్లవ మనఁబడుచు, ఇట్లు ఏగుదెంచు, చనుదెంచు, పోవు దెంచు, అడదెంచు, మొలతెంచు మొదలగుశబ్దంబు లరయునది

అలంకారము- - రూపకోఠాపితములగు స్వదూపోత్త్రేక్ష లైదు, తిల్లేఖము - పీనికి సంస్పృష్టి

తే అమరు లమృతాంబునిధిఁతోని యమృతరసము

వెండిచేరులఁ బటికింపుఁగుండ కట్టి

చేదుకొనియెదరో నాగ శీతరోచి

మెలుగుమెయిలోన యల్లన మిన్ను వ్రాచె

40

ఈ పద్యము మొదల లాఘవపద్యములలోఁ జంద్రోదయము వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) అమరులు - దేవతాశ్రీలు, అమృతాంబునిధిలోని - అమృతసముద్రమునందలి, అమృతరసమున్ - అమృతమును నీటిని, వెడిచేరున్ - వెండిత్రాళ్లచేత పటింపుఁగుండన్-స్పటికభాండమును, కట్టి - (వెండిత్రాకులకుఁ గట్టియునుట) చేదుకొనియెదరో నాగన్ - పైకిలాగుదున్నారో యనునట్లు, శీతరోచి - చల్లనికిరణములు గలవారాడు, చంద్రుఁడు, మెలుగుమెయిలోన-రశతశలాడు శరీరముతోడనే, అల్లనన్-మెల్లఁగా, మిన్నువ్రాచెన్-మిన్ను + వ్రాచెన్, ఆశాముచందఁ బైకివచ్చెను

అనఁగా నమృతసముద్రమునందుండి యమృతరసమును దేవతాశ్రీలు చేదుటవై యుపయోగించిన వెండిత్రాకులవలెఁ గిరణము లొప్పెననియు, వానికిఁ గట్టిన స్పటికపుఁగుండయొనన్వట్లు చంద్రబింబము వెలువారెననియు భావము

(వి) 'అమరులు' అనుపదమున తేకపదనరూపము "అమరు" అనియైయు, "అమరి" యనియై నుండవచ్చును లోకమున నీళ్లు చేదువ్యాపారము శ్రీలదోపున నీవద్యమందు "అమరులు" అనుపదమునకు దేవతాశ్రీలని యర్థముదెప్పుటయే చమత్కారమనియు, గవిహృదయ మనియుఁ దెలియునది

రూపకోత్థాపిత మగు సుత్రేక్షాంకము

చ అమరులబోనపుట్టిక సహస్రమయూఖుని ఖోడుకోడె సం

తమసము వేరుచిత్తు కుముదంబులచక్కిలిగింత పుంశ్చలి

సమితికిఁ జుక్క వాలు నవసారసలక్ష్మి దొలంగుకాన్, తో

కములకు గుండెతల్లడము కైరవమిత్రుఁడు దోచెఁ దూర్పునన్ 41

(వ్యా) అమరుల-దేవతలయొక్క, బోనపుట్టిక-ఆహారముందెడుగంగ, (బోకము బోజనశక్తిభవము); సహస్రమయూఖుని-సూర్యుఁ, (తొడుకోఁబెట్టి యగుదూది)-త, సంరమసము-అంధకారముయొక్క, వేరుచిత్తు - నిర్మూలముచేయువారాడు, నాశకుఁడు, కుముదంబుల-కలువలయొక్క (కలువలననుట), చక్కిలిగిత-నవ్యభేయువారాడు, 9నఁగా సంతోషపఱచువారు, పుంశ్చలీసమితికిన్ - జారిబులనమూహమునకు, చుక్కవారు-చుక్కయెదురు, అనఁగా నదిష్టసూచకమని భావము, నవసారస-స్థి-త్రోతయగుతమ్మి

సిరియొక్క, తొలంగుబావ-తొలంగుమఱిది బావ వచ్చినప్పుడు వదిలి సంకోచముతోఁ
దొలంగుట యాదారము గావునఁ దొలంగుబావ యనగా దవ్యుగాఁ జరఁజేయు బావ
యని యర్థము - ఇక్కడ శత్రువని భావము, అనఁగాఁ గమలలక్ష్మిని సంకోచింపఁ
జేయు మఱిదివలెఁ జంద్రుఁడైనాఁడని భావము, కోకములకున్-చక్రవాక పక్షులకు,
గుండెలదము-గుండెదిగులు

ఈ పద్యమునఁ బ్రసాదమును కావ్యగుణము

ఉ సొందుగఁ బశ్చిమాబ్ధితటభూస్థలి సంశుమదంశుమత్సలా
కందము వాసరాంతహతికప్రవరుం డిడ సాంధ్యవారిభృ
త్కందశము ల్తమోదశయుతంబులు నై గెల పండి వ్రాలె బూ
ర్ణేందునిపేరఁ బ్రాచి నది పేతువు వెన్నెల కల్మికల్మికిన్. 42

(వ్యా) పొందుగన్-చక్కగా, పశ్చిమాబ్ధితటభూస్థలిన్ - పడిమటిసముద్ర
తీరప్రదేశమందు, వాసరాంతహతికప్రవరుండు - సాయంకాలమునెడి కాఁపువారుడు

'హతిక' అనియే వ్రసిద్ధరూపము, 'హతిక' అన రూపమును హలముగలవారు
హతి-చక్రీ-అనురూపమువంటిది, హత్యేవహతికః-స్వార్థేకప్రత్యయః-అనిసాధింపనగు
అంశమ అందమున్-అంశుమత్ - సూర్యుఁడనెడు, అంశుమత్సలాశందమున్-
ఆరటిగడ్డను, "కదశివారణబుసారంభామోచాంశుమత్సలా" అని యనుచుఁడు, ఇదన్-
ఁడచఁగా (నాటఁగా) సాంధ్యవారిభృత్కందశమున్ - సంధ్యాకాలపు మేఘము
లనెడి మొలకలును (మోసులును), తమోదశయుతంబులునై - చీటియనెడు పర్జములును
గలనై; పూర్ణేందునిపేరన్ - పూర్ణచంద్రుఁడనెనుపేరుతో, ప్రాచిన్ - తూర్పుదిశ
యందు, గెల పండి-గెలవేసిపండిననై, వ్రాలెన్-ఒఱగెను, వెన్నెలకల్మి-వెన్నెల యను
సంపద, కల్మికిన్ - కలుగుటకు, అది - తూర్పుదిక్కునం దరఁదివెట్లు గెలవేయుట,
పేతువు - కారణము.

అనఁగా నరఁదివెట్లు తూర్పుదిక్కునందు గెలవేయుట భాగ్యమునకు పేతు
వని లోకప్రసిద్ధి కావున నిక్కడఁ బశ్చిమ సముద్రతీరము వ్యవసాయభూమివలె నుండె
ననియు, సాయంకాలము కాఁపువానివలె నొప్పె ననియు, నస్తమించునట్టి సూర్యుఁ
డదఱకాఁతం బొలుచుటచే నరఁటిగడ్డవలె నుండెననియు, సూర్యు డస్తమించుట
కాఁపువారు దరటిగడ్డను భూమియందు నాటిన ట్లుండెననియు, సూర్యాస్తమయానంతరము
గగనంబునఁ బశ్చిమదిశయందఁ గన్పట్టు మేఘములు రవికిరణస్పర్శంబుచే నరుణ

వర్ణంబులై యలడుటంజేసి యవి యరఁటిమోసులవలెఁ దనరాఁననియు, ననంతరము చీకటు లలముటంజేసి యవి యరఁటియీకులవలె నొప్పెననియు నాపిదప నెఱ్ఱని కాంతులతోఁ జంద్రోదయమగుటచే నాచంద్రబింబము పండిన యరఁటిగెలవలె నొప్పె ననియు, నది తూర్పుదిక్కునందుఁ బొడముటచే వెన్నెల యనెడుసంపద గలుగుటకుఁ గారణ మయినదనియు భావము

Acc No. 12450

అలంకారము—సావయవరూపకోర్థాపిత మగు నుత్పత్తి, కావ్యలింగముచే సుజ్జీవికము

15200

894 813109
KUP

చ, నమయవిలాసి శోణమణిసంగతమౌక్తికచారుహారముం

క్రమమునఁ గూర్చుచో నరుణరత్నముఁ దా మును సాంధ్యరశ్మిసూత్రమునఁ బొసంగ గ్రుచ్చి యెడతప్పునఁ ద్రోచి పిఱుండఁ జేర్చుము త్రెముక్తియఁ దోచె నయ్యమృతదీధితి లాంఛనరంధ్రసంగతిఁ. 48

(చాణ్) సమయవిలాసి-కాలమనెడు రసికుఁడు, శోణమణి, హారముఁ—
శోణమణి - ఎఱ్ఱనిమణులతో, అనఁగాఁ గెంపులతో, సంగత - కూడిన, మౌక్తికచారు హారమున్ - సుందరమైన ముత్యాలహారమును, క్రమమునన్ - వరుసగా, కూర్చు చోన్ - గ్రుచ్చుచుండఁగా, తాన్-తాను (ఇది వాక్యాలంకారార్థము), మును-మొదట, సాంధ్యరశ్మిసూత్రమునన్-సంధ్యాకాలపుఁగిరణము అనెడు దారమునఁడు, అరుణరత్న మున్ - సూర్యుఁడనెడు నెఱ్ఱని కెంపును, పొసంగన్, గ్రుచ్చి - చక్కఁగాఁ జేర్చి; ఎడతప్పునన్ -వరుస తప్పుటచేత, త్రోచి-అ కెంపును దీసివైచి; పిఱుండన్ - వెనుక; చేర్చు - కూర్చునట్టి, ముత్రెముక్తియన్ - ముత్యమువలె, అయ్యమృతదీధితి-అప్రసిద్ధుఁడగునంద్రుఁడు, లాంఛనరంధ్రసంగతిన్ - చిహ్న మనెడు బెల్లముతోఁ గూడినవాఁడై, తోచెన్ - కనుపడెను, అనఁగాఁ బ్రకాశించెను.

అనఁగాఁ గాలమనెడు పిలాసపురుషుఁడు కెంపులతోను ముత్యములతోనునొకసర మును గ్రుచ్చుచుండ సాంధ్యకిరణవిశిష్టఁడైన సూర్యుఁడు సూత్రమునందుగ్రుచ్చుఁబడిన కెంపువలె సుందెననియు, సూర్యాస్తమయము కాలమనెడు రసికుఁడు తాను మొదటఁ గెంపుగ్రుచ్చినది అప్పనిభావించి తీసివైచినట్లుండెననియు, విదవఁ గళంకముతోఁగూడిన చంద్రుఁడు కిరణములతో నొప్పురుట యారసికుఁడు బెల్లముతోఁగూడిన ముత్యమును దారముతోఁ గూర్చినట్లుండె ననియు భావము

అరుణరత్నము—గ్లప్తపరంపరితరూపకము, అడఁలుఁడనెడు అరుణరత్న మని భావము.

ఉత్పత్తికాలంకారము, రూపకానుప్రాణితము.

చ దినపరిణామలక్ష్మికిఁ బ్రతీచి తగం గయిసేయువేడుక
 న్వనరుహమిత్రబింబ మనువర్తులలాక్షికపట్టికం బయో
 ధినడుమఁ దోచి సాంధ్యనవదీ ప్తిరసంబు హరించి పాఱవై
 చిన వెలిదూదియో యనఁగ శీతకరుం దుదయించె నత్తటిన్ 44

(ప్రా) దినపరిణామలక్ష్మికిన్-సాయంకాల వనెనుసరికి (పరిణామము-అవ సానము), ప్రతీచి-పశ్చిమదిశాంగన, కయిసేయువేడుకన్ - అలంకరింపవలయు ననెడు కుతూహలముతో, వనరుమిత్రబింబ మను-సూర్యబింబమనెడు, వర్తు లాక్షిక పట్టికన్ - వర్తుల-గుండ్రమైన, లాక్షికపట్టికన్-లత్తుకతో నద్దినదూదిపద్రును, పయోధినరుహన్ - సముద్రమధ్యమునందు, తోచి-ముంచి (తోఁగదాతును ప్రేరణార్థకరూపము), సాంధ్య రసంబున్—సాంధ్య-సంధ్యాకాలమందలి, నవదీప్తి - క్రొత్తకాంతు లనెడి, (అనఁగానెట్టికాంతులు), రసంబున్ - జలమును, హరించి - తీసికొని, పాఱవైచిన వెలిదూదియో యనఁగన్ - వెలిదూది-తెల్లనిపత్తి

అనఁగా నస్తమయసమయమునందలిసూర్యుడు సాయంకాలాధిపతియగు బిశ్చిమ దిశాంగన యలంకరించుటకై గ్రహించిన గుండ్రమైన లత్తుకపద్రునలె నుండెననియు, సూర్యుడు గ్రుంతుట యాలత్తుకపద్రును సముద్రమునముంచిన ట్లుండెననియు, సంధ్యా కాలమందలియెట్లనికాంతులు లత్తుకపద్రులోనుండిపిండినయెర్రనినీడవలె నుండెననియు, నుదయించుచుండ్రుడు లత్తుకతో నుండిన నీటినిబిండినపద్రవ శేషించిన తెల్లనిదూదివలె నుండె ననియు భావము

'పాఱవైచిన' యనుటచేఁ బ్రతీచియింకను నువయోగింపని వెలిదూదిని దవ్వుగాఁ దూర్చుదెనను బాఱవై చినట్లుండెనని భావము సాంధ్యనవదీప్తిరసంబుచేఁ బ్రతీచి దినపరిణామలక్ష్మికిఁగై సేసెనని భావము

అలంకారము—రూపకోఠాపితస్వరూపోత్ప్రేక్ష

చంద్రుడు

మ. కడఁక ప్రేచలిగట్టుపట్టిఁ దను వేడ్కం గూర్చు నేతెంచి పై
 జడిగాఁ జుక్కలతూపు లేయఁ గినుక న్నొత్తిల్లి ముక్కుంటి దాఁ

దొడుపుం గెం పనువేడికంట నిరు లన్నూవిల్లు మే నేర్చి చొ
పృథ్వి దదూతియలంచెనా నపుడు బింబం బొప్పెఁజాందుద్యుతిఁ 45

(వ్యా) కడఁకన్-పూనికతో, రేచలిగట్టుపట్టన్-రాత్రి యనెడి (సామవంతుని కూతురగు) పార్వతీదేవిని, తన్నన్-తన్నును (ఇది శివుఁడనుకొనుమాట గావు-శివునిన్ ఆని యర్థము), వేడ్కఁగూర్చ నేలెంచి-వేడుకతోఁ జేర్చుటకై వచ్చి, పైన్ నతనమీద, అడిగాన్ దట్టముగా (అనఁగా వర్షముగురిసిగట్లు), చుక్కలతూపులు-నక్షత్రము లనెడి బాణములను; ఏయన్ - ప్రయోగింపఁగా, (ఇది లను కర్తృపదమును నిక్కడఁ దెచ్చుకొనవలయు) కినుకన్-కోపముతో, తాబిల్లి ముక్కంటి - చంద్రుఁడను శివుడు-కర్తృపదము), పొడుపుంగె-పు-శ్చదయరాగము (రత్తిను), అనువేడికంటన్-అనెడు తీవ్రమైనకంటితో (ఫలక్షముతో), ఇరులు-చీకటి, అన్ పూవిల్లుమేను-అనెడు మన్నుదునియొక్క శరీరమును, ఏర్చి-దహించి

"ఇంద యండితిమేని లానేర్చునగ్ని" భారతము, ఆదిపర్వము (అ 8)

చొప్పడన్-అనువుగా, తదూతి-అబూడిదను, అలందె నాన్-పూసికొనెనో యనునట్లు, బింబము - చంద్రబింబము, పొడుద్యుతిన్ - తెల్లనికాంతితో; బొప్పెన్ - ప్రకాశించెను,

అనఁగాఁ జంద్రుడు దుదయకాలానుబంధమున విడిచి ధవళకాంతితోఁ జూలుపొడుట, శివుఁడు మన్మథుని దహించి యాభస్మమును బూసికొనినట్లుండెననియు, రాత్రి పార్వతివలెను, జంద్రుఁడు శివునివలెను, జీకటి మన్మథునివలెను, నక్షత్రములు మన్మథుఁడు చంద్రుఁడనెడు శివుని రాత్రి యనెడు పార్వతితోఁ గూర్చుటకై యేసిన పుష్ప బాణములవలెను, దర్కాలమందుఁ గన్పట్టినచంద్రుని యదయరాగము శివునిఫలాలము వలెను, జీకటులు నశించుట మన్మథుఁడు దగ్ధమగుటవలెను, జంద్రశరీరములు దగ్ధుడైన మన్మథుని బూడిదవలెను, నాధవళకరణములతోఁ జంద్రుఁ డొప్పుట శివుఁడు భస్మాను లిప్తగ్రాత్రుడై యుండటవలెను నొప్పెనని ధావము.

ఇట సుపమానోపమేయములు సవర్ణములుగా నుండుటచే నొపమ్యము సరసము

రూపద్యమునందుఁ గవి మొదటి మూడుషాదముల నభ్యతెనుఁగుమాటలచేఁగూర్చి యున్నాఁడు.

అలంకారము - రూపకోత్కాపిత మగు సుత్ప్రేక్ష

(వి) శివుఁడు కామరూపము చేసి అద్భుతమును బూసికొనె నని చెప్పుటచే శివుఁడు కామమును జయించి కేవలసత్త్వగుణముతోఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడను కవిహృ

దయరూపచమత్కార మూహ్య మనియు నిది యర్థశక్తిమూలవస్తుధ్వని యనియు నెఱుంగునది

చ. తొలుమలతాతితో నొరయు తూరుపుఁదొయ్యలి ముత్తియంపుఁగుం
డలమున మానికంబు పడినం గనుపట్టెడులక్కగూఁడు నాఁ
జలువలతేని యప్పొడుపుఁజాయఁ దొఱంగినకందు దోచె రే
చెలువ కనుంగవం గమియఁ జెందినకాటుకకప్పుకై వడిన్. 46

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రుని కళంకము వర్ణింపఁబడియె

(వ్యా) తొలుమలతాతితోన్ - తూర్పుకొండయందలి శిలతో, ఒరయు - రాదుకొనుచున్న, తూరుపుఁదొయ్యలి - ప్రాగ్విశాంగనయొక్క, ముత్తియంపుఁ గుండలమునన్ - ముత్తెములదే జేయఁబడిన కర్ణాభరణమునందలి, మానికంబు - తెంపు, మాణిక్యశబ్దభవము, పడినన్ - జాతిపడిపోవఁగా, కనుపట్టెడు - (శిషించినదై) కానఁబడెడు, లక్కగూడు నాన్ - రత్నములు పొదిగియుండిన లక్కగూఁ దోయనునట్లు, చలువలతేని - చంద్రునియొక్క, అప్పొడుపుఁజాయ దొఱంగిన కందు - ఆయుదయరాగము పోయినపిదపఁ గానఁబడు కళంకము, రేచెన్ - రాత్రి యనెడునతి, కనుంగవన్ - నేత్రద్వయమునందు, కమియఁజెందిన - పూసికొనిన, కాటుకకప్పుకై వడిన్ - నల్లనికాటుకవలె, తోచెన్ కన్పట్టెను

అనఁగాఁ బ్రాగ్విశాసతి ధరించిన తెంపుముత్యములు గల కర్ణాభరణము | పొగ్గిరియందలి శిలలపై నొరియుటచేత నాకర్ణాభరణమునందలి యొకమాణిక్యము పడిపోఁగాఁ బిదపఁ గనుపట్టు లక్కగూఁడువలెను, రాత్రియనెడునతినేత్రములయం దుండుకొనిన నల్లనికాటుకవలెను జంద్రునికళంక మొప్పుచే నని భావము

(వి) ఇది యచ్చలెలుగుపద్యము

అలంకారము — శ్రేష్ఠాద్యయసంస్కృతి, రూపకోత్తాపితము — చంద్రునియందుఁ బ్రాగ్వినితాకర్ణాభరణత్యారోపణమును దదీయోదయరాగమునందు మాణిక్యత్యారోపణమును బ్రతియమానంబు లగుటచే రూపకము గమ్యము

మ అమృతం బాసన మంగరాగ ముదయోద్భృతాంబులి చేలంబు ని
హ్నమునుం గా శశిచేవతీరమణుఁ డున్మాదంబు మీఱం దమో
యమున న్భంగము నొంది పాఱఁ గరసీరాలోడితం జేయ వ
చ్చె మరుద్వాహిని దానిఁ దేర్చ నన మించెం జంక్రికాపూరముల్ 47

ఈ పద్యమున వెన్నెలకాంతులు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) అమృతః-సుధ, అసవము-కల్లుగాను, ఉదయోద్యతాఙ్కతి-ఉదయ కాలమందలి ప్రకాశించునెర్రనికాంతి, అంగరాగము-మైహూతగాను, చిహ్నము-కళం కము, చేలంబు-వస్త్రముగాను, కాక-ఒప్పగా, శశిరేవతీరమణుడు - చంద్రుఁ డనెడు బలరాముడు, ఉన్మాదంబుమీఱన్ - తైపు పొద్దగా, తమోయమునకా - చీకటి యనెడు యమునానదిని, భంగమునొందిపాఱన్-పరాజితయై పరుగెత్తునట్లు, అనిచీకటిపర మైన యర్థము, అలలను గలిగి పాటునట్లు అని యమునానదిపరమైనయర్థము, కరసీరాలో డితన్—కర-కిరణములనెడు, సీర-హలాముధముచేత, ఆలోడితం జేయన్ - కలఁత పెట్టుబడినదానినిగాఁ జేయఁగా; అని చీకటిపరమైన యర్థము, కర-చేరియందలి, సీర-మడకచేత, 'ఆలోడితన్-కలఁతఁ జెందిపబడినదానినిగా-అని బలరామపరమైన యర్థము, దానిఁదేర్చక - ఆ చీకటియనెడు యమునానది నూఱింపుటకై, మరువ్యా పిని-గంగానది, వచ్చెననన్-వచ్చెనోయనునట్లు, చంద్రికాపూరములు - వెన్నెలయనెడు ప్రవాహములు, మి-దెక-అతిశయించెను.

అనఁగాఁ జంద్రుఁడు బలరామునివలెను, నతనియమృతము మద్యమువలెను, నతని యుదయకాలమునందలి యెఱ్ఱనికాంతి బలరామునిమైహూతవలెను, నతఁడు చిహ్నబిడిఁ జీకట్లను భంగమునొంది పరుగెత్తునట్లు తనకిరణములతోఁ గలఁచుట రాముఁడుయము నానదిని నలలతోఁ జులియఁచుఁ బ్రవాహింపునట్లు తనచేరియందలి హలాముధముతో రేవనెత్తుటవలెను, చీకట్లు పొలిసినయనంతరము వెన్నెలలు వ్యాపింపుట యమునానదికిఁ గలిగిన కష్టముం గాంచి, యామె నోదార్చుటకై దానినెచ్చెలియగు గంగానది వచ్చుట వలెను నొప్పె నని భావము

చంద్రికాపూరములు గంగానదీప్రవాహములవలె ధవళములై యొప్పారె నని భావము

అలంకారము-రూపాకానుసాజితమగు నుత్తేజ్

'భంగము నొంది' కరసీరాలోడిత' అన చోట శ్లేష

బలరాముఁడు శ్రేతవర్ణుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము :-

"సూర్యోదుకాంతికి దూరకరంభారజితంహాతి

నిర్మోకభస్మహిండిరచంపనంకరకాపిమం"

—అని కవికల్పలతయందు.

బలరాముఁడు మదిరాపొనలోలుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము

'ఘూర్ణయన్ మదిరాస్యాదమదపాటలితద్యుతి

రేచిలిదనోచ్చిష్టపరిపూతపుటేదృశా'

అని మాఘుఁడు వర్ణించియున్నాఁడు

మంచు

తే. తారకాధీశు కిరణకదంబకంబు

చిలికె బలుచని వలిపంపు జీలుగు మంచు

తైరవశ్రీవధూ కరగ్రహణవేళ

వెలికిగ్రమ్మిన సాత్త్వికస్వేద మనంగ.

48

(వ్యా) తైరవ వేళన్—తైరవశ్రీవధూ-కుముదలక్ష్మియనెడు పెండ్లి
మాఁతరియొక్క, “వధూన్ను పానవోధాశ్రీ భార్యా స్వేష్టాంగనానుచ”.

—అని విశ్వనిఘంటువు

కరగ్రహణవేళ - పాణిగ్రహణకాలమందు, వెలికిన్-వెలుపటికి, క్రమ్మిన-
వ్యాపించిన, సాత్త్వికస్వేదమనంగన్-సాత్త్వికభావమగు చెమ్మటయొనన్దట్టు, తారకా
ధీశు-చంద్రునియొక్క, కిరణకదంబకంబు - కాంచులసమూహము, పలుచని - సన్నని;
వలిపెంపు-వెల్చని, జీలుగుమంచున్-నూత్నమైనమంచును; చిలికెన్-చల్లెను

అంకారము-ఉత్పేక్ష

చక్కారముల తీలలు

సీ. విరహులమై సోకి వేడి యా వెన్నెలఁ

బచ్చివెన్నెల నులివెచ్చఁ జేసి

కలువపుష్పాశ్లచే గస మైనవెన్నెల

వలివెన్నెలలోన వడిచి తేర్చి

చంద్రకాంతపునీట జా మైనవెన్నెల

ముదురువెన్నెల జాఱు బదను చేసి

సతులమైపూతల బిసాళించువెన్నెలఁ

దనువువెన్నెలరసాయనము గూర్చి

తే చిగురువిలుకానిజాతర సేయఁ బూని

కొలముసాముల నందఱఁ గూడఁబెట్టి

వంతు గలయంగ బువ్వంపుబంతివిందు

పెట్టి తెలిమిఁ జక్కోరపుఁజేరఁటాండ్రు

49

రూపద్యమునందు వెన్నెలలోఁ జకోరపక్షు లొనర్చు లీలలు వర్ణింపఁబడియె'

(పాల్వ) చకోరపుఁజేరఁటాండ్రు - చకోరగృహిణులు, పేరఁటాలు - శుభకార్యమునకుఁ బిలువఁబడిన ముత్రయిదువ, ఇక్కడ గృహిణుని భావము, చిగురుపిలుకాని జాతర సేయఁబూని-మృత్యుభోత్యవముచేయుటకుఁ బ్రయత్నించి; విరహ వెన్నెలకా-వియోగుల శరీరస్వర్ణనముచే వేడియైన వెన్నెలను, పచ్చివెన్నెలకా-శీతలమగు వెన్నెలతో(కలిపి); నులిచెచ్చఁజేసి—సుఖోష్ణమగునట్లుచేసి; ఇచ్చట విరహాలశరీరములు విరహలాపముచే నుడితె నని భావము, —తద్గుణాలంకారము,

కలువ . . . వెన్నెలకా—కలువపుప్పొళ్లచేత - కైరవపరాగములచేత, కనతైనవెన్నెలన్—కలుషితమైనవెన్నెలను, వలిపెవెన్నెలలోనన్ - సన్ననివెన్నెలలోనుండి, వడిచి-వడియఁగట్టి తేర్చి-తేటపఱచి - (కల్పవృక్షహరిముగాఁజేసి యనుట), ఇక్కడ "కలువపుప్పొళ్లచేత గనతైనవెన్నెల" యనుటచేత రేయి కలువలు పూఁచెననియు దాని పుప్పొళ్లచే వెన్నెలలు కలుషితము లయ్యెననియుఁ దెలియనగు,

చంద్ర . . . వెన్నెల—చంద్రకాంతపునీటన్—చంద్రకాంతమణులు గరఁగి ప్రవహించునీటిచేత, జాలైన-ప్రవాహమైన, అనఁగా మిక్కిలి పలుచనైన, వెన్నెలకా-అనఁగాఁ జంద్రకాంతమణులు చంద్రకరణములు సోఁకి నీరుగాఁ గరఁగె నని భావము, ముదురువెన్నెలకా-గట్టపడిన వెన్నెలచేత, జుట్టఁబడనుజేసి-త్రావుట కనువుగాఁ జేసి,

సతుల . . . వెన్నెలన్—సతులమైపూఁతన్ - శ్రీలక్ష్మీరమందలి చందనాదిదర్పణచేత, పిసాళి-దువెన్నెలన్—మిక్కిలి పరిమళించువెన్నెలను, తనపువెన్నెలన్—తనియఁజేయువెన్నెలలో, రసాయనముఁగూర్చి-జరావ్యాధులను బోఁగొట్టునట్టియోషధమునుగాఁగూర్చి, చకోరాంగనలు వేన్నెలలో నిచ్చివిధములగు భజ్యపదార్థములను సిద్ధపఱచి యని భావము.

చకోరపక్షులు వెన్నెలనుదప్ప నితరవస్తువులను భక్షింపవని కవిసమయము కవి సమయమునుగూటి చి అ! ప రిశి వ్యాభ్యాసముం జూచునది, కొలముసాములనందఅన్—తమవంశమున దలిపుత్రపుల నందఱిని, కూడఁబెట్టి-చేర్చి, వంతుగలయంగన్—బంతులుగాఁ గూర్చుండఁబెట్టి, బువ్వఁపుబంతివిందు పెట్టిరి,—

అలంకారము—స్వభావోక్తి

(వి) ఇట్టిమనోహరమగు చంద్రికాపర్జనముగల రెండుపద్యము లితరకావ్యముల నుండి యీక్రిందఁ జదువరులకు ముదముగూర్చు నుదాహరింపఁబడుచున్నవి

సీ. "నునులేతవెన్నెలకొనలు మెల్లనఁద్రూచి పిల్లతందములకుఁ బెట్టునవియుఁ
జవియైనవెన్నెల చంచులఁ గలిపించి యంపారఁ బ్రయుల కందిచ్చుననియుఁ
గడఁగి యింతఁగని వడఁదేరదనుభంగిఁ దనర వెన్నెలవెల్లి మునుఁగునవియుఁ
బగలింటి యాకలిపాయఁ బై పైఁబడి ముదురువెన్నెలఁ గ్రోలి పొదలునవియు

తే. గడుపునిండినఁ గసికాటు కలుచునవియుఁ, గూడియొందొంటితోఁ తెరలాడునవియు
నగుచువెన్నెల తమసొమ్మె యనినయట్లు, కోరి చరియించెఁ జదలఁ జకోరచయము."

—అని యనంతామాత్యునిభోజరాజీయమునందు

సీ "పసగలవెన్నెల మిసిమిపుక్కిటఁ బట్టి పొసఁగఁ బిల్లలనోళ్లఁ బోసి పోసి
నుచ్చనిక్రిమన్కు వెన్నెలతుంపరల్ హుమ్మని చెలులపై నుమిసి యుమిసి
కమ్మనివెన్నెలఁ గడుపునిండఁగఁ గ్రోలి తెలివెక్కి గట్టనఁ ద్రేన్పిత్రేన్పి
కన్నిచ్చుకువచ్చు వెన్నెలక్రాన్నురు వేటి వేప్రియరాండ్ర కిచ్చి యిచ్చి,

తే తలుచువెన్నెలగుంపులఁ దాటితాటి, యాటమగువెన్నెలలలోనఁ దూటి చూటి
పలుచనగువెన్నెలలలోనఁ బాటిపాటి, మెలఁగెఁ బెక్కు చకోరంపులుగుగములు "

—అని జక్కనవిక్రమార్కచరిత్రమునందు

సీ. కామిసిమానమేఘశ్రేణి విరియంగఁ

దొంగజెల్లుగుంపులు దొంగలింప

సాంధ్యరాగావిల చంద్రికాంబులు దేలు

నిరులుమొత్తపుటన లివురఁ బాటు

యువజనరాగపయోరాసు లుహ్లాంగ

వెలిదమ్మి జాతిపువ్వులు ముడుంగ

మదచకోరమరాళమండలి చెలఁ రేఁగఁ

బలుచుచేడియ లనుమెలుపు లడఁగ

తే నభినవశరత్సమాగమం బనఁగ మించు

నట్టి రాకానిశావేశ నలరువింట

గొనయ మెక్కించి వలరాజు కినుక మీటు

విరహాబసములపై దండువెడలె నపుడు

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రయ్యక్రమగు రాత్రి శరత్కాలాగమమని వర్ణింపఁబడినది

(చాంద్రి) కామిసీమాన-రామోద్రేకముగల శ్రీలయైక్యమానమనెడు, మేఘుల్రేణి-మేఘముల చదున, విరియంగన్-తొలఁగఁగా, లోగతెల్లుగుంపులు-కలువలనెడు తెల్లపూలగములు, లొంగలి-పన్ - ప్రకాశింపగా, సాంధ్యరాగ - సంజయచాయచేత, అవిల-కలుషమైన, చంద్రిక-వెన్నెలయనెడు, అంబులు-నీళ్లు, లేఱన్-ప్రసన్నములు రాఁగా, ఇరుల మొత్తపుటలను-వీకటల సమూహమనెడు బురద, ఇవురఁబాఱన్-ఇంకిపోఁగా, యవజనరాగ-యౌవనవంతులగు పురుషులయొక్క యనరాగములనెడు, పయోరాసులు-సముద్రములు, ఉబ్బొంగన్-అతిశయింపఁగా, వెలిదమ్మి-తెల్లదామరలనెడు, కాటిపూలు-కాతీకనుమములు, ముడుంగన్-ముకుళింపగా,

అనఁగాఁ జంద్రికావిశిష్టరాత్రులందుఁ జెల్ల దామరలు ముకుళింపుట స్వభాముగాన నని ముకుళింపుటను నట్టిరాత్రులందుఁ గని శరత్కాలాది దేశముచేసియుండుటచే శరదాగమలక్షణం బగు కాతీకనుమ ముకుళనముగా నిందు వర్ణించెను. కాటిపూవులువర్షారామనందే పూచునని కవిసమయము. 'వర్షాసు సునశీశిస్మయ హంసగమా పంకకందోద్భవౌ' కాతీకదంబకేలికథుంబూనిలనిమ్మ గాహలిప్రీతిః'-అని ప్రమాణము కావున కాటిపూవులు వర్షారామన హేరాశముగాఁ బుష్పించి వర్షాశ్మయశరదాగమములందు ముడుంగునని కవిసమయ పాటనే సీపద్యముసంధుఁగవి కవిసమయమును బోషించుచుఁ జంద్రికాయుతరాత్రులందు కాటిపూవులు ముకుళించెనని చమత్కరముగాఁ జెప్పినాఁడు

గ్రంథాంతరములందుఁ గాటిపూవులని తానరబడుచున్నది కాటిపూవులు—ఒకానొక పుష్పము ఇది సరసమగు పాదము రాదు.

మదచకోర-మడించిన చకోరములనెడు, మరాళమండలి-అంచలపిండు, చెబరేగన్-విజృంభింపగా, పలుచుచేడియలు-పరువిడు ప్రిలు, (అభిసారికలనుట), అను మెఱపులదగన్-అనెడు మెఱపుఁదీఁగెలు అణఁగిపోవఁగా, ('మెఱపులు' అని దూపారము), అభినవశరత్సమాగమ లవగన్- క్రొత్తగావచ్చినశరత్కాలమోయన్నట్లు, మించు-ప్రకాశించెడు, అట్టిరాకానిశావేశన్ — అపున్నమనాటి రాత్రుల యందు, అందు వింటన్-పుష్పధనుస్సునంద, గోనయమెక్కించి - అర్ధైత్రాచింకెక్కినట్టి, వరరాజు — సున్నపుఁడు, కింకరమీఱన్ — కింకరము, దండువెడతెన్-యుద్ధమునకుఁ బోయెను

చంద్రికయధర్మములు శరత్కాలధర్మములందఁ బోల్పఁబడినవి. శరత్కాలమునాడు మేఘములు తొలఁగుటయు, తెల్లుపొదలు ప్రబలుటయు, ఇలమునిర్మలమగుటయు, బురదలిగురుటయు, సముద్రము బుబ్బొంగుటయు, కాటిపూవులు ముకుళింపుటయు, హంసలు హర్షితృప్తముంబొరయుటయు, గాఢముబుర్రుండుటయు స్వభావసద్ధములు.

అంకారము—రూపకోల్పాపితోల్లేడ

ఉ అనలినాయతాశు గడియారమునం దభిసాగికా జిఘాం
సానిరతప్రసూనశరచాపగుణధ్వనుతో యనంగ ఘం
టానినదంబు లయ్యెడ విసంబడియెం గుపితాబ్జలోచనా
మానసము ల్పలింపఁ బ్రథమప్రహారావగమప్రశంసులై

51

(చాట్ర) ఆయ్యెడన్-అప్పుడు, గడియారమునందున్ -కాలసూచకయంత్రము
నందు, ఘంటానినదంబులు-గంటలయొక్క శబ్దములు, అభి . . . ద్వనుతో —
అభిసారికా—అభిసారికాశ్రీలయొక్క, (శ్రీలననట), జిఘాంసా-హంసింను నిచ్చు
యందు, (జిఘాంసా-హంతుమిచ్చా-సన్నంతము) నిరత-అనక్తుడైన, ప్రసూనశర-మన్మ
థునియొక్క, చాప-వింటియొక్క, గుణధ్వనుతో-అల్లెత్రాటిశబ్దముతో, అనంగన్ -
అనునట్లు, కుపితా మానసముల్-హృదయములు, చలింపన్-ఆల్లాడఁగా, ప్రథమ
ప్రశంసులై —ప్రథమప్రహర-మొదటియాపముయొక్క, ('ద్యాయామ ప్రహరాసమా'
ఆని యమరఁడు), అవగమ-పోవుటను, ప్రశంసులై-తెలియఁబఱచుకొనియై, విన బడి
యెన్-వినవచ్చెను

అనఁగా శ్రీకృష్ణునిగడియారమునం దొకాము గడచెనని తెలిపెను గంటలు
మ్రోగెననియు, శబ్దములు మన్మథుఁడభిసారికాంగనలను హంసింపఁబూనిటంకారముఁ
జేసినవింటియల్లెత్రాటిశబ్దముతో యనునట్లుఁడెననియు, (వెన్నెలలప్రకాశమునం దభి
సారికలుతమకాంతు-చె-తక్షఁ దోపుటకు వీలుచేనికారణముచే వారిని మృదుఁడు హం
సిండుచున్నాడనిభావము) నంబాగ మగలపైఁలఱయకలహమును బూనియుండిన మాని
నలు రాత్రియొకతాముగడచెనని తెలుపు గంటలుకొట్టఁగానే యిరవదిరుపుగా నుండిన
గార్యము తప్పనని భయపడి వారు కోపమును విడిచిపెట్టి తమప్రియుల ననుసరింపఁ
బూనిరనియు భావము

భారకాంబలు

చ వలిపము గట్టి హారములు వైచి వటీరము మై నలంది జా
దులు నెఱిగొప్పునం దుటిమి త్రోవనె పోయితి మేని తాకియుం
డలఁచెడువారు లే రని మనంబుకలంకలు దేర్చి జారకాం
లల సమయస్థలంబులకుఁ దార్పిరి దూతిక లట్టివెన్నెలన్

52

ఈపద్యమునందు జ్యోత్స్నాభిసారికలు వర్ణింపఁబడిరి

(వ్యా) పరిమళుగట్టి-సన్ననితెల్లనిచీరలు గట్టి, హారములు వైచి-ముత్యాల పేరులు ధరించి, పటిరము-చందనము, మైనలంది-దేహమునఁ బూసికొని, బాదులు-బాజి పుష్పములను, నెటిగొప్పనన్—(జాలైకవచనము)- నిండుఁగొప్పలందు, తుఱిమి-దూర్చి (ధరించుకొని), శ్రోవన-వారియందే, పోయితిమేని-పోయినయెడల, తాఁకియుం దలఁ చెదువాచలేరని—చునలను స్పృశించువాడును స్మరించువాడును నుండరని, దూతికలు-కాముకీరాముకులకు సందేశవార్తలఁ గొనిపోవుచెలికత్తెలు, మనంబుకలంకలుదేర్చి-మనసు నందలి సంశయములను మాన్చి, తారకాంతలన్-ఆభిసారికలగు జారశ్రీలను, అట్టి వెన్నెలన్-(ప్రకాశమానమగు) నానెన్నెలయందు, సమయస్థలంబులకున్-సంతేరస్థలముల యొద్దకు, తార్చిరి-తీసికొనిపోయిరి

అనఁగా సీపద్యమునందుఁ బెప్పఁబడియలంకారములన్నియు ధవళములు గావున నవి ధరించి యభిసారికలు వెన్నెలలో సంచరించురేని నానెన్నెలకాంతులలో పీరిప్రకాశములు నైకమగుటచే గామినులు ఘంటావధముననే చతురుండినను నిరరులకు వారిం గనుఁగొనుట యశక్యమని భావము.

జ్యోత్స్నాభిసారికాక్షణము.

శ్లో మల్లిఖామాల్యధారిణ్య స్సర్వాంగీణార్ద్రచందనాః

సౌమవత్సోసలశ్శంతే జ్యోత్స్నాయామభిసారికాః

—అని కావ్యాదర్శమునందు దండి.

అలంకారము-మీలిరము (అప్రయ్యదీక్షితమతమున), అభిశయోక్తి (దండిమతమున).

చంద్రికావిహారములు

ప. వెండియుం దుహినకరమండలంబునం గురియు నప్పండువెన్నెలలు సాయంతనవటనచటుల మహానట వికటాట్టపానగానంబుల కనుప్రాసంబులై, సూర్యపారావార పులిసతల విహరహూ టై రావణ కర పుష్కర-దీప్తిత వాలుకాఘాశింశికలరుం బ్రత్యాదేశంబు లై, యంధకారబలీంద్ర నిర్గంధనధురంధుర సమయమధుమగన చరణాం గుప్తస్థిస్థిత గగననరిదంబుసూరంబుల కనుబింబంబు లై, చంద్ర కాంతమణి నిర్మిత హర్మ్య హిమవనస్తహిధర శృంగ పతితంబు లగు

చుం బెనువెల్లువలు గట్టి యలివినమ మానినీమానప్రవీరంబు లుర
 లం ద్రోయుచు, వియోగవేదనాభరాక్రంద ద్రథాంగ కంఠగుహః
 కుహరముఖంబుల ముంపుకొని మెఱయుచు, నరవిరిచెందొగమొగ
 డలం బడి సూడియుచు, దనుకరువలిం గదలువీరలం దొరఁగువు
 ప్పొడితిప్పలం బొరలి తెట్టువ గొంచు, గనకఙ్గోలా విహార లీలా
 యత్త మత్తకాశినీ కపోలధాళధశ్శంబుల పెల్లనం గడలుకొని
 యుప్పొంగుచు, గటికిజీకటితరులం దెరలం దేయుచు, సకలభువన
 తలాప్లావనంబు గావించి, యజాండకరండంబు వెండిజలప్రోత గావించి
 చినతెఱంగు నంగీకరించె, నప్పుడు తమయందు నెప్పుడెప్పుడు నింతురో
 యచుచు సువ్విశ్ణూరుచందంబునఁ జంద్రికాకిరణకందళికలం గరంగు
 రేవెయంగు రాచిప్పలం గప్పురంపుఁ గుప్పెలం గొప్పరించిన సరస
 మధురసంబులు నించి యించిన వేడ్కల నొందొరువులకెం తిగురాకు
 మోచినంబలం జవిగొనుచుఁ గ్రోలి సోలి పూఁజవికలఁ బొంపిరివోపు
 కామినీ గాముకులును, వలరాచకేలి సలపునెడల నంగంబుల చక
 చకలు వెలివోవకుండ నిండాఁగ లేపంబులు సేయుచొప్పునఁ గర్పూర
 కస్తూరికా సంకుమద మిళిత చందనపంకంబు లొక్కొక్కొక్క మేను
 లం గలయ నలందుకొని చలువచప్పరంబులం దీర్చిన పుష్పాడి
 తిన్నెల విశ్రమించు సతీపతులును, బ్రోడలగు నెచ్చెలులు పొరడు
 సిగ్గుల నీడిగిలంబడ నెట్టకేలకుఁ ద్రోపు త్రోపాడుచుం దార్చి కూర్చి
 చనుటయు మరుం డొనర్పఁ గల కోల్తలకుం దివురు తమకపుముంగలి
 పాఁజులు నిగిడించు క్రోవ్వాడి తూపులయాపున నొందొరువుల
 మలుపెట్టి చూచు నెలగోలుచూపుల నితరేతరదైర్యంబులు గంటి
 వడ నొంటిం బచ్చెనయోవరుల వసియించు వధూవరులును, బేరు
 కొనుకొరికలు దారుకొన డాయునెడం బొంగిన యంగంబులంబరస్పర
 బాహుపాళంబుల బిగియారం గొగిలించుకొని కరంగిన దెందంబుల

రెంటి నొక్కటిగ నత్తించుపోలిక నత్తమిల్లి పగలు తమపాసిన
యెడలం బొడము మనోబవికారంబుల నవిరళంబుగాఁ బెప్పికోసుచు
హంసతూలికాచిల్పంబులం నల్పేత రానందంబులం బొరలు తరుణి
వరుణులును, దొలుతటిపూలయలుక యెడలం జనించిన వియోగ
శిఖ నిండురు లేయెండవేడిమి నగ్గలించినం దాలిమి దెమలం దమక
తామ పనుకించి కలసికొని నెచ్చెలులఁ బేలువెట్టి తొట్టిన వేడ్క-
లం బొదరిండ్ల కందువలం బొడలు రమణీరమణులును, మబ్బుకొను
వయసుగుబ్బల నిబ్బరంబుగా నిపుడుతిపుటలం దెచ్చుపెరుంగు పుచ్చ
రంబుల నొక రొకరి మెచ్చక పచ్చవిలుతుండు విచ్చలవిడిం దిన
కైదువులు ముప్పదిరెంటం దోడుసూపె నన బహువిధ కరణానన
శేదంబులం బెనఁగుచు మణిసౌధంబులం గ్రడించు యువతీయునిజనం
బులును, గ్రక్కిఁబసినచుక్కవల నిక్కువలఁ గమియం దిక్కుల
చయ్యులఁ ద్రొక్కుడు వడి రతిశాస్త్రరహస్యతత్త్వానుభవంబున
వెలి ములుచిన వలంఁచ తంసుల పోలికం దెలిరాకట్టు నెలపులం
బప్పిళించియున్న నాయికానాయకులును, నెడ వడనివేడుకపనుల
నలసి బడియు నవయపంబులపై పొలయు నెమ్మనంబులతో నొయ్య
నొయ్యనం గదలు తూఁగుటుయ్యెలలం గన్న మొగిచి యున్న
విలాసినివిలాసునులుం, గలిగి యన్నగరంబు శంఖరాంతకు సాస్త్రి
బ్రంబు నసుకరించె, నయ్యెడ నయ్యడువల్లభుండు సత్వయుం దాను
సస్థగ్ధమణిదీపదీపితంబును విమలదుకూలవిశాన సందానితంబును
బ్రాలంబ ముక్తిగుడుచ్చ చ్చవిచ్చాదిత వలఖి విలసితంబును వివిధ
విచిత్రపట శుటిత స్ఫటికభిత్తిభాగ భాసురంబును మృదులహంస
తూలికా కల్పిత చల్ప సంఘన్న మణిమంచ కాంచితంబును ధవళ
సడిలతాదళ క్రముకఖండ మండిత మరకతమణి భాజన నిభ్రావితం
బును మృగమదమిళితపటిరపంకాంకిత మౌక్తికశుక్తి పరికల్పితంబును

దరవికచ లతాంత తాలవృంతంబును గోమలఖిసతంయ సం
తాన నిబబ్బి కుసుమదామ రమణీయంబును సురభి కృష్ణాగరుధూప
ధూపితంబును బరిమళ మిళిత శిశిర నలిల పూర్ణ కనక గళంతికా
నమంచితంబును మంజుగుంజ త్పారావత పతంగ గళరవ భరితం
బను మాణిక్యసమున్నతాదర్శ దర్శనీయంబును నగు శయనాగ్ర
రంబున విశోదకేలిం దేలి నిద్రాముద్రితనేత్రుఁ డై శయనించె
నయ్యవసరంబున

ఈ పెద్దపదనమందు వెన్నెలలో జరుగు వేడుకలు వర్ణింపఁబడినవి. దీనిని
వెన్నెలపదన మందురు.

(వ్యా) వెండియుఁ-మఱియు, దీనికి మొదటిహాపము 'వెండి', దీనికిఁ
బ్రయోగము

"నాయాఁకలి కోర్కె వెపుడు వేయెనను నేఁగొనంగ వెండి యనుభవిం, తాయాస
పడుటఁ గనుఁగొని కూయుడు ననుఁ బాసిచనుటకుం దగవగునే,"

—భారతము-శాంతిపర్వము-ఆ ౩

1. తుహినకర . . ప్రాసంబులై —

తుహినకర మండలంబునన్-చంద్రమండలంబునం దుండి, అప్పుడువెన్నెలలు-
అముదిరిన వెన్నెలలు, అనఁగా బూర్ణచంద్రచంద్రికలనుట ఇదిమొనలు "అంగీకరించె"
ననుపదమునఁ తొక పెద్దవాక్యము. దీనిలో నుపవాక్యములు పెక్కులు గలవు సాయం
తన-సాయంకాలమందలి, నటన-నృత్యమునందు, చటుల-(ఇటునటు) కదులుచున్న,
మహానట-పరమశివునియొక్క, వికట-అధికములగు (భయంకరములగు), అట్టహాస-
లేకరింపులతోడి నవ్వులయొక్క, భాసంబులకుఁ-ప్రకాశములకు, అనుప్రాసంబులై-
సవర్ణములై (సమానములై యగుట), వర్ణసామ్య నిమిత్తమైన శబ్దాలంకారమును
తోధించు నీ యనుప్రాసశబ్దమిచ్చుట గౌణవృత్తిచేత సమానార్థకముగాఁ బ్రయోగింపఁ
బడియె అనఁగా స.ధ్యారాండవ లేళి సమయంబునఁ పరమశివుని భయంకరములగు
నట్టహాస ప్రకాశములకు సమానములై (అతి ధవళములైన వనుట)

ఆలంకారము-ఉపమ-వృత్త్యనుప్రాసము

2 పూర్వ . దేశములై . . పూర్వపారావార-తూర్పుసముద్రమునందలి,
పులిసర-ఇసుక నేలయందు, విహరమాణ-క్రిడించు స్వభావముగల; తాబీల్కార్థము

నందు 'దానస్' ప్రత్యయము ప్రయుక్తము 'తాచ్చ్యో వయో వచనశక్తిః దానః' అని వ్యాకరణసూత్రము, బాహుళ్య-దేవేంద్రుని పట్టపుచేరుగుయొక్క, కరవుష్కర-హస్తాగ్రముచే, 'పుష్కర' మనుశబ్దము కరహస్తాగ్రవాచకమైనను 'గర' శబ్దప్రయోగము స్పష్టార్థము

ఇట్టి ప్రయోగములు మహాకవుల గ్రంథములలోఁ గానఁబడు చుండుటచే వీనిని బుచ్చుకొని యని చెప్పవచ్చును

'అనిన్యైరేవంశకరీర సీతైః', అనినిపాలవధ మహాకావ్యమునందు మాఘుఁడును, 'కవ్యవిత్కాంచీ దానా కరికలధకుంభస్తన నతా,' అని సౌందర్యలహరియందు

శ్రీ శంకర భగవత్పాదులును బ్రయోగించియున్నారు.

'అ యమేవహి పథాః మహా-వినామ్' (అరంగా మహాకవుల మార్గమిదియే) అని మహామహాపాథ్యాయ మల్లికార్జునూరి వ్రాసియున్నాడు

ఉద్భవ — ఎగఁగిమ్మఁబడిన, వాంకొ-ఇసుకయొక్క, గూళిపాళికలకుఁ-
చుహారముల (ఘమ్మల) గుంపులకు, ప్రత్యాదేశంబులై-దిరస్కరించునవియై (అరంగా
వానికంటెను నతిధవళముల యనుట, సమానములై యని భావము), అనఁగాఁ దూర్పు
సముద్రమునందలి యిసుకయందు విహరించు దీవేంద్రుని యైగావళము హస్తాగ్రముచేత
నెగఁగిమ్మఁబడిన యిసుకదుమ్ముల గుంపులను దిరస్కరించునవియై (యతిధవళములై
యనుట) యని భావము ఇఁక ఆంధ్రికలు బాద్మిశయఁమండి పొడముటచేనా దిశ
యందలి సముద్రతీరమునందు నాదిక్కున కధిపతియగు నింద్రుని నెల్లఁగియును నుప
మానముగాఁ దెచ్చుట చమత్కారము

అలంకారము-ఉపమ.

(౨) 'ప్రత్యాదేశము' మున్నగు శబ్దములు సావ్యశ్యవాచకంబు అని యెఱుంగ
వలయు. దీనినిఁ బ్రమాణము—

స్వర్ణణీ యతి ద్యేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్జతి ।
అత్రోశత్యవదానాతి కదర్థయతి నిందతి ॥
తమస్తే య్యసంబధ్యాతి తచ్చీలం తన్ని పీఠతి ।
తస్యవాసుఁడేరితి శబ్దస్సార్థవ్యాదకాః ॥
ఉపమహుమిమీ ప్రోతాః కవీనాం బుద్ధిసౌఖ్యావాః ॥"

—అని యాచార్య చాడియమశాసనము.

'బాధుస్పృర సుహృద్వాదీ కల్పః ప్రఖ్యః ప్రకస్యమః
దేశీయ దేశ్యురి ప్వాభసోదరాద్యా ఇవార్థాః'

— అని కవికల్పలత

ఆద్య పక్కముచే-ఆత్త-సవత్తు - సబ్బహ్మదాది-సనాభి-సగంధి సచ్చాయ -
సచర్మ-సగర్భ-సతీర్థ-దాయాద-ప్రతిచ్ఛంద - ప్రతిబింబ-అనుబింబ - అనుప్రాస -
మొదలగునవియుగ్రాహ్యములు

3. అంధకారబలీంద్ర..... కనువింబంబులై —

అంధకార-వికలయనెడు, బలీంద్ర-బలిచక్రవర్తి యొక్క, నిర్బంధన-బెలె
బట్టు-రక్తమునందు, ధురంధర-భారవాహియగు (ముఖ్యులైన యనుట), సనుయ -
చాలమనెడు, మధుమధన - (మధుసూదనుఁ డగు) విష్ణువుయొక్క, చరణాంగుష్ఠ -
పాదముయొక్క, బొటనవ్రేలినుండి, నిష్క్యాత-విడువఁబడిన, గగనసరిత్-అకాశ గంగ
యొక్క, అంబుపూరంబులకున్-నీటి వెల్లువలకు, అనువింబంబులై - సదృశములై,
అనఁగా గాల మనెడు విష్ణువు వీకల యను బలిచక్రవర్తిని నణఁగఁ ద్రొక్కినటు
లొప్పెననియుఁడత్యాలమునందుఁ బ్రసరించిన వెన్నెలలు విష్ణుపాదమునుండి పొడమన
గంగానది వెల్లువలై నొప్పెననియుఁ దాత్పర్యము

(వి) 'నిష్క్యాత' అనఁగా 'నుమియఁబడిన' యని యర్థము ఇది యట్టి
ద్యౌతకమైనను గొణవృత్తిచే 'విడువఁబడిన' యను సరసార్థము నిచ్చుచున్నది
దీనికిఁ బ్రమాణము

"నిష్క్యాతోద్గీర్ణ వాంఛాది గొణవృత్తి వ్యపాశ్రయం ।

అతిసుందర మన్మత్త గ్రామ్యకాండ విగాహతే ॥"

అని కావ్యాచర్యమున నాచార్యుడందీవచనము

"దివాపి నిస్కృత మరీచి ఖాసా బాల్కాదనావిష్కృత లాంఛనేఁ ॥

చంద్రేణ నిస్కృత ప్రతిభిన్మ యాశీ యదామపి కిం గ్రహణం హరస్య ॥"

రుమారసంభవము 7-35

అతోఽమర్గం సహసావ్రణం త్యా కయోదిమద్యేష్టనవాంతమాన్యః ।

బద్ధం నసంధావిత ఏవతావత్కరణ రుద్ధోపిచ కేశపాశః ॥"

రఘువంశము

ఃముూడునహసములందుఁ గాన్గగుణ మోహస్సు

దీర్ఘ సమాసములు గద్యములందు బ్రయోగింపవచ్చును

'ఓజస్సమాస భూయస్త్వ మేతద్గద్యస్య జీవితమ్' అని కావ్యాచర్యము,

4. చంద్రకాం - ... టరలం ద్రోయుచున్ —

చంద్రకాంతమణి-చంద్రకాంతములచేరి, నిక్కిత-కట్టఁబడిన, హర్మ్య-మేడ
లనెడు, హిమవన్సహీధర-హిమచక్రవర్తియొక్క, శృంగ-కౌసలయందుండి, పరి
తంబు లగుచున్-పడుచున్నవై, పెనువెల్లులలు గట్టి-గొప్పప్రవాహములుగా నేర్పడి,
అతివిషవ-మిక్కిలి కఠోరములగు, మానినీ - మానవతులగు స్త్రీ-యొక్క, మాన -

అహంకార మును, ప్రతిర బులు-గట్టులను, ఉరలంద్రోముచున్-కింద దొర్లునట్లు పడఁద్రోయుచు, "ఉరులం" అని యుత్తమధ్యముగాఁ జెప్ప ముదితగ్రంథములతోఁ గానంబడుచున్నది అది రూపాంతరముగా గ్రాహ్యము,

అనఁగా మేడలు చంద్రకాంతములుచే నిర్మితములై హేమాచలశృంగముల వడుపునఁ గదుఁ బొడవుగదేఁ జంద్రకాంతములు వెన్నెల సోఁకుటదే గరఁగి యత్యున్నతస్థలంబునుండి క్రిందికిఁ బాటుటవలన వేగవంబులై పెనుప్రవాహములుగా నేర్పడిన వనియు వెల్లువను గట్టులను బెల్లగించి త్రోయునట్లు వెన్నెలపల్లునలు మానవతులగర్వముచెకు గట్టులను బడఁద్రోసె ననియు భావము అనఁగా నిట్టిసకలజాన్తువకరమగు వెన్నెలయందు మానవతులగు యవతులు తమయభిమానములను మాని కాంతులపై మనసు పెట్టి రని తాత్పర్యము

6, వియోగ... మెఱయుచున్—(ఇంతవఱ కౌకవాక్యము)

వియోగవేదనాభర-అధికమగు విరహవేదనచేత, ఆక్రందత్-శోకముతో బిగ్గరఁగా నెఱచుచున్న, రథాంగ-చక్రవాకపదులయొక్క, కంఠగుహాతుహర-కంఠములనెడు గుహాప్రదేశముల యగ్రములందు, ముంపుగొని-నిండి, మెఱయుచున్-ప్రకాశించును, అనఁగా వెన్నెలయందు రథాంగదంపతు లొండొంది టాసి విరహవేదనచేఁ గుంది యలపఁదొడఁగిననని భావము

'మొరయుచున్' అనిపాంఠరము-శబ్దించుచు నని యర్థము

6 అరవిరి . . సుడియుచున్—(ఇంతవఱ కౌకవాక్యము)

అరవిరి-సగమువికసించిన, 'అల' యని రూపాంతరము, చెఁద్రోవమొగడలన్-ఎఱ్ఱనికలువ మొగ్గలయందు, పడి-ప్రవేశించి, సుడియుచున్ - తిరుగుచు, అనఁగా గలువపూల నాఁచువఁ జేయుచు నని భావము

7 తనుకరువలి . . తెట్టువఁగించున్—(ఇంతవఱ కౌకవాక్యము)

తనుకరువలిన్-మందహారులముచేత(తనువు-తరువలి-తనువుశబ్దమునకుఁబ్బి యం దంత్యవర్ణతోపము), తనువు-అప్రప్తియొదవించుచు, కదలు-తలించుచున్న, విరులన్-పుష్పములందుండి, తోరగు-రాజుచున్న, పుబ్బితిప్పలన్-పరాగములరాసులయందు, పొరలి-సంపరించి, తెట్టువఁగించు-గుంపులుగూడుచు (రాసు లగుచు), ఈవాక్యమునం దప్రత్యేకుఁగపడములే పొందుపఱుఁబడినవి

8 కనకకలా యుద్వోగుచున్—(ఇంతవఱ కౌకవాక్యము)

కనకదోలా-బంగారపు టుయ్యెలయందు, విహారలీలా - విహరించు కీడుక, ఆయత్త-ఆధీనలైసి, వత్తకాశి-మదించిన యత్తమస్త్రీలయొక్క, కపోల - చెక్కి శ్లయందలి, ధాశధశ్యంబుల-తళతళ యను కాంచుయొక్క, వెల్లున్-మతికయము చేత, కదలుకొని-వ్యాప్తములయి, ఉప్పొంగుచున్-వృద్ధిబొందుచు, అనగా మద వతులగు నత్తమాంగనలు బంగారపుటయ్యెలలో వేరుకగా నూగుచుండ వారిచెక్కిష్ట యందలి తళతళమను మెలుగులతోఁ గలిసి వెన్నెలలు మఱియుఁ బ్రకాశమానంబు లయ్యె నని భావము

9 కటికి . . జేయుచున్—(భంతవల కొకవాక్యము)

కటికిపీకటి - గాఢాంధకారమనెడు, తరులన్-వృక్షములను, తెరలం జేయు చున్-పడఁద్రోయుచు (నశింపజేయుచు), సకలభువనలొప్పువనంబు—సమస్త భూప్ర దేశములను ముంచుటను, కావించి-చేసి, అశాండకరందంబుకా - బ్రహ్మాండభాండ మును, వెండిజలపోత గావించిన తెలుగుకా-వెండినీటి మొలాము చేసిన విధమును, అంగీకరించెకా-తైకొనెను, అనగా వెన్నెల సమస్తభువనప్రదేశంబులను ముంచుటచే బ్రహ్మాండ మనెడు భాండమునకు పె-డినీటిమొలాము వేసినట్లు భువనమంతయుఁ బెల్లఁ గాఁ బ్రకాశించె నని భావము జలపోత-జుము + పోత, వెండి లంగాడు నీటితోమొ లామువేయుట, ఈపదమునకు 'జలపోతనం' బని కొన్ని పుస్తకములలోను 'జలపూత' యని కొన్ని గ్రంథములలోను రూపాంతరములు గానంబడుచున్నవి

ఇదివఱకు మహావాక్యము పూర్తియాయెను ఇచ్చటనుండి సామ్రాజ్యంబు ననుక రించె ననువఱకు రెండవమహావాక్యము

"అప్పుడు తమయందు కామురులును" వఱకు నొక యువవాక్యము

అప్పుడు-అవెన్నెలసమయమందు, తమయందున్-(ముందు చెప్పబోవు రేవె లుంగు తాచిప్పలన్, ఎప్పుడెప్పుడు నింతురో యనుచుకా-ఎప్పుడు నిండింతురో యనుచు, ఉవ్వెళ్లూరుచందంబునకా-మిక్కిలి యాశతోఁ ద్వరపరురీతిని, చంద్రికాకరణ కండశికలకా-వెన్నెలయొక్క మౌకలవంటి కిరణముచేత, కరంగు-స్రవించుచున్న, రేవెలుంగు తాచిప్పలన్-చంద్రకాంతమణి నిర్మితములైన పాత్రములందు, కప్పురంపుఁ గుప్పెలన్-ఘనసారపరిమళమిళింపు లగు గిన్నెలయందు, మప్పె-మెడనిడుపుగాఁగిల కాళపాత్ర విశేషము, అనగా సీసాయని యర్థము, కొప్పరించిన-అతిశయించిన, సర స మధురసంబుల-రుచ్యములగు మద్యములను, నింది-నిండించి, ఇ యనవేడ్కలన్- అధికములగు విలాసములతో, ఒండొరపుల-ఒకరొకరి, తెంబిమరారుమోవి-నిల్లనిది

రూపవలెనుండు నధరములనెడు, సంజలన్-న జుకొను వస్తువును, చవిగొనుచున్ -
రచిచూచుచు, క్రోలి-త్రాగి, సోలి-సొక్కి (పరవశతై), పూజవిలెలన్ - పువ్వుల
చప్పురము-యందు (మందపముండు), పొంపిరిచివు-తిల్లసముతో సతిశయిండు(సం-
తసిండు), కామినీకాముకులున్-విలాసినిపెలాసులును,

2 వలరాచ కేలి సతీపతులున్—(ఇది యొక యుపవాక్యము)

వలరాచ కేలి-మన్మథక్రీడ, సుపు నెడలన్-చేయు సమయములందు, (ఎడ-
సమయము), చకచకలు-శోభా విగేషములు, ఇది సంస్కృతపదము 'మంజు మోషా
వత్క్రికంజాం చకచకస్తబకిత చంపకజ్ఞానూహంబు' అని యీ కావ్యమునందు చతుర్థా
శ్వాసమునఁ బ్రయోగము లేపఁబడుట-పూతలు, సంకుమదము-జవ్వడి,

3 ప్రోడలగు పథూపదులున్—(ఇది యొక యుపవాక్యము),

ప్రోడలగు-ప్రోడలగు, నెచ్చెలులు - చెలికత్తెలు, జీరాడు - మట్టాడు, ఈడి
గింబడన్-వెనుకకొడుగఁగా దీసికొని గర్భపదము పథూపదులు, త్రోపుత్రో పాడు
చున్-బలవంతముగాఁ బ్రోయుచు, తార్కి-దగ్గఱించి, కోల్లబకున్ - యుద్ధసన్నాహ
మునకు, తమకపు-తర్జరగల, ముంగలి పొటలు-ముందు నడచు సేరలదాపులు, నిగి
డించు-ప్రయోగించు, రూపునన్-విధమున, ములు పెట్టి-మలుగు పెట్టి, ఎలగోలు -
ముందుగాఁ బ్రసరించు, గంబిపడన్-గాయపడఁగా, ఒంటిన్ - నిస్సహాయముగా,
బచ్చెనయోవరులన్-రంగులువేయఁబడిన లోపలిగడులందు,

4. పేరుకొను తరుణీకడులును—(ఇది యొక యుపవాక్యము)

పేరుకొను-అధికమైన, తారుకొనన్-కదియునట్లు, తాయనెడన్ - చేరు సమ
యమున, అర్చించు పోలికన్-అతికించు విధమున, అత్తమిల్లి-అలగి, శయనించి,
హంసలాలికా తల్పలులన్-హంసములకరువుక్రింది భాగమునం యున్న మృదులతోముము
లచే నిర్మలవలబడిన శయ్యలంద, అల్పేతరానందంబులన్ - అధికసంతోషములచేత,
హంసలాలికాతల్పలునరుఁ బ్రమాణము

"శ్లో॥ మరాశజరతోద్భూతైః మృదుభిః పింధ గుచ్ఛతైః॥
జ్జ్వలన్ చర్మడావర్జ్యైర్యూ హంసో మహిశుజాం॥"

'హంసంతే హంసః శయ్యా'

—అని తత్త్వరత్నాకరము

శయ్యలు సప్తవిధములు —

"హంసపింధమయీ కాపి శాల్యలీరూపజాపరా॥
కార్వాసరభిటా చాన్యా తేనై రితిరాకృతా॥

పల్లవై : కల్పితా కాచి తాగిచితుసుమనిర్మితా।
పానీయపూరితాకాచి చ్చయ్యైవం సప్తధాస్మృతా॥"

—అని తత్త్వరత్నాకరము

ఈ యుపవాక్యమునందు శబ్దాంతకారము ఛేదానుప్రాసము

6 తొలుతటి రమణీరమణులును—(ఇది యొకయుపవాక్యము),

పొలములకయెదాన్—ప్రణయకలహపువేళలందు, వియోగశిఖి-వికసనలము, ఆగ్గలిందినన్—అధికముకాగా, తాలిమి-దైర్ఘ్యము, తెమలన్ - చలించగా, తమకి-చి-త్వరపడి, జేలుపెట్టి-మోసపుచ్చి, తొట్టిన-అతిశయించిన, కందువలన్ - సంకేతస్థములందు, పొదలు-అనందించి,

6 ముఖ్యకొలు, యుపజనంబులును—(ఇది యొకయుపవాక్యము),

ముఖ్యకొను-మదిందిన; వయసుగుల్మల - లేత్రాయపు స్రవములందు, నిబ్బరంబుగ నివుడుతివుటలన్—నిబ్బరంబుగన్—సాంద్రముగా, నివుడు-(నిగుడు) అలిశయించు, తివులలన్ - కోర్కెలచేత, పెచ్చుపెరుగు - పైపై సతిశయించు, మచ్చరంబులన్—స్పర్థలతో, కైదుపులు - ఆయుధములు, ముప్పదిరెంటన్ - మన్నభువి కైదు బాణములని ప్రసిద్ధిగఁడు గాని ముప్పదిరెండున్నట్లు లేదు పరకు, భిండివాల, పట్టిన, తోమర, కుంతాదులు ముప్పదిరెండు యుధవిషంబులు గలవు, వాసినే మన్నభుగిడిచ్చటఁ దాల్చినట్లు కవి చెప్పినాఁడు బహువిధకరణాసనభేదంబులన్—నానాప్రకారములగు రతిబంధాసనములచేత, ఇవి కామశాస్త్రమునందుఁ జెప్పబడిన రతిక్రీడావిశేషములు,

7 క్రిక్కిరిసిన . నాయకులును—(ఇది యొకయుపవాక్యము),

క్రిక్కిరిసిన-సాంద్రమైన, ఎక్కువలన్—ప్రేమలచేత, ఇక్కులన్ - సంకేతస్థలములందు, కమియన్—దేరగా, ఈ ధాతువున కీయర్థమే యుచ్చట సరిపడుదున్నది, 'ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్' అను ప్రమాణము శరణము చిక్కులచెయ్యలన్—కలిసింబలగు క్రితలయందు, త్రొక్కుడుపడి-నలఁగి, వెలిమలిన-వెలి-తమకందె నన్యములు, అనగా బాహ్యవ్యాపారమును, మఱియన్, వలరాచతపసులపోలికన్ - వలరాజు-మన్నభుడు, తపసులు-తపముచేయువారు అనగా ఋషిలు, వలరాజులపసులు-మన్నభ శాస్త్రనిరతులగు తపోదనులు, పోలికన్—నరె, తెలిరాకట్టునెంపులన్—తెలిరా-వక్షసుం చేత, కట్టు-నిర్మింపఁబడిన, నెంపులన్—ప్రదేశములందు,

8 ఎడవదని.... విలాసులును—(ఇది యొకయుపవాక్యము),

ఎడవదని-నడుమనడుమనంతరములేని (నిరంతరమగు), వేడుకపసులన్—వినోదకార్యములచేత, అలసి-బడలికఁజెంది, జడియ-చడఁకు, సొంయు-సోలు, ఒయ్యనొయ్య

నన్-మెల్లమెల్లగా, విలాసినిగొనుట-విలాసవతులగు యువతులును విలాసవతులగు యువకులును,

శ్రీ విలాసలక్షణము -

'ప్రియసంప్రాప్తి సమయే భూనేత్రాన నకర్మభిః

తాత్కాలికో విశేషోయ స్సవిలాస ఇతిరితిః ।

పురుష విలాసలక్షణము -

ధీరసంచారిణీ దృష్టిరతిర్లో వృషధాంచితా

స్మిత పూర్వం తథాలాపోవిలాస ఇతికిర్తితః

—అని రసార్థవ సుధాకరము

శంఖరాంధరు సామ్రాజ్యంబుఁ-మన్నుని రాజ్యమును; అనుకరించెన్-పోలెను, ఇచ్చో రెండవ మహావాక్యము పూర్తియగుచున్నది

"అరవిరి" యనువాక్యము మొదలంతవఱకుఁ బ్రాయశఃముగా నవ్వఁచెను, పదములే యపయోగింపఁబడినవి

"అయ్యోద" మొదలొకదనముకడనఱకు నొకటి వాక్యముగ శ్రీకృష్ణుని శయనాగారము నర్థింపఁబడియె ఇందు సంస్కృత సమాసములే కానఁబడియెడు

అనర్హమణిదీపితంబును—

అనర్హ్య-వెలియడరాని, మణిదీప-మణులచే నిర్మింపఁబడిన దివ్యమృదేత, దీపితంబును-ప్రకాశింపఁబడినదియను,

విమల సందానితంబును—

విమల-స్వచ్ఛమైన; దూకుల-తెల్లపట్టుతోఁ జేయఁపడిన, విలాస-మృగ్మత్తచేత; సందానితంబును-కట్టఁబడినదియను,

ప్రాలంబ . . విసితంబుగాను-ప్రాలంబ-సరగా వ్రేలుచున్న, 'ప్రాలంబ మృణాలంబీ స్యాత్కలంబైర్లక్షణచతత' అని యమరుడు; ముక్తాగుళుద్య-ముత్యములకుచ్చులయొక్క, అని-కాంతులచే, ధాదిత-కప్పఁబడిన, వలభి-కొఱిగలచేత, విలసితంబును-ప్రకాశించుచున్నదియను,

వివిధ . . భాసురంబును—

వివిధ-నానావర్ణములైన, విచిత్రపక్ష-చిత్రరువులవ్రాయఁబడిన పటముల చేత, మృగిత-కూర్పఁబడిన, స్ఫటిక-స్ఫటికములమైన, భిత్తిభాగ-గోడల ప్రదేశముల చేత భాసురంబును-ప్రకాశించుచున్నదియను,

మృదు . . కాంచితమును—

మృదు- (మృదు) మెత్తని, ఇట్టికట్టములు శీత శీతల, మంజు, మంజుల, మొదలగు నన్ని, హంసరూపిణి కలిత-హంసకోమములచేఁజేయఁబడిన, తల్ప-పొన్నులచే, సంభస్మ-కప్పఁబడిన, మణి-మృదక-మణిభవితములైనమంచములచేత, అంచితంబును-బిప్పినదియను,

ధవళ . విభ్రాతితంబును—

ధవళ-తెల్లని, ఫణీతాదీశ-నాగవల్లివళములు (ఆనఁగాఁ దమలపుటాకులు), క్రముకణ్డ-పొకచెక్కలు (వీనిచేత), మండిరి-అలంకరింపబడిన, మరకతమణి భాజన-పచ్చలచేఁ జేయఁబడిన పల్లెములచేత, విభ్రాతితంబును-ప్రకాశింపఁబడినదియు,

మృగమద . కల్పిరంబును—

మృగమద-కస్తూరితా, మిళిత-చేర్చఁబడిన, పవీరపంక-చందనపుగుఱ్ఱుచేత, అంకిత-ఁజిప్పుదుండ, మౌక్తికశుక్తి-ముత్యపుఁ జిప్పుచేత, 'శుక్తి' శబ్దముచేతనే ముత్యపుఁ జిప్పులను నర్థము గలిగినను 'మౌక్తిక' శబ్దము స్పష్టార్థము పరికల్పితంబును-అలంకరింపఁబడినదియును ,

దరవికచ కాంతంబును—

దరవికచ-ఇందుక వికసించిన, లతాంత-పుష్పమయమైన, అనఁగాఁ బూలచే నిర్మితమైన, తాలవృంత-విసనకల్పలచేత, కాంతంబును-రమణీయ మైనదియు,

కోమల రమణీయంబును—

కోమల-సుమారుమైన, విసతంతు-తామరపూండ్ల దాఁచులయొక్క, సంతాన-సమూహముచేత, నిర్దృఢ-కూర్చఁబడిన, కుసుమధామ-పూలదండలచేత, రమణీయంబును - మనోహరమైనదియు ,

సురభి ధూపితంబును—

సురభి-పరిమళవంఁ మైన, కృష్ణాగరు-నల్లనిమగడుచెక్కయొక్క, ధూప-పొగ చేత, ధూపితంబును-వాసనఁగలుగఁజేయఁబడినదియు,

పరిమళ సమంచితంబును—

పరిమళ-సువాసనతో, మిళిత-కూడిన, విశరసలిల-వల్లని నీరుచేత (వస్త్రిరుచేత ననుట), పూర్ణ-నిండింపఁబడిన, కనక-బంగారుమయమైన, గళింతికా-ఁబెంబు-చేత, సమంచితంబును-ఁజిప్పియున్నదియును ,

మంజు భరితంబును—

మంజు-మనోహరముగా, గుంజల్ - కూయచున్న, పారావతపతంగ-పావురాళ్ల నెదుపక్షులయొక్క, పారావత-పావురాళ్లు, పతంగ-ఇతరశకాదిపక్షులు (వీనియొక్క) అగ్రయు నర్థము చెప్పుచున్న, గళరవ-కంఠధ్వనులచేత, భరితంబును-నిండినదియును

(వి) 'పారావతగళరవ' అనుపదములచే మణితము భవనిలమయ్యెదనని యెఱుఁగఁ దలంపునకు వచ్చునేమో

మాణిక్య దర్శనీయంబును—

మాణిక్య-రత్నమయమైన, సమస్తత-పొడవైన, ఆదర్శ-అర్థము చేత, దగ్ధ-నీయంబును - చూడఁదగినదియును, అనఁగా నాశయనాగరంబు రత్నభరితమగు పొడ

వైన నిలుపుటద్దములచేఁ బ్రకాశి చెసె ధావము, అగు శయనాగారంబునన్-అగు పడక
టిండియందు

అలంకారము-శిదాత్తము

భక్తోదయము

మ, నలినాస్తుండు మహియబంధు లని తా నక్షత్రసంఘంబులం
గలఁచ న్వచ్చుచునున్నవాఁ డనుచు ముస్కలంగ నాత్మీయ శి
ష్యుల మందేహులఁ బో రొనర్చఁ జనుఁడందుం బంప నేతెంచెనాఁ
బొలిచె న్నేగురుఁబాక్క కాలఫణభృ ద్భోగోల్లసద్రత్న మై 54

ఈ పద్యమున భక్తోదయము నర్థింపఁబడినది

(వాల్మీ) మదీయ బంధులని-నక్షత్రములు పక్షునకు బంధువు లగుటచేత నని
ధావము, శక్రుడును కాకనక్షత్రమగుటచే నితరనక్షత్రము లవనికి బంధువులని యెఱుంగు
నది, అర్హి యశిష్యులన్-తన (ప్రసన్నియొక్క) శిష్యులను, మందేహులన్-మందేహులను
రాక్షసులను, పోరానర్చన్-చనుఁడనుచున్ - సూర్యునితో యుద్ధముసేయఁ బొందని,
పాపన్-అజ్ఞాపింపుటకై, ముస్కలంగన్-ముచ్చుగా, ఏతెంచె నాన్-(భక్తుఁడు) వచ్చెనో
యన్నట్లు, వేగురుఁబాక్క-ప్రాణకాలమున నుదయించు నక్షత్రము, అఁగా పక్షుఁడు;
కాల . . . రత్నమై-కాలకాలమనెడు, ఫణభృ - సర్పముయొక్క, భోగ -
పడగయొడు, డిల్లసత్-ప్రకాశించునట్టి, రత్నమై-మాణిక్యమై (అఁగా మాణిక్యమొ
యన్నట్లు), పొలిచెన్-ప్రకాశి చెను (పొడమెన్' అనియే యున్ని యాదర్శములతోను
దానముగాను బడుచున్నది అపుడు ప్రాసభంగమగును గావున 'బొలిచె' నని సవ
రించితి, ఆర్థమును రత్నము ప్రకాశించెనని సరసముగా నున్నది, బడలకుఁ ద్రాస
మఁగిరింపఁ దగినదికాదు).

అలంకారము-హేమాశ్రేయ, కాల రత్నమై-ఇచట రూపకము పీనికి
సంస్కృతి

నీలుకొలుపులు

క వైతాళికు లప్పుడు మృదు
గీతామృతవచనరచన గిలుకొన యశో
దాననయు మేల్కొలుపఁ బ్రా
ణాతికరమణియరాగభణితులు సెలఁగెన్ 55

(వాల్మీ) వైతాళికులు-ప్రాణకాలమునఁ గ్రుగువులను మేలుకొలుపుపాఠకులు,
'వైతాళికు' బోధకరా' అని యనుచుఁడ, కీలుకొనఁ-అభిశయింపఁగా, ఒప్పుగా,
ప్రాణాతికర మణితులు-ప్రాణాతిక-ప్రణాతకాలోచిత మగు, రమణియ-మనోజ్ఞ

మైన, రాగభణితులు-(భూపాలాది) రాగములయొక్క వాక్యములు, చెలఁగెనా-ప్రకాశించెను

మ జయ గోవింద ముకుంద చక్రధర కంసదేవీపి సాత్త్వాజితీ
ప్రియ నారాయణ కౌస్తుభాభరణ కుంభిప్రాణపారీణ కా
భియదర్శము పతంగ వాహ వసమాలీ కృష్ణ వైకుంఠ శా
రి యశోదాతృణ భక్తవత్సల మురారీ గోపికావల్లభా 56

(వ్యా) కుంభిప్రాణపారీణ-కుంభి-ఏనుఁగుయొక్క(ఏనుఁగు ననుట), ప్రాణ-రక్షించుటయందు, పారీణ-పారమునుముట్టినవాఁడా, అనఁగా సమర్థుఁడాయునుట, ఇది గతొద్రమోక్షకథను చెబువును, పతంగవాహ-వక్షివాహనుఁడా, అనఁగా గరుత్మంతుని వాహనముగాఁ గలవాఁడా

గుణితక్రమము

మ శరధిక్రోడనివేశ శార్దూధర శిష్టధ్యేయ నీతాంశు భా
స్కరనేత్రదన్వయ శుభ్రపంకరుహభాస్వనాభ కూరాన్వయా
భరణా శేషశయాన తైలధర శోభారమ్యసర్వాంగ శా
ర్యరసిదంచిత శంఖచక్రధర శర్వాణీసహాయప్రియా 57

(వ్యా) శరధిక్రోడనివేశ-శరధి-సముద్రముయొక్క, క్రోడ-మధ్యభాగము, నివేశ-ఉనికిపట్టగాఁ గలవాఁడా, అనఁగా క్షీరాబ్ధిమధ్యమున వసించువాఁడనుట, శార్దూధర-శార్దూ-శార్దూమనువంటిని, విష్ణువువేలియందు ధరించెడు వింటికి 'శార్దూ'మనిపేరు, ధర-ధరించినవాఁడా, శిష్టధ్యేయ-శిష్ట-సజ్జనులచేత, ధ్యేయ-ధ్యానింపఁబడినవాఁడా, శుభ్రపంకరుహ నాభ-శుభ్రపంకరుహ-తెల్ల దామరచేత, భాస్వత్-ప్రకాశించుచున్న, నాభ-నాభికలవాఁడా, బహుప్రీహిసమాసమందు 'నాభి' యను శబ్దము 'నాభ' యని మారును, తైలధర-పర్వతమును ధరించినవాఁడా, అనఁగా గోవర్ధనగిరి నెత్తినవాఁడనుట, శోభారమ్య సర్వాంగ-శోభా-మంచికాంతిచేత, రమ్య-మనోజ్ఞమైన, సర్వాంగ-సకలాలమహిమలు గలవాఁడా, శర్వాణీ సహాయప్రియా-పరమిపునుకు హితుఁడైనవాఁడా, ఈవర్ణమునందుఁ బ్రతిగమా సాదివర్ణములు గుణితక్రమమునఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నవి

క మేల్కనుము దేవ యివె రా

చిల్కలు కను మొగిచియున్న చెలువలఁ దమకుం

బల్కులు నేర్పగ ముద్దులు
గుల్మెడు పల్కులను మేలుకొలిపెడు గృష్టా
సుగమము

58

సీ. చరమాద్రి దావాగ్ని సంస్థుష్ట సురసౌర
భేయికరీమైకపిండ మనగ
బహుచకోరకదంబ పరిపిత చంద్రికా
తాద్ర నీరస మధుచ్ఛత్త మనగ
బ్రత్యబ్బుభోచ్ఛల దాత్రివర్షీయసి
పలిత పాండురకేశబంధ మనగ
గగనసౌ ధాలేపకర కాలశిల్పి ని
ర్ముక్తసుధావస్త్రముష్టి యనగ

తే. సుమహిత జ్యోతిన్ని కాలతా సుమగుళుచ్ఛ
మనగ నతిఘోసరచ్చాయ సబ్జవైరి
చెలుపు వోనాడి బింబావశష్ట్రు డగుచు
నల్లనల్లన వ్రాలెడు సంబుజాక్ష

59

ఈపద్యంబున నస్తమయసమయచంద్రుడు ఘోసరకాంతిచే నొప్పుట వర్ణింపఁ బడినది

(వ్యా) చరమాద్రి .. పిండ మనగన్—

చరమాద్రి-పడమటికొండయందలి, దావాగ్ని-కార్చిచ్చుచేత, సంస్థుష్ట-చక్కగా, గాల్యబడిన, సురసౌరభేయికా-చుఢేపువుయొక్క, కరీమైకపిండము-పేదముద్ద, అనగన్-అనునట్లు;

బహుచకోర . . . నత్ర మనగన్—

బహుచకోర-అనేకచకోరపక్షులనెడు; దంక-తేనెటిగలచేత, పరిపిత-త్రాగఁ బడిన, చంద్రికా-వెన్నెలయనెడు, తాద్ర-తేనెగలదగుటచే, ఛుద్రా, (అడు) తేనెటిగలు-వానిచే సంగ్రహింపఁబడునది కాన తాద్రమని తేనెకుఁదేను, 'ఛుద్రా వ్యంగానని వేశ్యా సరఘా కంటకారికా'—అనియమరుఁడు, నీరస-నిస్సారముగా, బ్రయఁబడిన,

వధుచ్చత మనఁగన్-దేనెపెర యనునట్లు, 'వధుతోశో వధుచ్చతమ్' — అని నిఘంటువు.

అనఁగా దేనెపిఁగలు తేనియ నంతయుఁ ద్రాగినపిదపఁ దేనెపెర రోఁపాసమై ధూసరముగాఁ గన్పడునట్లు చకోరములు వెన్నెలను ద్రాగుటచేతఁ జంద్రుఁడు నిస్సారుఁ డయ్యెనో యనునట్లు ధూసరవర్ణముతో నొప్పెనని భావము.

ప్రత్య . . . బంధ మనఁగన్—

ప్రత్యక్షాఖ-పదమటి దిక్కునుగూర్చి, ఉచ్చత-చనుచున్న, రాత్రివర్షియనీ-రాత్రియనెడు మనులదానియొక్క, పలిత-నెరసిన,పాండుర-తెల్లని, శేఖబంధమనఁగన్-తలవెండ్రుకలముడియో యనునట్లు,

అనఁగారాత్రి యంతమగుటచే రాత్రి యను మనులశ్రీ పదమటిదిక్కును గూర్చి చను నట్లుండెననియు నాపెయొక్క తెల్లగా నెరసినతలవెండ్రుకల ముడియోయన్నట్లు చంద్రుఁ డొప్పె ననియు భావము.

గగనసౌధాలేప. . ముష్టి యనఁగన్—

గగన—ఆకాశ మనెడు; సౌధ— మేడకు, ఆలేపకర-పూతపూయువాడైన, కాల శిల్పి-కాల మను శిల్పిచేత, నిర్మిత్త-నిడువఁబడిన సుధావస్త్రుమష్టి యనఁగన్-సున్నపుసీటియం దర్థి పిండిన గడ్డముద్దయో యనునట్లు;

అనఁగా నాకాశమును మేడకుఁ గాలమునుశిల్పి గడ్డతో సున్నపుఁబూతఁ బూసి పిమ్మట నావస్త్రుమును బిడిచి ముద్దగావై చినప్పటిచందమునఁ జంద్రుఁడందెనని భావము.

సుమహిత. . గురుచ్చమనఁగన్ — సుమహిత--మిక్కిలి పూజ్యమైన (ప్రేష్ఠమై), జ్యోత్స్ని కాలరా-వెన్నెలయనెడుతీగయొక్క, సుమగురుచ్చ మనఁగన్-పూవుగుత్తియోయనునట్లు, ఆబ్జవైరి-చంద్రుఁడు, అతిధూసరచ్ఛాయన్ - మిక్కిలిశోభా విహీనమైన యిందుక తెల్లని కాంతితో, వెలుపు వోనాడి-అందము చెడి, ('పోకాడి' అను పాఠమునకును నిదియే యర్థము), బింబాశిష్టఁడగుచున్-స్త్రీజన్మఁడగుటచేత గుండ్రని యాకృతిమాత్రము గలవాడై, అల్ల నల్లన వ్రాలెడున్-మెల్లమెల్లన న్నమించు చున్నాడు

అలంకారములు-రూపకోపతాపితోత్ప్రేక్షలేన గలవు

చ. జలరుహమిత్రుఁ డాత్మరుచినంపదఁ జీకటిబంధెకానికిం

గలఁగుచు వీనితోన నిడి శైకొన నమ్మిక కాపు లంచుఁ జ

క్కలదొర యెండదాడి విని గ్రక్కునఁ దానును గాంతి పీనితో
పల నెలకొల్పు నాఁ బలుకఁజాతై నిశాంత నిశాంత దీపముల్. 60

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రభాతకాలమునందలి దీపములు శోభావిహీనంబులగుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) జలరుహమిత్రుఁడు-సూర్యుఁడు, ఆత్మరుచినంపదన్-తనకిరణములనెడు ధనమును, వీఁకటిలఁదెకానికిన్-వీకటి యనెడు దొంగకు, కలఁగుచున్-భయపడి, పీనితోననిడి-విశాంతదీపములయందు (అనగా గృహములలోని దీపములయందుంచి), తైత్తిరానన్-మఱలఁ బుచ్చుకొనఁగా, అనఁగా నస్తమించునపుడు సూర్యుఁడు తనకిరణములను గృహములయందలిదీపములందుంచి మఱల నుదయకాలమునందు వానింబుచ్చుకొనెనని భావము; (ఈ విషయమును జూచి)- చుక్కలదొర-చంద్రుఁడు, ఎండదాడివిని-సూర్యకాంతియొక్క యాటోపమునకు భయపడి, నమ్మికకాఁపులంచున్-ఈనిశాంత దీపములునమ్మఁదగినకాఁపువాండ్రనితలంచి, గ్రక్కునన్-వేగముతో, తానును-(చంద్రుఁడగుట), కాంతిన్-తనయొక్కకిరణములను, పీనితోపలన్-నిశాంతదీపములయందు, నెలకొల్పెనాన్-ఉంచెనోయనునట్లు, నిశాంత నిశాంత దీపముల్-నిశాంత - రాత్ర్యంతమునందలి, నిశాంతదీపముల్-గృహదీపములు; నిశా + అంత-రాత్ర్యంతము, నిశాంత-ఇల్లు; పలుకఁజాతెన్-ఇంచుక తెల్లవర్జము గలవి యాయెను

అనఁగా సాయంకాలము మొదలు రేచంతయు గృహములయందలిదీపము లెఱ్ఱనికాంతులతోఁ బ్రకాశించుటసూర్యుఁడస్తమించునపుడును, వీఁకటియను దొంగ తనకిరణములనెడు సంపద నపహరించునేమో యని భయపడి వానిని దీపములయందుంచుటచేతనో యన్నట్లు దీపము లరుణములై ప్రకాశించెననియు, రాత్రియంతమై యుదయకాలమున గృహములందలిదీపములయెఱ్ఱనికాంతులు చెడి నిస్తేజస్కములై యించుక తెల్లఁబాటుట చంద్రుడు తానస్తమించునపుడును గుటచేసూర్యాతపమునకుభయపడితనకాంతియనెడు ధనమును నీదీపములయందుంచుకో మఱలఁ దానడిగినప్పుడు మునుపు సూర్యుఁడొచ్చి యర్థమును నతనికిచ్చినట్లు తనకును ధనధనము నిత్తురనునమ్మకముతోఁ దనకిరణములనెడు ధనమును దీపంబులలో నుంచెననుట లొప్పైననియు భావము

(వి) ఇక్కడ సూర్యుఁడస్తమించునపుడు తన తేజము నగ్నియందుంచి చనుననియు మఱల నుదయకాలంబున నగ్నియందుండి తైత్తిరాననియుశ్రుతినుడుపుచున్నది.

"అగ్నింవా వాదిత్య స్సాయంప్రవిశతి, తస్మాద్గర్విహారా నృక్తందద్భవే, ఉభేహితేజసిసంపద్యేతే, ఉద్యంతంవావాదిత్యమగ్ని రనుసమారోహతి, తస్మాద్దూమ ఏవాగ్నేర్నివాదదృశే"

"అదితోవాస్తవమయస్సగ్ని మనప్రవీళతి"

అలంకారములు—హేతూశ్రేష్ఠ—కావ్యలింగము,

మ దరమీలన్మయనంబులై గృహబహిర్ద్యారంబుల న్యామకుం
జరము ల్గండమద భ్రమ ద్భ్రమరికా యుంకార సంగీత వి
స్ఫురణ లూప్తపుమఁ గర్ణతాళనినదంబు ల్మించ నీమాగధో
తక్కరముం బోలుచుఁజూడనొప్పె నివె హస్తన్యాసము ల్మీఱుగన్ 01

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాలమునందలి యేనుఁగులవిర్యాసము వర్ణింపఁబడినది,

(వ్యా) దరమీలత్-కొంచెముగా మూయఁబడిన, నయనంబులై-కన్నులుగల
వియై, గృహబహిర్ద్యారంబున్-ఇంటివెలుపటి వాకిళ్లయందు, యమకంజరముల్ -
జాములవంతునఁ గావలియందు నేనుఁగులు, గండ . విస్ఫురణల్—గండమద—
చెక్కిళ్లమదజలములై, భ్రమత్-తిరుగుచున్న, భ్రమరికా-ఆడుతున్నదలయొక్క-
యుంకార-ప్రహేతయనెడు, సంగీతవిస్ఫురణల్-గానవైభవమును, చూపుచున్-శనఁబఱచుచు,
కర్ణతాళనినదంబు ల్మించన్-చెవులు కదలించునప్పుడు పుట్టుచున్నట్లునెడు తాళ
శబ్దము లతిశయింపఁగా, హస్తన్యాసముల్మీఱుగన్-తొందములను ద్రిప్పుట యతిశయిం
పఁగా, నీమాగధోతక్కరముఁబోలుచున్-శీఘ్రపారకుల సమూహములై, ఇవె-ఇవియే
(ఈముందట ననుట), చూడనొప్పెన్-కాఁబడియెడు.

అలంకారము-రూపకోపశ్లాపిత మగు సుశ్రేష్ఠ

మ. సమయాధీరకుమారుఁ డేపునఁ దమిస్రాదూపనక్తంచరిం
గమలారిస్తనమండలాంక విష సంక్రాంత ప్రథాదుగ్ధపూ
రములొ రూపలఁ బేయ శోషిలుచుఁ దార తోసల నిట్టుర్పు సాం
ద్రముగా నూర్చె ననంగఁ బెల్లెసఁగఁ బ్రాతఃకాలవాతూలముల్. 02

ఈపద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాలవాతూలు వర్ణింపఁబడినవి

(వ్యా) సమయాధీరకుమారుడు - సమయ - కాలమనెడు, అధీరకుమారుడు-
గొల్లబిడ్డఁడు(బాలకృష్ణుఁడనుట), ఏపునన్-వ్యృంభణముతో, తమిస్రాదూపనక్తంచరిన్-
తమిస్రాదూప-చీకటి యాకారముగల, నక్తంచరిన్-రాక్షసత్రిని (పూరన ననుట),
కమలారి, . . . పూరములొన్—కమలాది-చంద్రుఁడనెడు, స్తనమండలం-కుద
ప్రదేశమునందలి, అంక-చిహ్నమనెడు; 'మండలాంత' అనికొన్ని ముద్రితగ్రంథములలోఁ

భారము కనబడుచున్నది-దానికంటె 'మండలాంక' అనుపాఠమే సరసము, వి.-వి.
ముతో, సంక్రాంత - కూడుకొనిన, ప్రభా - కాంతియనెడు, దుగ్ధపూరముతోన్ -
పాలవెల్లువతోడ, రూపఃకేయన్ - నామనొందింపగా, శోషియచున్ - మూర్చ
నొందుచు, తారల్ - నక్షత్రములు (కనుగ్రుడ్డులని పూతనపరమైయత్తము), (ఇరం
భిష్టపరంపరితము), సోలఁ-దొక్కిమఱుగుపడగా, సాంద్రముగాఁ-ఆధికముగా,
నిట్టూర్పుఁ-చిత్వాసమును, (నిడు + ఊర్పు), టిరెననఁగఁ-శ్వాసము విడిచెనయను
నట్లు' ప్రాతఃకాలవాచానముల్-ప్రభాతవాతములు, పెల్లెనఁగెన్- (పెల్ల + ఎనఁగెన్)
మిక్కిలి యతిశయింపెను

అనఁగా గాలము కృష్ణనివలెను, జీఁకటి పూతనవలెను, అంధుఁడు పూతనస్తసము
వలెను, గళంకముతోడి తెల్లనిచంద్రకిరణప్రసరణంబులు పూతనయొక్క విశుత్తఁ
గూడినచనుఁజాలు గురియుటవలెను, జీఁకటి నశించుట కృష్ణనిదే దాతన మరణించుట
వలెను, నక్షత్రములు మఱుగుపడి యస్తమించుట కృష్ణుఁడు చనుఁజాలుఁ గ్రోలఁగాఁ
బూతన కనుగ్రుడ్డులు సొక్కువడుటవలెను, ప్రాతఃకాలవాచానములు పూతనమరణసమయ
మందు విడిచిన శ్వాసవాచానములవలెను, నొప్పె నని భావము.

అలంకారము—రూపకోఠాపితోద్రేక్ష

క. మంచునఁ దోగిన పల్లవ
సంచయము భవ ద్వియోగ సంతాప రుద
చ్చంచలనయనా బాష్పక
ణాంచిత బింబోష్ఠ లీల నలరె నుపేంద్రా

63

(వ్యా) తోగిన-తడిసిన, పల్లవసంచయము-చిగుళ్ల గుంపు, భవ. లీలన్—
భవద్వియోగ-నిన్నెడఁజాయుటవలని, సంతాప-వేదనచేత, రుదత్-ఏర్చుచున్న
చంచలనయనా-శ్రీలయొక్క, బాష్పకణ-కన్నీటిబొట్టచేత, అంచిత-ఁజప్పిన, బింబోష్ఠ-
దొండపండువంటిమధరములయొక్క, లీలన్-విలాసముతో, అలరెన్-ఁజప్పెను
అలంకారము-నిదర్శనము-(పదార్థవృత్తినిదర్శన మని తెలియవలయు.)

తే. కమ్మకొస్తరిగుళికలు తమ్మిలేమ
నిదురమంపునఁ బుక్కిట నించి మేలు
కాంచి వేకువ నుమిసె నాఁ గమలముకుళ
కొటరంబుల నెలదేఱికొదమ లెగసె.

64

(వ్యా) తమ్మిలేమ-తామరయనెడున్రి, కమ్మకస్తూరిగుళికలు - సువాసన గల కస్తూరిమాత్రలను, నిదురమంపునన్-నిద్ర మైకముచేత, పుక్కిటన్-పుక్కిలియందు, నింది-పెట్టుకొనియుండి, వేకువన్-ప్రాతఃకాలమందు, మేలుకాంచి-మేలుకొని, ఉమిసె నాన్-వెడలఁగ్రత్తెనోయనునట్లు, కమలముకుశకోటరంబులన్-ముకుళించినకమలములయంతర్భాగములనుండి, కోటరము-లొట్టి, ఎలదేటికొదమలు-ప్రాయపుడుమ్రోదలు, ఎగసెన్-వెలువదెను

అలంకారము-స్వరూపోత్పేక్ష-'తమ్మిలేమ' అనుచోట రూపకము

మ విననయ్యెం గృకవాకుకూజితము లుద్వేలంబులై సూరసూ
తననోద్యత్కరకుంచికా విసుటిత ధ్వాంతారరక్రియా
స్వనము లైరవిణీప్రసూనపృథుకస్వాపక్రియాతోలిక
ద్వినకృన్నాగ్గ నివారణ త్వరిత మందేహోగ్రసంహధ్యనుల్. 65

ఈపద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాలమునఁ గుక్కుటనులు కూయుట వర్ణింపఁబడియె

(వ్యా) సూరసూత.... . . . . స్వనముల్ —

సూరసూత-అనూదునియొక్క (సూర్యసారథియొక్క), నవోద్యత్-క్రాంతగాఁ బుట్టుచున్న, కర-కిరణము లనెడు హస్తములయందలి, కుంచికా-తాళపుఁజెవిచేత, విసుటిత-తెఱవఁబడిన, ధ్వాంత-చీకటియెనెడు, అరర-తలుపుగడియయొక్క, క్రక్రియా స్వనముల్-కలకలయనుశబ్దములు, (ధ్వన్యనుకిరణము), అనఁగా సూర్యునిసారథి యగు ననూదుఁడు తనకిరణములనెడు చేతియందలి తాళపుఁజెవితోఁడలువనెడు చీకటిని దెఱచు నపుడు పొడము కలకలభయను శబ్దముతో యనునట్లు కోడికూఁత లొప్పెనని భావము

తైరవిణీ . . . తోలికల్ —

తైరవిణీ-కలువతీగలయొక్క, ప్రసూన-పుష్పములనెడు, పృథుక-బిడ్డలను, స్వాపక్రియా-నిద్రఁబుచ్చుకార్యమునందలి, ఆలోలికల్ — "శుభవాయి" అనియెడు దవుడల నుండి పట్టుధ్వనుల, అనఁగా గలువపపువ్వులుదయకామునందు ముకుళించుటస్వభావము గావున నాపువ్వులనెడుబిడ్డలను నిద్రపుచ్చుటకై పాటలఁ బాడునెడఁ జేయఁబడిన "శుభ వాయి" యను తాళరవముతో యన్నట్లు కోడికూఁత లొప్పె నని భావము

ద్వినకృత్ . . . . . సంహధ్యనుల్ —

ద్వినకృత్-సూర్యునియొక్క; మార్గ-లోపను, నివారణ - అడ్డగించుటయందు; త్వరిత-వేగము గల, వందేహ-మందేహులనెడు రాక్షసులయొక్క, ఉగ్ర-భయంకరమైన,

సింహధ్వనుల్-సింహనాదములు; అనగా సూర్యునడ్డగించు మందేమాలను రాక్షసుల యొక్క సింహనాదముతో యనఁ గోడికూఁత లొప్పె నని భావము.

అలంకారము-అభేదరూపకము.

(వి) ఈ పద్యమునందు 'స్వాపక్రియాతోలికల్' అనునెవముద్రితగ్రంథములయందున్నట్లును 'స్వాపక్రియాతోలికల్' అను పాఠము గానంబడుచున్నది 'దోలికల్' అనగాను య్యెలలనియర్థమే కాని శబ్దమును సర్థములేదు 'అతోలికల్' అనగా 'అతోలిక స్థాయిరవః' అను నిఘంటు ప్రమాణముచే స్త్రీలు బిడ్డలను నిద్రపుచ్చునపుడు వేకు కత్తె తమ తావులచేఁ బుట్టించు 'కుళువాఱు' అను శబ్దమర్థమగుటచే నీపాఠమే సాధు వనియుఁ గవిహృదయమనియు నూహించి యిట్లు సవరించితి.

తే రాజు పీ డెత్తి చనినఁ దారకభటాలి
యంబరాఘోగ నిజ శిఖరాంగణమునఁ
గాలుకొల్పినపావకజ్వాల లనఁగఁ
ప్రచాచిఁ గనుపట్టె నవసాంధ్యరాగదుచులు.

66

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాల సాంధ్యరాగము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) రాజు-చంద్రుఁడు, పీడెత్తి-శిఖరమెత్తి (పీడు-దండు విడిసివడోటు), దండెత్తియనుట, చనినన్-పోఁగా, తారకభటాశి-శక్తిత్రములనెడు సేనలవరుస, అంబరాఘోగనిజ శిఖరాంగణమునన్-అంబర-ఆకాశముయొక్క, అభోగ-వైశాల్యమనెడు, నిజ శిఖరాంగణమునన్-రమయొక్క విడిదలప్రదేశములయందు, కాలకొల్పిన-ప్రజ్వలించఁ జేసిన, పావకజ్వాల లనఁగన్ -అగ్నిజ్వాలతో యన్పట్టు, నవసాంధ్యరాగదుచులు -త్రోత్ర సంజతెంజాయలు, ప్రాచిన్-మారుదీశయందు, కనుపట్టెన్ -కానఁబడెను.

అలంకారము-ఉత్పేక్ష.

తే కమలిసీక్పంభికలకు దిక్కంత లెల్ల
హస్తరాశంబు రొనరించి రనఁగఁ బెలఁగె
లలిత కాసార కూల కులాయ చలిత
శకున పక్షుల పటపటస్సవము లధిప

67

(వ్యా) కమలిసీ-శమ్మిఠీగయనెడు స్త్రీయొక్క; జృంభికలకున్-అపులింతలకు (వికాసములకుని భావము), దిక్కంతలెల్లన్-దిశాంగనలందఱును, హస్తరాశంబు లొన

రించిరనగన్-కరతాళధ్వనులు చేసిరోయనునట్లు, లలిత స్వనములు—లలిత-మనోజ్ఞ మైన, కాసార - కౌలంకులయొక్క, కూల-గట్టులందలి, కులాయ - గూడులందు, చలిత-తిరుగుడున్న, శకున-పక్షులయొక్క, పక్ష-తెక్కలనుండి పుట్టిన, పటపట స్వనములు-పటపటయనుధ్వనులు, చెలరెగెన్-ఓపెను

ఆనగా గొప్పపదవియందుండు (రాణులు) వనిత లావులిండునపుడు చెలికర్రలు మున్నగు దేదియలు చిటికెలువేయుట వాడుకగావున నిచట సరోవరలక్ష్మి వికసిండుట యాపులించినట్లుండెననియు దానికి దిగంగనలు కరతాళధ్వనులు చేసిరోయనునట్లునరోవ రతీరములందలిగూడులయందు, దిరుగుపక్షులతెక్కలచప్పుడు తొప్పారెననియు భావము

అలంకారము-ఉత్పేక్ష

స యామినీసమయంబు నాశాతటప్రదే
శంబుఁ బ్రసన్నభావంబు నొందె
బ్రియమంబితాంగనా లింపాధరంబులు
నుదురాబు నవరాగయుక్తిఁ దోచె
నఖిలవస్తువులుఁ బ్రాగచలహటవిటంక
తలములు నతిరోహితంబు లయ్యె
సుత్తుంగపురగోపురోపరిస్థలులు సా
రసములు నాత్మసౌరభము లయ్యెఁ
చె దరుణాగోతరకంబులు సురపథాంత
రంబులను పిచ్చుతప్రగ్రహంబు లయ్యె
నియమపరతంత్రహదేవచయముఁ గౌశి
కప్రజంబు సమాధియోగమునఁ బరఁగె

68

ఈ పద్యమునందుదయరాంపు శోభాతిశయము వర్ణింపఁబడినది.

(వాగ్ధి) యామినీ భావంబునందెన్ — యామినీసమయంబున్ - రాత్రివేళ యు, ఆశాతటప్రదేశంబున్-దిక్రదేశంబును, ప్రసన్న భావంబున్-ప్ర + సన్న భావ ము-వినాశభావమును, అని రాత్రిపరమైన యర్థము, సన్న—షడ్వి-విశరణగత్యవ సాదనేషు అనరాతువు-క్రప్రత్యయాంత రూపము, ప్రకాశమును, అని దిక్రమైన యర్థము; ఓందెన్-చెందెను.

అనఁగా నుదయకాలమునందు రాత్రివేళకు వినాశభావము గలిగెననియు దిక్కుట ప్రదేశము ప్రకాశమానం బాయె ననియు భావము

ప్రియచుంబిత యుక్తిఁదోచె—

ప్రియచుంబిత-ప్రియులచే ముద్దు పెట్టుకొనఁబడిన (ప్రాసముచేయఁబడిన), అంగ నా-శ్రీలయొక్క, బింబాధరఁబులుఁ-దొండపండువంటి పెదవులును, ఉడురాజుఁ - (నక్షత్రముల కధిపతియగు) చంద్రుఁడును, అపరాగయుక్తిఁ-అప + రాగయుక్తిఁ- పోయినరక్తిను గలది యని యథరపరమైన యర్థము, అపర + అగయుక్తిన్ - పశ్చి మాద్రుని జేరుటతోన్, అని చంద్రపరమైన యర్థము, తోచెన్-కానఁబడియెను

అనఁగా నంగనల యథరములు ప్రియులచేఁ బీతంబులయి యరుణకాంబివిహి నంబు లయి పలుకఁబాటెననియుఁ జంద్రుఁడు పశ్చమావంతుఁ జేరె ననియు భావము.

ఆఖిల సతిరోహితంబు లయ్యెన్—

ఆఖిలవస్తువులున్-అన్నివస్తువులును, ప్రాగచల . తలములున్—ప్రాగచల- పూర్వాద్రుయొక్క, కూట-భారములయందలి, విటంకశలములున్-అగ్రప్రదేశములు, అతిరోహితంబులయ్యెన్-అ + రిరోహితంబులు, మఱుఁగు పడినవిగాక యుండెను, అనఁగా నష్టముగాఁ గానఁబడెనని యఖిలవస్తు పరమైనయర్థము, ఆతి-రిరోహితంబు లయ్యెన్—మిక్కిలి యెఱ్ఱని కాంతులు గలవియాయెనని యచలకూట విటంకముల పర మైనయర్థము,

అనఁగా నెల్లవస్తువులును వెలుతురుచే స్పష్టముగాఁగానఁబడియె ననియుఁ దూర్పుకొండయొక్క యగ్రప్రదేశము (సూర్యకిరణముల సోఁకుడులచేత) నెఱ్ఱని కాంతులఁ బొలిచెననియు భావము,

ఉత్తుంగ సౌరభము లయ్యెన్—

ఉత్తుంగ-పొడవులైన, పురగోపుర-పట్టణప్రాకారములయొక్క, అపరిస్థులుఁ- వైభాగములును, సౌరసములుఁ-తామరపుష్పములును, ఆత్తసౌరభములయ్యెన్-ఆత్త- పొండఁబడిన, సౌర + భములు-సూరసంబంధములయిన కాంతులు గలవి.

“సూరసూర్యార్కమాదిత్య ద్వాదశాత్మదివాకరాః” అని యమరసింహుఁడు, ఇది పురగోపురోపరిస్థులులపరమైన యర్థము, ఆత్తసౌరభములు-ఆత్త + సౌరభములు, పొండఁ బడిన పరిమళము; గలవి యని సౌరసపరమైన యర్థము,

అనఁగాఁ బట్టణ ప్రాకారముల పైభాగములయందు సూర్యకాంతులు ప్రసరించె
ననియుఁ దామరలు వికసించి పరిమళవంతము లయ్యెననియు భావము.

తరుణ ప్రగ్రహంబు లయ్యెన్—

తరుణ-లేరియైన, గోతర్లకంబులున్ —ఆవుదూడలను, 'నద్యోజాతస్తు తర్లకః'
అని యమడుఁడు, సురపథాంతరంబులును—సురపథ-ఆకాశముయొక్క, అంతరంబు
లన-చద్యభాగములను, విద్యుత-విడువఁబడిన, ప్రగ్రహంబులయ్యెకా-పలుపులుగలవి
యాయెను, అని గోతర్లకములపర మైనయర్థము, విద్యుత-మిక్కిలిజాతిన (అనఁగా
మణుఁగువడిన), ప్రగ్రహంబులయ్యెకా—గొప్పగ్రహములు గలవి యాయెను,

అనఁగా నుదయకాలమునందుఁ బాలుపిడుకుటలై (జులు) పలుపులు విచ్చిదూడ
లను విడిచినారనియు నాకాశమధ్యమునందు గ్రహములు గానఁబడకపోయిన వనియు
భావము,

నియమ . . . బరగెన్—

నియమ-శాస్త్రవిధులందు (శౌచస్నానతపోదానాదులయందు), పరతంత్ర -
శ్రద్ధాశువులైన, భూదేవయమున్ - బ్రాహ్మణులసమూహమును, కౌశికవ్రజంబున్—
గ్రుడ్లగూబలగుంపులను, సమాధియోగమునఁ బరగెన్—మనోలయదూపమగుధ్యాననిష్ఠచే
నొప్పెనని భూదేవపర మగు నర్థము, నిశ్చలభావముకొందెను, అనఁగా నిద్దురఁ జెందె
నని కౌశికపర మైనయర్థము,

నియమ మనటకు—

శ్లో శౌచం స్నానం తపోదానం మౌనేశ్యాధ్యయనం వ్రతం

ఉపోషణోపస్థదండా దలైతే నియమా స్మృతాః

—అని కాశీఖండము.

అనఁగా బ్రాహ్మణు లుదయకాలమందు శాస్త్రవిహితములగు ననుష్ఠానాదులను
జేయుచుఁ బితృకాగ్ర్యముతో నీశ్వరధ్యానముఁ జేసిననియు గ్రుడ్లగూబలు నిద్దురఁ జొందె
ననియు భావము

కేవల్యమునందు శ్లేషానుప్రాణితతుల్యయోగితాలంకారము

మ కమలాప్తోన్నమదంశుజాలములు దిగ్భాగంబులం గ్రమ్మినం
గుముదాంతఃస్థిత లక్ష్మి యెండవడసోఁకు లైస్సెవఁగా లేక ప
త్తముల న్మాటుగఁ జేసి కప్పుకొనియెం దత్కాలసంకోచన
క్రమదంభంబున రాజవల్లభ లసూర్యంవశ్య తాదు గ్గదా.

ఈ పద్యమునందు సూర్యోదయకాలమునందుఁ గలువలు ముకుళించుట వర్ణింపఁ బడినది

(వ్యా) కమలాప్త . జాలములు—కమలాప్త - సూర్యునియొక్క, ఉన్న మట్-బొడవుగాఁ బ్రసరించుచున్న, అంశకాలములు-కిరణసమాహములు, దిగ్బాగంబు లన్-దిక్ప్రదేశములయందు (నల దెసలయందు), క్రమ్మినన్-వ్యాపింపఁగా, కుముద . . లక్ష్మి—కుముద - కలువలయొక్క, అంతస్థిత-నడుమనుండు, లక్ష్మి - (అభిదేవత), ఎండవదసో-కుల్-తీర్థ మగు సూర్యాతప్తప్రసరణమలను, సై-పఁగాలెక-ఓర్వఁజాలక, రత్నాల . . . దంభంబునన్—రత్నాల—అనమయమందు, సంకోచనక్రమ-ముకు లించు కార్యమనెడు, దంభంబునన్-వ్యాజముచేత, పత్రములన్-దళములను, మాటుగఁ జేసి - ఎండకద్యముగాఁ బూని, కప్పకొనియెన్ - మఱుగుపఱచుకొనెను, అనఁగా ముకుళించెను.

అనఁగా నుదయకాలమునందు సూర్యకిరణములు నలుదెసల వ్యాపింపఁగాఁ గలు వలు ముకుళించుట కుముదములయందుండులక్ష్మిదేవి యెంగఠాఁకుదుల క్షోర్వఁజాలక ముకుళించుట యనువ్యాజముతోఁ దనదళముల నెండకద్యముగనుంచి కప్పకొనినట్లుండెనని భావము.

రాజవల్లభ. .... లోదు ర్గదా—

రాజవల్లభలు—రాజశ్రీలు (రాణులు), అసూర్యంపశ్య లోదుర్గదా-సూర్యునిఁ జూడనీడుదురుగదాయని యొక యర్థము, రాజవల్లభలు-చంద్రునికే బ్రతులగు కుము దినులు-సూర్యునిఁ జూడఁజాలక ముకుళించుచుగదా యని మఱియొక యర్థము

ఈపద్యమునఁ గై తవాపహ్నుతియు శ్లేషోత్థాపిత మగు నర్థాంతర న్యాసమును నలంకారములు.

చ కొలకొల మంచు మేతలకు గూడులు వెల్పడుపక్షిరావము

ల్కలమ్మదువాకబ్బవై భిరులుగా నలవేకువ పూవుబోడి వే

డ్కలు దళకొత్త దోహద మిడం దొలుగుబ్బలికొండగోగు పూ

గొలయలరంచె నాఁ బొడిచెఁ గోకనదాపుఁడు పాటలద్యుతిన్ 70

ఈపద్యమునందు సూర్యోదయము వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) కొలకొలమంచున్-(ధ్వజస్వరణము), వేకువపూవుబోడి-ప్రాతః కాలమనెడు కుసుమసుకుమారాంగియగునంగన, దోహదమిడన్-దోహదముచేయఁగా, దోహదమనఁగా సకాలమునందుఁ దరులతాదులను బుష్పింపఁజేయుక్రియలకును వస్తువుల కును జేరు అట్టిక్రియలుచేర్చేఱువృత్తముకు వేర్వేలుగానుండును, ఇది సవిస్తరముగా 3-వ యాశ్వాసము 44-వ పద్యముతోను 4-వ యాశ్వాసము 9, 10-వ పద్యములతోను తప్పఁబడియున్నది.

దీనికి లక్షణము —

శ్లో తరుగుల్మలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతం
పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తుతక్రియా
ఆశోకశృరణాహత్యా వక్షశో ముఖాసీధునా
ఆలి-గనా త్కురవక స్త్రీలకో వీక్షదేనచ
కరస్పర్శేన మాకఁదో ముఖరాగేణ చంపకః
సల్లాపతః కర్ణికార స్సిందువారో ముఖానిలాత్
గీత్యాప్రియాశుర్నిరహం నమేరు ర్హసి తేనచ

అని

తొలిగుల్మలికాండగోగు - పూర్వాద్రియనెకు కర్ణికారవృక్షము, పూగొల యలరించె నాన్ — పుష్పగుచ్ఛమును బ్రకాశింపజేసెనో యనునట్లు, కోకనదాత్తుడు - (తామర లకు మిత్రుఁడగు) సూర్యుఁడు, పాటలద్యుతిన్ - ఈషదరుణకాంతితో, పొడిచెన్ - ఉద యించెను

'సల్లాపతఃకర్ణికారః' (కొండగోగువృక్షము తరుణులసల్లాపమనెడుదోహదక్రియచే నకాలమునందుఁ బుష్పించు నని యర్థము) అని దోహదశాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచే నిక్కడఁ బ్రాతఃకాలమనెడుతరుణి పక్షిరావములనెడు మృదువదనసల్లాప రూపదోహదక్రియను సలుపఁగాఁ బూర్వాద్రి యను కొండగోగుచెట్టు పూచినపూ గుత్తియో యన్నట్లు పాటలకాంతితో సూర్యుఁ డుదయించెనని భావము

అలంకారము, రూపకానుప్రాణితమగు సులేక్ష

(వి) 'గుఱులు వెల్లకు' అనుపదములను 'పక్షిరావముల్' అనుసమానమునం దేకదేశమైన 'సక్షి' శబ్దమునకు విశేషణముగా నన్వయించునట్లు కవి ప్రయోగించియు న్నాఁడు ఇది యేక దేశాన్వయదోషముగా వైయాకరణులు గణించియున్నను మహాకవి ప్రయోగము లుండుటంబట్టి యిది రోషము గాదని యెఱుంగునది.

యద్యద్విధూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్ధ్వమేవ

తత్తదేవావగచ్ఛత్త్వం మమతేజోంశసంభవమ్.

—భగవద్గీత.

'నిరంకుశాఃకవయః' అని పెద్దలు వక్కాణించియున్నారు

శ్రీకృష్ణుని ప్రయాణ సన్నాహము

వ. అని యివిధింబునం బలుకు మాగధులమధురవాక్యంబు లాకర్ణించుచు మేలుకాంచి యప్పంచశరగురుం డహర్ముఖోచిత కృత్యంబులు నిర్వృ త్తించి పురోహిత వృద్ధామాత్య సహితంబుగా నాస్థానమంట పంబున కరిగి యుగ్రసేనవసుదేశబలభద్రాదిగురుజనంబులకు నమస్క-

రించి సాత్యకిసారణప్రభృతిసోదరుల నాదరించి ప్రద్యుమ్న సాం
శానిరుద్ధాదికుమారవర్గంబు మ్రొక్కులు గైకొని యదువృష్టి
కురుభోజాంధక ప్రముఖులగు బంధుసందోహంబుల సంభావించి
సింహాసనాసీనుం డై తగువారి నుచితాసనంబుల నుండ నియమించి
చేరోలగం బుండి కార్యత్వరాసముత్సాహదోహలితాంతరంగుం డై
పతంగపుంగవుం దలంచుటయును,

(వ్యా) పంచశరగుడుడు-చున్నటునితండ్రియగు కృష్ణుడు, అహర్ముఖోచిత
కృత్యంబులు-ప్రభాతకాలోచితకార్యములు, 'ప్రత్యూషోహర్ముఖ కల్యణం' అని యమ
డుడు, దోహతిత-సంభ్రమింపఁబడిన, పతంగపుంగవున్-గడుత్తుంతుని,

సీ. వజ్రంబునకు నీరక వైచినబలశాలి
గజకచ్చ పాశనఘాతుకుండు
జననిదాస్యంబు నీరిన కులశ్రేష్ఠుండు
దుర్లభామృత పశ్యతోహరుండు
కమలాస్త్ర సారథి గారాబుదమ్ముండు
గజ్యపకృత పుణ్యకర్మ ఫలము
సకలశకుంఠాఘసామ్రాజ్యధౌరేయుఁ
డహిమృగయావ్యసనాకలుండు

తే మింటిపాశెంబు లేర్చు ముక్కంటితూపు
గతి నిపాతితరోహిణస్కంధుఁ డనిల
మానసాతీత వేగసంపద్ధనుండు
తార్జ్యుఁ డేతెంచె దానవగ్రంథినికడకు

72

(వ్యా) వజ్ర . . . బలశాలి-గడుత్తుంతుఁ డమృతంబుఁ గొనివచ్చు
నపుడు దేవేంద్రుఁ డతనితో యుద్ధముచేసి వజ్రాయుధముఁ బ్రయోగింపఁగా దానితో
ద్రవ్యస్రముగాఁ దనయీత నొకటిం బెఱికినైచి దాని జనియించెనను నాదిపర్వమందలి
కథ యిక్కడ ననుసంధేయము

గజ. ఘాతుకుండు-గడుత్తుంతు డమృతంబుఁ గొనివచ్చుటకై స్వర్గమున
నేగునప్పు డతనికంటి చెప్పినచొప్పున శాపగ్రస్తులైగజకచ్చపరూపంబుఁ దార్చియుం
డిన విశ్రుల నిరువురి నాహారముగాఁ గొనియెసను నాదిపర్వకథ యిటు నను
సంధేయము, సంస్కృత భారతమున విభావసుఁడును, సుప్రతికుఁడును దొలిజన్మముగ

మహర్షుని వ్యాసుడు “ఆసిద్ధిభావసుర్వామ మహర్షిః కోపనోభృశమ్, భ్రాతా తస్యాను జస్యాసీత్యుప్రతికో మహాతపాః” ఘాతుకుండ-క్రూరుడు - భయంకరుడై చంపువాడు.

జనని దాస్యంబు శ్రేష్ఠుండు—జననిదాస్యంబున్-తల్లియొక్క బానిస తనమును, తఃగిన-విమోచనముఁ జేయించిన,

దుర్లభ హరుండు—అమృత-అమృతమును, పశ్యతోహరుండు - ఇతరులు చూచుచుండఁగనె యపహరించినవాడు, అనఁగా నందఱికిఁ దెలియునట్లు శౌర్యముతో నపహరించినవాఁడనుట, అనూరునిశాసం బవలనఁ దల్లియగు వినతకు నవతియగు కర్ణువ యొద్ద బానిసతనఁబు ప్రాపింప గడుల్మంతుండు స్వర్గమునకుఁ బోయి ఇంద్రునితో యుద్ధముచేసి జయించి యమృతమును దెచ్చియిచ్చి తల్లి శాపమును బోఁగొట్టెనని యాది పర్వమునఁ గల కథ నిట నరయునది

కమలాపు తమ్ముడు-కమలాపు సారథి-అనూరునియొక్క, గారాబుఁ దమ్ముడు—ప్రియానుజుడు,

కశ్యప . . . ఫలము—కశ్యపప్రజాపతిచేసిన పుణ్యకర్మముల ఫలముగా గడు త్మంతుడు పుట్టెనని భావము

సకల ధోరేయుడు, — సకలశకుఁ బౌఠు-సమస్తపక్షిసమూహముయొక్క; సామ్రాజ్య-ఆధిపత్యముయొక్క, ధోరేయుడు-భారమును వహించినవాడు,

అపి, కుట్రుండు — అహిమ్మగయా-పాములవేటాడుట యనెడు, వ్యసన - దోషకార్యమునందు, ఆకులుండు-తోలుండు (అనఁగాఁ బాములఁ జంపువాఁడనుట),

మింటి గఱి—మింటిపాఠెంబులు-ఆకాశమందలి పట్టణములను (అనఁగాఁ ద్రిపురాసురులను), ఏర్పు-కాలెడు, ముక్కంటితూపు-శివునిబాణముయొక్క బ్రాణ రూపవిష్టువుయొక్క), గఱి-తెక్క, అనఁగా శివుడు త్రిపురాసురసంహారము చేయు నప్పుడు విష్ణుఁ దతనిబాణముగా నేర్పడెననియు గరుల్మంతుఁ దాబాణమున తెక్కగా నుండె ననియుఁ బురాణములు నడుపుచున్నవి

మహర్షులు విప్రులుగాను, విశ్వామిత్రునిం జోలె క్షత్రియులుగా నుండవచ్చును దిక్కన సోమయాజి విభావముడును సుప్రతీకుడును దొలిజన్మమున మధుకైటభులను దనుజేంద్రులని వ్రాసెను

క వినుమఘుకైటభు లని యెడు

దనుజేంద్రులు కచ్చవంబు దంతియునైపు

ట్టినవారు తమ్మెలుంగమి

తెనఁగుదు రొండ్డారులతోడ బీకరభంగిన్

ఆమశాసనకపర్వము-ఆ-1.

నిపాతితరోహిణస్కంధుఁడు-నిపాతిత-పదఁద్రోయఁబడిన, రోహిణస్కంధుఁడు-
రోహిణ మను పేరుగల వృక్షముయొక్క మొద్దు(శాఖ) గలవాఁడు, గరుత్మంతుఁడమృత
మును దేఁబోవునపుడు గణకచ్ఛపముల భుజిండుటవై రోహిణవృక్షముమీదఁ గూర్చుం
డఁగా నది యతనిబలమున క్రోర్వఁజాలక విఱిగిపడె నని భారతము నుడువుచున్నది

మానసాతీత-మనస్సుకంటెమించిన, వేగసంపత్-వేగతిశయముచేత, ఘనఁడు -
గొప్పవాఁడు, తార్ద్యుఁడు-గరుత్మంతుఁడు

క. మిన్నున నుండి భరంబునఁ

బన్నగవతి తలలు చదియఁబడ ధారిణిమీఁ

ద న్నిలిచి వైనతేయుఁడు

వెన్నుని పదములకు వినయ వినతి యొనర్చుట

73

(వ్యా) భరంబునన్-బరువుచేత, పన్నగవతితలలు (భూమిని మోచియుండు
శేపునివేయతలలు, చదియఁబడన్-అదుమఁబడునట్లు, ధారిణిమీదఁన్ - భూమిమీద,
వైనతేయుఁడు-గరుత్మంతుఁడు, వెన్నుని-విష్టుని,

(వి) 'ధారణి' యని గ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది ఆదూపము వ్యాక
రణసాధ్యముగాదు నిఘంటువులలోను గానంబడదు. ఆంధ్రకవు లీశబ్దము నుత్పాద్య
ముగాఁ బ్రయోగించుట కాకర మేమియో తెలియకున్నది 'ధారణి' యని యొక
నిఘంటువులోఁ గానంబడుచున్నది అదియును వ్యాకరణసమ్మతము కాదు

చ మునిపతిరాకయుం గుసుమముం దన కిచ్చినలాగు రుక్మిణి

వనితకుఁ దా నొసంగుటయు వంచనఁ బొందినబోటి సత్యకుట

మన మెరియంగఁ జెప్పటయు మానినికోపము వేడుకొంటయుం

దనదుప్రతిజ్ఞయుం చెలిపెఁ దార్ద్యున కెంతయు నాదరంబునట 74

ఇందు జరిగిన వృత్తాంతమంతయు సంగ్రహముగాఁ దేలిగాను తెప్పఁబడినది
సుగమము

ఉ. సంతత మంది జూదులు ప్రసాదము నయ్యెనఁటంచు బొంగి నా

గాంతకుఁ డంబుఁజోదర బలాసురవైరి మదియపక్షముం

బంతముగొన్నవాఁ డశనిపాతమున న్విను నాటనుండియు

స్థంత మనంబులోఁ జనదు నా పగ నీఁగెద నేడు నీకృపక 75

(వ్యా) జాదులఁ బ్రసాదము నయ్యెన్—ఇక్కడ 'జాదుల' నుపదమునకర్థ మేమియో తెలియలేదు 'జాదుల'నఁగా జాతిపూవులని యొకయర్థము గలదుగాని యా యర్థ మిచ్చటఁ బొసఁగడు జాతులనఁగా మనోరథసిద్ధియని యర్థము చెప్పవచ్చునని ప్రకరణముల బట్టి యూహింపఁ దగియున్నది. ప్రసాదము-అనుగ్రహము, ఆశనిపాత మునన్-వక్రాయుధమును వ్రేయుటచేత, పంఠము గొన్నవాఁడు - పొడుషముచేఁ దీసి కొనినవాఁడు, ఈఁగెదన్-తీర్చుకొనెదను

చ అనుటయు నంతవాఁడవె కదా యని మిక్కిలి గారవించి య
వ్యసరూపాలోచనుండు దగువారి సుహృజ్జనబంధుకోటి రాఁ
బనిచి నిజప్రయాణమును బట్టరాదటయుఁ జెప్పి వారిచే
ననుమతిగాంచి యెక్కె విహగాధిపుఁ దానును సత్యభామయున్ 76

(వ్యా) అంతవాఁడవె కదా—ఇది గరుత్మంతున కుత్సాహంబు గలిగించు పొగడమాట.

పయనము

ఉ ఆ విహగావతంసము నిజాంసముపైఁ బ్రయథామహోడ నిం
ద్రావరజుండు నిల్పుటయు నాతతపక్షమహానిలంబు లం
భోవహాపంక్తిఁ దూలములపోలికఁ దూల్పఁగఁ ద ద్దిశాముఖం
దై వినుపీఠికి న్నైగసె నద్భుతకారి మనోజవంబునన్ 77

(వ్యా) విహగావతంసము-పక్షిశ్రేష్ఠుఁడగు గరుత్మంతుఁడు, నిజాంసముపైన్-తనమూపుమీద, ఇంద్రావరజుండు-ఇంద్రునికిఁ బిదపఁ బుట్టిసవాఁడు (ఉపేంద్రుఁడు), అతతపక్షమహానిలంబులు-విస్తృతమైన తనతెక్కలవలనఁ బొడమినగొప్పవాయువులు, అంభోవహాపంక్తిన్-మేఘములవరుసను, దూలముల పోలికన్-దూదులనువలె, తూల్పఁ గన్-ఎగురఁగొట్టఁగా, తద్దిశాముఖందై-ఇంద్రునిదిక్కు మొగంబై, అనఁగా దూర్చు దిక్కునుగూర్చి, అద్భుతతకారిమనోజవంబునన్-ఆశ్చర్యమును గలుగఁజేయు మనోవేగ ముతో, వినుపీఠికిన్-ఆకాశమార్గమున గుఱించి, నైగసెన్-ఎగసెను, "నైగసెన్" అను రూపమునకుఁ బ్రయోగము.

"సిరితోననుండి నెగయుదె-చె"

—భారతము-ఆదిపర్వము

"నెగసినకొనలేచి నింగియంతంతకు నవలఁద్రోవఁగఁ దనరాదుదాని "

—భారతము-విరాటపర్వము

క ఇరుగ్రేవల సందక శా

ర రథాంగ గదాయుధములు రాఁ దొడఁగె భగే

శ్వరపక్షునిత చాతాం

కురపూర్తిని శంఖ మపుడు ఘుమఘుమ మ్రోసెన్

78

(వ్యా) ఇరుగ్రేవలన్-శిథిలపార్శ్వములందును, భగేశ్వర...పూర్తిని-భగే శ్వర-గరుత్మంతునియొక్క, పక్షునిత-బెక్కలనుండి పుట్టిన, చాతాంకుర-పిల్లగాలి యొక్క, పూర్తిని-పూరించుటచేత, ఘుమఘుమ-శంఖధ్వనియం దనుకరణము, శంఖము మ్రోసెన్-శంఖారావము కలిగెను.

చే. అంబుధరజాలము క్తంబు లయిన జలక

దములు సాత్రాజిత్తీ కై శికమునఁ బొలిచె

గగనతలలట్టి పోరచి గాఁగ నిడినఁ

జాల నొప్పారు మౌక్తిక స్తబక మనఁగ

79

(వ్యా) అంబుధరజాలము క్తంబు లయిన-మేఘసమూహములందుండి విడువఁ బడిన, జలకణములు-నీటిబొట్లు, సాత్రాజిత్తీ కై శికమునన్ - సత్యభామ కేశబంధము మీద, 'తద్బంధే కై శికం కై శ్యమ్' అని యమరుడు, పోరచిగాఁగన్-కానుకగా, మౌక్తిక స్తబకము-ముత్రియముల గుత్తి,

అనఁగా గృష్ణుడు సత్యభామతో గగనమార్గమునఁ జనునప్పుడు మేఘములం దుండి యడ్డని కేశబంధంబుపైబడిన నీటిబిందువు లాకాశలక్ష్మి యామెశలమీదఁ గానుకగా సమర్పించిన ముత్రియముల గుత్తుతో యనునట్లా పెసని భావము

అలంకారము-ఉత్పేక్ష

క. తశతశని మెఱుఁగుదీఁగలు

గలుగు ఘనాఘనచయంబు గనుఁగొనఁగా నిం

ప్రాలయించెఁ బసిఁడికామల

సలరెడు నీలముల గొడుగు లనఁగా హరికిన్,

80

(వ్యా) ఘనాఘన-వర్షకాల మేఘములయొక్క; చయము - సమూహము, పసిఁడికామలన్-బంగారుకాడలతో; అలరెడు-ఓస్వయన్న; నీలముల-ఇంద్రనీలమణు

(10)

లచే నిర్మితమలయిన, అనఁగా దశశతమని ప్రకాశించు మెఱుపుదీగలతోఁ గూడిన నల్లని మేఘములు కృష్ణనకు బంగారుకాడలు గల నల్లనిగొడుగుతో యనునటు లొప్పె నని భావము

అలంకారము-ఉత్ప్రేక్ష.

క. కమలదళాక్షుని దేహా

ద్వమదతిసాంద్రచువిప్రవాహము నొలిచెం

దమతండ్రి భానుగనుగొన

యమునానది గగనవీధి కరిగెడు ననఁగన్

81

(వ్యా) కమలదళాక్షుని-కృష్ణునియొక్క, దేహ..... ప్రవాహము— దేహ-శరీరమునుండి, ఉద్యమత్-వెదలి బయటికివచ్చుచున్న, అతిసాంద్ర-చిక్కిరి దట్టమైన, చుప్రవాహము-కాంతియనెడు వెల్లువ, తమతండ్రి-యమునానది తండ్రి యగు, గౌరవార్థము బహువచనప్రయోగము

అలంకారము-ఉత్ప్రేక్ష.

(వి) ఉద్యమత్-ఈపదముచు గుఱించి వెన్నెలవచనంబునందలి 'నిష్ఠూత' యనుపదమునకు వ్రామబడియుండు విశేషముం గాంచునది.

చ భగకులనాథుపతుముల గాడ్చు సహింపఁగ లేక రజ్జు ప

న్నగములు దేరిక్రిందికిఁ జన న్సరసీరుహమిత్ర రథ్యముల్

నొగలఁ దొఱంగి నిల్వ నరుణుండు రయంబునఁ జక్కఁ గట్టుమున్

గగనవధంబునం దటిమెఁ గాలవలంబన మందకుండఁగన్

82

(వ్యా) గాడ్చు-వాయువు, రజ్జుపన్నగములు-(సూర్యునిరథమునకుఁ) బ్రాక్ట గాఁ గట్టబడియుండు పాములు, రథ్యముల్—గుఱ్ఱములు, నొగం— మెడమీద నుంచి కట్టెడుకొయ్యతో బండిని తేర్చి కట్టెడు నిడుపగు కొయ్యలను, తొఱంగి-వదలి, అరుణుండు-సూర్యునిసారథి యగు ననూరుండు, "సూరసూతోఽరుణోనూరుః" అని యమరుండు, చక్క-సరిగా.

క. నతి సేసె వై నతేయుండు

గతిభేదములోన నన్నఁ గనుగొని యతఁడున్

గతిలోనన దీవించినఁ

జతురతకు నెచ్చి రపుడు సత్యయు హరియున్

83

(వ్యా) గతిభేదములొనక-గమనవైఖరిచే, అనఁగా గరుడుఁడు నానావిధ గమనవైఖరులం జూపుచుఁ దనయన్న యగు నసూడునకు నమస్కరించునటు లొక్క తూరి క్రిందికి వ్రాలి పైతెగసె నని భావము, చతురతకుకా-నేర్పునకు

అలంకారము - సూక్ష్మము.

క. మురమర్దనుఁ డివ్విధమున
గరుడునిపై గగనపథము గడచి యరుగుచుం
దరచాయతాక్షి కిట్లను
నరపస్పితవచన రచనచాతురి మెఱయక.

84

(వ్యా) స్థిత-మందహాసము, హాస మాటువిధములు-స్థితము, హాసితము, విహాసితము, ప్రహాసితము, అపహాసితము, అతిహాసితము, అని

'స్మృతము వికాసితపోలము, మితదర్శనరదన మైన మెఱయు హాసితమై.'

—అని లక్షణము

తక్కినవాని లక్షణములు కావ్యాలంకారచూడామణియందుఁ గాంచునది.

శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామకు మేదుపును వర్ణించుట

చ. కువలయపత్రనేత్ర కనుఁ గొంటివె కన్నులపండు వయ్యె రెం
డవ వినతాతనూభపుని యందమునం గమనీయ కాంచన
చ్చవికవచీకృతంబు కులిశక్షతపక్షము నైన రత్న సా
నువు నిజయామికికృతివిసోదపరాయణచంద్రభానువుక

85

ఈ పద్యమునుండి 88 వ పదము కదవఱకు మేరుపర్వతము వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) కువలయపత్రనేత్ర-కలువవేఱకులపంటికన్నులుగలదానా, రెండవవినతా రనూభపునియందమునన్-రెండవ గరుత్మంతునివలె, కమనీయ .. కృతంబుకా-కమ నీయ-మనోహరమైన, కాంచనచ్చవి-బంగారుకాంచులచే, కవచీకృతంబుకా-కవచముగాఁ జేయఁబడినదియు, (అనఁగాఁ గప్పఁబడినదియు), కులిశక్షతపక్షముకా-కులిశ-వజ్రా యుధముచేత, క్షత-నలుకఁబడిన, పక్షమున్-ఐక్కులు గండియును, ఐశ-నిజ యామికికృతి .. చంద్రభానువున్-నిజ-తమయొక్క (చంద్రభానువులయొక్క ననుట); యామికికృతి-భాముకావలికార్యమనెడు (తలవరిపనియుట); విసోద-వేడుక యందు, పరాయణ-ఆసక్తిగల, చంద్రభానువున్-చంద్రసూర్యులు గలిగిన, రత్న సానువున్-మేరుపర్వతమును,

'మేరు స్సమేరు త్తే మాదీ రత్నసాను స్సూరాయః'—అని యచుదుడు.

సూర్యచంద్రుని చెప్పవలసియుండఁగా నిచ్చట నంత్యప్రాసలాభమునకై చంద్ర భానువు నని చెప్పఁబడియె

అనఁగా నీమేరుపర్వతమును సూర్యచంద్రులు చుట్టుఁ దిరుగుచుండుటచే బంగారు కొండ యగుదానిం గావలిగాచు తలవరులవలె సూర్యచంద్రు లొప్పుదు రని భావము 'కన్నులపండు వయ్యెనీ' 'కనుఁగొంటివే' అనుపదములతో నన్వయము

సీ. జీర్ణ పర్ణద్రుసంక్తిర్దాహిమణివిభా

మాయాకిసల వంచ్యమానపికము

శశికాంతరుచి మృషాసలిల సంస్ఫూలన

శ్లో ధ విషాణోద్విగ్నమై రిభంబు

గోమేధిక ప్రభాంకూర మిథ్యామధు

ద్రవ లలితా మిళ దృల్లుకంబు

నీలగండ ప్రస్తరాళికగజ భేద

శీర్ణ స్నఖత్కుబ్ధ సింహకులము

తే గారుడాశ్మ చ్చవి చ్చటా కపటయవస

పూలికా చర్వణ వ్యగ్ర జాలమృగ వి

లంఘ్యమానాజ్జరాగ శిలావితాన

కూట దావాగ్ని యీ మరుత్కుధర మబల.

80

(వ్యా) జీర్ణ పర్ణద్రు. . . . .పికము—

జీర్ణపర్ణద్రు-పిండిరాలినయాకలు గలవృక్షములయందు, సంక్తిర్-చేరిన; ఆహి-పాములయొక్క, మణివిభా-రత్నములకాంతు లనెడు, మాయాకిసల-మాయాకల్పితము లగు చిగుళ్లచేత (అనఁగా నసత్యములగుచిగుళ్లచే ననట), వంచ్యమాన-మోసపుచ్చబడు చున్న, పికము-కోయిలలు గలిగినదియు; 'కిసాలయం కిసాలం కిసలం కిసమ్' అని ద్వీరూపాదికోశము.

అనఁగా మేరుపర్వతమునఁదలి యాకులురాలిన వృక్షములందుఁ గూడినపాముల యొక్కచేరిలయందలి రత్నములం గాంచియవి యెఱ్ఱు చిగుళ్లనిభ్రమసి కోయిలలుమోస పోయి వానిం దినుటకై వానిం జేర నరుగుచుండె నని భావము;

శశికాంత ..... సైరిభంబు—

శశికాంత-చంద్రకాంతమణులయొక్క, దుచి-కాంతులనెడు; మృషాసలిల-అసత్య మగు నీటియందు, సంస్కృత-చక్క-గాఁగొట్టుటచేత; క్షణ-కదలిస, నిషాణ-కొమ్ములు గలుగుటచే, ఉద్విగ్న-కలత నొందిన, సైరిభంబు-ఎనుబోతులు గలిగినది,

అనఁగా నామేరుపర్యతమునందలి చంద్రకాంతమణులకాంతులం గని జలము లని భ్రమించి జలానగాహలోలుపము లగు మహిషములు వాని దమకొమ్ములఁ గ్రుమ్మితో రాదుటచే నవి శిథిలములైన కఠంబున మహిషములు కలతఁ జెందె నని భావము,

గోమేధిక... . భట్లకంబు—

గోమేధికప్రభ—గోమేధికరత్న కాంతులయొక్క, అంకూర-మొలక లనెడు, మిథ్యామధుద్రవ-అసత్య మగు తేనియను, లిలిజా-నాకుటయం దిచ్చతో, మిశ్ర — కూడుకొన్న, భట్లకంబు—ఎలుఁగుబంటు గలది.

‘అంకూర స్త్యంకర స్తుల్యో’ అని యాదపనిఘంటువు.

లిలిజా—(లేదుం - ఇథ్యా-సన్నంతము).

అనఁగా నామేరుపర్యతమునందలి గోమేధిక కాంతులం జూచి తేనియని భ్రమించి తేనియఁ ద్రాగుటయం దత్యంతాత్మకముగల యెలుఁగుబంటు వానిని నాకుటతై సమీపించె నని భావము,

నీలగండ, ... సింహకులము—

నీలగండప్రస్తర-నల్లని గొప్పగుండురాళ్లనెడు, అశీకగజ-అసత్యము లగు నేనుఁ గులను, భేద-చంపుటతై, శీర్ష్యత్-జాణుచున్న, (అనఁగాఁ బ్రసరించుచున్న), నభ-గోళ్లచేత, క్షుద్ధ-కలతనొందిన, సింహకులము-సింహసమూహముగలది,

అనఁగా నామేరుపర్యతమునందలి గొప్పగుండురాళ్లను జూచి యేరుఁగులని భ్రమసి వాని జంపుటతై య-దున్న సింహములు తమ గోళ్లతో వానింగొట్టఁగా రాళ్లగు టచే దెబ్బకగిలి నొచ్చెనని భావము,

గారుడాశ్మ, ... దావాగ్ని—

గారుడాశ్మ-గరుడపచ్చలయొక్క; భవిద్యుటా-కాంతుల సమూహమునెడు; కపట యవస-అసత్యములైన తృణములయొక్క, పూలికా-కట్టలను, (పూల-సంచయే అని దాడువు); చర్మణ-తినుటయందు, వ్యగ్ర-ఆసక్తములయిన, దాఅమృగ-తింకపిల్లలచేత, విలంఘ్యమాన - పోటఁబడుచున్న; అబ్జదాగశిలా-పద్మదాగమణులయొక్క, విరాన-సమూహము లనెడు; కూటదావాగ్ని-అసత్యమైన దవానలము గలది.

'మాయానిశ్చలయంత్రేషు తైతవ్యాపరాశిషు, ఆయోమనేతైలశ్శంగే సీరాంగే
కూట మస్త్రియామ్' అని యమరుడు.

అసంగ నామేరుపర్యతమునందలి మరకతమణులు పచ్చనికాంతులఁ బ్రకాశించు
మండటదే వానిం జూచి జింకపిల్లలు పచ్చని పచ్చికలవడుసలని భ్రమించి వానిందినవల
యు నని కుతూహలపడి యాసమీపముననుండు పద్మరాగమణులం గాంచి యవి దవాన
లం బని భ్రమించి వానిం దాఁటించునె నని భావము.

(౨) ఈమేరుపర్యతమునందు నవరత్నము అన్న వనియు, నానావిధంబులగు
నదవి మృగంబులును, బక్షులును, లతలును, దేనెలును గలవనియుఁ దెలియునది

అలంకారములు—ఉదాత్తము—దూపకము—భ్రాంతిమంతము, గమ్యము.

'యవసపాలికా' అని యొకపాదము గలదుగాని యది సరసముకాదు.

ఉ. వంచనఁ బొంది చీరువకు వచ్చిన చంద్రునిజింక నేసి హ
ర్షించియుఁ దత్పుధారస నిష్ఠే చనవే నది చావ కున్కి వీ
త్రించియు నేటు దప్పె నని చే విలు నమ్ములుఁ జాఱవైచి ల
ట్లంచి చరించుచుండుదురు చెంచెత లగ్గిరిపానుభూములన్

87

(వ్యా) చంద్రునిజింకన్-చంద్రునికళంకమును జింకఁగా వర్ణించుట కలదు;
'హర్షిగాంక్షః కలానధిః' అని యమరుడు, ఏసి—దాణము ప్రయోగించి, తత్పుధా
రసనిష్ఠేచనచేన్—చంద్రునియమృతరసమునఁ దడుపుటచేత.

వ. వెండియు నప్పసిండికొండ గండశిలామండలంబుల నుద్దండవేదండంబు
లొండొండ గండతలంబు లొరసికొన నిండినమదజలాంజనమసిం
గొని వనదేవతోపభుక్తతాటంక శాశీదళంబులం బ్రియసందేశంబులు
లిఖించు గంధర్వసౌగంధికగంధులవలన, నత్యంతనిర్మలస్పృటికా
ధిత్యకలం గానవచ్చు పాతాళవాతాశ్రివలిఖించంబులం గని మును
తమకఱచిన యురగంబులం జాఱవిడిచి వానిం దమ చంచు
పుటంబులం బొడిచియు గరుదంచలంబుల నడిచియుఁ బదంబులం
దాచియు నేచినకోపంబుల విఫలప్రయత్నంబు లగు జాలశిఖా
సళంబులం గని తమవరులకుం జూపి పరిహాసించు గరుడతరుణి

నివహంబులవలన, సెలయెట్టి చిలుపచిలుపనీరు పగలు గగనమణి
 ధగధగని కిరణముల మిగుల సెగ లెగయు రవికాంతశిలాతలం
 బులం దెకతెక నుడుకెత్తి జాలువాలుఁ గరంగిన కఱ్ఱజవ్వాది
 కొలంకులం బడి కెలంకులం దేలి తెట్టువలు గట్టి చవలకపికుల
 చలితతట తరువతిత కుసుమ వినర పరిమళ పరంపరావాసితంబై ఘుమ
 ఘుమం బిసాళింప నలందుకొని రత్తిశ్రమంబు లపనయించు యక్ష
 పత్మలాడులవలనఁ, గేనరికిఁగోర నభిముఖ విదారిత కుంభంబైన
 వనగజంబును వనగజదంతఘాతయాతనాక్రాంత వరాహంబును
 వరాహ దంష్ట్రాటంక ఖండిత కీచకనిచయంబును గీచకశిఖా జర్జరిత
 పర్జన్యంబును బర్జన్యోదర పరిచ్యుత శంఖశుక్తిసంఘంబును నొక్క
 యెడన పడఁ దత్తదుత్పన్నంబు లగు మౌక్తికంబుల వేలువేలు నేటి
 పేరులు గ్రుచ్చు సాధ్యమిథ్యామధ్యలవలనను, నభిరామం బై,
 మణియు నొక్కొక చోట సురపతి తఱుచుమెలుఁగు లడరు కఱకు
 భిదురముఁ గొని తటిమి యెఱకలు విలుగ నలికినయెడల సెలలకు
 నిడినజలగల పొలుపునం జఱుల నెర గొని పూరలు ఐర దజగర నికరం
 బులును, భువరగణ గోష్ఠిస్థానంబులం బటిచిన రత్నకంబళంబుల
 విధంబున విశాలశిలాతలంబుల నిద్రించు శార్దూలంబులును,
 మృగాంకమండలంబుసగము కబళించిన రాహుగ్రహభూమికల చందం
 బున నందంద తిరుగు దొల్లిమోర భల్లూకంబులును గలిగి, సుధర్మా
 ప్రదేశంబునుం బోలె శక్రపురమహిశాలికుచ చందన సుగంధాగురు
 వాతపోత మేదురంబును, జలవిధియునుంబోలె నీల నల వనస కీలిత
 తుంగసేతు సహితంబును, పల్లకియునుంబోలె లలిత ప్రవాళ కకు
 భంబును, భారతంబునుంబోలె శతపర్వ చమత్కృతంబును, సమర
 తలంబునుంబోలె గలితానేకపాటనంబును, శబ్దిశాస్త్రంబునుంబోలె
 ధాతుగణ విద్యోతితంబును, సంగీతంబునుంబోలె నిషాదభరితంబు

నయి, గ్రామ నిబద్ధ ఘనోఘం బయ్యను సగ్రావని బద్ధ ఘనోఘం
పై, గవయస్థానం బయ్యను సగవయస్థానం పై, వైదావారావాసి
తంబయ్య సవైదావారావాసితంపై, మెలయు నిది, మలయును 88

(వ్యా) 'అప్పసిండికొండ' మొదలు 'సాగంధికగంధులవలనన్' అను
పదముల వఱకు నొక వాక్యము

అప్పసిండికొండ-ఆ మేరుపర్వతముయొక్క, గండశిలామండలంబులన్-గొప్ప
చట్రాళ్లయందు, ఉద్గండ వేదండంబులు-విజృంభించుచున్న యేనుగులు, (వేదండ
శబ్దము సామాన్యముగా నాంధ్రగ్రంథములలో దకారమధ్యముగా నున్నను సంస్కృత
మునందు 'వేతండ' యమరూపమే బహుళముగాఁ బ్రయోగములందుఁ గానంబడు
చున్నది) ఒండొండన్-ఒకటితో నొకటి, గండతలంబులు - చెక్కిళ్ల ప్రదేశములు,
ఒరసికొనన్-రామకొనఁగా, నిండిన (గండశిలామండలంబులయందు నిండిన యని
యన్వయము,) మదజల-దానము పేరగల మదజలమనెడు, అంజనమషిన్-నల్లని
కాటుకను, కొని-తీసికొని, వన . . . దళంబులన్ - వనదేవతా-వనదేవతంచేత, ఉప
భుక్త-వాడఁబడిన, తాటంక-చెవికమ్మలగు; తాళిదళంబులన్ - తాటియాకులయందు,
ప్రియసందేశంబులు-ప్రియులకుఁ బంపబడు వార్తలను, లిఖించు-వ్రాయుచున్న,
గండర్వ సాగంధికగంధులవలనన్ - గండర్వస్త్రిలవలన, ఆభిరామంపై ' అను పద
ముతో నవ్వయము, సాగంధికగంధి-చెంగల్యపూలయొక్క వాసనవంటి వాసన గలది,
(ఉత్తమాంగన), సాగంధికంతు కల్పారమ్' అని యమరుఁడు

అనగా నా మేరుపర్వతమునందు మడించిన యేనుగులు చెక్కిళ్ల నొకటి
నొకటి నొరయుటచేత మదజలంబులు స్రవించి యప్పర్వతమునందలి చట్టరాళ్లపైఁ
బడఁగా నవి నల్లని కాటుకవలె నొప్పుటచేత నామసితో గండర్వస్త్రీలు వనదేవతల
చెవికమ్మల కుపయోగించిన తాటియాకులమీదఁ దమప్రియులకు రహస్యవార్తలు
వ్రాసి పంపుటరని భావము

2 'అత్యంతనిర్మల' ... మొదలు 'గరుడతీగణివహంబులవలనన్' అను
పదముల వఱకు నొక వాక్యము

అత్యంత-మిక్కిలి, నిర్మల-స్వచ్ఛమైన, స్పటికాధిత్యకలన్-స్పటికమయము
లగు సూర్యుని ప్రదేశములందు, 'ఉపత్యక్తాద్రే రాసన్నా భూమి దూర్వ మధిత్యతా'
అని యమరుఁడు కానవచ్చు-పొడసూపు, పాతాళ వాతాళి-పాతాళమందలి సర్ప
ములయొక్క, ప్రతిపంబులన్-ప్రతిరూపములను, కని,--మునుచుకలవిన యుర

గంబులం బాణవిడిచి-ముందు తమ నోటితో గ్రహించుకొనియుండిన పాములను విడిచి పెట్టి, వానిన్ - ఆపాతాళవాతాళి ప్రరిఖింబములను, తమదందుపుటంబులన్ - తమ యొక్క ముక్కులచేత (దౌప్యలవంతి ముక్కులచేత నని యవయవార్థము), పొడి చియున్-గ్రుచ్చియు, గురుదండంబులన్-తెక్కల కొనలచేత, ఆడిచియున్-కొట్టియు, పదంబులన్-కాళ్లతో, తాచియున్-తన్నియు, ఏదినకోపంబునన్-ఆధికమగు కోపముతో, విఫలప్రయత్నంబులగు - వ్యర్థములగు ప్రయత్నములుగల, బాలశిబావళంబులన్- చిన్న నెమిళ్లను, కని తమవరులకుంజూపి—, పరిహసించు-నవ్వు; గరుడతరుణినివ హంబులవలనన్ - గరుడశ్రీల సమూహములచేరి, 'అభిరామంబై' యను దానితో న్వయము

అనఁగా నప్యర్థతమనందు మిక్కిలి స్యర్థమైన సృటికమయొన్నతప్రదేశంబు లందుఁ బాతాళమందలి సర్పములు ప్రతిఫలింపఁగా నవి యచ్చట నుండు నిజమైన సర్పములని బ్రమసి యందలి బాలమయూరము లంతకుమున్ను తమ నోళ్లం గఱచి యుండిన పాములను విడిచిపెట్టి వీనిం బట్టుకొన గమకించి ముక్కులతోఁ దొడిచి తెక్కలతోఁ గొట్టి కాళ్లతోఁ దన్ని విఫలమనోరథము లగుటం జూచి గరుడ శ్రీలు తమవరులకుఁ దెప్పుదుఁ బరిహసించు రని భావము.

౪ 'సెలయేటి' మొదలు 'పక్ష్యల్లభుభావలనన్' అను పదములపలుకొకవాక్యము.

సెలయేటి-నిర్దురములయొక్క, చిలుప-సన్న కాల్వలయందలి, చిలువసీదు- స్యల్వపుగుబలము, పగలు-మధ్యాహ్నసమయమందు, గగణమణి-సూర్యునియొక్క, ధగధగని-భగధగమనిమందుచున్న (మందుటయందనుకరణము); కిరణములన్-కాంతుల చేత, మిగులన్-మిక్కిలి, సెగలెగయ-జ్వాలలుపుట్టుచున్న, రవికాంతశిలాతలంబులన్- సూర్యకాంతశిలలచేత, తెకతెకన్-రలసల మని, ఉడు తెత్తి-వేడి యెక్కి, జాలు వాణ్-ప్రవహించునట్లు, కరంగిన-కరగిన, కట్టజవ్వాదికొలంకులన్ - సల్లనీజవ్వాది యను పరిమళద్రవ్యముయొక్క గుంటలతో, పడి-జాటి, (సెలయేటిచిలువసీదు పడి యని యన్వయము), తెలంకులం దేలి-పార్శ్వములయందు మఱల నుద్భవించి, తెట్టు వలుగట్ట - రాసులుగాఁజేరి, చపల వాసికంబై—చపల-చేష్టచేయుస్వభావముగల- కపికుల-క్రోధులసమూహముచేత చలిత-కదల్యలడిన; లట-తీరముననుండు, తడు, వృక్షములనుండి, పతిత-పడిన, కుసుమవిసర-పూలసమూహముయొక్క, పరిమళ- వాస నలయొక్క, పరంపరా-వరుసలచేత, వాసింపంబై-సురభిశ్చుగాఁ జేయఁబడినదై (సువా, సనఁగలదియై), ఘుమఘుమ-గుప్పగుప్ప మని (వాసన వీచుటయం దనుకరణము), పిసాళింపఁ-పరిమళింపఁగా, అలందుకొని-పూసికొని, రతిశ్రమంబులు-కలయికోలబడలి

కఱను, అపనయించు-పోగొట్టుచున్న, యక్షపక్షలాక్షులవలనక-యక్షవనితలవలనను, 'అభిరామంబై' అనుపదముతో నన్యయును, పక్షలాక్షి-అందమగు తెప్పవెండ్రుకలతో నొప్పునది-అనగా నొప్పులకుప్పు,

అనగాఁ బట్టపగలింటి యొడవేడిమిచేత సూర్యకాంతశిలలు తప్తము లయ్యెననియు, నవి సోఁకుటచే నం దంటకొనియుండు జవ్వాది కరఁగి పల్లములందు గుంటలుగా నేర్పడెననియు, వానియందు సెలయేటినిట్లుపడి యాజవ్వాదితోఁ జేరి పరిమళవంతములై మఱలఁ బ్రవహించెననియు, నందు వానరములచేఁ గదల్చిబడిన చెట్టులలో నుండి పువ్వులురాలి వానివాసనలతోదనుంగూడి యా నీరు మఱియుఁ బరిమళవంతము లయ్యె ననియు, సౌరభములచేఁ దనరాదు వాసీరంబులను బూసికొని యక్షరమణి మణులు తమలదిశ్రమంబులఁ బోగొట్టుకొందు రనియు భావము

(వి) ఈ వాక్యమునందు లఘుక్షరరచనలు మెండయి సొంపుగా నున్నవి.

4 'తేసరి' మొదలు 'మిథ్యామధ్యలవలనక' అనుపదముల వఱ కొకవాక్యము

తేసరికితోర-సింహపుఁబిల్లంబొక్క, నఖముఖ-గోళ్లకొనలచేత, విదారిర-చీల్చిబడిన, కుంభంబై న-కుంభములు కలవియగు, వనగజంబును-అడవియేనుఁగులును, 'గజంబును'-ఇక్కడ శాల్యైకవచనము, వనగజదంత-అడవియేనుఁగు కొమ్ములయొక్క; ఘాత-రెబ్బవలన, యాతనా-దాదచేత, భ్రాంత-తిరుగుదుఁబడిన (కలఁగిచ), వరాహంబును-ఆదవిపండులును, వరాహదంష్ట్రా-పందికోఱులనెఱు, టంక-ఉలులచేత, 'టంకఃపాషాణదారణః' అని యనురుఁడు ఖండిత-నఱుకఁబడిన, కీచకనిచయంబును-వెదుళ్లగుంపును, కీచకశిఖా-వెదుళ్లపైకొనలచేత, జర్జరిర-కలఁపబడిన, పర్జన్యంబును-మేఘములును, పర్జన్యోదర-మేఘమధ్యమునుండి, పరిచ్ఛేద-జాతిన, శంఖ శుక్తిసంఘంబును-శంఖములు ముతైపుఁజిప్పలు వీని సమూహములును, ఒక్కయెడన-ఒకచోటనే, పడక; తత్తదుత్పన్నంబులగు-గజకుంభ, వరాహ, కీచక, పర్జన్య, శంఖ, శుక్తులయందుండి పుట్టిన, మౌక్తికంబులక-ముత్యములను; వేణువేణుక-ప్రత్యేకముగా, ఏఱి-ఏర్పఱచి, పేరులుగ్రచ్చ-హరములుగా కూర్చుదన్న, సాధ్యమిథ్యామధ్యలవలనక-సాధ్యయవతులచేతను, 'అభిరామంబై' యనుదానితో నన్యయము మిథ్యామధ్య-అసత్యమగు నడుము గలది, అనగా మిక్కిలినన్నమగునడుము కలదనిభావము, తరుణి యని యర్థము

అనగా నాపర్యతిమందు సింగపుఁబిల్లలు తమగోళ్లతోఁ గుంభములను ఊల్పించి పినయేనుఁగులును, సేనుఁగులుతమదంతములతోఁబొడిచిరంపినయడవిపండులును, నడవిపండులు కత్తులం బొలిసతమకోఱుచే నఱుకపైచిన వెదుళ్లును, వెదురుప్రాకులపైకొనలచేఁ చేడింపఁబడిన మేఘంబులును, మేఘములనుండి జాతిపడిన శంఖంబులునుముతైపుఁ

జిప్సలును, నొక్కచోటఁ గుప్పలుగాఁ గూడిన, నాయావస్తువునుండి పుట్టెడు ముత్రియంబులను సాధ్యాంగనలు వేర్వేరుగా నేర్పఱచి వానితో సరంబులు గ్రుచ్చుచుండురని భావము

గజకుంభ, వరాహ, త్రివక్, పర్వస్య, శంఖ, శుక్తి, ప్రముఖస్థలంబులతో ముత్రములు పుట్టు నని ప్రథమాశ్వాసమున నిరువదిపాల్గవవ్యము వ్యాఖ్యయందు వివరింపఁబడినది

ఈవాక్యమునందు ముక్తపదగ్రస్త మను శబ్దాలంకారము.

అభిరామంత్రై-రమణీయమై, అనఁగా మేరుపర్వతము పైఁ జెప్పిన వినోదముల చేత రమ్యమై యొప్పె నని భావము.

'మఱియు భల్లుకంబులను గలిగి' అనువఱకును నొకవాక్యము,

సురపతి-ఇంద్రుడు, రఱుచు-దట్టమైన, మెఱుగులు-కాంతులు; అదరు-ఒప్పుడున్న, అనఁగా జాజ్వల్లమానముగాఁ బ్రకాశించుచున్నయనుట, కఱకు-బీష్టమైన, భిదురమన్-వజ్రాయుధమును, 'కులిశం భిదురంపవీ', అని యమరుడు, కొని-పుచ్చుకొని, అనఁగా వజ్రాయుధముచేత, రఱిమి-పాఱఁద్రోలి, ఎఱకల-తెక్కలు, విఱుగన్-ఘేదింపునట్లు, నఱికినయెడలన్-నఱికినస్థానములందు, సింలకున్-ప్రణరంద్రములయందు, ఇడిన్-పెట్టిన, జలిగలిపొలుపునన్-జలగలవఱ, జలగ-జలూకాశబ్దభవము, ఇక్కడఁ గొన్ని యాదర్శములతో "జలగ"యని యెత్వవిభిన్నముగాఁ గానంబడుచున్నది. ఇదియు సాధురూపమే జలగయనుటకు -"జలగఁదిగిచినట్లుగొనఁగఱుమనిలసొమ్మత్" అని భారతిము-శాంతిపర్వమునఁ బ్రయోగము చఱులన్-పర్వతపార్శ్వ ప్రాంతములయందు, ఎరఁగొని-అహారమును భుజించి, పొరలు - క్రిఁదుఘోషుగాఁ దిరుగుచున్న, జరత్-ముసలియైన, అజగర-కొండచిలువలయొక్క, నికరంబులు-సమాహములును, (కలిగియనవలయుతో నన్వయము),

అనఁగా నామేరుపర్వతమునందుఁ గొన్ని యెడల జేవేంద్రుడు లనవజ్రాయుధముచే తెక్కలునఱికి వై వ నాప్రణరంద్రములందు రక్తమును బీల్చుటచే యం దుంచిన జలగతో యన్నట్లు కొండచిలువ తెరలుదిని పొరలుచుండెననిభావము.

ఇటునుశ్రేయాలంకారము

ఈవాక్యము ప్రాయికముగా నచ్చతెనుఁగు పదములతోను లఘుక్షరములతోను గూర్చఁబడినది.

అలంకారము-వృత్త్యనుప్రాసము.

భచర . . . శార్దూలంబులును —

భచరగణ-భచరు లను దేవతావిశేషముల సమూహములయొక్క, గోష్ఠీస్థానంబు ల౯-సఖాప్రదేశములయందు, పఱచిన విస్తరింపఁబడిన, రత్నకంబళంబులవిధంబునన్-తివాసులవలె, విశాలశిరాళంబులన్-పఱపైన చాపతాళ్లపై, నిద్రించు-నిద్దురఁబోవు చున్న, శార్దూలంబులున-తెబ్బులును, 'కలిగి' యనుపదముతో నన్వయము.

మృగాంక భల్లూకంబులున్ —

మృగాంకమండలంబున్-చంద్రమండలమును, సగముకలశించి-సగముప్రింగిన, రాహుగ్రహభూమికలచందంబునన్-రాహుగ్రహముయొక్క వేషములవలె, 'భూమికా రచనాద్యాం స్యా న్మాత్స్ర్యంతరపరిగ్రహే' — అని శాక్యతనిఘంటువు

అందందతిరుగు-విచ్చలవిడిగా సంచరించుచున్న, బొల్లిమోర-కొంచెము తెల్లని మూతులుగఁ, భల్లూకంబులున-ఎలుగుబంటును, 'కలిగి' యను పదముతో నన్వయము.

అనఁగా నా పర్యతమునందలి బొల్లిమోరలనొప్పారునెలుగుబంటు చంద్రమండలము సగము ప్రింగిన రాహుగ్రహముల వేషములవలె నుండె నని భావము

అలంకారము-ఉపమ.

కలిగి—

మేదురంబును—

మేదురప్రదేశంబునుబోలెన్-దేవేంద్రుని సభవలె, దేవేంద్రునిసభకు 'మేదుర' యని పేరు, "స్యాత్సుధర్మా దేవసభా" అని యుచుండు, శక్రపుర-ఇంద్రపట్టణము నందలి, మహిళాలి-స్త్రీలసమూహముయొక్క, కుచ-స్తనములందలి, చందన-గంధము, సుగంధాగురు-వాసనగల యగరుద్రవృక్షము, (వీనితోఁగూడిన), వాతపోత-గాలిపిల్లలచేత; మేదురంబున-దట్టమైనదియు, అని ఇంద్రసభాపర మైనయర్థము

శక్ర-కృతజన్మములు, 'జయాధతుటజశక్ర' వత్సకోగిరిమల్లికా' అని యమ రుఁడు (అర్జునవృక్షమనియు నర్థము కలదు), పుర-గుగ్గిలపుఁజెట్టు 'కౌశికోగుగ్గులుః పురః' అనియుచుండు, సువాసనగల గరికపోచలనియు నర్థముకలదు, (దీనికి నాగర మున్న యని సంస్కృతమునఁ జేరు,) మహిళా-ప్రేంకణపుఁజెట్టులు (ప్రియంగులతలు), లికుచ-గూనిమ్మఁజెట్టు, చందన-శీగంధవృక్షములు, సుగంధాగురు-సువాసన గల యగ రుదెట్టులు, (వీనియందలి)-వాతపోత-మలయమాదుతములచేత, మేదురంబును-దట్టమైనదియు, అని మేదురవర్జితపర మగు నర్థము

జలనిధియుంబోలెన్ - సముద్రమువలె, నీల నలి పనన-నీలుఁడు, నలుఁడు, పనసుఁడు అను వానరపీఠులచేత, కీలిత-నిర్మింపఁబడిన, తుంగ-పొడవైన, సేతు-అన

కట్టతోడ, సహితంబును-కూడినదియు, అని సముద్రపరమైక యర్థము. (రామాయణము యుద్ధకాండము-అధ్యాయము 22 నందుఁ గాంచునది),

నీల-నల్లని, నల - అప్పుడుగడ్డి యను తృణవిశేషములు, పనస-పనసచెట్టు, (వీనితోడ), కీలిత-కూడిన, తుంగ-చిన్నగుట్టలు, సేతు-భూప్రదేశములు, (కొండల నడుమ నెఱుఁగుత్రోవయనియనర్థముగలదు), (వీనితోడ)-సహితంబును-కూడినదియు, అని మేరుపర్వతపరమగు నర్థము

వల్లకిముంబోలెన్-వీణవలె, లలిత-మనోహరమగు, ప్రవాళ-వీణాకాండమును; కకుభంబును-వీణామణిమును గలదియు, (కలివెయను వీణాకాండముయొక్క పంపఁబడి యుండు ముఖము), అని వీణాపరమగు నర్థము 'వీణాకాండఃప్రవాళ స్వాత్కృతభస్తు ప్రసేవకః' అని యమరుఁడు

లలిత-మనోజ్ఞమైన, ప్రవాళ - చిగుళ్లుగలిగిన, కకుభంబును-అద్భుతవృక్షములు గలదియు, అని మేరుపర్వతపరమగు నర్థము.

'ఇంద్రుఁ కక్షభోద్ధునః' అని యమరుఁడు

భారతంబునుంబోలెన్-మహాభారతమువలె, శతపర్వతమత్కృతంబును - నూలు పర్వములచేత, అనఁగా విభాగములచేత, రమ్యమైనదియు, అని భారతపరమగు నర్థము

శతపర్వ-వెదుళ్లుచేత, చమత్కృతంబును - మనోజ్ఞమైనట్టియు, అని మేరు పర్వతపరమైనయర్థము, 'శతపర్వా యవఫలో వేణుమస్కరతేజనః' అని యమరుఁడు,

సమరలంబునుంబోలెన్-యుద్ధరంగమువలె, కలితానేకపాదంబును-కలిత-కూడుకొన్న, అనేక-రథగజచరగ పదాతుల సేనాబలములనెఱు పెక్కంద్రయొక్క పాటనంబును-విదళనము గలదియును, అని యుద్ధరంగపర మగునర్థము

కలిత-కూడుకొనిన, అనేకప-నీనుఁగులయొక్క, అటంబును-సంచారము గల దియును, 'ద్విరదోనేక బోద్విషః' అని యమరుఁడు, (అనేకప-అనఁగా నొకటికంటె నెక్కుదనయనములతో నీటిని ద్రాగునది అనఁగా నోటితోను దొండముతోను నీటిని ద్రాగునదనుట, అనఁగా నేనుఁగు), అని మేరుపర్వతపర మగు నర్థము

శబ్దకావ్రంబునుంబోలెన్ - వ్యాకరణశాస్త్రమువలె, ధాతుగణవిద్యోతితంబును - ధాతుగణ-ధ్యాది ధాతుసముదయముచేత, విద్యోతితంబును - ప్రకాశింపఁబడినదియును, అని వ్యాకరణశాస్త్రపరమైన యర్థము.

ధాతుగణ-ధాతు-గైరికాది ధాతులయొక్క, గణ-సమూహముచేత, విద్యో తితంబును-ప్రకాశింపఁబడినదియు, అని మేరుపర్వతపర మగు నర్థము

'సువర్ణరూప్యతామ్రాశ్వహరి తాల మనశ్శిలాః

గైరికాంజన కాశ్మీర లోహసిసాశ్చ హింగులాః

గంధకాభ్రక మిత్యాద్యా ధాతవోగిరి సంభవాః'

—అని గైరికాదిధాతువివరణము

సంగీతంబునుంబోలెన్-గానమువలె, నిషాద-నిషాదమును స్వరభేదముచేత, భరితంబును-నిందినదియు, అని గానపరమగు నర్థము

నిషాద-బోయవాండ్రచేత, భరితంబును-నిందినదియు, అనిమేరుపరవ్రతపరమగు నర్థము

'సుధర్మాప్రదేశంబునుంబోలెన్' అను వాక్యము ముదలు 'నిషాదభరితంబు సయి' అను వాక్యమువఱకు సభంగా భంగశ్లేషమూలక మగు నభేదాధ్యవసాయప్రయుక్తమైన సాధారణధర్మముచేత నిష్పన్నమగు సుపమాంకారము

గ్రావనిబద్ధ. .... ఘనోఘంబై -

గ్రావ-తార్లచేత (చిన్నకొండలు అనగా శృంగములనుట), నిబద్ధ-కట్టబడిన (అడ్డగింపబడిన), ఘన-మేఘములయొక్క, ఘం బయ్యును-సమూహము కలదియైనన, అగ్ర-పురోభాగమందలి, అవని-భూమియందు, బద్ధ-కట్టబడిన (కూడుకొనిన), ఘన-గొప్ప, ఘంబై-(నదీ) ప్రవాహములు కలదై,

ఇక్కడ గ్రావనిబద్ధఘనోఘం బయ్యును నగ్రావనిబద్ధఘనోఘంబై యుండుట విరోధముగాఁ గనబడుచున్నను రెండవసమాసమున కర్థాంతరకల్పనముచేత నావిరోధమునకుఁ బరిహారము చేయఁబడియె ఇదియే విరోధాభాసాంకారం బనంపడును

గవయస్థానంబయ్యును—గవయ-గురువోతు అను మృగవిశేషములకు; స్థానం బయ్యును-దోటుగా నున్నను, నగవయస్థానంబై—నగ-వృక్షములకు, వయః-పక్షులకును; స్థానంబై-ఉనికిపట్టయి,

'స్మరణీయా స్మమయే వయంవయః'—నైషధము

'మృగవయో గవయోపచితం వనమ్'—రఘువంశము

అలంకారము పైయట్లు

వైణవారావాసితంబయ్యున్—వైణవ-వేణుసంబంధమైన - (అనగా వెదుళ్లయొక్క), ఆరావ-శబ్దములకు, అసితంబయ్యున్-స్థానంబుగానన్నను, నవైణవారావాసితంబై—నవ-పసి (చిన్నవియగు) ఏణవార-జికలగుంపులకు, అవాసితంబై-ఉనికిపట్టె, అలంకారముపైయట్లు; ఒప్పున్-ప్రకాశించును.

ఈవచనమునందంతటను నదాత్రాలంకారము

ఉ. కిన్నరకంఠి చూచితెవె కిన్నరులం గలభౌతభూధరా

భృన్నతశృంగభాగముల సుత్పలగంధులుఁ దాముఁ గల్పిక్తో

త్పన్నమధుప్రసంగమలఁ బాడెద రింద్రునిమీఁది గీతముల్
కిన్నర లొయ్య నొయ్యఁ బలికించుచుఁ దారతర స్వనంబులన్. 89

ఈపద్యమునఁ గిన్నరీగానములు వర్ణింపఁబడియె.

(వాణ్) కిన్నరకంఠి-కిన్నరశ్రీల కంఠధ్వనివంటి కంఠస్వరముగదానా, అని సత్యభామకు సంబోధనము, కలధౌత . . భాగములన్—కలధౌతభూధర-బంగారు తొందయొక్క (అనఁగా మేరుపర్వతముయొక్క), అభ్యున్నత-మిక్కిలిపొడవైన, శృంగ భాగములన్-శిఖరప్రదేశములందు, ఉత్పలగంధులు-శ్రీలు (కలువలవలె సువాసనగలవారనట), కల్పకో - సంగతులన్ — కల్పక-పారిజాతవృక్షమునందు, ఉత్పన్న-పుట్టిన, మధు-మద్యముయొక్క, ప్రసంగతులకా-కూడికలచేత (అనఁగా నాస్వాదింపుటచేత), కిన్నరల-కిన్నరయను వాద్యవిగేషములను (తంబురవంటివి), ఓయ్య నొయ్యన్ - మెల్లమెల్లగా, పలికించుదున్ - స్వరములు మీటుచు, తారతరస్వనంబులన్-గాంధారమను పేరుగల హెచ్చుస్థాయి స్వరములతో; ఇంద్రునిమీది గీతముల్-తమకుఁ బ్రభువగునింద్రునిమీఁదిపాటలను, పాడెదరు-పాడుచున్నారు

గానమునందు స్వరములు మూడువిధములు 'మంద్రము, మధ్యము, తారఘము' అని. తారస్వరమునకు గాంధార మునియుఁ బేరు
దీనికి లక్షణము-

శ్లో షడ్జగ్రామోభవేదాదౌ, మధ్యమగ్రామపంచ
గాంధారగ్రామ ఇత్యేత, ద్వామిత్రయ ముదాహృతమ్.
షడ్జమధ్యమనామానౌ, గ్రామౌ గాయంతి మానవాః
నతు గాంధారనామానం, సలభ్యో దేవయోనిభిః

—అని నారదబ్రహ్మసంగీతశాస్త్రము.

అలంకారము-స్వరభావోక్తి.

ఉ ఆయతభూర్లపత్త్రముల నామరఁగేనుదధిప్రయుక్తపా
గేయము లారగించి వడ దేణుగ శీతల కల్పకద్రుమ
చ్ఛాయల నిల్పినిల్పి సరసంబులు వల్కుచు వెండికొండకుం
బాయక కూడి యేగెదరు భామిని చూడుము సిద్ధపాంథులకా. 90

ఈపద్యమునందు సిద్ధపాంథులు వర్ణితులు.

(వ్యా) ఆయత-విశాలమయిన, భూర్జపత్రములన్ - భుజపత్రములనెడి
వెదల్చును పర్జములయందు, ఇది యొకవిశాలమగు పర్జము-అనఁగలేప్రక్రియలకు విద్యా
ధరాంగన బవయోగింతు రని కాశీదాసుఁడు వర్ణించియున్నాఁడు

"నృప్రాక్షరాధాతురసేన యత్ర భూర్జతర్జవఃకుంజరబిందుశోణాః

వ్రజంతి విద్యాధర సుందరీణా మనంగ లేఖక్రియయోపయోగమ్"

— కుమారసంభవము

'భుజపత్రోభుజోభూర్జో మృదుత్వకృత్పిశాకాపి'—అని యాదవ నిఘంటువు,
ఆమర పాఠేయములు—ఆమరధేను-దేవతలయొక్కయొక్క (కామధేనువు
యొక్క), దధి-పెరుగుతో, ప్రయత్న-కలుపఁబడిన, పాఠేయములు-రలిదియన్నములను
(పథిపాదు-పాఠేయం-అనఁగా రోషనదయనప్పుడు మేలువేయునది), అరగించి-భుజించి,
వదదేలుఁగన్-శ్రమతీర్చుకొనటకై, శీతల-చల్లని, కల్పకద్రుమ—పారిశ్రామికము
యొక్క, భాయలన్-నీడలయందు, నిల్చినిల్చి-పలుమాటులునిల్చియునుట (చీప్సయందు
ద్విరుక్తి), వెండికొండకున్-తైలాసమునొద్దకు (పరమశివసందర్శన సూక్ష్మాజన సం
క్షిప్త నాథమనుట), పాయకకూడి-గుంపులు గాననుట, ఏగెదరు-చనుచున్నారు.

'ఏగు'అనుపదము సార్థబిందుకముగా నిప్పటివారు కౌండలుభావించియట్లుకొన్ని
పుస్తకములలో సవరించియున్నారు కాని ప్రాచీన గ్రంథములలో నిది నిర్బిందుకముగానే
కానఁబడుచున్నది ఇదియే సాధువని యెఱుఁగునది

'సిద్ధపాంథుల'ను కర్తృపదమును 'సిద్ధపాంథులన్'అను ద్వితీయాంతమునుండి
గ్రహింపఁబడయును ఇట్లు చనుచున్న సిద్ధపాంథులన్ చూచుమని యన్వయము

అంబరము-స్వభావోక్తి

శా. ఏణీశాబవిలోలనేత్ర కనుఁగొంటే వీరు విద్యాధరు
లాడికోల్లజ్జ్వలరత్నకుండలులు నమ్మిద్దాసి ధేను బ్రదా
ద్విదాపాదులు చంద్రికామలశిరోవేష్టు త్త్రిపుండ్రాంకితు
లాడియ స్తరతారహారులు శివధ్యానైక నిష్ఠాపరుల్

91

ఈపద్యమునందు విద్యాధరులు వర్ణింపఁబడిరి.

(వ్యా) ఏణీశాబవిలోలనేత్ర-జింకపిల్లలకన్నులవలె సుందరముగాఁ జలింపు
చున్న కన్నులు గలదాని, ఇది సన్మథామకు సంబోధనము, 'పోతః పాశోర్భుకొడింభః

పృథుకశ్శాలకశ్శిఖః'-అని యమరుడు, కనుఁగొండే-చూచితివా, వీరు-ఇప్పుడు మనకుఁ గనఁబడుచుండువారు, విద్యాధరుల్ - విద్యాధరులనుపేరుగల దేవయోనివిశేషములు, మాణిక్య .. కందలులు— మాణిక్య - కెంపులచేత, ఉజ్జ్వల - ప్రకాశించుచున్న, రత్నకుండలులు-మణికుండలములుగలవారు, సంబద్ధాసిధేరుల్-సంబద్ధ-కట్టఁబడిన(ధరించుకొనిన), అసిధేరుల్-చూరుకత్తులుగలవారు, "స్వాచ్ఛక్రీడాసిపుత్రీర య్యుకివాదాసిధే సుకా" అని యమరుడు, రణద్యౌణాపాణులు-రణల్-శబ్దించుచున్న, వీదా-వీణలు, పాణులు-హస్తమునందుఁగలవారు (అనఁగా వీణవాయింపుచున్న వారనుట), చంద్రికా .. వేష్టల్—చంద్రికా-చెన్నెలవలె, అమల-స్వచ్ఛమైన, శిరోవేష్టల్-తలపాగులు గలవారు, త్రిపుండ్రాఁకితుల్ - భస్మమును మూఁడురేఖలుగా (నొసట) ధరించినవారు, నాణీయ... .. హరులు—నాణీయస్తర-(న + అణీయస్ + తర), మిక్కిలి చిన్న దైన యనునర్థమందు 'అణు' అను పదమునకు 'అణీయస్' అని తరప్రత్యయారూపము, 'తర' అనునదియుఁ దరప్రత్యయార్థమే, 'అణీయస్తర' అనఁగా సత్యంత సూక్ష్మము లని భావము, న + అణీయస్తర-మిక్కిలి సూక్ష్మములుకానివి; అనఁగా గొప్పవనట, తరప్రత్యయంతముమీదమణియొక తరప్రత్యయము చేర్చఁబడినది ఇట్టిప్రయోగములు మహాకవులు చేసియున్నారు కావున దీనిని బొనరుత్క్రమనం జనదు 'నిరంక్షణః కవయః' అను నభియుక్తిక్రియే శరణము.

'శ్రేష్ఠతమాయ కర్మణే'—అని శ్రుతి, ఇచ్చటఁ దమప్రత్యయముమీదఁ దమ ప్రత్యయము.

'నశ్రీభ్యః కించిదన్యద్యై పాపీయస్తరమస్తివై
త్రియో మూలంచ దోషాణాం తథా త్వమపి వేత్తహ'

—మహాభారతము-ఆనుశాసనికపర్వము 98-12

'జ్వలన్మహామహీయస్తర మాయుధం దధత్'

—కుమారసంభవము 14-8

'భూయస్తరాణీయదమాని తమస్విసిమ'

—అనర్థరాఘవము, 2-81.

'శ్రేయస్తరం హంతగుణాగుణానాం పరిక్షణమ్'

—నలోదయము 1-37.

లారహరులు-ముర్యాలహరులుగలవారు, 'లార' యనఁగా గొప్పముత్యమని యర్థము కావున 'నాణీయస్తర'యనువిశేషణము ప్రయోగింపఁబడియె,

ఇచ్చట 'దారహారము' అనుటచే మేఘములందుండి పుట్టిన గొప్పముత్యములని తెలియనది వానినే విద్యాధరులు ధరింతురు

"వర్షోపలవ జ్ఞాతం వాయుస్కంధాచ్చ సప్తమాద్రుష్టమ్
హ్రీయతే కిలభాద్వివైస్తటిత్రభం మేఘసంభూతమ్

—అని బృహత్సంహిత

విద్యానైకనిష్ఠాపక్ష-పరమశివుని ధ్యానించుట యనెడు ముఖ్యమగుననుష్ఠానమునం దాసక్తిగలవారు

అలంకారము-స్వభావోక్తి

మ, కనుగొంటే సకలేందుబింబములు యీగంధర్వులం బంకజా

సనగేహిన్యుపదిష్టగీతరసనాసర్వంకషప్రజ్ఞులం

గనదుత్తుంగవిమానచారుల దురంగ గ్రీవుల నిర్జరీ

జనతాన్మత్తసహాయలాలసుల యక్షగ్రామవాస్తవ్యుల౯.

02

ఈ పద్యమునందు గంధర్వులు వర్ణింపబడిరి

(వ్యా) సకలేందుబింబములి—సకల-అన్నికళలతోగూడిన (అనగాసంపూర్ణమైన), ఇందుబింబ-చంద్రబింబమువంటి, ముఖీ-వదనముగలదానా, పంక . ప్రజ్ఞుల౯—పంకజాసనగేహిని-బ్రహ్మపత్నియగు సరస్వతీదేవిచేత, ఉపదిష్ట-ఉపదేశము చేయబడిన(నేర్పబడిన), గీత-గానములను, రసన-చేయుటయందు, (అనగా ముఖలఁబాడుటయందు), సర్వంకష-సంపూర్ణమైన, ప్రజ్ఞులన్-బుద్ధివిశేషము గలవారును; కన చారులన్—కనక్-ప్రకాశించుచున్న, ఉత్తుంగ-పొడవులగు, విమాన-విమానములయంద, చారులన్-తిరుగుచున్న వారును, తురంగగ్రీవుల౯-హయవదనులును, నిర్జరీ లాలసులన్—నిర్జరీజనతా-దేవతాస్త్రీల సమూహముయొక్క, నృత్త-నాట్యములకు, సహాయ-తోడ్పాటుచేయువారై, లాలసుల౯-అసక్తిగలవారును (తోలుపోతోలుభోతోతోలాలసో లంపటశృంగ - అని యాదవనిఘంటువు), యక్షగ్రామ వాస్తవ్యుల౯-యక్షుల సమూహములతో వసించువారును, (అగు) —గంధర్వుల౯ - కనుగొంటే యని యన్వయము

నృత్త, నృత్యము, నాట్యము, లాస్యము, తాండవము-పీనికీ బరస్పరభేదములు గలవు.

"నాట్యం నృత్తం నృత్య మితి మునిభిఃపరికిర్తితం ।

నాట్యం తన్నాటకేష్యేవ యోజ్యం పూర్వకథాయతం ।

రసభావవిహీనంతు వృత్త మిత్యభిధీయతే ।
 రసభావవ్యంజకాదియుతం నృత్యమితీర్యతే ।
 ఏతత్క్రియం ద్విధా భిన్నం లాస్యం తాండవసంజ్ఞకం ।
 సురుమారం తు తల్లాస్య ముద్ధతం తాండవం విదుః॥"

—అని భరతశాస్త్రము.

అయినను సీమెదటినాలుగింటిని సమానార్థకములుగాఁ గవులు ప్రయోగింతురు.

సీ యతులు వీర లోయతివ మేళము గూడి
 పాడుచుండుదురు దిక్పాలసభల
 గుహ్యైకు త్విర లోకొమ్మ హాస్యరసాధి
 నాయకు ల్బృంగిశనర్మసఖులు
 గరుడులు వీర లోతరుణి విష్వక్సేన
 పరిచితు ల్నాగారిపరమహితులు
 చారణు త్విర లోనతి విచిత్రకథేతి
 హాస్యజ్ఞు లఖిలలోకాధ్వనీను

తే. లమరపతిఁ గొల్పఁ జనువార లతివ యెప్పుడు
 నులుసువుత్తురు వివిధోపయోగ్యకళల
 మనలఁ బూచెద రాశ్చర్యమగుచు లగుచు
 వీరిఁ గనుఁగొంచు గంభీరవేదిగమన

99

ఈ పద్యమునందు యక్షగుహ్యకగరుడచారణులు వర్ణింపఁబడిరి

(నాట్ర) మేళముగూడి-ఇతలుగూడి, హాస్యరసాధినాయకుల్ - హాస్యములు చేయువారనుట, విదూషకులవంటివారు, 'శృంగారో విష్టవైవత్యే హాస్యః ప్రమథ రైవతః' అని ప్రమాణము భృంగిశనర్మసఖులు — భృంగిశ-పరమశివునియొక్క, 'భృంగి' యనునతఁడు పరమశివుని సేవకులలో నొకఁడు, నర్మసఖులు-ప్రియమిత్రులు, విష్వక్సేనపరిచితుల్-విష్ట సేవకప్రధానుడగు విష్వక్సేనునకు సఖులు, నాగారి-గర్భమంతునకు, పరమహితులు-ప్రియమిత్రులు, అఖిలలోకాధ్వనీనులు—అఖిలలోక-సమస్త భువనములయందు, అధ్వనీనులు-సంబరించువాడు, 'అధ్వనీనోఽధ్వగోఽధ్వన్యఃపాఞః పథిత ఇత్యపి' అనియమరుఁడు, వివిధోపయోగ్యకళలకా-పలాదెఱఁగులనుపయోగగరము

ఁగ నవిద్యలచేత, ఉలుసువుత్తుడు-వినోదముగాఁ గాలముఁ గడపుదురు, అశ్రుర్యమ
గ్నులు—ఇట 'మగ్ను' అనుటకుఁ బూర్వము 'రస' అనుపదముగాని 'సాగర' అనుపద
ముగాని యధ్యాహార్యము అపుడు దూపకము గమ్యము

సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము

గంభీరవేదిగమన-మదగజమునదకవంటినదక గలదానా,

గంభీరవేదిశబ్దము—

శ్లో॥ త్వగ్గేదా చోగ్రితేత స్రావాత్ మాంసస్య చ్యవనా దపి ।

ఆత్మానఁ యోనజానాతి సస్యాన్ గంభీరవేదికః॥

—అని రాజపుత్రీయమునందు,

శ్లో॥ చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షాం పరిచితామసి ।

గంభీరవేదీ విజ్ఞేయ స్సగజో గజవేదిభిః॥

—అని మృగచర్మీయమునందు

లయగ్రాహి.

అంగన గనుంగొను మనంగహరమౌళితట

రంగనటి జహ్నుమునిపుంగవ విశ్వాలో

త్సంగశిశువుం గపిలునింగలపుఁజూపుసెక

లం గలయునాసగరువంగడము మోక్షో

ర్తుంగమణిసాధమునకుం గడపుతావ గగ

నాంగణమహీతలభుజంగనిలయంబుల్

జంగగొనునేర్పరిఁ బతంగజయనుంగుఁజెలి

యం గనఖలాచలయుగంగ సురగంగఁ

94

ఈ పద్యమునం దాకాశగంగానది వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అనంగ...నటిఁ—అనంగహర-(మన్మథునిఁ జంపిన) పరమశివుని
యొక్క, మౌళితట-గిరిప్రదేశమనెడు, రంగ-నాట్యస్థలమందలి, నటిన్ - నృత్యము
చేయునాడుదానిని, జహ్ను...శిశువున్ — జహ్నుమునిపుంగవ-జహ్నుఁ దను ముని
వడునియొక్క, విశాల-వెడల్పుయిర, ఉత్సంగ-ఞ్ఞానయందలి, శిశువున్ - బిడ్డయైన
దియు (అనఁగా జహ్నుకన్య యనుట), దీనివలననేగంగకు జాహ్నువి యనుపేరు గలిగె,

కపిలు...గడపుదాప—కపిలు-కపిలమహామునియొక్క, ఇంగలపుజూపు సికలన్ - అగ్ని జ్వాలారూపమగు సీతాములను (కోపాగ్ని పీక్షాములయందనుట), కలయు - చేరుచున్న (అనగా నశించిన యనుట), ఆ సగరుపంగడమున్-ప్రసిద్ధమైనసగరమహారాజుయొక్క వంశమును, (వంగడము-వంశశబ్దభవము), మోక్షోత్తంగమణిసాధము నకున్-మోక్షమనెడు సున్నతమగు మణిమయప్రాసాదమునొద్దకు, కడపు-చేర్చెడు, తాపన్-నిచ్చెన యగుదానిని,

అనగాఁ గపిలుని కోపాగ్ని పీక్షాములచే భస్మీభూతులయిన సగరపుత్రులువేపురకు సుత్రమగిరి గల్గించుటలై భగీరథుడు వరమశివుంగూర్చి కపటానర్చి యద్దేవుననుగ్రహంబున గంగను భూమికిఁ దెచ్చి యాభస్మములపైఁ బ్రసరింపఁజేసి తనపితరులకు సుత్రమగిరి గల్పించె ననెడురామాయణకథ యిట ననుసంధేయము.

అలంకారము-రూపకము

గగన నేర్పరిన్ — గగనాంగణ-అకాశప్రదేశమును; మహితల-భూప్రదేశమును, భుజంగనిలయంబున్ -పాతాళప్రదేశమును, అంగగోసు-దాదెడు (అనగా నీ మూడుతోకములందును పరుసగా నుంచరించు, నేర్పరిన్-నిపుణురాలును, పతంగజ-సూర్యునికూతురగు యమునానదియొక్క, 'వతంగ' పక్షిసూర్యోద' అని యమరుడు, అనుంగుఁబెలియన్-ప్రియసోదరి యగుదానిని, కనఖలాచలయుగంగన్—కనఖలాచల-కనఖల మను కొండతో, కనఖలము-ఇది యొకతీర్థవిశేషము, 'తీర్థం కనఖలంనామ గంగాద్వారేస్థి పావనమ్' అని ప్రమాణము, యుగ-కూడిన, అంగన్-దేహముకలదియును, అనగాఁ గనఖనపర్వతప్రాంతప్రదేశంబులఁ బ్రవహించునది యని భావము, (పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్ట యగు) సురంగంగన్-మందాకినీనదిని, 'కనుగోను' మనుపదముతో నన్వయము

ఈవృత్తము లయగ్రాహి యనంబడును

లక్షణము—ప్రతిపాదమునకును 80 మాత్రలు గల ముప్పదియక్షరములుండవలయును 4 ప్రాసయతులుండవలయు, 11-వ మాత్రమీదను 21-వ మాత్రమీదను 31-వ మాత్రమీదను ద్రాసయతి యుండవలయును

మ అవె దివ్యర్షిని కేతనంబు లనసూయారూంధతీకర్ణపూ
రవివృద్ధార్థక కల్పస్థసారగతిసంరంభంబు లింద్రద్రుమో
ద్భవనానావిధవల్కలాంచిత బహిర్ద్వారప్రదేశంబు లా
హవనీయాదివృత్తాశధూమపటలశ్యామిభవత్పావంతముల్ .

ఈ పద్యమునందు దేవర్షి గృహములు వర్ణింపఁబడినవి

(వ్యా) ఆవె-పురోద్భృత్యమానంబు లగు నల్ల యవియె, దివ్యర్షినిచేతనంబులు-
దేవర్షుల గృహములు, అనసూయా సంరంభంబులు — అనసూయా—అబ్రిభార్య,
అరంధతి-వసిష్ఠనిభార్య (వీరియొక్క), కర్ణపూర-కర్ణావలంసములుగా ధరియించిన
తృణకుసుమపల్లవాదులచేత, అనఁగా వానిని దినిపించుటచేత, వివర్ధ-పెంపఁబడిన,
ఆర్చక-పిల్లలుగల, కృష్ణసారగతిసంరంభంబులు—కృష్ణసార-నల్లచాఅలంకరింపఁబడిన,
గతిసంరంభంబులు-గమనవిరాసములు గలవి,

ఇంద్ర . . ప్రదేశంబులు—ఇంద్రద్రుమ-కల్పవృక్షములందు, ఉద్భవ-
పుట్టిన, నానావిధ - పలుదెఱంగు లగు, పల్కల-నారచీరలచేత, అంబిత-అందమైన,
బహిర్ధ్వారప్రదేశంబులు-వాకిళ్లప్రదేశములు గలవి, ఆహవ ప్రాంతముల్ - ఆహవ
నీయాది-ఆహవనీయము మొదలగు, హతాశ-అగ్నులయొక్క, (ఆహవనీయము, గార్హ
పత్యము, దక్షిణాగ్ని యని యగ్నులు మూఁడుదెఱంగులు), ధూమపటల-పొగలగుముం
చేత, శ్యామిభవత-నల్లగానగుచున్న (అనఁగా నల్లగా నున్న యగుట), ('అభూత
తద్భావేచ్ఛిః' అనుటవలన నిటఁ జిత్తిప్రత్యయము), ప్రాంతముల్-ప్రదేశములు గలిగినవి

(ద్వి) ఈ పద్యముఁ జదువునపుడు కాశిదాసుని గాకుంతలములోని

శ్లో. "అమి వేడిం పరితః కృతధిష్ఠాః, నమిర్వంఁప్రాంత సంస్తీర్ణదర్శాః

అపఘ్నతో దురితం హవ్యగంధైః, వైతానా స్త్రాంత వహ్నయః పాలయంతు"

అను శ్లోకము జ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది

అలంకారము-స్వభావోక్తి

ఉ అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లు సరసామృతధారయుఁ గల్పవాటియుఁ

లచ్చియుఁ బందమామయుఁ దలంపులమానికముం దలంపఁ బై

పెనుటలు దీనికి నైమరువెట్టును నందినియట్లు నాకుచుం

బచ్చికఁ దెండి యున్న యది భామిని వేలుపుటావుఁ జూచితే. 96

ఈపద్యమునందుఁ గావధేనువు వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా)—భామినీ-ప్రియదాలా! అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లున్ - అప్పరసలును;
సరసామృత ధారయన్-రవ్యమగు సుధారసమును, కల్పవాటియున్-కల్పవృక్షముం
వదనయు, లచ్చియున్-బట్టిదేయు, పందమామయున్-పంద్రుఁడును, తలంపుల
మానికమున్-లింఠామణియును, తలంపన్-విచారింపఁగా, దీనికిన్-ఈ కావధేనువునకు,

(అనఁగా గామధేనువుతో సరిపోల్చినయెడల ననుట), పై పెచ్చులు-స్వల్పముగు చిల్లరలు, (పెచ్చు-వాణెములను మాడ్చునపుడధికముగా నిచ్చు చిల్లర), అనఁగా నిచ్చటఁ దక్కువైనవని భావము, ఇవి యన్నియు శీరసాగరమునం బుట్టినను నన్నిటిలోను గామధేనువే మహాత్యమున పాచ్చని తాత్పర్యము, నెనురువెట్టుచున్-నెనురువేయుదు, (రోమంధమును సంస్కృతపదమునకిదియర్థము), నందిని-నందినియను పేరుగలతనదూడయొక్క, అఱ్ఱున్-మెడను, నాకుచున్, పచ్చికన్-పచ్చికయందు, రెండియున్నయది-పరుండియున్నది. 'పండియున్న'దనియుఁ బారాంతరము కలదు, అపారమునకు నిదేయర్థము, 'తేఱు' అని రూపాంతరము, దీనికిఁ గర్తృపదము 'వేలుపుటావున్' అను ద్వితీయాంతమునుండి 'వేలుపుటావు' అను ప్రథమాంతముం దెచ్చుకొనవలయును అట్టివేలుపుటావును జూడుమని భావము

ఈపద్యమునం దలంకారము మిక్కిలిచక్కనిస్వభావోక్తి. ఈ పద్యమునం దచ్చ తెనుఁగుపదములు బహుళములు, తైశికిచ్చత్తి కోమలార్థపదసందర్భముగల రచనతైశి వృత్తి యనంబడు, ప్రసాదమును కావ్యగుణము.

నాకపర్ణనము

చ, కనకమహీధరేంద్రు నలికస్థితపర్వ రాజపట్టబం
ధనమును బోనికోటయు ఘనం బగుతస్మక్కుటంబుకై వడిం
దనరెడు వై జయంతమును దప్పులఁ గానఁగ వచ్చెఁ జూచితే
యనిమిషరాజధాని యిది హయనమాత్రకురంగబోచనా

97

ఈపద్యమునందును తై మూఁటియందును స్వర్గ వర్ణనముచేయఁబడినది

(వ్యా) హయనమాత్రక రంగలోచనా-వీకసంపత్సరమాత్రపుఁ బ్రాయముగల తింకపిల్లకన్నులవంటి చెళుకుఁగన్నులు గలదానా, అనఁగా నొకయేఱు నయస్సు గల తింకపిల్లయొక్క కన్నులెట్లు తళుకుచెళుకుగా నుండునో యట్టి మనోహరములగుకన్నులు గలదానా యని యర్థము; కనకమహీధరేంద్రు-పర్వతశ్రేష్ఠుగు నీ మేరువుయొక్క అలిక . బంధనమునుబోని-అలిక-పాలభాగమునందు; స్థిత-ఉన్న, పర్వత, రాజపట్ట-పర్వతరాజమనెడులిరుదుయొక్క, బంధనమునుబోని-కట్టినకట్టువధి నొప్పెడు, కోటయన్-కోటయును, ఘనంబగు వై జయంతమును-ఘనంబగు-పెద్దదియగు, వై జయంతమును-వై జయంతమును పేరుగల ప్రాసాదమును, దప్పులన్-దూరమునందు, కానఁగ

వచ్చెన్-కనఁబడుచున్నది, వర్తమానమునందు భూతార్థము ప్రయోగింపఁబడియె,
ఇది యనిమిష రాజధాని-ఇది యమరావతి

ఉ శ్రీలఁ జెలంగు నీసురపురిం గమనీయమహానుభావతం
బోలఁగ లేక యోటములఁ బొంది భజింపఁగ వచ్చినట్లు లు
త్తాలదుకూలకల్పితపరాకలతోఁ గడు నొప్పు నన్వది
క్పాలపురంబుతో యనఁగఁ జార్వములం దివిషద్విమానముల్ 98

(వ్యా) కమనీయమహానుభావతన్-రమ్యమగుప్రాభవమునందు, శ్రీలన్-సంపదలచే, బెలంగ-ప్రకాశించుచున్న, ఈసురపురిన్-ఈ స్వర్గమును, బోలఁగలేక-సరిరాక, ఓటములఁబొంది-పరాజయము లను బొంది, భజింపఁగ వచ్చినట్లు-దీనిని (ఈస్వర్గమును) సేవించుటకై వచ్చినట్టి, అన్యధిక్పాలపురంబుతో యనఁగన్-అగ్ని మొదలగు నితరదిగధి పతులపురంబుతో యన్నట్లు, పార్వములన్-స్వర్గముప్రక్కలయందు, దివిషద్విమానముల్-దేవతలవిమానములు, ఉత్తాల . . . పతాకలతోఁకా—ఉత్తాల-మిక్కిలి పొడవగు, దుకూలకల్పిత-పట్టవస్త్రములచే నిర్మితములైన, పతాకలతోఁకా-ధ్వజములతో, కడుకా-మిక్కిలి, ఓప్పున్-ప్రకాశించుచున్నది, అనఁగా స్వర్గప్రాంతములందున్న విమానములు మహత్వమునందు స్వర్గమునకు నోడి వీనిని సేవింపవచ్చిన యితరదిక్పాలకులపట్టణముతో యన నొప్పు నని భావము

అలంకారములు—పేరూశ్రేష్ఠ-అతిశయోక్తి

సు మరలక జన్మభూమి నణుమాత్రభయంబును లేనివీరు ల
ధ్వరము లనేకము ల్విధియుతంబుగఁ జేసినభూసురేంద్రు లు
ద్ధరభవపాశబంధములఁ బ్రుంచినయోగికులావతంసు లీ
సురపురకామినీవదన చుంబన మాత్రకృతార్థమానసుల్ 99

(వ్యా) జన్మభూమికా-యద్ధరంగమునందు, 'యద్ధమా యోధనం జన్మం అని యడుగుడు, మరలక-వెనుదీయక, అణుమాత్రభయంబునులేని, కొంచెమునుభయంపడని, వీరలు-హీనులు, అధ్వరములు - యాగములను, భూసురేంద్రులు - బ్రాహ్మణులు, ఉద్ధర . . . వతంసులు — ఉద్ధర - దట్టములైన, బలిష్ఠములైన, భవపాశబంధములన్ - సంసార మనెడకట్టుత్రాళ్లను, ప్రుంచిన-త్రెంచిన, యోగికులావతంసులు - యోగిశ్రేష్ఠులును, ఈసుర , మానసుల్ — ఈసురపుర - ఈ స్వర్గమందలి; కామినీ - (దేవతా) శ్రీలయొక్క, వదన-ముఖములను, చుంబనమాత్ర—

ముద్దు పెట్టె కొనుటచేతనే, కృతార్థమానసుల్ - నెఱవేర్చబడినకోరికలు గల మనసులు గలవారలు, అనఁగా ధన్యహృదయులై యనుట, 'అయి, వెలయుదురు' అని క్రియా పదములధ్యాహార్యములు

(వి) ఈ పద్యమునందు 'తానురపురతామిసివదనచుంబనమాత్రకృతార్థమానసుల్' అనుచోట 'తా' అను విశేషణము 'సురపుర' యను పదముతో నన్వయించినంగాని యర్థముపొసఁగదు. ఇట్లు సంస్కృతసమాసఘటితబహులతో నేకదేశమందు (అనఁగా నొకభాగమునందుమాత్రము) నన్వయించునటులు సమాసమునకు ముందుగా వేఱగువిశేషణమునుగూర్చుట యేకదేశాన్వయంబనఁబడును దీనిని లక్షణశాస్త్రవేత్తలు సరి యని యంగీకరింపదు అయినను సాపేక్షమగు పట్టులలోనిటు లేకదేశాన్వయమును మహాకవులు కొన్ని యెడలఁ గూర్చుటయుఁ గలదు.

ఆ-2-70 వ పద్యముయొక్క వ్యాఖ్యానముం గాంచునది

'యోగికులావతంసులన్' అని పార మన్వచో సీయేకదేశాన్వయదోషము నివారిత మగును, అర్థహానియును లేదు.

శా సారంగాక్షులచూపు చోటగముల స్వస్థండల నోహారు

రావారావర్తముల న్మునింగి దరిఁ జేర న్రాక యుహ్వాంగు సం

సారాంధోనిధి సత్కియాతరణి నిశ్చంక న్నముత్తీర్ణుఁడై

చేరు న్నజ్జననావికుండు మదిరాక్షి యీపురద్వీపమున్

100

(వ్యా) మదిరాక్షి—(మదకరములగు)మోహ జనకములగుకన్మునిగలరానా, ఇది సత్యభామకు సంబోధనము, 'మదిరాక్షిమదానసార్పితం మధుపీత్యారసవత్కథం మే, అని రఘువంశము-8 సర్గ 88 శ్లోకము మదిరాక్షి—ఐ జన మను పిట్ట వంటి కన్ముని గలది యనియు సర్థము చెప్పనగు, రుడ్డ నాకుండు-సత్పురుషుడను పదవఁ దోటవాఁడు, సారంగాక్షుల చోటగములన్, సారంగాక్షుల-చింతకకన్ములవంటి కన్మునిగల శ్రీలయొక్క, చూపు - చూర్చు లనెను; చోటగములన్-మత్స్యముల గుంపులయందును, ఇచ్చట "చోట్టగములన్" అని పారాంతరము గలదు, చోట్ట, చోట, రెండును సమానార్థకములు, దూపాంతరములు; ప్రాచీన ముద్రితగ్రంథములందు 'చోట గము' లనియే యున్నది, 'ప్రామినుకులదొంగఁ బాలాశకుహరంబు చొఱఁబాటి నీతిర చోట పీవ' అను ప్రయోగ మీగ్రంథమునఁ బ్రథమాశ్వాసమున నున్నది, 'చోట' యనుపదము నాదికటువుగా నుండుటచే నాపారమి సరసంబని తోచెడి, చన్ద్రాండ లన్-చన్ములనెడు కొండలయందును, మోహదుర్వారావర్తములన్—మోహ-ధ్రావణి

యనెడు, దుర్వార-తొలగించట కశక్యము లగు, అవర్తములన్ - సుశ్లయందును,
మునింగి—, దరిన్-గట్టును, చేరన్ రాక-చేరనియ్యక, ఉప్పొంగు-విజృంభించు,
సంసారాభోనిధిన్-సంసార మనెడుసముద్రమును, సత్కియా తరణిన్-సత్కర్మము
లనెడు పడవచేత, నిశ్శంకన్-నిర్భయముగా, సమస్తీర్ణదైదాటి, ఈ పురదీప్తప
మున్ - ఈపట్టణ మనెడుదీవిని, (అనగా సర్వర్థము ననుట), చేడును-చొచ్చును,
అలంకారము-సావయరూపకము.

క అని నాకపురమహత్తము

వనితకుఁ దెలుపును హర్ష వశమానసుఁడై

దనుజకులవైరి చని యె

య్యనఁ గాంచనమేదినిధరాగ్రక్షోణి

101

(వ్యా) నాకపుర-సర్వర్థముయొక్క, కాంచనమేదినిధరాగ్రక్షోణి - మేరు
పర్వతశిఖరప్రదేశములందు, 'దనుజకులవైరి' అనుకర్తృపదము 109-వపద్యమునందలి
'చనుదెంచెన్' అను క్రియాపదముతో నన్వయము

చ పతంగవిభుండు మింటిపయి భంజలికా మురళీ సుదాల ప

ల్గితముల రా నెదుర్చడినభేదరవర్గము లోనరించి య

ద్భుతముగ మ్రొక్కు లేనగవుతోఁ గనుఁగొంచు వదాన్యనైచికి

శిఖురటంకచంద్రకిత సిద్ధసరి త్తటమార్గసిమలన్

102

(వ్యా) పతంగవిభుండ-గరుత్మంతుడు, భంజలికామురళీసుదాలపల్గితములన్ -
ఈ పేరులు గల గమనభేదములతో, రాన్-రాగా, ఎదుర్చడిన-ఎదురుగా వచ్చిన,
భేదరవర్గము-దేవతలగుంపులు, ఓసరించి-ఒదిగి, మ్రొక్కున్ - నమస్కరింపఁగా,
లేనగవుతోఁ గనుఁగొంచున్-మందహాసముతో వీక్షించుచు, 'దనుజకులవైరి' అను
పూర్వపద్యమందలికర్తృపదముతో నన్వయము, వదాన్య .. సిమలన్ - వదాన్య
నైచికి - కామధేనువుయొక్క, (వదాన్య-ఈవి, నైచికి-ఆవు), శిఖ-వాడి యగు,
ఖుర-గిట్టలనెను; టంక-ఉలిచేత (ఆయుధముచేత), చంద్రకిత-గుండ్రమగు చిన్నపల్ల
ములుగా నేర్పఱుపఁబడిన, సిద్ధసరిత్-ఆకాశగంగయొక్క, తట-తీరమందలి, మార్గ
సిమలన్-మార్గప్రదేశములందు, పైపద్యములోని 'చనుదెంచెన్' అను క్రియాపదముతో
నన్వయము.

క సరసవిసవిరముహూరా

హార హోద్ధురహంససంసదారవద్దీర్ఘి

కరణచణగంధవహములు

శరీరములసేద దేర్చఁ జనుదెంచె రహితా.

108

(వ్యా) సరస

గంధవహములు—

సరస-రసవంతములైన, విసవిసర-తామరతూడులయొక్క సమూహములను, మృహః-మాటిమండికి, ఆహరణ - గ్రహించుట చేత, తినుటచేత నని యర్థము, 'ముహూర్తధరణ' అనియుఁ బాఠము కలదు అద్వానికిని నిదియే యర్థము తిద్ధర-తెల దేగుచున్న, హంససంసత్-హంసం సమూహముయొక్క, ఆరవ-ధ్వనులను, దీర్ఘి కరణ - పొడిగించుటయందు, చణ-సమర్థములయిన, గంధవహములు-వాయువులు, శరీరములసేదఁ దేర్చన్-తమదేహములయందలి శ్రమములఁ బోగొట్టిగా, రహిన్-విలాసముతో, చనుదెంచెన్-వచ్చెను, తాత్పర్యము సుగమము

'అని నాకపుర మహత్తము' అనుపద్యము మొదలీపద్యమువఱకు నాకదే యన్వయము గాన విశేషక మని యెఱుంగునది

శా. సమృద్ధిశుభ ధీనిబంధనవిధానంక్రందానాచార్య శూ

రమృన్యాచలవప్రపాత జగతీరజాంబుజాక్షా శర

ధ్యమాత్మర్గస్థ దశాస్యరాజ్యసమసహ్యప్రోద్భవాతీరభా

గుమ్మత్తూరుశివంసముద్రపురవప్రోస్మూలనాడంబరా.

104

(వ్యా) సమృద్ధిశుభ—సమృద్ధి-యధమును, శుభ-ఓర్పువాఁడా, (అనఁగా యధమునందు వెనుదీయనివాఁ డనుట), దీని... చార్య—ధీనిబంధనవిధా-బుద్ధిప్ర సరణవిధానంబునందు, సంక్రందనాచార్య-ఇంద్రునిగురు వగు బృహస్పతివంటివాఁడా, (అనఁగాఁ బ్రజ్ఞావిశేషంబున బృహస్పతికి సమానుఁ డనుట), హర . వప్రపాత- హరమృన్య-హరులని తమ్ముఖావించుకొనువారనెడు, అచల-పర్వతములకు, వప్ర పాత-వప్రాయుధపురెల్ల యైనవాఁడా, 'హరస్మన్యుడు-తాను హరుఁడు కాకున్నను దన్ను హరుఁడని తలచుకొనువాఁడు, దీనికి దూపాంతరము 'హరమాని', జగతీ రజాంబుజాక్షా—జగతీ-లోకములను, రజా-కాపాడుటయగు, అంబుజాక్షా - విష్ణువు ఘంటివాఁడా, శరధ్య . . .నాడంబరా—, శరధి-సముద్రముయొక్క, అమాత్మర్గస్థ (అప్-+మార్గ)నిష్ఠ మధ్యమునందున్న; దశాస్యరాజ్య-రావణునియొక్క రాజ్యమునకు,

అనఁగా లంకాపట్టణమునకు, సమ-తుల్యమైన, సహ్యప్రౌద్ధవా-సహ్యద్రియందుఁ బుట్టిన) కావేరీనదియొక్క, తీరభాగా-గట్టునం దుండెను, ఉమ్మత్తారు శివసముద్ర పుర—, ఉమ్మత్తారు, శివసముద్రము అను పట్టణములయొక్క, వప్ర-ప్రాకారము లను, ఉన్ములన-పెళ్లగించుటయొక్క; ఆదంబరా-విజృంభణము గలవాఁడా.

క తిరుమలదేవీవల్లభ

కరుణామయహృదయ రాజకంఠీరవ యీ

శ్వరనరసభూపురందర

వరసందన జానెదప్పు వగరండాంకా

105

(వ్యా) భూపురందర-భూమికి నిండ్రుఁడు, అనఁగా మహిపతి, జానెదప్పు వరగండా-కృష్ణరాయనికి "బాషగెతప్పవ రాయగంద" అను బిరుదము గరుడని యొక శాసనమువలన తెలియవచ్చెడి (దీనికి ఆడినమాటను దప్పదని) శిక్షించువాడని యర్థము చెప్పవచ్చును.

సగ్విణి

నాగమాంబాధిభూనారసింహాత్మజా

భోగలీలాపరాభూతసంక్రందనా

త్యాగవిద్యానిషద్యానితప్రాభవా

సాగరాంతటమాసంపదేకాస్పదా.

106

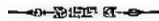
(వ్యా) నాగమాంబా . . తృజా—నాగమాంబా-నాగమాంబయను రాణికి, అధిభూ-అభిపలియను, అనఁగా భర్తయగు, 'అధిభూర్నాయకో నేతా' అని యమ రుఁడు, నారసింహ-నరసింహరాజుయొక్క, ఆత్మజా-కుమారుఁడా, భోగ . . . సంక్రందనా—భోగలీలా-భోగవైభవములచేత, పరాభూత-తిరస్కరింపఁబడిన, సంక్రందనా—'సరాభూతసంక్రందన' అనఁబడే గృష్ణాదుయధమునదేవేంద్రునిజయించుట ధ్వనించెను దేవేంద్రుఁడు గలవాఁడా, అనఁగా భోగమున దేవేంద్రుని నతిశయించినవాఁ డనుట, త్యాగ . . . ప్రాభవా — త్యాగవిద్యా - ఇచ్చుటయును విద్యకు, నిషద్యానిత-ఆంగడివతి నాచరించునన్న, ప్రాభవా-మహిమగలవాఁడా, 'ఆపణస్తు నిషద్యాయాం' అని యమరుఁడు, అనఁగా గృష్ణదేవరాయల మహిమమునుండి యితరులు త్యాగని ద్యను నేర్చుకొందురని భావము, సాగ. దేకాస్పదా—సాగరాంత-సముద్రములే యెల్లలుగాఁగల, క్షమా-భూమియొక్క, సంపత్-ఐశ్వర్యములకు, ఏకాస్పదా-ముఖ్య స్థానమైనవాఁడా, అనఁగా సముద్రంవఱకుఁ గల సర్వభూముల కధిపతియై మహా శ్వర్యసంపన్నుఁ డనుట.

కవ్యత్తము స్రగ్విడి

లక్షణము-ప్రతిపాదమును నాలుగు ర గణములును మూడవ గణము మొదటి
మక్కరము యతిస్థానమును గలది

గ ద్యము

ఇది శ్రీమదు మామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధి సారసారస్వశాఖినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్రి శౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ
తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందుఁ
ద్వితీయాశ్వాసము

వ్యాఖ్యాతృ గద్యము

ఇది శ్రీ పరమేశ్వరీసనాథ నిరంతరభజన నాగపూడి గ్రామాభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహర్మ్యయదాసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్రి సూక్తిపరిటోష తార్య కుప్పస్వా
మూర్త్యప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్య వ్యాఖ్యానవికాసం బగు
పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
ద్వితీయాశ్వాసము

శ్రీ రస్తు పారిజాతాపహరణము

తృతీయాశ్వాసము

క. శ్రీమహితగేహ యుత్కల
భూమీధవదర్పహరణభుజసార సుధా
ధామకులజలధితౌస్తుభ
రామాపాంచాల కృష్ణరాయనృపాలా.

1

(వ్యా) శ్రీ-సంపదలచేత, మహిత-పూజితమైన, గౌరవింపబడిన, గేహ-గృహము గలవాడా, ఉత్కల... సార—ఉత్కలభూమీధవ - ఉత్కల దేశపు రాజయొక్క, దర్ప-గర్వమును, హరణ-పోగొట్టిన, భుజసార - భుజబలము కలవాడా, సుధా తౌస్తుభ—సుధాధామ - చంద్రునియొక్క, 'ద్యయోస్తు గోర్న పుంస్యర్విస్తేణోధామమహోవిభా' అని యమరుడు, కుల-వశమనెడు, జలధి - సముద్రమునకు, తౌస్తుభ-మహావిష్ణువుయొక్క తౌస్తుభమువంటివాడా, అనగాఁ జంద్రవంశ కులతలకుడా యనట; రామాపాంచాల—రామా - (రసికురాండ్రగు) యువతుడు, పాంచాల - పాంచాలుఁ డనుపేరు గల కామశాస్త్రోక్తజాతిపురుషుడా, అనగాయువతులను సంలసించఁజేయువాడని ధావము, కృష్ణరాయనృపాలా-కృష్ణరాయమహిపతి

పురుషజాతులు నాలుగు పాంచాలుడు, కూచిమాడుడు, భద్రుడు, దత్తుడు, అని పాంచాలపురుషలక్షణము —

“దేవతాగురుపూజలఁ దేలువాడు, ఏకపత్నీవ్రతుండు వివేకశాలి
దానమును నుబ్బవిద్యయుఁ దనరువాడు, పురుషవర్మ్యుడు పాంచాలపురుషుఁ డగును,”

—అని కామకళానిధి

తే అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ
వరున కి ట్లను నమ్రోవివల్లభుండు

గగనగంగాప్రతీరోపకంఠభూమి
నల్లనల్లన నేతెంచు నవసరమున.

2

(వ్యా) ఉపకంఠభూమి-సవీప్రదేశమునందు.

ఉ. అంతకు మున్న నారదమహామునిచే మఘవుండు కంసదై
త్యాంతకురాక దా నెఱిగి యత్రముల్లభు నెక్కి సంభ్రమా
క్రాంతమనస్కుఁడై యెదురుగాఁ జనుదెంచె జయంతుఁడుం దిశా
కాంతులు మేనకాదిగణికానివహంబులు వెంటఁ గొల్వఁగఁ.

3

(వ్యా) మఘవుండు-ఇంద్రుడు, అత్రమువల్లభుఁ-బరావతమును, (అత్ర
ముపు-పరావతముభార్యపేరు), జయంతుఁడు-ఇంద్రుని కుమారునిపేరు, దిశాకాంతులు-
అగ్నియమవదవాదిదిక్పతులు, గణికా-వేళ్యులు

చ. అమరవిభుండు రూరమున నంబుజనాభునిఁ గాంచి సంభ్రమో
ద్గమమునఁ జేరియంకుశముఖంబునఁ గుంభము లూఁది కుంచితా
గ్రిమచరణంబున న్నదకరికా డిగి యంసవిలఁదికల్పచే
లము నడుమ ని్పిగించుచు నిలానిహితాత్మశిరఃకిరీటుఁడై

4

(వ్యా) అంకుశముఖంబుకఁ-అంకుశముయొక్క కొనచేత; కుంభము లూఁది-
పరావతముయొక్క కుంభస్థలముల నదిమి, (అనఁగా దాను దిగుటకై యైరావతమున
కించుక పాదమును వంచుటకై చేసినస-జ్జ), కుంచితా... .. చరణంబునఁ-
కుంచిర-వంచఁబడిన, అగ్రిమచరణంబునన్-ముందటికాలివఁన, అంస-మూఁపునఁడు;
విలంబి-వేయరున్న, కల్పచేలము-కల్పవృక్షపుఁబట్టుతోఁ జేయఁబడిన వస్త్రమును,
నడుమకా బిగించుచుకఁ-నడుమునందుఁ గట్టుచు, ఇలా . . . కిరీటుఁడై-ఇలా-
భూమియందు, నిహిత-ఉంచఁబడిన, ఆత్మశిరః-తనశిరస్సునందలి, కిరీటుఁడై - కిరీ
టుము గలవాడై, నమస్కరించి యనట, ఏనుఁగుపైఁగూర్చున్నవాడు దిగవలసినప్పుడు
దిగుట కనుకూలముగా నయ్యేనుఁగు మోకాటిండుట యనఁగా ముందటిపాదము' నించుక
వంచుట స్వభావము

(వి) పూజ్యులు వచ్చినప్పుడు వారికంటెను తిన్నవాడు లేది ప్రత్యుత్థానము
చేసి మూఁపున వ్రేలుచున్న యుత్తరీయంబును నడుమున బిగించికట్టుచు నతనిపాదం
బులు శిరంబు సోక రెండుచేతులం బట్టుకొని స్వనామోచ్చారణపురస్కరంబుగాఁ బ్రణా

మంబు చేయుట యార్యధర్మము. దీనివలనఁ జిన్నవారికి శ్రేయోభివృద్ధి కలుగును
అలంకారము—పర్యాయోక్తి.

చ జడిగాని సమ్మదాశ్రుకణజాలము లొల్కఁగ రోమహర్షముల్
బడిబడి మేనఁ బాదుకొన భక్తి నివేశతరంగితాత్మఁడై
యడుగులమీఁద వ్రాలె దివిజాగ్రణి తత్కుశలంబు నెమ్మిత్తో
నడిగెడురీతి మాళికుసుమాగతఘట్టదపంక్తి మ్రోయఁగన్ 5

(పాల్) జడిగాని - ఎడతెగక, అధికముగాననుట, సమ్మదాశ్రుకణజాలములు -
అనందభాష్యబొందుబుందములు, ఒల్కఁగఁ-చిందఁగా, రోమహర్షముల్ - సంతోష
సూచకమగు పుంకలు; బడిబడి - పైపైని, మేనన్ - దేహమునందు, పాదుకొనన్ -
నిండఁగా; దివిజాగ్రణి-దేవేంద్రుఁడు, తత్కుశలంబున్ - శ్రీకృష్ణుని జేమమును,
నెమ్మిత్తో-ప్రీతితో, మాళి...పంక్తి—మాళి-శిరస్సునందలి; కుసుమ-పుష్పములను
గుఱించి; అగత-వచ్చిన, ఘట్టదపంక్తి-తుమ్మెదలవరుస, మ్రోయఁగన్-శబ్దించఁగా
భక్తినివేశతరంగితాత్మఁడై-భక్తిని బొందుటచేత నాందోళితమగుమనస్సుకలవాడై,
అడుగులమీఁద వ్రాలెన్-నమస్కరించె ననుట

అలంకారము-ఉత్పేక్ష

ఉ అదనుజాపహర్తయు భుజార్గళము ల్వైసఁ జూచి యంచితా
మోరవికాసవన్న యనముగ్ధసరోరుహపంక్తిఁ బూజి ల
త్యాదరలీలఁ జేయునమరాధిపుఁ గౌగిటఁ జేరె నూతనాం
భోదము సానుమచ్చిభారము న్రథసంబునఁ గప్పై వడిన్. 6

(పాల్) అదనుజాపహర్తయున్-ఆ కృష్ణుఁడును; అంచితా పంక్తిన్—
అంచిత-ఒప్పిన, ఆమోద-సంతోష మనెడు వాసనచేత, వికాసవత్ - ప్రకాశముతోఁ
గూడిన; వికసించుటతోఁగూడిన యనియు నర్థము, నయన-కన్నులనెడు, ముగ్ధ-మనో
హరమైన; సరోరుహపంక్తిన్-తామరలవరుసచేత, అనఁగా సంతోష మనెడువాసనచేతఁ
బ్రకాశమనెడు వికసనము గలిగిన నయనము లనెడుతామరలచేత ననిభావము, పూజ
లు-సపర్యలను; అత్యాదరలీలన్-మిక్కిలిగౌరవముచే, చేయునమరాధిపున్ - చేసెడు
దేవేంద్రుని; నూతనాంభోదము-క్రొత్తమేఘము, నల్లని మేఘమనట, సానుమచ్చిభార
మున్-పర్యవశ్యంగమును, రథసంబునన్-వేగముతో, కప్పైవడిన్-కప్పనట్లు, భుజా

ర్గళమల్-గడియలవలె నిడదలగు బాహువులను, వెనన్-తర్జరతో, చాచి-ప్రసరింపఁ జేసి, కౌగిటఁజేర్చెన్-అలింగనము చేసుకొనెను.

అలంకారములు-‘అంచితా’—పంక్తి ‘అనుచో’ శ్లేషోక్తిఁబితరూపకము
‘నూతనాఁబోదము...కప్పులైవడిన్’ అనుచో నువము.

మ అనలుం డంజలి సేసె నంతకుఁడు సాష్టాంగంబు గావించె మ్రొక్కె నిశాచారి ప్రచేతసుండు తెలచెం గేల్మోడై సారంగవాహనుఁ డల్లేకుఁడు వందనం బిడియె నీహారాంశుకోటిరుఁడు విసతుం డయ్యె యదుప్రవీరునకు నుద్వేలప్రమోదంబునన్. 7

ఈపద్యమునఁడు దిక్పాలకుఁడగుగాఁగృష్ణుని నమస్కరించుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఉద్వేలప్రమోదంబునన్ - అపారమైనసంతోషముతో, అనలుండు-అగ్ని, అంతకుఁడు-యముఁడు, సాష్టాంగముగావించెను-సాష్టాంగముగానమస్కరించెను; సాష్టాంగము లెవ్వ యన—

శ్లో. ఉరపా శిరసా దృష్ట్యా మనసా వచసా తథా
పద్భ్యాంకరాభ్యాం తానభ్యాం ప్రణామోఽష్టాంగ ఉద్యతే.

నిశాచారి-రక్కసుఁడు, నైర్మతుఁడు, ప్రచేతసుండు-వరుణుఁడు; తెలచెన్ - నమస్కరించెను, సారంగవాహనుఁడు-జింక వాహనముగాఁ గలవాఁడు, వాయువు; గేల్మోడైన్-అంజలిచేసెను, ఆల్లేకుఁడు-ధనాధిపతి, కబేరుఁడు, నీహారాంశుకోటిరుఁడున్-చంద్రునిఁగిరిటముగాఁగలవాఁడు-ఈశానుఁడు, విసతుఁడయ్యెన్-నమస్కరించెను.

అలంకారము-రత్నావళి.

శా చారిం జూచి రథాంగపాణి సరసచ్ఛాహరలీల స్థర
స్మేరాపాంగవిలోకన క్రియల సంప్రీతాత్ముల జేసి గో
త్రారీ రమ్ము గజమ్ము నెక్కు మని నాగారాతిపై నెక్కెఁ దా
రారంభాకరచామరానిలము మార్గశ్రాంతిఁ దూలిం పఁగన్. 8

(వ్యా) రథాంగపాణి - చక్రహస్తఁడగు, కృష్ణుఁడు, వ్యాహర-పలుకులు, ‘వ్యాహర ఉత్తిర్గ పితం’ అని యమరుఁడు, దరస్మేర-మందహాసముతోఁగూడిన, స్థురద్రూపక్షతారయత్తత్స్మేరమితికథ్యతే’ అని స్మేరఁడనము, అపాంగవిలోకనక్రియలన్-

త్రైగంబిమాపు నెడివ్యాపారముచేత; సంప్రీతాత్ములొకేసి-సంతోషపఱచి, గోత్రాఠి-
పర్యతవిరోధియగు నింద్రుఁడా, బారాంభా-కార,రంభ యనెడు సమరవేశ్యలయొక్క,
కర-తేతులయందలి; దామర-దామరములనుండి పుట్టిన (అనఁగా పీచుపలనఁ బుట్టిన),
అనిలము-వాయువు, మార్గశ్రాంతిన్-మార్గాయాసమును, చూలింపఁగన్ - తోఁగొట్టఁగా,
నాగారాతిపై నెక్కెన్-గరుడునిమీద నెక్కెను

క. తక్కిన దిశాధినాథులు

నెక్కిరి నిజవాహనముల నెసఁగె హుడుక్కా

ధక్కాపటహాధ్వనము

లక్కజముగఁ బొంగి నింగి యుఱచినభంగిన్.

9

(వ్యా) హుడుక్కా-ధక్కా-ఇవి వాద్యవిశేషములు, పటహ-తప్పెట యను
వాద్యవిశేషము; (పీనియొక్క), ధ్వనములు-శబ్దములు; అక్కజముగన్ -ఆశ్చర్య
ముగా, పొంగి-అతిశయించి, నింగి-అకాశము, అఱచినభంగిన్-కూతవెట్టిన విధమున,
ససఁగెన్-అతిశయించెను, అనఁగా నీ వాద్యవిశేషరవములు మిన్న ముట్టెను.

అలంకారము. సంబంధాతిశయోక్తి.

ఉ. ఆయెడ సిద్ధకింపురువయభవసుప్రమంభామరావళిం

జాయు తొలంగు మంచు శతమన్యుఁడు సందడి వో బరాబరు

లేయఁగ నల్లనల్ల నతసికుసుమాసిరదేహుఁ డెగె వై

హంయసపిథి నారదముఖామరసంయమి కీర్తనీయుఁ డై

10

(వ్యా) ఆయెడన్-అప్పుడు, పాయు, తొలంగుము, అంచున్-దారితియుఁడు,
తొలంగుఁడు, అని తేకలుచేయుచు; శతమన్యుఁడు-ఇంద్రుఁడు, సందడివోన్-సమ్మర్థము
లేకుండునట్లు; టరాబరులేయఁగన్-పెద్దరికలు సేయఁగా, అల్లనల్లన్ - మెల్లమెల్లఁ
గా, అనఁగా మందగమనముతో, అతసికుసుమాసిరదేహుఁడు-అతసికుసుమ-నల్లవిసె
పువ్వులవలె, అసిరదేహుఁడు-నల్లచిదేహముగలవాఁడు (కృష్ణుఁడు), వై హంయసపిథిన్-
ఆకాశమార్గమునందు, ఏగెన్-పోయెను

ఉ. అప్పుడు శౌరిఁ జూచుప్రమదాతిశయంబు హృదంతరంబులం

జిప్పిల సంభ్రమించి కయిసేయుతెఱం గయథాతథంబు గాఁ

గుప్పనఁ గూరి యొందొరులఁ గూడఁగ నీక కడంగి పేలుపుం
గప్పురగండు లెక్కిరి ధగద్దగివోన్నతహర్ష్యరేఖలన్. 11

ఈ పద్యము మొదలు 21వ పద్యమువఱకు నమరరమణీమణులు కృష్ణస్వామిని దర్శనముచేయు వేడుకలు వర్ణింపఁబడినవి

(వ్యా) చూచు-దీనికిఁ గర్త కప్పురగండులు, అనఁగాఁ జూడవలయు ననెడు; ప్రమదాతిశయంబు-ఔచ్యుక్యము, చిప్పిరిన్-నిండఁగా, కయిసేయు తెలుంగు-అలంకరణరీతి, అయథాతథంబుగాన్-తాటుమాటుగా, యథాతథము-సత్యమైనది, అనఁగా ఋజుసరణి, 'యథార్థంతు యథాతథమ్' అని యమరుడు; కుప్పనఁగూరి-గుంపులు గూడి, పేలుపుంగప్పురగండులు-సురకామినులు, (కప్పురగంధి-కర్పూరగంధిశబ్దభవము, అనఁగా మనసారమువంటి సువాసన గలది)

చ. అలఁదినచందనంబు వృథ యోఁ జెమరింపఁగ సమ్మదాశ్రులన్
దొలఁచినయట్లు పోయెడుఁ గనుంగవకాటుక బేటు లెత్తుఁ జె
క్కుల మకరీవిలాసము గగుర్పొడువ స్వరిఁజూచువేళ నో
చెలి కయిసేయకమ్మ యని చేడియ యొక్క-తె పితృ నెచ్చెలిన్. 12

(వ్యా) హరిఁ జూచువేళన్—, అలఁదినచందనంబు-గంధపుఁబూఁత, చెమరింపఁగన్, వృథయోన్, అని యన్వయము, అనఁగాఁ జెమర్చుటవలనఁ గంధపుఁబూఁత చెడిపోవునని భావము, కనుంగవకాటుక, సమ్మదాశ్రులన్ - ఆనందబాష్పములచేత; తొలఁచినయట్లు-తుడిచినట్లు, పోయెడున్-వ్యర్థమగును, చెక్కులన్, మకరీవిలాసము— నెక్కిశ్చయఁడు లిఖియించిన మకరికాపత్రరచన, గగుర్పొడువన్, పేటులెత్తున్ - రోమాంచములు గలుగుటచే వెళ్ళులుగా లేచిపోవును; 'కాఘనన్' అనుభద ఘట నర్హా హర్షము, ఓచెలి-ఓసఖీ; కయిసేయకమ్మ-అలంకరింపవలెదమ్మా, ఇందలి 'కయిసేయకమ్మ' అనపదము తనకునలంకరింపవలదని సఖితోఁ జెప్పినట్లయినను, 'నీ వలంకరించి కొనఁగము' అని తన నెచ్చెలితోఁ జెప్పినట్లయినను సూపింపఁదగియున్నది.

ఈ పద్యమునందు సురతిరుణులు మహాపురుషులక్షణ లక్షితుండగు కృష్ణునిఁ జూచునపుడు తమకు స్వేదోద్గమము మున్నగు సాత్త్వికోదయములు నిక్కముగాఁ గలుగఁగలవని నిశ్చయించిన తెలుంగు సూచింపఁబడినది.

ఇది సాత్త్వికభావలక్షణములు వివరింపఁబడుచున్నవి

సత్త్వమనగా —

క. పరగత సుఖదుఃఖాదుల, నరయఁగ భావించి యట్ల యలరుట సత్త్వ
స్ఫురణము తద్భవభావము, లరయఁగ సాత్త్వికములయ్యెనని యెట్లున్నన్.
—అని కావ్యాలంకార సంగ్రహము.

సాత్త్విక భావము తెనిమిది:—

శ్లో. స్తంభః ప్రళయరోమాంచౌ స్వేదోవైచర్వ్యవేషభూ,
అబ్రవైస్సర్వ మిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః,
ఏని లక్షణములు

ఉ. స్తంభ మచంచలత్వ మవశత్వమగుం బ్రళయంబు దృగ్గతో
జ్వంభణమప్రసౌఁ తెమట స్వేదము గద్గదవాక్యవైభవీ
గుంభము విస్వరత్నము తగుం బులకం బన రోమహర్షణా
రంభము కంపమౌ వడఁకు రామకుఁ బాండురుచుల్నివర్ణతల్

—అని కావ్యాలంకార సంగ్రహము

చ. వనిత యొకర్తు మున్నొని గవాక్షతలంబున నింతు లుండుటం
గనుఁగొనఁ జోటు లేమి నొక కార్యముపేరిట బాలనోర్తు పం
చనఁ దొలఁగంగఁ బిల్చి రథసంబునఁ దత్సతిజాలకంబు చే
కొని హరిఁ జూచెఁ గేకిసలు గొట్టుచు బోటులు దాని నవ్వఁగన్ 10

(వ్యా) మున్నొని-తనకంటె మున్నుగాఁ జని, గవాక్షతలంబునన్-తిటి
యందు, ఇంతులుండుటన్ - ఇరిరవనిత లుండుటవలన, కనుఁగొనన్ - చూచుటకు
(శ్రీకృష్ణుని దాను జూచుట కనిభావము), చోటులేమిన్-స్థలములేనికారణముచే, వనిత
యొకర్తు-ఒక మగువ; ఒక కార్యము పేరిటన్-ఒకానొకపనినిపమున (ఏదో యొక పని
యున్నదని కల్పించి యనుట), బాలన్, ఓర్తున్ - ఒక పిన్నవయసు పడుచును,
పంచనన్-కపటముతో, తొలఁగంగన్, పిలిచి-దూరముగా నుండి యిటురాచే యని
పిలిచి, రథసంబునన్ - వేగముతో, తటాలున, (పరువిది యనుపద మధ్యాహార్యము),
తత్సతిజాలకంబుకా-అంతవలకు నా పడుచు నిలిచియుండిన గవాక్షభాగమును, చేకొని-
పట్టుకొని, (తనగా నా పడుచు పట్టుకొనియుండిన గవాక్షపుఁగమ్ములను బట్టుకొని),
బోటులు - తక్కినయువిదలు) కేకిసలుగొట్టుచున్ - చప్పటలుకొట్టుచున్, - దాని
నవ్వఁగన్-ఏమితిపోయినయాపడుచును గేలిసేయఁగా, హరిఁజూచెన్, అని యన్వ
యము.

(వి) ఇక్కడ 'బాలన్' అను పదముచే వందనార్జనము మగ్గ యని యెఱుంగునది ప్రోడయయ్యేనేని నావనిక చేసినతంత్రమునకు లోబడియుండదుగదా.

బాం—పదియొక సంవత్సరములకు లోబడిన వయసుగల కన్యక, ముప్పది వత్సరముల వయసు యువతి (తరుణి) యనియు నేబదియయిదు వత్సరములవయసు బ్రౌడయనియు నామిదట వృద్ధయనియు సంజ్ఞలు

దీనికిఁ బ్రమాణము —

ఝావత్ షోడశసంఖ్య పల్ల ముదితా బాలా తత స్త్రీంశతం
తావత్పాత్ర త్రయణితిబాణవిశిఖై స్సంఖ్యాతు యావద్భవేత్
సా ప్రోధే త్యభిధీయతే కవివరై ర్వృద్ధా త దూర్ధ్వం స్మృతా
నింద్యా కామకలాకలాపవిధిషు త్యాజ్యా సదా కామిభిః॥

అలంకారము.—పరికరము

ఈ పద్యమునందు హాస్యరసము మనోహరముగా వర్ణింపఁబడినది.

ఉ, కాళియభేదిఁ జూచుతమకంబున మజ్జన మాడి యాడి నీ
లాలక యోర్తు గంధసలిలార్ద్రకచంబులు చన్నుదోయిపై
వ్రాలిన సందిటం బొదివి రాజవధంబున కేగుచెంచె గో
పాలకమూర్తిఁ గాని శిఖిబర్హము గానుక దెచ్చునో యనన్. 14

(వ్యా) సీలాలకయోర్తు-నల్లనికుడుల గల యొకపనిత, కాళియభేదిఁ జూచు తమకంబునన్-శ్రీ కృష్ణునిఁ జూడవలయునను తౌతుకముతో, మజ్జనమాడియాడి-తనిచి దీక్ష స్నానముచేసి, ఆది, ఆడి-చిప్పయందు ద్విగుత్తిఁ గంధసలిలార్ద్రకచంబులు-పరిమ షోడకముచేఁ దడిసిన వెండ్రుకలను, సందిటఁబొదివి-సందిలియం దిఱికించికొని, శిఖి బర్హము - నెమలిపించుమును, శ్రీ కృష్ణమూర్తిని 'గోపాలకమూర్తిని' యని చెప్పుటచే నాతనికిఁ బ్రియమగు శిఖిబర్హమును గానుక దెచ్చుట చమత్కారము

'సీలాలక' యనుపదము సాఖిప్రాయము

అలంకారములు—పరికరము—ఉత్పేక్ష

ఉ, ఉన్నతసౌధ మెక్కి యన్యతోదరి యొక్కతె వద్దనాభుఁ జూ
డ నిజదేహపల్లికఁ గడల్కొను సాత్త్వికలీలఁ జూచు నా
పన్న సఖిజనంబు గని సౌధశిఖాగమనశ్రమంబనం
గన్నియలార మే నృడలఁ గంటి నాకని బొంక నేర్చునన్. 15

(వ్యా) అప్పతోదరియొక్కతె-అసత్యమగునడుము గలది, అనఁగా మిక్కిలి సన్నమగు నడుముగలదని భావము-అన్యతశబ్దమిచ్చుటఁ గృతార్థకము; నిజదేహవల్లికన్-తీగవలెఁ గోమలముగానుండు తనశరీరమందు, కడతొన్న-అతిశయించిన, సాత్త్విక లింగన్-సాత్త్వికవిలాసమును, ఆసన్నసభీజనంబున్-దగ్గతిన చెలికత్తియల మొత్తంబును, సౌధశభాగమనశ్రమంబునన్-మేడపై కెక్కుటవలనియాయాసముచేత, మేన్పడతెన్-శరీర మలసటఁ జెందెను, ఇచట గ్లాని యను సందాదిభావము

'జ్ఞాంకెన్' అని చెప్పుటచేత 'అపహిత' యను సందాదిభావ మరయునది అపహిత యనఁగా నాకారగోపనము "జ్ఞాంకెన్" అని యుండుటచే "అన్యతోదరి" యను పదము సాధిప్రాయము

అపహితాచు లజ్ఞాదేర్హర్షాద్యాకారగోపనం' అని ప్రమాణము

అలంకారము - వ్యాజోక్తి.

ఉ. వేడుక నీకె కాని మఱి వేటొకయింతికి నైనలేదె త్రో
పాడెద వేల మచ్చర మొకప్పుడు మానక పోయి తీపు పెన్
త్రోడవు గాన నిన్నె కనుఁబో యతఁ డెవ్వరిఁ జూడఁ డంచు నో
నాడె నపత్ని నొక్కతె మురారిఁ గనుంగొనువేళ నీసునన్ 16

(వ్యా) త్రోపాడెదవు-త్రోయుచున్నావు, మచ్చరము-పగ, పెఁత్రోడవు-మహాప్రాధురాలవు, నిన్నెకనుఁబో, అతఁడెవ్వరిఁ జూడఁడు-నిన్నుఁ దక్క నితరుల నేరినిఁ గృష్ణుఁడు చూడదునుమా, ఈ మాటలు కేవల హిర్యానూచకములు, నోనాడెన్-నొవ్వఁబలికెను, నిందించెనని భావము.

ఈ పద్యమునం దసూయయను సందాదిభావ మరయునది పరోత్కర్షాసహనత్యమసూయ

చ అలికులవేడి యొక్కతె మురారిఁ గనుంగొని మ్రానుపాటు మై
నెలకొన నున్నచో నడలు నీవిక లేఁజెమ రంటి నిల్పు నం
జలిపరిపూర్ణ లాజలను సాధ్వసకంపము దాన చల్లె న
చెల్లువకు సాత్త్వికోదయము చేసిన మే లింక నేమి చెప్పుదున్. 17

(వ్యా) మ్రానుపొటు-అవశత్యము, (ఇక్కడ స్తంభమును సాత్త్వికభావము), మైనెంకొనన్-దేహమునందుఁగలుగఁగా, నడలునీవికన్ - జాతినపొకముదిన, లేఁజెమ రంటి-చిలువెమ్మట యొడమి, నిల్చెన్-నీవినఁ బూర్ణముగా జాతిపొకుండ నిలిపెనని

భావము, ఇక్కడ స్వేదమనుసాత్త్వికభావము, అంజలిపరిహార్యలాజలను-దోయిట
నించిన పేలాలను, (మంగళార్థము లాజలను జల్లుటయాచారము), 'అవాకిరన్ బాలలతాః
ప్రసూనై రావాగలాత్తై రినపౌరకన్యాః' అని రఘువంశము, సాధ్యసకంపము-భయముదే
బొడమిన వడఁకు, తానవల్లెన్-లాజలను దనప్రయత్నములేకయే స్వయముగాఁ గృష్టుని
పైఁ జిల్లెనని భావము

ఇక్కడ వేపథు వను సాత్త్వికభావము

క మోదముననైన రోషభయాయులనేనియును గంప మధికింబగుఁ దా
నేదేహిదేహమున నది, మేదిని వేపథువనంగ మెఱయుచునుందున్.

—అని వేపథులక్షణము

క. మదవతి యొకతె పరాకునఁ

బదాంగదము కంకణముగఁ బాణి దొడిగె న

య్యదువల్లభుఁ గనుఁగొనుచుం

దుది నదియును మేను పొంగి తుత్తుము రయ్యెన్

18

(వ్యా) మధవతి-మదముగలయొక, యంగన (ప్రౌఢవనిత), కామాభిషయము
గల యంగనయని భావము, అయ్యదువల్లభుఁ గనుఁగొనుచును-కృష్ణునిఁగాంచుచు, పరా
కునన్ - ప్రమాదముచేత, పదాంగదమున్ - కాలియందెను, కంకణముగన్ - కడియ
ముగ (భావించి), పాణిన్, తొడిగెన్ - హస్తమునందు ధరించెను, తుదిన్ - పిదప,
అదియన్-పాణియందుఁ దొడిగిన పాదాంగదమును, మేను పొంగి-శరీర ముద్ధి, తుత్తు
మురయ్యెన్-తనియలై పగిలిపోయెను, తుత్తుమురు-తుమురు + తుమురు, ఇచట విభ్రమ
మను శృంగారచేష్ట వర్ణింపఁబడినది

విభ్రమమనఁగా మోహపారవశ్యమువలనివేగముచే భూషణములను వ్యత్యస్తముగా
నిడుకొనుట విభ్రమలక్షణము —

త్వరయా హర్ష రాగాదే ర్దయితా గమనాదిభిః,

అస్థానై భూషణాదీనాం వ్యస్తానో విభ్రమో మతః.

11

—అని సాహిత్యధర్మము

ప్రియాగమనవేశాయాం మదనావేశ సంభ్రమాత్,

విభ్రమోగంధ హారాది భూషాస్థాన విపర్యయః

—అని రసాద్భవసుధాకరము

పాదనూపురములను బరాకుచేతఁ గరములందు ధరించుకొనఁగా నవి ధరించు నప్పుడు వదులుగా నున్నను గృష్ణసందర్శనజనితసంతోషాతిశయముచే నెమ్మే నుబ్బుఁగా నూపురమును దునియలై పడెనని భావము

ఈ పద్యమునందుఁ గొన్ని గ్రంథములలోఁ 'గనుఁగొనుదు' అని పారాంతరము కనఁబడుచున్నది. దానికంటెఁ గనుఁగొనుదున్ అనుతారమే సరసముగాఁ బోఁచెడు

అలంకారములు-పూర్వార్థమునం దసంగతియు నుత్తరార్థమునందుఁ జపలాతిశయ యోగియు వీనికి సంకరము.

చ. దనుజవిరోధిమీఁద నొకతన్వి కరంబున లాజ లెత్తి చ

ల్లిన నెఱివేడి యీసునబలె న్విరిపూవులఁ జల్లె జల్లె లో

చనములు నమ్మదాశ్రువులఁ జల్లె లలాటము ఘర్మిలందువుల్

చనుగవ నల్లె సంభ్రమవశత్రుటి తామలమో క్రికావళుల్

19

(వ్యా) తన్వి-సుకుమారాంగి, ఈసునబలెన్-ఈర్ష్యచేతనో యనునట్లు; విరి పూవులన్-వికసించినపుష్పములను, 'విరి' యనుపదమునకుఁ బుష్పమని యర్థమున్నను ఇక్కడ 'విరి' యనుటకు వికసించినయని యర్థముగావునఁ బొనరుక్త్యములేదని తెలియు నది, సంభ్రమ... కావళుల్—సంభ్రమవశ-త్రుట్రుపాటుచేత, త్రుటిత - తేగిన! అమలమోక్రికావళుల్ - స్వచ్ఛమైన ముత్యముల వరుసలు, ఇటు లావనితామణియవ యవము లన్నియు నహమహమికతోఁ గృష్ణస్వామి కుపహారములు సమర్పించెనని యామె కొదవిన సొత్తికోదయాదులు చమర్కారముగా వర్ణింపఁబడినవి

అలంకారము - సముచ్చయము

చ. జలరుహనేత్రుఁ గాంచి సరసత్వము మీఱఁగ నొక్క వేలుపుం

టిలుకలకొల్కి రాచిలుకచేఁ బిలిపించిన సత్యభామ కా

కలికితెఱంగు శౌరి కడకన్నులనన్నలఁ జూపెఁ గోపకం

దళకలుషాయితాక్షివలసంబుల నాసతి దన్న దల్పగన్

20

(వ్యా) వేలుపుంటిలుకలకొల్కి—దేవాంగన, రాచిలుకచేన్-(రసపెంపుడు) సుకలాజముచేత, పిలిపించినన్-రన్నురమ్మని చెప్పిపంపఁగా, అనగామోహిరేకముచేఁ దనయొద్దకు రమ్మని తనపెంపుడుఁజిలుకచేఁ గృష్ణనకుఁ జెప్పిపంపెననిభావము, శౌరి-కృష్ణుడు, కోప... వలసంబులన్—కోపకందళ - కోపప్రాదుర్భావముచేత,

అనగా మొలచినకోపముచే ననుట, కలుషాయిత-కలఁతఁజెందిన, అశ్శివలనంబునన్ - కన్నులఁ ద్రీప్తుటచేత, అసతి-చిలుకచేఁ జెప్పిపంపిన యా వేల్పుతోయ్యలి-తన్నదల్పఁ గన్-తన్ను బెదరింపఁగా, ఆకలికిఁజెలంగ-ఆదేవాంగనదంబును, కడకన్నులసన్నలన్-క్రీఁగంటిసంజ్ఞఁచేత, సత్యభామకన్, చూపెన్, అని యన్వయము.

అనగా నొకొక దేవతాశ్రీ మోహవిరేకముచేఁ గృష్ణునిఁ దనచెంతకు రమ్మని పెంపుదుఁజిలుకచేఁ జెప్పిపంపె ననియు, నా వృత్తాంతమును గృష్ణుఁడు తనకటాక్ష సంజ్ఞలచే సత్యభామకఁ జెల్పుచుండఁగా నా దేవతాశ్రీ యతనిపైఁ గోపించి కన్ను లెఱ్ఱఁజేసికొని కృష్ణునిఁ చుఱచుఱఱఱుది యదల్చెననియు, భావము

ఈ పద్యమున నున్నాద మను సందాఠిభావము.

క అనిమిషపురజాలకములు

వనితాజనతామయములు వనితలహృదయం

బసురాగరసమయం బ

య్యనురాగము శౌరిమయము నయ్యెడ నయ్యెన్

21

(వ్యా) అనిమిషపురజాలకములు-అమరావతీపట్టణగృహములందలిగవాక్షములు; వనితాజనతామయములు-శ్రీజనసమూహముచే నిండినవి, అయ్యెన్, అనుపదముతో నన్వయము.

'వనితాజనతాశృంగానరాగాయాంచ యోషితి'

—అని యమరుఁడు.

'వనిత' యనఁగా మిక్కిలి యనురాగముఁ బుట్టిండు శ్రీ, వనితలహృదయంబు అనురాగరసమయము, అయ్యెన్, అని యన్వయము

అనఁగా నా పట్టణమందలి సుందరీమణుల దెందములందుఁ బ్రేమాతిశయంబు నిండెనని భావము

అయ్యనురాగము, శౌరిమయమున్ అయ్యెన్, అని యన్వయము, శౌరిమయమున్ అయ్యెన్, అన నెడ శౌరిమయముగా నయ్యెనని భావము

అనఁగా నచ్చటి దేవతాశ్రీల యనురాగములు శ్రీ కృష్ణునియందే పరఁగెనని భావము

అనురాగలక్షణము

" అతురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభిఁగభా గియంక్రమతః
ప్రేమామానః ప్రణయః స్నేహోరాగోనురాగ ఇత్యుక్త"

అలంకారము-ఏకావళి

పూర్వపూర్వముల కత్తరోత్తరములు విశేషణములై యొప్పుట ఏకావళి.
ఇట్టి యలంకారముగల శ్లోకము రామాయణమునఁ జూపట్టుచున్నది
"మహిక్పతాపరవ్యతరాజిపూర్ణా, శైలాఃకృతావృక్షవిలాసపూర్ణాః
సృజాఃకృతాఃపుష్పవిలాసపూర్ణాః, పుష్పంకృతం కేసరపత్రపూర్ణమ్"
—సుందరకాండము

చ. కనుఁగొన వేడ్కలం బొడముకాయ్యుల నచ్చర లీనడించుట
ల్వినుచు దరస్మితం బొలయ వెన్నుఁడు రాజపథంబు దాఁటి య
య్యనిమిషనాగుగేహబహిరంగణాస్థలి డిగ్గె వై నతే
యుని మణిచిత్రచేత్రకరహంకృతి డిక్కులు పిక్కటిల్లఁగన్ 22

(వ్యా) కాయ్యులన్ - ఆనురాగములతో (క్రియలతో); ఈనడించుటల్ -
(పరస్పరము) నిండించుటలను (కోపించుటలను), దరస్మితంబు-మందహాసము,
హాస మాణువిధములు, స్మితము, హాసితము, విహాసితము, ప్రహాసితము,
అపహాసితము, అతిహాసితము అని. వీని లక్షణములు -

క. స్మితమును హాసితము నను నీ, ద్వితయము సత్తమము నాఁగ దీపించుఁడగన్
స్మితమువికాసకపోలము, మితదర్పితరదనమైన మెఱయు హాసితమై.

క. విహాసితమునుప్రహాసితమును, మహారెండును మధ్యమములుమఱిఁబరికింపన్
విహాసితము మృదులనినదము ప్రహాసితముశిరఃప్రకంపపరిమితి మరయన్

క. అపహాసితము నతిహాసితము, నెఱుదును నధమంబులనఁగ నేపారుశిర
శృవలమునశ్రయంతంబును, నపహాసితము మేనుగదల నతిహాసితమగున్

—అని బాహ్యలంకార చూడామణి.

మణిచిత్రచేత్రకరహంకృతి—రత్నములుచెక్కిన చిత్రపుటైములుగల సేవకుల
హంకారములు (అనఁగా హెచ్చరికలనుట), పిక్కటిల్లఁగన్—బద్ధలుకాఁగా

అదీతిని తొలి దర్శించుట

క ఆదరమున శతమన్యుఁడు
కై దండ యొసంగ యామకరిదానర్పురి

మేదురక ట్యాత్రితయము

నా దనుజవిరోధి గడచి యటఁ జని యెదుటకా.

23

(వ్యా) కైదండయొసంగన్-చేయూల నియ్యఁగా, యామ.....
త్రితయము—యామకరి-జాముకావలి యుండు నేనుగలయొక్క, దాన-మదఱము
జేత, మేదుర-దట్టమైన, కట్యాత్రితయమున్-మాదంతర్గతహములను, 'కడచి' అను
దానితో నన్వయము

సీ. తోడలపైఁ జూచిన యడుగుగెందమ్ముల
నొయ్యనఁ పొలోమి యొత్తుచుండఁ
బాధ్యుభాగంబునఁ బరశేరుహసను
కాశునీరత్నంబు కతలు నెప్ప
బనిఁబూని యంతంత వినయావనతవృత్తి
సప్తర్షికాంతలు సంచరింప
పిజనచామరపీఠికరండాది
కములు దిక్పతినతీగణము దాల్చి
తే విమలచింతామణిమయవేదిమీదఁ
గల్పకలతాంతకల్పితతల్పసీమ
నధివసించిన నిఖిలతోకై కవంద్య
నమరమాక్తికశుక్తి నయ్యదితి గనియె.

24

తః పద్యమునందు దేవేంద్రమాత యగు నదితి వర్ణింపబడియె.

(వ్యా) ఒయ్యనన్-మెల్లఁగా, పొలోమి-శచీదేవి, సప్తర్షికాంతలు - సప్తర్షుల
భార్యలు, సప్తర్షులు—'మరీచి, అత్రి, అంగిరసుఁడు, పులహాఁడు, క్రతువు, పుం
స్త్రుఁడు, వసిష్ఠుఁడు' అని మహాభారతమునందును, 'గౌతముఁడు, భరద్వాజుఁడు,
విశ్వామిత్రుఁడు, జమదగ్ని, వసిష్ఠుఁడు, కశ్యపుఁడు, అత్రి' అని శతపథబ్రాహ్మణము
నందును జెప్పఁబడి యున్నది

శ్లో కశ్యపాత్రిభరద్వాజాః, విశ్వామిత్రశ్చ గౌతమః

జమదగ్నివసిష్ఠౌచ, సప్తైతే ఋషయ స్సప్తర్షిణాః, అని మఠాంతరము.

వీజన... దిక్కులు — వీజన-విసనకట్టులు, చామర-వింజామరలు, వీటి కరంద-తమలపాకులపై, అమరమాత్రక శుక్తిన్-దేవత లను ముత్యములకు ముత్యస్థః జిప్సయగు(నడ్డేవిని), అనగా ముత్యపుజిప్సతో ముత్యములు పట్టిన ప్రియదితకడుపున దేవతలు పుట్టినని భావము, అనగా నవతి దేవతల తల్లియనుట

మ. కని సర్వారమణీయుతంబుగ నమస్కారంబు గావించి భౌ
మనిశాటాహృతకుండలద్వయము వాత్మస్వర్ణచేలాగ్రబం
ధనము స్వీడ్చి యొసంగ నందుకొని మోదం బంది యానందనం
దను దీపించుచుఁ జెంగట న్నిలిపెఁ జింతారత్నపీఠంబునఁ 25

(వ్యా) భౌమ.. ద్వయము! — భౌమనిశాట - నరకాసురునిచేత, (భౌమ - భూమికుఘారుడగు నరకుడు; నిశాట-అసురుడు), అహృతకుండలద్వయము-అపహరింపఁబడిన కుండలముల జంటను; అత్మస్వర్ణచేలాగ్రబంధనమున్-తనబంగరు పుట్టపుఁ గొనయందలి ముడిని, వీడ్చి-విప్పి

అదిత శౌరిం గీర్తించుట

క. మే నిమిరి శిరసు మూర్కొని
దానవపరిపంథి యెంత ధన్యనౌ నియత
ధ్యానపరు లయిన మునులుం
గానని నినుఁ గంటి మంటి గతకల్మష నై 26

(వ్యా) మే-మేనును, రూపాంతరములు మెయి, పై, నిమిరి-తడవి, శిరసు మూర్కొని-మూర్ఖాఘ్రాజము చేసి, కార్యములు వాత్సల్యసూచకములు; మంటిఁ — బ్రతికిరిసి.

ఉ. సర్గ మొనర్తు బ్రహ్మ యన సత్కృపఁ జెంతు జనార్ధనుండు నా
భర్గు డనంగఁ గ్రమ్మటఁగఁ జారణ సేయుదు విజ్జగంబు నై
సర్గకలీల నొక్క మణి సౌఖ్యము నొందుదు కేవలంబు దో
రర్గభూషణీకృతరథాంగ నినుం గొనియాడ నేర్తునే 27

(వ్యా) దోరర్గళ రథాంగ — దోరర్గళ - గడియలవంటి బాహువునందు; భూషణీకృత-అభరణముగా నుంచఁబడిన, రథాంగ-చక్రముగలవాఁడా, అనగాఁ బక్ర

హస్తరా యనుట, కట్టగంటును - ఈ ప్రసంగమును, బ్రహ్మయనఁ - బ్రహ్మయను
పేరుతో, సర్గ మొనర్తు - సృజించువు, జనార్దనుండు నాఁ - విష్ణు వను పేరుతో;
పెంచువు - పాలనము సేయుదువు, భర్త డనంగఁ - శివుఁ డను పేరుతో; క్రమ్మఱఁ -
మఱుల, పారణ సేయుదువు - మ్రొంగుదువు. (అనఁగా లయము నొందించువని భావము),
ఒక్కమఱి - ఒక్కసారి, నై సర్గకలీ - స్వాభావికలీలతో, కేవలంబు - నిర్గుణాధిక్కు
డనై, అనఁగా జగత్సృష్టిస్థితిసంహరనిమిత్తము లైన బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర
రూపములను ధరింపక సద్ధవిరాట్పురుషుడై యనుట, సౌఖ్యమునొందుదువు - ఆనంద
స్వరూపుడనై యుండువు,

(2) పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే బ్రహ్మాత్మలతోఁ బ్రపంచసృష్టిస్థితిలయములఁ
గావించునని వేదాంతములు నుడువుచున్నవి. ఈయర్థమునే 'తిస్సతి స్త్ర్య మవస్థా
ధి ర్మహిమాన ముదీయఁ, ప్రళయస్థితిసర్గాణా మేకః కారణాంగతః' అని కాళి
దాసుఁడు కుమారసంభవమునఁడు వచియించి యున్నవాఁడు.

అవతారవర్ణనము

ఉ. వాలముతాఁకున నిగులు వజ్రనిపాతము సంస్మరింపఁ బె
వాలుగ వై మహార్ణవమునం దొలుఁబల్కుల దొంగరక్కసున్
చాలికవంకవాఁడిగఱి వచ్చి వెన న్నిగమాలిఁ దమ్మిఘాఁ
జాలికిఁ దెచ్చి యీవె త్తిదశు ల్గొనియాడ మురాసురాంతకా. 28

ఈపద్యమునందు మత్స్యవతారము వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) వాలముతాఁకునఁ - తోకవలనిదెబ్బచే, గిరులు, వజ్రనిపాతమును,
సృరింపఁగాఁ - కొండలు వజ్రాయుధఘాతమును దలంపఁగా, మత్స్యవరాదుఁడైన విష్ణు
దేవుని వాలపుదెబ్బలు సముద్రమందలిగిరులకు వజ్రాయుధఘాతములవలె నుండె ననిభా
వము, పెచ్చలుగవై - పెద్దవాలుగయనుచేసవై, మహార్ణవమునఁ - గొప్పసముద్రము
నందు, దొలుఁబల్కుల దొంగరక్కసుఁ - వేదములను దొంగలించిన సోమకాసురుని,
చాలికవంకవాఁడిగఱి - చాలిక - పొడవైన, వంక - పార్శ్వమందలి, వాడి - తీక్షణమైన,
గఱి - కఱకుగానందు తెక్కచేత, వచ్చి చీల్చి, నిగమాని - వేదసమూహమును,
తమ్మిఘాఁజాలికిఁ - బ్రహ్మకు

చ సురనికరంబు రక్కసులుఁ జుట్టములై యమృతాభిలాష మం
దరగిరిఁ జిల్వరాచతరిత్రాట బిగించి పయఃపయోధి ని
ర్భరగతిఁ ద్రచ్చుచో నడుగువట్టిన తద్గిరి యెత్తవేధులీ
పరివృథమూర్తి వై కపటపద్మముఖీత్వ విమోహితాసురా

29

ఈపద్యమునందుఁ గూర్కావతారము వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) కపట... . . . సుయా—కపటపద్మముఖీత్వ - మా మావనితాత్వము చేత, అనఁగా మాయాకల్పితమైన మోహనీరూపముచేత, విమోహిత - ఆవివేకులుగాఁ జేయఁబడిన, అసుర - రాక్షసులగువాఁడా, చుట్టములై-విహతులై (ఒడ్దికతో న నుట), చిల్వరాచ తరిత్రాటన్-వాసుకియనెడు కవ్యపుఁద్రాటితో, బిగించి - బంధించి; చిల్వ-చిలువ చిలుము - తాయి విషమునోటి యందుగలది, చీలిన, వా-నోరుగలిగినది (పామునియర్థము), ఇట్టిపదము 'నలువ' నాలుగువాతులు గలవాఁడు బ్రహ్మయని యర్థము, పయఃపయోధిన్-క్షిరసముద్రమును, త్రచ్చుచోన్-చిలుకునవ్వడు, అడుగు వట్టిన-క్రిందికిఁబోయిన, తద్గిరిన్-మందరగిరిని, ధులీపవృథమూర్తివై-మేటి లాజేటి యాకారము గలవాఁడవై, 'ఎత్తవే' అను పదముతో నన్వయము; ధులీ-ఆడురాఁజేయి, 'కమరీధులీ' అని యమరుఁడు, 'దులీ' యని రూపాంతరము, పరివృథ-పతి; వ, ల, లక భేదముగాన 'పరిబృథ యని రూపాంతరము.

క విలయోల్బణజలనిధిప

ల్వలమున నిల మునుఁగ నేకలమ వై దంప్రాం

చలమునఁ దాల్పవై నీ వా

బలినద్రముఁ దూటి భుజగపర్యంకశయా,

30

ఈపద్యమున వరహావతారము వర్ణితము.

(వ్యా) భుజగపర్యంకశయా - శేషతల్పమునందుఁ బవ్వళించియున్నవాఁడా, విలయోల్బణ జలనిధి పల్వలమునన్ - విలయ-ప్రళయకాలమునందు, ఉల్బణ-ఉప్పొంగిన (ప్రకట మైన); 'స్ఫుటం ప్రవృత్త మల్బణం' అని యమరుఁడు, జననిధి-సముద్ర మనెడు, పల్వలమునన్ - పడియుండు, ఇల-భూమి, ఏకలమవు - వరాహమవు; దీనికిఁ బైపద్యమునందును వరాహావతారమే వర్ణింపఁబడి యుండుటచే నీపద్య ప్రశ్ని ప్రమని తోచుచున్నది సరసముగ నుండుటచే వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది.

చ పెకలి యజాండకర్పరము బీటలు వాఱంగ మేను వెంచి యా
మకరనిశేతనోదరనిమగ్నమహిమహిలలామఁ గే
తకముకుళాగ్రసంగత మదభ్రమరీసమరీతి గాఁగఁ గొ
(మ్ముకొనఁ దగిల్చి యెత్తఁ గిటిమూర్తిని దాల్చితి గా జనార్దనా. ౩1

(వాణి) పెకలి-పగిలి, 'పికిలి' అని రూపాంతరము, అజాండకర్పరము—
బ్రహ్మాండభాండముము, బీటలు వాఱంగన్—బ్రద్దలుకాఁగా, మేను వెంచి-శరీరమును బొడి
గించి; మకర . . . లలామ—మకరనిశేతన-సముద్రముయొక్క, ఉదర-మధ్య
కుండు, నిమగ్న-మునిగిన, మహి-భూమి యనెడు, మహిళా-లామన్ - స్త్రీరత్న
మున; కేతక . . . రీతి గాఁగన్—కేతకముకుళ - మొగలిమొగ్గయొక్క, అగ్ర-
కొనయందు, సంగత-కూడిన, మదభ్రమరీ-మరించిన యాడుతుమ్మదలతో, సమరీతి
గాఁగన్-సమానమయి యొప్పుగా, కొమ్ముకొనన్, తగిల్చి, ఎత్తన్,—, కిటియూ
ర్తిని-వలాహమూర్తిని, తాల్చితిగా-ధరించితివి గదా,

అలంకారములు—ఉపమానము, రూపకము

చ నట లిట మాను రోరి హరి సర్వమయుం డలె యంచుఁబట్టితోఁ
జిటచిట లాడి యిందుఁ గవఁ జేయుము నే వని దైత్యుఁ డాడినం
బటపట తాతికంబ మిరువాయలు గా నరసింహమూర్తివై
కుటిలనభాగ్రకుంచికల గ్రువ్వవె వానియురకవాటమున్ ౩2

కావద్యమునందు నరసింహవతారము వర్ణింపఁబడినది

(వాణి) సటలు-నీనేర్చుమాటలను, ఇటన్-ఇతను; మానుర - విడిచిపె
ట్టరా, 'ఓరీ' యని హరణ్యకశివుఁడు తన కుమారుఁడగు ప్రహ్లాదుని సంతోధించుమాట
చిటచిటలాడి-కోపపడి, దైత్యుఁడు-హరణ్యకశివుఁడు, పటపటన్ - పగులటయందను
కరణము, ఇరువాయలుగాన్ - రెండుబ్రద్దలుగా, కుంచికలన్ - బీగములు తెఱచుటకు
సాధనమగు తాళపుఁజెవులను, గ్రువ్వవె-గ్రుచ్చితెఱచినావు కదా

ఇందు రౌద్రరసము వర్ణింపఁబడినది దీనికి శార్థాలవిశ్రీడితము, మత్రేభవిశ్రీడి
తము, స్రగ్ధర మొదలగువృత్తములు యుక్తముగా నుండును చంపకమాలావృత్తము
శృంగారరసోచితము ఘక్కుతిమ్మనాద్యముద్దులెల్కులని పే రందిన యీకవిరౌద్ర
రసమును ముద్దుగానే వర్ణించెను.

మ. నను నా కశ్యపకామినీమణులలోన స్థన్యఁగాఁ జేయ ము
త్తనయవ్యాజము దాల్చి వాసునుని చందాన నృలి నృట్టవే
ఘనమార్గోన్న మితాంఘ్రిపద్మమునకుం గంజాపుఁ డంశువ్రజం
బను కింజల్క పరంపర లైటయ నుద్యత్కర్ణికం బోలఁగన్ 33

(వ్యా) కశ్యపకామినీమణులలోన - కశ్యపుని ధార్యలగు దితి యడితి
యను మా యిరువురితో, ననున్ ధన్యఁగాఁజేయన్-నన్నుఁ గృతార్థురాలినిగాఁ జేయు
టకై, మత్తనయవ్యాజముఁ దాల్చి-నా పుత్రుఁడనునెపమును వహించి, అనఁగా నుపేం
ద్రుఁడయి పుట్టియని భావము, వామనునిచందానన్-పొట్టివడుగు రీతితో, ఘన....
పద్మమునకున్-ఘనమార్గ-మేఘమందలమువలకు, ఉన్నమిత-పై కెత్తఁబడిన; ఆంఘ్రి
పద్మమునకున్-పాదకమలమునకు, అంశువ్రజం బను కింజల్కపరంపర లైటయన్ -
శీరణసమూహము లనెడు కేసరముల వరుసలు ప్రకాశింపఁగా, కంజాపుఁడు-సూర్యుఁడు,
ఉద్యత్కర్ణికం బోలఁగన్ - మెఱయుచున్న తామరదుద్దునలె నొప్పుగా, బలిన్,
మెట్టవే-బలిరక్రవత్రిని నజఁగఁద్రొక్కితివి కదా.

మ ఘనదోర్దండనటక్కురారమున పీఠక రాజహంసాలిఁ దు
త్తునియ లేసియుఁ గ్రాంచరంద్రమునఁ దోడ్తో రాజహంసాలి మే
దినికిఁ దెచ్చితి కా ర్తవీర్యభుజపంక్తిం జక్కు గావించి తం
బునిధిం గ్రొత్తగ నాశ్రమంబునకు నిమ్ముం గొంటి వీ వమ్మునన్. 34

ఈ పద్మమునఁడుఁ బరశురామావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఈపు-నీపు (కర్తృపదము), ఘనదోర్దండ నటక్కురారమునన్ -
ఘన-గొప్పది యగు, దోర్దండ-కఱ్ఱవంటి బాహువునందు, నటత్ - చలించుదున్న,
కురారమునన్-గొడ్డలిచేత, పీఠన్-శౌర్యముతో, రాజహంసాలిన్-రాజశ్రేష్ఠుల సమూ
హములను, తుత్తునియలు చేసియున్-ఖండఖండములుగా నణికినంపియు, క్రాంచరంద్ర
మునన్-క్రాంచపర్వతమందు రంద్రమొనరించి దానిమార్గముగా, తోడ్తో-వెనువెంట;
రాజహంసాలిన్ - రాజహంసపక్షుల వరుసను, మేదినికిఁ దెచ్చితి - భూమిమీదికి
రప్పించినావు

ఇక్కడఁ బరశురాముఁడు క్రాంచపర్వతమునందు రంద్ర మొనరింపఁగా దాని
కవ్విలి మానససరోవరమున నుండు రాజహంసపక్షు లారంద్రమార్గమున భూమికి
వచ్చుటఁ బోవుచునుండు నను పురాణకథ యనుసంధేయము.

మన్ను భగవంతుడగు పరమశివునియొద్ద భనురేంద్రము నభ్యసించుచుండిన పరశురాముడు త్రొంచదారణుడగు కుమారన్యామిపై నీసుచేతఁ గ్రొంచభూభరమును మిగుల వాడియగు నారసముచే విలాసార్థము భేదించి రంద్రము గువించెననియు నమ్మా ర్గమున మానససరోవరమున నున్న హంసలు పచ్చుచుం బోవుచుండుననియుఁ బరాణ కథ కలదు కాళిదాసు మేఘసందేశమునం దీవిషయము నిట్లు చెప్పెను—

"ప్రాలేయాద్రే రుపశట మతిక్రమ్యతాం స్రాన్ విశేషాన్,

హంసద్వారం శృంగపతి యశోవగ్మ యత్క్రొంచరంద్రం"—

కార్తవీర్య భజపంత్రిన్ - కార్తవీర్యుని భుజముల వరుసను, చక్కుగావించితి- నశింపఁజేసితివి, అంబునిధిన్-సముద్రమునందు, ఆశ్రమంబునకున్ - పసియించుటకు, అమ్మనన్-బాణముచేత, ఇమ్మన్, కొంటిని-స్థానమును నిర్జయించుకొంటివి, అనఁగా సముద్రపు నీటిపై బాణమును ప్రయోగించి యా నీటిని గొంచె మావలఁ దఱిమి యా భూమిని దనకు వాసస్థానముగా నేర్పఱచుకొనె నని భావము

ఈ కథయు మహాభారతమున నరయునది

ఆదియే యపుడు కేశదేశ మనఁబడు.

మ అరవిందాననఁ గోలుపోయిన యవజ్ఞావాప్తిచే వీరవా

నరసైన్యప్రకరంబు నేలి జలధి న్బంధించి లంకాపురీ

శ్వరకంఠాటవి నేర్చి రౌప్యగిరిలజ్జాపంకముం గీర్తిని

ర్షరహారంబులచేఁ దొలఁచితి గదా రామాభిధానంబునన్

35

ఈ పద్యమునందు రామావతారము వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) అరవిందానన-కమలపదనయగు సీతను, కోలుపోయిన-పోగొట్టు కొనిన, అవజ్ఞావాప్తిచేన్-ప్రమాన ప్రాప్తిచేత, వీరవానర సైన్యప్రకరంబున్ - సూరులగు వానర సేనాసమూహములను, ఏలి-పాలించి (అధిపతియై యని భావము) జలధిన్, బంధించి-సముద్రముమీఁద సేతువున గట్టి, లంకాపురీశ్వరకంఠాటవిన్-రావణుని కంఠము లను నడపిని, ఏర్చి-దహించి, రామాభిధానంబునన్-శ్రీరాముడను పేరుతో, రౌప్యగిరి లజ్జాపంకమున్ - తైలాసపర్వతమునకు సంధించిన లజ్జయను బురదన, కీర్తినిర్వర పూరణులచేన్-యశస్సను సెలయేటి వెల్లువలచే, తొలఁచితి గదా-పోగొట్టితి గదా అనఁగా శ్రీరాముడు రావణుని జంపుటయే గాక తొల్లి రావణునిచేఁ బెకలంపఁబడిన తైలాసమునకుఁ గలిగినలజ్జను దనకీర్తి యనెను సెలయేటి ప్రవాహముచేఁ బోగొట్టె నని భావము

చ అలుకఁ బ్రలంబదానవుని ప్రా దాము గొంటి కళిందనందనా
సలిలభరప్రవాహరభసంబు మరల్పితి పట్టిఁ బ్రోవ నాఁ
గలిమొన హస్తినాపురి పెకల్పితి కౌరవవీరు లెల్ల బె
గ్గిల నలరేవత్తిరమణికిం బలి వై యదువంశమాత్రికా

36

ఈపద్యమునందు బలరామావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) యదువంశమాత్రికా-యదువంశ మనెడు వెదుడునందు ముత్యమువలెఁ
జుట్టినవాఁడా, వంశ-అన్యయము-వెదురు, శ్లిష్టపరంపరితరూపకము; ప్రలంబదాన
వుని ప్రాణమును గొంటివి-ప్రలఁజునురుని జంపితివి, కళింద .... రభసంబును—
కళిందనందనా-యమునా నదియొక్క, సలిలభర - నీళ్లభారము గలిగిన, ప్రవాహ -
వెల్లువయొక్క, రభసంబున్-వేగమును; మరల్పితి - త్రిప్పినావు, పట్టిఁ బ్రోవన్ -
కొడుకును గాపాడుటతై (సాంబుని ననుట), నాఁగలిమొనన్-నాఁగటికొనచేత, హస్తినా
పురిని—, పెకల్పితి-పెళ్ళగించితివి, (హస్తినాపురి - హస్తినపురి యని రూపాం
తరము) ; బెగ్గిలన్-భయపడఁగా,

లక్షణాపరిగ్రహము చేసి పలాయమానుడగు సాంబుని దుశ్శోధనాదులు చెఱఁ
బెట్టఁగా బలరాముఁడు విడిపింపు మని కోరియుఁ గౌరవులు విడువక నిందించుటచేఁ
గ్రోధావిప్లుడగు రాముఁడు హలాయుధమున హస్తినాపురమును గంగలోఁ గలుపఁ
బూనఁగా నగరము తలక్రిందుగా నైనదను భాగవత దశమస్కంధకథ యుట నను
సంధేయము

మ. త్రిపురస్త్రీలఁ బతివ్రతామణుల సారెం బుంశ్చలీవర్తనం
బుపదేశం బొనరించి బెల్పటిచి వధుల్లాని తద్భర్తలకా
ద్విపచర్మాంబరుచూపుటంగలమున నేవ్వు త్రోచి పాటింపవే
కపటశ్రీజనరూపము న్మువనరతాజాగరూకేక్షణా.

37

ఈ పద్యమున భుక్తావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) భువనరక్షాజాగరూకేక్షణా - లోకమును కాల్చించుటయందు మేలు
కొనియుండు కన్నులు గలవాఁడా, అనఁగా నెల్లప్పుడును లోకములను రక్షించువాఁడా
యనట, త్రిపురస్త్రీలన్ - త్రిపురాసురాపట్టణమందలి స్త్రీలను, సారెన్ - మాటి
మాటికి, పుంశ్చలీ వర్తనంబును-జారత్యమును; బెల్పటిచి-మోసపుచ్చి, వధుల్లాని
తద్భర్తలన్-చంపుటకళక్యులగు వారి పెనిమిటులను, అనఁగా రాక్షసు లని భావము.

దివ్యపద్మాంబుడు చూపుటించగలమునన్-శివుని పాలాగ్నియందు, వే, త్రోచి-శీఘ్రముగాఁ బడద్రోసి, అనఁగా దహించి యనుట, 'వే' యను పదము కళగాని ద్రుత ప్రకృతికము గాదు; కపట శ్రీజిన రూపమున్-మాయమగు బుద్ధదేవుని రూపమును, పాటించనే - ధరింపలేదా

(వి) విష్ణుదేవుని యవతారములు పది, మత్స్య, కూర్మ, వరాహ, నృసింహ, వామన, పరశరామ, శ్రీరామ, బలరామ, బుద్ధ, కల్కిలని యొకపక్షము

'మత్స్యః కూర్మో వరాహశ్చ నరసింహోఽథవామనః

తామో రామశ్చ కృష్ణశ్చ బుద్ధః కల్కిశ్చ తేదశః

ఏదేతు విభవావస్థా బ్రహ్మణః పరమాత్మనః' అని పద్మపురాణోత్తరఖండమునఁ జెప్పఁబడి యున్న రీతిని బలరామునకు బదులు శ్రీకృష్ణుడు దశావతారములలోఁ జేరిన వాఁడని ఘటియొకపక్షము.

బుద్ధుడు—విష్ణుని దశావతారములలోఁజేర్చి యీపద్యమున వర్ణింపఁబడిన బుద్ధుఁ డెవఁడని తర్కింతము ఆదికాలంబునఁ దారకాక్షుడు, కమలాక్షుడు, విద్యున్నాళి యను ముగ్గురు రాక్షసులు తపంబుదేసి యశద్భ్యులగునట్లు బ్రహ్మవలన వరంబు వడసి త్రిపురంబుల నిర్మించుకొని దేవతలను హింసించుచుండిరనియు, వారును దత్తత్నులును వేదవిహారి సదాచార సంపన్నులై పాతివ్రత్యంబున కొప్పారుటవలన నజేయులైయుండి రనియు, దేవతలప్రార్థనంబున విష్ణువు మాయాసన్యాసియగు బుద్ధరూపంబుఁ దాల్చి యా రక్కసులకు దురాచారంబులు తోధించి తత్కామినులకుఁ గామచారత్వంబు నుప దేశింప వార లమ్మాయకు లోఁబడి దుష్పథంబుల మెలంగఁజొచ్చిరనియు, బంపడి శంకరుడు దేవతల సాహాయ్యంబున వారిని ద్రిపురంబులతోడ సంహరించి సురలకు హితంబొనర్చెననియు, భాగవతపద్మపురాణంబులు నుడువుచున్నవి.

ఈ కలియుగంబునఁ గపిలవస్తునగరంబున శుద్ధోదనునకు మాయాదేవికిని ముతుండై జన్మించిన బుద్ధుఁడే విష్ణుని నవతారంబని కొందఱు తలంతురు. బౌద్ధశాస్త్ర ములవలన నిరుపదీయైదుగురు బుద్ధులుండిరనియు, వారితో శుద్ధోదనియగు శక్తిసిం హుఁడు, సర్వార్థసీధుఁడు, అర్కబంధుఁడు, గౌతముఁడు, నను నీ నాలుగు పేరులతోఁ బరఁగునభిరు కడపటివారి ధనియు, నితఁడును విష్ణ్వశసంభూతుఁడే యనియుఁ దెల్పుచున్నది.

ఈపద్యమునందు వర్ణింపఁబడిన బుద్ధుఁ డీ పంచవింశతిబుద్ధులకఁ బె భిన్నుఁడగు విష్ణుదేవుని సౌఖ్యదవతారంబని యూహింపఁదగియున్నది.

కృష్ణాపతారవర్ణనము

గదాసమకదండకము

యదుతిలక, జగత్త్రయీనిర్మితప్రక్రియాకర్మచేందిందిరోద్భాసినాభి
 సరఃపద్మ, పద్మాసతిపాదపీరాకృతిప్రస్ఫురతౌక్తిస్తాభాంకూరితాశీక
 జాలాతపద్యోత, పద్మోత్తరంగిణ్యుదఱాశితైదాంకభృత్పాంసుల క్లిప్త
 వేల్లజ్జటాజాల, జాలంధరోద్భాదామూలాఖ్య బంధత్రయీ బంధగుంధు
 షిత స్పర్శనిర్గంధిత గ్రంథిపటాంతరోన్నిద్రకద్రూసుతశ్రీ
 ముఖజ్వాలవల్లిపరిసంసమాదేందునివ్యందనర్యాంగనిష్పంద యోగిం
 ద్రహృద్యేదికావాస, యీవాసపాదు ల్పరోజాసనుః మున్నుగాఁ
 జేసి సర్వంసహాభీరుభారంబుఁ బోద్రోయచే యంచుఁ బ్రార్థించిన
 నేవకీదేవిగర్భంబునం దుద్భవం బంది బాహుద్వయద్వంద్వము న్నం
 దకన్యందనాంగాబ్జకౌమోదకీశార్జుముఖ్యామృతవ్రాతముం బీతకౌ
 శేయము న్యతస్థభాగంబునన్నించు శ్రీవత్సముం జూపినం దల్లి భీతి
 ల్లుచుం గావు కావంగదేయన్న నీ వంతలోఁ గావు కావంచు నేడ్పు
 ర్దిలిర్పం గనుంగందవైతంద్రియత్నంబునన్నందగోష్ఠంబునందున్నచో
 వ్రేతయై చేతిపాల్గొల్ప నేతెంచు నాపూతనాభూతనాదీకుచుం
 బగ్రహస్తంబునం బట్టి తత్పాదనిర్యాదాశంఖంబు పూరించుచందం
 బునం గ్రుక్కల నొక్కి మక్కించెయు, స్పండిరాకాసిఁ గి లూడఁ
 గాఁ దన్నియు, నెవ్వన్న వేమాటు గొల్లాడఁగా గొల్లియిల్లాండ్రు సం
 దారవిందాస్యతోఁ జట్టు గావించిన న్నిక్కపుంబట్టివేయంచు నిన్నట్టి
 చత్రోలితోఁ గట్టిన నిట్టవై కిట్టి పెన్నుద్ది మద్దు ల్వడం ద్రోచియు
 వైశ్యవంబు నివిడంబింపవే, లేగలు న్గోవబృందంబు బృందావనార
 ణ్యవాటి న్నటింపం జలత్కాకవక్షంబుతో బర్హిబర్హావతంసంబు
 తో మంజుగుంజాఫలోద్దామంబుతోఁ దానమానక్రియాశంసి
 వంశంబుతో నేపు దీపించు నీప్రోపు వ్రేపాపలం గ్రేపుల వైవి

రీత్యంబుగాఁ బాపి యాపద్మజుం డొక్కచో డాఁచిన న్వానిరూపంబు
 నీవై పునస్సుప్తి నాన్రప్తగర్వంబు ఖర్వంబుగాఁ జేయవే, తోయవే
 గోచలదీప్తిచికా మర్దశధ్వన మాగుబ్బుగా నుబ్బునం గేళిఁ గాళిం
 దిలోఁ గాళియాహస్సటారంగమధ్యంబునం దాండవం బాడవే,
 తోడిగోపాలకశ్రేణికి న్నికు జన్నంబుల స్త్రీదుగా నున్నయన్నం
 బుల న్వంచితాత్మేళ లైపంచలం జట్టులందీ మునిస్త్రిలకు స్త్రీలఁ
 నైవల్యముం గొల్ల యీవే, పెనుంజిల్వయై బల్విడిం జంగిలి స్త్రింగు
 దైతేయువాత న్వడిం జొచ్చిమై వెంచి తత్కాయము న్నెండు
 వాయ ల్వడం జించి గోపంక్తిఁ బోషింపవే, గుంపులై యింపులం
 గూడి యాభిరు 'లాదేవతానేతకు న్జాతర లేసియ వారించి తత్సూ
 జన లీవు నైకొన్న మేకొన్న పేరల్కతోఁబుష్కలావర్త కాబ్దంబులం
 బంపఁగా నంపజాలంబుగాఁ గొండలుర్లంగవర్షించినంగాంధిశీకత్వముం
 బొందనామందలం బ్రోవ గోవర్ధనం బెత్తవే మత్తవేదండ ముద్వృ
 త్తి నెత్తమ్మిపూ వెత్తురీతి, నిలింపానిశారీప్తదారీప్తమాయాబలీవర్ద
 ముం బట్టి మర్దించి తంచు న్వడి న్మూకలాశ్వాకృతిం దాసీనం
 గేళివీవానిలంబు ల్బుజాదందశూకంబునం గ్రోలి నీ యావనోద్వ
 ద్భుజాగర్వముం జూపవే, శరదభినవసాంద్రచంద్రప్రభాధౌతభాస్వ
 త్కళిందాత్మజానైకతోత్సంగపీఠిం ద్రిభంగాకృతి నిల్చి యాకుం
 చితభ్రూవిలాసంబుతో మోము వామాంసముం జేరఁగా శోణ
 దంతచ్ఛదాంతంబున న్నేణునాళంబు సంధించి రంధ్రాంతరస్యస్త
 హస్తాంగుళీపల్లివాగ్రంబు లల్లాడ మ్రోయించిన న్మైక్తరోమంథ
 నిష్పందగోబృందము న్వృత్తగోవర్ధనగ్రావనిష్ఠ్యందము న్మంద
 మందాంశుమన్నందనావేగముం గందళన్నీ రసారణ్యక్షిణ్ణాగముంగాఁ
 గదంబించు తత్పంచమారావము నివించు నయ్యించువిల్కానికిం
 జిక్కి రాధాదిగోపావరోధాంగన ల్దాసిన న్రాససంక్రీడ మాయాసము

ల్లాసి వై సౌఖ్యవారాశి నోలార్పవే, దర్పితాశేపదోషాచరాధీశ
 దుస్సాధ మై యున్న నీవిక్రమక్రీడ వీక్షింప నక్రూరుచే మామ
 విల్పించినం బోవుచోఁ ద్రోవ భావాతిగం బైననీదివ్యరూపంబుఁ
 జూపం బరిత్రాంతుఁడై యున్న మన్నింపవే వాని నీవానిఁగా, భోజ
 భుజాని యుద్వేజనం బందఁ దద్రాజధానిం బ్రవేశించి యేతెం
 చుచో ముందటం బందనాలేపము స్దర్శనం బిచ్చిన స్తుత్యప్రోయాతికి
 న్నజ్జకం బైన యందంబు నొందింపవే, యాగపూజార్చితం బైన
 కోదండము స్థండఖండంబుగాఁ జేయుచుం దద్దనుద్దండ రక్షా
 భటస్తోమమస్తంబులం బెల్లుగా డొర్లఁగా వ్రేయుచు న్మల్లగర్జ
 భుజాస్ఫూలనాశీల మై యుల్లనడ్డండిమారావవాచాలమై నిగ్రహ
 యాతరక్షోభతోదగ్రమై యున్న యయుగ్రసేనాతృజాస్థానిఁ బొ
 త్తేరఁ దర్హోరదక్షోడి నాథోరణుం డుద్దలిం బై పయిం గొల్పినం
 బట్టచేనుంగుఁ బెండాడి గండ్రవద్దానపంకంబునం బుండ్రముం గుంభ
 నిర్ముక్తముక్తావళిం గర్జదామంబును న్గట్టి రక్తంబునంబట్టెమైపూత
 యుం బ్రాఁతిగాఁ బూసి తద్దంతకాండంబు కేల స్గదాదండ మై
 యుండఁగా జెట్టివై గిట్టి చాణూరు జానూరువు ల్పాఱుమాలు
 ల్వడిం ద్రిప్పి నీ వప్పళింప న్నయభాంతుఁడై పాట నుంకించు
 నక్కింఁచుఁ గంసుం ద్రితోన్వృతంసు నిని యుద్ధక్రియాపద్ధతింగిక్కెన
 న్గొంతుకోర్కొ ల్నొక్కివే దేవతాదుండుభివాతధింధింధిమిథ్వావగాన
 స్వనోత్కర్షంబులం గల్పకదుగ్ధిప్రసూనాచివర్ణంబులం బెల్లుగా
 నెల్లలోకంబు లుల్లాసముం బొందఁగా వానిరాజ్యంబునం బూజ్యుఁగా
 నుగ్రసేనుం బ్రితిస్థాపితుం జేయవే, దుష్టు నష్టాదశాపేహిణీవా
 హినీదుర్మదాంధు స్తరాసంధు భీమాపదేశంబునం బేసి శాసించి కౌం
 తేయుచే రాజసూయంబు సేయించుచో జాత్యనూయ న్భయం బేది
 చేదిక్షిమావల్లభుం డెంతయుకా దుగ్ధిప్లునం బగ్ధిల్లదం బాడినం బల్లెరం

బెత్తి చిత్రింబుగాఁ రచ్చిరొక ర్తనపొడి వర్తించి ధాతి స్వధావా
 సుదేవప్రథాచండశాండిరు నప్పొందుఁ జక్రాహతిం జక్కుగాఁ
 జేసి యీశానుఁ బోర నైహాసేననాగాననవ్యూహసన్నాహముల్విడ
 వెన్నాడి బాణాసురస్సారజాహాసహస్రచ్చిదాకేశిమైవాలి లోకంబుఁ
 బాలింపవే ఘోరభామాసురగ్రామణిశిక్షకా కౌరవాక్ష్మితద్రాపది
 రక్షకా, భేద సందగ్ధ సాందిప సూనుప్రదా, వేదశాఖాశిఖాంచత్ప్రవా
 శత్ప్రదా, మాధవా సత్వభామాధవా

98

ఈ దండకమునందుఁ గృష్ణాపితారకథలు సంగ్రహముగా వర్ణింపఁబడినవి

(చ్చా) యదుతిలక-యాదవవంశాభరణమా, జగత్రయా, ..పద్మ—

జగత్రయా - ముల్లీకములను, నిర్మితప్రక్రియా - సృష్టించు కార్యమునందు ,
 కర్మర-కర్మనిరతుఁడగు, అనఁగా శ్రద్ధాశుభమున, ఇందిందిర-తుమ్మెదచే, అనఁగా
 బ్రహ్మచే నని భావము, ఉద్భాసి - ప్రకాశించుచున్న, నాభీసరఃపద్మ - నాభియనెడు
 కౌలకునఁ బుట్టిన పద్మము గలవాఁడా, ఇందిందిరమనునెడ నారోహణము బ్రహ్మయని
 గమ్యము, అనఁగాఁ గృష్ణునిసాధి కౌలనువలె నున్న దనియుఁ గౌలకువంటి సాధి
 యందుఁ బద్మము పొడమె ననియు నాపద్మమునందు ముల్లీకములను సృష్టించు బ్రహ్మ
 పుట్టె ననియు భావము

పద్మాసతీ .. .. ద్యోత—

పద్మాసతీ- శ్మిదేవియొక్క, పాదపీఠాకృతి - పాదము బుండుకొనెడుపీఠము
 వలె, ప్రస్ఫురత్-ప్రకాశించుచుండు, కౌస్తుభ - కౌస్తుభమణియందుండి, అంకూరిత -
 మొలకలెత్తిన, అనఁగాఁ బుట్టిన, ఆశీత-కపటమైన, అనఁగా మాయమగు, బాలాతప-
 లేతయెండలను, ద్యోత-కాంతులు గలవాఁడా, అనగా విష్ణువు వక్షస్థలమున ధరించి
 యుండు కౌస్తుభమణి యాతని వక్షస్థలమున నున్న లక్ష్మీదేవికిఁ బాదపీఠమువలె
 నొప్పుచున్న దనియు నా మణియొక్క కాంతులు లేతయెండలో యనునట్లు ప్రకాశించు
 చున్నవనియును భావము

పద్మో .. . . . జాల—

పద్మ-చరణమునందలి, అనఁగా విష్ణుదేవుని చరణమునందుఁ బుట్టిన, ద్యోతరం
 గిణి - ఆకాశగంగయొక్క; ఉద - జలములచేత, యశిత - కడుగఁబడిన, ఏణాంక
 భృత్-(జలక చిహ్నముగాఁ గలచంద్రుని ధరించిన) శివునియొక్క, పాంసు -గుమ్ము

నిండిన, క్లిష్ట-విక్కుపడిన, వేల్పత్-కదలుచుండు, జటాజాల-జడలగుంపులు లడి వాఁడా అనఁగా శివుడు జటాజూటమునందు ధరించిన గంగానది విష్ణుపాదమునుంగ పొడమెనని భావము

"గంగా విష్ణుపదీ జహ్నుతనయా సురనిమ్నగా" అని యమరుఁడు
జాలంధర , , , వా—స

జాలంధరోద్యాణమూలాఖ్యబంధత్రయీ-జలందరబంధము, ఉద్యాణబంధము; మూలబంధము, అను పేరులు గల యోగశాస్త్రోక్తములగు మూఁడుబంధములయొక్క, బంధ-(శరీర) నియమనముచేత, సాధుక్షిత-రేపడిన, స్వర్గస-వాయువుయొక్క ('శ్వసనః స్వర్గసోవాయుః' అని యమరుఁడు), స్వర్గ-సోఁకుటచేత, నిర్గ్రంథిత-(ముక్త) విప్రులడిన, గ్రంథిషట్క—అణుగ్రంథులయొక్క (గంథి-ముడి), అనఁగా యోగశాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన మూలాధారాది షట్పుక్రములు), అంతర-మధ్యము నందు, ఉన్నిద్ర-మేలకొన్న అనఁగా వికసించిన, క్షదూసుక - పాముయొక్క (అనఁగా నిక్కడఁ గుండలిసీకత్తి యనుట), శ్రీముఖ-మహిమ గల ముఖమునందలి, జ్వాలవల్లి-తీగవలె నుండు తేజస్సు నుండి, పరిస్రంసమాణ-జాతుచున్న, ఇందు నిష్కల-అమృతముచేత, సర్వాంగ-సర్వావయవములందు, నిష్పంద-చలింపని, అనఁగా నిశ్చలు లనట, యోగీంద్ర-యోగశ్రేష్ఠులయొక్క, హృద్యేదికా హృదయ పీఠము, అవాస-ఉనికిపట్టుగాఁ గలవాఁడా,

అనఁగా జాలంధరము మొదలగు యోగబంధనియమములు చేసి ప్రాణాదివాయు వులను గదల్చుటచే మూలాధారాది షట్పుక్రములయందుఁ గుండలిసీకత్తినిఁ బ్రసరింపఁ జేసి దానిచే బొడము నమృతముఁ దానముచేయుచు నిశ్చలమగు సమాధియోగముచే నొప్పాదు యోగీశ్వరులమనంబులందు ధ్యానింపఁబడువాఁడా

జ్వాల యనుశబ్దము శ్రీలింగముగా నున్నను బంలింగముగాను గలదు "జ్వాల మాలాకులంబాతి విశ్వస్థాయితనం మహత్ " అని ప్రతి

'దనదహనజటాలజ్వాలజాలాహుతానాం' —అని భామిసీ విలాసమునందు

ఇక్కడ జలందరాదులగు యోగబంధములును మూలాధారాదిషట్పుక్రములును నిరూపింపఁబడుచున్నవి

యోగబంధములు మూఁడు, ఉద్దీయానము, మూలము, జాలంధరము అని వాని పేరులు. వీని లక్షణములు

బద్ధోయేన సుషుమ్నాయాం ప్రాణస్తూడ్ధీమదే యతః
 తస్మాద్దూడ్ధీయ నాభ్యోఽయం యోగిభి స్సముదాహృతః
 ఉడ్ధీనం కురుతే యస్మా రవిశ్రాంతం మహాభగః
 ఉడ్ధీయానం తదేవస్య త్తత్రబంధోఽభిధీయతే
 ఉదరే పశ్యినుంథానం నాభేరూర్ధ్వం చ కారయేత్
 ఉడ్ధీయానోఽహ్యసౌఖ్యంధో మృత్యుమాతంగ కేసరీ
 పార్శ్విభాగేన సంపీడ్యయోని మాకుంచయే ద్గుదం
 అపానమూర్ధ్వ మాకృష్య మూలబంధోఽభిధీయతే
 ఆధోగతి మపాంవా ఊర్ధ్వగం కురుతే ఒలాత్
 ఆకుంచనేన తం ప్రాహు ర్మూలబంధం పి యోగినః

కంఠ మాకుంచ్య హృదయే స్థాపయే చ్చిబుకం దృఢం
 బంధో జాలాంధరాభ్యోఽయం ఒలామృత్యువినాశకః
 బద్ధౌతపా శిరాజాల వధోగామి నభోజలం
 తతో జాలాంధరో బంధః కంఠదుఃఖౌఘనాశనః

షట్పుత్రములు—

మూలాధారస్వాధిష్ఠానమణిపూరకా నాహత విశుద్ధాక్షి లను నాటును షట్పుత్రము
 లనఁబడును, ఈ షట్పుత్రములయందే గ్రంథులునుగలవు యోగశాస్త్రమునందు గ్రంథి
 త్రయమే ప్రతిపాదితము కాని షడ్గ్రంథులని సామాన్యముగాఁ జెప్పఁబడలేదు

గ్రంథిత్రయము—

బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి యని వాని పేరులు.
 మూలాధారైశనిలయా బ్రహ్మ గంధివి భేదినీ
 మణిపూరాంతరుదితా విష్ణుగ్రంథినిభేదినీ
 అజ్జవక్రకాంతరాశస్థా రుద్రగ్రంథినిభేదినీ' అని లలితాసహస్రనామస్తోత్రము
 నందు.

గ్రంథిషట్కు మనఁగాఁ బూర్వోక్తగ్రంథిత్రయమందు నొక్కొక్కదాని
 యందు రెండేసి గ్రంథులు గలవు కావున నాటుచక్రములందు నాటుగ్రంథులు గలవని
 యెఱుంగునది వీనింగూర్చి తెలియఁదగినయంశములు పెక్కులాన్నను గ్రంథవిస్తరభీతిచే

నవి యచట వివరింపబడవయ్యె యోగశాస్త్రమునందును మంత్రశాస్త్రమునందును విఘ్నముగాఁ దెలియును

ఈ 'వాసవాదుల్' అను పదము మొదలు 'నిడంబింపవే' అను పదమువఱకు నొక వాక్యము.

సర్వంసహాభీరు—సర్వంసహా—భూమి, భీతురాలు, సర్వంసహాభీరు—భూమి యనెడు భీతురాలియొక్క, అనఁగా భీతురాలగు భూమియొక్క, భారంబుకా-బరువును, 'నందక'-విష్టదేవుని కత్తిపేరు, స్వందనాంగ-(రథాంగ), చక్రము, కబ్బ-శంఖము, కౌమోదకీ-విష్టదేవుని గదపేరు, శార్ద-విష్టదేవుని వింటిపేరు, పీఠకాశేయము-కాశేయము, పట్టవస్త్రము, పీఠాంబరము; వత్సభాగంబునన్-వక్షస్థలమునందు ఆరోవత్సంచ వక్షంచ' అని యమరుఁడు, శ్రీవత్సము-విష్టదేవునితోమ్ముమీఁదిమచ్చకు శ్రీవత్సమని పేరు, కావు కావంగదే—కావు-కాపుము, ప్రార్థనార్థక'ము' వర్ణమునకు తోపము, కావంగరే-కాపుమా, ప్రార్థనార్థకమునందు 'అన్' ప్రత్యయమును దానిమీఁద 'గద' 'పి' యను ప్రత్యయములును వచ్చినవి; కావుకావంధున్-శిశువు లేడ్చుటయందలి యను కరణము, కసుంగందపు-పసికూనపు, వందగోష్ఠంబు-నందునియొక్క అవులపల్లెతో, వ్రేతయై-గొల్లికయై, వేఁదిపాలు-వేఁదుగలపాలును, అనఁగా విషపుఁదాలుననుట, క్రోల్మన్-త్రాగించుటకు, తత్రాణనిర్వాణశంఖంబు-ఆహూతనస్రాణము పోవునపు డాఁ దెగు శంఖము; పూరించు-టఁడు, ఈ వాక్యమునం దుత్త్రేయశంకరము, మక్కించి యున్-చంపియు, ఖండిరాకాసీన్-శకటాసురుని, కీలూడఁగాన్-సంధిబంధము లెడలు నట్లు; జట్టు-నిండ, పెన్పుద్గిపుద్దుల్-గొప్పనియగు జటగానుండు మద్దిమాఁతులకును; అనఁగా సద్గుణవృక్షములన, విడంబింపవే-ప్రకటింపలెదా,

'లేగలున్' అనుపదము మొదలు 'దేయవే' అనుపదమువఱకు నొక వాక్యము.

లేగలున్-దూదలును, కాకపక్షంబు - పిల్లజాట్టు, బద్ధిబద్ధావతంసంబుతోన్ - శిరోభూషణముగా ధరించుకొనిన నెమిలిఫింభముతో, మంజుగుంజాఫలోద్ధామదామంబు తోన్-మనోహరమగు గురిగింజదండలు, తానమాన . . . వంశంబుతోన్—తాన—స్వరభేదములచేఁ బ్రవర్తించురాగములయొక్క, మానక్రియా-పరిమాణక్రియలను, అనఁగా నిరూపించుటల ననుట, శంసి-పలుకునట్టి, వంశంబుతోన్-పిల్లనఁగ్రోవితో, తానమనఁగా స్వరాంతరప్రవర్తకమగురాగము, శ్రుతిప్రవృత్త్యాదిపాతువగుస్వరవిశేషము, నీప్రోపు-నీపురక్షించుచున్న, వ్రేపాపలన్-గొల్లిపిల్లవాండ్రను, వ్రేపులన్-ఆపుదూదలను, వైపరీత్యంబుగాన్ - ఎడఁబాయనట్లుగా ననుట, దాచినన్-మఱుగుపఱపఁగా, దాచినన్, దాచినన్, అని రూపాంతరము, దాఁగు, (దాగు) దాతువున కిది ప్రేరణార్థకము,

తెనుగుపదములకుఁ గొన్ని యెడల 'ద'కాకమునకు, 'డ'కాకము వచ్చును, ఉ దక్కు
దక్కు, "దక్కును రాజ్యమందు నకటా యిటు తమ్మునిభాగమీక నీ, వెక్కటి మ్రింగఁ
జాచె దది యె ట్లలుగున్" .. .. ఉద్యోగపరచము ఆ. 2

స్రష్ట-బ్రహ్మయొక్క, ఖర్వంబుగాన్-నశించునట్లు, ఈ వాక్యమునం దంతటను
వృత్తనుప్రాసము భేకానుప్రాసమును దెలియునది

'తోయవేగ' అనుపదము మొదలు 'తాండవంబాడవే' యనువఱకు నొకవాక్యము
తోయ . ధ్యానము—తోయవేగ—సీగ వేగముచేత, ఉచ్చలత్—ఉబ్బొగు
చున్న, వీచికా—అలలనెడు, మర్దశధ్యానము—మృదంగద్వని, ఆగుబ్బుగాన్—అతిశయిం
పఁగా, ఉబ్బునన్—ఉల్పాహముతో, స్పటా—పాముపడగ,

'తోడిగోపాలకా' మొదలు 'కొల్లయివే' యనువఱ కొకవాక్యము.
మీఁదుగానున్న-దేవతలకని నియమించిన ముడుపగు, అందీన్-అందియ్యఁగా,
'అందిచ్చుదాతువు తుమున్నర్థకదూపము, ఇట 'అందిచ్చు' అనునది శబ్దసల్లవంబగు నొక
ధాతువు, కొందలు దీనిని 'అంది + ఇచ్చు' అని పదవిభాగముచేసి క్త్యర్థకేకారసంధికి
నుదాహరణముగాఁ జూపెదర, అది నిరాదరణీయము

'పెనుంటిల్య' అను పదము మొదలు 'పోషింపవే' యనువఱ కొకవాక్యము .
'పెనుంటిల్య-పెనుంటాము; బల్లిదీన్-ఉద్ధతితో, జంగలిన్-పశుసమూహమును
'గుఁపులై' అనుపదముమొదలు, 'ఎత్తవే' అను పదమువఱకు నొకవాక్యము.
దేవతానేతకున్ - దేవతల ప్రభువగు నింద్రునకు, జాతరల్ - ఉత్సవములు,

మేకొన్న-వ్యాపించిన, పుష్కలావర్తకాబ్జ-బులన్-పుష్కలము, ఆవర్తకము అని పేరు
గల మేఘములను, అంపకారము-బాణసమూహము, కాండిశీకత్వము - భయపడి పాటి
పోవుటను, 'కాండిశీక' భయద్రుతః' అని యుచుండు;

'మత్తవేదంద' మొదలు 'దూపవే' అనువఱకు నొకవాక్యము

నిలింప బలివర్తము—నిలింప-దేవతలకు, అనిశ-యెల్లప్పుడు; అరిష్టద -
అశుభమునొనర్చు (అనిగా దేవతలను హింసించు), అరిష్ట - అరిష్ట దను పేరుగల,
మాయాబలివర్తమున్-కపటవృషభరూపధారి యగు రక్కసుని, హాకలాశ్యాకృతిన్ -
పోతరించిన గుఱ్ఱమురూపముతో, కేళీజీవానిలంబుల్ - కేళి యను రాక్షసునియొక్క
ప్రాణవాయువులను, భుజాదండభూకంబునన్-బాహువను పామువలన, క్రోలి-పీల్చి,

శరదభిరవ' మొదలు 'ఓలార్చవే' అను పదమువఱకు నొకవాక్యము.

శివద వీధిన్ - శరత్-శరత్కాలముందలి, అఖిల-క్రాంత, సాంద్ర - దట్టమైన (అనగాఁ బండిన), చంద్రప్రభా - వెన్నెలలచేత, ధౌత-శుభ్రము చేయఁబడినందున, (అనగాఁ దెల్లగా జేయబడినదై), ఖ్యాత్ - ప్రఖ్యాతమయందెడు, కళిందాత్మజ-యమునానదియొక్క, సైకత-ఇసుకదన్నెలయొక్క, ఉత్పంగవీధిన్-అగ్రప్రదేశమునందు, 'తుంగం నగోత్పంగమివారోహ' అని రఘువంశము, త్రిభంగాకృతీన్-మూడువంపులు గలిగిన యాకారముతో, త్రిభంగి-పాదవిన్యాసమునం దొకవంపు, నడుమునందలివం దొకటి, కందవిన్యాసమునందలి యొకవంపు, ఈ మూడువంపులు త్రిభంగి, నడుము, తొమ్మి, శిరస్సు ఇవి వంపులుగా నుండుటయని కొందఱు, వామాంసమా-ఎడమభుజమును; శోణదంతచృదాంతంబునన్-శోణ-ఎఱ్ఱని, దంతచృదపెదవియొక్క, అంతంబునన్ - కొలుతునందు, వేణువాళంబున్ - పిల్లవగ్రోవిని, సంధించి-చేర్చి, ఉంచి, రంధ్రాంతర - పల్లవాగ్రంబులు-రంధ్రాంతర - పిల్లనగ్రోవి జెఱ్ఱములనడుమ, న్యస్త-ఉంచఁబడిన, హస్తాంగుళీ పల్లవాగ్రంబులు-చిగురుకొనలవంటి మృదువులగు చేతివ్రేళ్ళు, ముక్తరోమంథనిష్పదంగోబృందమున్, ముక్త-విడువఁబడిన, రోమంథ-నెమరువేయుటగల; అనగా నెమరువేయుటహని యనట, ఇది సుఖపారవశ్యసూచకము, 'శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తిగారకసంఘటి' అని యాశ్చోక్తి, నిష్పంద - చలింపని, గోబృందమున్-ఆవులగుంపు గలదియును, వ్యక్తగోవర్ధనగ్రావనిష్కందమున్, వ్యక్త-కనఁబడు, గోవర్ధన - గోవర్ధన పర్యతమునందలి, గ్రావ-రాంబయొక్క, నిష్కందమున్-స్రవించుట కలదియును, అనగాఁ గృష్ణుని వేణుగానమాధుర్యముచే తాళుకరఁగెనని భావము, మందమంద - వేగమున్ - మందమంద-మిక్కిలిమెల్లనగు, అంశుమన్నందనా - యమునానదియొక్క, (అంశుమత్ - సూర్యుని, నందనా - కుమార్తెయగు యమునానది), వేగమున్ - ప్రవాహవేగము గలదియు; అనగా యమునానదియు నాగానమాధుర్యముచే భారవశ్యముఁ జూడి మెల్లమెల్లఁగాఁ బ్రవహింపసాగెనని భావము, కందశక్త - శీర్షరాగమున్ - కందశక్త-మొలకలెత్తుచున్న; నీరస-రసములేని, రీమలేని, అరణ్య-ఆదవియందలి, శీర్షాగమున్ - ఎండినప్రమాకులు గలదియును, అనగా నెండినప్రమాకులను నాగానమాధుర్యముచే జెమ్మ యొదవి మొలకలెత్తెనని భావము, కాన్-అగునట్లు, కదంబించు-చునోహరమై వెయు, తత్పంచమారావమూ - '(ఆ పిల్లవగ్రోవియొక్క) పంచమస్వరమును, "పికం కూజతి పంచమం" అని యుండటచే బంచమ మనఁగాఁ గోయిల యెలుగువంటి మధురస్వరము ఈ స్వరము శరీరమునం దైదు ప్రదేశములయం దున్నది యగును.

దీనికిఁ బ్రమాణము —

“వాయు స్సమర్థతో నాభే గురో హృత్కంఠమూర్ధసు, విచర న్నంచమస్థాన
ప్రాప్త్యాపంచమ ఉచ్యతే ”

‘కోతితో రౌతి పంచమం’ అని నారదునిసంగీతశాస్త్రము

ఇంచుపిల్కానికీకా-మన్మథునీకీ, చిక్కి-వశలయి, అవరోధాంగనల్-అంతఃపుర

కాంతలు, రానసంక్రీడకా-రాసక్రీడ యను నొకక్రీడావిశేషముచేత, ఓలార్చవే-సంత

సింపఁ జేయలేదా

రాసక్రీడాంక్షణము:—

“రాస్సోర్వప స్సంప్రవృత్తౌ గోషీమండలమండితః

యోగేశ్వరేణ కృష్ణేన తాసాం షడ్భ్యే ర్వయో ర్ద్వయోః

ప్రవిష్టేన గృహీతానాం కంఠే స్వనికటం త్రియః.”

అని భాగవతము, స్కందము 11-పూ. భా. 88.

“అంగనామంగనా మంతరే మాధవో మాధవంమాధవం చాంతరేణాంగనాః

ఇత్ర మాకల్పితేమండలే షడ్భ్యగ స్సంజగో వేణునా దేవకీకందనః ”

—అని కృష్ణకర్ణామృతము

‘దర్పితాశేష’ మొదలు ‘సీవానిఁగా’ అదువఱకు నొకవాక్యము,

దర్పిత-గర్వించిన, ఆశేష - ఎల్ల, దోషాచరాధీక - రాక్షసశ్రేష్ఠులకు, దుస్సా

ధమై-సాధింపరానిదై (అనఁగా నభేద్యమైయనుట), మాను-కంసుఁడు, భావాతిగంబు-
తలఁపునకు మించిన; అనఁగా మామించుటకు శక్యముగాని, వానికా-అక్రూరు ననుట,

‘భోజభూజాని’ మొదలు ‘నొందింపవే’ అనువఱ కొకవాక్యము —

భోజభూజాని-భోజభూపతి యగుకంసుఁడు, ఉద్యోజనంబందన్ - కలఁతనొం

దఁగా, (భయపడఁగా ననుట), తద్రాజధానిన్ - ఆతని రాజధానియగు మధురాపట్టణ

మును, దర్శనం బిచ్చినన్-కానుక నియ్యఁగా, ‘దర్శనం బిచ్చె నెద్దానిఁ గోమటి శ్రొత్త

పొడసూప నేతెంచి భూభుజునకు’ అని శ్రీనాథుని కాశీఖండమున నాలుగవ యాశ్వాస

మునఁ బ్రయోగము, గజ్జ-పొట్టియగు (క్షణ్ణాశ్బభవము), ప్రోయాలికిన్ - గృహిణి

కల్ల యను పేరుగల స్త్రీకి, సజ్జకంబైన - మనోహరం బైన,

‘యాగపూజ’ మొదలు ‘ప్రతిష్ఠాపితం జేయవే’ యనువఱకొకవాక్యము.

యాగపూజార్చితంబైన-యాగపూజయందుఁ బూజింపఁబడిన, కోదండమున్-
 వింటిని, ఖండఖండంబుగాన్-తునియలు తునియలుగాఁ జేయుచు, తద్దను . . . .
 మస్తంబులు-తద్దనర్థంధ - ఆ కోదండము యొక్క, రక్షాభట - కావలివారియొక్క,
 స్తోమమస్తంబులన్-సమూహములతలలను, మల్ల-జెట్లయొక్క, గర్భా-సింహానాదములు,
 భుజాస్పృలన-భుజములను దట్టుటలు (పీనిచే), ఆభీలమై-భయంకరమై, ఉల్లస...
 వాదాలమై - ఉల్లసత్ - ప్రకాశించుచున్న, దిండిమ - దింగిమ మను వాద్యవిశేషము
 యొక్క, అరావ-శబ్దములచేత, వాదాలమై-మోగుచున్నదై, నిగ్రహ
 దగ్రమై - నిగ్రహ-మార్కొనుటకు, అణచుటకు, ఆయుత-వచ్చుచున్న, రక్షాభట-
 రాక్షససేనలచేత; ఉదగ్రమై-భయంకరమై, ఉగ్రసేనాత్మజాస్థానిన్ - ఉగ్రసేనుని
 కుమారుఁ డగు కంసుని కొలువుకూటమును, చొత్తేరన్ - ప్రవేశింపఁగా, తత్తోరణ
 షోణిన్-ఆద్యారప్రదేశమనందు, 'తోరణోఽస్త్రి బహిర్ద్యారం' అని యనుచుఁడు,
 అధోరణుండు - మావటివాఁడు, కొల్పినన్ - మార్కొలుపఁగా, పట్టపేచుంగున్ -
 కువలయాపీడమును కంసునిపట్టపుగజమును, చెండాడి-దంపి, పుండ్రమున్-తిలకమును,
 కర్ణదామంబున్ - కర్ణావతంసమును, పట్టె-దట్టమయిన, బ్రాంతిగాన్ - అందముగా,
 జానూరుపుల్-మోఁకాళ్లను, దొడఁచు; ఆప్యశింపన్-కొట్టఁగా, క్రించున్-నీచుఁడగు,
 బ్రిలోకిన్పశంసున్-మూఁదులోకిములను హింసించువాఁడగు, నియుద్ధక్రియాపద్ధతిన్-
 ద్వంద్వయుద్ధక్రమమునందు, 'నియుద్ధంబాహుయుద్ధేకు తుములం రణసంకులే' అని
 యనుచుఁడు, కిత్కె-సన్-మిక్కిలియదుముటచేత, గొంతుక్రోత్-కంఠనాళమును (క్రోవిని),
 నొక్కి-ఆదిమి, ఆనఁగాఁ గంసునిగొంతుఁ బిసికివంపిచునట, వేశీశుముగా,

ఇక్కడ నన్ని పుస్తకములలోను 'నొక్కిదేవతాదుండులి' యనియే పాఠము
 కానంబడచున్నది ఆ ప్తయిన గజభంగ మగును గావున 'నొక్కి' యను పదమునకుఁ
 బిమ్మట 'వే' యను సత్కరమును జేర్చితి 'నొక్కివే' యని యొక పుస్తకములో
 నున్నది దానికంటెచు 'నొక్కివే' యను పాఠమే సరసము

'దష్ట' మొదలు 'పాలింపవే' యనువఱ కౌకవాక్యము

ఆప్తాదశాక్షాహిణి ... మదాంధున్-ఆప్తాదశాక్షాహిణి - పదునెనిమిదియక్షా

హిణులనంభ్య గల, వాహినీ-సేనలచేత, దుర్మదాంధుండు-మిక్కిలి గర్వింబినవాఁడు,
 అక్షాహిణిప్రమాణము - 21870 రథములు, అన్నియేనుఁగులు, 86810 గుఱ్ఱములు,
 108850 కాల్బలములగలసేన యక్షాహిణి యనంబడును, భారతము, ఆదిపర్వమునఁ
 జూడనగు, భీమావదేశంబునంజేసి శాసింబి-భీముఁడను వ్యాజమును బురస్కరించుకొని
 శిక్షించి, అనఁగా భీమునిచేఁ జంపించినాఁ డని భావము, 'వ్యాజోపదేశోలక్ష్యంధ' అని

యమరుడు జాత్యసూయన్-తాను క్షత్రియుడనియు, గృష్ణుడు కాడనియు జాత్య భిమానముచేఁ జూడమన యసూయచేత, భయం బేది-నిర్భయుడై; చేదిక్షమావల్లభుండు శిశుపాలుడు, త్రుత్సన్-గర్వముచేత; ప్రల్లదంతాడినన్-దుర్భాషలు పలుకఁగా పల్ల రంబ-తాఁబాళమును, తచ్చిరఃకర్తనప్రాధిన్-ఆశిషపాలనితలను నటకుట యనుసామ ర్థ్యముచేత, వృథా . శౌండిరున్-వృథా-నిరుపయోగముగా (అనర్హముగా ననుట), వాసుదేవప్రథా-వాసుదేవుడను ణ్యతినిగల, చంద-క్రూరుడైన, శౌండిరున్-రర్హితుఁ డగు, అప్రొంద్రున్-అ పౌండ్రక వాసుదేవుని, చక్కుగాఁ జేసి-చంపి, మహాసేన . సన్నాహముల్-మహాసేన-కుమారస్వామి, నాగానన-గతాననుడు (వీరియొక్క), పూహ-సేనలయొక్క, సన్నాహముల-త్రమములు, పీడన్-చెదరిపోగా. పోరన్-యుద్ధమునందు, ఈశానున్-శివుని, వెన్నాడి - తఱిమి, బాణాసుర శేషమైన-బాణాసుర-బాణాసురుఁ డనురక్షసునియొక్క, స్పార-గోప్యవియగు, బాహుసహస్ర-వేయిబాహువులయొక్క, భిదాశేషమైన-అకువ్యాపారముచేత, వాలి-అతిశయించి

మోర శిక్షకా-మోర-భయంకరుం డగు; భౌష-నరకుఁ డను, అసుర గ్రామణి-రాక్షస శేష్టుని, శిక్షకా-చంపినవాడా యరట, భేద . ప్రదా-శేష-(తుత్రమరణనిర) దూఱుచేత, సందగ్ధ-కపించిన, సాండిప-సాండిపుఁ డను తనగురువునకు, సూనుప్రదా-పుత్రదానము చేసినవాడా, అనగా నతనికొడుకును ఓడికించినవాడా యనుట, వేద .... పదా-వేదశాఖ-వేదములనెదుకొమ్మల యొక్క. శికా-కొనలయందు (ఆనగా వేదాంతములయం దనుట), అంచత్-అప్పు చున్న, ప్రవాళత్ - భిగుళ్లవలె నాదరించుచున్న, పదా-చరణములు గలవాడా (అనగా వేదాంతగమ్యుఁ డనుట)

అలంకారము-ఆ తటను మత్త్యనుప్రాసంబులును వేకారుప్రాసంబులును నెఱసి మెఱయచున్నవి

(వి) ఈదండకమునందలి 'ముక్తరోమంథనిష్పుంధ గోబ్బిందమున్,' 'వ్యక్త గోవర్ధనగ్రామనిష్కృదమున్', ఈ రెండ సమాసములును, 'మందమందాంశుమన్మంద నావేగమున్', 'కందశస్త్రి రసారణ్యక్షిర్దాగమున్', ఈ సమాసద్వయంబును, 'మోర భౌమాసురగ్రామణిశిక్షకా', 'కైరవాళధిత్రదౌపదీక్షికా', ఈ సమాసయుగళంబును; 'భేదసందగ్ధసాండిపసూనుప్రదా', 'వేదశాఖాశికాంచత్ప్రవాళత్పదా', ఈ సమాస యుగ్మంబును; సమగణపదవిర్యాసంబలితంబులై, సుమధురచరమప్రాసకలితంబులై చెలువారు. కావుననే దీనికి గణసమకదండక మనుపేరు సార్థకము.

తొలుత రెండునగణములును బిదప నిష్ఠమువచ్చినన్ని రగణములైనను, నొకనగణమును బిదప వలయునన్ని తగణములైనను, దొలుతనుండి యన్నియుఁ దగణములైనను గడపట నొకగురువును దండకమున కుండవలయు,

ఈదండకమున భగవంతుడగు శ్రీకృష్ణుని భరిత్రంబును మాహాత్మ్యంబును ముద్దారుమాటలతోఁ జెప్పఁబడియె డీని నొక్కటిని బ్రతిదినము శ్రీలుం బురుషులును భగవత్పాదారవిందధ్యానపరాయణులై పారాయణము సేయుదుందురేని కలషవిదూరలై క్రమంబున నభిమతశుభములఁ బడసి సుఖింతురు

ఇందలి భారదరాకానిశాసనయసరసిజాక్షమురశీగానవర్ణనమునఁ గొమరారుతీపారు పలుకుల సరళతయు సందర్భసుందరతయు స్వభావోత్తీసౌకుమార్యంబును వర్ణనానీతములు.

శ్రీకృష్ణులు వై జయంతమున విడియుట

చ. అని కొనియాడి విశ్వభువనైకధురంధర నేఁడు రేపు నీ
వనితయు నీవు నిచ్చట నవశ్యము మజ్జనభోజనాదిపూ
జనములు గైకొన నవ్వలయు నమ్మితిమై నని పల్క దేవతా
జననికి మ్రొక్కి యియ్యకొని జంభవిరోధి మొగంబుఁ జూచినన్. 39

(వాల్మీ) విశ్వభువనైక ధురంధర—విశ్వభువన-సమస్త ప్రపంచములకు, ఏక ధురంధర-ముఖ్యుడగు భారమును వహించినవాఁడా (అనఁగా సకలభువనములకు నాధారభూతుఁడా యనుట), జంభవిరోధి-ఇంద్రుడు

చ. అమరవిభుండు సేరి వినయానతుడై విడిపట్టు వై జయం
తమునను జిత్తగింపు మన నవ్వలచుఁ దదృలదై తల్లవై రిహ
స్తము గయిదండ గొంచు గిరిశ్రవముభాఖలలోకపాలకుల్
క్రమమునఁ జేరి కొల్వఁ జని కాంచెఁ దదున్నతసౌధరాజమున్ 40

(వాల్మీ) విడిపట్టు-విడిదల, చిత్తగింపుము-అనుగ్రహింపుము

వై జయంతవర్ణనము

వ అదియును నామరసరిదువహృత హేమతామరసస్తోమతోరదాదామ
రామణీయకసూచితసౌదామనీవిలసితంబును, గనత్కనకింకిణీకుల
(14)

నంకులక్వాదముగ్ధమధురాలాపనృత్యన్నిజాపత్య మూర్త్యా వహ
 పార్శ్వప్రవర్తమానసంతానంబును, నర్థిజనాభిమతదానార్థ సం
 గ్రహ సంశయాపాది సమస్తవస్తుప్రతిబింబసంఖావిత శేఖరికృత
 చింతారత్నంబును, నక్షీణసహస్రాక్షమణిగవాణావళీ సాక్షాత్కృత
 నాకలక్షిత్తకటాక్షవీణావిశేషంబును ననర్థ్యమణి స్తంభప్రతిబింబిత
 నృత్యదప్పరస్సహస్రప్రదర్శ్య మానలాస్యావలోకన సారస్యాగత
 గృహదేవతాశతసన్నిధానంబును, పులోమనముచిజంభపాకవృత్ర
 బలప్రముఖదైత్యవిధ్వంసన నన్నద్ధ శతమన్యుజన్యసన్నాహోనుకారి
 చిత్రకర్మవిచిత్రతభిత్తిభాగంబును, వళితరుచిరుదినీరంతరస్పాటిక
 కూటాంతరవిశ్రాంతైరావతో చైశ్శృవసూచ్యమాన ఊసాగర
 సానక్రమంబును, దరంగితమణిభృంగారకవీటికాకరండతాలవృంత
 చామర దర్పణ కళాచికాపాదుకాధిపరికర ప్రపంచసంచితకరాంచల
 విశ్వకర్మనిర్మితయంత్రపాంచాలికాసంచయపంచితపరమార్థపరిచారి
 కాసార్థంబును, నిరంతరసంతానానోక హదుకూలమయసతాకాశ
 తాకారిరాకాశగంగాచటులతరతరంగావతరణంబును, నమంతత
 స్తంతనృమానతోయకర్మాంతికనిర్ముక్తమందారపిటపిమకరందగంధ
 సలిలసేకారిచేకశీతలమణినేదికాప్రదేశంబును, బహిర్ధ్వారవిత్పరికా
 ప్రకోష్ఠప్రతిష్ఠాపితాప్తాపదక్షిణాస్థిర్దహరించందనసాలఖాలవల్లవోల్ల
 సితసంద్యారాగసంధానంబును, నవిరళకల్పప్రసవరజః పటలపటవాస
 పాంసువాసితకౌశేయవిరానపటిప్రకటికృతచంద్రాతపపరిపాటికంబు,
 నగుచు, జమరతరశచీకరవిరచితంబులై మణికుట్టిమతలప్రతిబింబిత
 తారకాకుటుంబంబుల విడంబించు పారిజాతకుసుమోపహారంబుల
 వలన, స్వాహోజాహించలావాహితంబులై మహారజతపాత్రంబులఁ
 జిత్రంబులుగా వెలుంగు నా రాత్రికాదీపకళికలవలన, యమకామినీ
 ధూమోర్ధావిశీర్ణంబులై విస్తీర్ణంబుగా నెగయ మలయజకాల్మాగురు
 ధూపధోరణులవలన, యూతుధానావరోధవధూవిధీయమానంబులై

విలసిల్లు గృహప్రవేశసమయసముచితబలివిధానసంవిధానంబులవలనఁ, బాళధరమత్తకాళినీసూత్రితంబు లై విశోకనపాత్రంబు లగు లలితప్రవాళలతావందనమాలికలవలనఁ, బసమానమానవత్తినియు క్తంబులై బాలికాజనంబులకరతలంబులం బరిభ్రమించు కర్పూర తాలవృంతంబులవలన, నరధర్మసద్భిడీ నిర్మితంబులగు నిధానకల్పిత శంఖవద్భ్రమక రాకారరంగవల్లిమతల్లికలవలన, నయనోత్సవం బావ హిలం ప్రవేశించి వానవహ్నివై వస్వతవానజే యీ చరణవరుణ వాయువసువల్లభ వామదేవుల వరున వీడ్కొల్పి సత్యభామాసహితుండై యథోచితకృత్యంబు లాచరించి యనంతరంబ

ఈవచనంబున వైజయంతి మను నింద్రునిప్రాసాదము వర్తింపఁబడినది

(వ్యా) ఆమర..... వింశితంబును—

ఆమరసరిత్-సురనది యగు నాకాశగంగానదినుండి, ఉపహృత-కానిదాఁబడిన, హేమరామరసస్తోమ - బంగారుకమలములగుంపుడే (గర్వింపఁబడిన), తోరణదామ- తోరణమాలికయొక్క, రామణీమక-సౌందర్యముచేత, సూచిత-తెలుపఁబడిన, సౌదామనీ-మెఱుములయొక్క, వింశితంబును-ప్రకాశముగఁబడియును;

అనఁగా నామేదయందు బంగారురామరతోరణములు కట్టఁబడి యుండిన వనియు నవి మెఱుఘఁదీఁగెలవలెఁ దళతళలాడుదు సుందరముగా నొప్పె ననియు భావము.

ఈసమాసమునందు వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాంతకారము

కనత్ ..... సంతానంబును—

కనత్-ప్రకాశించుచున్న, కనకకింకణీమల-బంగారు గజైల గుంపులయొక్క; సంకుల-క్రమరహితమైన, క్వాణ-శబ్దమునియెడు; ముగ్ధ-మనోహరమైన, మధుర-తియ్యని, ఆలావ-పలుకులతో, నృత్యత్-ఆడుచున్న, నిశాపత్యమూర్త్యావహ-తనయొక్క (అనఁగా వైజయంతముయొక్క) కిడ్డలరూపులను గలిగించుచున్న, పార్శ్వ-ప్రక్కలయందు, ప్రవర్తమాన-ఉన్న; విమానసంరానంబున-విమానసమాహముగఁబడియు, అనఁగా వైజయంతపార్శ్వములయందు విమానము లుంపఁబడి యున్న వనియు, వానికి బంగారుచిఱుగంటలు కట్టఁబడియున్నవనియు, నవి నానాప్రకారముల శబ్దించు

చున్న దనియు, పీనిం కూడ నావిమానము లానై జయంతముయొక్క బిడ్డతో యను నట్లును, నాబంగారుగంటలమ్రాత లాబిడ్డల మధురాలాపయంతంబులగునృత్యముల యట్లును గన్పట్టె ననియు భావము.

ఆర్థి. .... రత్నంబును—

ఆర్థిజన-యాచకులకు, అభిమత-తోరికలను, దాన-ఇచ్చుటకై, అర్థసంగ్రహ-వస్తువులను సేకరించుట యను, సంశయాపాది-సంశయమును గల్గించుచున్న, సమస్త-వస్తు-సకలవస్తువులయొక్క, ప్రతిబింబ-ప్రతిరూపములచేత, సఘాత-మహాతమైన, శేఖరీకృత-శిరోభూషణముగా నుంపఁబడిన, చింతారత్నంబును-నింతామణి గలదియు,

అనఁగా నానై జయంత మనుపేదమీద శిఖరాలంకారముగఁ జింతామణి యమ ర్పఁబడి యుండె ననియు నందు సమస్తవస్తువులును బ్రతిఫలించుచుండె ననియు దీనిం జూతఁగా నర్థజనుల కిచ్చుటకై సమస్తవస్తువులను నమ్మేదయందు సంగ్రహించియుంపఁ బడెనో యనునందియమును గలిగించుచున్న దనియు భావము

అక్షిణ... విశేషంబును—

అక్షిణ—కౌఠికవదని (అనఁగా ననేకము లైన యని భావము), సహస్రాక్ష-మణి-ఇంద్రదీపమణులచే నిర్మింపఁబడిన, గవాక్షవశీ-కిటికిలవరుసలచేత, సాక్షాత్పూర్ణ-ఎఱుంగఁబడిన, నాకలక్ష్మి - స్వర్గలక్ష్మియొక్క, కటాక్షవిశేషంబును — క్రిఁగొటి చూపుయొక్క చైలక్షణ్యంబు గలదియు,

అనఁగా నాప్రాసాదమునందనేకము లగు నింద్రమణిఖిలగవాక్షము లమర్పఁ బడియుండె ననియు, నవి నీలకాంతులఁ బొలుపొరుటచే స్వర్గలక్ష్మి కటాక్షవిశేషముల వలె నొప్పెననియు భావము ఈ సమాసమునందు వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాలంకారము

అనర్థ మణి... సన్నిధానంబును —

అనర్థ-వెలరేని, మణి స్తంభ-మణిఖిలములగు కంచములయందు, ప్రతిబింబిత-ప్రతిఫలించిన, సృత్యక్-నాట్యమాడుచున్న, అప్పరస్పహస్ర-అనేకులగు సప్పరసల చేత, ప్రదర్శ్యమాన-చూపఁబడుచున్న, లాస్య-నృత్యముయొక్క,

లాస్యే షణ్ము —

“శృంగారరసభూయిన్దై ర్హృదిభావతరంగితైః

అంగై రసంగసర్వస్య శోభాతిశయకాలిభిః

అన్యితోన్మత్తభేదో యత్రల్లాస్య మితి కథ్యతే.”

—అని సంగీతహామణి

అవలోకన-చూడుటయందలి, సారస్య-రసికత్వముచేత, అగత-వచ్చిన, గృహదేవతా శత-పెక్కండ్లు గృహదేవతలయొక్క, సన్నిధానంబును-సన్నిధి గలదియు,

అనఁగా వై జయంతమునందలి కంబములు మణిఖిలములయి యుండుటచేత నచ్చరస లాడు నృత్యవిశేషములు కంబములయందుఁ బ్రతిఫలించెననియు, నానాట్యవిశేషములను జూచుటకై గృహదేవతలు వచ్చి కూర్చున్నారో యన్నట్లుండెననియు భావము.

పురోమ,..... భిత్తిభాగంబును—

పురోమ, నముచి, జంభ, పాక, వృత్ర, బల, ప్రముఖ లగు, దైత్య-రాక్షసులను, విధ్వంసన-చంపుటయందు, సన్నద్ధ-సిద్ధపడిన, శరమన్య-ఇంద్రునియొక్క, జన్మసన్నాహ-యౌద్ధప్రయత్నమును, అనుకారి - అనుకరించుచున్న, చిత్రకర్మ-చిత్రరపు వ్రాతపనులదేత; విచిత్ర-అలంకరింపఁబడిన, భిత్తిభాగంబును - గోడలప్రదేశంబును గలదియు, (భావము సుగమము),

వశిత . . . . క్రమంబును—

వశిత-వస్తులముగాఁ బ్రసరించుచున్న, రుచిర-మనోహరమైన, రుచి-కాంతులచేత, నిరంతర-విడఁదాటులేని (అనఁగా ఉట్టమైన యనుట), స్పృటికకూట - స్పృటికమయములగు శిఖరమయొక్క, అంతర-మధ్యమునందు, విశ్రాంత-విశ్రమించియున్న, ఐరావతోద్వైశ్రవస్-ఐరావత మను పేరుగల్గియునుగూ, ఉచ్చైశ్శ్రవస్సును పేరు గల గుఱ్ఱము, వీనిచేత, సూర్యమాన-సూచింపఁబడుచున్న, క్షీరసాగరస్నానక్రమంబును-క్షీరసముద్రమునందు స్నానము చేయు ప్రకారము కలదియు,

అనఁగా వై జయంతముయొక్క శిఖరములు స్పృటికమయములై యుండె ననియు, వానికాంతు లంతటం బ్రసరింపుటచేనా ప్రదేశము క్షీరసముద్రముఁ జొలియుండెననియు నందుఁ బరుండియున్న యైరావతమును నుచ్చైశ్శ్రవమును క్షీరసాగరమునందు స్నానము చేయుచున్నచో యనున ట్లా పెననియు భావము

ఐరావతమును నుచ్చైశ్శ్రవమును క్షీరసాగరమథనసమయమునందు జనించె నని పురాణము

తరంగిత . సార్థంబును—తరంగిత-చలించుచున్న, మణిభృంగారక-మణులు చెక్కిననెంబులు, వీడికాకరండ - కాంబూధిభైలలు, తాళవృంత - విననకట్టలు, దామర-వింజామరలు, దర్పణ-అద్దములు; కళాచితా - తమిళపడిగెలు, పాదుకా-పాపుకోళ్లు, ఆది-మొదలగు, పరికరప్రపంచ - ఉపకరణసంపదచేత, సంబిత - కూడిన (అనఁగాఁ గలిగినయనుట), కరాంచల-శాస్త్రాగ్రములు గల, విశ్వకర్మనిర్మిత-విశ్వ

కర్మయనుషేధగుల దేవశిల్పిచే నిర్మింపఁబడిన, యంత్రపాంచాలికా-కీలుబొమ్మలయొక్క, సంఘయ-గుంపులచేతః పంచిత-వీమార్పఁబడిన, పరమార్థపరిదారికా సార్థంబును-నిజ మైనపరిదారికలసమూహము గలదియును,

అనఁగా నాపై జయంతమునందు విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడిన కీల బొమ్మలుంపఁ బడియుండెననియు నాబొమ్మలు హస్తములయందు రతనంపుఁజెంబులు మున్నగువస్తువు లను ధరించియుండెననియు, నవి చలించుచుండునట్లు నిర్మింపఁబడి యుండుటచే (అనఁ గా యంత్రసామర్థ్యవిశేషముచేత నవి కదలుచుండుటచే) వానిం జూచి యచ్చట సంచరించు నిజమైనపరిదారికలు మోసపోవుదురనియు భావము

నిరంతర , , రతనంబును—

నిరంతర-దట్టమైన, సంతానానోకుహ-కల్పవృక్షమునందలి, 'అనోకహః కుట స్సాలః' అని యమరుఁడు; దుకూలమయ-తెల్లపట్టుగుడ్డలచేఁ జేయఁబడిన, (అర్థాంతర ము-కల్పవృక్షపల్లవములే దుకూలము లని చెప్పఁబడు దీనికిఁ బ్రమాణము —

"ఏషాంపల్లవ మంశుకాని కుసుమం ముక్తాఫలం విద్రుమం

వైడూర్యం దళ మంకురో మరకతం హైమంచ శాఖాశరం

ఏతే తే జగదీరుహో వనజాషోష్యజ్ఞాతపూర్వా మయా

ప్రాయస్సార మమి దివోపిటవినః కింలైర్మయాఽన్యోభరః "

—అని శక్తిభద్రుని యాశ్చర్యచూడామణి.

ఈకావ్యమునందే 'కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి' అని 4-40 లోఁ గన్ప ట్టుచున్నది అప్పుడు కల్పవృక్షములపల్లవము లనెడు పట్టవస్త్రములచే నిర్మింపఁబడిన పెక్కు తెల్లెములచేత నని యర్థము)

పరాకాశత-పలుతెల్లెములచేత, ఆకాశిత-పిలువఁబడిన, 'హూతిరాకారజా హ్వనం' అని యమరుఁడు, ఆకాశగంగా-సూరనదియొక్క, చటుంతర-మిక్తిలి చలించు చున్న, తరంగ-అలలయొక్క, అనరరణంబును-దిగుట గలదియు,

అనఁగా నాపై జయంతమునకుఁ బట్టుతెల్లెములు పెక్కులు కట్టఁబడియుండె ననియు, నవి యాకాశగంగాను బిలుచుచున్నట్లుండెననియు, నట్లు పిలుచుచుండుటచే తనో యన్నటు లాకాశగంగయలలు పైపై దిగివచ్చుచుండె ననియు భావము

ఇక్కడఁ బరాకాశతఁ బిలువఁబడినదీ యరుటఁదే బరాకలు హస్తములవలె నొప్పె ననియు, బరాకాచలనములు పిలుచుటను సూచించుచు హస్తసంజ్ఞలవలె నొప్పె ననియుఁ బ్రతీయమానంబు లగుచున్నవి

సమంతత .....ప్రదేశంబును—

సమంతత—అంతటను, తంతస్యమాన-మిక్కిలి విస్తరింపజేయబడుచున్న; తోయకర్మాంధిక-నీళ్లుగట్టు సేవకులచేత, నిర్ముక్త-విడువబడిన, ప్రసరింపజేయబడిన; మందారవిటపి-కల్పవృక్షముయొక్క, మకరంద-తేనెలనెడు, గంధసలిల-పరిమళోదకములయొక్క; సేకాతిరేక-సేదనాతిశయమువలన, (అధికముగా నీళ్లుగట్టుట యనుట), శీతల-చల్లనైన, మణివేడికాప్రదేశంబును-గతనంపుడిన్నెలు గలదియు,

అనగా నావైజయంతముచుట్టుప్రక్కలఁ దిన్నెలుగలవనియు, నీళ్లుగట్టుసేవకులు కల్పవృక్ష మకరందములనెను పరిమళోదకములను నాదిన్నెలయందంతటను బ్రసరింపఁ జేయుటచేఁ జల్లగా నుండెననియు భావము

బహిర్ద్వార . . సంధానంబున—

బహిర్ద్వార - వెలుపటిద్వారమందలి; వికర్తికా - అడుగులుగల, ప్రకోష్ఠ - ముంగిళ్లయందు, ప్రతిష్ఠాపిత ఉంచబడిన; అష్టాపదభట్టా-బంగారు మందములందు, ఆస్తిర్థ-పఱపబడిన, హరిధందససాల-కల్పవృక్షములయొక్క; బాలవల్లవ-లేఱిగుళ్లచేత, ఉల్లసిత-ప్రకాశింపబడిన, సంధ్యారాగసంధానంబును-సంజతెంజాయయొక్క కూడిక కలదియు, 'అష్టాపదం స్యా త్కనకం' అని విశ్వనిఘంటువు.

అనగా నాప్రాసాదముయొక్క ముఖద్వారములందలి దిన్నెలఁ జెప్పు మీఱు ముంగిళ్లయందు బంగారుమందము లుంచబడియుండెననియు, నామందములందుఁ గల్పవృక్షపులేఱిగుళ్లు పఱపబడియుండెననియు, నవి సంజతెంజాయల పగిది రంజిల్లుచుండెననియు భావము.

అరవిశ . . . . .పరిపాటికంబును—

అరవిశ-దట్టమైన, కల్పప్రసన-కల్పవృక్షపుష్పములయొక్క, రజఃపట-పుష్పొళ్లగుంపులనెడు, పటవాస-వస్త్రములకు వాసనకట్టెడు సుగంధిద్రవ్యములయొక్క; పాంసు-ధూళులచేత, వాసిత-పరిమళముకలదిగాఁ జేయబడిన, కౌశేయ-పట్టుచేనిర్మింపబడిన, విలాసపటి-మేల్కొట్టు వస్త్రములచేత, ప్రకటికృత-ప్రకటింపఁ బడిన, చంద్రాతప-వెన్నెలయొక్క, పరిపాటికంబును-క్రమము గందియును,

అనగా నా ప్రాసాదమునందుఁబట్టుచే నిర్మింపబడినమేల్కొట్టువస్త్రములు కట్టఁ బడియుండెననియు, నవి కల్పవృక్షసుమంబుల పుష్పొళ్లనెడు సుగంధపు బుక్కాముచేఁ బరిమళించుచుండెననియు, నా మేల్కొట్టు ధవళములై యుండుటచే నవి వెన్నెలలవలెఁ బ్రకాశించుచుండెననియు భావము.

అగుచున్-ఓప్పుడు,

'చతురతర' మొదలు 'కుసుమోపహారంబులవలనన్' అనువల కొకవాక్యము.

చతురతర-మిక్కిలి సమర్థములైన, శచికర-శచీదేవియొక్క హస్తములచేత, విరచితంబులై-కల్పింపఁబడినవై, మణికుట్టమతల-మణిచిత్రములగు భూప్రదేశములందు, ప్రతిబింబిత-ప్రతిఫలింపఁబడిన, తారతాకుటుంబంబులన్-నక్షత్రముల సమాహములను, విదంబించు-అనుకరించు (అనఁగాఁ బ్రకటింపఁజేయు), పారిజాత కుసుమోపహారంబుల 'వలనన్-కల్పప్రక్షుప్తములనెడు కానుకలవలనను, (వలనన్' అనుపదము 'నయనోత్పసం బావహిలన్' అనుపదములతో నన్వయము);

అనఁగా శచీదేవి యాప్రాసాదమునకుఁ (గానుకగాఁ) బారిజాతపుష్పములర్పించు చుండుననియు, నవి మణిచిత్రములగు నానేలలయందుఁ బ్రతిఫలించిన నక్షత్రములవలెఁ బ్రకాశించుచుండె ననియు భావము

'స్వాహావాహ' మొదలు 'దీపకళికలవలనన్'-అనువరకొకవాక్యము.

స్వాహా-అగ్నిదేవునిభార్యయగు స్వాహాదేవియొక్క; వాహించల-వాహువుల కొనలచేత, ఆవాహితంబులై-తీసికొనిరాఁబడినవై, మహారజతపాత్రంబులన్-బంగారు పల్లెములయందు, చిత్రంబులుగాన్-వేరుకగా, వెలుంగు-ప్రకాశించుచున్న, అరాత్రికా దీపకళికలవలనన్-మొగ్గలవలె నుండు హారతిదీపములవలనను, 'రామీకరం జాతరూపం మహారజతకాంచనే' అని యుచుండు.

'యమకామిని' మొదలు 'ధోరణులవలనన్' అనువల కొకవాక్యము.

యమకామిని - యమునిపత్ని యగు, ధూమార్తా - ధూమార్తాదేవిచేత, విశిర్ణంబులై-ఇయ్యబడినవై (ఉంపఁబడినవై యనుట), విస్తీర్ణంబుగాన్-అంతటను, ఎగయు-వ్యాపించు, మలయజ-చందనము, కాలాగురు-ఆగరుచెక్కలు - (వీనియొక్క), ధూప ధోరణులవలనన్-ధూపములవరుసలవలనను,

"శక్రః శచీపతి ర్దేవో యమో ధూమార్తయా సహ

వసుణ స్సహగోర్భావ సహార్థావ ధనేశ్వరః"

— మహాభారతము, అశ్వమేధపర్వము

'ధూమార్తా యమవత్సీ' - అని త్రికాండ శేషము

'యాతుధానా' మొదలు 'సంవిధానంబులవలనన్' అనువల కొకవాక్యము

యాతుధాన-రాక్షసునియొక్క, (అనద నిచ్చట నిర్వలియనుదిగధిపతియొక్క యనుట), ఆవరోధవధూ-అంతఃపురస్త్రీచేత, (అనఁగా భార్యచేత ననుట), విధీయమా

నంబులై-ఉంచఁబడినవై, విలసిల్లు-ప్రకాశించుచున్న, గృహప్రవేశసమయ-గృహప్రవేశ
వేళకు, సముచిత-తగిన, బలివిధాన-బలులు పెట్టుటయొక్క, సంవిధానంబులవలనన్-
కూర్పులచేతను,

అనఁగా నా ప్రాసాదముచుట్టును గృహప్రవేశసమయమందు నైర్వతిభార్య
బలులు పెట్టుచున్నదని భావము,

'పాశధర' మొదలు 'మాలికలవలనన్' అనువఱకు నొకవాక్యము

పాశధర-వరుణునియొక్క, మత్తకాశిని-భార్యయగు గౌరీదేవ (మత్తకాశిని-
మదముచేతఁ బ్రకాశించు వనిత), సూత్రితంబులై-గ్రువ్వఁబడినవై, విరోధన పాత్రంబు
లగు-దర్శనీయము లగు, లలిత-మనోజ్ఞమయిన, ప్రవాళలతా-పపడవుఁ దీగెలచేత
నిర్మింపఁబడిన, వందనమాలికలవలనన్-తోరణములచేతను,

'పవమాన' మొదలు 'తాలవృంతంబులవలనన్' అనువఱకు నొకవాక్యము,

పవమానమానవతీ-వాయుదేవుని భార్యవలన, నియుక్తంబులై-ఆజ్ఞాపింపఁబడిన
వారై, తాలికాజనంబుల-ఆడుపిల్లలయొక్క, కరతలంబులన్-చేదలయందు, పరిభ్ర
మించు-తిరుగుచున్న, కర్పూర-కర్పూరపుఁ జెట్టయొక్క యాకులచే నిర్మింపఁబడిన,
తాలవృంతంబులవలనన్-వీవనలచేతను,

'నరధర్మ' మొదలు 'మతల్లి కలవలనన్' అనువఱకు నొకవాక్యము.

నరధర్మ-కుబేరునియొక్క, 'మనుష్యధర్మాధినదో రాజరాజో ధనాధిపః' అని
యమరుఁడు, సదర్మణీ-భార్యయగు బుద్ధిదేవ; నిర్మితంబులగు-కల్పింపఁబడిన, నిధాన-
నిధులయందుండి, కల్పిత-(గ్రహింపఁబడి) కూర్చుండిన శంఖపద్మమకరాకార-శంఖము
పద్మము, మకరము, రూపములుగల, రంగవల్లీమతల్లికలవలనన్ - శ్రేష్ఠము లగు
ముగ్గులచేతను, శంఖము, పద్మము, మకరము, ఇవి కుబేరుని నవనిధులలోఁ జేరిన
నిధుల పేర్లు;

అనఁగాఁ గుబేరుని పత్ని తననిధులగు శంఖ, పద్మ, మకరములతో నుండు
మణులను దీసికొని వానిచే నా ప్రాసాదమునందు శంఖపద్మమకరాకారముగా ముగ్గులు
పెట్టుచున్నదని భావము,

నయనోత్సవంబు-నేత్రానందము, అవహలన్-కలుగఁగా, ప్రవేశించి-ఆప్రాసా
దమును జూచి, దీనికిఁగర్తృపదము 42వ పద్యమునందలి 'రామప్రియ సోదరుండు',

వాసవ . వామదేవులన్—వాసవ-ఇంద్రుఁడు, వహ్ని-అగ్ని, వైవస్వత-
యముఁడు, వాసతీయావరణ-నిర్పతి, (వాసతీయా-రాత్రి-చరణ-చర.) 'వసతిర్వాస

దేయాచర్యమరాత్రిశ్చకథ్యతే' అని హలాయధుఁడు, వగుణ-వరుణుఁడు, వాయు-వాయువు, వసువల్లభ-వభేరుఁడు (వసు-ధనము), వామదేవులన్-యాశానుఁడు (వీరిని) వరుసన్, పిష్కాతిపి-ఓక్కొక్కరినిగా సంపి.

ఈ వచనమునందు 'వతురతరశచీకరవిరచితంబులై', అను వాక్యము మొదలు 'మత్తలికలవలనన్' అను పదమువఱకు దిక్పాలకులభార్య లావై జయంతమున కొనర్చు నలంకారాదులు వరుసగా వర్ణింపఁబడినవి

(ఏ) ఈ ప్రకరణమునందు గవి దిగధిపతులనగుం బెక్కొనునెడ నింద్రాగ్ని యమ నిర్మలివరుణాయుతబేరపత్నలం బేక్కొని యాశానుపత్నియగు పార్వతీదేవి చెప్పక విడిచిపెట్టటం జూడ నిఖిలజగజ్జననియుఁ బరమేశ్వరియు నగు పార్వతీదేవి తక్కిన దిక్పాలనతుల కైవడిం బర్చిచర్యలొనర్చెనని నుడువఁ దగిదనుకారణంబునఁ గవి చెప్పడయ్యెనని తెలియనగు

కవితులసార్వభౌముఁడగు కాశిదాసుఁడు రఘువంశమహాకావ్యమునందు రఘు మహారాజు సింహాసనస్థుఁడగు సందర్భమును వర్ణించునపుడు లక్ష్మీదేవియు సరస్వతీ దేవియు రఘుమహారాజుం గొలిచిరని చెప్పి పార్వతీదేవిం బెప్పఁడయ్యె

"భాయామండలలక్ష్మణ తమదృశ్యా కిల స్వయం

పద్మా పద్మాతపత్రేణ భేతే సామ్రాజ్యదీక్షితం

పరికల్పితసాన్నిధ్యా కాలేకాలేచ వందిషు

స్తుత్యం స్తుతిభి రథ్యాభి రుపతస్థే సరస్వతీ",

—రఘువంశము (4-87)

ఆలంకారము—రత్నావళి.

'వాసవవహ్ని' అను సమాసమునం దష్టదిగధిపతులపేరులు వకారాదిగాఁ గూర్చు బడి యుండుట చమత్కారము

శబ్దాలంకారము—వృత్త్యనుప్రాసము.

నం ద న వి హ ర ము

ఇది ఆ రామప్రియసోదరుండగుడు దివ్యారామ మంభోరుహో
తీ రమ్యం బదె చూతమే యన ఘృతాచీమేనకామంజుసో
షారంభాహరిణీముఖులిదవయోషారత్నము ల్గొల్పి రా
నారూఢోత్పవచిత్తుఁడై గగనకుల్యాతీరదేశంబునఁ.

(వ్యా) ఆ, రామప్రియసోదరుండు - బలిరామనితమ్ముడగు నాకృష్ణుడు, ఆదె-అదిగో (కనఁబడుచున్నదని భావము), రివ్యారామము-సురోద్యానమగు నందన వనము, త్రిదివయోపారత్నముల్-సురనారీమణులు ఆరూఢోత్సవచిత్తులై-మనమున నేర్థయుల్లసిల్లుగా, గగనకుల్యాతీరదేశంబునఁ-అకాశగంగాతీరప్రదేశమందు, 'కుల్య' యనఁగాఁ జిన్నకాలువయని యర్థమైనను నిచ్చట నదీపర్యాయముగాఁ జెప్పఁబడియె ఈ పద్యమునకు44వ పద్యమునందలి 'దాయఁజనియె' అనుక్రియాపదముతో నన్వయము

క. చందనహరిచందనమక

రందనరిద్విందుశీకరప్రమదవనేం

దిందిరపక్షస్పందన

కందళితమరుత్కిశోరకంబులు పొలయన్

49

(వ్యా) చందన-శ్రీగంధవృక్షములయొక్కయు, హరిచందన-పారిజాతవృక్ష ములయొక్కయు, మకరందసరిత్-తేనెనదులయందలి, లిందు-బాట్లయొక్క, శీకరం- పురుకులచేత (అనఁగా వానిని త్రాగుటచేత నని భావము), ప్రమద-మిక్కిలి మదిం చిన, పనేందిందిర - ఉద్యానవనమందలితుమ్మెదలయొక్క, పక్ష-జెక్కయొక్క, స్పందన-కదలుటచేత, కందళిత-మొలచిన, మరుత్కిశోరకంబులు - గాలిపిల్లలు, పొలయన్-వ్యాపింపఁగా

ఇందలి కావ్యగుణములు-సౌకుమార్యము-ఓజస్సు

సీ. రంభామహారోరోజకుంభపరీరంభ

కుసుమితప్రత్యగ్రకురవకంబు

మంజుసరోషావక్త్రకంజాతచకచక

స్తబకిత చంపకత్సారుహంబు

హరిణీముఖప్రసూనాసవార్పణకోర

కితలతావేల్లితకేసరంబు

సురవ్విశినవయావకోజ్జ్వలాంఘ్రినివేశ

పుష్పితకంకేళిభూరుహంబు

తే. మేనకామోదనిశ్వాసమృదుసమీర

కుట్రైలితసిందువారంబు కుధరధరుడు

ప్రేయసియుఁ దాను నల్లన దాయఁ జనియె

దైవతాధీశనందనోద్యానసీమ.

(వ్యా) రంభా-రంభయొక్క, మహారోజకుంభ-కుంభములవంటి గొప్పస్తనములయొక్క, పరీరంభ-అలింగనముచేత, కుసుమిత-పుష్పించిన, ప్రత్యగ్ర-నవీనమైన (లేత), కురవకంబు-ఎఱ్ఱగోరంటచెట్టు గలదియు,

మంజుఘోషా-మంజుఘోష యను దేవవేష్యయొక్క, వక్త్రకంఠాత-ముఖకమలముయొక్క, చకచక-ప్రకాశములచేత, స్తబ్ధకీత-పూగుత్తులైతిని, చంపకశ్చారుహంబు-సంపెగఁగ్రూకులు గలదియు,

హరిణీ-హరిణియను దేవవేష్యయొక్క, ముఖ-నదనమునంపలి, ప్రసూనాసవ-పుష్పమద్యముయొక్క, అర్చణ-ఆర్పించుటవలన, (అనఁగా నుమియుటవలననిభావము), కోరకీత - మొగ్గలైతిని, లతావేల్లిత-తీగలదేఁ బుట్టఁబడిన, కేసరంబు - పొగడచెట్టు గలదియు,

ఉర్వశీ - ఉర్వశి యను దేవవేష్యయొక్క, నవ - క్రొత్తదైన, యావక-లత్తుకచేత, ఉజ్జ్వల-ప్రకాశించుచున్న, అంఘ్రి-పాదములయొక్క, నివేళ-ఉంచుట చేత, అనఁగా (పాదాహతిచేత ననుట), పుష్పిత-పూచిన, కంఠేభూరుహంబు-అశోక వృక్షము గలదియు,

మేనక-మేనక యను దేవవేష్యయొక్క, ఆమోదనిశ్వాస - పరిమళముతోఁ గూడిననిట్టార్చనెడు, మృదుసమీర-మెత్తనిగాలిచే, కుట్మలిత-మొగ్గలైతిని, సింధుపారంబు-వావిలిచెట్టు గలదియు, అగు

దైవతాధీశ - ఇంద్రునియొక్క, నందనోద్యానసీమణి - నందనమును నారామ ప్రదేశమును, కుధరధరుడు-పర్వతమును ధరించిన (అనఁగా గోవర్ధనమునెత్తిన) కృష్ణుడు, ప్రేయసియుఁడనుట-సత్యభామానసాతుడై, అల్లనక-మెల్లఁగా, యాఁజనియెక-సమీపించెను

ఈపద్యమునందు దోహదక్రియలు వర్ణింపఁబడినవి దోహదక్రియల లక్షణములు మున్నే వివరింపఁబడినవి

మ. మహిభృద్భేదివనాంతసీమమునఁ బద్మాజాని సత్త్వావధూ
సహతుం దై యనిమేషవారవనితానందోహము ల్గొల్వఁగా
విహరింపం జనుదెంచి నాఁ డనుచు నేవింపంగ వర్షాశర
న్మహికాశీత వసంతఘర్మఋతువు ల్నిండెం దదుద్యానమున 45

(వ్యా) మహిభృద్భేదివనాంత సీమమునక-మహిభృద్భేది-పర్వతమును భేదించిన యింద్రునియొక్క, వనాంతసీమమునక-నందనవన మధ్యమునందు, పద్మాజాని-ఐశ్వర్య

కళత్రుఁడగు కృష్ణుఁడు, మిహికా-హేమంజయుతువు, శీత-శిశిరయుతువు, మర్మ-గ్రీష్మ
యుతువు

శ్రీకృష్ణుని సేవించుటకై వర్షాదిషడ్వతువులు నాయుద్యానవనంబునఁ జేరియుం
డెనని భావము.

షడ్వతువు లేక కాలమునఁ గనుపట్టునని కవులు వర్ణించుట కలదు —

"అథ దిరంసు మముం యుగపద్గిఠా, కృతయుథాస్వతరుప్రసవశ్రియా
ముతుగణేన నిషేవితు మాదధే, భువిపదంవిపదం తక్పతం సతాం "

— అని శిశుసాలవధమునందు చూయుదు,

సీ. కనుపట్టె నొక చోట ఘనఘనాఘనరంగ

విద్యున్నతీనాట్యవిలసనములు

చూపట్టె నొకచాయ వాపికాజలజాత

జాలవాచాలహంసప్రజంబు

తలచూపె నొకవంక దరదళశ్చేవంతి

కాగంధిసోరకణభరములు

పొడచూపె నొకచక్కిఁ బుష్పితఫలినీల

వంగవాసితకై తల్మై భవములు

తే నెఱసె నొకయెడఁ దామ్రపర్ణిజలార్ద్ర

చందనాచలసవమానకందళములు

మొనసె నొకకడ సామిసంఘల్లమల్లి

పాటలీచంపకౌత్యలప్రాధిమములు

46

ఈషడ్వమునందు వర్షాదిషడ్వతువులు నందనవనమునఁ జేరియుండుట వర్ణింపఁ
బడినది.

(వ్యా) ఒక చోటకా-ఒకప్రదేశమునందు, ఘన-గొప్పదియగు, ఘనాఘన-
పర్వకాలపుమేఘమనెడు, రంగ-నాట్యస్థలంబునందు, విద్యున్నతీ-మెఱుపుఁదీగయను
నర్తకియొక్క, నాట్యవిలాసనములు-సృత్యవిశేషములు, కనుపట్టెకా-కానఁబడియెను,

ఇదట వర్ష యుతువు వర్షితము

ఒకచాయకా-ఒకవైపున; వాపికా-నదబావులందలి, జలజాతజాం - తామరల
మొత్తములయందు, వాచాల-శబ్దించుచున్న, హంసప్రజంబు-హంసలగుంపు, చూపట్టెన్-
కనఁబడెను,

ఇచట శరదృతువు వర్ణితము

ఒక వంకన్-ఒకపార్శ్వమునందు, దరదశత్ - కొంచెముగా వికసించుచున్న;
సేవంతికా-చేమంతిపూలచేత, గంధి-వాసనగల, నీహారకణభరములు-మందుబొట్టు, తల
చూపెన్-కనబడెను

ఇచట పేమంతర్దువు వర్ణితము

ఒక చక్రిన్-ఒక ప్రదేశమందు, పుష్పిత-పూచిన, ఫలినీ-ప్రేంకణము; లవంగ-
లవంగవృక్షములు, (వీనిచేత), వాసిత-పరిమళింపఁ జేయఁబడిన, శైత్యవైభవములు-
చల్లఁదలములయొక్క విభవములు, పొడచూపెన్-కనబడెను;

ఇచట శిశిరయుతువు వర్ణితము.

ఒక యెడన్-ఒకచోట, తామ్రపర్ణిజన-తామ్రపర్ణి నదీతో యములచేత, అర్ధగ-
తడిసిన, చందనాచల-శ్రీగంధపుబిల్వతము(మలయాచలము)నుండి వచ్చెడు, పషమాన
కందరములు-గాలిమొలకలు (అనఁగా మందమాతములు), నెఱసెన్-నిండెను

తామ్రపర్ణి నదీతీరమునందుఁ జందనవనంబు లుండునని వాల్మీకిమహర్షి రామా
యణమున వర్ణించియున్నాఁడు. —

“తతస్తా మావగాం దివ్యాం ప్రసన్న సలిలాం శివామ్

తత్ర ద్రక్ష్యథ తవేరిం విహృతా మప్పరోగజైః

తస్యాసీనం నగస్యాగ్రే మలయస్య మహోజసః

ద్రక్ష్యథాదిత్యసంకాశ మగస్త్య మృషినత్రమమ్

రితస్తేనా భ్యనుజ్ఞారాః ప్రసన్నేన మహాత్మనా

తామ్రపర్ణీం గ్రాహఞ్ఞాం తరిష్యథ మహానిదీమ్

సా చందనవనై ర్దివ్యైః ప్రచ్ఛన్నా ద్వీపశాలినీ

కాంతేవ యవతిః కాంతం సముద్ర మవగాహతే ”

—రామాయణము-కిష్కింధాకాండము-సర్గము 41.

ఇచట వసంతిర్దువు వర్ణితము

ఒకకదన్-ఒకప్రదేశమున, సామిసంపుల్ల-సగము వికసించిన; షల్లిపాటలితంప
కోత్పల-ఈపుష్పములయొక్క, ప్రౌఢిమములు-అధికములు, మొనసెన్-కూడెను,

ఇచట గ్రీష్మయుతువు వర్ణితము.

క. మలయానిలసంగతిఁ జూ

తలతికలంకూరజాలదొహ్మదవతు తై

యలయిక నడలించిన సొ

మ్ములకై వడిఁ బాండుపత్తములు వెన జాఁజెన్.

47

(వ్యా) మలయానిలసంగతిన్-మందహరుతముతోఁ గూడుటచేత, చూతలపటి కలు-మావిడితీగలు, (కొన్నివృక్షములను దీగలుగా వర్ణించుటకవసమయము), అంకూ రజాల-మొలకల గుంపులను, దోహృదవతులై-గర్భవిహ్నుముగాఁ గలవారై, ఇచ్చట శ్రీదోహృదలక్షణ మగు రోమరాత్రిప్రకాశనమును రసాలవల్లరులకు మొలకల గుంపులను దోహృదలక్షణముగాఁ గని వర్ణించెను, "ఔదురా గరిమాకుషే ద్భూర్భూభర్తి రరోచకం, జ్వంభాప్రసేకదనం రోషరాజ్యాప్రకాశనం" అని బాహులు, ఆం యిక్-బడలికచేత, సడలించిన-తీసివైచిన, సొమ్ములకై వడిన్ - భూషణములవలె, పొండుపత్రములు-పండుటకులు, వెనన్-శీఘ్రముగా, జాఁచెన్-రాలెను.

అలంకారము-ఉత్పేక్ష

క. గురివెందఁ జైత్రుఁ డొందఁగఁ

గర మలుక న్నావి యవుడు కఱచిన నునువా

తెరమీదఁ గాన నగు పలు

వరుస యన న్ననలు పల్లనముపై మొనసెన్.

48

(వ్యా) గురివెందన్-గురివెందజెట్టును, చైత్రుఁడు-వసంతుఁడు; ఒందఁగన్- కూడఁగా, కర మలుకన్-మిక్కిలితోపమురో, మావి-మామిడికెట్టు, అవుడుకఱచినన్- పెదవినిగొఱుకఁగా, నునువారెరమీదన్-మృదువైనపెదవిమీద, 'వాలెఱ'యని శకట రేణుమును గలదు, కాననగు-కనఁబడు, పలువరుస యనన్-దారపంక్తియో యనునట్లు, పల్లవములపైన్-చిగుళ్లమీద, ననలు-పుష్పములు, మొనసేన్-వ్యాపించెను

ఇచ్చట ఖండిత యను నాయిక వర్ణింపఁబడినది; తీసికి లక్షణము. "విభుఁడన్య సతిఁ జొంది వేకవరాఁగుండు నటల ఖండిత" అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

అలంకారము-ఉత్పేక్ష

క తలిరాకుగుత్తిఁ దమిఁ గో

యిల చంచునఁ జించి త్రోవై నీరీతి వియో

గులగుండియ లవియింపుడు

బలువిడి నని మరునియెదుటఁ బఠించె ననన్

49

(వ్యా) కోయిల-కోకిలము, తమిన్-అనక్కితో, తలిరాకుగుత్తిన్ - చిగురు జొంపమును, చందనన్-ముత్తుతో, చిది-చీల్చి, క్రోల్పెన్ - కూసెను: ఈరితిన్ - ఈవిధముగా, బలువిడిన్-పరాక్రమతో, వియోగులగుండియలు - విరహబుద్ధియ ములను, అవియింపుదు నని-చీల్చినని, షరునియెదుటన్-మన్నుతునియెదుట, పదరిందె ననన్-ప్రకటించెనో యనునట్లు 'క్రోల్పెన్' అనుదానితో నన్వయము

అలంకారము - ఉల్లేఖ

చ. మలయనమీరణచ్యుతసమంచిత పాండుపలాశ లై నపా
దుల నునుసోగతీగలు యదుప్రభునిం దలఁపించె కాలచా
వలహృతతీరవస్త్ర లయి పంకరుహాకరమధ్యసీమలకా
నిలిచిన ముగ్ధగోపరమణీరమణీయవిలాస రేఖలకా

50

(వ్యా) మలయనమీరణ-మలయానిలవ్యాప్తిచేత; చ్యుత-శాతిన, సమంచిత- అందమైన, పాండుపలాశలై-పండుటాకులుగల; పొదులన్ - నునుసోగతీగలు- మృదువులను జొరవలును నగు తీగలు, బాలదావలహృతతీరవస్త్ర లయి-పిన్నదనపు నేర్చవేత నపహరింపఁబడిన తీరమునందుంపఁబడిన చీరలుగలవారై, పంకరుహాకరమధ్య సీమలన్-రామరకొలఁకులమధ్యప్రదేశములయందు; నిలిచిన-ఉన్న; ముగ్ధ-సుందరులగు, గోపరమణి-గోపికలయొక్క, రమణీయ-మనోహరమగు, విలాసరేఖలన్-లీలలను; యదుప్రభునిన్-కృష్ణుని, తలఁపించెన్-స్మరింపఁజేసెను.

స్మృత్యలంకారము. 'రవణరమణీయ' అనుచోట శబ్దాలంకారము-యమకము.

సీ పరువంబు గాక చొప్పుడనిమామిడిచేనె
లాస నాసాస నజ్ఞాదునవియుఁ
దమకించి చిగురాకు గమించి నో రాగ రై నఁ
గడఁగి గొఱ్ఱెగనీటఁ గడుగునవియు
సంపంగెపొదరింటిచక్కి గోరటఁ గాంచి
యును రంచు మగిడి నోరూరునవియుఁ
గలిగొట్టుపసరు మొగ్గలఁ గోర్కి పొలివోయి
మునుపటిమొల్లల మూఁగునవియు

ఆ. నగుచుఁ దేటికదుపు లామనిఁ దలనూపెఁ
బాపుదనుక నెల్ల చోటఁ దోట
యందుఁ దామ యగుచు నమ్మరు నెలగోలు
పొంబు రంగఁ బొడిపండు వగుచు.

51

ఈ పద్యంబున మధుకరవిలాసంబు లచ్చతెరుఁగుపదములతో నతిమనోహరముగా వర్ణింపఁబడినవి

(చాట్ర) పరువంబుగాక—ప్రాయమురాక (అనఁగా జక్కఁగా నెసఁగనికతన ననుట); చొప్పదని-చొప్పు + పదని-వల్లగాని (సరిపదని), మామిడివేనెలు-మామిడి పువ్వుల తేనెలను, ఆనన్-త్రాఁగుటను, ఆసాసన్-అడియాసలతో, అజ్ఞాతునవియున్- ఇటునటు తిరుగునవియు,

అనఁగా మామిడిపూవులు చక్కఁగా వికసింపమిచేనందుఁ దమ ముక్కులజొనిపి తేనెఁ ద్రాఁగుటను వల్లకాక ఇటునటు తిరుగునవియు,

తమకించి-అసపడి, దిగురాకున్-పల్లవమును, కమిచి-కొఱికి, నోరు-—, ఒగ రై నన్-దిలుచేడు (తువరము) కాఁగా, కడఁగి-పూని, గొజ్జెఁగనీటఁ-గొజ్జెఁగపూవు లతోఁ దడిసిచీటియందు, (గొజ్జెఁగపూవుల మకరందముచేత నాజలము మధురముగా నుండుటచేల దుమ్మెద లొగరైన తమనోళ్లను గడిగె నని భావము),

సంపెంగపొదరింటిచక్క - చంపకనికుంజప్రదేశమందలి, గోరంటఁ-గోరంట చెట్టును, కాంచి-, ఉసురంచు - భయపడుచు, మగుడఁ - మరల, నోదూరు నవియున్-తేనియఁ ద్రావఁ దమకపడునవియు,

అనఁగా గోరంటచెట్టపూవులతేనెలను ద్రావఁ బోయి యాప్రక్క సంపెంగ పొదలుండఁబను జూచి యవి తమకు విరోధులుకావున వానిపొంతకుఁ బోవ భయపడి వెండియు గోరంటపువ్వు దేనియలఁ దలచి వానిఁ ద్రావనాసపడునవియు నని భావము,

తుమ్మెదలకు సంపెంగలకును విరోధము —

'చరన్తనాఁతేనవమంజరీమ, నషట్పదోగంధఫలీమజిప్రత్'—అనిప్రయోగము.

కలిగొట్టు - పొటలవృక్షముయొక్క, పసరుమ్మెగలన్ - పూపమ్మెగలయందు. కోర్కి-తమయొక్కయోగ, పొలివోయి-చెడి, (అనఁగా దుమ్మెదలు తేనెఁ ద్రావుటకై పొటలవృక్షములందలివచ్చిమ్మెగలచెంతకుఁ బోయి యందలిమకరందమును ద్రావఁజాలక నిరాశఁ జెంది యని భావము), ముసపటిమ్మెగలన్-మూడు లా ముందిన మెల్లతీఁ

గలయండు మూఁగుచవియుఁ-మునురునవియు, అగుచున్-అయి, తేఁటికడుపుట-తుమ్మెద
కొదవలు, ఆమనిన్-వసంతర్తువునందు, చూపుదనుకన్-చూపు పర్వనంతవఱకు,
(అనఁగా నెంతదూరము చూచినను), ఎల్లచోటన్-అన్నియెడలను, తోఁటియందున్ -
వనమునందు, తామ యగుచున్-నిండి వ్యాపించుచు, అమ్మరు - అనుకృతుని, ఎల
గోట-ముందునడుచు, పొఁజు అనఁగన్-దందులో యన నట్లు చూడ్కివండు వగుచున్-
తోచనోత్సవకరములై, తలనూపెన్-కనఁబడెను

అలంకారము-(మిక్కిలి చక్కని) స్వభావోత్తి

క. నందప్రియనందనుఁ డా

నందన మఖిలర్తునందనం బయ నయనా

నంద మొనరింప నమరీ

బృందంబులు గొలువఁ జనుచుఁ బ్రియసతి కనియెఁ.

52

(వ్యా) అఖిలర్తునందనంబయి-సర్వర్తులకును సంతోషదాయియై,
ఈపద్యమునందుఁ గావ్యగుణము సౌకమార్యము.

చ. సరసిజనేత్ర చూచితె వసతుఁడు నీవనవాటికారమా

తరుణియుఁ బాణిపీడనవిధానమయంబునఁ గేలుదోయి నాం

దొరుపయి నమ్మదంబు లిగురొత్తఁగ మాటికిఁ బల్లుసేసఁజ్రా

త్నెరసె ననంగ వ్రాలెఁ గుహళీవిగళన్నవకోరకాపకుల్

53

(వ్యా) పాణిపీడనవిధానమయంబునన్-పాణిగ్రహణము చేసికొనువేళయందు;
(అనఁగాఁ బెండ్లియాడు సమయమున); కేలుదోయిన్-హస్తద్వయముచేత, సేసఁజ్రాలు-
శోభనాక్షరాలు (పెండ్లిసమయంబున వధూవరు లొండ్రులమీఁద మంగళార్థము పోసి
కొను తఁజ్రాలనట); నెరసె ననంగన్-నిండెనో యనునట్లు; కుహళీ... ..వకుల్ -
కుహళీ-పూగుత్తులనుండి), విగళత్-జూలుచున్న, నవకోరకాపకుల్ - క్రొత్త మొగ్గంపడు
సలు, వ్రాలెన్.

అలంకారము-ఉత్కృష్ట

చ చిలుకలు వాఁడిచంచువులఁ జించినచో అవలీదకంబులఁ

ఫలరసరేఖ లంటి కనువట్టెడుఁ జూడుము చైత్రుఁ డీ లతా

లలనల గండదర్పణతలంబులఁ గుంకుమవత్త)భంగముల్
చెలుపుగ వ్రాసెనో యన నలిప్రకరాద్వయవాదికై శిశా 54

(వ్యా) అలిప్రకరాద్వయవాదికై శిశా — అలిప్రకర - తుమ్మెదలగుంపులతో, ఆద్వయవాది-అభేదమును తెప్పచున్న, కై శిశా-కొప్పుగలదానా, (అనఁగాఁ దుమ్మెదల వలె నల్లని వెండ్రుకలగలదానా, యని సత్యభామకు సంబోధనము), వాడిచందపులన్ తీడ్చుమగుముక్కులతో, చించినచోన్-చీల్చినప్రదేశములందు, లవలీళంబులన్ - తమ లపుటాకులవంటి యొకానొకయాకులందు, ఫలరసరేఖలు-చిలుకముక్కులయందంటు కొనియుండు ఫలరసరేఖలనుట; గండదర్పణతలంబులన్-అర్థములవంటి చెక్కిళ్లయందు ఆలంకారము-ఉత్పేక్ష

ఉ. పాదపనూతనాంబుధరపంక్తివిముక్తమరందవర్షసం
పాదితశక్రగోపములభావము నందుచు నోయదృష్టసిం
హకోదరసన్నివేశ కడు నొప్పెడు దాడిమబీజము లృదో
న్మాదిత రాజకీరవదనత్రుటితోరుఫలచ్యుతంబు లై 55

(వ్యా) ఓయదృష్ట సన్నివేశ-అదృష్ట-చూడఁబడని, సింహ-సింహము యొక్క(యుదరమువంటి), ఉదరసన్నివేశ-నదుముప్రదేశము గలదానా (సత్యభామా), అనఁగాఁ గానలడనంత సన్నని నదుముగలదానా యని భావము, మదోన్మాదిత-మదో నృత్తములగు, రాజకీర-శ్రేష్ఠములగు చిలుకయొక్క, వదన - నోళ్లచేత, త్రుటిత-త్రుంచఁబడిన; ఉరు-గొప్ప, ఫల-పండ్లయందుండి, చ్యుతంబులై - జాతినవై, దాడి మిబీజముల్-దానిమ్మగింజలు, పాదప . . . .భావమున్ — పాదప-వృక్షములయందలి, నూతనాంబుధరపంక్తి - క్రొత్తమేఘములవరుసనుంచి, విముక్త - విడువఁబడిన, మరందవర్ష-తేనెసోనలచేత, సంపాదిత -చృద్ధిపొందింపఁబడిన, శక్రగోపముల-ఇంద్ర గోపములను పురుగులయొక్క, భావమును-విధమును, అందుచున్-పొందుచు, కడునొప్పె దున్-మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నవి

అనఁగాఁ జిలుకలు కొఱికినదాడిమపండులందలిగింజలు నేల రాలియుండినవి చూడ వానకాలమందలి ఇంద్రగోపపులురువలె నొప్పె నని భావము
ఆలంకారము-ఉత్పేక్ష.

క. తలిరాకుమెఱుఁగువాతెలు
కలకంఠవిటుండు గమువఁగఁ జూతలతా

అలన విడిచెను గంటివె

యలికంక కాముఖురవిటపహస్తముల సతీ

56

(వ్యా) తలిరాకుమెఱుగువాతెఱచిగు రనెడు ప్రకాశించుచున్న పెదవిని,
'వాతెఱ' యనుటకుఁ బ్రయోగము—

“నెఱికురులున్ విలోలనితనేత్రయుగంబును నొప్పు లొప్పువా
తెఱయును దీనియాసనముఁ దెల్పి కరంబు మనోహరంబునా
యెఱిగిన యంతనంది సతి నిట్టిపలాలలిపాంగిఁ జూచి యే
నెఱుగ సురేంద్రకన్యకులు నిట్టిరె రూపవిగాసనంపదన్ ”

—భారతము—ఆదిపర్వము

వాతెర యని రూపాంతరము ‘వాతెర’ యనుట కి యాశ్వాసమున 48 వ
పద్యమునఁ బ్రయోగము

కలకంఠవిటుండు—కోకిలయనువిటుండు, కమువఁగాన్—కొఱుకఁగా, (కముచు
ధాతువు తుమున్నంతరూపము); చూతలకాలలస-మామిడితీగ యనెడుసతి, అలి
కంకణ .హస్తములన్—అలికంకణ-తుమ్మెదలనెడు హస్తాభరణములచేత, ముఖర-
శబ్దించుచున్న, విటపహస్తములన్—కొమ్మలనెడు చేతులచేత, విడిచెను—విరారరించెను

అనఁగా మామిడితీగ స్త్రీనలెను దానిచిగురు పెదవివలెను నొప్పెననియు
దానిని గోయల యనెడు విటుండు కొఱుకఁగా నాతన్ని తనకొమ్మలనెడు హస్తములచేత
నశిర్ముకారము లనెడు కంకణధ్వనులు చెలంగఁగాఁ ద్రోసివైచినట్లుండె ననియు
భావము

అలంకారము—సావయవరూపకము; నాయిక మగ

చ. తనుఁ గనుఁబ్రామి యెండొకలతం బలి వేటొకఁజేటిబోటి సొ
త్తున విరిచేసె గ్రోలఁగ నెదుర్చడి సంపఁగితావివెల్లితోఁ
గనలునఁ గూలఁజొప్పునలికామినిసాహస మేమి సెప్ప న
య్యనుఁగుఁబ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగిన మాన దరాశరుంతలా. 57

(వ్యా) ఆరాశకుఁతలా-కుటిలాలకములు గల యోసత్యరాసూ, తనుఁ గనుఁ
బ్రామి-తన్ను మోసపుచ్చి, పతి-తనభర్తయగు మగఁజేటి, ఒండొకలతన్ - మఱియొక
తీగయందు, వేటొక ఁజేటిబోటిత్తునన్ - వేటొక మధుకరాంగనతోఁ గూడ, విరి
చేసె గ్రోలఁగన్-మకరందమును ద్రాఁగుచుండఁగా, ఎదుర్చడి-సమక్షమునఁ జూచి,

సంపగిలావివెల్లితోనన్ - చంపకకుసుమవాసనాప్రవాహమునందు, కనకనన్ - కోపముతో, కూలఁబోవు-పడుటకై ప్రయత్నించిన, అలికామిని - భృంగాంగనయొక్క, సాహసమున్ - తెంపరితనమును, ఏమిచెప్పన్-ఏమిచెప్పుదును, అయ్యమఁగుఁబ్రియుండున్ - దాని ప్రియభర్తయు, నెచ్చెలులున్ - సఖులును, ఆఁగినన్ - అడ్డగించినను, మానదు-తనప్రయత్నమును విడువదు

అనఁగాఁ జంపకకుసుమవాసనాప్రవాహమునందుఁ గూలి ప్రాణములను విడువవలయునని ప్రయత్నమును విడువ దనుట

ఇదట ఖండిత నామక, ప్రౌఢ, దశమావస్థయగు మఠణోద్భోగమనెనుమృతావస్థ చెప్పఁబడినది

చ. అనుచుఁ బ్రియాంసపీరి నిజహస్తలంబున నూఁది కల్పకా
వనిజదురూలమార్జనల వంజులపుష్పమరందసేచనన్
దనదువిహారవై ఖరికి నందనదేవత యాయితంబు సే
సినగతి నొప్పుదివ్యవనసీమ ముదంబున సంచరించుచున్ 58

(వ్యా) ప్రియాంసపీరిన్-ప్రియురాలు సత్యభామయొక్క మూఁపును, నిజహస్తలంబున్-తనదేతితో, నూఁది - ఊచి, కల్పకా మార్జనలన్-కల్పకావనిజ-కల్పవృక్షమునందుఁ బొడమిన, దురూ - పట్టువస్త్రములయొక్క, మార్జనలన్ - తుడుదులుచేతను వంజులపుష్ప-అశోకపుష్పములయొక్క, మరంద సేచనన్-మకరందముయొక్క తడుపుటచేతను, తనదువిహారవై ఖరికిన్ - తనవిహార ప్రక్రియకు, నందనదేవత-పనదేవత, అయితంబు సేసినగతిన్-సిద్ధపఱచియుంచినట్లు, ఒప్పు-ప్రకాశించు.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

శా అర్చిష్టత్ప్రీతిమప్రతాప మహనీయశ్యాగ దైత్యాభియా
త్యరోచ్యద్యచ్చతుర్థవాంతసకలజ్యాభోగ జాగ్రద్యశ
శ్చర్పాసాం ద్రదిగంతరాశ మదనశ్యామాసహయేంద్రభూ
వర్చస్తేనశరీర మోహితజగద్వామా కళామానసా 59

(వ్యా) అర్చిష్ట తాప—అర్చిష్టత్ - ఆగ్నితో, (సూర్యునితోడ ననియు నొకయర్థము), ప్రతిమ - సమానమైన, ప్రతాప - శౌర్యము కలవాఁడా; మహా.త్యాగ—మహనీయ-గొప్ప; ల్యాగ-ఈవి గలవాఁడా, దైత్యా...భోగ—

రైత్యాధియాతి - రాక్షసులవిరోధియైన విష్ణువుయొక్క, అర్చా-పూజచేత, ఉద్యోగ - అతిశయించుచున్న, చతుర్థవాంత - నాలుగుసముద్రములమధ్యమందలి, సకలత్యా ధోగ-సమస్తభూములభోగములు గలవాఁడా, 'క్షోణీత్యా కాశ్యపీక్షితిః' అని యమ రుఁడు, జాగ్ర రాశ-జాగ్రత్ - ప్రకాశించుచున్న, యశః - శీర్షియొక్క, చర్చా-పూతలచేత, సాంద్ర-దట్టమైన, దిగంజరాశ-దిబ్బధ్వప్రదేశములు గలవాఁడా, అనఁగా గృష్ణరాయలకీర్తి సమస్తదిగంతములయందును వ్యాపించెనని భావము, మదన నామా-మదన-మన్మథుఁడు, శ్యామాసహాయ-చంద్రుఁడు, (శ్యామా-రాత్రి), ఇంద్ర ధూ-ఇంద్రుని కొడుకైన జయంతుఁడు; (వీరియొక్క) వర్చస్-శాంతులకు, స్తేన - దొంగయైన, అనఁగా జంద్రాదులకంటె నతిశయించిన లావణ్యముగల, 'శ్యామస్యా వ్యాధిబాహి' అని యమరుఁడు, శరీర-తనయొక్క దేహముచేత, మోహిత-మోహితు రాలిగాఁ జేయఁబడిన, జగద్యామా - జగత్తను శ్రీ కలవాఁడా, (అనుటచే గృష్ణునిఁ జూచి సురపురకామినులు మోహింపుట ధ్వనించెడు) కళామానసా-కళా-సమస్త విద్యలు కలిగిన, మానసా-మనస్సుగలవాఁడా.

(వి) ఒకవస్తువును మఱియొకవస్తువు దొంగలించినదని వర్ణింపఁగా దాని వీడి సమానమని భావము ఈ విషయముచుగుఱించి - ఆ 2 వద్యము 53 వ్యాఖ్యానమును (119వ పుటను) చూచునది

'శారద కమతోదరరుచి, చోరకమగు చూపువలన నుందర మమ్ముం
గోరి వెలయానిదాసుల, ధీరత నొప్పించుటిరి వధింపుటగాడే.'

—భాగవతము-స్కంధము 10.

క విదళితకాళింగమదా

స్పదసింధురకుంభగత్న శర్కరిలారా

దుదయగిరికొండపిటీ

పదప్రస్థల మండలికభాస్కరవిరుదా.

60

(వ్యా) విదళిత-చ్చింబడిన, కాళింగ-కళింగదేశాధిపతియొక్క, ముదాస్పద సింధుర-మడించిన యేనుగులయొక్క, కుంభ-కుంభస్థములందలి, రత్న-మణులచేత (ఇవల ముత్యములని భావము), శర్కరి-గుల్లలతో) నెఱపఁబడిన, ఆరాధ-దూరము నందలి (దీనికి సమీపమునందనియు నర్థముకలదుగాని, కళింగదేశమున కుదయగిరికొండ వీడు ప్రదేశములు దూరములగుటచే నిదట దూరమునందలి యనునర్థమే యుక్తమని యెఱుంగువది), "ఆరాధూర సమీపయోః" అని యమరుఁడు, ఉదయగిరికొండపిటీపదప్ర

స్థల-ఉదయగిరి, కొండవీడు అను నీముఖ్యప్రదేశములు కలవాఁడా, (అనఁగా గృష్ణదేవ రాయలు కళింగదేశాధిపతిని జయించి యతని మదపుదేశుఁగులఁ జంపి వాని కుంభస్థలము లందలి ముత్యములను దూరమునందుండు నుదయగిరి కొండవీడు ప్రదేశములకుఁ బంపె నని భావము), మండలికభాస్కరబిరుదా—మండలికభాస్కరుఁడనుబిరుదు కలవాఁడా

పంచవాచరము

మరుద్వృధాతటస్థశత్రుమండలిగళాంతర
క్షరన్న వాస్యగాపగాభిసారికాదృతాంబుధీ
మరుత్పతిస్వరుక్షతిక్రమత్రుటత్కుభృద్వర
స్ఫురద్ధ్వనిప్రవృద్ధయుద్ధపుంభతానకార్భటి

61

(వ్యా) మరుద్వృధా అంబుధీ-మరుద్వృధా-కావేరీనదియొక్క, (మరుత్-
గాలులచేత, వృధా-వృద్ధిగలదియని యవమపార్థము),

“ఇమమ్మే గంగే యమునే సరస్వతి శత్రుస్రోమగ్ం సచలా పరుష్టయా,
అసిక్వియా మరుద్వృధే వితస్తయాఽఽర్జికిమే శృణు హ్యసు షోమయా”

—అని లైత్తిరీయారణ్యకము

చటస్థ-తీరమునందున్న, శత్రుమండలి-శత్రుసమూహములయొక్క, గళాం-
తర - గొంతుకల మధ్యములనుండి, క్షరత్ - జారుచున్న, నవాస్యగాపగా -
క్రాన్నైత్తురు దేలులనెను, అభిసారికా - అభిసారిక స్త్రీలచేత, అదృత - సంభోష-
పఱుపఁబడిన, అంబుధీ - సముద్రము కలవాఁడా. (అనఁగా గృష్ణరాయలు కావేరీ
తీరప్రాంతములందలి శత్రురాజులను జంపి వారి నెత్తురు లేరులగాఁ బ్రవహించి
సముద్రమువఱకుఁ బాటునట్లు చేసెననియు, నవి చూడ నా నెత్తురులేలు లభిసారికల
వలెను నని సముద్రమువఱకుఁ బోవుట యభిసారికలు ప్రియునిఁగూర్చి చేసునట్లును
నుండె ననియుభావము), మరుత్పతి ..కార్భటి-మరుత్పతి-ఇంద్రునియొక్క, స్వరు-
వక్త్రాయుధముయొక్క, క్షతిక్రమ-ఏటులవరుసచేత, త్రుటత్-పగిలిన, కుభృద్వర-పర్య-
తశ్రేష్ఠములవలె, స్ఫురత్-అధికమగు, ధ్వని-శబ్దములచేత, ప్రవృద్ధ-చికిఁయించుచున్న
యుద్ధ-యుద్ధమునందుల, పుంభతి-గుంపులగు, అనక-భేరులయొక్క, ఆర్భటి-మ్రోఁట
గలవాఁడా, అనఁగా గృష్ణరాయలు యుద్ధమునందుఁ దీసికొనిపోవు భేరుల మ్రోఁటలు
దేవేంద్రుని వక్త్రాయుధహతిచేఁ గూని పర్యతకుంభస్థములవలె నొప్పెనని భావము.

(వి) ఈ పద్యమును జదువునపు డానకారావములపగిది నుండును.

గద్యము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవర్తప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
 నందిసింగయామాత్యపుత్రి తౌలికగోత్రపవిత్రసుబననిధీయ
 తిమ్మయనామధేయప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం
 బను మహాప్రబంధంబునందు
 దృతీయాశ్వాసము

వ్యాఖ్యాతృ గద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరీనాథ నిరంతరభజన నాగపూడిగ్రామాభిజన
 భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయదాసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
 యజ్ఞేశ్వరాచార్యపుత్రి సూక్తిపరితోషితార్య కుప్పుస్వా
 మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణ
 మహాకావ్య వ్యాఖ్యావికాసం బగు
 పరినుల్లాసంబునందు
 దృతీయాశ్వాసము

శ్రీ రస్తు పారిజాతాపహరణము

చతుర్థాశ్వాసము

పారిజాతము

క. శ్రీవేంకటగిరివల్లభ
సేవాపరతంత్రహృదయ చిన్నమదేవీ
జీవితనాయక కవితా
ప్రావీణ్యాఫణిశ కృష్ణరాయమహీశా.

1

(చాణ్డ) శ్రీవేంకటగిరివల్లభ-శ్రీవేంకటాచలస్వామియొక్క, సేవా-భజనము
నందు, పరతంత్ర-అసక్తమైన, హృదయ-మనస్సుకలవాడా, చిన్నమదేవీజీవితనాయక-
చిన్నదేవి యనురాజియొక్క ప్రాణేశ్వరుడా, కవితాప్రావీణ్యాఫణిశ-కవితృదాతురి
యం దాదీశేషునివంటివాడా, కృష్ణరాయమహాశా కవితృముచేయుటయం దసాధారణ
సామర్థ్యము గలవాడనుట

తే అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ
వరున కి ట్లను సమ్మోనివల్లభుండు
వనవిహారంబు సలుపుచు వచ్చి వచ్చి
పారిజాతంబు గాంచి సంభ్రమ మెలర్ప
సుగమము

2

మ అమరారాతివిఘాతి సత్యః గని కాంతా చూచితే పారిజా
తము భూమిరుహచక్రవర్తి త్రిజగత్సంపూజ్యపౌరభ్యక్తి
ర్తి మరుల్లోక మలంకరించునది గౌరీనాథుజాటస్థలం
బు మృగాంకుండు రమామనోరము సురంబుం గొస్తుభంబుఁబలెన్. 3

(వ్యా) అమరాదావిహూతి-దేవతల శత్రువులుగా రాక్షసులను జంపువాడు (కృష్ణుడు), 'సర్వగని' అను నీయసమాపకక్రియకు 11వ పద్యమున 'నావుడున్' అను నానంతరార్థకక్రియ విశేషణముతో నన్వయము, భూమిమహాచక్రవర్తి - వృక్షరాజు; త్రిజగత్-ముల్లోకములచేత, సంపూజ్య-పూజింపఁదగిన, సౌరభ్య-సువాసనవలని, కీర్తి, యశస్సుకలిగినది, గౌరీనాథుఁడొస్తలంబున్ - పరమశివునిమౌళిభాగమును, మృగాంకుదున్-చంద్రుఁడును, రహసునోరమునురంబున్-విష్ణువుయొక్క వక్షస్థలంబును-కౌస్తుభంబుంబలెఁ-కౌస్తుభమణియునువలెను, మరుల్లోకమును-స్వర్గమును, అనఁగాఁ బరమేశ్వరునిరంబును జంద్రుఁడలంకరించునటులును విష్ణువునురంబును గౌస్తుభ మలంకరించునటులును బాహుతవృక్షము స్వర్గము నలంకరించుచున్నదని భావము

అలంకారము—ఉపమ.

క. తరుణీ యీతరుశాఖాం

తరలోలదుకూలమూరుతము లింద్రాణి

పరివార వారసతులకుఁ

బరువపువిరిక్తోతర శౌడముబడలిక నడఁచున్.

4

(వ్యా) ఈతరశా ... తములు—ఈ తరుశాఖాంతర-ఈపారిజాత వృక్షముయొక్క కొమ్మలమధ్యములయందు, లోల-చలించుచుండు, దుకూల-పట్టువస్త్రములవలనఁ బొడిపిన, మారుతములు—వాయువులు, ఇంద్రాణి-కదీదేవియొక్క, పరివార-పరిచారికలగు, వారసతులకున్-దేవవేశ్యలకు, పరువపువిరిక్తోతన్—చక్కఁగాఁ బూచిన పువ్వుములను గోయుటచేత, పొడము-కలుగు, బడలికన్-త్రమమును, అడఁచున్-ప్రోఁగొట్టును

ఇందు 'ఈ' యనుశబ్దము 'తరు' శబ్దమునకు విశేషణమగుటచే నేకదేశాన్వయము, దీనింగూర్చిన చర్చను ఆ 2-70 వ్యాఖానమునఁ జూడనగు

ఉ. మానిని దీనిరత్నకుసుమ స్తబికమ్ములకాంతిఁ గమ్మఁబూఁ

దేనియ యంచుఁ గ్రోలఁ జనుదెంచిన యా యెలదేటి దాటు లో

నూనినడప్పి మూఁగఁబడి యున్నత చంచల చంచుకోటిచే

నానెడుఁ జూడు మందగరుదంచలఝంకృతు లుల్లసిల్లఁగన్.

5

(వ్యా) స్తబికమ్ము-పూగుత్తి, ఎలదేటి-తేఱ్రాయపుడుమ్మెద, దాటులోన్-పరుగెత్తుటలో, ఎలదేటిదాటుతుమ్మెదల గుంపు, ఊనినడప్పిన్-బడవిన తృప్తచేత,

లోనూనినదప్పిన్-తమలోగలిగిన తృప్తచేత, మూఁగఁబడి-చుట్టుకొనఁబడి, చుట్టుకొని
ఇవట స్వార్థమునఁ బడవనుబంధము ఉన్నతి-పొడవైన, చంచల-కదలుచుండు, చంచు
కోటిచేన్-ముక్కుకొనచేత, మంద-త్పిని, గరుడంచలరంభంకృతులు-తెక్కల చుదల
యొక్క రుంకారములు, ఉల్లసిల్లఁగన్-ప్రకాశింపఁగా, ఆనెడున్-త్రాగుచున్నది.

అలంకారము-శ్రాంతిమంతము.

క ఈతరుశాఖల వ్రేలెడు

మేతొడవులకాంతిలోన మెలఁగెడుపక్షి

వ్రాతము నెలుఁగరు నిర్జర

కాతరలో చనలు పలుకఁగా వినకున్నన్

6

(వ్యా) నిర్జరకాతరతోచనలు - దేవతాస్త్రీలు, (కాతరతోచనలు — చకిర
నేత్రలు, 'అధిరేకాతరస్త్రిస్సాభీరభీషకభీయకాః' అని యమరుఁడు, ఈతరుశాఖల
వ్రేలెడు-ఈకల్పవృక్షపుఁగొమ్మలయందు వ్రేలుచున్న, మేతొడవుల-శరీరాభరణముల
యొక్క, కాంతిలోనన్ - ప్రకాశముతో, మెలఁగెడు-సంచరించు, పక్షివ్రాతమున్ -
పక్షులగుంపులను, పలుకఁగా వినకున్నన్-అవిశబ్దింపఁగాఁ దమకువినఁబడదేని, ఎఱుఁ
గడు-(పక్షు లున్నవని) తెలిసికొనరు

అనఁగా నీ పక్షుశరీరపుఁగాంతులును నా కల్పవృక్షపు శాఖలయందుఁ దగిల్చి
యందు తమ భూషణముల కొరకును నేకరీతిగా నుడుటచేత వాని యెలుఁగులవలన
నవి యున్నవని దేవతాస్త్రీలు తెలిసికొందురుగాని నా యెలుఁగులు వినఁబడకున్నచోఁ
బక్షు లున్నవని వా రెఱుంగఁజాలరని భావము

అలంకారము—సామాన్యము

క తనపాదుజలములోనం

గనుపట్టెడునీడ నీసగము విలసిల్లున్

మనకన్న మున్న తా మే

దివికిం డిగి యేగుచున్న తెఱఁగునఁ దరుణి

7

(వ్యా) ఈనగము-ఈపారిజాతవృక్షము, మనకన్నన్-మరకంతె, (కన్నన్
అనునది పంచమీభక్తిప్రత్యయముగు 'కంతెన్' అనుటకుఁ బర్యాయపదము

అలంకారము—శ్రీత్రేష.

ఉ. వారణరాజయాన సురవల్లభుఁ డాశచి నంకపీఠముం

జేరిచి సోఁగవెండ్రుకలఁ జిక్కులు వాపి వియన్న దీనవాం

భోరుహనాశసూత్రములఁ బొందుగ దీనిలతాంతము లగురు

ల్లా రచియించి నించుఁ గురుకంబున పీఠమెఱుంగుక్రొవ్వెదన్ 8

(వ్యా) వారణరాజయాన-మదగలగమనా (అని సత్యభామకు సంబోధనము), అంకపీఠమున్—తొడప్రదేశమునందు, జేరిచి—, సోఁగవెండ్రుకలన్-దీర్ఘమైన లేత పాశములందలి, చిక్కులువాపి-చిక్కులు విడదీసి; వియన్నదీ ..సూత్రములన్— వియన్నదీ-ఆకాశగంగయొక్క, నవాంభోధహ-క్రాత్తగమలములయొక్క, నాశ-తూఁడు లనెడు, సూత్రములన్-దారములచేత, దీనిలతాంతముల్-ఈపారిశ్రామికములను, పొందుగన్-చక్కగా అందముగా, సరల్ గాన్-హరమలుగా, రచియించి - చేసి (కూర్చి), కుతుకంబునన్-సంతోషముతో; పీఠ-ఘనమైన; మెఱుంగు-తగతళలాడు, క్రొవ్వెదన్-కొప్పనందు. నిచున్-చుట్టును.

అంకారము - స్వభావోత్తి.

మ. విను మింతు ల్లిలకంబుఁ బంపకముఁ గ్రొవ్వి స్పిందువారంబుఁ బ్రేం
కనము న్నామిడి గోఁగుఁ బొన్నఁ బొగడం గంఠేళి సూహించి క
న్గొన మో మెత్తగఁ గోఁగిలింతుకొన మూర్తిఁ బాడఁ పెనంటఁ బ
ల్క నగం గల్లుమియంగఁ దన్న ననుచుం గల్పాగ మాయావిరుత్. 9

ఈపద్యమునందును దీనికిఁ బిమ్మటిపద్యమునందును దోహదక్రియలు వర్ణింపబడినవి

(వ్యా) ఇంతుల్ - ప్రిలు (దేవతాప్రిలనుట), లిలకంబున్ - బొట్టుగుచెట్టును; పిఁపించి-మనంబున భావించి, ఈపద మొక్కొక్కచెట్టుతోదను జెప్పి పరింపవలయు, కన్గొనన్-చూడఁగా (ఈ కల్పనగమును జూడఁగా), 'లిలకో వీక్షణేనచ' అని దోహద కాత్రము, పంపకమున్ - సంపెగను, (పిఁపించి), మోమెత్తగన్-ముఖరాగము చేయఁగా ('ముఖరాగిణదంపకః'), క్రోవన్-గోరంటప్పక్షమును; (పిఁపించి), పీఠ లింతుకొనన్-అలింగనముచేయఁగా ('అలింగనా త్కురవకః'), సిందువారంబు-వావిలి చెట్టును, (పిఁపించి), మూర్తిగన్ - వాసనచూడఁగా ('సింధువారో ముఖానిలాట'), ప్రేంకణమున్-ప్రియాభువృక్షమును, (పిఁపించి), పాడన్-గానముచేయఁగా ('గీత్యా ప్రియాభు ర్వితరాం'); మామిడిన్-మామిడిచెట్టును, (పిఁపించి); చేసంటన్-తాళగ (కరస్పర్శేన మాకిందః), గోగున్-కర్ణికారవృక్షమును, (పిఁపించి); పల్కన్-మాట

లాడగా ('సల్లాపతఃకర్తికారః'), పొన్నన్-సురపొన్నను, (ఊహించి), కగన్-కవ్యగా ('సమేరుర్హసితేనవ'), పొగడన్-వకుళవృక్షమున, (ఊహించి), కిట్టమిరున్-ముఖాసవము సుమియంగా ('వకుళోముఖసీధునా'), కంతేన్-కశోకవృక్షమున, (ఊహించి), తన్నన్-కాలితోదన్నంగా ("అశోక శృరణాహర్యా"), కల్పగమ-కల్పవృక్షము, అయావిరుల్-అయాచెట్టుల పుష్పములను, ననుచున్-పూచును.

ఈపద్యమునందు దోహదశాస్త్ర మంతయుఁ చెప్పబడినది

అనగా దేవాంగనలు కల్పవృక్షముచెంతకుఁ బోయి యేమిదరవృక్షము నైనను మనంబులఁ దలంచి దానికిఁ జెప్పబడియుండు దోహదక్రియను జేపఁగా నా వృక్షము యొక్క పుష్పమును గల్పవృక్షము పూచునని తాత్పర్యము

అలంకారము—యథాసంఖ్యము

చ కనఁ దిలకంబుఁ గేసరముఁ గల్లమియ న్రహిఁ బాడఁ బ్రేంకనం
బు నిమిర మావి నవ్వ సురపొన్న ముఖంబుజ మెత్తఁ జంపకం
బు నెఱ గవుంగిలం గొరవి మూర్కొన వావిలి దన్న ఎంజుళం
బు నుడువ గోఁగు నై తరుణి పూచు సురద్రుమ మన్చి పువ్వులన్ 10

ఈ పద్యమునందును గ్రహాలంకారవివక్ష లేక దోహద క్రియలు చెప్పబడినవి

ఇందలి విశేష మేమనఁగా సురతరుణు లిదరవృక్షంబులను మనంబులఁ దలంపకయే కల్పవృక్షమునకు దోహదక్రియలుసలుపఁగా నా క్రియలచే నేయేచెట్టుల పూచునో యా యాచెట్టులు తానేయై యాయాచెట్టులపువ్వుల నీకల్పవృక్షమే పూచునని చెప్పబడినది

(పాల్) కేసరము—పొగడచెట్టు, నిమిరన్-కరస్పర్శముచేయఁగా, కమాగిలన్-అలింగనముచేయఁగా, "కవుంగిలించు" అనుదాతువున కిది "యించు"గాగమము లేనిదూషము, ఇట్టిశబ్దము "దొంగిలు" "దొంగిలిచు" అగుటకు దూషాంతరము, కొరవి-గోరంటెట్టు, వంజుళము-కశోకవృక్షము

ఉ నావుడు సత్యభామ నిజనాథున కిట్లను నేల తామసం
బి విబుధాధినాయక మహీరుహముం బెకలించి లోకసం
భావిత మైననీపలుకుఁ బంతము సెల్ల మదీయగేహకే
శీవనవాటి వేడుక దలిర్పఁగ నిల్చుము జీవితేశ్వరా

(వ్యా) తామసము-అలస్యము-(ఇదిదేశ్యపదము), పెళలించి-పెల్లగించి; లోర సంభావిలమైన-లోకులచేత నెన్నఁబడిన (అనఁగా గొనియాడఁబడిన), పొయు-ప్రతిష్ఠ చెల్లన్-నెఱవేయనట్లుగా

మ. అనినం గైటభదై త్యవైరి దరహాసాంఝరము లోష్ఠిష్ఠి
మొనయం గొండ్కోక నిల్చి యివ్వనమున న్నోదంబుతో నిగ్గరి
జనము ల్గొల్వఁగఁ గ్రీడ నల్పి శవదిష్టం గేను గావించు సం
గన యం చా తరురత్న గుచ్ఛ మిడియెం గర్ణావతంసంబుగఁ. 12

(వ్యా) దరహాసాంఝరముల్ - చిలునగపుమొంకలు; మోవిపైన్-అధరము మీద, మొనయన్-వ్యాపింపఁగా, కొండ్కోక-ఇంచుక, నిర్ధరీబనముల్-దేవతాస్త్రిలు; కావించును నెఱవేర్చును, కర్ణావతంసంబుగన్-వెలియందుఁ గాలు, నాధరణమగ.

ఉ ఈవగిది స్మరారి హృదయేశ్వరి నూలుడఁ బల్కి- నిగ్గరేం
ద్రోపవనస్థలంబునఁ బయోరుహనేత్రయుఁ డానుఁ జేరి స్తు
ష్పాపచయప్రమోదభరితాత్మకుఁ డై చిడిమి న్ల భంతముల్
గోపవధూకుచస్తబక లోల నిశాత నభాంకురంబులఁ. 13

(వ్యా) పుష్పాపచయ-పువ్వులుగోయుట; చిడిమిన్-గిల్చెను; నిశాత-రీప్తము లగు, నభాంకురంబులన్-కొనగోళ్లచేత

మ. ఎలదేటు ల్దమవాలుఁగన్గవలపై నింటివరఁజ్రాంతిచే
మెలఁగం జేరలఁ గప్పకో నలవి గామిం జీరదలం బెంది యి
చ్చలఁ గాంతిఁచిరి నిర్వి మేషజలజాస్య లానుపతప్తంబు న
య్యలిఖితి స్మృతశీకృ తాక్షి యగు నత్మాకాంత నీక్షించుచుఁ. 14

(వ్యా) ఎలదేటుల్-తుమ్మెదకోదములు, ఇందివరఁజ్రాంతిచేక--నల్లరలున లనెడుభ్రమచేత, తమవాలుఁగన్గవలపైన్-నిడువలగు తమ లోచనదర్శయములమీద; మెలఁగన్-సంచరింపఁగా,

ఇదట శ్రాంతిమదలంకారము

నిర్విమేషజలజాస్యల్-దేవతాస్త్రిలు (నిర్విమేష-తెప్పలపాటులేనివారు, అని విషయ-దేవతలు), చేరలన్-ప్రసరించిన తమహస్తములచేత; కప్పకోన్-(తమకన్ను

లను) మూసికొనటకు, అలవిగామిన్-శక్యముకాకుండటచేత, అనగాఁ దమనేత్రములు చేరలకంటెను విశాలము లైనవని భావము) (అరిశయోక్త్యంకారము వ్యంగ్యము) (ఇచట సర్వశక్తిమూలవస్తుకృతాలంకారధ్వని) పీఠబుడొడి-వినుగుఁడొడి, అయ్యలి భీతిన్-ఆ తుమ్మెదలవలని భయముచే, ముకుళీకృతాక్షియగు-కన్నుల మూసికొనిన, సత్యాకాంతన్-సత్యభావము, ఈక్షించుడు - చూచుచు, ఇచ్చున్ - కోర్కెలందు, హృదయములందని భావము, మానుషత్వంబున్ - మనుష్యజాతిత్వమును, కాంక్షించిరి- కోరిరి.

అనగా నాతుమ్మెదలు నల్లగలువలను భ్రాంతిచేఁ దమకన్నులమ్రోల సంచరింపఁ గా వానికి భయపడి సత్యభావ కన్నులుమూసికొనెననియు, నట్లు రామును గన్నులు మూసికొనఁదలచియు నవి తమదేరలకంటెను విశాలమలగుటచే జేరలతో మూసికొనఁ జాలకయు, ననిమిష లగుటచేఁ దమతెప్పలను మోడ్చి కన్నులను మూసికొనఁజాలకయు, దేవతాశ్రీలు విసిగి తమకును మానుషత్వముండిన లెస్సయని వారినిఁగోరనియుభావము

ఉ. అంబరచారి పంకజదళాక్షులు చంపకపుష్ప రేణు జా
లంబులయందు సర్వభుభలక్షణ రేఖల బొల్పునట్టి పీ
తాంబురు పాదపంకజము లంటినతావులు ద్రొక్క నోడి పా
ర్శ్వంబుల సంచరింతురు పరస్పర కేళివచఃప్రసంగతి 15

(వ్యా) అంబరదారిపంకజదళాక్షులు - దేవతాశ్రీలు (అంబరచారి - దేవత), రేణు-పొడి, సర్వభుభలక్షణరేఖలన్-పద్మము చక్రము మొదలగు శుభసూచకంబులగురేఖలచేత, ఓడి-భయపడి, పరస్పర-ఓంఘోరుల, కేళివచఃప్రసంగతిన్-విసోద క్తిరాసం భాషణములయొక్క కూడికతో (అనగా వేడుకమాట లాడుచు నని భావము)

పుష్పావచయము

(వృషగతిరగడ)

కొమ్మ వేగిర మేటికే కొనగోర గోరఁటవిడులు గిల్లుము
తమ్మిపుష్పపులమీఁద జలములదార దారకయుండఁ జల్లుము
మృగవిలోచన మేను చులు కన మేలమే లత నిలులు వ్రేయఁగ
వగన నేటికిఁ జూడుమీ గౌరవంకవంకఁ బ్రియుండు డాయఁగ
నలుగ నేటికి ముడుపుమీ చెలు వార వారగాయాస మొల్లలు

పొలంపై పైచవు మాకు నీకయ పోలుఁ బో లులివడినకల్లులు
 పన్నిదం బిడిఁ బ్రేంకనముననఁ బాడ పాడి దొంగి తెచ్చితిఁ
 బొన్న మొగ్గలఁ గంటసరి పూఁబోడి పోడిమి గాఁగ గ్రుచ్చితి
 వడుగనేటికి దీనివిరులు దురాళ రా శఫరివిలోచన
 జడఁ బరాగము నిండె దుడుపు రసాల సాల మరంద సేచనఁ
 జామరొ సురపొన్నలకు నీ చాయఁ జాయలఁ బల్క నేటికి
 భామ కోయకు వేగపడి పూఁబాళఁ బాళము గాదు నేటికి
 మగువ పలుమలు దిగిచి చూచుట మానుమా నులివడియె దండలు
 మగిడి చనుఁ డిఁకనేల యీ యెలమావి మా విహరించుదండలు
 పలుకకుము తుచ్చములు పలుమలు బాల బాలకి యన్నఁ దిట్టితి
 వలసగమనముఁ జూపి చెలి నీ వంచ వంచన సేసి పట్టితి
 తావిమగులుగొనంగఁ దొడఁగె ఘృతాచి తాచితె యియళోకము
 రావె తేనియ కంచుఁ బలికెదు రంభ రంభలలో ననేకము
 ననలు వేడిన మొఱగి తప్పుడు నాలి నా లికుచంబు ముట్టకు
 మెనయుప్ర ణపదంబుగాఁ దలఁ తీవ తీవ తలంగ మెట్టకు
 మంజుభోష సువర్ణలత లనుమానమా సందనవనంబున
 నంజ దిది యెలదేటి కన నే మఱచె మఱచెదమే మనంబున
 నమృతమధురము లై నఫలరస మాని మానిని త్రులై కుకములు
 గుమురు లగులేమావిచిగురులు గోయఁగో యని కూసెఁ బిరముల
 గుమగుమని వాసనలగేదఁగొమ్మ కొమ్మకు సందె వోటికి
 రమణి గొజ్జఁగిపాదలు గడు దూరమ్ము రమ్ము చలమ్ము లేటికి. 10

ఈ రగడయందు దేవతాస్త్రీలు కనుమాపచయ మొనర్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కొమ్మ. గిల్లుము—కొమ్మ-ఓవనితా, వేగిరమేటికే-ఎం త్వరపడియె
 దవు, కొనగోరన్ - నఖాఁకురముదేత; గోరంటవిరులు - గోరంటపువ్వులు, గిల్లుము -
 కోయుము, తమ్మిపువ్వుల జల్లుము - తమ్మిపువ్వులమీదన్ - తామరపువ్వుముల

మీద) జలములువార—నీటివార; లాభకయుండన్ - భేరకుండునట్లుగా, చల్లుము—
నీటిని చల్లుము.

దుప్పగవిలోదన.....ప్రేయగన్-మృగవిలోదన-తింకకన్నులుగల యోరినా,
మేనుడులుకనన్-దేహమునకు నొప్పి కలుగునట్లుగా, లరన్-టిగరు, ఇట్లు-ఈప్రకా
రము; ప్రేయగన్-కొట్టుట, మేలమే-పరిహాసమే;

దగవనేటికి... ..దాయగన్—నగవనేటికి - విచారపడనల, గొరవంక
నంకన్ - గోరంకిట్టప్రక్కను.

అలుగనేటికి... మొల్లులు—ముడుపుమీ-దరింపుమీ;

పోలుతి... ..కట్టలు—మాకు సైపపు-మాకు రుదంపపు, బలివడికికట్టలు -
నీచమగు కల్లమాటలు; నీకయ-నీకే; పోలుటో-రగునుటొమ్ము,

భన్నిదంబిద.. తెచ్చితిన్—పన్నిదం బిదన్ - పందెముపెట్టగా, పాడి
టొటంగి-న్యాయమును విడిచి, పాడి - పాటలుపాడి, ప్రేంకణముననన్ - ప్రయాణము
గుమమును, తెచ్చితిన్-తెచ్చితిని;

పొన్న మొగ్గం గ్రుచ్చితివి—పూటోడి-ఓ చెలియా, పొన్న మొగ్గం -
పొన్న మొగ్గంచేత; పోడిమిగాగన్-అందముగా, కంటసరిన్-మదనుధరించెడు హర
ముగా; (కంటసరి యని కొన్ని పుస్తకములలోఁ జారము కానబడెను), గ్రుచ్చితివి-
కూర్చితివి.

అడుగనేటికి. . . .లోదన—రా-రమ్ము, శవరివిలోదన-మీననేత్ర;

జడబరాగము... ..సేదనన్—జరన్-వేణియందు, పరాగము - పుప్పొడి,
రసారసారమరందసేదనన్ - తియ్యని మామిడిచెట్టు పూఁదేనియవే దడుపుటచే;
తుడుపు-తుడుపుము;

చామరో . . . నేటికిన్—చామరో-ఓయిటి; 'రో' యను ప్రత్యయము
స్త్రీవారకశబ్దములకు సంబోధనార్థమందవచ్చును, సురపొన్నలకున్-సురపొన్న పూరి
తై; ఈచాయన్-ఈవిధముగా, చాయ- బొన్ననేటికిన్-కారలతోఁ బెండ్లనెం

భాష... నేటికిన్—భాష - ఓలేపూ, పూబాళన్ - పూగుత్తిని, వేగపడి
కోయకు-తొందరపడి కోయకుము, నేటికిన్ - ఈదినమునకు, పాళముగాదు - సమ
యము గాదు.

మగువ పలుమలు దండలు—దండలు-హారములు, నలివడియెన్-చిక్కు
పడియెను; తిగిచిహుటన్-వెలుపటికి; దీసిచుటను, మానుమా యని యన్వయము,

మగిడిదను(శి... ..దంగలు—మావిహరించు దండలు - మేము విహరింపు స్థానములు;

పలుకకుము . తిట్టితివి—బాల-టవడుదా, బాలకియన్నన్ - బాలకియని నేనుజెప్పఁగా; పలుమలుతిట్టితివి-పలుమాలు దూషించితివి; తుచ్ఛములు పలుకకుము, నీదపుమాటలు చెప్పకుము;

ఇదట 'బాలకి' యను రూప మెట్లు సాధువో యెఱుంగరాకున్నది; 'బాలిక' యనుట సాధురూపము, ఛేకానుప్రాసనియమముచే గవి బాలకి యనియే 'వ్రాసినట్లు తోచెడి;

అలస . . . పట్టితివి—చెలి—టసలి; నీవు—; అలసగమనముఁ జూపి నిన్ననినదకను బ్రకటించి, వంచనచేసి-మోసపుచ్చి, అంచన్-హంసను, పట్టితివి-

రావి . . . యశోకము—ఘృతాచి-ఘృతాచి యను పేరుగల యో యప్పురసా; ఈయశోకము-రావి-వాసన, బుగుళుకొనంగఁ దొడఁగెన్ -దట్టమై ప్రకటింపఁదొడఁగెను (కావున), తాచితె-(ఈ యశోకమును) తన్నితివా, "అశోక శృరణా హత్యా" అను శాస్త్రరీతి నిందు దోహదక్రియ సూచితము.

రావె . . . ననేకము—రంభా—, రంభలలోన్ - అరఁటిచెట్టలో; అనేకము-బహుళము (తేనియ బహుళమునుట), (కావున), తేనియకున్ - రావె - అంచున్-పలికెడు-అని యన్వయము,

ననలు . . . ముట్టకు—ననలువేడినన్-నేను బుష్పములు కోరఁగా, అపుడు-; నాలిన్-కపటముతో, మొఱగితి-కనబడఁకపోతివి, (కావున), నాలికుచంబున్-నామొక్క గజనిమ్మపండును, ముట్టకుము-తాఁకవలదు,

ఎనయు . . . మెట్టకు—ఎనయు-పొందిన, ప్రాణపదంబుగాన్ - ప్రాణప్రియ మగు వస్తువుగా, ఈచ-నీచే, తలఁతు-భావింతువు, (కావున), తీవన్-తీగను, తలం గన్-తొలఁగునట్లుగా మెట్టకుము-తొక్కకుము,

మంజు . . . వనంబునన్—మంజుమోష - మంజుమోష యను నప్పురసా; నందనవనంబునన్-ఈయుర్యానవనంబునందు; సుగర్వలతలు-బంగారుతీగలు, అనుమా నమా-సందేహమా, (అనఁగా బంగారుతీగ లుండుటకు సందేహమేమి యనుట),

అంజ దిది . . . మనంబునన్—ఇదియెలదేటికిన్-అంజదు-అని యన్వయము, అంజదు, భయపడదు, అచన్-ఏమి-అలచెన్, అనఁగానేమని యలచినది, మనంబున నుఱచెదమే-తలపకుందుమే యనియర్థము,

అమృత... .. పికములు—మానిని—ఓఫొలఁటి; భుకములు—నిల కలు; అమృత
కుంధురములైన—అమృతమువలెఁ దియ్యని; ఫలరసము—, ఇని = త్రాగి, త్రుక్కన్ =
గర్జించెను.

గుమురులగు... .. పికములు—గురులగు = గుంపులగు; పికములు శోయని
కూసెన్—(తమ యాహారవస్తువులగు దిగుబుర్రోయెనే యని దుఃఖముతో ననుట).

గురుగుమని... .. దోఁటికిన్—గురుగుమని వాసనలన్ = గురుగుమనిపరిమళం
దురున్న; గోదఁగిఁకామృతము— మొగిలిచెట్టుయొక్క కాళి, కొమ్మకున్—ఆశ్రయి, దోఁటికిన్
అందెన్—దోఁటితోఁ గోయుటకుఁ తీర్చెనని భావము

రమణి ...లేటికిన్—రమణి—ఓతరుణి; చలమ్ములు—పంఠములు,

(వి) ఈ రగదయందుఁ బలువురు నెలత లొక్కచోఁ గూడి సంభ్రమోత్సాహ
ములతో విసోదలింప నారామవిహారంబును గునుమాపదయంబును సలుపునపు డొందారు
లతో సంభాషణము సేయురీతి వర్ణింపఁబడినది . ఇత్రైఅంగున వాక్యములలో విశేషము
పరస్పరసంబంధము లేక మాటబాధుకొనుట మహిళాజన సహజగుణంబు.

ఇది వృషభగతిరగద యనంబడును ప్రతిపాదమునకును 28 లఘువులును, 16వ
లఘుస్థానమునందు యతి, రెండేసిపాదములకుఁ బ్రాసము నుంచవలయు ఇదియే
లక్షణమైనను బ్రతిపాదమునందును రెండేసి యక్కరములకు ఛేకమును, రెండేసిపాద
ముల కాద్యంత్యప్రాసంబులును గూర్చుట కవసరమయ్యెను

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

మ. అనుచుం గాంతలు వల్లికారచితదోలాందోళనప్రక్రియం
గనకాంభోరుహకర్ణి కాహృతిఁ బరాగక్షేపలీలాగతిఁ
వనకేళీపరతంత్రవృత్తిఁ దిరుగ వ్నార్తరందబింబంబు ని
త్ప నభోమధ్యమునం గరోరకిరద్రాణిదురాలోక మై

17

(వ్యా) వల్లికా ప్రక్రియన్—వల్లికా - తీఁగలచేత, రచిత - చేయఁబడిన,
దోలా—శయ్యలలయందు, అంభోళనప్రక్రియన్—అంగుష్ఠాపారములచేతను, కనకా
అహృతిన్—కనకాంభోరుహ—బంగారుకమలములయొక్క, కర్ణికా—దుద్దులను, అహృ
తిన్—తోయుటచేతను, పరాక్షేపలీలాగతిఁ - పుష్పొత్తను జల్లుకొనువిలాసములచేతను,
వనకేళీ . . .వృత్తిఁ—వనకేళీ—ఉద్యానవనక్రిడయందు, పరతంత్ర - ఆసక్తమయిన,
వృత్తిన్—నడవడితో, తిరుగన్—(వనంబున) సంచరించుచుండఁగా; మార్తరందబింబంబు—

గూర్చిబింబము; ఇది 'మార్తండ' శబ్దము, శకంధ్యాదిగణములోఁ జేరినది. మార్తండ' అనుభాషమును గలదు, కథోర, ... లోకమై-కథోర-రూరమగు. కిరణశ్రేణి - కిరణములవరుసలచేత, దురాలోకమై-చూడుటకుఁ గష్టమై; నభోమధ్యమునన్-ఆకాశము నధఃపు-నిల్పెన్-కనఁబడె ననుట.

ఈపద్యము మూడవపాదమునందుఁ 'ఐరతంత్రవృత్తి నగుగన్' అనుపాఠ మున్న పుస్తకములయందును గానఁబడుచున్నది కాని యది యిచట సరియైన యర్థము నియ్యదు గావునఁ 'ఐరతంత్రవృత్తిఁ దిరుగన్' అని యుండిన థెస్సయని తలంచి యట్లు సవరించితి.

'కర్ణికాహృతి' యనుటకు మాఱుగా నొక ప్రాచీనపుస్తకమునందుఁ 'గంధుకాహతి' అనుపాఠ మున్నది, దానికందెఁ గర్ణికాహృతి అనుపాఠమే సరసము.

చ. వదలిన నీవిబంధముల వాదినమోముల జాఱుకొప్పులం

జెడరినపత్త్రీభంగములఁ జిక్కులుగొన్న మణీసరంబులం

బొదలిన యూర్పుఁదెమ్మరలఁ బుష్పాదీఁ గెం పగువాలుఁగన్నులం

ద్రుదిదశమృగాయతాఘులు రతిశ్రమకన్నలఁ తోలి రందలుకా. 18

(వ్యా) వదలిన-శాఙ్గిన, నీవిబంధములన్-మోకముళ్లతోను, జెడరిన-పీడిన; బొదలిన-ఆతిశయించిన

మధ్యాహ్నము

క. బెడిద మగునెండసోకునఁ

దొడిమలు వసివాడి నవలు దొరఁగె లతల నె

లైడ వనచేవతమేనం

బొడిమినలేఁగమ్మచెమటబొట్టు లనంగకా. 19

ఈపద్యముమొదలు 20వ పద్యమువఱకు మధ్యాహ్న కాలవర్ణనఘు చేయఁబడినది.

(వ్యా) బెడిదమగు - భయంకరమగు, దొడిమలు - కాండలు; వసివాడి - దిక్కిలి వాడి; ఎల్లెడన్-అంతటను, లతలన్ - తీగలనుండి; నవలు - ఖగ్గములు; దొరఁగెన్-వ్రాలెను, లేఁగమ్మ-లేత యగు వాసఁగల.

ఆలంకారము—ఉత్పేక్ష

కా.చూఁగెం జల్లనిగాడ్పులేమి ఛణినందోహంబు పేరాఁకటకా

లోఁగెం దప్తనరోజిధురసముల్ గ్రోల న్నదాశిచటల్

గ్రాగె నీరుగఁ గాంచనాచలతటిగండోపలవ్రాతముల్
దాగె న్నల్వలపంకసీమ బకజాలశ్రస్తపారీనముల్

20

(వ్యా) చల్లనిగాడ్పులేమిన్-చల్లనిగాలి వీవకుండుటచే, పడిసందోహంబు - పాములగుంపులు, పేరాకటన్ - మిక్కిలియాకలితో, దూగెన్ - ఒఱగెయ్యందెను, మదాశ్చటల్-మడిచినరుమ్మెదలగుంపులు, రస్త - రసముల్-రస్త - ఉడికిన, సరోజ-రామరలయందలి, శీధురసముల్-లియ్యని కట్లరసములు (ఇక్కడ తేనియం ననుట), క్రోలన్-క్రాగుటకు, తోగెన్ - చొచ్చినవి, కాంచన వ్రాతముల్ - కాంచనాచలతటి - మేరుపర్వత ప్రదేశమునందలి, గండోపలవ్రాతముల్ - గుండుతాళ్ల సమూహములు, నీరుగన్-జలమగునట్లుగా, ద్రాగెన్ - ఉడికినవి, ('నీలుగన్' అని కొన్ని పుస్తకములలో దారము గలదు. అప్పుడు 'భస్మముగ' నని యర్థము గావున నది సరసముగాదు), బక పారీనముల్ - బకజాల-కొంగలగుంపులవంస, శ్రస్త-భయపడిన, పారీనముల్-దేవలు, పల్వలపంకసీమ-పడియంలోని బురదప్రదేశము లందు, దాగెన్-దాగినవి

అలంకారము-స్వభావోక్తి.

చ కనుగవ మాన్పడంగ నెఱక ల్విరియంబడ బోర మోప నెం
డిన వడనంబులం దెఱచి నిక్కినయఱ్ఱులు దల్లడించుటల్
గనఁబడ నూరుపు ల్లిళముగా నిగుడ న్వడఁ గుండి యీరెలుం
గునఁ దమవానిఁ బిల్పుచు శకుంతము లయ్యెడ నిల్చె మ్రాకులక.

(వ్యా) శకుంతములు-పక్షులు, అయ్యెడ-అమృతమధ్యాహ్నమునందు; కనుఁ గవ-కన్నులు, మాన్పడంగ-తీర్చపాటపొరయఁగా, ఎఱకల్-ఐక్కలు, విరియం బడ-విచ్ఛిన్నం, (అనఁగా బిటుత్వమురప్పి శిథిలముకాఁగననుట), బోర-తొమ్ము, మోనన్-దెట్టుమీదనాపఁగా, అట్టులు-మెడలు; రల్లడించుటల్-రపించుటలు, వడన్-బడలికలతో, కుండి-కృశించి, రమవానిన్-స్వభావిపక్షులను, ఈరెలుంగునన్-సన్నని భద్రనులతో, పిల్పుచున్, మ్రాకులన్, నిల్చెన్ అని అన్వయము.

అలంకారము-స్వభావోక్తి

చ. ఒకయెడఁ జక్రవాకము పయోరుహమిమ్రుని వేడియెండచేఁ
దెకతెకఁ గ్రాగు తమ్మివిరిచేనియ టెక్కలఁ జల్ల నార్చి కాం
తకుఁ దనివార నిచ్చెఁ బరితాపము వాయ మృదాశవల్లరి
శకలము మాటికిం గమించి చంచుపుటంబున నంది యిచ్చుచుకా. 22

(హ్య) ఒక యెడన్-ఒక చోట, తెకతెకగ్రాంగు-సలసలమని యుడుగుచున్న;
మృణాలవల్లరీ-తామరచూడుయొక్క, శకలము-తునుకను, మాటికిన్ - పలుమాలు,
కమిలి-కొటికి, చంచుపుటంబునన్-దొప్పలవంటి ముక్కులతో

అలంకారము—స్వభావోత్తి

నాయకుఁ డనుకూలుఁడు, నాయక స్వాధీనపతిక మనుష్యేతరంబులగు బంటు
పులయెడ రసభావాదులు వర్ణించుట రసాభాస మనంబును. అయినను నద్దానిని గప్పులు
వర్ణించుటయుం గలదు.

"ఏకత్రైవామరాగచ్చ త్తిరక్త మైద్ధ్య గతోపివా,
యోషితో బహు సత్తిశ్చ ద్రసాభాస త్రిభాషితః "

—ఆని ప్రరావడుద్రీయము.

తే ఆతగ్గానిఁ బడలిన యత్రముపును
నిజకరాగ్రజలంబుల నెఱయఁ జల్లి
శ్రవణయుగతాలవృంతనంజాతశీత
వాతములఁ దేచ్చె గీర్వాణవారణంబు.

28

(హ్య) గీర్వాణవారణంబు-బరావతము, ఆతపగ్గానిన్-ఎండవలని శ్రమము
దేత, అత్రముపును-తన భార్యయగు నత్రమువను నేరుగును, నిజకరాగ్రజలంబులన్-
తన తొండముకొనయందలి జలములతో, నెఱయన్-పూర్ణముగా, శ్రవణయుగ
వాతములన్—శ్రవణయుగ - తనవీనదోయి యనెడు, తాళవృంత-విసరకట్టలనుండి,
సంజాత-పుట్టిన, శీత-బల్లని, వాతములన్ - వాయువులచేత, తేచ్చెన్ - శ్రమమును
పొంగొద్దను.

అలంకారమును నాయకనాయకులును బై పద్యమునందువలెనే.

జలక్రీడ

క. అపుడు జగత్పతి సహ్యా
సహలాక్షియుఁ దాను వెడలె జలకేలికి న
య్యువవన తరుకుసుమలతా
తప్రత్రములు పూని వేల్పుదరుణులు గొల్వెన్.

29

ఈ పద్యము మొదలు 40వ పద్యమువఱకు సత్యభామా శ్రీకృష్ణులు సురతరుణి
మఱులతో జలక్రీడ సలపుట వర్ణింపఁబడియె

(హ్య) ఆతప్రత్రములు-గొడుగులు.

చ. చనుగవప్రేకము వ్జఘనచక్రభరంబును మోవ లేక యె
య్యసనుఁ బదపంకజంబు లలసాలవైఖరి మోపుచుఁ జనా
ర్థనుభుజ మూత గాఁగ వనితామణి యేగెఁ బరస్పరాంగ మే
శనమున రోమహర్ష ముకుశ ప్రజ మొండొరుమేన నిండఁగన్ 25

(వ్యా) ప్రేకముఁభారమును ప్రేగుధాతువునకుఁ గృదంతరూపము, జఘన చక్రభరంబును-చక్రములనలె గుండ్రముగా నుండు పిఱుదులభారమును, మోవలేక-ఁ గలింపఁజాలక, అలసాలనవైఖరిన్-నుందమందమగు రీతుతో, మోపుచున్-ఆడుగు పెట్టుచు, యీత-ఆవంబము, పరస్పరాంగ మేశనమునన్-ఒండొరులమేను తొరయుట చేత; ఒండొరుమేనన్-ఇతరేతర శరీరములందు, రోమహర్ష ముకుశప్రజము-మొగ్గలవలె తెలువారు గర్భాటుజొంపములు, నిండఁగన్, ఏగెన్, అని యన్వయము

(వి) 'ఏగు' అనుపదిమునం దరసున్న లేదు. కొందఱు దీని నరసున్న యుంచి వ్రాయుచున్నారు, అది పొరఁజాటు.

చ. ఇనకరతాపవేదన నహింపఁగ లేక నిజోదకంబులక
మునిఁగి వినీలకుంతలసమూహము నారఁగ విచ్చె నాఁగ వీ
చినికరచాలనం దరులఁ జేరినజ్ఞాంపపు నాచుఁడిఁగలం
దనరు నభోనదిం గనియె దానవలోకవిరోధి యత్తజ్జ 26

(వ్యా) అరఁగన్-తడియారునట్లు, విచ్చె నాఁగన్ - విప్పెనోయనునట్లు, వీచి నికరచాలనన్ అలలగుంపులక దలికలచేతను, జ్ఞాంపపు-గుఱుదులగు, నాచుఁడిఁగలన్-పాచిఁడిఁగలచేతను, తనరు-ఒప్పుచున్న, నభోనదిన్-ఆకాశగంగను

అలంకారము—ఉత్పేక్ష

తే. కాంచి చేరంగఁ జని మధుకైటభారి
రత్న సోపానకలితమార్గముల దిగి
కులసతియుఁ దాను వేలుపుఁగొలను దఱిసి
సొండొరుల కేలుఁదమ్ముల నూత గొనుచు 27

(వ్యా) సోపాన-మెట్లు, వేలుపుఁగొలను-అకాశగంగను, ఇవలఁ గవి నదిని గొలనుగాఁ జెప్పియున్నాడు, ఇది కవిసమయము, తఱిసెన్-చేరఁజనియెను

చ. తొడవులు పుచ్చి నిర్జరవధూటులు వేలుపుమానిచీనిపా
వడలు ధరించి దేహరుచివై భవము ల్నవమల్లికారుచిం
దొడర నితంబచక్రములతో నెటివాలుమెటుంగుంగప్పఁ బె
న్నడ తొరయంగఁ దద్గగనతై వలినిం దగఁ జొచ్చి రందలుకా. 28

(వ్యా) నిర్జరవధూటులు-దేహంగనలు, తొడవులుపుచ్చి-అభరణములు తీసి
వైచి, చీనిపావడలు-సన్ననిపావడలను, (అధోంశుకములనుట); నెటి.... పెన్నడలు-
నెఱి-పూర్వమైన, గొప్పవైన వనుట, వాలు-దీర్ఘములగు; మెటుంగు - తళతళ మని
ప్రకాశించుచున్న, కిప్పు-నల్లని, పెన్నడలు-గొప్పజడలు, ఒరయంగన్-రాదుకొనఁగా;
తద్గగనతై వలినిన్-ఆయాకాశగంగానదిని, చొచ్చిరని యన్వయము

మ. మరుదంభోరుహనేత్ర లంబరధునీ మధ్యంబున న్నిల్వ ని
మృత తత్వీనపయోధరాహతి జలస్తోమంబు నల్వంకలం
దెరల న్నాభిచయంబు లోఁగొనియె దానిం జాతఁగాంభీర్యశీ
లురు సంక్షోభము నొందువారి నెచట న్లోఁగొంచు వత్తింపరే. 29

(వ్యా) ధునీ-నది; నిమృత-త్రూరమగు, తత్వీనపయోధరాహతీన్-వారి బలి
సినస్తనములయొక్క కొట్టుటచేత, జలస్తోమంబు-నీటిమొత్తము, నల్వంకలన్-నాలుగు
పార్శ్వములందును, తెరలన్-తొలఁగఁగా, (కలఁగఁగా'ననియు నర్థము)। దానిన్ —
ఆజంమును, నాభిచయంబు - వారలపొక్కిళ్లు, లోఁగొనియెన్ , ఐక్యపరచుకొనెను
(దేరఁదీసె నని భావము), గాంభీర్యశీలురు-గంభీరస్వభావము కలవారు; గాంభీర్య
మనఁగా లోఁతనియు నర్థాంతరముగావున సురంగనలపొక్కిళ్లు చాలలోఁతుగా నుండె
ననియు భావము; బాలన్-మిక్కిలి, సంక్షోభమునొందువారిన్ - కలఁత చెందువారిని,
ఎరటక-ఏప్రదేశమునందైనను, లోఁగొంచుక-తమప్రాపునఁజేర్చుకొనుచునని యర్థము,
తోపఁగ బ్రవేశింపఁజేయుచునని యర్థాంతరము; వత్తింపరే-మెలఁగరా

అనఁగా నుదారస్వభావులగు నుత్తము లిడుమలఁబడువారిని జేరఁదీసి రక్షించు
రని భావము.

అలంకారము—అర్థాంతరన్యాసము.

(ఏ) 'దాలగాంభీర్యశీలురు సంక్షోభము నొందువారిన్' — ఈ యన్వయము
ప్రౌఢము.

'తం పాతయాం ప్రథమమాస పతాత పశ్యాత్' అని కాశీధానుడు రఘుపతి
మానందుఁ (9-87) ప్రయోగించియున్నాఁడు కవులు నిరంకుశబుగదా

చ. ఘనకుచకుంభము ల్బయలుగా విబుధాలయవారభామిని
జనక రిచీనమూహములు సల్లె యదూర్వకుంజరంబుపై
వనజవనీపరాగపరివాసిత మైన నభస్తరంగిణీ
ఘనతరభంగతోయకణికాచయము ల్కరపుష్కరంబుభిజ్ఞ.

80

(వ్యా) విబుధా, సమూహములు—విబుధాలయవారభామినిజన - దేవతా
సమూహములనెడు, కరిచీనమూహములు—ఆఁదేనుఁగులగుంపులు, ఘనకుచకుంభముల్ -
గొప్పస్తనములనెడు కుంభస్థలములు, బయలుగాన్—బయలుపడునట్లుగా, వనజ
వాసితమైన—వనజవనీ-రామరవనములందలి; పరాగ-పుష్పాశ్లచేత, పరివాసితమైన.
పరిమళముకలవిగాఁజేయఁబడిన, నభ చయముల్—నభస్తరంగిణీ - ఆకాశగంగ
యొక్క; ఘనతర-గొప్పలగు, భంగ-అలయందలి, తోయకణికా - జలబిందువుల
యొక్క, చయముల్—గుంపులను, కరపుష్కరంబులన్—చేతులనెడు తొండములచివరల
చేత, 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే' అని యమరుడు, పుష్కర మనఁగా 'గమలము'అను
నర్థము కావునఁ గమలములపంటిదేరు లనియు భావము; యదూర్వకకుంజరంబుపైన్ -
కృష్ణఁడనెడు మగయేనుఁగుపీఠ, చల్లెన్, అని యన్వయము.

అలంకారము—సావయవదూపకము.

క. పారదీయానలు కరముల

నీ రడిచిన రవము మురజనిస్సగముగఁ జే

స్నారరంగ బద్ధిను లాడెను

వారిజహస్తముల' మధుపవలయము లులియఁ.

81

(వ్యా) నీరడిచినరవము-జలమును గొట్టఁగాఁ బొరమినకల్లము; మురజనిస్సగ
ముగన్—మృదంగధ్వనలుగా, దెస్నారరంగన్ - బప్పుఁగా, వారిజహస్తములన్ - కమర
ము లనెడు హస్తములయందు; మధుపవలయములు - తుమ్మెద' లనెనుకంకణములు;
అలియన్—కల్పింపఁగా, పద్మినులు-తమ్మిఁగలు; ఆడెను-నర్తనముచేసెను.

ఇవటఁ బద్మినులనుశ్రీలింగసారస్యముచేతఁ బద్మినులు నాట్యముదేయు శ్రీత
వలె నొప్పెననిభావము.

అలంకారములు—సావయవదూపకము, ఉత్ప్రేక్షగమ్యము.

క. ప్రోడతనంబులు మీఱఁగఁ

జేడియ లడుగులును మొగముఁ జేరులు మెఱయ

వేడ్డుక నీడఁగ న పుడా

ప్రేడితజలజాత మయ్యె మిన్నే తెల్లన్

౧౭

(వ్యా) ప్రోడతనంబులు-చాతుర్యములు, చేడియలు-స్త్రీలు, మిన్నే తెల్లన్-ఆకాశగంగయందంతట, ఆప్రేడితజలజాత మయ్యెన్-రెట్టింపఁబడిన తమ్మిపూవులు గలది యాయెను

అనఁగా నవ్వనితలు సురతరంగిణియం దీత గొట్టుచుండఁగా నాదివదనములును హస్తములును బాదములును నీళ్లపైఁ దేలుచుండునపు డని పద్మములవలె నొప్పారుట చే నానదియందు మునపుండినతామర పువ్వులు రెట్టింపఁబయినట్లు లలరారెనని భావము.

ఆలంకారములు—ఇదట నర్థశక్తిమూలకమగు సుపమాంకారధ్వనియు సామాన్యాలంకారధ్వనియు నెఱుంగునది.

తే. తామరల వ్రేటు లాడుచోఁ దరులు తెత్తు

కరరుహంకిత బాహువల్లరులు వొలిచె

విరుదవర్ణావళిపరిస్ఫురిత మైన

పల్లవాస్త్రజయ స్తంభపటలి యనఁగ.

౧౮

(వ్యా) తామరలన్-తమ్మిపూవులచేత; వ్రేటులాడుచోన్ - ఒక్కరిపై నొక్కఁడు వేడుకగా వేసికొనుచు నాడుచుండఁగా, తరులు—, ఎత్తు—; కరరుహంకిత - పల్లరులు—కరరుహ-గోళ్లచేత, అంకిత-ఒప్పుచున్న (చిహ్నముగాఁ గల), బాహువల్లరులు-తీగలవంటిబాహువులు, విరుద వర్ణావళిపరిస్ఫురితమైన—విరుదవర్ణావళి-విరుదాక్షరముల వరుగుల చేత, పరిస్ఫురితమైన-ప్రకాశించుచున్న; పల్లవాస్త్ర . . పటలి యనఁగన్ — పల్లవాస్త్ర-మన్మథునియొక్క, జయస్తంభపటలియనఁగన్-విజయసూచకములగు స్తంభముల పంక్తియో యనునట్లు, పొలిచెన్-ప్రకాశించెను.

అనఁగాఁ బై తెల్లఁబడిన యానాదీమణులయొక్క బాహువులు మన్మథుని జయ స్తంభములవలె నొప్పెననియు వారిచేతులందలి గోళ్ల మన్మథునివిరుదాక్షరములతో యన నొప్పె ననియు భావము.

ఆలంకారము—ఉత్పేక్ష.

ఉ దానవవైరి దివ్యచనితానికురుంబముతోడ జహ్నుక
న్యానవపంకజాతనివహంబులఁ గందుక కేలి సల్పుచు
న్నేనఁ దదబ్జపత్రములు నిండఁగ నంటిన నొప్పు నెంతయుం
దాను నుపేంద్రుఁడౌట నయనంబులు పెక్కులుదాల్చెనో యనఁ, 34

(వ్యా) నికురుంటను - సమూహము, జహ్ను నివహంబులన్ - జహ్ను
కన్యా - గంగానదియొక్క, నవపంకజాతనివహంబులన్ - క్రొత్తకమలముల గుంపులచేత,
కందుక కేలి - బంతులాట, సల్పుచున్ - ఆడిచుండఁగా, మేనన్ - తనశరీరమునందు, తదబ్జ
పత్రములు - ఆ కమలములరేకులు, నిండఁగన్ - పూర్ణముగా, అంటినన్ - దానవవైరి -
కృష్ణుడు, తాను నుపేంద్రుఁడౌటన్ - తాను నుపేంద్రుఁడనుపేరు గలవాఁడగుటచేత,
అనఁగా నింద్రునితమ్ముఁ డగుటచేతనని భావము, నయనంబులు పెక్కులు దాల్చెనో
యన్ - అనేకలోచనములు ధరించెనో యననట్లు, ఒప్పున్ - ప్రకాశించెను

ఇంద్రుడు సహస్రాక్షుఁడు తానును నుపేంద్రుఁడుగావునఁ గృష్ణుడింద్రునివలెనే
పెక్కునయనములు ధరించెనో యనునట్లనేకరామరసదశముతో నొప్పెనని భావము

అలంకారము - ఉచ్ఛ్రేక్ష

తే. తన మనోవల్లభుని భుజాస్తంభ మూఁది
సలిలవిహరణ మొనరించె సత్యభామ
యలవై ఖరి పీచిడోలాంతరా వి
హారసంగతనవరాజహంసి యనఁగ, 35

(వ్యా) అలసవై ఖరిన్ - మందరీతితో, వీచి హంసి - వీచి - ఆలరినెడు, డోలాం
తర - ఉయ్యెలలమధ్యమునందు, విహారసంగత - విహారముతోఁ గూడుకొనిన, నవరాజ
హంసియనఁగన్ - రాయందొడమయనునట్లు, 'సలిలవిహరణమొనరించె' ననుదానితో
నన్వయము. 'దోలా', 'దోలా' శబ్దమునకు రూపాంతరము

అలంకారము - ఉచ్ఛ్రేక్ష

క. అవతంసితశైవల యై
వివలద్యేణి యయి కోకవిస్ఫుటకుచ యై
దివిషన్నది నాకపురీ
ధవళాక్షులలోన నన్యతమ యనఁ బొల్చెన్.

(వ్యా) దివిషన్నది-అకాశగంగానది, ఆవరంసితవైవలయై-పాచిటింగలను శిరోభూషణము కలదై, అనగాఁ బాచిటింగలు శిరోజములవలె నొప్పెనని భావము, వివరించుచో యి-వ్రేలుచున్నజడ గలదియై; అని స్త్రీపరమగునర్థము, జరగుచున్న ప్రవాహము గలదియైయని నదిపరమగునర్థము, ఇచ్చట శ్లేష; శోకవిస్ఫుటకుదయై-అక్క-వలనెడుప్రకటమగుకదములు కలదియై, నాకపురీదపకాకులతోనగా - దేవతాస్త్రిలలో, అన్యతవ యనన్-ఒక్కతె యనునట్లు, పొత్పె-ప్రకాశించెను

అలంకారము - రూపకోణాపితమగు మీలితము

చ. పెరిగినహారగత్న ములపెల్లున నొక్కెడఁ దామ్రపర్ణి యై
నెరసినసోగపెన్నెఱుల నిగ్గున నొక్కెడ భానుకన్యయై
గురుకుచలిప్త మైన నవకుంతుమ నొక్కెడ శోభ యై నభ
శృరనది యొప్పె దివ్యజలజాతములు ల్లలకేళి సల్పఁగన్. 87

(వ్యా) దివ్యజలజాతముల్-దేవాంగనలు, జలకేసలత్పరగన్-జలక్షీడచేయు చుండగా, ఒక్కెడన్-ఒకచోట, పెరిగిన-తెగిజాతిన, హారరత్నములపెల్లునన్ - ముత్యాలహారములయందలిమణులగుంపులవలన, అనగాననేకముత్యములవలనసనిభావము నభశృరనది-అకాశగంగానది, తామ్రపర్ణియై యొప్పెన్; అనగా నాకాశగంగానదీ జలములు ధవళములైనను నాముత్యములు గుంపులుగా రాలినచోట నాముత్యముల కాంచిచే నాస్థలంబున జలంబు లలివిమలములై తామ్రపర్ణివలె నొప్పెననిభావము. తామ్రపర్ణినదితో ముత్యములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము, అట్లు వర్ణించుట కవిసమయము. ఇచ్చట హారమనఁగా ముత్యాలహారమనియ, హారరత్నము అనఁగా ముత్యము లనియు నర్థము; ఒక్కెడన్-మఱియొకచోట నెరసిన-నిండిన; సోగపెన్నెఱులనిగ్గునగా-నిడుడలగు శిరోజముల కొండులచేత; భానుకన్యకయైయొప్పెన్-యమునానది యాయెను; అనగా నాదేవతాస్త్రిల శిరోజములకాంతిచే వియన్నదీతోయములు కొన్నిచోటుల నిండులైనకతంబున యముగా నదివలె నొప్పెననిభావము; ఒక్కెడన్-కొండొకచోట; గురుకుచలిప్తమైన-గొప్ప స్తనము లందుఁ బూయఁబడిన; నవకుంతుమన్-నూతనమగు కుంకుమపువ్వుయొక్క పూతచేత ననుట; శోభయైయొప్పెన్-శోభనదియాయెను; అనగా నావనితల స్తనములందుఁ బూసి కొనియుండిన కుంకుమపువ్వుయొక్క పూతలతోఁజేరిన జలంబు లరుణంబులై యొప్పెన కతంబున నచ్చోటు శోభనదివలెఁ బ్రకాశించెనని భావము; శోభ-ఇది గలదననమను ప్రదేశమునఁ బుట్టి పాటలిపుత్రమునకు సమీపమున గంగానదితోఁ గలియునదము; ఇందరి నీకులెట్లనిపై యుండును.

'కుంకుమ' ఇది నభుంసకలింగ మైనను ఇరిరాధులలోఁ జేర్చి మువర్ణలోపము సాధింపనగు.

అలంకారము—రద్ధుజాలంకారానుప్రాశీత మగు న్నల్లేఖము

చ. అలకలు నాసికామణియు నన్నవకౌనుఁ గుచద్రవ్యయంబుఁ గుం
డలములుఁ జంచలింప జతనంబున-హస్తము లూఁది జీర్క్కుబం
డల దిగజాతి రొండ్లారుకడం దరలాతులు దోనివింట మీ
జలు గొన నేయుపుష్పకరుసంపెఁగవారికతూపులో యనఁ 88

తరకాతులు-(దేవతా)త్రీలు; అలకలు-కురులు; అన్నవకౌను-గున్ననినరుమును;
కుండలములు-చెవికమ్మలును; జతనంబునన్-ఆగ్రగర్భతో, యర్చకబద్ధవము, జీర్క్కు-
బండభన్-జరుగుదుబండలమీద, దోనివింటన్ - దోనెవలెనుండువింటిచేత, పింజలు
గొనన్-పుంథానుపుంథముగా; ఏయు-ప్రయోగించు, పుష్పకరు - మన్మథునియొక్క
సంపెఁగవారికతూపులోయనన్-సంపెఁగవూవులనెదుఁకూర నారాచములోయన్నట్లు,
ఒండ్లారుకడన్-ఒకరివెంట నొకరుగా; దిగజాతిరి-పైనుండి క్రిందికి జాతిరి

'జీర్క్కుబండలు,' దీనికిమాటుగా 'చీకుబండ' అనియన్ని ముద్రిత గ్రంథములలోఁ
గానంబడుచున్నది సీతారామాద్యులు తమనిఘంటువునందు 'జీర్క్కుబండ' అనివ్రాసి
దాని కితరప్రయోగములు చూపియున్నారు. కావున నిదియే ధమంజసపాఠముగా గ్రహం
పఁదగుననితోఁచెడి.

మ. బలివిధ్వంసీయుఁ బెక్కుభంగుల మరుత్పద్మాకరాంతంబునఁ
సలిలక్రిడ యొనర్చి నిర్భరమదస్త్రంజేరమప్రక్రియఁ
న్వైలలె నసత్యయుఁ దాను మజ్జనవిధావిభ్రాంతకౌటిల్యకుం
తలసంక్రాంతనితంబ లై దివిజకాంతారత్నము ల్గొల్పఁగఁ 89

(వ్యా) బలివిధ్వంసీయున్-కృష్ణుఁడును, మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్-ఆకా
శగంగానది మధ్యనుండు, నిర్భర ప్రక్రియన్ - నిర్భర-ధీరమైన, మదస్త్రంజేరమ
ప్రక్రియన్-మదపుటేనుఁగువలె,(స్తంభేరమ-ఏనుఁగు, తృణములందుఁ గ్రిడించునవియని
వ్యుత్పత్త్యర్థము), మజ్జన నిరంజలై-మజ్జన విధా-స్నానకార్యముచేత, విభ్రాంత-
తిరుగుదుపడిన, కౌటిల్య-వంకరతనముగల, కుంతల-వెండ్రుకలతోఁడి, సంక్రాంత-కూడు
కొనిన, నిరంజలై-ఫిఱుఁడులు గలవారై, వెదలెన్-వెదలెను, 'వెదలెన్' అనుటకు
'వెలెలెన్' అని రూపాంతరము

కం. వెణులి బలరిపుడు చలమునఁ గల హమునకుఁ జొచ్చెప్పత్తుమునభాహుబలం
బలవిక్రమితేనుదండ్రుని, మలతపమునఁజేసి స్థురలమనములు దలకఁన్

— భారతము-ఉద్యోగపర్వము.

లే నెఱులఁ దడి యార్చి క్రొవ్విరు ట్టఱిమి మేనఁ
గలపము లలంది తోడవు లంగములఁ బూని
గల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి
రంగనలు మారునొఱవోడియలుఁగు లనఁగ.

40

(వ్యా) నెఱులన్-చెంద్రుకలను. కలపము-చందనాది సుగంధద్రవ్యములు.
పూని-ధరించి, కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి-కల్పవృక్షవర్ణవములగుపట్టుదేఁగూర్చి
బడిన సన్ననిబట్టలను గట్టికొని యని భావము. ఆ 31-41 వ్యాఖ్యానముం జూచునది,
మారు-మన్మథునియొక్క, ఒఱవోడి-కవచముతోఁగూడిన, అలుఁగు లనఁగన్-బాణముతో
యనునట్లు. మరునిపూదూఁపులవలె సుకుమారశరీరలని భావము

చ జలరుహత్త్రేనేత్రుఁడును సత్యయుఁ దాను ననర్హునివృథా
పలు ధరియించి నిర్జరనిశాకరబింబములు ల్పతీంపఁ ద
ద్భలపరిపంథిజాహుపరిపాలిత మైనపురంబు సొచ్చె ని
శ్చలతరనేత్ర పౌరజనసంతతి హర్షము లెక్కి చూడఁగన్

41

(వ్యా) నిర్జరనిశాకరబింబముల్-దేవతాస్త్రీలు. బలపరిపరి - బలుఁ దను
రాక్షసునకు శత్రుఁడగు నొంద్రునియొక్క, "బలరాతిః శచీపతిః" అని యమరుఁడుఁ
నిశ్చల సంతతి—నిశ్చలత-చలింపని(కదలిని)నేత్ర-కన్ములుగఁ. పౌరజన
సంతతి-పట్టణవాసులసమూహము, హర్షములు-మేదలు

సాయంకాలము

క దినరా జత్తటిఁ బంకజ
వనములఁ జరియించు కాంతివర్గము దానున్
వనధి జలకేళి సలుసఁగఁ
జనియె నన న్నావరుణిదిశాతటిఁ జొచ్చెన్

42

ఈపద్యము మొదలు 4వ పద్యమువఱకు సూర్యాస్తమయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) దినరాజు-సూర్యుడు, వారుణిదికాతదీన్-పశ్చిమదిక్రదేశమునందు; కృష్ణుం దమరరమణులతో సురగదియందు జలక్రిడగులుపఁగా సూర్యుడును దనకాంతు లనెడు కాంతలతోఁగూడి జలనిధిని సలిలక్రిడ సలుపఁ జనియెనో యనునట్లు పశ్చిమ దిక్రదేశంబుఁ జేరజనియె నని భావము.

అలంకారము—మేఘాద్రేష్ణ.

తే. వేల్పుఁజిగురాకుఁబోదుల వీఁగుఁజన్నుఁ
గవలపైఁ గుంకుమచ్చాయ గడలుకొలిపి
పసిఁడిగట్టున కొకవిత మిసిమి నించి
నెఱసెఁ గడసావి ముదుసలి తెఱవయెండ.

43

(వ్యా) వేల్పుఁజిగురాకుఁబోదుల - దేవతాస్త్రీలయొక్క, వీఁగుఁజన్నుఁగ వలపైన్-బరువులగు స్రవద్యంద్యములమీఁద, కడలుకొలిపి-వ్యాపింపఁజేసి, పసిఁడి గట్టునకున్-మేరుపర్వతమునకు, ఒక-అనిర్వాచ్యమైన, వింతపసిమిన్ - వింతయగు పచ్చనికాంతిని, నించి-పఱపి, 'పసిమి' యనుటకుబదులు'మిసిమి'యని కొన్ని గ్రంథము లలోఁ గానఁబడుచున్నది, అపుడు కాంతి యని యర్థము, కడసావి-సాయంకాలమందలి (కడ-అంతము, సావి-కాలము, కడసావి-అంతమగు సమయము, అనఁగా సాయంకాల మని యర్థము), ముదుసలి-వృద్ధమైన, తెఱవయెండ-తైత్త్యము లేనియెండ (అనఁగా సుదశమించిన యెండ, నెఱసెన్-వ్యాపింపెను; నిండెనని యర్థము

వే వేల్పుగట్టుగవుల వెలువడి వడదేఱఁ
జదలువాఁకనీట జలక మాడి
వై జయంతహర్మ్యవలభినిడంబులఁ
గ్రందుకొనియెఁ గిన్నరద్యయములు

44

(వ్యా) కిన్నరద్యయములు-కిన్నరమిథునములు, వేల్పుగట్టుగవులన్-మేరు పర్వతగుహలయందుండి, వెలువడి-బయలువెడలి, వడదేఱన్ - అలపుతీర్చుకొనుటకై, చదలువాఁక నీటన్ అకాశగంగానదీజలములందు (చదలు-అకాశము, వాఁక-నది), జలక మాడి-స్నానమాడి; వలభి-కొఱిగెలయందలి, నీడంబులన్-గూండ్లయందు, క్రందుకొని యెన్-గుంపులుగాఁ జేరెను.

క. భువసాంధ్యరాగవిస్తా

తనయ గరుత్మమితకడిదిలాఁకున ధర వ్రా

లినగగనభణిభగామణి

యన రవిమండలము కల్పమాంబుధిఁ గ్రుంతెన్.

45

(వ్యా) భువ సమితి — ఘన-దట్టమైన; సాంధ్యారాగ - సంజకెంతాయ
యనెడు; వినతారనయ-గరుత్మంతునియొక్క; గరుత్మమితి - కృత్తాలముయొక్క,
కడిదిలాఁకునన్-క్రూరమగు దెబ్బచేత, ధరన్-భూమియందు, వ్రాలిన-పడిన; గగన
భణివగామణి యనన్-గగన-అకాశ మనెడు; భణి - పొముయొక్క, భణా - పడగ
యందలి, మణి యనన్-రత్న మోయగునట్లు, రవిమండలము-సూర్యబింబము, కల్పమాం
బుధిఁ గ్రుంతెన్-అస్తమించెను

అలంకారము—రూపకీర్త్యాపితప్రశ్నాప్రశ్న

చీరక

మ మరుదీశద్విపదానశోభ శిఖాధూమార్త్రోచిఁ గినాశకా

సరదేహప్రభ రాక్షసాసితకాంచద్ధీధితి న్వారిధి

శ్వరకేతుద్వార్తి మాతలిశ్వవారిణచ్చాయన్ భనాధ్యక్షి

లరుచిన్ ధూర్జటికందకాంతిఁ దమము ల్పాపించి దిగ్భిత్తులన్. 46

ఈ పద్యమున సంధికారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మరు ... శోభన్ మరుదీశ—దేవేంద్రునియొక్క; ద్విప-ఏనుఁ
గగు నైరావతముయొక్క; దాన - గండస్థలమునుండి స్రవించుచునుదలముయొక్క,
శోభన్-కాంతితోను, శిఖా . రోచిన్-శిఖి-అగ్నిదేవునియొక్క; ధూమార్త్ర-పొగలగుంపుల
యొక్క (అనగా దట్టమగు పొగలయొక్క), రోచిన్—కాంతులతోడను; కినాశ...
ప్రభన్—కినాశ-యమునియొక్క; కాసర-(వాహనమైన) ఏనుఁజుయొక్క; దేహ
ప్రభన్-శరీరకాంతితోడను, రాక్షసా ద్ధీధితిన్—రాక్షస - రక్కసుఁడగు నిర్భతి
యొక్క; అసితకా-తీగవలెనుండు కత్తియొక్క; అంరత్-విస్మయించు, దీధితిన్ -
ప్రకాశముతోను ('అసితకా'-కత్తిని అట్లుగా వర్ణించుట కవసరమయము దీనికిఁ బ్రయో
గము - 'తత్రచయనరల నిషణ్ణః క్షితితోపదీప్తయాశనైశ్చనైరుత్సంగ నిహితాసితత
యాశ్చిదగహిన్యా నవనవినదల నోమలేన కరసంపుదేన సంవాహ్యధారవరణః - అని
కాదఁబరి.

(వి) ఇదట 'రాక్షసాసితకాంచద్ధీధితిన్' అనుపాద మున్న పుస్తకములలోఁ
గానఁబడుచున్నది అనగా రాక్షసుల సమూహముల తిలకములయొక్క ప్రకాశములతో

నని యర్థము దిగధిపతులను వరుసగాఁ జెప్పటచే సామాన్యరాక్షసులగు చెప్పియుం
డఁడు. రాక్షసులు దరించునటులు ప్రసిద్ధియు లేదు కావున నిపాత మంగీకరింపఁ
దగినది కాదని 'రాక్షసానితికాంధర్వీధిరణ' అని సకరించిరిని, వారికి ద్యులిన్—
పారిధీశ్వర - వరుణునియొక్క; కేతు - పడగ యగు మకరముయొక్క, ద్యులిన్ -
కాంతితోడను, మాలశిశ్య...ద్యాయన్ - మాలశిశ్య - వాయుదేవునియొక్క, హరిః
ద్యాయన్ - జింకయొక్క, కాంతితోడను, భవాన్యక్షనిలదలిన్—వచ్చాన్త - కువేరుని
యొక్క; నీల-జంద్రనీలమణులయొక్క, దులిన్-కాంతిలోకన్, చూర్ణకంఠకాంతి-
పరమశివుని కంఠముయొక్క కాంతితోడను, తమములు - వీరకటలు, దిగ్విజయన్ -
దిక్కులయొక్క గోడలయందు; అనఁగా దిక్రదేశంబులందు, ప్రాపించెన్ - వ్యా
పించెను.

ఈపద్యమునం దష్టదిక్పాలకులయొక్క నర్తనివస్తువులకామలే దీక్షచే కుపమాన
ములుగాఁ జెప్పఁబడియే ఆష్టదిక్పాలకులు క్రమము నిప్పక వర్ణింపఁబడియుండుటచే
నలంకారము రత్నావళి.

చంద్రోదయము

మ వనజశ్రీధనపశ్యలోహరుఁడు జీవంతీవజీవంబు ప
చ్చనివిల్కానికి మామ చల్వగని పశ్యత్పాలజాటాగ్రమో
హనరత్నంబు సుధాకరుం దపుడు ప్రాగద్విస్థలీపిధి నొ
య్యనఁ దోఁ తెంచె వియత్తటికషణలీలానీతశంభాకృతిఁ. 47

ఈపద్యమునందుఁ జంద్రోదయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) వనజ.. హరుఁడు—వనజశ్రీ—రామరక్షాకాంతి యనెను, దన-ద్రవ్య
మును, పశ్యతోహరుఁడు - అపహరించుదొంగ (హరుమఁడఁగానే దొంగిలించువాడని
యవయవాఢ్యము), జీవంతీవ-చకోరపక్షులకు, జీవంబు-ప్రాణాధారము, 'జీవంతీవ శ్చ
కోరక' అని యమరుఁడు, పచ్చనివిల్కానికిమామ-పన్నునుచల్లెయగు లక్ష్మీదేవికిఁ
దోఁబుట్టువు, చల్వగని-శైశ్వమునకుస్థానిము, పర్వత-రత్నంబు—పశ్యత్పాల-శివుని
యొక్క (చూచునట్టి ఫాలముఁ గలవాఁడు, అనఁగా పాలమునుఁ ద్రుల), జాటాగ్ర-
జడముడికొనయందలి, మోహనరత్నంబు-సుందరమైనది, (అగు) సుధాకరుండు-
చంద్రుఁడు, వియత్తటి కృతి—వియత్తటి-ఆకాశప్రదేశమునందు, కషణలీలా-
జలయుకార్యముచేత, అనీర - పీనికొనిరాఁబడిన, శంభాకృతిన్-శంఖమో యన్నట్లు,

ప్రాగ్దిస్థలీపీధిన్ - తూర్పుకొరవ ప్రదేశమును; దు; బయ్యననీ - మెట్టగా; తో; తెంఁదెన్ -
ఆనందము.

ఈపద్యమునందుఁ గాత్యగుణము ప్రసాదము.

క. ఆరాత్రి సత్యఁ గూడి ము

రారి ముదం తెనఁగ వై బయంతమున మనో

భూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రా

పాఠీత నుండుచోఁ బ్రభాతం బయ్యెన్.

48

(వ్యా) మనోభూరాజ్యమన్మథరాజ్యమంగలి; పాఠీత-పూర్తి

సూర్యోదయము

సి. మొగుడుఁదమ్ములఁ జిక్కు మగజేటి యలుఁగులు

నడలిపోఁ శేయువిశల్యకరణి

కాలవశంబునఁ గడచన్పు వాసర

శ్రీఁ గ్రమ్మలిండు సంబీవకరణి

లే యనువాలునఁ బాయలై న రథాంగ

తతుల హత్తిండు సంధానకరణి

తిమిరంబుచే సొంపు నమసిన దిశలకు

వన్నియ నొసఁగు సావర్ణకరణి

తే. మించుదీప్తండయగ్నిఁ బుట్టించునరణి

కలుషహారవయోరాశిఁ గడపుతరణి

తోఁచెఁ బ్రాచీమహిధరోర్తుంగనరణిఁ

ప్రాఁజదువుమానికంబులబరణి తరణి

49

ఈ పద్యమునందు సూర్యోదయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మొగుడుఁదమ్ముల . . విశల్యకరణి — మొగుడు - ముగ్గులిండు
యన్పు, తమ్ములన్ - తామరపువ్వులందు, చిక్కు - చిక్కుకొను (రాత్రులందనుట);
మగజేటి - తమ్మెదరొదమ నెడు; అలుఁగులు - గాణాగపు టుక్కుతునకలను;
(ఇక్కడ సంకటముల సని ణావము); నడలిపోఁ (లేము-పో)గొట్టు; విశల్యకరణి-విశల్య

కరణి యనుపేరుగల యోషధివిశేషము; ఈ యోషధి ముగ్ధుల శరీరములందు నిక్కుటొన్న శల్యములకు దీనివైరుటచే నీపేరు గలిగె

కాలవశంబున,....., సంజీవకరణి — కాలవశంబున — కాలపరిపాకముచేత! కదదన్న-పోయిన-(నశించిన); వాసరశ్రీ-దినంక్షిని, క్రమ్మటించు - పుకర్ణివిరుదానినిగాఁ జేయు; సంజీవకరణి-సంజీవకరణి యనుపేరుగల యోషధివిశేషము, చచ్చిన వారిని బ్రతికించుటచే దీని కీ పేరు కలిగె సమరంబున లక్ష్మణుడు మూర్ఛనొంది నపుడు హనుమంతుడు సంజీవకరణిని దెచ్చి దానిచే లక్ష్మణుని బ్రతికింపని రామా యణము నడుపుచున్నది

రేయను,.....సంధానకరణి—రే యను వాచున-రైయనెడు కల్పిత, పాయలైన-తునుకలైన (అనగా జంటలువిచ్చిన); రథంగతయన్-రక్తవాతపటులగుంపులను, హత్తిండు-ఒకటిగాజేర్చు, సంధానకరణి-సంధానకరణి యనునోషధివిశేషము, ఖ-రములైనవాని నొకటిగాఁ జేర్చుటచే దీని కీ పేరు గలిగె

తిమిరంబుచే . సౌవర్ణకరణి—తిమిరంబుచే-ఒకటిచేత, సౌంపు సమనస-వన్నియచెడిన, దిశంకన్-దిక్కులను, వన్నియ సాన-గు-మునుచివలెనే వర్ణములను గలుగఁజేయు, సౌవర్ణకరణి యనునోషధివిశేషము, పొలిసినవర్ణమును మరల వన్నె నెట్టుటచే దీనికి పేరుగలిగె

మించు,.....సరణి—మించు-ప్రకాశించు, 'శీతై-చ-శీర్షమై'యె-రయను, అగ్నిన్-నిప్పును, పుట్టించు-కలుగఁజేయు, అరణి-మథించుకొమ్మ; యగముయందగ్నిఁ బుట్టించుటకై యుపయోగించుదాడువుల కరణి యని పేరు,

కలుష,.....తరణి—కలుష-పాపములనెను, హరపయోదాశిన్-లికరమగు సముద్రమును, కదపు-దాటించు, తరణి-టడ

ప్రాజదువు బరణి—ప్రాజదువు-వేదములనెను మానికంబుల-రత్నములకు, బరణి-సంపుటము, అనగా వేదస్వరూపుఁ డ౪౪, 'త్రయోమయాయ త్రిగుణాత్మదారిణి' అని యాదిత్యమంత్రిము,

(అగు), తరణి-సూర్యుడు, 'ద్యుమణి స్తరణి' అని యుచుండు, ప్రాణి . . . సరణిన్—ప్రాచీనహీనర-హృత్కొండయొక్క, ఉత్తుంగ-పొడవైన, సరణిన్ - మార్గమునందు, తోరెన్-కానఁబడెను (అనగా నడచుచునేనుట).

అలంకారములు - ఉల్లేఖము, అంత్యని నిమముగల చేకాపప్రాసము

సాధితాంశున సాధించుట

క. వారి యప్పుడు పారిజాతా

వారణోద్యోగమున నందనారామము ని
ర్భరగతిఁ జొచ్చె విహగవర
పరివృథుపయి నెక్కి సత్యభామయుఁ దానుకా.

50

(వ్యా) విహగవరపరివృథుపయిన్-విహగవర-భక్తిశ్రేష్ఠముల, పరివృథుప
యిన్-రాజైనగరుత్మంతునిమీద.

చ. సకలస్మైకపంద్యుఁ డగుచక్రధరుం డిదె నేడు దన్ను గు
ర్వికిఁ గొనిపోవ వచ్చె నని వెక్కిరి మైనమనఃప్రభూతకౌ
తుకమునఁబోలె సంభ్రముతో నటియించె నభిష్టవస్తుదా
యకతరుచక్రవర్తి యపు డాతతవాతవిధూతశాఖ మై

51

(వ్యా) వెక్కిరిమైన-దుస్సహమైన, మనఃప్రభాతకౌతుకమునఁ బోలెన్ -
మనస్సునందలి యధికమగు తమిచేతనో యనునట్లు, ఆతత శాఖమై-ఆతత-విస్తారమైన;
వాత-గాలుంచేత, విధూత-చలింపఁజేయఁబడిన, శాఖమై-కొమ్మలు కలదై, నడియించె
నను పదముతో నన్వయము

అలంకారము—పేటూత్ప్రేక్ష.

క శారి యిదె పారిజాతముఁ

గోరికఁ గొని చనుచు మనలఁ గొనిపోఁ దని తోఁ
గూరిన నెవ్వగఁ దక్కిన
భూరుహములు మధురసాస్రపూరము నించెకా.

52

(వ్యా) తోన్-మనస్సుతో, కూరిన-నిండిన; నెవ్వగన్-దుఃఖముతో, మధుర
సాస్రపూరమున్-తేనియ లనెడు కన్నీటి వెల్లువలను.

అలంకారములు — పేటూత్ప్రేక్ష మధురసాస్రపూరము - అనుచోట
రూపకము

మ సురతోకాభిమతప్రదానసమతాసూయస్సలెం గంసఘ
స్మైరుఁ డత్తుద్ధతిఁ బారిజాతధరణీజాతంబు గోవర్ధనో

ద్వరదాప్రస్తుత మైనహస్తమున నుత్పాటించి లీలాగతిన్
గరుడస్కంధముమీద నిల్చి నిలిపెన్ గోభూషాలం బింతికిన్ 59

(చా) సుర సూయన్పతెన్—సురతోక—దేవతోకమునకు; అభిమత ప్రదాన-కోరికల నిచ్చుటయందు, సమితా-తనతో సమత్వముకలుగుటచే బాదమిన, అసూయన్పతెన్ - అసూయచేతనోయన్నట్లు, కంసఘస్మరుడు - కంసునిఁబివ శ్రీకృష్ణుడు, ఉత్పాటించి-పెల్లగించి, స్కంధము-దూపు, నిలిపెన్-కలుగఁజేసెను భగవంతుఁడగుకృష్ణుడు సురనికరంబులకుఁ గోర్కులనొసఁగునట్లు పారిజాతవృక్షమును వారలతెల్లకోర్కుల నొసఁగుచున్నదే యని దానిపై నసూయచేతనో యన్నట్లు కృష్ణుడు పారిజాతవృక్షమును బెల్లగించెనని భావము

అలంకారము— హేతుశ్రేష్ఠ, భుల్కయోగిత

చ. జలరుహనాభుఁ డిట్లు రథసంబున నందనపారిజాతముం
బలిమిఁ బెక్కి యెత్త విటపంబుల వ్రేలుదుకూలవల్లవం
బులు వడిఁ బట్టి యీడ్చుఁ గొనిపోవఁగనీక పెనంగులీలఁ గ
ల్పలతక తెల్లవల్లభలు ప్రాణవిభుం బెడఁబాయ నేర్చుచే. 64

(చా) రథసంబునన్-వేగముతో, కల్పలతకతెల్లన్-కల్పవృక్షపుఁదీఁగతెల్లను కొనిపోవఁగనీక పెనంగులీలన్-పారిజాతవృక్షమును దీసికొనిపోనియ్యిక యడ్డగించు విధమున, విటపములవ్రేలు-కొమ్మలయందువ్రేలుచున్న, దుకూలవల్లవంబుల-పట్టుదిగుళ్లను; 'వడిఁబట్టియీడ్చున్' అనదానితో నవ్యయము, వల్లభుల-భార్యలు; (ఇదటఁ గల్పలతి కలని యెఱుఁగునది)

అలంకారము—అర్థాంతరన్యాసము.

చ. గరుడునిఁజెక్కలం బొడము గొడ్చులసోఁకునఁ దక్కువేలుపుం
దరువులుఁ బెల్లగిల్లి గగనంబునఁ దోడన వెంట నంటి రా
నరిగెడుపారిజాతహరణాచరణవ్యసనై కలోలు ను
హరిఁ గని యడ్డమై పలికి రచ్చటి నందరపాలు రందఱుకా. 65

(చా) పారిజాత... లోలున్—పారిజాతాపహరణాచరణ - పారిజాతవృక్షమును హరించుట యనెడు, వ్యసన - అధికశ్రద్ధయందు; ఏకలోలున్ - ముఖ్యముగా నొసకీగల అ హరిన్-అ కృష్ణుని.

చ తగునె యదుప్రవీర యిటు ధౌర్జ్యము నీ వొనరించి యీమడు
గన్నము హరించి వంచనఁ జనకా దివిజాగ్రణి దీని నిచ్చె ద
క్కుగ నిజకాంత కాకుసుమకోమలయాజ్ఞ భయంబు నొందుఁ దేఁ
టిగములు దీనిచెంగట నటించను నిందులతావిఁ గ్రోలగన్ 56

(వ్యా) ధౌర్జ్యము-దుష్టకార్యమును(దుండగము), దక్కుగన్-అనుభవయోగ్య
మగునట్లు, నిజకాంతకున్-తనభార్యయగుశబీదేవికి, ఇందులతావి-దీనియందలివాసనను

ఉ నా విని సత్యభామవదనంబున లేనగ వంకురింప నే
మే వచియింపఁ బూను హృదయేశ్వరునిం గరసంజ్ఞ మాన్పి చ
స్నేహల జాబుకొంగు నవరించుచు వీడినఁకొప్పుఁ బల్కెబుం
జే వెడ దోపుచుం బలికెఁ జెందొవచూపులు శ్రేళ్లు దాటఁగన్ 57

(వ్యా) ఏమేన్-ఏమో, వివిర్భాగము, చేన్-హస్తముతో, వెడదోపు
చున్-ఇ-చుం బిడ్డలు, చెందొవచూపులు-కలువలపంటిదూక్కులు, శ్రేళ్లుదాటఁగన్-
పరువిడఁగా (అనఁగా వ్యాపింపఁగాననట) ఇచట సత్యభామ తన మగనిని మాటలాడ
నియ్యక యాపి తానే వనపాలకులకు బదులు సెప్పట యప్పులఁగి దిట్టతనంబును
గర్వంబును దెలిపెడు గర్వమునెడు సంచారీభావము.

సీ. వినుఁడు సురేశ్వరువనపాలకులు వార్ధి
బొడమిన యీదివ్యభూరుహమున
కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుడు నెవ్వడు
తోడియిందిరను గొస్తుభము నెవ్వఁ
డధిపుఁడై ధరియించె నతఁడె చేకొనుఁగాక
తెకతేర యిది యేమి యొకరిసొమ్మె
యిదె సాదువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు
నోడియించుకొని యేగుచున్న చానఁ

తే. బలుకు లేటికిఁ దా వేరపత్ని యేని
మీ శబీదేవి తనదు ప్రాణేశుడై న
మధువు నిటఁ బంపి సత్యభామా విధేయు
వలన మరలంగఁ గొనుచుపో వాసితనము.

ఈ పద్యమునందు వనపాలకులతో సత్యభామ చెప్పిన గర్వోక్తులు వేడుకగా వర్ణింపఁబడినవి

(వ్యా) వనపాలకులు-వనపాలకులారా, సంబోధనము ఇంబ్రాణియెవ్వతె-
శరీదేవి యెట్లధిపుగాలయ్యె, తోడిరాంధరిన-చోడి-సముద్రముగందుఁ గల్పవృక్షము
తోఁబుట్టిన, ఇందిరను-లక్ష్మీదేవిని, తోలేట-బొత్తిగానంబాధం లేనిగి, వదాన్య
నగంబు-కవిప్రాణును, ఒడియించుకొని-కవహరించుకొని, సత్యభామా విధేయువలన-
కృష్ణునివలన; వానితనము-నేర్చు

‘సత్యభామావిధేయువలన’ ననుటచే సత్యభావకుఁ దనమగనిపైనుండు స్వాతంత్ర్యమును నీమెయ్యెడ నతని విధేయత్వమును నాలేమిగర్వము నుష్కృత మగుచున్నది
ఇచ్చటను గర్వమును సందారిభావము

క అని పలికిన గర్వోక్తులు

విని వనపాలకులు చాల విస్మయము లగుచుం

జని చెప్పిరంతయును దా

రనిమిప పతికిం బులోమజాన్వీతునకున్.

60

(వ్యా) ‘పులోమజాన్వీతునకున్’, అనుటచే శరీదేవి సమక్షమున వనపాలకు
లింద్రునితోఁ బాకొనగావహరణవృత్తాంతమును జెప్పిరని భావము అపుడింద్రునకుఁ
బరిభవము మెండుగాఁ దోచునుగదా

శా అమాట ల్విని పాకళాసనుఁడు రాద్రాకారుఁడై పేర్చి యే

మేమీ కృష్ణుఁడు మందలో బలెనె తా నింద్రద్రుమోత్సాటనం

బీమై నిచ్చటఁ జూప వచ్చె నిది మేలే తాడ్లుఁ దైన నల్లదీ

యామోఘాశనిపాత మిట్టి దని యాహా తెల్పఁ దాయెం జూమీ. 60

(వ్యా) పేర్చి-విజృంభించి, మందలో-మందయందువలె, ఇంద్రద్రుమో
త్సాటనంబున్-కల్పవృక్షమును జెల్లగించుటను, అని ప్రకృతార్థము, మర్రిప్రాణులను
(శ్రీకృష్ణుని శైశవక్రిడలోని యామళార్జున భంజనవిధమున నుసంధేయము)
జెల్లగించుటయని కృష్ణునిగోష్ఠవిహారక్రికాపరిమైనయర్థము, ఈమెన్-ఇటు; ఇది-మేలే-
ఇది మంచిదా, తాడ్లుఁదైనన్-గరుత్మంతుడైనను, మదీయామోఘాశనిపాతమున్-నా
యొక్క-యనివార్యమైనవశ్రాయధపుదెబ్బను ఇవి యంద్రుని ప్రతాపోక్తులుకాని వాస్తవ
ముగా నింద్రుఁడే గరుత్మంతునివలనఁ బరాభవముఁ జెందెగదా

మ అని పొత్తోమిమొగంబు బొంచి విను మోయబ్బాన్మ్ర నీ కింతమా
త్రన విన్నంబడ నేల పోదు నిదె సత్యాగర్వభారంబు ది
వ్యసగంబు నిద్రిపించి ఎత్తునని సాహంకారుడై లేచి చ
య్యస శుద్ధాంతగృహంబు వెల్వడి సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుడై. 61

(వ్యా) విన్నంబడనేల-దైన్యముచెందనేల, సత్యా ....వత్తు-ఇటుడుల్య
యోగితాలంకారము, శుద్ధాంతగృహంబు-అంతఃపురము, సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుడై-
సుధర్మయనెడు పేరుగల తనకొలపుకూటమునడుమ నున్నవాడై, ఈ వాక్యము ౪2 వ
పద్యమునందలి 'కరంబునఁ బూచి పట్టినన్' అను వాక్యముతో నన్వయము.

ఉ. తా నఁచె పారిజాతవసుధారుహముం గొనిపోవువాఁడు క
న్గనఁడు యాదపుం డనుచుఁ గన్నులు జేయును జేపుటింప వై
శ్వానరధర్మదై త్యవరవారిధిపానిలయశ్చనాయకే
శానుల దిక్కు చూచి కులిశంబు కరంబునఁ బూచి పట్టినకా. 62

(వ్యా) తానఁచె-ఇది కృష్ణునిపైనిండునియలత్యభావమును సూచించు
చున్నది కన్గనఁడు-కన్ను దెలియనివాఁడు, అనఁగా మదాంధుడై యున్నవాఁడు;
యాదపుండు-గొల్లవాఁడు, అని యింద్రుడు కృష్ణుని నీచునిగాఁ బెప్పెను; జేపుటింపన్
ఎఱ్ఱకాగా; వైశ్వానర-అగ్ని, ధర్మయముడు, దైత్యవర-నిర్భతి; వారిధి-వరుణుడు
(సముద్రనికధిపతి), అనిల-వాయువు; యశ్చనాయక-కుబేరుడు; కళానుడు-దుద్రుఁ
డు; కులిశంబున్; పత్రాయుధమును; పూచి-పూన్చి; ధరించి

ఇంద్రుఁడు కృష్ణునితోఁ జోర సమకట్టుట

ఉ. కోదావరంపరాహతులఁ గూరినవేదననో సమస్త ని
రాదాధృతిప్రణాశకరు మాధవునిం జెనకంగఁ జోవు గీ
రావొలులఁ జోకుండందు మొట్ట వైచెనోకో యనప్రమోసె నంత ని
స్సాదము పాకశాసను హజారమునం గదనాభిశంసి యై 63

ఈ పద్యము నందు నిస్సాదధర్మములు వర్ణింపఁబడినవి

(వ్యా) కోణపరంపరాహతులన్-కొయ్యలపంక్తులయొక్క దెబ్బలచేత (కో
ణమునకొప్పెట్లునాయెయ్యకొయ్య) కూరిన నిందిన, వేదననో-వేదనచేతనో, సమస్త

...కరున్-సమస్త-సర్వమును, నిర్మాణ-సృజించుట, దృఢి-భరించుట (పాలించుట), ప్రణాళ-చంపుట, (వీనిని), కరున్-చేయనట్టి, మారపునిన్-కృష్ణుని, చెరుంగఁబోవు-విదిరింపఁ బూనిన, గీర్వాణుని-దేవతలను, పోకుడఁచున్-పోవలదని, మొత్తైచెనా తోయనన్-మొర పెట్టునోయనట్లు, నిస్సాణము-తప్పెట్ల, కదనాభింసియై-యదమును నిందించునదియై, పాకాసనునిహారమునన్ ప్రహసెన్, అని యన్పయము అలంకారము—పేతూత్పేత

మ అపు డాబద్ధఖలీనకాశ్వచయ మై యందూపరిభ్రంశిత
ద్విప మై దివ్యరథాగ్రకేతుపటసందితామిళచూత మై
యవరాభూతభుజావలేపభటవీరాలాప మై జంభవై
రిపురం బంతయు మందరతుభితవాద్ధింబోలె ఘూర్ణిల్లుచున్ 64

(వాల్మీ) జంభవైరిపురంబంతయున్-దేవేంద్రునిపట్టణమునఁజెల్లెదలను, అబద్ధ ... చయమై—అబద్ధ—చక్కఁగా గట్టబడిన; భరింప—కష్టములతోడి, అశ్వచయ మై—గుట్టములసమూహముకలదియై, అందూ ద్విపమై—అందూ-గులుచుండుండి, పరిభ్రంశిత-విరువఁబడిన, విప్పఁబడిన, ద్విపమై-చిరుగులు కలదియై, అందూ-వినుగుకా శ్లకుఁగఁబైదుగులును, దివ్య. సూతమై—దివ్య-ప్రకాశించుచున్న, రథాగ్ర-రేదుల తొన లందు, కేతుపటసందితా-తెక్కుములను గట్టవలయుననునిచ్చునో, మిక్కి-కూడిన; సూతమై-సారథులుకలదియై, (సందితా-సందాదుమే ఇచ్చా-కృతవలయుననునిచ్చు, ఇది సన్నంరకూపము), ఇక్కడ 'సందితా' అని ఒకపాఠముగఁదు, అప్పుడు సందాదుమే ఇచ్చా-దేర్పవలయుననునిచ్చు యని యర్థము, సందితా అనుపాఠమే సరసము, అపరా ... వీరాలాపమై—అపరాభూత-అవమానముచెందని (జయింపఁబడనియనుట), భుజాన లేప-లాపగుర్వముగల, భట-సేవయొక్క, వీరాలాపమై-హోతృలుకలదియై, ఘూర్ణిల్లుచున్-మ్రోగుచు, మంద . . బోలెన్—మందరి-మందరసర్వరముదేలి; తుభిత-కలఁపఁబడిన, వాద్ధిన్-సముద్రమును; పోలెన్-అనుకరించెను

అలంకారము—ఉపమ.

జ. నీ యనుజన్ముడఁ స్సఖుడఁ నీ కని యింటికి వచ్చి జంభవై
రేయినిరోధిచే నపుడు తేజము లన్నియుఁ గాంచి చేసె న
స్థాయము పారిజాతహారణంబునఁ గృష్ణుడు మంచుట్టమో
రా యని వల్కఁగా జనవరంపరచే విని రెల్లవారలఁ.

(వ్యా) తేజములు-ప్రాభవములు, పోలుములు

అలంకారము-వక్రకోక్తి

ప ల త్తటిం ద త్తటంబునం ద త్తడులం బల్లింపకయ నెప్పరంబున నెక్కం
బోవువారును గృష్ణుండు కృష్ణుడని పానఃపున్యంబుగాఁ బలుకుచు
నే మేమి యెక్కడెక్కడ నని యడుగువారికిఁ దెలివిపడ నుడు
వం దడవులేక పారిజాతంబు పారిజాతం బని పలుకుచు రణసంభ్ర
మంబునం బరిభ్రమించువారును, గణయకంపణమునలముద్గర
పరిఘపరశ్వధంబు లనియెడు బహువిధప్రహరణాహరణవిపర్యా
సంబున శస్త్రశాలాంతరంబునం గలహించువారును, మతుదధిప
మలినపథ మహిపరథ మాంసాశన మకరాకరేశ మాతరిశ్వ మనుష
ధర్మమహేశ్వరులకు మానవుం డీ డగునే యనువారును, గర్భ
లంకించువారును, రిత్తజంకించువారును, సంగడిలం జీరువారును,
సంగరభీరులం గేరువారును, వాహనంబులఁ దలుమువారును,
సాహనంబుల నలుమువారును, నైవీరావేశంబున రాజద్వారంబునం
దొట్టి రయ్యవసరంబున

రిరి

(వ్యా) తత్తటంబునన్-సంభ్రమముతో, తత్తడులన్-గుఱ్ఱములను; పల్లింప
కయ-జీనుఁ ట్టకయే (పల్లము-జీను, పల్లియ-జీనుఁ ట్టు), నెప్పరంబునన్-వేగముతో,
పానఃపున్యంబుగాన్-సారెసారెకు, పానఃపున్యము-పునఃపునః అనుపదమునకుఁ దద్విత
రూపము; తెలివిపడన్-తెలియునట్లు, తడవు-ఆవకాశము, కణయ పరశ్వధంబులు—
కణయ-కంఠవివేషము (ఈఁదె), కంపణ-అయుధవివేషము, (కంకణ' యని కొన్ని
గ్రంథములలో; గానఁబడుచున్నది, అది యసాధువని యెఱుంగునది, ముసల-కోకలి;
ముద్గర-ఇనుపగుదియ, పరిఘ-ఇనుపకట్టగుదియు, పరశ్వధము-గొడ్డలి, ప్రహరణ...
విపర్యాసంబునన్—ప్రహరణ-అయుధములయొక్క, ఆహరణ - తీసికొనుటయందలి;
విపర్యాసంబునన్ - వ్యత్యాసమాచే, మరుద . మహేశ్వరులకున్—మరుదధిప—
దేవేంద్రుఁడు, మలినపథ-అగ్ని(కృష్ణవర్త); బర్హిశ్శుష్మా కృష్ణవర్మా' అనియమరుఁడు;
మహిషరథ-యముఁడు, మాంసాశన-రాక్షసుఁడు, నిర్వృతి, మకరాకరేశ-వరుణుఁడు;
(మకరాకర-సముద్రమునకు, ఈశ-ప్రభువు), మాతరిశ్వ-వాయువు, మనుష్యధర్మ—

కుబేరుడు, 'మనుష్యధర్మాధనబోరాజవాతో ధనాధిపః' అని యమరుడు, మహేశ్వరు
లకుఁ - ఈశానుడు (వీరికి,) (ఇదట దిక్పాలకు లెనమండ్రును మకారాదిపదములతోఁ
జెప్పఁబడియుండుట చమత్కారము), అంకించు-జరిపించు, రిత్త-వట్టి, అంకించువారును-
భయపెట్టువారు, సంగడిలన్-చెలికాండను, చీరువాడును-పిలుచువాడును, స గరభీరు
లన్-యద్ధమునకు భయపడువారిని, కేరువాడును, పరిహసించువాడును, వాహనంబులన్-
గుఱ్ఱములను, ఆఱుయ్యవారును-విజృంభించువాడును, తొట్టిరి-కూడిరి

అఱుమనుటకుఁ బ్రయోగము'—

'ఎఱుగుదు నేచ సుయోధను, కోటగామియు నతనితోడఁ గూడిన నృపులం
దఱుఁబగ మనమున నిడుకోని యఱుముటయును సంధి పొసఁగదనియు మహాత్మా'
— భారతము ఉద్యోముగపర్వ

ఇందు వీరరసము వర్ణింపఁబడినది.

తే, గలితశృంఖల లయ్యున్ నకాలనిద్ర
గనుఁగవలఁ గ్రూలఁ దమయంతఁ గదలవయ్యె
దారుణాధోరణ ప్రయత్నమునఁ గాని
నముచిమథనునివీట శుండాలఘటలు.

67

ఈపద్యము మొదలు 72 పద్యమువఱకు సమభిసూచకంబులు కలుగుట వర్ణింపఁ
బడినది

(పాద్య) నముచిమథనుని-ఇంద్రునియొక్క, 'స్వారా జ్ఞముచిసూదనః' అని
యమరుడు, వీటన్-పట్టణమునందు, శుండాలఘటలు-ఎనుఁగులగుంపులు; గలితశృంఖల
లయ్యున్-సంతకులువిడువఁబడినవైనను, అకాలనిద్ర, కనుఁగవలన్, క్రూలన్—; దారు
ణాధోరణప్రయత్నమునగాని-దాడుణ-క్రూరమైన; ఆధోరణ - సూపటివానియొక్క;—
ప్రయత్నమునగాని-ప్రయత్నములేదప్ప, తమయంతన్-స్వేచ్ఛగా; కదలవయ్యెన్.

క పూరిఁబొరి నెగయుచు మ్రొగ్గుచు
ధరణీస్థలిఁ బొరలఁబడుచుఁ దలకొని శిక్షం
బొరసిన వయ్యు హయంబులు
భరియింపవు కొంత తడవు వల్బాణంబుల్

68

(పాద్య) పూరిఁబొరిన్-మాటిమాటికి; ఎగయుచు - పగుడచు; మ్రొగ్గుచున్-
ప్రాలుచు; పొరలఁబడుచున్-తలకిందులుగా; బొరలుచు, తలకొని-పూని, శిక్షంబొర

సినవయ్యన్-విడింపఁబడిననైనను; (అనఁగా నేర్పఁబడినవైనను); హయంబులు-గుఱ్ఱంబులు; కొంతతడవు-కొంతసేపు, పర్యాణంబుల-దీసులను, భరియింపవు-ధరియింపవు

ఉ. దాని పురోహరిన్పొడిపిటంకమునం దనమేనిసిడ ను

ల్కాసమదృష్టిఁ బొంది కినుకం బ్రతిపిరుడ యంచు వ్రేసి నా

హాని పొనిన్మై పడఁ దదర్శముఁ జేకొని వచ్చెఁ గల్పవృ

క్షానపానమర్తుఁ డమృతాంధసుఁ డొక్కఁడు బన్యశేలికిన్ 79

(పాల్) కల్ప ....వత్తుడు—కల్పవృక్షానవ-కల్పతరువునుండి పొడవైన కల్లును, పాన-త్రాగుటచేత; మత్తుడు-మదిచినవాఁ డగు, అమృతాంధసుఁడు-అమరుఁ డొకఁడు; అమృత-క-అంధు-అమృతమే యన్నముగాఁగలవాఁడు, 'అమర్త్య అమృతాంధు' అని యమరుఁడు; దాని-సమీపించి, పురో .... విటంకమునన్—పురో-ఎదుట నుండు, హరిన్పొడి-పచ్చససులులచేత, అనఁగా నిండ్రసీలములుచే నిర్మింపఁబడిన; విటంకమునన్-కొటిగలయందలి (గువ్వగూఁడుబండు), తనమేనిసిడన్-తనప్రతిదాన యను; ఉల్కాసమదృష్టిన్-కొఱచెవలె గ్రూరమగుచూపుతో; చూచి—కినుకన్ - కోపముల, ప్రతిపిరుడయంచు-శిన్నెదిరించుకూడఁదని బ్రమసి; వ్రేసి-దానింగొట్టి; దానిని-తనదేలియందుండు భద్రము; విధిన్మైపడన్-తునిగిపడఁగా; తదర్శమున్ - మిగిలిననగమును; దేకొని-గ్రహించి; బన్యశేలికిన్-యుద్ధశ్రీధకు; వచ్చెన్.

అలంకారము—ప్రాంతిమంతము

తే. కారణము లేక యూరఁగె నారి డెగిన

విడిచిపెట్టక రదారసావేశ మొదవఁ

బట్టి శోధండదండంబు పరిఘ గుఱగ

విసరుచును వచ్చె వేటొందు వేల్పుకోదు. 70

(పాల్) వేల్పుకోదు - సురపిరుడు. శోదు-యోధశబ్దభవము; నారి - అల్లె త్రాడు; పరిఘ-ఇనుగుదియ

క. గొనయంబు నెక్కఁ గ్రొచ్చిన

గనయంబున కెక్క కున్నఁ గ్రమ్మిన తమకం

బున విల్లు విడచి వేటొక

యనిమిషభటుఁ డనిరి పెదలె నడిదముఁ గొనుచుకా.

(వ్యా) గోనయంబున్-అల్లెత్రాదని + (గుణాత్కరము); ఎక్కడ్రోదనన్-
ఎక్కు పెట్టెగా; గనయంబునకున్-వింధితాప్పుడు; క్రమ్మినతమకంబునన్-అధిక
సంత్రమముతో, అడిదమున్-కట్టిని

తీ. పట్టెదలంచెనేని బదపద్మయుగంబు వళంబు గాక తో,
బుట్టిన బాష్పగద్గదికఁ బోకు మనం బలు కెత్త లేక మై,
బుట్టిన నెయ్యపుం బదనుచూపుచే నతి వెంట నంట త
నృట్టెగఁ బట్టెగా నొక సుపర్వుడు వచ్చె రదాఖిలాపి యై 72

(వ్యా) పోకుము + అనన్-పోవందనటకు, పలుకెత్తలేక-చెప్పఁజాలక, పదను
చూపుచేన్-వాడిచూపుంచేత, పట్టెగఁ బట్టెగాన్-సంక్రమద్వారానాథము ద్విరుత్తి,
సుపర్వుడు-అమరుడు,

క. సురవీరుఁ డొకఁడు సలిచే
దురమునకు ననుజ్ఞవేడి తొల్లిటియలుకం
జీరకాలదుర్లభం బగు
పరిరంభము గాంచి వెడలెఁ బ్రమదం బెవఁగె 73

(వ్యా) దురమునకున్-యర్థమనకు, తొల్లిటియలుకన్ - పూర్వపుబ్రబంధ
కలహముచేత; చిరకాల దుర్లభంబగు-పెద్దకాలముగా లభింపని; పరిరంభమున్-తొంగి
లిని, కాంచి-పడసి.

(వి) ఇదటఁ బరిరంభము నుపరిక్షణం బనియు నెన్నఁదగు

చ. నను నని సేయఁ బంపు భగవానునిసోఁగపసిండి తెక్కు లు
క్కునఁ గొని కర్ణపూరమునకు న్నభసంబురఁ దెచ్చు నేను నీ
కని తన కడ్డమై నిలుచు నచ్చరతొయ్యలి నూతిడించి పో
దున కరుదెంచె వేల్పుఁగొమహం డొకఁడుం దురుదండహస్తుఁడై 74

(వ్యా) అనిసేయన్-యర్థమసేయుటకు, భగవానుని-గర్భశ్శి-కుని, సోఁగ-
నిదుదలగు, ఉక్కునన్-శిశుముతో, కొని-గొపించి, కర్ణపూరమునకున్-కర్ణాభరణ
మునకై, రభసంబునన్-వేగమున

ఉ. మానసవేగరథ్యమును మాతలిసారథికంబు నగ్రగుం
దానితనీలనీరదపతాకము నైనరథంబుపై శచీ
జాని భుజోమవృత్తబలజంభశరప్రవిఘాతకారణం
లైనతనుత్రముం దొడిగె నాహవదోహలమానసంబునన్. 75

(వ్యా) శచీజాని-ఇంద్రుడు, మానసవేగరథ్యము-మనోవేగమువంటివేగము
గల గుఱ్ఱముగలయుదు; అగ్ర పతాకము-అగ్ర-శిఖరమునందు, సందానిత-కట్టఁ
బడిన, నీలనీరద-నల్లనిమేఘమనెడు, పతాకము-చెక్కెముగలదియును; ప్రవిఘాత -
అడ్డుపడుటకు, అనుత్రము-కవచము; అహవ...మానసంబునన్-ఆహవ-యుద్ధము
నందు, దోహల-ఇచ్చగల; మానసంబునన్-మనస్సుతో

సీ గతిముచ్చిలంగ వేచుగాలిఁ ద్రావంగఁ బాము
నిడినకై వడిఁ గాలికడియ మమర
నలదేవమణికిఁ గావలి యిడ్డప్రహారి నా
గళమున ఘంటికావళులు మెఱయఁ
బన్చగాళికి నెదుర్పడ వెండితెక్కలు
ధరియించె ననగఁ బక్కెర సెలంగఁ
బారిజాతాహృతిప్రభవరోష మనంగ
గతిరోధజనితపూత్రులు నిగుడ

తే ఖురముఖుడుకాంచనతోడిరజము
పర్వి సంధ్యారుణేందుబింబంబుఁబోలఁ
వాహకోత్తముఁడైన రేవంతుఁడమర
వల్లభునిమోల నుచ్చైశ్శవంబు నిలిపె.

కపర్యమునం దుచ్చైశ్శవ మను దేవేంద్రుని గుఱ్ఱము వర్తింపఁబడినది

(వ్యా) గతిన్-(దీని) గమనమును, ముచ్చిలంగ-దొంగిలింబుటకై, వేచు-
కాచియున్న; గాలిన్-వాయువును, ద్రావంగన్ - పానముచేయుటకై, పామునిడిన
కై వడిన్-పాముసంచితోయి పట్టు, కాలికడియము-కాలియందె, అమరన్ - బహుఁగా,
అనఁగా నింద్రుని పట్టుక గుఱ్ఱమగుచున్నచైశ్శవము వాయువేగమునకంటె నధికవేగముగల

దగుటచే దానివేగమును వాయువు గ్రహింపరాగా నావాయువును మ్రింగుటకై పెట్టిన
ఫామోయననట్లు కాలిక్షడియము చెయవారెనని భావము, ఇటు సర్వశక్తిమూలకస్తుధ్యని,
ఖల-ప్రసిద్ధమైన, దేవమణికిన్ - ఉత్తమాశ్రమయొక్క మెడమీద నుండు దేవమణి
యగు పేడగల మంగళధారకమగు నొకసుడికి, మణిని బదిలపఱుట వాడుక, కావలి
యడ్డ-కావలియుంచిన; ప్రహరినాన్-ప్రాకారమోయనునట్లు, పన్నగాశికిన్-గరుక్మంతు
గకు; ఎదుర్కొండన్-ప్రతిఘటించుటకై, పత్కైర-అంగీ (గుఱ్ఱములోనగువాని యంగీ);
పారిజాతా మనంగన్—పారిజాతాహృతి-కల్పవృక్షపహరణముచేత, ప్రభవ-పుట్టిన,
కోషమనంగన్—, ఖుర. రజము—ఖురముఖ-గొరిజెల కొనలచేత, తుణ్ణ-చలపః
బడిన, కాంధస్కోణి-బంగారుమయమైన నేలలయందలి, రజము - దుమ్ము; పర్వి -
వ్యాపించి, వాహకోత్తముడైన-శ్రేష్ఠుడైన గుఱ్ఱపుడొ తగు; రేవంతుడు-రేవంతుఁ డను
వాడు, మోలన్-ఎదుట

అలంకారములు—పెద్దతాదములు సాలుగింటియందును సుత్రేక్షలును; గీతము
నం దుపమయు

శా చండస్థూలరదద్వయద్వయమహాస్తంభంబులం బూని యు

ద్దండస్థూరపతాకికాసహత మై దానచ్చటాచిత్రవ

గ్గండాభోగవిశాలకుడ్యములచే గన్నట్టునదేవతా

కుండాలం బరుదెంచె సంగరరమాశుర్దంతసౌధం బనన్

77

ఈపద్యమున నైరావతము యుద్ధసన్నద్ధమై వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది .

(వ్యా) చండ స్తంభంబులక—చండ-క్రూరమైన, స్థూల-గొప్పవియగు,
రదద్వయద్వయ - నాలుగు దంతము లనెడు, మహాస్తంభంబులన్-గొప్పకంటములను,
పూని-ధరించి,

బరావతమునకు నాలుగుదంతములు గల వనుటకుఁ బ్రమాణము -

‘చత్వాగివేదబ్రహ్మస్య వర్ణాభిహరితావాః

సర్వంతిదంత సేనాంగో పాయయామయుగ్రిహః’ — అని కవికల్పలత

ఉద్ధండ సహితమై— ఉద్ధండ-భయంకరమైన, స్థూర-గొప్ప, పతాకికా-

తెత్కెనుతో, సహితమై - కూడినదై, దాన కుడ్యములచే—దానచ్ఛాటా-

చెక్కిళ్లయందు ఖాటుమదఱుముచేత, చిత్రవర్ణ-పన్నెగవెంపఁబడిన, గండాభోగ -

చెక్కిళ్లప్రదేశము లనెడు, విశాలకుడ్యములచేన్-విస్తారమైన గొడలచేత, కన్నట్టు-కన్నఁ

బడుచున్న, అద్దేవతామండాలంబ-ఆ యైరావతము, సంగరం , సౌధాబసన్-సంగ

రహూరణైక్మియొక్క; శుద్ధాంత-అంతఃపురముందలి; సాధంబనఁ-మేడమోయగు నట్లు; అరుగింఛెన్-వచ్చెను,

అలంకారము - భూషకాగు ప్రాణితోత్సేహ.

ఇందు వృత్తి-అరభటి ధీలి-గొడి రసము-రౌద్రము.

ఉ. ఏడుకరంబుల న్నెదురస నెత్తినతోమరక క్షీచాపక

స్త్రిడమరుస్రువవ్యజనదివ్యమహత్తరసాధనంబు లా

ప్రమేడితకాంతితో నిజశరీరరుచిం బచరింపవచ్చె న

య్యేడిక రాచత త్తడిపయిన్ హుతవాహుఁ డుదగ్రమూర్తియై. 78

ఈపద్యమునం దగ్నిదేవుఁడు యుద్ధసన్నద్ధుడై రణావనితివచ్చుటవల్లంపఁబడియె

(హ్య) హుతవహుఁడు-అగ్ని; ఏడుకరంబులకా-ఏడుహస్తములచేత; గ్రువ-గరిటెవంటియొక యాయుధవిశేషము, ఆప్రమేడితకాంతితోకా-రెట్టంపఁబడినప్రకాశముతో పచరింపకా-ప్రవర్తింపఁగా, ఏడికరాచతత్తడిపయిన్-ఏడిక-పొట్టెలు; 'తగలేడిక పొట్టెలన' నని యాంధ్రవామసంగ్రహము, ఏడికరాచ - శ్రేష్ఠుఁడు పొట్టెలనెను; తత్తడి పయికా-గుఱ్ఱముమీద; ఇట వాహనముమీద ననుట; అగ్నికి వాహనము మేఁక.

సప్తహస్త శ్చతుశ్చుంగ సప్తజిహ్వోద్విశీర్షకః

త్రిపాత్ప్రసన్నవదన స్సుఖాసీన శ్శుచిస్మితః

స్వాహాతు దక్షిణే పార్శ్వే దేవీంవామేస్వధాంతథా

భిభ్రద్దక్షిణహస్తైశ్చ కత్తిమన్నంస్రుచంస్రువం

తోమరంవ్యంజనంవామే ఘృతపాత్రంతు ధారయన్

మేషారూఢంజటాబద్ధం గౌరవర్ణం మహాజనం

ధూమధ్వజం తోహితాక్షం సప్తార్చి స్సర్వకామదం

అల్మాభిముఖమాసీన మేనం ధ్యాయే ద్ధుతాశనం-

—అని యగ్నిదేవుని ధ్యానశ్లోకములు

శా బాహోసంభృతకాలదండజనతస్సారస్సులింగాలికి

నాస్సహాయ్యంబు ఘటించి కోవరసఘూర్ణన్నేత్రదీప్తు ల్పయో

వాహోంతగ్గతవై ద్దుత్తప్రథల లేనం జోప వాహాద్విష

ధ్వాహోత్తంసము నెక్కి పోరి కథరెన్నైవస్వతుం డుద్ధరిన్. 79

ఈ పద్యమునందు యముడు యుద్ధమునకు వెడలుట పర్తితము

(వ్యా) వైవస్వతుండు-యముడు, బాహు — గాలికిన్-బాహు-భుజముల
యందు, సుశృత-భరింపఁబడిన (అనఁగాభరింపఁబడిన), కాందంచ-కాందించు
నుండి, జనిత-పుట్టిన, స్పృగ-గొప్పవి యగు, స్ఫులింగాకిన్-మిఁజుగురులవరుసకు,
సాహాయ్యంబు పుటించి-తోడై, కోపరసమూర్తన్నేర్రదీపుల్-కోపావేశముచేతఁ
దిరుగుడు పడచున్న కన్నులకాంతులు,వయో . ప్రభలన్—వయోవాహ-మేఘముల
యొక్క, అంతర్గత-మధ్యమున నుండు, వైద్యులప్రభలన్-మెఱుపుఁగీఁగలకాంతులను,
లేపం జోపన్—లేవవత్తఁగా (ప్రతిరీతిఁజేయఁగా), వాహ . త్రంసమున్—వాహద్వి
షత్—ఎనుదోతనెడు, 'బలాయోమహిషోవాహ ద్విషత్కాసర సైరిభాః 'అని యను
రుండు, అనఁగా గజ్జనునకు శత్రువని యవయవార్థము, 'సింహేభం మహిషాశ్వ మోతు
భువకంశ్రైణంవ కిశావి గోవ్యాఘ్రంబభువదీతి బిరువరయోః ... .'
అని ముహూర్తమూర్త-రము, వాహోత్రంసమున్-వాహశ్రేష్ఠమును ఎక్కి—,
ఉద్ధతిన్; పోరి కదరెన్

ఈ పద్యమునం దారభదీవృత్తి, గాడిరీతి, తాద్రసము

శా. భీమాకారులు కామరూపధరు లాభిలక్రియాపారగో

ద్దాము ల్పుణ్యజను ల్భుజింపఁ గుమురస్తంఢేరమం బగ్రతో

భూమిం బల్లన గట్టి రా నసిరుచిస్ఫూర్తు ల్విజృంభింప సం

గ్రామేచ్ఛం బలలాశి యేగె మనుజస్కంధాంతరాదూఢుడై

80

ఈ పద్యమునందు నిర్మతి యుద్ధమున తేగుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) పలలాశి-మాంసభక్షకుడు' (అనఁగా రాక్షసుడు, ఇరట నిర్మతియని
భావము), కామరూపధరులు-ఇద్దాకూపములనుధరించువారు, ఆభిం ద్దాముల్—ఆభిల
క్రియా-క్రూరకార్యములయొక్క, పారగ-పూర్వతనబొందినవారు కావున, ఉద్దాముల్-
అడ్డులేచివారు, (అగు)'క్రియాపాదన'యనిపారముగలదు, ఆపుడు'ఆపాదన'కలిగించుట
చేత'అనియర్థము, పుణ్యజుల్-రాక్షసులు, 'యాదుభావః పుణ్యజనోనైర్వతో యాతు
చేతి'అనియమరుండు, కుమస్తంఢేరమంబు- కుమదమున పేరుగల యతనియేగు,
'బరావరఃపుండరీకో వామనః కుముదోజనః పుష్పదంఠస్సార్వభౌమ స్సుప్తశీకశ్చ
దిగ్గజాః' అనియమరుండు, అగ్రతోభూమిన్-తనకైదున్, పల్లవ-జీవు, అసిరుచిస్ఫూ
ర్తుల్- కత్తి మఱుగులవిదఃబములు, మనుజస్కంధాంతరాదూఢుడై -మనుష్యుని
మూలపునడుమఁ గూర్చుండి

(18)

ఇందు-వీరరసము, భారతి-సృతి, పాంచాలి-రీతి,
 చ మకర కుశీర కచ్చప సమానము లైనముఖంబుల స్థయా
 నకరస ముప్పతిల్లఁ గెలస నిజిజకింకరదైత్యదానవ
 ప్రకరము గొల్వ బాహుళిఖరంబునఁ బాశము పూని వార్ధి నా
 యకుఁ డని కేగుచెంచెఁ గలహంసతురంగరథాధిదూధుఁడై 81
 ఈపద్యంబున వరుణుం దాహవభూమికి వచ్చుట వర్తింపఁబడినది.

(వ్యా) వార్ధియకుఁడు-వరుణుఁడు, వరుణుఁడు, మకర-మొసలి; కుశీర-
 ఎండ్రకాయ, కచ్చప-తాఁబేలు, (వీనికి) సమానములైన ముఖంబులన్-తుల్యములగు
 మోములందు, భయానకరపము-భయోత్పాదకమగురసము, (శృంగారదులతో నొకటి),
 ఉప్పతిల్లన్-కలుగఁగా, తెలసన్-పార్శ్వమునందు, కల రూఢుఁడై —ఇతనికివాహనము
 రాయఁద.

ఇందును రసవృత్తులు వైపద్యమునందువలె నని తెలియునది.

ఉ అంగసుగంధము మ్నిజభటాలిపథశ్రమమున్ హరింప ను
 త్తుంగగదాపరిభ్రమవిధూతము లై ఘనము ల్లిగంతమా
 తంగవిశాలకర్ణములఁ దార్కొని చామరలీలఁ జూప సా
 రంగహయంబు నెక్కి సమరంబున కేగె సమీరుఁ డుద్ధతిన్ 82
 ఈ పద్యమునందు సమీరుండు సమరరంగంబునకు వచ్చుట వర్తింపఁబడినది

(వ్యా) సమీరుఁడు-వాయుదేవుఁడు, ఉత్తుంగగదా- పొడవైనగదయొక్క,
 పరిభ్రమ- త్రిప్పుటచేత, విధూతములై-ఎగఁజిమ్మఁబడినవై, ఘనముల్ -మేఘములు,
 దిగంత. కర్ణములన్—గిగంతమాతంగ-దిగ్గజములయొక్క, నిశాలకర్ణములన్-చెడ్చు
 యిన చెవులయందు, తార్కొని-చేరుకొని, చామరలీలన్-చామరములు వేయువిధమున,
 చూపన్-ప్రకటింపఁగా, సారంగహయంబున్-జింక వాహనమును

ఇందును రసవృత్తరీతులు వైపద్యమునందువలెనేయని యెఱుంగునది

క నలకూబరమణికంరులు
 బలముల నడపింప నర్థపతి తురగముపై
 ధశధశితచంద్రహాసో
 జ్జ్వలితభజం డగుచు నడచె వానపుమ్రోలన్ 83

దీనియందుఁగుజేడుడు యుద్ధమునకువచ్చుట వర్తింపబడినది

(వ్యా) అర్థపతి—కు వేరుడు, నలకుబరమణికరులు—నలకూబరుఁడను రస కుమారుఁడును మణికంఠుఁడును, బలముల నడిపింపన్—తన సేనలను నడిపింపఁగా, ధశ .. భుజాంగగుచున్—ధశధశిత-తశతశమని మెఱయుచుండెడు; చంద్రహాస-కత్తి చేత, ఉజ్జ్వల—ప్రకాశించుచుండు, భుజాం డగుచున్—బాహువుఁ గలవాఁ డగుచు.

ఉ. ఆననసీమఁ గ్రొధజనితారుణాదిధితి ఫాలభాగ నే

త్రానలకీలలం బెనుప మాస్తమున న్నిశితత్రిశూలముం

బూని మదించి అంకె లిడుటోటరి గిబ్బలఁజేని నెక్కి యీ

శానుఁడు వచ్చెఁ బారిషదసైన్యముతో రణకౌతుకంబునన్. 84

రహద్యమునం దీశానుఁడు సమరాంగణమునకు వచ్చుట వర్తింపఁబడినది.

(వ్యా) ఈశానుఁడు - రణానుఁడను దిగధిపతి, (వరమశివాశటఁడనుట), క్రోధ—దీధితి—క్రోధ-కోపముచేత, జనిత-పుట్టిన, అరుణాదీధితి-ఎఱ్ఱనికాంతి, ఫాం కీలన్-ఫాం ధాగ-నొసటియందలి, నేత్రానలకీలలన్ కంటియగ్ని శ్వాల లను, పెనుపన్-వృద్ధిపొందింపగా, నిశిత-వాడియైన, అంకెలిడు-బొప్పలిడు; టోటరి-హరుఁడైన, గిబ్బల టేనిన్-చృష్యపతిరీ, పారిషదసైన్యముతోన్-ప్రమథగణములతోడ, రహద్యమునందును రసవృత్తిరీతులు 80 వ పద్యమునందువలెనే

ఉ. ఆయుధగర్భితంబు లగునంజలు లెత్తి పులోమకన్యకా

నాయక యేన యేన యని నాకనివాసులు మ్రొక్కి సూరెలం

బాయక కొల్చి రా దిగధిపాలురతో నలనందసూనుఁ డా

హో యిటు సేయునే యని మహాహమికం బలుమాటు పల్కుచున్

(వ్యా) ఆయుధగర్భితంబులగు-ఆయుధములు ధరించిన, అంజలులు-ఁదోయి కులు, పులోమకన్యకానాయక-శబీదేవికిభర్తవగునింద్రుఁడా, ఏనయేనయని-నేనేయని తమతమ పేరు లగ్గడించుచు, సూరెలన్-పార్శ్వములందు, అలనందసూనుఁడు-ఆప్రసీద్ధుఁడైనకృష్ణుఁడు, (అల-ఇదివాక్యాలంకారార్థముప్రయుక్తము), మహాహమికన్-(మహత్ + అహమిక-మహాహమిక)అధికమైన భూరాలాపముతో, 'అహమహమిక' యని ద్వితీయముతో రూపము గలదుగాని, 'అహమిక'యనురూపము ప్రయోగములందు మృగ్యము

నేనేసమర్థుఁడను నేనేసమర్థుఁడననియెడు వీరోక్తియహమహమిక, నేనే సమ ర్థుఁడననియెడు వీరాలాపమహమికయని దెప్పఁదగు.

చ. హరిహాయఁ డాహరిం గెలుచునాసయు మోసము నాక యీగతిం
బురి వెడలంగ నవ్విభునిమ్రోల మరుద్యసువిశ్వరుద్రభా
స్వరతుషితాదిక త్రిదశవర్గము ముప్పదిమూడుకోటులు
ద్భుతగతి నేగుడెంచె రణధూర్వహగర్వము లుల్లసిల్లఁగన్ 86

(వ్యా) హరిహాయఁడు-ఇంద్రుఁడు; 'జుభభేదీహరిహయః' అని యనుడుఁడు
మోసమునాక-ప్రమాద మనక, అనఁగా వ్యర్థమగునని తలంపక, మరుద్యసు ..వర్గము-
వీరందలు దేవయోనిభేదములు, ధూర్వహ-భారవాహివ్యము

శా లిర్వారోహణచాతురీవిలసనాహంకారదుర్వారతః
సర్వాంగీణము లైనమైముఖువులు నృప్రీక్రపాణంబులు
గర్వాలాపవిడంబము లెఱుఁగెను జోకం జిత్రసేనాదిగం
ధర్ము ల్వ్రజికిఁ దోడుసూపిరి పురద్వారప్రదేశంబునఁ. 87

(వ్యా) అర్వ=గజ్జము, సర్వాంగీణములైన=అవయవములన్నిటిని గప్ప,
మైముఖువుల-కవచములు, జోకన్ - పరాక్రమముతో, వ్రజికిన్-ఇంద్రునికి

ఉ హేమధరాధరంబు చలియింప వెనక బహుకోటిసంఖ్య లై
యామరసైన్యము ల్నిడచునప్పు డనంత సింహాష్టవారణ
స్తోమనిరోధ మండియును దోడనె దిక్కులు గప్పెనయ్యెడం
జామరవాయునున్నములు సాంద్రహిరణ్మయభూపరాగముల్ 88

(వ్యా) హేమధరాధరంబు - మేరుపర్వతము, దామరవాయునున్నములు-
దామరములవలని గాలులచేత నెగఁజల్లఁబడినవగు, సాంద్రహిరణ్మయ భూపరాగముల్-
దట్టములగుబంగారు నీలలందలిధూతులు, అనంత. నిరోధము-అనంత-లెక్కలేని, సింహ-
లెల్లని, ఉష్ణవారణ-గొడుగులయొక్క, స్తోమ-గుంపులచేత, నిరోధము-ఆడ్డసాటుచు,
అండియును- పొండియును, తోడనే-వెంటనే, దిక్కులు గప్పెన్-ఓశలాక్రమించెను.

ఉ. దారుణభంగి నొండొకటి దాఁకెడు నస్త్రముఖంబుల స్థణా
త్కారము లుల్లసిల్ల బెడిదంబుగఁ బుట్టిననందడిం బుర
ద్వారము నిర్గమించె సురవల్లభుసేనలు భర్గజాటకాం
తారముఖంబున నెవ్వడలు దైవతసింధుర్పురంబులో యనఁ 89

(చా) చెడిదంబుగన్-భయంకరముగా, సందడిన్-కలకలముతో, భగ్గ .. ముఖంబునన్-శివుని జడముడియనెడునడవియందుండి, వెడలు-వెలుపటికివచ్చు, దైవత సింధుర్పుకంబులో యనన్-అకాశగంగాప్రవాహములో యన్నట్లు; సురవల్లభు సేనలు నిగ్గమించెనని యన్నయము; నిగ్గమించెను-వెలువడెను

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

శా. బాణద్విత్పాథిజాంబుధిధ్వనిక శాపాణింధమానీకని

స్సానాస్వానభదేలిమా దితట నిస్సామాన్యచాపాగమ
ద్రోణాచార్య సురీసమూహవరణోద్యక్తాహిత శ్రేణిని
శ్రేణీభూతకృపాణ మాంసలభుజా శేషాహిత్యుద్ధరా

90

(చా) దాణ.. తట—దాణద్విత్ - దాణాసురువకు విరోధియగువిష్ణువు దేవ, మధిత-తటవఁబడిన, అంబుధి-సముద్రముయొక్క, ధ్వనిక-శబ్దముయొక్క చాతుర్యములను, పాణింధమ-వృద్ధిపఱచుచున్న, అనీక-సేనలయొక్క, నిస్సానాస్వాన-తప్పెలదధ్వనులచేత; భిదేశిమ-పగులుస్వభావముకల (అనఁగా బగులుచున్న యనుట), అద్రితట-పర్వతప్రాంతముకలవాఁడా, అనఁగా గృష్ణదేవరాయల సేనలతప్పెటలధ్వనులు సముద్ర సౌషములకంచెను చెడిదముగా నుండుననియు నాధ్వనులచే గొండలు పగులు నట్లుండెననియుభావము, ఇతట నలంకారమతిశయోక్తి, నిస్సామా . దార్య—నిస్సా మాన్య-అసాధారణమైన (అనఁగా నితరుల కిలవికాని యనుట), చాపాగమ-ధనుర్విద్య యందు, ద్రోణాచార్య-ద్రోణాచార్యునివంటివాఁడా, సురీ . కృపాణ—సురీసమూహ—దేవతాశ్రీబృందములను, వరణ-పాణిగ్రహణము చేయుటకు, ఉద్యక్త-ప్రయత్నపడిన, అహిత శ్రేణి-విరోధులవరుసలకు, నిశ్రేణీభూత-నిచ్చెనయైన (అనఁగా నిచ్చెనవలె నావ రించెడు), కృపాణ-కత్తికలవాఁడా, అనఁగా గృష్ణరాయలకత్తి శత్రువులవరుసలఁ జంపి దేవలోకమునకుఁ బంపుటచే నర్చటనుండకామినులను బాణిగ్రహణముచేయుటకై వారలు స్వర్గమునకెక్కిపోవుటకై తాను నిచ్చెనవలె నావరించుచున్నదని భావము, ఇతట నలంకారము రూపకము, ఉత్పేక్షగమ్యము, మాంసల. ద్ధరా—మాంసల-క్రొవ్విగున (బలిసినయనుట), భుజా-బాహువులచేత, శేషాహిత-రాగేశ్వరుఁడగు నాదిశేషుని, ఉద్ధరా-కాపాదువాఁడా, అనఁగా నాది శేషునిభూభారమును దాను వహించి యతనికి మేలు చేసినవాఁడా యని భావము ఇచ్చట నర్థశక్తి మూలవస్తుధ్వని.

ఈ పద్యమున నింద్ర సేనల యుద్ధసర్వ హసమయంబున రిరి-వ పద్యమున వర్ణింపఁబర నిస్సానాధ్వానము సూచితము ఇటు శబ్దశక్తి మూలవస్తుధ్వని.

క చండతర మూరు రాయర
గండపహరిరుద ధాటికారయవచల
కొండపలి కొండపిల్ల
కొండల కట శేషసింధుమందరకుధరా.

(హ్య) చండతర... రిరుద—చండతర—మహాగ్రహుర, మూరురాయర గండ-మూరురాయర గండయను పేరుగల, అశ్వపతి, నరపతి, గజపతియనునీమువ్వురు సేనాధిపతులను బయంచినవాడనెచు; మహారిరుద—గొప్పరిరుదము కలవాడ; ధాటికామందర—ధాటికారయ—దాడివేగముచేత, విచలల—చలించుచున్న (కడులుచున్న) కొండపలికొండపిల్లమండల— కొండపల్లి, కొండపిడు, అను దేశములు గలవాడ, అనగా గృష్ణరాయడు కొండపల్లి కొండపిడును దేశములమీద దాడివెడలి వాని నాడిమించి వానిం బలింపఁజేసెనని భావము, ఇట కొండపలి కొండపిల్లను పదములందు గల 'కొండ' శబ్దసారస్యముచేత సహజములుగా నచలములగు కొండలను గృష్ణరాయలు చలింపఁ జేసెననుట చమత్కారము, కటశేష...కుధరా - కటశేష - కటక దేశాధిపతియనెచు, (ఉత్కలదేశము కటక దేశమనబడును); సింధు-సముద్రమునకు; మందరగధరా - మందరపర్వతమువంటివాడ, అనగా సుత్రులదేశాధిపతినిమగించిన వాడ యని భావము

అలంకారము-రూపకము,

(రొట్టము)

త్వరితాగరితానిలవాజినట
స్మరణోత్పరజ్జగరగుంధరవి
స్మరణా కరణాధికశూత్రప్రతిమ
ద్విరదాకరదారదరబలా.

92

(హ్య) త్వరి, స్మరణ—త్వరిత—వేగముచేత, అగరిత-తిక్కుపడఁబడఁబడిన, అనిల-వాయువు కలిగిన, (అనగా వాయువేగముకంటె నధికవేగముగల యనిభావము); ఐలి-గుట్టములయొక్క, నటర్-నర్తనముచేయుచుండు, అనగా బరువెడుచున్న, ఖరజ-గొరిజలనుండి పొడమెడు, ఉరు-గొప్ప, రజోధర-దట్టపుఘటముచేత; గుంధ-పలుకుపడిన, రవిస్మరణా-సూర్యునియొక్క కాంతిలుగలవాడ, అనగా వాయు

వేగముకంటె నధికవేగముగంకృష్టదేవనామనిగ్రుత్తములు పరమేశ్వరమునకు సమర్పించునట్లు
బొడముదట్టంపుదుమారములు సూర్యకాంతులను గప్పించుదురని భావము.

అలంకారము-సంబంధాతిశయోక్తి

కరణాధిక.....వీరబలా—కరణ - తనముద్రియమైన బలమునకంటె,
అధిక-దీర్ఘ మగు, హస్తశ్చలిమత్-హస్తాగ్రముతోఁగూడిన, ద్విరదాకర-(ద్విరద +
ఆకర) ఏనుఁగులగుంపులను, దారణ-నడికెను, వీరబలా—హతుల సేనలగువాఁడా,
అనఁగా నయ్యేనుఁగుల హస్తాగ్రములద్యమంతోడి నిశాసముపై నెరపి నిండియ
మగు తొండములకంటెను నిడుదలని భావము

ఆర్థాంతరము—

కరణా వీరబలా—కరణాధిక, కరణ-వీరముచేత, అపి-గొప్పవిమరు,
అనఁగా గొప్పయాకారముకల, హస్తశ్చలిమత్-హస్తాగ్రములతోఁగూడిన, అనఁగా
రోజుచున్న, ద్విరదాకర-ఏనుఁగులగుంపులను, దారణ-నిడికెను, వీరబలా—హతుల
సైన్యములు గలవాఁడా.

ఈ పద్యముయొక్క రచన తురగవర్తనమువలెను నలరాజుమందల చమ
త్కారము.

ఈవృత్తముతోటకము-ప్రతిపాదమునకు నాలుగుసగములను నమ్మిరవ యక్ష
రము యతిస్థానమును గలది

అలంకారము-చేకానుప్రాసము.

ఈ పద్యమున నింద్రుని గజతురగపరాధివర్గములు కృష్ణులై యుద్ధమునకు
వెడలునప్పటి సమరగమనాతోపము సూచితము ఇచ్చినపు క్రింది మూలపద్యధ్వని

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదబింబ సాంసారిన్బలాభినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్తర్థి కాళింగోత్తరచిత్త సజనవిధేయ
తమ్మయనామధేయ ప్రణీతం నైని వారికాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందుఁ
జతుర్థాగ్దాసము

వాణ్యభ్యాత్పగద్యము

ఇది శ్రీమద్రామాయణమున నాథ నిరంతరభజన నాగసూక్తిగ్రామభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయదసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యష్టేశ్వరార్యపుత్ర సూక్తిపరితాపితార్య కుప్పనాస్వి
మూర్త్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్యవాణ్యగ్రామభిజనం బగు
పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
జతుర్థాశ్వాసము

శ్రీరస్తు

పారిజాతాపహరణము

పంచమాశ్వాసము

యిద్దము

క శ్రీవర్ణనీయ తిరుమల
దేవీ హృదయేశ యమృతదీధికులవా
రావారపారిజాత ధ
రావలయశరణ్య కృష్ణరాయవరేణ్యా.

1

(వ్యా) శ్రీవర్ణ నీయ—శ్రీ-సంపదలదేత, వర్ణ నీయ—వర్ణనీయవాణా, తిరుమల దేవీహృదయేశ—తిరుమలదేవీయనెరు రాణకిఁ బ్రార్థించువాణా, అమృత... పారిజాత—అమృతదీధితి-చంద్రునియొక్క, కుల-పంకజము, హరావార-సముద్ర మునకు, పారిజాత-గల్పవృక్షమువంటివాణా అనిగాఁ జూచుకొనినది. రిత్నాకర ముందుఁ గల్పవృక్షమువలె జనించినవాణా యిది, రిత్నాలయ రిత్న-హిమంధర మునకు రక్షకుణా, కృష్ణరాయవరేణ్యా-కృష్ణరాయ పరమహంసాదితి

అలంకారము—రూపకము

(వి) ఈయాశ్వాసమునందుఁ గృష్ణుఁడు దేవలోకమునుండి పోకి అమృతమును భూమిని దెచ్చిన వృత్తాంతము వర్ణింపఁబడునని యీశ్వరునిచేత పాఠి యిచ్చి ప్రమాద చాతుర్యముచే ధ్వనించెడు.

లే అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ
వరున కిట్లను సమ్మోనివల్ల ఘండు

దైవస్యై న్యంబు ల్లిరితిఁ దరతరంబు
వెడలి మొన లేర్పరించి యుద్వేలవృత్తి

2

(వ్యా) తరతరంబు—భండములు భండములుగా (వేర్వేరుగా), మొనలు—
మొగ్గరములు, ఉద్వేలవృత్తిన్—అడ్డులేక

ఉ. వచ్చితి మింక నెందుఁ జనవచ్చు నొవఁగో నిలు పరిజాతప
టచ్చర యంచు జంకెలు గడల్కొనఁ గృష్ణునిఁ జాట్టుముట్టి వై
యచ్చరసేన దాఁకునపు డచ్చల మేమని చెప్ప దిక్కులం
జీచ్చట తూపుతండములు సింహారవంబులు నిండె నొక్కట . 3

(వ్యా) పాణిణి-తాపహరణము—పాణిణి-తాపహరణమును దొంగిలించినవాఁడా, బులెలు—
బెడరింపులు, వై యచ్చర సేన—వియచ్చరసేన, అనఁగా దేవతలసేన, అచ్చలము—
అగ్రహము; చిచ్చటతూపుతండములు—అగ్నేయాస్త్రజాలములు.

ఉ. అకమలాయతాక్షి సమరావనిజాతము దించి సంక్రమ
న్నాకపురీమహారథుల నవ్వుచుఁ గన్గొని యంగుళిత్రగో
ధాకలనంబుతో యదువతంసుఁడు శార్ఙ్గనిబద్ధశేషని
రొక్తనిచోళముం దిగిచి రోషనటద్భ్రుకుటివలాసుఁడై . 4

(వ్యా) సంక్రమత్—వేగిరపకుదున్న; అంగుళిత్రగోధాకలనంబుతోన్—
ఉదుముతోఁబతోఁజేయఁబడిన వ్రేళ్లకవచముతో, శార్ఙ్గ...నిచోళమున్—శార్ఙ్గ-శార్ఙ్గ
మును పేరుగం తనవింటియందు, నిబద్ధ-కూర్చఁబడిన; శేషనిర్మిత-అది శిషునికురుస
మును, నిచోళమున్—ఒరసు, టిగిచి-తీసి, రోష...విలాసుఁడై—రోష-కృపము
చేత, నటన్—చలించుచున్న, భ్రుకుటివలాసుఁడై—పంకరయగు కనుటామలయందము
గలవాఁడై, (కుటి-పంకర)

క. తిగిచి శరాసన మెక్కిం
చి గుదాధ్వని చేసి యంశరముల దొనలన్
దిగియించి తూపు లొక్కట
నిగిడింపఁ దొడంగె మరుదనీకినిమీఁదన్ . 5

5

నధిపుఁ డేసినఁ బాటునాశుగంబులకంటె
మునుమున్న చని లత్యములు దళించు
భటులపై హరులపై బహురథాగ్రములపై
నొక్కఁ డయ్యును దోచుఁ బెక్కుగతుల
తే. నఖముఖంబుల నిటికి గండ్రలుగఁ జేయు
దివిజురుదధ్యజంబు లుద్రేకవృత్తి
నిజులలోకాదుతావహ నిర్నిరోధ
విక్రమస్ఫూర్తి భగరాజచక్రవర్తి.

8

(వ్యా) నిఖిల. చక్రవర్తి—నిఖిలలోక—సర్వలోకములకు, అద్యురాపహ-
ఆశ్చర్యమును గలిగించు, నిర్నిరోధ—అడ్డులేని, విక్రమ—పరాక్రమముచేత, స్ఫూర్తి-
ప్రకాశించుచున్న, భగరాజచక్రవర్తి—గరుత్మంతుడు, లానంబులై - తెగినవై, జడిసి-
నివారించి, యాబ్బున్—ఎగురఁగొట్టును, సింధురంబులన్ - వీనుఁగులను, ఆపగంబులు-
బాణములు, గండ్రలుగన్ - తునియలుగా

తే. సర్వతోముఖ మయి పేర్చుశార్దిబాణ

వర్ష సమృద్ధదుర్దినవ్యాప్తివలన
సప్త దెదిరించి పన్నిద్ద అహిమకరులుఁ
గానఁ బడలేక తేజోవిహీనులైరి

9

ఈ పద్యములో ద్వాదశాదిత్యపరాభవంబు వర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) సర్వతోముఖమయి - ఆంతటను వ్యాప్తిజెంది (నలువలంకులను).
పేర్చు-ఆటిశయించు, శార్ది. వ్యాప్తివలనన్—శార్ది - కృష్ణనియొక్క, బాణవర్ష-
అమ్ముల వర్షముయొక్క, సమృద్ధ - ఓరయికవలనఁ గలిగిన, (అనఁగా జడివానచేతఁ
గలిగినయనుట), దుర్దిన- సూర్యుడు కనఁబడని (మేఘములచేఁగప్పఁబడిన)దినము
యొక్క; 'మేఘచ్చ సేహిహిదుర్దినమ్' అని యమరుడు; వ్యాప్తివలనన్ -క్రమ్ముట
వలన, పన్నిద్దఱు-పండ్రెండు సంఖ్యగల, అహిమకరులు-సూర్యులు (అనఁగా ద్వాద
శాదిత్యులనుట), అప్పు దెదిరింది-కృష్ణుని మార్కొని, కానఁబడలేక-అదృశ్యులై, తేజో
విహీనులైరి-నిష్ప్రకాశులైరి.

ఇంద్రుడు, దాత, పరమ్యుడు, త్వష్ట, పూషుడు, అర్యముడు, భగూడు; వివస్వంతుడు, విష్ణువు, అంశుమంత్రుడు, వరుణుడు, మిత్రుడు, వీరు ద్వాదశాదిత్యులు.

తత్రశక్రశ్చ విష్ణుశ్చ జిజ్ఞాశే పునరేవహ
ఆర్యమాచైవదాతాచ త్వష్టాపూషాచభారత
వివస్వాన్ సవితాచైవ మిత్రో వరుణవీర
అంశో భిగశ్చాతిదేజా ఆదిత్యాద్వాదశస్త్రుతాః'

—అని హరివంశము.

ఉ చుక్కలరాణివాసముల సోయగపుం జనుదోయిత్రెక్కునం
జిక్కనయైనయెక్కు యదుసింహుడు జాణపరంపరాహతిన్
ప్రక్కలు సేయఁ గాఱు రుధిరంబునం దోఁగుచు రేవెలుంగు గెం
పెక్కినచాయ నభ్యుదయ మేదియుఁ దాల్చెరణాంగదాంబునన్, 10'

ఈ పద్యమునందుఁ జూడుని పరాశయము వర్ణింపఁబడినది.

(వా) రేవెలుంగు-చంద్రుడు, చుక్కల రాణివాసముల-నక్షత్రములనెడు తనపత్ను లయొక్క, సోయగపు - అందమైన, చనుదోయి - న్న నద్వంద్వముయొక్క, త్రెక్కునన్ - ఒరయిక చేర, చిక్కనయైన-శర్కరమైన (దృఢమైన), అక్కు-తోమ్మ యదుసింహుడు-కృష్ణుడు, జాణపరంపరాహతిన్-శరపుంజులుల దెబ్బలచేర, ప్రక్కలు సేయన్-చీల్చిగా, కాఱు-స్రవించు, రుధిరంబునన్ - నెత్తుట, తోఁగుచున్-మునుంగుచు, రణాంగణంబునన్ - యుద్ధభూమియందు, అభ్యుదయ మేదియున్-సౌంపుచెడి, 'యన్' అనునది యిచ్చట వాక్యాలంకారార్థ మని యెఱుంగునది; తెంపెక్కిన చాయన్-రక్తవర్ణమును, తాల్చెన్-ధరించెను

అభ్యుదయమనఁగా నదయించుటయనియు నర్థముగావున సుదయములేకున్నను నీరణావనిలోఁ జంద్రుడు తెంపెక్కిన చాయఁదాల్చెననుట విరోధము

అలంకారము—విరోధము విభావనయుఁ జెప్పవచ్చును

రణమున వర్ణించు ప్రకరణమునను నిక్కరణిని ముద్దాఱుమాటల శృంగార రస పోషకంబుగా నీకవికులభూషణుండు వ్రాయుటచే నితని పలుకు తెల్లభంగుల ముద్దుఁ బలుకులనం జెల్లుగదా.

తే. చోద్య మప్పుడు భవరోగవైద్యుడైన
యంబుతోదరు డాసినయంతమాత్ర
నపగతాసాధ్యగదుఁ డయ్యె యతుభర్త
సొరిది రుద్రులు నిర్దుక్త శూలు లైరి.

11

రూపద్యమునందును వై పద్యమునందును నితరదిక్పాలకు యోటమి వర్ణింపబడినది

(వ్యా) అప్పుడు, భవరోగవైద్యుడైన-సంసారమనెడు రోగమునకు వైద్యుడగు, అంబుతోదరు-కృష్ణుని, డాసినయంతమాత్రన-దగ్గఱకురాగానే, యక్షభర్త-రుదేరుడు; అప...డయ్యెన్-అపగత-పోయిన, అసాధ్య-ఇయ్యాపనలవిరాని, గదుఁ డయ్యెన్-గద కలవాఁడయ్యెనని యర్థము, రోగముగలవాఁ డయ్యెనని యర్థాంతరము, గద-రోగము; రుద్రులు-ఏకాదశరుద్రులు; (అజుడు, ఏకపాదుడు, అహిర్బుధ్నుడు, త్వష్ట, రుద్రుడు, హరుడు, శంభుడు, త్ర్యంబకుడు, అపరాధితుడు, రణానుడు, త్రిభువనుడు), సొరిదిన్ - క్రమముగా, నిర్దుక్తశూలులైరి-విడువబడిన శూలాయుధములు కలవారైరని యర్థము, విడువబడిన శూలరోగము కలవారైరని యర్థాంతరము.

అనఁగా వైద్యునిచెంతకుఁ జోవఁగా రోగములు నశించునట్లు భవరోగవైద్యుడగు కృష్ణునిపొంతకుఁ జోవఁగానే గుఱెనుని యసాధ్యమగు రోగము నశించెననియు రుద్రుల శూలరోగము నశించెననియు నప్రకృతార్థము; కుట్రెనుని గదాయుధము చెడియెననియు రుద్రుల శూలాయుధములు నిడుపయోగములయ్యెననియుఁ బ్రకృతార్థము

అలంకారములు—ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషము - రూపకోర్కాపితము - చపలాలిక యోక్తి.

సీ. నిర్భగ్నశృంగుఁ డై నిలవాహనముఁ దాను
వై వస్త్రతుడు లాఘవంబునొందె
దశతశాతకృపాదంష్ట్ర మైవై రృత
భుజభుజంగస్వామి పొల్లువోయె
నిర్గుఞ్చపేతి యై నిలువు నీటుగ నగ్ని
దేవుండు నిర్వాణ తేజఁడయ్యె
భయపలాయనవేశఁ బవమానునకు నాత్మ
జవనత్త్వములకల్పి సఫలమయ్యె

తే. వరుణనకు డాగికొనఁ జోటువలఁతి యగఁగఁ
నుదధినాయక భావంబు నుపకరించె
జలరుహతోదర సవ్యాపసవ్య ముక్త
నిష్ఠురాన్త్రంబు లొండొండ నిగుడునపుడు

12

(వ్యా) జలరుహోదర ఆస్త్రంబులు - జలరుహోదర - జలస్థాయిముక్త, సవ్యాపసవ్య-కుడియెడమచేతులనుండి, ముక్త - విడిచిపెట్టి, నిష్ఠురాన్త్రంబు-త్రూర వారాచములు, ఒండొండన్-తోడోడన, నిగుడునపుడు-వెలసెనెడలనును,

వైవస్వతుడు-యముడు, నిర్భగ్నశృంగులై-చేరిన - పుట్టింపబడి, (వై మ్ములు విజిగిరవాడనగఁ బ్రాథవముచేడి యవమాచటివారిని రాము), ఇతఁ వాహనమునుగూడఁ జెప్పిన కరంబున వాహనంబును వెలసెనెడలను క్షమా శృంగ భంగమయ్యెనని భావము, లాఘవంబునొందెన్-మలఁదగుటచే నొందెను

నైర్భత - నైర్భతుడను తిక్కాంకునియెక్క, నిజ - బాహునెడ, భుజంగ స్వామి-పాపజేడు, దళిత దంష్ట్రమై-దళిత-చిత్తవత్, కా - పరిచయ, క్షిప్రాక - త్రియనెడు, దంష్ట్రమై-కోటలుగఁదియై, పొట్టచొయె-సృష్టిచెయ్యెను

అలంకారము-రూపకము

అగ్నిదేవుడు, నిర్భాతపాఠియై-నిగఁజిమ్మఁబడిన జ్వాలంగంబులై యని యర్థము, కత్తికలవాఁడై యని యర్థాంతరము, నిజపుష్పాంశు-అశ్మహోటకే భస్మ ముగా, జ్వాలపోయినపిదప నగ్నిభస్మమగుచుగా, నిజాశలే రయ్యెన్ - రేఖము చెడినవాఁ డయ్యెను,

పవమానునకున్-వాయువునకు, భయఽలాపి-పేదీ- (తి, భయకొల్లెను సైరింప జేక) భయముతోఁ బరువిడునపుడు ఆర్మకవసత్త్రమలంకై - సుదేగమును లంఘించు గలిగి యునికి, సఫలమయ్యెన్-ఉపకరించెను

వరుణునకున్, డాగికొనన్-డాగకొనెడిది, - స్థాపన, వలఁది యగు టన్-అనుకూలమగుచేత, ఉదధినాయకభావంబు - నా నాయకత్వమును ఉపకరించెన్-ప్రయోజనపరచెను.

అనగా గృష్టనిశరపరంపరచే నిర్ణీతమై యున్నది. శృంగభంగముఁ జెందె ననియు, నిర్భతికత్తినలుకఁబడుటకే వ్యర్థమయ్యెననియు, క్షిప్రేషుడు జ్వాలయెడకు నాయుధమును బోగొట్టుకొని భస్మమయ్యెననియు, వాయునిడు లంఘనముతోఁ

బదుగిదెననియు, వరుణుడు దాను సాగరాధిపతియగుటచే సుకరముగా నముద్రముఁ జొచ్చి, దాగుకొనియెననియు భావము.

ప మఱియు నమ్మధుమథను సముద్బంధదోర్దండమండలికృతశార్జ్యకోదండ నిర్ముక్త నిర్భరక్రూరనారాచధారానిపాతంబున గవాక్షితవటులగు యటులును, జక్రనిర్వక్రవిక్రమక్రీడలం బరిచ్చిన్నకర్ణ నాసాధరులగు విద్యాధరులును, గౌమోదకీప్రహారంబులం జూర్తికృత శిరోమధ్యులగు సాధ్యులును, నందకాసిధారావిదారణంబునం బ్రత్యవయవశిథి లితానువిద్దులగు సిద్ధులును, బతంగపుంగవ పక్షవిక్షేపదాహతిం దూలి జర్జరు లగు నిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన కంకటంబులు వ్రసేసినం జూకఁదనంబునొంది సాధ్వసోద్రేకంబున భద్రదంతావళంబుల దిగ్గ నుటికి మేరుశిఖరంబులువాఁకియు రథ్యసారథిసహితంబుగా శతాం గంబులు పొడిపొడియైనం జొర మటు వెలుంగక మాతంగళవంబుల క్రింద నీఁగియు భగ్నచరణంబులై తలకెడవుగం ద్రెల్లిన తురంగకళే బరంబులం గౌఁగిలింతుకొని నిర్జివులుంబోలె గ్రుక్కుమిక్కునక పక్కెరలు పైఁద్రోతుకొనియును సంత్యక్త హేతివర్గంబును సర్వతఃప్రధా, వనమార్గంబును బ్రవర్తిత ప్రార్థనాలాపంబును, బరిదూయమానకేశ కలాపంబునుంగాఁ గాండిశీకత్వంబునొంది తిరుగుడువడి పాంచజన్య హోషంబు మున్నుగా దిగంతంబు లంటం బలుచుటయుఁ, బ్రహార మూర్ఛాపరవశు లగు జయంతనలకూబరచిత్రసేనాదులం గనక కమలదళపుటానీయమానంబు లగు సభగంగాపానీయంబుల సేద దేర్చి ఫలకగర్భంబులకుం దార్చి నిజనివాసంబులకుం జేర్చికొను నాప్త సేవక వర్గంబువలనను, విలూనదండంబులై పడినధవళచ్చత్తంబులఁ బ్రపుల్లపుండరీకంబు లని పరిశ్రాంతి నొడియ నక్షాడుచు నిపా తివరుణం బైనింగిఁ బేరెంబు వాటు వాహనహంసంబువలనను, మేధుర మేధాపంక సంక్షులంబు లగు రుధిరపల్వలంబులు దటిపి మజ్జన

క్రీడాపరాయణుడై చండి వడిఁ గదలమిం గృతాంతుండు విడిచిపో
యిన జిఱకొట్టుచుఁ దిరుగునున్నత్రలులాయంబువలనను, మూర్ఖిత
తుపాకరమండల నిర్గతంబై నిర్గతశృంగం బగులాంచనమృగంబుం
గురంగీశంకం దటిమికిని వెనువెంటం దిరుగు పలాయితపవనమాన
విముక్తకురంగంబువలనను, వైనతేయ చరణసఖముఖాఘాతనిపాతి
తంబు లై రణధూళిధూసరితంబు లగు రుద్రజటామండలమండన
శశిఖండఖండంబులఁ గర్ణపూరంబులుగా నిడుకొను వేడుకం గూడ
నొండొరులఁ గడవం గేరికొను బేతాళ బాలికాజనంబులవలనను,
గడనరంగం బభిరామం బయ్యె నయ్యవనరంబున

18

ఈవచనంబున సంకుల సమరమువర్ణింపఁబడినది

(వ్యా) మండలీకృతకోదండ-గుండ్రమగునట్లువంపఁబడినవిల్లు, గవాక్షితవతు
లగు-గవాక్షమువలెఁ జిల్లులుగాఁజేయఁబడిన పక్షిస్థలములు గలవారలగు; యక్షులును
ఈ పదము 'పఱుటయున్' అను క్రియాపదముతో నన్యాయము, నందకాసిధాచా
విదారణంబునన్ -నందక మను పేరుగల కత్తి మొరచేకఁ జీర్చిఁబడిన, అనుచిద్దులగు-
కూడినవారగు; జర్జరులగు-శిథిలులగు, దైర్యంబులతోడన, కంకటంబులుప్రస్సినన్-కంక
టంబులు-కవచములు; ప్రస్సినన్-తునుగఁగా, ఇచ్చట సహోత్కలంకారము; సాధ్య
సోద్రేకంబునన్ -ఆధికమగు భయముచేత, దంతావశంబులు-ఎనుగులు, శలాంగంబులు-
రథములు, ఈగియన్ -చొచ్చియు, తల తెడపుగన్ - శిరఃపతనమగునట్లు, కశేబరం
బులన్ -మొరెములను (అట్టలను), గ్రుమ్మిమ్మినక -హిరియాశక, పత్తెరలు-
జీనులు, సంతృప్త పాతివర్గంబును-విడువఁబడిన కత్తులసమాహుగలవారును, సర్వతః
ప్రధావనమార్గంబును-అంతటను బరుగెత్తుచున్న మార్గముకలవారును; ప్రవర్తిత ప్రార్థ
నాలాపంబును-మమ్మువిడిచిపెట్టుమాయని ప్రార్థించు మాటలుగలవారును, పరిధూయ
మానకేశకలాపంబును-దెదరియల్లాడుచున్న వెండ్రుకలుగలవారును, అయి-, కాందిశీక
ర్వంబునొంది-భయముచేఁబరుగెత్తి, తిరుగుడువడి-పరిభ్రమించి, పాంచజన్యమోషంబు
మున్ను గాన్ -శృష్టనివిజయశంఖధ్వనులు తమకం దెమున్ను గాఁబోవఁగా, దిగంతంబు
ంటన్ -దిగంతములుచేరునట్లు, పఱుటయున్ -బరుగెత్తఁగా; దీవికిఁగర్తృపదములు,
యక్షులు, విద్యాధరులు, సాధ్యులు, సిద్ధులు, నిర్జరులు, కనక మారంబులగు-కనక
కమలంబుగారు రామరల, దశ-ఆకులచేఁజేయఁబడిన, పుట-దొప్పయందు, అనియ

మానంబులగు-లేఱడుచున్న, ఆశ్రగంగాపానీయంబులన్ - ఆరాశగంగోదకంబులచేత;
సేదదేర్చి శ్రమములుపోగొట్టి, ఫలకగర్భంబులకున్-పీటంపిఁది, అర్చి-పెట్టి, వివాస-
సలుకఁబడిన, ప్రపల్ల పుండరీకంబులచి-చెన్నగాఁబూచినచెల్ల బామరలని; పరిగ్రాంతిన్-
గ్రమించుట చేత, ఒడియన్-(వానిని) గ్రహించుటలై, అష్టాశుచున్ - రంపలాపలఁదిరు
గాడుచు; నిపాతిరవరణంబై - పడఁద్రోసిన వరుణుఁడుగలగిల్చె, (అనఁగాఁ దనపై
నెక్కియుండు వరుణుని బడఁద్రోసియనుట), నింగిన్-అరాశమునందు, పీఠంబువాలు-
పరుగిడుచున్న, వాహనంబువలనన్ - వరుణునివాహనమగుహంససువలన, 'కదన
రంగబాధిరామంబయ్యెన్' అనుదానితే' ననన్వయము

వరుణుఁడు హంసవాహనుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము:-

'ద్విభుజం హంసపృష్ఠస్థం దక్షిణేనా భయద్రదం

శ్మశ్రైవల పరణందేవం ప్రతిష్ఠావిధి నార్చయేత్'

—అని హయశీర్ష పాంచరాత్రము.

మేదుర, ...లగు—మేదుర-దట్టమైన, మేడఁపంక - బురదవంటి మనఁడుల
చేత, సంకులంబులగు-రాలుచూలుగానై న; రుధిరపృథ్వలంబులు—అచ్చటిపడియలు; (వల్ల
లములు-సిక్కునిలిచెడు చిన్న వల్లములు), చండి-మూర్ఖపుఁబట్టుఁబట్టి, వడిన్ కడలమిన్-
వేగముగాఁజేరిండుదుటచేత, కృతాంతుఁడు-యముఁడు, తిలకొట్టుచున్-బుసకొట్టుచు;
లుతాయఁలు-మహిషము, ఇక్కడ దున్నపోతుస్వభావము లేనట్లుగా వర్ణింపఁబడినది,
మూర్ఛిత నిర్గతంబై—సూర్ఛిత-సూర్యుఁడైన, శిపాతరమండల-చంద్రుండ
లంబునుండి, నిర్గతంబై-బయలుపెడలినదై, నిర్గత-తాఁదిన, శృంగంబు-కొమ్మగల,
లాంగనమృగంబున్ -చంద్రునిఁ జిహ్నుఁగుగాను డు జింకను, కురంగిశంకన్-అఁడు
గింకయును సందేహముతో, (అఁడు గింకకుఁ గొమ్ములులేవు); తటిమిగాని వెనువెంటం
దిరుగు—, పలాయిత కురంగంబువలనను—పలాయిత-సరగెత్తుచున్న, పనిమాన్-
పాయుదేవునివలన, విముక్త-విడువఁబడిన, కురంగంబువలనను-(వాహనము) జింకవల
నను, కదవన్-అతిక్రమించునట్లు, కేడుకొను-కూడుకొను

ఇందు రుద్రునిజటామండన చంద్రశకలాబు గడుదుని తాతిగోళ్ళచేఁ దునియల్ల
పడియెనని మాత్రము కవి వర్ణించెఁగాని రుద్రునిది బాధవము గలిగినట్లు చెప్పఁదలెయ్యె

ఈ వచనమున బీభత్సరసము వర్ణింపఁబడినది.

చ హరిహయుఁ డాగ్రవోజ్జ్వలితుఁ డై యనిఁ బాలు దిగాధినాథులం
దిరుగుఁడు పోకుపోకుఁ డని తిట్టి యడల్చి నవోదయత్పయో

ధరము నలంకరించు తన ధన్వ మధిజ్యముచేసి గోత్రధీ
కరముగ బాహు తెత్తి తనుకంబున సేనకుఁ జేయి వీచినన్ 14

(వ్యా) హరిహరుడు-ఇంద్రుడు, 'జంతభేరిహరిహరుః' అని యమడుడు, సవోధయత్ప్రయోధరము నలంకరించు-క్రొత్తగా గలుగుమేఘములతోలెకు, ధన్వము- వింటిని, అధిజ్యముచేసి-అల్లెతాటివెక్కుపెట్టి, అధి + జ్య, (జ్య-అల్లెతాడు), గోత్ర భీకరముగన్-కొండలకు భయంకరముగా, తమకంబున-సంభ్రమముతో (త్వరతో).

క గిరితటముఁ దాఁకి తిరిగెడు
తరంగిణియుఁబోలె దేవతాపతి యాఙ్గన్
మరలి వియచ్చరవాహిని
మురహారునిం బొదివి ఘోరముగఁ బోరులెడన్ 15

(వ్యా) తరంగిణి-నది
అలంకారము-ఉపమ

ఉ. టిం గనుమోఁత మోఁగుచును జెక్కలవాములువోలె శాఠిచే
సింగిటివింట వెల్లిగొనుచిత్రశరంబులు సూతు నొంచె ర
థ్యాంగకము బ్దిశించుచు నిజానయవంబులు రూల్చ దేవతా
పుంగవుఁ డోసరించుటయు బోరన నడ్డము సొచ్చె వైస్యముల్ 16

(వ్యా) సింగిటివింటన్ - ఒకదినుసు వింటిపండి, వెల్లిగొను - ప్రవహించు (అనఁగా బరంపరగావచ్చుచున్న), రథ్యాంగకముల్-సప్తములయొడకన్లు, రూల్చన్- చలింపఁజేయుగా, టసరించుటయున్-వెనుకీయఁగా, బోరనన్-వేగముగా.

మ మది నొక్కించుక శంక లేక సమరోన్మాదంబునం లేర్పి బె
ట్టిద మై తాఁకినదేవతారథికోటిం గిట్టి తూలించె ను
న్మద వేతండ ఘటాశమ శ్చయ నిశమన్యంబుఁ దత్సైన్యమున్
పుంగవుఁ డోసరించుటయు బోరన నడ్డము సొచ్చె వైస్యముల్ 17

(వ్యా) ఒక్కించుక-ఒకకొంచెము, ఇచ్చట 'నాక' యనుపద మత్యల్పార్థద్యోతకము, సమరోన్మాదంబునన్-యుద్ధముసేతమందలిపెట్టితో, పేర్చి-ఆతిశయించి, బెట్టిద మై-కూరమై, కిట్టి - తొడరి, తూలించెన్ - పాఱదోలెను, ఉన్నద . మన్యంబు - ఉన్నద-మిక్కిలి మడించిన, వేతండఘటా-ఏడుగురుగుంపులనెడు, తమశ్చయ-చీకటలు సమూహముచేత, నిశంమన్యంబు-రాత్రిపని తప్పుభావించు, అనఁగా దానివలె గాన.

బడుననుట, 'అగు' అనుపద ఘడ్డాహార్యము, తల్లెస్వయము—అని యన్వయము, రథాంగరముచేన్—దక్షముచేత— ఇది స్వార్థమున 'గ' ప్రత్యయము వచ్చినది.

ఉ. పైనిరు తెల్ల నంత రగానన్న హనం బెడలించి పొత్తిన
నొనయు నచ్చలంబు మది నాటుకొనంగ గట్టిలమండలి
దానమిశద్విరేళనినదంబుల ఘింకృతి నందడింప వె
ల్లెనుఁగు మీద డిక్కొలిసి యింద్రుఁ డుపేంద్రునిఁ దాఁతె నుగ్గతిన్. 18

(వ్యా) రణసన్నహనంబు—యుద్ధసన్నాహమును, ఎడలించి—విడిచిపెట్టి; నానయన్—సిగ్గును; అచ్చలంబున్—అగ్రహంబును, కపోత.... పంబులన్—కపోతమండలి—చెక్కిళ్లప్రదేశములందలి; దాన-మదజలముతో, మిశ్ర - కూడుకొనిన ద్విరేళ-తుమ్మెదలయొక్క, నినదంబున్—రుంకారములతో; ఘింకృతి - ఐరావతము యొక్క ఘింకారశబ్దము; నందడింపన్ - కలియఁగా, వెల్లెనుఁగున్ - ఐరావతమును, మీదన్—కృష్ణనిపై, డిక్కొలిపి—లాఠువనదైనకొల్పి, ఉపేంద్రునిన్—కృష్ణుని, 'ఉపేంద్ర ఇంద్రావరణ శృత్రుపాణి శ్చతుర్భుజః' అని యనురుఁడు.

క. సునరాగరుఁ డగుమనువునిఁ
గనుఁగొని తనమ్రొల నున్న కామిని నెమ్మొ
మున దృష్టి నిలిపి మురము
ర్దనుఁ డిట్లను హాసగర్భితక్రోధోక్తిన్
సుగమము 10

ఉ. అచ్చరలేమ తెల్ల నగ నాహవభూష్ణుని దానుఁ దోడుగా
వచ్చిన తద్విశాధిపతివర్గములుం దల లూడఁ బాటియు
నృచ్చటులాస్త్రఘట్టన మనంబున నెంచక నానగేడి యై
వచ్చినవాఁడు చూచితివె వాసపునిం గమలాయతేతరా 20

(వ్యా) అచ్చరలేమతెల్లన్—ఎల్లరుననుటకు 'రు' వర్ణకములేకయే ప్రయోగములు గలవు, తలలూడన్—వెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని, నానగేడియై—సిగ్గుచూచిన వాఁడై 'నానగండయై' యని కొన్నిపుస్తకములలో; బారాంతరము కానంబడుచున్నది. దానిని నిదేయద్దము, వచ్చినవాఁడు—వచ్చెను, భూతార్థకమన నిట్టిప్రయోగములు గలవు

"వచ్చినవాడు పల్లవుఁ డవశ్యముగెల్ల మనంగరాదు రా
లచ్చికినై పైచంగిన బలంబులు రెండును గొన్నేచ్చుకై"

భారతిము-3 ద్వైగివర్ణము.

ఉ. చూడుము నన్ను నంచు పుధుసూదనుఁ డ మృతిఁ బోసి పడ్డుటా
క్రొడము గాఁడ నేసిన నకుంతితుఁడై సురరాజు కష్టమి
రేడుశరంబుల స్థగకులేశ్వరు ముప్పదిరెంట నేనఁ డే
ర్వాడి తదన్యదిక్పతులు గ్రక్కున గంధగజాధిరూఢులై 21

(వ్యా) చూడుము నన్నున్—నాపరాక్రమమును బాగుచు భావము, ఇది
ప్రకాశిస్తే, అమృతిఁబోసి (అమృ + అరిన్ + పోసి) బాణమున నల్లెట్రాటియందు
సంధించి, అరి-అల్లెట్రాటియొక్క నడిమిభాగము, పోసియనగా నివలఁగిరాని యని
భావము, భుక్తాక్రొడము-బాహుమధ్యప్రదేశము, గాఁడన్ - గ్రుచ్చుచు, పడినన్ -
ప్రయోగింపఁగా, అకుంతితుఁడై - మొక్కుఁబోనివారై, అఁగఁ బలింపనివారై,
పేర్వాడి - మిక్కిలి వాడి (పేరు + వాడి), గంధగజాధిరూఢులై - మహపురుషులగు
నెక్కినవారై, గంధగజము-మదముచే సువాసకగం యేర్పఁగు.

"యస్యగంధం సమాహ్రూయ నరిష్ఠింతి ప్రతిదివహి
సన్నై గంధగతోనామ నృపతే ర్విజయావహః"

- ఆరు ముద్రారాక్షసము

చ. అనలుఁడు రెండు మూఁడు యముఁ డాసురనాథుఁడు గాని గైదుతో
యనిధిపుఁ డాటు గంధవహుఁ డర్థపుఁ డేడు మహేశుఁ డెన్నిదిన్
ఘనవిశిఖంబు లేయ మురఘస్మరుఁ డన్నియుఁ డ్రుంచి వార్జనం
జనితమహాగ్రభల్లముల జర్జరితాంగులఁ జేసె నందఱన్ 22

(వ్యా) విశిఖంబులు-బాణములు, భల్లములన్-బాణములచేత,

అనలుఁడు మొదలగు దిక్పాలకులు అయాదిక్పాలకుల బాణములఁ బ్రయో
గించిరిని కవి చమత్కారముగాఁ జెప్పెను

ఆ. వేల్పుమానియందు వేడుకపడుకూర్చి
నతులకోర్కి దీర్చు జాలి యపుడు

హరియు హరియుఁ బోరి రన్యోన్యజయకాండ
నసుర జీవితాపహాళుగముల.

23

(వ్యా) వేల్పుమానియందున్ - కల్పతరువునందు, వేసుకపడు - ఆశపడు;
కూర్మినకుల-ప్రేమభావ్యలముక్క, కోర్కిన్-అపేక్షను, దీర్చన్ బాలి-నెఱవేర్చుటకుఁ
బ్రయత్నించి, హరియున్, హరియున్-కృష్ణుడును, ఇంద్రుడును, అన్యోన్యజయకాం
క్షన్-ఒకఁడొకఁడు గెలువవలయునను నాసలె, అనురజీవితాపహాళుగములన్ — అనుర-
రాక్షసులయొక్క, జీవిత-ప్రాణులను, ఆపహ-నశింపఁజేయు, ఆపగములన్-దాణముల
చేత, పోరిరి-యుద్ధముచేసిరి హరి-ఇంద్రుడు

"యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిప్రునిహంతువాతిషు, యాహాగపిభేతేషు హరిర్నా
కపిలే త్రిషు-" అని యమరుడు

ఈపద్యమునందు యుద్ధముచేయు నిరువురకును నొక్కచేపేరును వారిరువురకును
యుద్ధముసేయుటకుఁ గారణమును నొక్కటిగాను వారొకఁడొకఁడులమీదఁ బ్రయోగించు
దాణము లొకేగుణము కలవిగాను నుండునట్లు కవి చమత్కారముగాఁ బెప్పినాడు

క మురహర బలహరు లిట్లొం

దొరుతూపులఁ గప్పఁబడుట నొదవించిరి త

మ్మిరువురఁ గనుఁగొనఁ దివిరెడు

గరుడోరగముఖుకోరికకు విఘ్నంబుల్

24

(వ్యా) తివిరెడు-ప్రయత్నపడు, విఘ్నంబుల్, ఒదవించిరి అనియన్వయము.

అనఁగాఁ గృష్ణుడును నింద్రుడును బరస్పర దాణములచేఁ గప్పఁబడుటవలన
గరుడోరగాదు లగు ఖపరులకుఁ గానబడఁజైరని భావము

అలంకారము—పర్యాయోక్తి

చ. అలుఁగుల దట్ట మై పొడము నగ్నికణంబులు సోఁకి మైగలు

త్వాలిసియుఁ దొంటివేగ ముడివోక క్రమంబున నొండొకంటిఁ బిం

జలు గొని త్రోచికొంచు శరసంఘ లక్ష్మము దాఁకు విస్మితా

ఖలసురసిద్ధసాధ్యముగఁ గృష్ణుఁడు తిష్ఠుఁడు బోర నయ్యెడఁ 25

(వ్యా) అలుఁగులన్ - దాణములచేత, మైగలు - మైథిగమునం దుండు
తెక్కలు, పొలిసియున్-నశించినను, ఉడివోక - నశింపక, పింజలుగొని - గుంపులై,
త్రోచికొందున్-వీటుచు, లక్ష్మము-గుఱిని, విస్మితా - సాధ్యముగన్ — విస్మిత -

ఆశ్చర్యము నొందిపఱచిన, అభిల-సమస్తమైన, సురసిద్ధసాధ్యముగన్ - సురలు
సిద్ధులు సాధ్యులు కలుగునట్లుగా, జిష్టుడు-ఇంద్రుడు, "జిష్టురేఖర్థ భ శ్మక్తః" అని
యపుడుడు

తే. సూరముగ మింటఁ బందిరిగొని జగంబు
సంధముగఁ జేయు నిరువుర యంపగములు
నొండొకటి దాఁకి క్రొమ్మంట లొదవి తామ
చూర్ణ మై పోవ ముద మయ్యెఁగ జూపఱకును. 26

(వ్యా) మింటన్-అకాశమునందు; పందిరిగొని-పందిరివలె గప్పి, చూపఱ
కును-చూచువారికి; ఇది నిత్యబహువచనంబు,

క అలనాఁటినన్ను మఱచితె
నిలు నిలుమీ తగినయాజ్ఞ నీ కిదె యనుచుం
బులుఁగులతేని మహేంద్రుం
డలుఁగులపెనుగూఁటఁ బిక్కునట్టుగ నేసెన్ 27

(వ్యా) అలనాటి నన్నున్-అనాడు నీతో యుద్ధముచేసిన నన్ను, అనఁగా
నమృతహరణకాలమందని భావము, ఆజ్ఞ-శిక్ష, అలుఁగులపెనుగూఁటన్ - బాణములచే
నేర్పడిన గొప్పగూఁడునందు, అనఁగా గూఁడువలె నేర్పడునట్లుగా బాణములను బ్రయో
గించి యని భావము.

పవులు గూట నరంగుట స్వభావముగావున దేవేంద్రు డివక్షింద్రమును దాని
ములగూఁటియందుఁ జిక్కించెనని భావము

అలంకారము—పరికరము.

మ అలుకం గంసవిభేది నందకముచే నయ్యస్త్రిము ల్ద్రించి వే
బలురూపు ల్లిథముష్టిఁ గూర్చి బలిభిద్భద్రదేవకుంభంబు వ్ర
క్కలు గా నేసిన బోరునం దొర గె ముక్తాశ్రేణి పై పై హిమా
చలశృంగావతరన్నభశ్చరధునీచంచత్పవాహాకృతిః. 28

(వ్యా) ముక్తాశ్రేణి-మత్స్యములవరుసలు, హిమా .. శృతిన్—హిమాచల
శృంగ-హిమవంతము శిఖరమునుండి, అవతరత్-కాటుచున్న, నభశ్చరధునీ-అకాశగంగ

యొక్క, చంచల్-జరగుచున్న (జాటుచున్న), ప్రవాహకృతిన్-వెల్లువయోయనునట్లు,
సైపైన్-మీదుమీదుగా, బోరునన్-బో రను శబ్దముచేయుచు, జల్లని యని భావము,
తొరగెన్-ప్రవించెను; జాతెచు

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

చ ఇతని కితండె సాటి యగు నీతని కీతండె సాటి వచ్చు నొం
డ్లితరులు వీరి బోలగలరే యను చారణసిద్ధసాధ్యసం
స్తుతులు సెలంగె నా రణము చూచి రణాశనమాని నింగిపైఁ
గుతుకరసాతిరేకమునఁ గుంచెయ నీచి నటించె నయ్యెడన్ 20

(వ్యా) ఒండ్లు-అశ్యులు, ఒడ్లనియు-దూపాలరము, రణాశనమాని-నారడ
ముసింద్రుడు, కుంచెయ-నెమలియొకలకట్టను, వీచి-ఎగురవైచి

అలంకారము-అన్వయము.

నీ కినిసి బిడొజుఁ డాగ్నే యాస్త్ర మడరింప
నది శాస్త్రితేజంబునందు డిందెఁ
గనలి వృద్ధశ్రవుం డనిలాస్త్ర మేసిన
నది యదూర్ధ్వహునూర్పునందు డిందె
నలిగి బలారి సౌరాస్త్రంబు నిగిడింప
నది శౌరివలచూడ్కియందు డిందె
నడలి యింద్రుండు బ్రహ్మాస్త్రంబు పయికోల్ప
నది మురాంతకునాభియందు డిందెఁ

ఆ బాకదమనము క్తపాశువతాస్త్రంబు
హరినిజార్థతనువునందు డిందె
నేమి సేయవచ్చు నీశ్వరుం డఖిలాత్ముఁ
డతని గెల్వఁ దనకు నలవి యగునె

30

(వ్యా) బిడొజుడు-ఇంద్రుడు, 'బిడొజాః పాకాశసః' అని యమరుడు;
అడరింపన్-ప్రయోగింపఁగా, డిందెన్ - అణగెను, ఐక్యమయ్యెను, వృద్ధశ్రవుండు -

ఇంద్రుడు, 'వృద్ధశ్రవా యువాసీరః పురుషాతః పురందరః' అని యమడుడు, పాక
దమన-ఇంద్రుడు

కృష్ణుడు సర్వదేవాత్మకుడగుటచే నింద్రుడు ప్రయోగించిన యాగ్నేయా
స్త్రము కృష్ణుని తేజఃబలమును, వాయువ్యాస్త్ర మతనివ్యాసవాయువునందును, సౌరా
స్త్ర మతనిదక్షిణనయనముందును, బ్రహ్మాస్త్ర మతనినాభికమలమునందును, పాపపరా
స్త్ర మతనియర్థశరీరమునందును నైక్యమయ్యె నని భావము. ఆయావస్తువు లాయా
చోటులఁ జేరినని లాత్పర్యము.

(వి) హరిహరుల కభేద మనియు హరిహరిశబ్దవాచ్యుఁ డగుదేవుఁ డొకఁడే
యనియుఁ బురాణములు నుడుపుచున్నవి.

'పరమాత్మా వ్యవస్థితః-సబ్రహ్మసశివస్సహరిస్సేంద్రస్సోక్షరః పమస్స్వరరాట్'

—అని నారాయణీయము.

'భవానహంచ విశ్వాత్మ న్నేక మేవహి కారణమ్
జగతోఽస్య జగత్కర్తే భేదేనాచాం వ్యవస్థితౌ
త్వయా యదభయం దత్తం తద్గ త్తమభిలం మయా
మత్తో విభిన్న మాత్మానం ద్రద్రష్టుం నార్హ సి శంకర
యోహం సత్యం జగ చేదం సదేవాసురమానుషమ్
అనిధ్యా మోహితాత్మానః పురుషాభిన్నదర్శినః'

—అని విష్ణుపురాణము.

ఇది విష్ణువు శివునితోఁ జెప్పిన వాక్యము
'విష్ణోరన్యతా పశ్యంతి యే మాం బ్రహ్మణ మేవచ
కుతర్కమతయో మూఢాః పచ్యంతే నరతేష్వహః'

—అని భవిష్యత్పురాణము.

'అహంత్యం సర్వగోదేవ త్వమే వాహం జనార్దన
అవయోరం తరంనాస్తి శబ్దై రర్థై ర్జగత్పతే
నామాని తవ గోవింద యానితోతే మహంతిచ
తాన్యేన మమనామాని నాత్రకార్యావిచారణా
త్వ దుపాసా జగన్నాథ సైవాస్తు మమ గోపతే
యశ్చత్వాం ద్విష తే గోపసమాం ద్వేష్టి న సంశయః '

—అని హరివంశము అ 276.

(ఇది శివుడు కృష్ణునితో చెప్పిన వాక్యము)

‘ఏకో మూర్తిస్త్రీయో దేవా దుద్రవిష్టపితామహః
దుద్రస్య పరమో విష్ణుః విష్ణోశ్చ పరమ శివః
ఏకఏవ ద్విధాభూతీ లోకేదరతి నిత్యశః
నవినా శంకరం విష్ణు ర్నవినా తేశవం శివః
తస్మాదేకత్వ మాయా తా దుద్రోపేంద్రాతు తాపరా”

—అని హరివంశము ఆ 184

చ తటి గొని యంతలోన మధుదైత్యహరుండు మహేంద్రుని
గొఱనెలతూపునం దునిమి కూరతరం బగుభల్ల మొక్కట
న్నటికిఁ గూతఁ దద్దనఘనాఘనకల్పిత మైనటుక్కియం
బొఱలుచు నోరు గాలి మొదలూడఁగఁ గూతెడుమానికై వడిక. 91

(వ్యా) తటిగొని-సమయము చూచి, శింజినిక-వింటివారిని, కొఱనెల
తూపునన్-అర్ధచంద్రబాణముచేత, ఒక్కటన్-ఒకదానిచేత, ఒఱలుచున్ - శబ్దించుచు,
ఓరుగాలిన్-దుంధూవాతముచేత, మొదలూడఁగన్ - వేళ్లుడునట్లు.

అంకారము - ఉపమ.

తా భుగ్నభూకుటిదుర్ముఖుం డగుచు నాస్ఫోటించుచు స్తోనిరో
పాగ్నిజ్వాలలు బాహ్యానిర్గతము లైన ట్లుత్కటారుద్యా ని
ర్మగ్నం బై కనుపట్టుతోచనసహస్రం బొప్ప మార్వీలతా
భగ్నంబై నశరాసము నివ్విడిచి జంభద్యేషి యర్చుగ్రతక. 92

(వ్యా) జంభద్యేషి-ఇంద్రుడు, భుగ్నభూకుటిదుర్ముఖుం డగుచున్ -ముడి
వడిన కనకామలచేత వికృతమైనమోము కలవాడగుచు; అస్ఫోటించుచున్-అప్యం
చుచు, బాహ్యానిర్గతము లైనట్లు-వెలుపటికి వెలువడివచ్చినవిధమున, ఉత్కటా
నిర్మగ్నంబై-ఉత్కట-అధికమగు, అరుణ్య-రక్తవర్ణమునందు, నిర్మగ్నంబై-తడిసి
నదై, మార్వీలతాభగ్నంబైన-అల్లెత్రాడు తెగిన, శరాసమున్-వింటిని

ఈపద్యమున రొద్రరసము వర్ణింపఁబడినది, వృత్తియారభది

చ. కులవసుధాధరావలికిఁ గుంటితనం బొదవించె నెద్ది యా
బలితపుఁగై దువుం గొని సుపర్వకులొగడి వేయుఁగన్నులం

దలకొని కౌస్తుభస్తబితిం బగుశారీయురంబు సూచిన
స్థలబదళోదరోదకముచాడ్చున నల్లలనాడె లోకముల్

33

(వ్యా) కుంజితనంబు-తక్కుచపాటు, హైస్యము, కైదువుకా-ఆయుధమును
(వజ్రాయుధముననుట), తలకొని-పూని, కౌస్తుభస్తబితింబగు-కౌస్తుభమణిచే నలంకృత
మగు, బలబదళోదరోదకముచాడ్చునకా-తామరాకుపై నీటివలె, అల్లనాడెన్-గడగడ
వణలెను

ఉ వీరుడ వాడు దీనిబలువ్రేటున కోరిచి నిల్చి తేని యం
భోరుహనాభ యంచు సురపుంగవుఁ డప్పడు లోకభీకరా
కారత నిల్చి భీతిపరికంపితు లై సుర లూహ లేడి హా
హారవము ల్పట్టింపఁ గులిశాయుధరాజముఁ బూచి వైచినకా

34

(వ్యా) దిహ లేడి-తలంపులు నశించి, మనంబుల నేమియుఁదోషక యని
భావము, పూచి-ధరించి, పూసుధాతువు ప్రేరణార్థకరూపము, పూనిచి, పూచి,
పూన్చి యని రూపాంతరములు.

(మహానగ్ధర)

శతధారాజాయమానజ్వలనముఖశిఖాచ్ఛాదితాత్రస్థలం బై
వితతాభీలధ్వనిశ్రీవిలసనబధిరోద్విగ్నదిగ్వారణం బై
కృతలోకాలోకముఖ్యాభిలగిరిచలనక్షిప్తభూమండలం బై
పతయాశుద్ధాదశాత్మప్రకరభరక రాపమ్య మై యేగుచేరకా

35

(వ్యా) శతధారా, స్థలంబై-శతధారా - నూతంచులనుండి, జాయ
మాన-పుట్టుచున్న, జ్వలనముఖ-అగ్నిముఖములయొక్క, శిఖా-శ్వాలలచేత, అచ్ఛా
దిత-కప్పఁబడిన, అత్రస్థలంబై - అకాశప్రదేశముఁగలదియై, అనంగా పత్రాయుధము
నూతంచులనుండి యగ్నిజ్వాలలు వొడమి యా కాశప్రదేశంబు నిండె నని భావము,

వితతా వారణంబై-వితత-విస్తారమైన (అధికమైన), అభీల-భయంకరమైన
ధ్వనిశ్రీ-శబ్దసంపత్తియొక్క, విలసన-వ్యాప్తిచేత, బధిర-చెవులైన, ఉద్విగ్న-కలఁత
నొందిన, దిగ్వారణంబై-దిగ్గజములు గలదియై, అనంగా నీపత్రాయుధము పచ్చనపుడు
పుట్టిన భయంకరముగు శబ్దములచేత దిగ్గజములు చెవులవిసి భయపడె నని భావము,

కృత .. మండలంపై—కృత-చేయఁబడిన; లోకాలోకముఖ్య, -చక్రవాళ పర్వతము మొదలగు, అఖిల-సమస్తమైన, గిరి-కొండలయొక్క, చలన-కదలుటలచేల, షిప్త-ఎగఁగఁదోయఁబడిన, భూమండలంపై-ఆవనితలము గలదీయై, అనఁగా నీవజ్రాయుధము వచ్చువేగముచేతఁ బ్రకవాళము మొదలగు పర్వతములు కదలుటచే నేలలు పై కుప్పె నని భావము,

పరయాళు పమ్యమై—పరయాళు -పడెడుస్వభావము గల, అనఁగాఁ బడుచున్న, ద్వాదశాత్మప్రకర -సూర్యులసమూహములయొక్క, ద్వాదశాత్మ -సూర్యుఁడు, 'సూరసూర్యార్యమాదిత్య ద్వాదశాత్మదివాకరాః' అని యమరుఁడు, 'ప్రకర' అని చెప్పటచేఁ బన్నికలుసూర్యులని భావము, ఖర-తీర్థములైన, కర-కిరణములు; బిపమ్యమై-ఉపమానముగాఁ గలది యై అనఁగా నీవజ్రాయుధము ద్వాదశాదిత్యుల ప్రచండ కిరణములవలె నతితీవ్రమై యొప్పెనని భావము, ఏగుదేరన్-రాంగా టది మహాస్రగ్ధరావృత్తము. ప్రతిపాదమునకును స త త స స ర ర గ గణము లను దొమ్మిదవ పదునాఱవ యక్షరములు యతిస్థానములును గలది

కవిద్యమునందును నారభివృత్తిని రోద్రరసము వర్ణింపఁబడినది

కృష్ణునిజయము

మ కని నెమ్మోమునఁ బిన్న నవ్వు దొలఁకం గంసారి నిశ్చంకఁ దా
ర్జుని నడ్డంబుగ ద్రిప్పి వేగ రవిశేజోదుస్సహస్సూర్తిమై
దను డాయ నృతకోటిఁ గేలి శతవత్త్రక్రిడఁ బట్టెం గటా
క్షునిరీజాగతి నందకత్సరుకిదాంకం పై నహస్తంబునన్.

90

(వ్యా) తొలఁకన్-ప్రకాశింపఁగా, రవి . సూర్తిమై—రవి శేజస్ - సూర్యప్రకాశమువలె, దుస్సహస్సూర్తిమైన్ - సహింపఁగూడని ప్రకాశముతో, దను దాయన్-ఆన చెంతకు రాఁగా, 'శతకోటిన్ -శతకోటి స్వరుక్మంబో దంభోశిరశ నిర్దయోః' అని యమరుఁడు, వజ్రాయుధమును, (నూఱుచులు గలదని వ్యుత్పత్త్యర్థము) కటాక్షునిరీజాగతిన్ -త్రేగంటిచూపుతో, నంద.....కంటెన్—నందక-నందకిమను తనకత్తియొక్క, త్సరు-పిడిచేత, పిడిని బట్టుటచేత నని భావము, 'తస్యః ఖడ్గాదిమూఢౌ స్యాత్', అని యమరుఁడు, కిడాంకంబైన-కాయలుకాచి గుఱురులుగానేర్పడిన, హస్తం బునన్-చేతితో, శేషశతవత్త్రక్రిడన్-విలాసార్థమగు తామరనునలె, సట్టెన్- గ్రహించెను.

నీ తలలు పీడంగ విఘ్నాధరు ల్పొలుచిరి
 గగ్గులకాడైరి ఖచరవరులు
 చట్టుపైప్రోకలై చనిరి గంధర్వులు
 గరుడులు పంచబంగాళ మైరి
 కన్నది గతి గాఁగఁ గిన్నరు లరిగిరి
 పన్న గేంద్రులు పటాపంచలైరి
 పోయినపోకలై పోయిరి సిద్ధులు
 దిక్కా మొకములైరి దిగధిపతులు

తే. హరిహయత్రాణ నాయత్తు లగుచు వచ్చి
 మునులు సంప్రార్థనావచోముఖరులైరి
 పూని తనమీద వచ్చుదంభోళి నిట్లు
 పంకజోదరుఁ డొడిసి చేపట్టుటయును

37

(వ్యా) తలలు-ఇచ్చట వెండ్రుకలనిభావము; పీడంగన్ -విరియఁగా, గగ్గుల
 కాడైరి-గగ్గులకాడువంటి వారైరి, అనఁగా నిస్సారులై నలుదెనుఁ బఱచిరని భావము,
 గగ్గులకాడు-ధాన్యమురాల్చినకంకులసమూహము, (గగ్గి-కంఠి, కాడు-సమూహము),
 చట్టు పైప్రోకలై -బండమీద వేసినవక్రంవలె నలువలంకులఁ బరువెడరని భావము,
 పంచ బంగాళమైరి-మాయమైరి; కన్నది గతిగాఁగన్ -పట్టినదేత్రోవగా, పటాపంచలైరి
 -చెదరి పరుగిడిరి, పోయినపోకలై - ఇచ్చకువచ్చినట్లు, దిక్కా-మొకములైరి-దిగంతముల
 కుఁబాటిరి, హరిహయ యత్తులగు-హరిహయ-ఇంద్రుని; త్రాణన-కాపాడుటయందు;
 అయత్తులగుచున్-సిద్ధపడినవారై, (అనఁగాఁ బ్రయత్నించివా రనుట); సంప్రార్థనా
 వచోముఖరులైరి-వేడికోలుమాటలను బలికిరి, దంభోళి-వశ్రాయుధమును

ఉ. ముందల వట్టినట్లు తనముఖ్యతరాస్త్రము గొన్న దేవకీ
 నందనుఁ జూచి సాధ్వసము నానయుఁ గ్రమ్మఁ గరిండు దిగ్గి సం
 క్రందనుఁ డొముకుండ మురఘస్మర యే నవరాధి నంచు వే
 ముందల వచ్చి సాఁగఁబడి మ్రొక్కిన శౌరి కృపార్థించిత్తుఁ డై 38

(వ్యా) మందల-నడునెత్తిని; సాధ్వసమున్ -భయమును, నానయున్-సిగ్గును,
 సంక్రందనుఁడు-ఇంద్రుఁడు; మురఘస్మర-మూరారి, -అర్చనచో సిగయు నబ్బని
 చోఁ గాళ్లును బట్టుట యందఱికిని సహజముకదా

ఉ. తెమ్ము సులెండ నీవంస లే గొడతప్పును నీమఱంద పి
గొమ్మ వదాన్యభూతుహము గోరినఁ దెచ్చితిం గాని కొమ్ము నీ
నొమ్మని వల్ల మిల్లి పుడునుదనుఁ డా తరు ప్పి దలంచినం
గమ్మల ప్రాగిల్ల ఎఱ్ఱుఁడు కంఠభిత్రమదాంతరంగుఁడై. 39

(వా) పదాన్యభూతుహము రంపులనూను - (పదాన్యముతోరిక). కల్ప
వృక్షము.

ఉ. నొమ్మన నెగ్గి పో ననఁగ నొమ్మున తెవ్వఁడఁ గర్త పిపు నీ
నొమ్మగల్గవలెదమును శుంగతులంబు నలంకరించు నీ
పమ్మహి నుండునంతరు ననన్యభూతుహము పొలితాభూ
లమ్మును నుండు నన్య పితనన్యభూతుడై హరి పిడుకొల్పుచున్. 40

(వా) నీ పమ్మహి నుండునంతరున్ — నీ వాభూతోకమున నుండునందాఁడ;
'డుండునంతపల్లవ' నున్నప్పుడుఁ బ్రాచీనకవులు 'వలక'ను, ప్రత్యమునుపయోగింపక
'న' ఁడునందను, నంద యీ ప్రయోగించుచువచ్చిరి; కవి తయమువారిగ్రంథములందును
నితరప్రాచీనప్రామాణ్యము గల గ్రంథములు 'వల'కను కల్ప మియ్యమున మృగ్యము; అనన్య
భూతుహము. ఇకదులకుఁ బొంద నలవిదానిది.

౭౦. గంధర్వోర్వగన్ధర్వనాథర్వవరులం గారుణ్యనదృష్టిక్రియా
సంధానంబున నీడగొల్పి సుగభూతింబు స్పృతి స్వాహాన
స్కంధాగ్రంబున మంచి విక్రమకళాసంబంధితత్వేయసి
సంధాసిద్ధిఁ గల్గఁగల్గుఁ డై ముఱలె నెచ్చ న్నెడ్డ యిట్టాంగరగ్గ. 41

(వా) గారుణ్యదృష్టిక్రియాసంధానంబునన్ — గారుణ్య-దయతోడి, దృష్టి
క్రియా-చూచుకర్మముయొక్క; సంధానంబునన్ — రూపితో; అనఁగా గరుణయొల
యునుడుఁ డం బాదుడు, విగుఱొల్పి-పంపి, స్కంధాగ్రంబునన్ — మూఁపుమీద;
విక్రమ. .... సిద్ధి- విక్రమనా - శూర్యదాతుడ్యముచే, సంబంధ - పొంగఁబడిన,
తత్వేయసి-కనభూయ్యమగు నా సత్యభూమయొక్క; సంధా-ప్రతిజ్ఞయొక్క; సిద్ధి-
ప్రతిపత్తి, చేత,

ఉ. "పానపుహాది కయ్యమున వార్తలు నెవ్వఁచు మోముఁదమ్మి ను
ల్లినను నుండపానముఁ దొలకఁగ వేలుపుమానిపూవులం

జేసినసొమ్ము లంగములఁ జేర్చి వధూమణి వానియొకఁడై
వాసుకిభోగతల్పుఁడు సువర్ణగిరిం ద్రము దాఁడఁ బయ్యెను. 42

(వ్యా) కయ్యమునవా ర్తలు-యద్దమునందలార్తలు, సప్తపిఠయ్యుషము
నందుఁ గోన్చియెడల నవర్ధకం లగు, ఉదాహరణము.

క. అలయు నెడ దయ్యు నెడనా, కలియుఁ దృప్తములైన మెకఁ గడుతాని భరణి
తఁనాథ పురపునకు ని, మ్ముల భార్యయ వాచఁ దిప్తిముఁడుఁబుట్
--చారిత్రము, ఆకర్షణ్యము

కృష్ణుఁడు నిజనగరముఁ చేరితి

చ కనకగిరిం ద్రముం గడచి గ్రక్కున లై వనకాఢిహంఠ ని
ల్పినయదువృష్టిభోజవృషసంహలు సేనలతోడఁ ది క్కెట్లు
క్కొన నగరంబుఁ జొచ్చె మణిగోపురసంధిపాదభాసినీ
జనములు సేనము తైషములు సల్లఁగ నుల్లసితాంతరంగుడై 43

(వ్యా) సేనములైములు-శోభనాక్షర లగు మత్తములు

తే. పురబహిర్భాగములు దాటి భుజగఱాయి
రాజమార్గంబు దటియ హేరాళ మగుచు
బుగులుకొనియెను నామోదపూర్వకములు
పారిజాతమహి జాత పరిమళములు. 44

(వ్యా) హేరాళమగుచున్—విస్తారమై, బుగులుకొనియెన్—కమ్మకొనెను,
అమోదపూర్వకములు-సంతోషమును ముప్పుగాఁ గలిపి, జరుకకు సంతోషము
గలిగించునవి యని భావము

అమోదపూర్వకము లనుటకంటె 'బుగులుకొ'యె ననా చాతపూర్వము లగు'నని
యందున నింతకుమున్ను వాసనచూపఁబడనిచైన యో సహచరము నిచ్చును

అయినను నిటు లేపునైకమునందును గానఁబడితి

ఉ. అమహిజాతముం గనినయంతటితో దవధాన్-రాణి
సామజ్యమోటికామహితశాలలితో మణిసౌధుం క్రితో

గోమహిషిశతాంగభటక్తోటులతో మడిభూషణాలితోఁ
దామరతంపరై తనరె దత్పురిఁ గింపచగేహవాటికల్. 45

(వాల్మీకి) కనినయంతటిలోన్-కన్నంతమాత్రముననే, అనఁగా చూచునప్పుడే, కింపచ గేహవాటికల్-దరిద్రులయొక్క యిండ్లవరుసలు, సామజ-ఏనుగులు, ఘోటికా-గుఱ్ఱములు, వీచిత, మహిత-కొనియాడఁబడిన, కాలిన్-స్థానములతో, తామర తంపరై-తామర బీగవలె పస్త్రారముగా నల్లుకొని, (సంపూర్ణ మై యని భావము); తనరెన్-ఓపెను

మ. బెరసె నేసె నిగిడ్చినట్లు వళు లుబె న్నరృలాంగంబు లం
కురము లూపె రదంబు లంఘులవడంకు న్నీచ వాలారు లై
కరజంబు ల్నిగిరించె గేశవితమ ల్లపారై వృద్ధాలికిన్
మరలం బ్రాయము వచ్చెఁ దత్తరుచలన్మందానిలాసంగతిన్. 46

(వాల్మీకి) తత్తరు . సంగతిన్-తత్తరు-ఆకల్పవృక్షముయొక్క, చలత్-కదలుచున్న; మందానిల-మందమారుతముయొక్క, ఆసంగతిన్-అంతటను గూడుటచేత; వృద్ధాలికిన్-ముదునకుల నమూహంబులకు, పేసన్-శరీరమునందు; నిగిడ్చినట్లు-నిక్కపొడిచినట్లు, వళులు-ముదుతలు, బెరసెన్-కూడెను, రదంబులు-దంతములు, అంకురముల్పాపెన్-పురిల మొలచెను, లీతెన్-వదలెను, వాలారులై - నిడుదలై, కరజంబుల్-గోళ్ళు, కప్పారెన్-నల్ల నయ్యెను, (ఇల్లు), మరలన్, ప్రాయమువచ్చెను.

క. విన నేర్పిరి బధిరులు గనుఁ
గొన నేర్పిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱన్
జన నేర్పిరి వికలాంగకు
లనిమిషతరుకునుమసారభావేశమునన్. 47

(వాల్మీకి) బధిరులు-చెవిటివారు, వికలాంగకులు-కురుపులు, లఘుత్వము మీఱన్-లాఘవముతో; సారభావేశమునన్-వాసనయొక్క చేరిక చేత

క. విస్మయముగ నీగతి ముర
ఘస్మరుఁడు నికేతనప్రఘాటమున భుజం
గస్మయహరవాహము డిగి
సస్మితముఖుఁ డగుచు సరిగె సమ్మోదమునన్. 48

(వ్యా) నితేతసప్రహుజమునఁ - ఇందిముంగలియందు; 'ప్రహుజ ప్రహుజా
హింసా విహింసాకప్రకృతే' అని యనుచుండు, భుజంగస్మయహరవాహము-భుజంగ
స్మయ-పాములయొక్క- గర్వమును; హర-హరించిన గరుడుఁడను, వాహముఁ-
వాహనమును

సీ. వరభక్తి దేవకీ వసుదేవులకు మ్రొక్కి-
బలభద్రునకు నట్ల ప్రణతి చేసి
గురు పురోహిత బంధుకోటికి వినయంబు
గావించి మిత్రులఁ గొఁగిలించి
సుత సోదరామాత్యతతి నతు ల్గయికొని
యా ప్రవర్గంబుల నాదరించి
గౌరవంబునఁ బెక్కుగతుల మన్నించుచు
వినతాతనూభవు నీదుకొరిపి

తే. ప్రేయసియుఁ దానుఁ గూడి తదీయమంది
రమున కేగి సుఖలాపరచన మెఱయఁ
బ్రతిన వచ్చెఁ గదా యిదె పారిజాత
మనుచు నర్చింప నర్దేవి హర్ష మంది,

49

(వ్యా) మన్నించుచుఁ-ఆదరించుచు; ప్రతిన నచ్చెఁగదా-ప్రతిష్ఠ నెఱవేతినది
కదా.

పారిజాతము నారామములోఁ బ్రతిష్ఠించుట

తే ప్రాణవిభుఁ బెక్కుమాటులు ప్రస్తుతించి
మందిరారామవాటికామధ్యసీమ
దివిల్లహమరుహంబుఁ బ్రతిష్ఠ నేసి
యర్హఃపూజన మొనరించె ననుదినంబు,
సుగమము.

చ. సతు లఁట పారిణాథు లఁట సారెకు నైక్యము లైన మోహసం
గతు లఁట యేమి సెప్ప బలమస్మరుఁ డోర జరయించి కల్పక

(వ్యా) తెలతెలవాజ్ఞా-తూర్పు తల్లకాటుచుండఁగా; అనఁగాఁ న్రోతః
కాంచున, మాననియతి-మాననియమమతోడ; తిరగూడి-స్నానమాది కంపము-
చొదనాది నుగంధద్రవ్యములు, సవరించి-దరించి, తదీయసమ్మతి - తర్జయను
మరితో.

శ్రీరా తర్జయనుజ్ఞ పొందియే వ్రతాదుల నాచరింపవలయుఁ గాని తర్జం
యనుమతి లేకున్నను తర్జల కిష్టము కాకున్నను నేవ్రతమును నాచరింఁదగదు.
ఉత్తమనతుంకు తర్జుకుకూర్చయే యుత్తమోత్తమవృత్త మనియు సకింకామిత
కుభప్రదంబనియు స్మృతులుం బురాణములును నుడువుచున్నవి.

'యా నారీ ఖ ల్లనాజ్ఞారా తర్జా విర్యా సుతేనవా
నివృంం త తవే తస్యా యత్కరోతివ్రతాదికం'

—అని మార్కండేయపురాణము.

'నా నీ శ్రీరాం పురగృహ్లా న వ్రతం నాప్యపోషణం
తర్జుకుశ్రుపయై వేదా లోకానిష్ఠా న్నతింబిహి'

అని స్కందపురాణము.

ప్రాతస్నానవలిమును గూర్చి—

'ప్రాతస్నానం వంశంసింధి భృష్టాదృష్టకరం హి తత్
స్వరవర్షప్రదం పుంసాం రోగోపసేదనాశనం
కందూత్పష్టాపహం భస్యం పుణ్య మాయుష్కరం నృణాం
శ్రీకాంతిదం పుష్టికరం మేధావ్రజ్ఞాకరం వరం'

—అని యాశ్వలామనస్మృతియందును

'ఉత్పాహమేధాగౌతాగ్గదూప సంపత్ప్రవర్తకం
మనఃప్రసన్నతాపేతుః ప్రాతస్నానం వ్రతస్య తే
ప్రాతస్నానం హతే త్వాప మలక్షిం గ్లాని మేవ ద
అశుచిత్వం త దుస్స్వప్నం తుష్టిం పుష్టిం వ్రయచ్చరి'

—అని కాశీఖండమునందును

జెప్పఁబడి యున్నది.

'అజ్ఞానా ద్యధివా మోహా ద్రాత్రో దుశ్చరితం శ్మశ్రమ్
ప్రాతస్నానేన తత్సర్వం శోభయంతి ద్విజాదియః'

అని రక్షస్మృతి.

చ. పువలయనేత్ర తొంటితనకోపము గర్వము మర్సరంట మా
ని వినయముం బ్రమోదమును నిండి తొలకెడు నెమ్మనంబున
న్సవతులయిండ్ల కెల్లఁ దొలునాఁడు క్రమంబున నేగి ద్వితో
ర్నవమున కామరించి యతిసంభ్రమలీలలఁ దోడితేఁ దగున్

57

(శ్లో) తొంటి-మునుపుండిన, ఆమరించి-పిరిచి

చ. దినదిన మట్లు తత్పరమతిం బది వేపురు పేరటాండ్ర క
ర్చన లొనరించి సారమునసారసుగంధములు నిచ్చితనూ
తనవటరత్నధూషణవితానము లిచ్చుచు వేడ్కఁ జైత్రసు
ద్ధనవమి యాదిగా నెల వ్రతం బొనరించినయంతమీదటన్.

58

(శ్లో) దినదినము-ప్రతిదినము, పేరటాండ్రక-ముత్యవలకు; బదువ-
బదువన్నెలు గండి (వన్నెయనఁగా నిచ్చట సుమంగలియొక్క యంశారము,
మంగళసూత్రము, పసుపు, కుంకుమ, గాజులు, చెవ్వాకు, ఇవి యైదువన్నెలు),
మనసార-పర్యవర్తకము, పట-వస్త్రములు.

మ. పరమాచారధురీణు నధ్యయనసంపన్ను న్ముఖాకారు శా
స్త్రరహస్యజ్ఞు విశిష్టవంశిఁఁ బ్రశాంతస్వాంతు నుద్యద్దయా
పరతంత్రు నిర్వదితాత్మ భూసురవరుం బ్రార్థించి యాచార్యుఁగాఁ
దరశాక్షి నియమింపఁగాఁ దగు ప్రత్యోద్వాసక్రియావేళకున్.

59

(శ్లో) పరమాచారధురీణు-శ్రేష్ఠమైన యాచార సత్త్వి గుణానిని, ఆచార
మనఁగా శిష్టులకు సమ్మతమైన శౌచదయాదాక్షిణ్యవినయాది సుగుణములతోఁ గూడిన
వర్తనము, అనఁగా శిష్టగుణయొక్క సర్వవర్తనము,

'ఆచారంక్షణోఽన్య న్సంరక్షారంక్షణమ్'

సాధూనాంచ యథావృత్త మే తదాచారంక్షణమ్'

'ఆచారో పరమార్థమ్' - అని మహాభారతము-అనుశాసనికవర్ణము

బ్రాహ్మణుడు సాంగములుగా నాలుగువేదముల నధ్యయనముచేసినను నాచార
హినుఁడగుసేని యావేదములు వానిం బవిత్రుని తేయఁజూపు. వాని మరణసమయ
మందు తొక్కలుచచ్చినపక్షులు గూఁటిని విడిచిపోవునట్లు వానిని వేదములు విడిచి
పోవును.

'ఆదారహీనం నపునంతివేదాః యద్యచ్ఛ్రద్ధీనా స్సహవద్భి రంగైః

భందాన్యేనం మృత్యుకాలే త్యజంతి సిదం శతంతా ఇవ తారవజ్ఞాః'

—అని పసిష్ఠుడు చెప్పెను

అధ్యయనసంపన్నుఁడ-ఆర్థజ్ఞానయంతముగ వేదములఁ జదివినవానిని, ఆర్థజ్ఞానమావశ్యక మని

'స్థానురయంతారహరః కీలాభూత్ -ఆధీత్యవేదం నవిజానాతి యోర్థం-యోర్థజ్ఞ దర్శకలంభద్ర మశ్నుతే'

—అని యాస్కునినిరుక్తమునందుక్తము.

శుభాకారుఁడ - అవయవేంద్రియవైకల్యముబలతని సుయాపవత్రుని, అంగాది వికలత్వముగలవాఁ డాచార్యకృత్యములను లెస్సగా నటపడెడిని భావము;

శాస్త్రరహస్యజ్ఞుఁడ - అగుమములను గర్భప్రయోగములను సమగ్రముగాఁ దెలిసినవానిని, శాస్త్ర మనఁగా అరిసిష్టితజ్ఞానోర్బాదక మగు వాక్యజాలము, వేదాదులు, (హితశాసనము లేయునది యని యుద్ధము),

'ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతతేనవా

పుంసాం యనోవదత్యేత తద్భాత్ర మభిధీయతే'

—అని శాస్త్రలక్షణము - వాచస్పతి మిత్రునిభావతయందు

శాస్త్రముఁ దెలిసి కార్యముల నాచరించినచో' నభిమతార్థసిద్ధి యగుననియు లేకున్నఁ గలుగదనియు భగవంతుడగు శ్రీకృష్ణుఁ డర్జునుని తవదేశించెను,

'య శ్శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్యపరతే కామకారితిః

న సనద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాంగతిం

తస్మాద్భాత్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ

జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్షం కర్మకర్తు మిహోర్హసి'

—అని భగవద్గీత-అధ్యాయము 18

ఏకిష్టవంశజుఁడ-ఉత్తమకులమందుఁ బుట్టినవానిని; వెంటనే 'భూసురవరుఁడ' అని దేవేంద్రుండుటచే నెక్కడ 'ఏకిష్టవంశజుఁడ' అనఁగా భారంపర్యమగు వచ్చును ఉత్తమకులమందు జనితుఁ డని భావము,

ప్రశాంతస్వీకరుఁడ - కాశుక్రొధిలో భాదీదోషదూషితముగానిమనస్సు గలవాఁ డును; ఇంద్రియనిగ్రహము గల సత్త్వగుణవిష్ణునటు,

'నిప్రాణాం విరయోహ్నిషకమప్రాకృత ఉద్యతే
దమః ప్రకృతిదాంత్యా దేవం విద్యాత్ చృమం వ్రజేత్'

—అని గౌడపాదీయమాండూక్యోపనిషత్కారిక
ఉద్యద్దయాపరలంఘన-వరమదయతు సగువాణును,
విదితాత్ముః-తెలివికొనఁబడిన యాత్మస్వరూపము గలవానిని, అనఁగా బ్రహ్మ
జ్ఞానసంపన్నుని,

'ఆత్మ' యనఁగా బ్రహ్మము,
'తదేంద్రిహృవర మనవర మనంతర మదాహ్నః
మయమాత్మా బ్రహ్మసర్వానుభూః'
'ఇమేలోకా ఇమేదేవా ఇమేవేదా ఇమూని సర్వాణి
కూతానిదగ్ సర్వం య దయ మాత్మా—

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

'స ఏషోఽణిమై తదాత్మ్య మిదంసర్వం
తత్సత్త్వ స ఆత్మారత్వ మసి శ్చేతతేత'

—అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.

అత్మజ్ఞానమునకు ఫలము.—

'అకరీం బరీరే చనవస్థే వ్యవస్థితమ్
మహాంతం విభు మాల్మానం మత్వాధీరో నశోఽపి'

—అని కఠోపనిషత్తు.

'సయోహవై తత్పమర బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవతవతి'

—అని ముండకోపనిషత్తు.

'బ్రహ్మని దాప్నోతిపరమ్'

—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు.

'బ్రహ్మనంష్టోఽమృతత్వ మేతి'

'తరతి శోక మాత్మవిత్'

అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.

'సంపద విసుక్తో విడుష్కృతో బ్రహ్మవిద్యాత్ బ్రహ్మైవాభిప్రేత'

—అని కౌషఠీత్రాహ్మణ్యోపనిషత్తు.

(అగు),

కూసురవరుణ-బ్రాహ్మణోత్తముని;

బ్రాహ్మణులు సర్వదేవతాస్వరూపులనియు మహిమవంతులనియు నిగ్రహాను
గ్రహానమర్థులనియు సకలజనపూజ్యులనియు శాస్త్రములు నుడుపుదున్నవి.

ఈ వృక్షరణమున బాహ్మణమాహాత్మ్యములు గూర్చిన ప్రమాణవచనములు
కొన్ని వివరించఁబడుచున్నవి

"యావదీత్యైదేవతాస్త్రాస్సర్వావేదవిదిత్రాహ్మణేవసంధి తస్మా
ర్వాహ్మణేభ్యో వేదవిద్యో దివేదివే నమస్కర్మాత్,
నాశ్శీలంతీర్తయే దేతా ఏవదేవతాః ప్రీతాః"

—అని శ్రుతి.

బ్రాహ్మణులు నర్వదేవమయు అని యీశ్రుతి నడుపుచున్నది.
బ్రాహ్మణామనః (దవస్సు-శాస్త్రాధ్యయనము-జన్మము-అను నీ మూడును
గారణములు

'తవశ్శుకంచయోనిశ్చ త్రయం బ్రాహ్మణ్యకారణం
తవక్రూరాభ్యాం యోహీనో శాఠిబ్రాహ్మణనివ సః'

— అని శుద్ధార్థ చింతామణియందు.

ఏనిలో జన్మము ముఖ్యమని చెప్పఁబడియున్నది,—

'జన్మనైవమహాభాగో బ్రాహ్మణో నాను శాత్రుతే
నమస్యస్సర్వభూతానా మరీః ప్రసృతాగ్రభుక్'

—అని మహాభారతము-అనుశాసనోపనిషత్పర్వమునందు భిష్మునివచనము.

ఈయర్థమునే యంగిరః దిట్ట చెప్పెను:—

'జన్మకారవిద్యాభీ రాధారేణశ్రుతేనచ
ధర్మణచ యథోక్తేన బాహ్మణత్వం విధీయతే'

బ్రాహ్మణవాక్యములు పరిశ్రమ అని చెప్పఁబడియున్నది:—

'బ్రాహ్మణాశంగమఃపీఠం పీఠభూతాహి సాధవః
తేషాంవాక్యోరతేనైవ కుర్ధ్వంధి మలినాశనా,
బ్రాహ్మణాయానిభాషంతే మన్యంతే రానిదేవతాః,
నర్వదేవమయోవిప్రో నతర్వరస మన్యథా'

— అని పరాశరస్మృతి.

'తైత్తిరీనం జగత్సర్వం మంత్రాధీనంతు తైవతమ్
నమఃప్రో బ్రాహ్మణాదీనో బాహ్మణో మమదేవతా'

—అని శృష్టవాక్యము.

‘త్రాహ్మణాహి మహాత్మానో దేవానామపి దేవేరా’

‘త్రాహ్మణానాం త్రసాతా చ్య దేవాస్సర్కనివాసినః’

— అని సుహృదాశ్రమ - అనుశాసనవివరము

ఉద్వాన-ఉద్వాపనము (వరిసమాప్తి), అదాత్మ్యః-గురువునుగా; నియమింపఁగాఁ దగుట-అని యన్వయము

‘అచినోఽహి శాస్త్రార్థ మాదాతే స్థావయత్ససి

స్థాయమాచరతేయస్తు త మాదాత్మ్యం ప్రవక్షతే’

— అని యాచార్యబ్రహ్మణము.

శా. ఆరీతి స్నియమించి యీవలయు మాద్యద్ధంతివాహాపప

ల్పారీరత్నచయం బనర్హనపరత్న త్రేణిగోక్షాపరి

వారంబు ల్లనధాన్యసంతతి రసప్రవాతంబుఁ గర్పూర క

స్తూరీసంకుమదాగురుప్రముకరాసు ల్కోటిసంఖ్యాప్రముల్

60

(వా) మాద్యద్ధంతి-నుదవుదేనుఁగులు; వాహ1గుఱ్ఱములు, అనర్హ-వెలతేని; వరివారంబుల్ - పరివారకులు, రసవ్యాళంబు-అశ్యాదిరసనిచయమును; సంకుమద-శవాది, కర్పముక-పోక

శా. ఎతద్వస్తుసదక్షిణాకముగ నాచ్ఛేష స్మరానోకహా

స్వీతుంగాఁ దగ ధారవోసి ద్విజాఁ దేయేయర్థము త్వేడినం

జేతఃప్రీతిగ నిచ్చి ప్రప్రుణఁ బలిం జేకొంట యుక్తంబు వి

భ్యాతం బై తనరారునీవ్రతము సాకల్యంబుగాఁ జేసిసన్.

61

(వా) ఏతద్వస్తు సదక్షిణాకముగ-ఈవస్తువులను దక్షిణతోడను; అర్హే-అర్హ-ప్రాణనాథుని; స్మరానోకహా-కల్పవృక్షముతోఁ గూడినవానిగా, అనఁగాఁ బారిశాఠ్యవృక్షముతోఁ జెర్చియనుట, అనోకహము-వృక్షము. ‘అనోకహః కుట స్సాం’ యని యనుటఁడు, ధారవోసి-నీదిధారతో ద్రవ్యముచేసి, యుక్తంబు-ఉచితము; విభ్యాతంబై-ప్రసిద్ధమై, సాకల్యంబుగాఁ జేసిసన్-సంపూర్ణముగాఁ జేసిసయెడల; వైవద్యమునందలి ‘సుఖము లందుడు ర’ను క్రియతో నన్వయము.

క, ధనరసక పస్తుసమితియుఁ

దనయసమృద్ధియును గల్గి రానుం బరియున్

మనమున నటగొట తెలుగక

యినితరసులభైకసుఖము లందుడు రనుచున్ 02

(శ్యా) అటగొటలు-కొడువలు, అనితరసులభైకసుఖములు-ఇతరులకఁ జెంద
నలవిగాని సుఖములను

క నారదుఁడు పుణ్యకవ్రార

మారాధిగ నెలుగఁ జెప్ప నవహితమతి యై

కోరిక లిగుకొత్తగఁ ద

త్పారంభ మొనరె సత్య ధవునియనుజ్ఞన్ 03

(శ్యా) అవహితమతియై-అనధానముతోఁగూడిన బుద్ధి శఃడయై, ఇగుకొత్తఁ
గక-దిగుర్పఁగా (అనఁగా నుదయింపఁగా ననుట)

సీ. యదువృష్టి కుకురభోజాంధకాదికముగా

నాత్మనీనం బైనయాప్తగణము

సంబంధు లైన భీష్మకమహీశాదులు

పదియాబువేల భూపతులకులము

పాండవ కౌరవ పాంచాలు రాదిగాఁ

బరమహితం బైనబంధుసమితి

నందాదిగోపాలబృందంబు మఱియును

నెయ్యరై వర్తించు నృపచయంబు

తే వారివారలచుట్టము ల్వారిసఖులు

గా జగంబునఁ గల్గిన రాజులొక

మొంత యంతయు సకుటుంబ మేగుదెంచెఁ

బుణ్యకాఖ్యప్రతోత్సదాభ్యుదయమునకు 04

(శ్యా) ఆత్మనీనం బైన-తనకు హితమైన, సంబంధులైన-వియ్యపువా లైన;
నెయ్యరు-హతులు

ఈ వర్ణమునం దన్ని పుస్తకములలోను 'నాత్మనీయం బైన' యనియే పారమ
కానంబుచున్నది అది నరియగుదూపము కామిచే 'నాత్మనీనం బైన' యని సవ
రించితి కవి యటులే వ్రానియుండునని తలంతు.

క నగముల నదులఁ బయోధుల

దిగంతములఁ గాననముల దీవుల ముచియిం

దగునెడలఁ బుణ్యకవ్రత

జగదుత్సవమునకు వచ్చె సంభారంబుల్

65

(వాక్య) సంభారంబుల్-(వస్తు)సామగ్రిలు

సంభారంబులు వచ్చె ననఁగా జహల్లక్షణచే సంభారంబులు లెద్దిననుష్యులు

చర్చిరని భావము

తే. అసురహరునాజ్ఞ లైవతకాముద్రిపౌంఠ

విస్మయము గాఁగ నిర్మించె విశ్వకర్మ

యాత్రనిర్మాణచాతురి కవధి గాఁగ

మణిమయోజ్జ్వల మగు దానమంటపంబు

66

(వాక్య) ఆర్మ . కవధి గాఁగ—రాను సృష్టిచేయు నైపుణ్యమునకు మేర

యగునట్లు,

అనఁగా నింతకంటెను నిపుణతరముగా నిర్మింపలేదనియు నిదియే యరవి
నిర్మాణ నైపుణ్యమునకుఁ బరమావిధియనియు భావము, అనఁగా దన రాతుర్యము
నంతయు వినయోగించి విశ్వకర్మ యరిశ్రేష్ఠమగు రానమంటపమును నిర్మించెననుట
నీ. చూడ్కికి ప్రతేక మై సురవిమానములచే

గగనమార్గం బెల్లఁ గ్రందుకొనియె

మనుజనాయక వరమకుట్రామణులచే

దిగ్భిత్తు లధికచిత్రితము లయ్యె

నాహూతు లైన మహామునీశ్వరులచే

బొడవడ దయ్యె భూభువనలము

సందర్శనాయాత ఒనఁగిరంబునఁ గ్రింద

భుగ్విస్ఫుటం దయ్యె భుజగవర్త

తే. నమయి దహముభముభుభుటాచ్యములవలనఁ

బద్మజాండంబు ఘోషసంభరిత మయ్యె

సకలలోకమహాశృర్యజనన మయిన

పుణ్యాకాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను

07

(వ్యా) వ్రేతమై-బయ్యె (ఇచ్చట నధికానందదాయకమై యని భావము),
శ్రంధునియొక్క-క్రిక్కిరిసెనె, అనఁగా నిండెను; అహూతులైన-విలుపఁబడిన;
మహమునీశ్వరుండేక-మని' యనఁగా

'నిర్విత్త స్సర్వతత్వజ్ఞః కామ క్రోధవివర్జితః

ద్యానస్థో నిష్కరియో దాంత స్తుత్యమృతాఙ్గాంచనో మునిః'

అని నిర్వచనము.

భూభువనతలము-భూలోకప్రదేశము, (అనఁగా భూలోకమంతయు నిండియుండి రని భావము), పౌత్రపదదయ్యెక్క-కనఁబడకుండెను, సందర్శనాయాతనభరంబునకా-
(వేరుక) చూడవచ్చినజనులభారముచేత, భుగ్నుస్పృహండు-పంగిన పడగ గలవాఁడు;
నమయ.....చూర్యములపలనకా-నమయ-ఆచేశయందు; బహుముఖ-నానా ప్రకారములుగా; ముఖర - శబ్దించుచున్న; చూర్యములపలనకా-వాద్యములచేత, పద్మ
జాండఁబు-బ్రహ్మాండము

ఉ. దానవభేది సత్యయును దాను యథోచితప్రప్తి మంగళ

స్నాన మొనర్చి శుభ్రవసనంబులు గట్టి యనర్హ రత్నభూ

షోనివహంబు పూని హరిచందనచర్చ పహించి వృద్ధన

భ్యానుమతి స్ఫులగ్నమున నావ్రతదీక్ష పహించె నయ్యెదన్

08

(వా) మంగళస్నానము-తైలాభ్యంజనముచేసికొని పనవుఁబాసికొని చేయు
స్నానము, శుభ్రవసనంబులు-తెల్లబీరజ, వ్రతోపవాసాదులతో భవశత్రుములు
వ్రతస్త్రములు వృద్ధనభ్యానుమతిన్-పెద్దంగు నభాసదుల యనుజ్ఞనుబొంది.

క పృతకల్పోచితదాన

ప్రతిగ్రహార్థముగ నిఖిల పరిషదనుజ్ఞం

గృతనిశ్చయుఁ డై సవిసయ

నతిచే సమ్మతిలఁ దేసె నారదమానిన్.

09

(వ్యా) పృథ...గ్రహార్థముగకా-పృతకల్ప-ప్రతవిధానమునకు, ఉచిత-
యుక్తమైన, కానప్రతిగ్రహార్థముగకా-దానమును బుచ్చుకొనుటలై, నిఖిలపరిషదను
జ్ఞకా-సభవారలందఱి సమ్మతితో, సమ్మతిలఁ జేసెకా-అంగీకరించునట్లు చేసెను.

సీ. మదవతిరకము క్త మణిసంభసంభృత
 సౌరభోదకముల జలక మార్చి
 హిమధామకిరణవిభ్రమ విదంబకశుభ్ర
 కౌశేయయుగళంబు గట్ట నిచ్చి
 ఘనసార మృగమద గంధబంధుర మైన
 గంధసారము మేనఁ గలయ నలఁది
 విస్మమరపరిమళ ప్రసవమాల్యంబులు
 ఘనజటాజూటంబు మునుఁగఁ జుట్టి

తే. లలితమణిమయ భూషణావళులు దొడిగి
 యిష్ట రాజోపచారసంతుష్టఁ జేసి
 ఋత్విజులఁ గాఁగ ధౌమ్యాదిఋషుల నిలిపి
 వారిఁబూజించె సకలోత్సవంబు మెఱయ

70

(వాఙ్) హిమధామ... యుగళంబు - హిమధామకిరణ - చంద్రకిరణముల
 యొక్క, విభ్రమ-ప్రకాశముంను, విదంబక-రికస్కరించుచున్న, ఆనఁగా ననుక
 రించుచున్న, శుభ్రకౌశేయ యుగళంబుకా-తెల్లనిపట్టువస్త్రద్యయమును, ఘనసార..
 బంధురమైన-ఘనసార-పచ్చకర్పూరము, మృగమద-కస్తూరి, (వీని); గంధ-వాస
 నలచేత, బంధురమైన-ఇంచైన, గంధసారము-చందనము, విస్మమర - వ్యాపించు
 చున్న, చరిమళ-వాసనజకలిగిన, ప్రసవమాల్యంబులు-పూలహారములు, మునుఁగఁ
 -నిండుగా; ఋత్విజులు-చేయించువారు (పురోహతులు) ధౌమ్యాదిఋషులకా-ఋషి
 యనఁగా

'హిర్యరేఖాస్తప్తసుగ్రో నియతాశీచ సంయమీ
 శాపానుగ్రహయో శ్శక్త న్సత్యసంధో తవే ద్భువి'

—ఆవి నిర్వచనము.

శా భద్రదేభంబులమీద నెక్కి వెనుకం బ్రద్యుమ్నసైనేయసౌ
 భద్రాదు ల్సన ధర్మజప్రముఖ భూషణేణితో శౌరి తూ
 ర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు లుప్పతిలఁ జేరన్వచ్చె సంపన్ననా
 నాద్రవ్యం బగుదానమంటపము నంత స్సంభృతానందుఁ డై.

71

(వా) తూర్పురానిష్టగపాలులు - తూర్పు - బాద్యములయొక్క; త్రాసివ-
డిద్దతమములైన (మిక్కిలి దీర్ఘములగు) 'డిద్ద' అను శబ్దమున కిది తమ వ్రత్య
యాధదూవము, అనగా మిక్కిలి యధికము లగు శబ్దములని ధానము; అంతస్సంభృ
తానందులై - మనస్సునందు నిండిన సంతోషము గలవారై

ఉ బోధివదియు న్నుభద్రయును దోఁ జనుదే విభవాగరాన్యప్య
ధ్వీవరకామినీమణులు వేడ్క భరింపగ సరళామ ము
క్తావిని బద్ధపంజరయుతం బగుప్యై యెక్కి పచ్చె పృ
ద్ధావినరంబు మున్నుగ పృతప్రతిపాదన సావధాన యై.

72

(వా) ద్రోవదియుఁ-ద్రోవదియును; ఇది తద్భవశబ్దము; తో॥ జనుదేఁ-
తదేదాఁగా; విభవా... మణులు-విభవ-తః పాగ్రభవమును బాదుటకై; అగర-
వర్చిస; అన్యవృద్ధిసర కామినీమణులు-ఇతరగా బాలభార్యలు, పంజరయుతంబగు-
గూడువందితఁడ గలది యగు, వృద్ధావినరంబు-వృద్ధాంగనాసమాహము; మున్ను
గఁ-ముండు నడువఁగా, వ్రత...సావధానయై-వరాచరణమునందు శ్రద్ధ కలదియై

చ. జలరుహపత్య్రనేత్ర మునిసర్తమప్యగ్గసువాసినిజనం
బులు వెనువెంటి రాఁ జని ప్రకుర్యమురో వరదాసమంటప
స్థలమున నర్చితం బగువదాన్యమహిరుహ సార్యభౌమము
వలగొని వచ్చి దేవమునివన్యన కిచ్చె యథోచితార్చనల్

70

(వా) మునిసర్తమ-మునిశ్రేష్ఠులు; వ్రతుత్వముతోఁ - యశ్వర్యముతో; వల
గొని-వృద్ధిఁబడెనుదేసి; యథోచితార్చనల్-తగినభజనము.

చ సతులు పదాలువేపురును సంగడి రా వదానంబులగునం
గృతకవికాస మచ్చుపడఁ గృష్ణనిపట్టపుదేవి యిందిరా
వృత్తినిధి రుక్మిణీరమణి రా దగ వౌ సని పచ్చెఁ బుణ్యర
వృతము గనుంగొనం గమలరాగమచేరిరాధియాధ యై.

74

(వా) సంగడిఁ-కూడ, గృతకవికాస మచ్చుపడఁ-తల్పింపఁబడిన ప్రస
న్నర (సంతోషము) కన్నదఁగా, అనగా (మోమున) లేని సంతోషమును గాన్పించుచు
ఉండిరావ్రతనిధి-రుక్మిణీదేవి కి బదులగు, రుక్మిణీరమణి-రుక్మిణీదేవి; రా దగవొనని-

వచ్చుట న్యాయమను తలంపుతో; తమల ... కూడయై-చక్కగాగ మణిచివలెనై పల్లకినెక్కి

(ఏ) ఇందు దుక్కిణిదేవియెడ నొకాళ్ళ మను గొప్పగుఱము వర్ణించఁబడినది "జాదాళ్ళం వినయం ప్రాహు స్వర్ణావస్థానుగం బధా" అని యాదాళ్ళంకము రసార్థవస్తుధాతరమునందుఁ జెప్పఁబడినది శ్రీరాముడు నిశవరాదురాంగు సీతను వనమునకుఁ బంపినపు డామహదేవి తల్లను నిందింపక వివీరురాలై యేగుట యాదాళ్ళము

వ అట్టియెడ నమ్మహావ్రత దానోచితంబుగా వేర్వేల నేర్పరింపంబును సొలం కారధేను సహస్రంబులు విడువడు నిజవత్సంబులం బిలుచునంభారవం బులవలనం, బ్రిత్యేకంబ పర్వతంబులుగాఁ గల్పింపఁబడు కనకరజత తామ్రకాంస్యాదిలోహంబులుం బద్మరాగప్రవాళహరిసీల హృత్తికమరకతాది రత్నంబులుం దిలగోహుమయవప్రీహిమాషమునాదిభావ్యంబులుం , గనక నిర్మితచ్చత్రిచామరశయావ్యజనపాదుకా ద్యుపకరణంబులుం గజకురగ స్యందనాది వాహనంబులు మొదలుగాఁ గలుగు దానద్రవ్యంబులును సమ కూర్చునదికారుల సంభ్రమాహంబులవలన, నపూర్వమహోత్సవసంతోషిత స్వాంతు లగు దిగంతమహికాంతుల పరస్పరసరసస్థావంబులవలన, వివిధ దేశాగతంబులగు రాజులొకశుద్ధాంతవర్గంబుల కెడగలుగ జడియువేత్ర హస్తల తర్జనస్ఫూర్ణనంబులవలన, సంయమీశ్వరతిలకంబులవికస్కరంబుల నామ్రేడించు వేరమంత్రపరనంబులవలన, వైభవాలోకనలంపటులై యాక సంబున గుంపులుగొని నిలింపు లగ్గించుసంస్తవరవంబులవలనం, బటహ భేరి ఝల్లర్యాదివాదిత్రనాదంబులవలనను, నాసమయం బభ్యర్థనపూర్ణ చంద్రోదయఘూర్ణమా నార్థవంబునుం గ్రేణిసేయించుచుండె నట్టియెడఁ దత్కాలకలంబు వినివారింపి నారదుండు సత్యభామ కిట్లనియె

(వా) ప్రీహి-చక్ర, మాష-హినుముల, ముగ్ధ-చెనలు, వ్యజ-పీవనలు, భూధారవర్గంబులకుఁ బంపిపురస్త్రింప, ఎడగలుగఁ-నది ముచ్చునట్టి, జడియె-

శౌర్యగజేయు, (మనుటగా నీపతి నావలఁ దొంగఁజేయు); వేత్రహస్తల-తెత్తము తేలి యందుఁ గల భటులయొక్క, రత్తనస్ఫూర్తనంజులవలన - బెడరింపుట అవుండు నను వికస్మరస్మరంబులను - ఉదారధ్వనులను (గొప్పధ్వనులను) ఆమ్రేడించు- రెట్టింపఁజేయు, లంపటులై-అసక్తికలవారై, నిలింపులు-దేవతలు, అగ్గించు-పొగడు; పటహ-తప్పెట, గుల్లరీ-శిడుగ యను నొకవాద్యవిశేషము, వాదిత్ర-వాద్యము, అభ్యర్థ... శార్దవంబును—అభ్యర్థ - సమీపమందలి, పూర్వచంద్రోదయము - పూర్వ చంద్రోదయము కలుగుట చేత, అనఁగా బూర్వచంద్రోదయనమయంబున ననుట, పూర్వమాన - మ్రోఁగుచున్న అర్థవంబును - సముద్రంబును, శ్రేణిసేయుచుండెను- తిరస్కరించుచుండెను (అలక్ష్యము సేయుచుండెను), అనఁగా నచ్చటి కలకంఠము నముద్రముయొక్క మ్రోఁకక-దె నధికముగా నుండెనని భావము; కంకలంబు- నందడి, వినివారింది-నిలిపి.

క వికచాబ్జనేత్ర యీ పు

జ్యోత ప్రతవిధానమునకు నాథుని ధారో

దకపూర్వ మీవలయు ని

య్యకొలుపుమా యిపుడు యాదవాన్వయతిలకున్.

70

(వ్యా) విధానము-సలుపుట, దాతోదకపూర్వము - దానధారాజలపురస్కరముగా, ఇయ్యకొలుపుమా-సమ్మతించఁజేయుమా

చ. అనవుడు సత్యభామ హృదయంబున లజ్జయు సమ్మదంబునుం

బెనఁగొనఁ బ్రాణవల్లభునిఁ చేరిమ రసాలవీక్షణంబునం

గనుఁగొని మోము వాంచి మధుత్వైటభమర్గన చిత్తగించితే

మునిపతిమాట నావుడును మోవిపయిం బిటున విద్విగుర్పగన్

77

సుగమము

సత్య పౌఞనాథుని నారదునికి ధారవోయుట

మ నవచంద్రాతిక నీకు నేల యనుమానం బాగమోక్షంబు గా

న విచారింపక ధార వోయు మనిన న్నజ్జాభరకాంత లై

సవతు ర్వాంచిరి వక్త్రపండుహము ల్సంబంధిభూపాలక

ప్రవరు ల్నిష్ఠిరి సర్మగర్భిరవచఃప్రాగల్భ్య మేషారగన్.

78

(వ్యా) అగమోక్తంబు గానన్-శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడినది కావున;
సర్వ. ప్రాగల్భ్యము-నర్మ-పరిహాసమును, 'పరిహాసవదో నర్మ' అని 'లక్షణము;
'శృంగారరసదూయిష్టః ప్రేయచిత్రానురంజకః
అగ్రామ్యపరిహాస స్తు నర్మస్యా త త్త్రిధామతం'

—అని రసార్థవస్తుధాకరము

గర్భిత-తోపలగర్భిత, వచఃప్రాగల్భ్యము-మాటలచమత్కారము, '(ప్రాగల్భ్యం-ప్రా
థో త్రివై తక్షణ్యం) 'నిస్సాధ్యసత్త్వం ప్రాగల్భ్యం ప్రయోగేష్యపినర్మతః' అని తల్పక్ష
ణము, ఏపారగన్-ఆతిశయింపఁగా, సంబంధిభూపాలకప్రవరుల్-వియ్యంకు లగు
రాజులు, నవ్విరి,

చ. మునిపనియానతిం జకితముగ్ధమృగీతరలాక్షి ప్రాదానా
ధునిఁ గనకాంబరాంచలముతోఁ గుసుమాయుధవాగురానిబం
ధనమునుబోనిక్రొవ్విరులదండఁ దగుల్కొనఁ జుట్టె వేడ్కఁ గ
ల్పనగముఁ గూడఁ గంకరా ఝుళంఝుళమంజులదోర్మగంబునఁ 79

(వ్యా) చకిత... తరలాక్షి-చకిత-భయపడిన, ముగ్ధ-సుందరమైన, మృగీ-
ఆడుజింక యొక్క (నేత్రములవలె); తరల-చలించుచున్న, అక్షి-కన్నులు కలది;
(ఆగు సత్యభామ), కుసుమాయుధ వాగురానిబంధనమును—కుసుమాయుధ-మన్ను ఘని
యొక్క, వాగురానిబంధనమును బోని-వలర్రాటివంటి, క్రొవ్విరుల దండన్-ఘాల
హారముచేత, కంకణ దోర్మగంబునన్—కంకణ-చేతివలయుములయొక్క, ఝుళఁఝుళ-
ఝుళంఝుళమనుశబ్దముతోఁ గూడిన, మంజుల-అందమైన, దోర్మగంబునఁ-బాహుద్వ
యముచేత, కల్పనగముఁ గూడన్-కల్పతరువుఁ జేరునట్లుగా, ప్రాణనా ఘనిన్-కృష్ణుని,
తగుల్కొనఁ జుట్టె-చేర్చి కట్టెను.

తే. పరమమునిమానసాలానబంధనమునఁ
గుదురుపడకుండు యాదవకుంజరంబు
వికచరాతీవనేత్రచే వేల్పుమానఁ
గమ్మఁబూవులదండచే గట్టువడియె.

80

(వ్యా) పరమ ..... బంధనమునన్-పరమముని-మునీంద్రులయొక్క;
మానస-మనస్సులనెడు; ఆలాన-ఏనుగుల; గట్టెడుకొయ్యయందు; బంధనమునన్-
కట్టుచేతను, కుదురుపడకుండు నిలువకుండు (అణఁగకుండ), యాదవకుంజరంబు-
(21)

కృష్ణఁ దనెడు గజము, వికచరాజీవనేత్రచేన్-అంగన యగు సత్యభామచే; వేల్పు
మూనన్-కల్పతరువునందు, కమ్మపువ్వులదండచేఁ గట్టువడియె నని యన్వయము
అలంకారము—అతిశయోక్తి, విరోధము

చ. బలిదనుశేంద్రుఁ గట్టి తని వల్కుఁగ విందుము గాని నేఁడు మా
చెలి యిదె పుష్పదామకముచే నినుఁ గట్టుఁగఁ గంటి మింక నె
మ్మెలు పచరింప రా దనుచు మేలము లాడెడుసత్యబోట్ల స
న్నల నెసకొల్పుచుం గెలన నవ్వెరి ధర్మజ భీమ ఫల్గునుల్. 81

(వ్యా) ఎమ్మెలు-టక్కులు, పచరింపరాదు-ప్రకటింప వలనుపడదు, మేల
ముఁదెడు-గేలిచేసెడు, సత్యబోట్లన్-సత్యభామచెలికలెలను, సన్నలన్-సంజ్ఞలతో;
ఎసకొల్పుచున్-పురికొల్పుచు, వెండియు గేలిసేయుఁడని ప్రోత్సాహపఱచుచు ననుట,
ధర్మజభీమఫల్గునుల్-యుద్ధిష్ఠిరభీమాద్భుతులు, తెఱనన్-పార్శ్వమునందు, నవ్వె రని
యన్వయము.

ఈపద్యమునందు హాస్యరసము వర్జితము

'గెలనన్'-అనుపదమును సరళాదిగానే పఠించిన గెల్లనన్ అనుపదముయొక్క
రూపాంతరముగా భావింపవచ్చు; అప్పుడు కంకలమని (నవి రని) యర్థము అయి
నను గెలనన్ అనుటకుఁ బ్రయోగాంతరములు కానంబడలేదు

మ. సమయజ్ఞుం డయి గర్గసంయమి మహాసంకల్పముం తెప్పఁ గ
ల్పమహిజంబు సదక్షిదాకము నిజప్రాణేశుఁ గూడ స్ఫువ
ర్పమునిశ్రేష్ఠున కిచ్చె దానముగ ధారాపూర్వ మవ్వేశఁ దు
భ్య మహం సంప్రదదే నమో నమ యటం చద్దేవి మోదంబునక 82

(వ్యా) సమయజ్ఞుండయి-మహార్థమును దెలిసికొనినవాఁడై, గర్గసంయ
మి-గర్గుఁడను ముసింద్రుఁడు, మహాసంకల్పమున్-దేశకాలాదులను నివారించు సుధ్యేషించిన
దురితాదులను విపులముగా నుద్ధాటించెడు గొప్పసంకల్పమును, సువర్తముని శ్రేష్ఠ
నకున్-నారదునకు, తుభ్యమహం నమ యటందున్—తుభ్యం-నీకొఱకు; అహం-
నేను, సంప్రదదే-ఇచ్చుచున్నాను, నమోనమః-నమస్కారము, నమస్కారము; అటం
చున్-అని పలుకుదు; 'తుభ్యమహం సంప్రదదేనమమ' అని సామాన్యముగాఁ బారము,
(దానియర్థము) నమమ-(ఇతను నీవస్తువు) నాదికాదు; స్వర్తనివృత్తిపూర్వకపరస్వ
ర్తాపాదనము దాన మనంబును ఇయ్యది దానకాలమనఁ బెప్పెడుమంత్రము.

అటంచున్-ఇం దరసున్న పెట్టెదగదు, సతులఁట-అనుచో నటశబ్దము ప్రసిద్ధా
శృర్యసూచకము-కావున నరసున్న గలదు

నారదుండు శ్రీకృష్ణునిచేఁ బనులు గొనుట

ఆ ధారవోసి మఱియుఁ దద్వృత్తాంగంబుగా

దాన మిచ్చె నపుడు తలిరుఁదోడి

మణిసువర్ణ ధాన్యమయపర్వతంబులు

గోసహస్రవాణికుంజరములు,

83

సుగమము.

క. ఇవ్విధమున దానము గొని

చివ్వలయోగిరపుఁదపసి చెట్టును గూడం

బువ్వులసరులం జాట్టిన

యవ్విభునిచెఱుగు విడిచి యల్లన నగుచున్.

84

(వా) చివ్వలయోగిరపుఁదపసి. కలహాశనముని, చివ్వ-కలహము, యుక్తము,
ఓగిరము-ఆశనము, తపసి-ముని, చెఱుగు విడిచి-కొంగు (కట్టు)ను వదల్చి, అల్లనన్-
పుడుపుగా

క. సత్యముగ నిన్ను నిప్పుడు

సత్కానతి మాకు నిచ్చె సకలామ్నాయ

స్తుత్య యీక మా యభీప్సిత

కృత్యంబులు సలుపు మనుచుఁ గేళిపరుం దై

85

(వ్యా) సకలామ్నా యస్తుత్య-సమస్తవేదములచేతను తొగడఁదగినయోదేవా,
మాయభీష్మకృత్యంబుల-మేము కోరినపనులు.

'మా' యనుబహువచనముచే నిట నారదుండు తన కప్పుడు కృష్ణునిపైఁ గలిగిన
స్వామ్యమును దానంగలిగిన యాధిపత్యమును సూచించెనని యెఱుంగునది; కేళిపరుండు-
వేడుకయం దిచ్చ గలవారై

సీ. మేళవించినవి సుమ్మీ దీనిమె ట్లని

మాంసలాంసంబున మహారిఁ జేర్చి

మిన్నేటిజలము సుమ్మి తొలంకెడు నని
 డాచేత మణికమండలు మోసంగి
 యిది జపోచితము సుమ్మి జతనం బని
 వలచేత బద్మాక్షవలయ మిచ్చి
 యీశానుఁ డిచ్చెఁ జుమ్మి మాకు నిది యని
 శార్దూలచర్మంబుఁ జంకఁ బొనిసి

తే. పొమ్ము పొమ్మని యొకకొంత పోవఁ బోవ
 రమ్మ రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బిలిచి
 కపటనటనాపరుం డై నకంసవైరిఁ
 బరమముని నవ్వుటాలకుఁ బనులు గొనియె.

86

(వ్యా) దీని మెట్లు—ఈమహతి యను నావీణయొక్క మెట్లు, మేళవించినవి సుమ్మి యని-తత్త్రరాగస్వరముల కనుకూలముగా నమర్చఁబడియున్నవి చూడుమా, మాంలాసంబునన్-మాంసల-అంసంబునన్-(కృష్ణుని) బలిసిన భుజమునందు; మహతిన్-మహతియను పేరుగల తనవీణను, చేర్చి-ఉంచి, మిన్నేటిజలము-అకాశగంగోదకము, తొలంకెడు నని-తొణఁతఁబోవును బామా యని, నీదు చిందకుండఁ జూచుకొను మని థావము, డాచేతన్;-ఎడమచేత, జపోచితము-జపకాలమునం దర్ప మైనది.

జప మనఁగా దేవత న్దేవించిన మంత్రముయొక్క పురశ్చరణము.

'జ కారో జన్మవిచ్ఛేదః పాపనాశనః

జన్మకర్మహరో యస్మాత్తస్మాజ్జప ఇతిస్మృతతః

—అని జపశ్లోకము

జతనంబు-తాగ్రతగా నుంచికొనుమనియనుట, వలచేత-కుడిచేతియందు, పద్మాక్ష వలయము-తామరపూసఁదండన, పొమ్ముపొమ్మని చేరంగఁబిలిచి, ఈవాక్యము తేవలము హస్తరసోత్పాదకము, నవ్వుటాలకున్ - నవ్వుటాలయొక్క చూపాంతరము; ఆనఁగాఁ బరిహాసమునకై యని యర్థము

మ. నిగమాంతప్రతిపాద్య నాద్య నభవు నిత్తు స్థానాతీతు వి
 శ్వగురుఁ జిన్నయు నవ్యయుం బరము నిశ్శృంకం బనుల్గొంచు మౌ
 నిగతిష్ఠుండు కృతార్థుఁ డయ్యె నన సందేహింపఁగా నేల భ
 క్తగణాధీనుఁ డనంగ నవ్విభుఁడు లోకభ్యాతిఁ బెంపొందఁడే.

87

(వ్యా) నిగమాంతప్రతిపాద్యున్ - వేదాంతములందు నిరూపింపఁబడిన వాఁడును,

'అం త్వాపనిషదం పురుషం వృద్వామి'

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు

'తద్వేదగుహ్యోపనిషత్సు గూఢం తద్భ్రహ్మవేదతే బ్రహ్మయోనిం
యేపూర్వందేవాణుషయశ్చ తద్విదుః సైతన్నయా ఆమృతానై బభూవుః'

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు

'ఉపనిషదం ధో బ్రూహిత్కృతైః ఉపనిషద్వాప్రిహ్నింవావత
ఉసనిషద మబ్రూమేతి,

—అని తలవకారోపనిషత్తు (తేనోపనిషత్తు).

'సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదరాద్యవి శేషాత్'

అని శారీరకమీమాంసా సూత్రము.

'వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యః'

అని భగవద్గీత

అద్యున్ - జగత్తులకు మొదటి వాఁడును,

'సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేవమే వాద్విధీయం బ్రహ్మ'

—అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు,

'బ్రహ్మవా విదమగ్ర ఆసీ త్రదాత్మానమేవావైత్'

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు

సర్గాణా మాది రంతశ్చ మధ్యం చై వాహ మర్చన,

తమేవచాద్యం పురుషంప్రపద్యేయతా ప్రవృత్తిః ప్రస్సృతాపురాణీ,

—అని భగవద్గీత

అభవున్ - పుట్టుక లేనివాఁడును,

'సవా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽ మృతోఽభయో
బ్రహ్మభయంనై'

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు,

'అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణః'

'యో మా మజ మనాదించ వేర్తి లోకసుషేవ్యరమ్'

— అని భగవద్గీత

నిత్యున్ -శాశ్వతముగా నుండువాఁడును,
 'నిత్యో నిర్వాణాం చేతన శ్రేతనానా
 మేకో బహూనాం యోవిదథాతి కామాన్
 తర్కారణం సాంఖ్యయోగాధిగమ్యం
 జ్ఞార్వాదేవం ముచ్యతే సర్వపాపైః'

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

'నిత్య స్సర్వగతస్థాను రచతోయం సనాతనః'

—అని భగవద్గీత.

గుణాతీతున్ -నిర్గుణుఁడును,

'ఏకో దేవ స్సర్వభూతేశు గూఢ సర్వవ్యాపీ స్సర్వభూతాంతరాత్మా
 కర్మాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాస స్సాక్షిదేహ కేవలో నిర్గుణశ్చ'

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

'అనాదిత్వాన్నిర్గుణత్వాత్పరమత్మాయ మవ్యయః
 శరీరస్థోపి తాంతేయ న కరోతి నలివ్యతే'

—అని భగవద్గీత.

'సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వేంద్రియవివర్జితం
 అస్తక్తం సర్వభృత్యైవన నిర్గుణం గుణభోక్తృవ'

—అని భగవద్గీత.

విశ్వగురున్ -లోకములకుఁ బ్రభువును,

'ఏషసర్వేశ్వర ఏషసర్వజ్ఞ ఏషోంతర్యామ్యేషయోని స్సర్వస్య
 ప్రభవావ్యయోహి భూతానాం'

—అవి చాందోగ్యోపనిషత్తు

'ఏషసర్వేశ్వర ఏషభూతాధిపతి ఏషభూతపాలః'

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

'యస్మాత్పరం నా పర మస్తికించి
 ద్యస్మాద్వాణీయో నాఝ్యాయో స్తి కర్చిత'

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు,

(అర్థాంతరము) లోకములకు జనకుఁడును,

'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని తీవంతి

యస్య)యంత్యభినంవిశంతి తద్విజ్ఞానస్య చిద్రహ్మ'

—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు

'పితామహస్య జగతో మారా ధాలా పితామహః'

—అని భగవద్గీత

లోకములకు జ్ఞానోపదేశ్య యనియు నర్థము, విరించ్యాదులకును బ్రహ్మ విద్యోపదేశ్యయని భవము—

'యోబ్రహ్మణం విదధాతిపూర్వం యోవై నేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై తగ్ం హదేవ మాతృబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణ మహం ప్రపద్యే

—అని మంత్రవర్ణము

గురుశర్థాశ్చ వివరింపఁబడుచున్నది —

'గుణార్ స్త్యంధకారస్యో ద్రకార స్తస్మిరోధకః

అంధకారనిరోధత్వా ద్గురు రిత్య భిధీయతే'

'గుణార్ స్పదితప్రోక్తో రుకారో జ్ఞానవాచకః

బ్రహ్మజ్ఞానైకరూపత్వా ద్గురు రిత్యభిధీయతే'

చిన్నయుక్త-జ్ఞానస్వరూపుఁడును,

'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ'

—అని యైకరేయోపనిషత్తు

'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ'

—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు

'విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మరాతే రాతుః పరామణమ్'

—అని తాషీతక్యవనిషత్తు

అవ్యయుక్త-నాశరహితుఁడును,

'ఆశబ్దమస్పర్శ మరూప మవ్యయం

తథా రసం నిత్య మగంధవచ్ఛ యత్

అనా ద్యనంతం మహతః పరం ద్రువం

నికాయ్య తస్మైత్య మథా త్ప్రముచ్యతే'

—అని కఠోపనిషత్తు.

'ఉత్తమః పురుష స్త్యన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః
యో లోకత్రయ మావిశ్వవిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః'
'స జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్'
'అనాదిర్వాన్నిర్గుణత్వా త్పరమాత్మాఽయ మవ్యయః'

—అని భగవద్గీత.

పరమున్-సర్వోత్తముఁడును, (అగుపరమేశ్వరుని)

'దివ్యోహ్యమా ర్తః పురుషస్స బాహ్యభ్యంతరో హ్యజః
అప్రాణోహ్యమనాశుక్రో హ్యక్షరాఽర్చరతఃపరః'

—అని ముండకోపనిషత్తు.

'త మ్మీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం
తం దైవతానాం పరమంద దైవతం
పతిం పతీనాం పరమం పరస్తా
ద్విదామ దేవం భువనేశమిద్యమ్'

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

'చూతం సత్యం పరంబ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపింగళమ్'
ఽర్ధ్యరేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపాయవై నమః'

—అని నారాయణీయము.

'పరమం యో మహత్తేజః పరమం యో మహత్తపః
పరమం యో మహద్భ్రహ్మ పరమం యః పరాయణః'

—అని మహాభారతము-అన్వశాసనికపర్వం.

నిగ్మంకన్ - మనస్సంకోచములేక,కొంకులేక,పన్నులొందున్ - సేవలు చేయుచుకొనుచు,మౌనిగరిష్ఠండు - మునిశ్రేష్ఠుడగు నారదుఁడు,కృతార్థుఁడు-ధన్యుఁడు, అవిర్భుఁడు-సర్వవ్యాపి యగు నాపరమాత్మ (కృష్ణుఁడు),భక్తగణాధీనుఁడు-భక్తుల సమూహములకు వసుఁడు,ఆనంగన్—, పెంపొందఁజే-మించివర్తింపఁజే

ప్రసంగవశంబున నిరట భక్తిస్వరూప మొకిందుక వివరింపఁబడుచున్నది,

భక్తి యనంగాఁబూజ్యులయం దనురాగము,అనఁగా వందనీయులయెడ సలుపు నత్తప్రప్రేమ,పూజ్యాలు దేవత్రాహ్మణమాతృపితృగురుప్రముఖులు అట్టివారిదెసఁగుండు ప్రేమ మారాధింపవలయునను జ్ఞానముతోఁ గూడినది. అదియే భక్తి యనఁబడును. అది రాగాత్మకమని యహైతుకమని యేకాంతమని మూడువిధములు, ప్రయోజన

మునుగోరి చేయుభక్తి రాగాత్మకము, ప్రయోజనము గోరిక యే కారణము లేకయే చేయుభక్తి య సైతుకము; సర్వకాలసర్వావస్థితలయందును దైలభారవలె సేకాకార ముగాను నవిచ్ఛిన్నముగాను దాదాత్మ్యము గలుగునట్లు పరమేశ్వరునియందుఁ జేయు భక్తియేకాంతభక్తి, ఇదియే యనన్యభక్తియు మఖ్యభక్తియు ననంబడును

ఇట్టిభక్తి ద్రుతచిత్తులకుఁ గలుగునిగాని యద్రుతచిత్తులకుఁ గలుగదు ద్రుతచిత్తు లనఁగాఁ గరఁగినమనసు గలవాడు, అనఁగా ద్రపిభూతమైన మనసుగలవా రనుట, అట్ట వారికిఁ బ్రపంచమంతయు సర్వదా భగవత్స్వరూపముగానే గోచరించును. అట్టియుత్త మభక్తికి నాతి విద్యావయో రూప కుల భన క్రియాఽభేదములు లేవు మాంసవిక్ర యముచేయు ధర్మవ్యాధుఁడును బాలుఁడైన ద్రువుఁడును దిర్ఘగతువగు గజేంద్రమును నింకను బలువునున్నవభక్తి సలిపి భగవత్కృపాపాత్రులై ముత్తులైరిని పురాణములు నుడువుచున్నవి

అట్టిపరమభాగవతు లగు శుహనీయులను స్మరించుట మహాపుణ్యపదం బని యాద్యులు చెప్పియున్నారు.

'ప్రహ్లాద నారద పరాశర వుండరిక

వ్యాసాంబరిష సక శానక భీష్మ దాల్భ్యాన్

కుక్మాంగ దాదున వసిష్ఠ విభీషణాదీన్

పుణ్యానిమాన్ పరమభాగవతాన్ స్మరామి"

—అని ప్రాచీనశ్లోకము.

అట్టి భాగవతోత్తములకు భగవంతుడు వహించె వారికోర్కెలు దీర్చుచుండును ప్రహ్లాదుడు ప్రార్థింపఁగా శ్రీహరి స్తంభంబున నరసింహరూపుండై యావిర్భవించెను గజేంద్రుఁడు మోఱవెట్టఁగా అదేవితో జనుం బెప్పక పరువిడివచ్చి వానిం గాపాడెను ద్రౌపదికి సభతో మానరక్షణము చేసెను. ఇటు లెన్నియో దివ్యద్రోహములు గలవు

(వి) నారదుఁడిట్లు భగవంతుం డగుకృష్ణునిపైఁ దనవీణాదిపరికరములను బెట్టి మోయుమనిచెప్పుట పరిహాసమునకై యని బయటికిఁ గన్నదినను నాదేవర్షి భక్తాగ్రేస రుఁడు గావునఁ దనవస్త్రపులు భగవంతునిదివ్యశరీరంబు సోఁరెనేని యవి పరమపావనం బులై తదీయసంస్పర్శముచేఁ దనకును బావనత్వసిద్ధి యొదవునను భక్తిభావంబునను నటు లొనర్చెనని చెలియనగు

నారదుఁ డనఁగా నక్షానమును టోఁగొట్టువాడఁడనియుఁ బరమాత్మవిషయక జ్ఞానమును ముముక్షువుల కిచ్చువాఁ డనియు నర్థములు పెద్దలు చెప్పియున్నారు. అతఁడు దేశ్యులతో శ్రేష్ఠుఁడు విభూతియొగంబునఁ బెప్పెను

'అశ్వత్థ స్వర్ణవః, షణ్ణాం తిసర్షీ ణాంచ నారదః
గంధర్వాణాం చిత్రరథ స్పిర్ధానాం కపిలోమునిః"
"అశ్వత్థో వృక్షజాతీనాం బ్రహ్మలోక గురు ర్భూవాన్
మేరుస్త్యం పర్వతేంద్రాణాం దేవర్షీ ణాంచ నారదః"

—అని హరివంశమునందుఁ గృష్ణునిగూర్చి మహేశ్వరని వాక్యము.

భగవంతుండగు శ్రీకృష్ణుఁడు తన కత్యంతప్రియభక్తుల లక్షణము నిట్లు నిరూపించెను.—

'అద్యేష్టాసర్వభూతానాం మైత్రఃకరుణవచన
నిర్మమో నిరహంకార స్సమదుఃఖసుఖః శ్రమి
సంతుష్ట స్సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః॥
మయ్యర్చితమనోబుద్ధి ర్మో మద్భక్త స్సమే ప్రియః
యస్మాన్నో ద్విజితేలోకో లోకా న్నో ద్విజితేచ యః
హర్షామర్త భయోచ్ఛేదై ర్మృత్యో య స్సవమే ప్రియః
అనపేక్ష శుచి ర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్త స్సమే ప్రియః
యో నహృష్యతి న ద్వేష్టి నశోచతి నకాండతి
భూభుభవరిత్యాగీ భక్తిమాన్ య స్సమే ప్రియః
సమ శృత్రాచ మిత్రేచ తథా మానావమానయోః
శీతోష్ణ సుఖదుఃఖేషు సమ స్సంగవివర్తితః
తుల్యనిందాస్తుతి ర్మోసీ సంతుష్టో యేన శేనదిత్
అనికేత స్థిరమతి ర్భక్తిమాన్ మే స్రియో నరః"

అని చెప్పి యట్టియు త్రవభక్తులకు యోగజ్ఞేమములను సుకూర్షుచుందు నని చెప్పెను.

'అనన్యః శ్శింతయంతో మాం యేజనాః పర్యుపాసతే
తేషానిత్యాఖియక్తానాం యోగజ్ఞేమంవహామ్యహమ్'

—అని భగవద్గీత.

అట్టియేకాంతభక్తులే పరమభాగవతు లని చెప్పబడుదురు
"సర్వభూతేషు యః పశ్యే ద్భగవద్భావ మాత్మనః
భూతాని భగవత్కాత్మ స్యేష భాగవతోత్తమః"

'గృహీత్వాపిరియై రథా న్యో నద్యేష్టి నహృష్యతి
విష్ణోర్మాయామిదంపశ్యన్ సవై భాగవతోత్తమః'

—అని భాగవతము-స్కంధము 11

అట్టియుత్తమభక్తులే సాధువు లనబడుదురు —

సాధువుల లక్షణమును శ్రీకృష్ణుఁ డుద్ధవున కి ట్లుపదేశించెను

"కృపాశు రకత్పద్రోహ స్తితిశు స్సర్వదేహినాం
సత్యసారోఽనవద్యాత్మా సమ స్సరోపకారకః
కామైరహతధీ ర్థాంతో మృదు శ్శుచి రకించనః
అనీహో మితభుక్పాంత స్థిరో మధ్యరణో మునిః
అప్రమత్తో గభీరాత్మా ధృతిమాఁ జితషడ్గుణః
అమానీ మానదః కల్యో మైత్రః కారుణికః కవిః
ఆజ్ఞాయోగం గుణాన్ దోషాన్ మయాదిష్టానపిస్యకాన్
ధర్మాన్ సంత్యజ్య యస్సర్వాన్ మాం భజేత్సోపి సత్తమః
జ్ఞాత్యాజ్ఞాత్యాపియేవై మాం యావాన్ యశ్చాస్మి యాదృశః
భజంత్యనన్యభావేన తేవై ధ క్తతమామతాః'

—అని భాగవతము-స్కంధము 11

"వాక్సున్మతాదయా దానం దీనోపగరక్షణం
జిత్రిసంగస్సలాంసాధు హ్యేతత్సత్పురుషవ్రతమ్
యే ప్రియాణి ప్రభాషంతే ప్రయచ్ఛంతిచసత్కృతిం
శ్రీమంతోఽనింద్యచరితాస్తే దేవానరవిగ్రహః
పరిరాస్తికృపూతాత్మా పూజయే దేవతా స్సదా
దేవతాసద్గురుజన మాత్మవచ్ఛనుహృజ్జనం
ప్రణిపాతేనహి గురూన్ సంతోఽనూదానచేష్టితైః
కుర్వీతాభిముఖాన్ భూత్యై దేవాన్ సుకృతకర్మణా
ఆత్మప్రశంసా మరణం పరనిందా తథైవచ
అనిందా పరకృత్యేషు సర్వధర్మపరిపాలనం
కృపణేషు దయాశుత్వం సర్వత్ర మధురాగిరః"

—అని కామందకీయ సితిసారము.

సత్య నాటదునివలనఁ బ్రాణనాథుని గైకొనుట

చ. అప్పుడు విరించిసూనుడు బనార్దను నెయ్యపు వాలుఁగంటిఁ బా
చి పడఁతి నీమనోహరునిఁ జేకొను మిచ్చెద నంచుఁ బల్కుచో
నవరిమితప్రమోదభరితానన యై వెన నిచ్చె వేలుపుం
దపసికి నాత్మభూషణవితానము లన్నియు నిష్క్రియంబుగఁ. 88

(వ్యా) వాలుఁగంటి-విడుదలగు (విశ్రాంతిలగు) కన్నులు గలది, నిష్క్రి
యంబుగన్-వినిమయముగా (మార్పుగా).

క. ఇచ్చి కయికొనియెఁ గ్రమ్మట
నచ్చిగురుంబోడి విధుని నా వై భవముఁ
మెచ్చి కురియించి రపుడు వి
యచ్చరు లచ్చెరువుగాఁగ నలరులవాసల్ 89

(వ్యా) ఆలరులవాసల్-పుష్పవర్ణములను,

వచ్చినవారిని సత్కరించుట

చ. తనుతరమధ్య యాగమవిధానము దప్పక యుండ మోనిచే
ననుమతిఁ గాంచి మ్రొక్కి వినయంబున నందఱు నామలించి క
ల్పనగము క్రొవ్విరు ల్కనకపాత్రములం దగ నించి యిచ్చె వా
యనములు రుక్మిణీప్రభృతు లానవరు ల్పదియాలువేలకుఁ. 90

(వ్యా) ఆమలించి-పిలిచి, వాయనములు-బహుమానములు

నారదుఁడు కృష్ణుని స్తుతించుట

క. ఈచందమున నమానుష
గోచరమహిమాఘ్నఁ డైనగోవిందుని స
త్యాచంద్రముభవరు సుర
వాచందయమివరుఁడు చతురవాచాప్రౌఢిఁ 91

(వ్యా) అమానుష మాఘ్నఁడు-అమానుషగోచర-మనుష్యులకుఁ దెలి
యరాని, మహిమాఘ్నఁడు-మహిమచే నొప్పవాఁడు, సురవాచందయమివరుఁడు - దేవర్షి

చంద్రుడు, ఈ కర్తృపదమునకు 100వ పద్యమునందలి 'కొనియాడి యరిగె' నను
క్రియతో నన్వయము, చతురవాచాప్రౌఢిన్-నేర్పుగలమాటల గారవముతో.

పాద భ్రమకము

క. ధీర శయనీయశరధి

మారవిభానుమతమమత మనుభావిరమా

సారసవనసవసరసా

దారదసమతారతారతామసదరదా

92

(వ్యా) ధీర-పండితుడా (సర్వజ్ఞుడా యనుట) శయనీయశరధి—శయ
నీయ-పడకగా నుండెడు, శరధి-సముద్రముగలవాడు, (జలనిధిశయనుడనుట), మార
.. మమత—మార-మన్మథునియొక్క, విభా-కాంతికి, అనుమత - సమ్మతమైన
(సమానమైన), మమత-అభిమానముగలవాడా (శరీరసౌందర్యముగలవాడను భావము),
మనుభావిరమా—మను - మనసముచేత, భావి-కలిగెడు, రమా-సంపద గలవాడా,
(లేదా) మను-మనస్వకోటి, భావి-కొనియాడెడు, రమా - లక్ష్మిదే-గలవాడా యని
యర్థాంతరము, సారసవనసవసరసా—సార-శ్రేష్ఠమైన, సవన-మృజ్జమునందు, నవ
సరసా-(శ్రేష్ఠుడైన) రసీకుడైనవాడా (యజ్ఞభోక్తయనుట), దారదసమతారహార—
దారద-పాదరసమునకు, సమ-సమానమైన; తారహార - స్వచ్ఛమైన ముత్యాలహారము
గలవాడా, (అతిధనశమైన ముత్యహారము గలవాడా యనుట)

ఇక్కడఁ బ్రాచీనముద్రితము లగు గ్రంథములతో "తారతార" యను పాదము
కానఁబడియెడు దానికిని నిదే యర్థము (తార-ముత్యహారము)

తామసరదా-తామస-దుష్టులకు, దరదా-భయమును గలిగించువాడా

ఈపద్యమురచన పాద భ్రమక మనఁబడును అనఁగా బ్రతిపాదమును ద్రిప్పి
చదివినను నదే పాద మేర్పడును గాన నీపద్యము పాద భ్రమక మనఁబడును

ఇదియే ప్రతిలోమానులోమపాద మనఁబడును

(వి) ఇనట శబ్దచిత్రరచనలం గుఱించి యిందుక ప్రస్తావింపఁబడుచున్నది —
యమకము, నిఠోష్ఠ్యము, ఏకాక్షరి ద్యుక్షరి, అనులోమవిలోమము, గర్భకవి
త్వము, బంధుకవిత్వము మొదలగు శబ్దచిత్రరచన లధమంబు లని యాలంకారికు
లందఱును జెప్పియున్నారు

"శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యం త్వవరం స్మృతమ్" అని కావ్యప్రకాశిక
యందు మమ్మటాచార్యుడు

యమకమును గుఱించి యాచార్యదండికావ్యాదర్శమునందు

"అవృత్తిం వర్ణసంఘాతగోచరాం యమకం విదుః

తత్త నైకాంతమధురం తతః పశ్చాద్విదాస్యతే"

అని చెప్పెను అనఁగా యమకము కరంబు మధురంబుగాదనియుఁగావున దానిం
లిష్కట నిరూపితమనియు నర్థము, అవికాలంబునుండి సాస్కృతకవులును దడితరకవు
లును శబ్దాలంకారములను ఉత్తములను గ్రాచిత్కముగాఁ బ్రయోగించుచువచ్చిరి.

వాల్మీకిపూర్వ రామాయణంబున సుందరకాంతమునందుఁ బంచమసర్గ మంతయు
నంత్యప్రాసనియమంతోఁ జెప్పెను కాశిదాసుఁడు రఘువంశమున నవమ సర్గమంతయు
యమకయంతంబుగా రచించెను పిదప భారవి మాఘుఁడు మున్నగు మహాకవులు
శబ్దచిత్రంబులగు బెట్టుగాఁ గల్పించిరి

ఆచార్యదండి యనేకవిధములగు యమకభేదములను విపులముగా నుడివి వాని
కుదాహరణము లిచ్చియున్నాఁడు. గోమూర్తికాబాధమును సర్వతోభద్ర బంధమును
నేకాక్షరద్వ్యక్షరరచనలను స్మరనియమరచనలను నిరూపించియున్నాఁడు తనదశకు
మారచరిత్రమునం దుత్తరఫీరీతయందు సప్తమోల్లాసమంతయు నిరోష్ఠ్యముగా వ్రాసెను.

భారవి తనకీర్తాద్ధునీయమునందు 15వ సర్గయందు శబ్దవిశరచన లనేకములు
గావించెను.

"ససాసిఃసాసుసూః సాసో యేయా యేయా యయాయయః

ఽతాల్లిలాంలతోఽతోలః శశీశశశశీఃశశన్"

ఇది యేకాక్షరపాదము (15-5)

ననోననున్నోనున్నోనో నానానాననానను

నున్నోఽనున్నోననున్నేనో నానానున్ననున్ననత్"

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము (15-14)

"దేవాకానినికావాదేవాహికా స్వస్వకాహీవా

కాకారేభభరే కాకా నిస్వభవ్య వ్యభస్వని"

ఇది సర్వతోభద్రబంధము (15-25)

"వికాశమీయర్థగతీశమార్గణాః

వికాశమీయర్థగతీ శమార్గణాః

వికాశమీయర్థగర్భి శమార్గజాః

వికాశమీయర్థగర్భి శమార్గజాః"

ఇది సర్వత్రయమకము (15-52)

మాఘుఁడు తనశిశుపాలవధమహాకావ్యమునందు శబ్దచిత్రరచనలు విచ్చలవిడిఁ గావించెను

"జటాజోటాతి జిజ్ఞాఙ్గి తంతతోఽతితలాదితన్,

భాటోబీబీభిభూభాభూ రారాదిరరిరీరరః"

ఇది యేకాక్షరపాదశ్లోకము (18-8)

"సకారనాకారకాస కాయసాదదసాయకా

రసాహవాహాహసార నాదవాదదవాదనా"

ఇది సర్వతోభద్ర బంధము (18-27)

"సాసేనాగఽనారంభో రసేనానీదనారతా

తారనాదజనామత్త ధీః నాగఽనామయా"

ఇది మురజబంధము (18-29)

"నానాజావపజానానా సాజనౌఘనౌజసా

పరానిహాఽహానిరాపతాన్వియా తతయాన్వియా"

ఇది ప్రతిలోమానుతోమపాద శ్లోకము (18-40)

ఇదియే పాదభ్రమక మనంబునను

"ప్రవృత్తే వికసద్ధ్యానం సాధనేవ్య విషాదిభిః

వవృషే వికసద్ధ్యానం యథమాప్య విషాదిభిః"

ఇది ద్వ్యక్షశ్లోకము. (18-46)

'సీలే నాలసలిస నిలీనోల్లలనాలినా,

లలినా లాలనేనాలం లీలాలోలేనలానా'

ఇది ద్వ్యక్షరశ్లోకము. (18-84)

"దాదదోదుద్దదుద్దావీ దాదాదో దూదదీదదోః

దుద్దాదందదదేదుద్దే రదాదదరదోదదః"

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము (18-114)

"సర్వసమానవిశిష్ట మాజిరభసా దాలంభ్య భవ్యఃపురో

లబ్ధాఘృతయగుద్దిరద్ధరతర శ్రీవత్సభూమి ర్ముదా

ముక్తాకామమపాస్తభీః పరమృగవ్యాధస్సనాదంహరే
రేకాఘై స్సమకాలమభ్రముదయారోపై స్తదా తస్తరే"

ఇది చక్రబంధము (10-120)

శబ్దత్రయం నధమం బని చెప్పిన ధ్వన్యాతోకకర్త యగు నానందవర్ధనాచార్యుడే తన దేవీతాతమునం దనేక చిత్రరచనలు గావించియున్నాడు

"యయాయాయా య్యయా యూయం యోయోయం యేయయం
యయుయాయయయేయాయ యయేయాయాయయాయయన్"

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము.

"అతానయానలాజి తారసాతతసారతా
నసావనానావసాన యాతనారినితయా"
"సావక్షాశవర్యానత విభవితనర్యావక్షివణాసా
జానానస్యాశయప్రానవనశివనప్రాయశస్యాననాశా
సాతంవర్మాననస్థారహసిరసిహరస్థాననర్మావతాసా
పాయాదక్తారణత్రామతనమనతమత్రాజరక్తారయాపా"

ఇది ప్రతిపాద ప్రతితోమానుతోహ శ్లోకము.

ఇదియే పాదభ్రమకము.

ఇంకను నుదాహరణములు గ్రంథవిస్తరభీతిచే జూపఁబడవయ్యె

ఆంధ్రమహాకవులును స్వల్పముగా భేకయమకాదిశబ్దచిత్రంబులను బ్రయోగించి
యున్నాఁడు

"ద్రోణము గాంచె నిర్ధరవధూజనమంగళగేయవిస్ఫుర
ద్రాణము దీపరాజిరచిరస్ఫురదోషధిస త్త్యక్తల్పిత
త్రాణము రత్నదీధితిరాజితహాటసానుమందలీ
కోణము నప్రదుంబిగుడుకూటవికస్వరధాతుతోణమున్"

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండము.

"మణిఘృణిగణయంతరశనా, ఝంఝణితాగణితరణిత చరణాంచితభూ
షణఘోషణరదనవిద, షణకంకణకింకిణికఝంకృతు లారన్"

భాస్కరరామాయణము, దాలకాండము.

బమ్మరపొరన భాగవతమునందు శబ్దాంతములు బహుళముగాఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు,

'పావనములు దురితలరా, లావనములు నిత్యమంగళ ప్రాభవనం
తీవనములు లక్ష్మీనం, భావనములు వాసుదేవపద సేవనముల్'

—భాగవతము, స్కంధము 1.

'విరియుఁ గువలయుంబు విదపవంబు బలింబు
నెసఁగుభువనభంగ మీథు వౌలయ
మలయవలదు పవన జలదవేణికలపై
మలయవలదుపవనవలయభవన'

—వసుచరిత్ర. ఆ 4

'ఈదండముపరపాదప, వేదండము పరమపటిమవిహసితపురలి
తోడండము భవదీయభు, జాదండమునన్ ఘటింప జయమగు నాజిన్'

—వసుచరిత్ర ఆ 6

ఆధునికకవులు శబ్దచిత్రరచనలను బహుళముగాఁ గావించియున్నారు
తేజల వేదాంతగ్రంథ మగు సీతారామాంజనేయసూవాదమునందు -

'క నానానూనుని ననిన న్నే నేనన నిన్ను నన్ను నేననుననినన్,
నేనును నేనన్నానా నేనును నిన్నెని నన్ను నిను నేననా"

అని యేకాక్షరపద్యము గలదు. ప్రబంధరాజశిరోభూషణ వేంకట విజయ
విలాస మను కావ్యము సకలవిధము లగు శబ్దచిత్రరచనలతో నిండియున్నది క్లేశకరం
బును సరసార్థభావహీనంబును గేవలశబ్దచిత్ర చిత్రమూత్రఫలంబును నగు శబ్దచిత్రరచన
యుత్తమకావ్యము కాకున్నను జయవరులకు దుచిత్రము గలుగుటకును గౌరవతీతియిచ్చ
మగుటంజేసియు సీరచనాచై చిత్రిని మహాకవులను దమయుత్తమకావ్యముములలోఁ గూర్చి
ర్కముగాఁ గావించియున్నారనియు సంతమాత్రమున నుత్తమకావ్యత్వమునకు హాని
వాటిల్లదనియుఁ దెలియవలయు

ఇంక దీనిని విస్తరింపనేల.

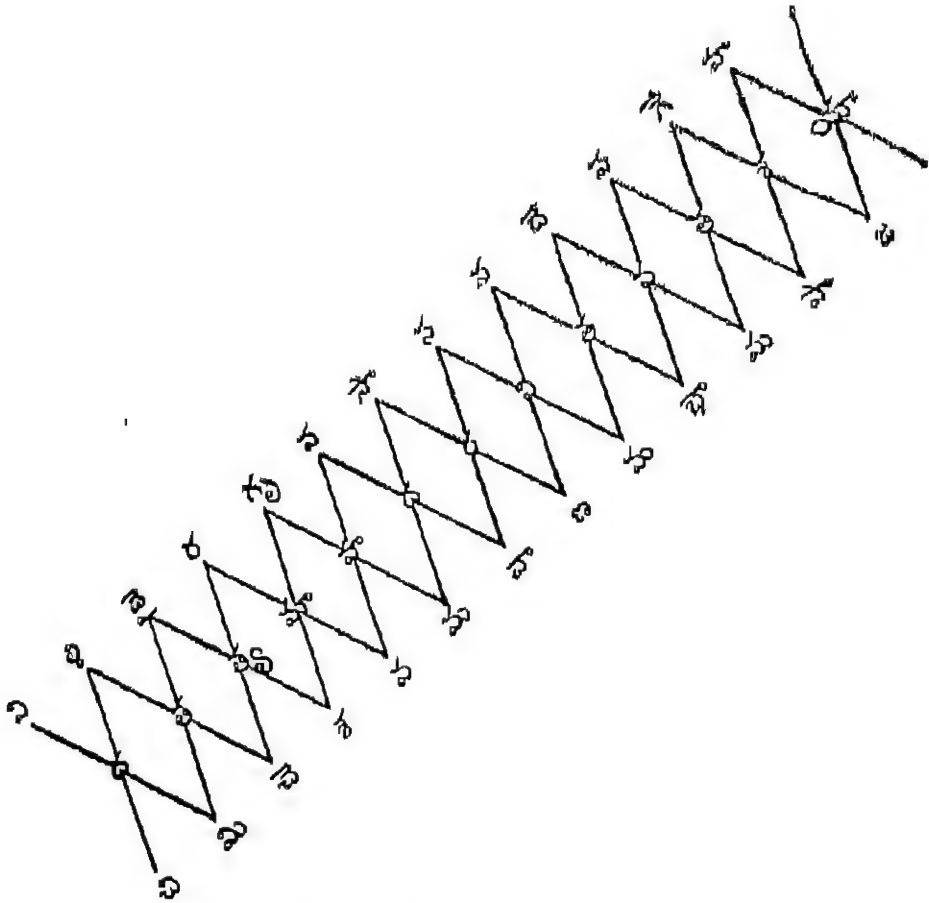
గోమూత్రికాబంధము

క. విదళితదైత్య రమాగృహ

పదస్థారసవినత దేవ పతగేశహయా

చిదమిత చైత్యశమావహ

మదవారణ విమతభావ మతపాశజయా.

(వ్యా) విదళితచైత్య-నలుకబడిన రాక్షసులు గలవాడా (రాక్షసులను
 జంపినవాడా యనుట), రమాగృహ-లక్ష్మిని నివాసస్థాపనమైనవాడా, పదసారసవి
 నతదేవ పదసారస-పాదకమలముల యందు, వినత-నమస్కరించుచున్న, దేవ-దేవ
 తలుగలవాడా, పతగేశహయా-పక్షింద్రమును వాహనముగా గలవాడా, చిదమిత-
 చిత్-జ్ఞానముచేత, అమిత-అప్రమేయుడా, (అప్రమేయ జ్ఞానస్వరూపుడా యనుట),
 చైత్యశమావహ-చైత్య-జీవులు, శమ-శాంతిని, ఆవహ-కలుగజేయువాడా, మద
 వారణ-మదమును బోగొట్టువాడా (అహంకారమును బోగొట్టువాడనుట); విమతి
 భావమతపాశబయా-విదగ్ధములగు భావములు మతములు పాశములు (బంధములు)
 వీనినినిజబింబినవాడా, విరుద్ధభావములు-కామక్రోధాదులు, విదగ్ధమతములు-నాస్తికాదులు;

విరుద్ధ పాశములు-భయ సంశయ జగుప్సెడులు

ఇది గోమూర్తికా బంధము దీని యుద్ధారము —

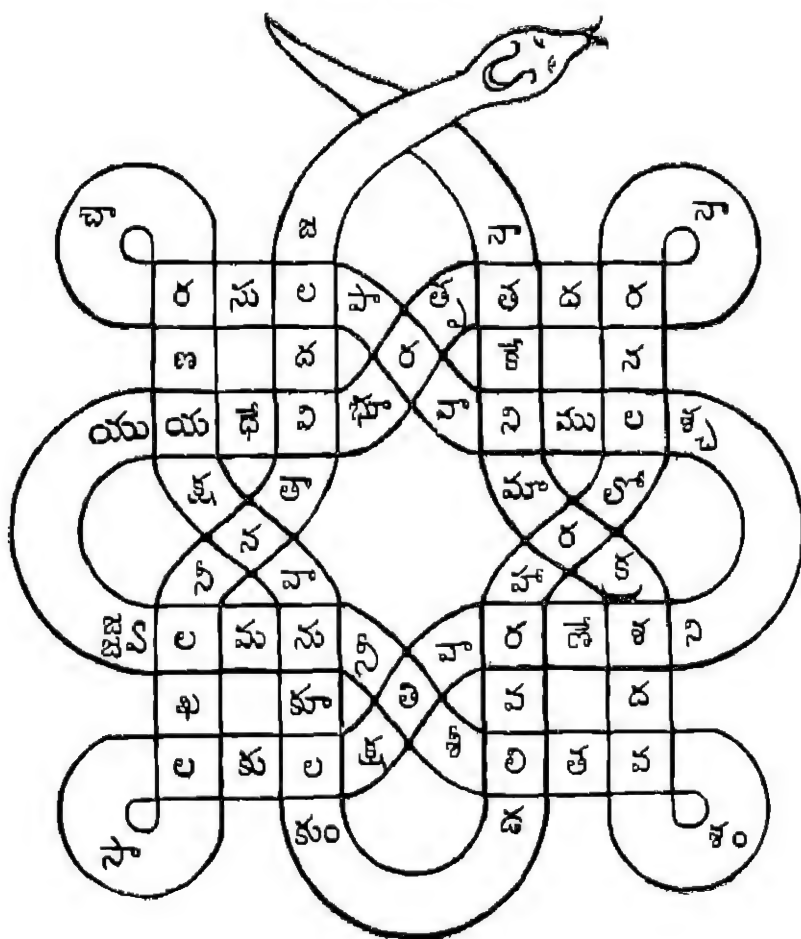
తే మొనసి గోమూత్రచేబలమూండు, వలయుపదంబు నాలుగంఘురిను వ్రాసి
చదివిరేనియు సుకవులు సమ్మదమున, ధాత్రిగోమూత్రాభిషేకంధంబు ధనదు.

శ్రీ వర్ణానా మేకదూపత్వం య ద్యేకాంతర మర్థయో॥

గోమూర్తిశేతి చ త్పాపహర్తృష్కరం తద్విదో విదుః

—అని కావ్యాదర్శమున దండి

నాగ వింధము

చ, జలదవితాననీల ఇలసాలకులతతివార డేశ ని
శృలమునివారపాల సురచారణయఃశునవానుకూల కుం
డలివరహారలోల నరనారదతత్పర భూవిధేయ యు
క్ష్మిలమునునీతిశీలితవశంవద శక్రరమానికేతనా.

94

(వ్యా) జలదవితాననీల—జలద = మేఘములయొక్క; వితాన=సమూహముల
వల్లినీల=నీలవర్ణుడా; బల . . . వారణేశి—బల = దుష్టులనెదు, సాలకుల = చెట్లసమూ
హములను; శీతి = నశింపజేయు; వారణేశి = గణేంద్రమా; నిశ్చలమునివారపాల నిశ్చలం
దలింపని; (అనగా నిశ్చలమనస్సులు గల); మునివార=మునిబృందములను; (అనగా
యోగీశ్వరులను), పాఞ్చరక్షింతువాడా;

నిశ్చలమునలే యోగులు యోగ మనఁగాఁజి తనవృత్తినిరోధము అనఁగాఁజెల్లె
కాగ్ర్య హేతువగు నుపాసనము యోగి సంకల్పములను సన్న్యసింపవలయు,

— 'న హ్యనన్న్యస్త సంతత్సో యోగీ భవతి శశ్వన' అని భగవంతుం డగుశ్రీకృష్ణు
డు చెప్పి యోగిలక్షణములను నిట్లు సుడివెను

జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మాసమాహితః
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః
జ్ఞానవిజ్ఞాన తృప్తార్థా కూటస్థో విజితేంద్రియః
యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమతోష్టాశ్చ తాదనః
సుహృన్మిత్రార్థుదాసీన మధ్యస్థద్వేష్యబంధుషు
సాధుష్యపి చ పాపేషు సమబుద్ధి ర్విశిష్యతే

—భగవద్గీత, ఆ ౧.

సుర...కూల—సురలు దారణులు యక్షులు వీరికి హితము సేయువాడా;
కుండలివరహారలోల—కుండలివర=వాసుకిని; హార=హారముగా; గలపరమశివునియందు;
లోల=అసక్తుడా; (హితుడా యనుట); (కుండలి = సర్పము), నరనారదతత్పర=నరు
డు నారదుడను ఋషులయొడ నారరము గలవాడని భావము, భూవిధేయ=భూమికి
విధేయుడా, (అనగా భూదేవికి వశుడనుట), ఉజ్జ్వల. =వశంవద—ఉజ్జ్వల = ప్రకా
శించుచున్న, మనునీతి=మనువుయొక్క హితోపదేశములందు, (అనగా వాని ను చరిం
చుటయం దనుట), శీలిత=స్వభావముగలవారికి, వశంవద=విధేయుడా, (అనగా నట్టి
వారికిఁ బ్రసన్నుడని భావము), శక్రరామా=దేవేంద్రునియైశ్వర్యమునకు, నికేతనా=స్థా
నమైనవాడా, (అనగా దేవేంద్రునిపంటిభోగము కలవాడా.)

ఇది నాగబంధము, దీని యుద్ధారము, —

ఇలతో నెనుబడినాలుగు, నిలయంబులు నగుఁ బయోదన్విసీలాంగ

మెలిగొన్న పామువలె వెలు,ప బగున్ దలతోఁక నాగబంధంబునన్.

—ఆని అప్పకవీయము.

చ. సరిగా నల్ నవకోష్ఠముల్ నెఱపి దాసందంశరీతిం బర
స్పరరేఖల్ గదియించి పార్శ్వము లధోభాగంబు కోణంబులుం
బరివేష్టింపఁగఁ జుట్టి పుచ్చముఖముల్ ప్రాగేఖలం దీర్చిన్
గర్గయో చంపకమాలయో యొగి నిదంగా నాగబంధంగున్.

—ఆని ప్రబంధసంబంధబంధనిబంధనగ్రంథము.

ఘరికాబంధము

క. శ్రీవర వరవరహృతభవ

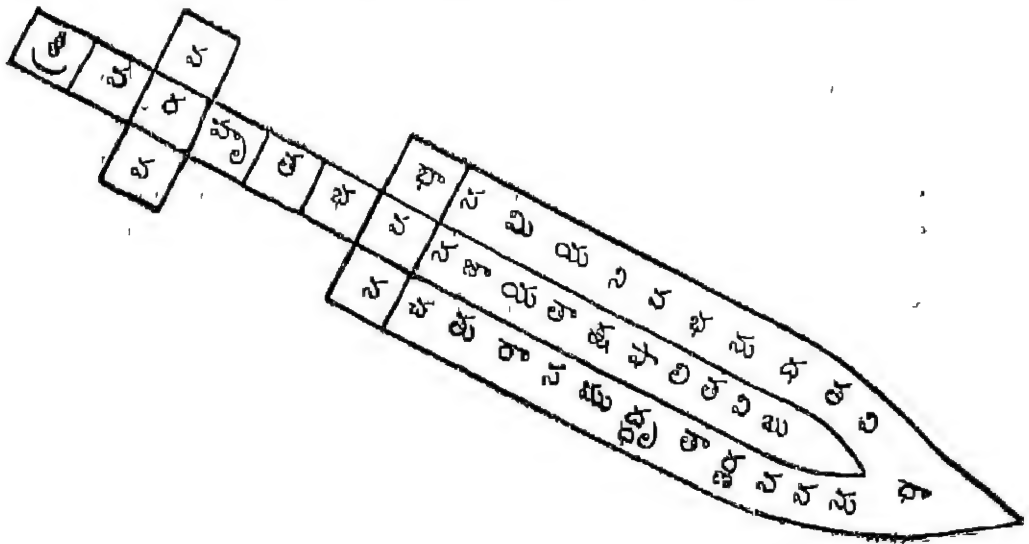
భావన వనజాయతాక్ష పాలితవిబుధా

ధావితదనుభవ నియమిస

భావనచతురాసముద్ధృతార్థ వవసుధా

95

(వ్యా) శ్రీవర-రక్షిదేవికి వ గఁడా, వర-భావన-వర-శ్రేష్ఠమైన (మహిమ వంటమైన), వర-దేవతాప్రాప్తము లగు ప్రసాదములచేత, హృత - హరింపఁబగిన, భవ భావన-సంసారచింతలు కలవాఁడా, (అనఁగా భక్తులకు వరము లొసంగి వారిసంస్కృతి శ్లేశములను బోగొట్టువాఁడని భావము, వనజాయతాక్ష-కమల మూలవలె విశాలములగు కన్నుగలవాఁడా, పాలితవిబుధా-రక్షింపఁబడిన దేవతలు కలవాఁడా, ధావిత దనుభవ-

ధావిత-తీటుమఁబడిన, దనభవ - రాక్షసులు కలవాఁడా, నియమి .. చతురా—
నియమి-మునులయొక్క, సభా-మొత్తములను, అవన-రక్షించుటయందు, చతురా-సమద్ధుఁ
లైనవాఁడా, సమద్ధృతార్థవచసుడా — సమద్ధృత-పైకితఁబడిన, అర్థవచసుడా . సము
ద్రమందలి భూమి కలవాఁడా, (అనఁగా సముద్రమున మునిగిన భూమిని బై తెల్లినవాఁడా
యనుట); పరాహారకథ యిచ్చి సూచితము

ఇది ఘరికాబంధము (ఘరికా-కత్తి) దీని యధారము —

చరణాంత్యవర్ణమొక్కటి, చరణయుగాద్యంబు జేసి సరసులు ముమ్మా
రిరుగదలమధ్యమొకటిగఁ, బరుజాలగదియింప ఖద్గబంధం బొనరున్.

—ఆప్యకవి

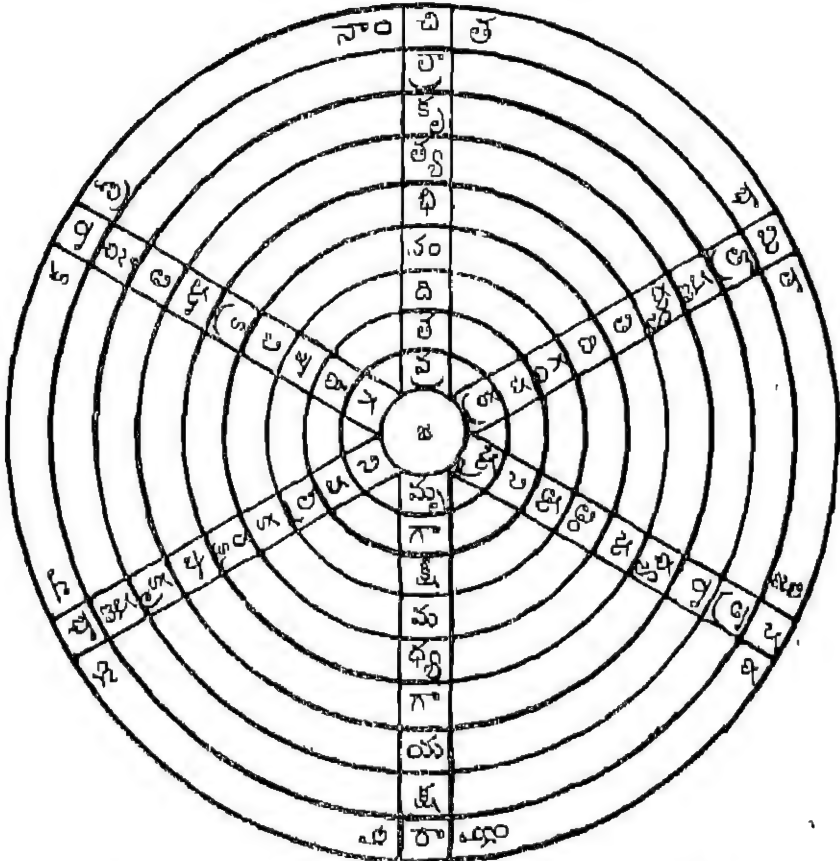
ఈపద్యమున మొదటి పాదమున 'శ్రీవర వరపదహృత' యనియే యన్నిగ్రంథ
ములలోను బారము కానంబడుచున్నది పదహృత యని యన్నచో ఘరికాబంధమున
వక్షరవ్యావృత్తి భంగమగును గాన 'వరహృత' యనియే కవి వ్రాసియుండనోపు నని
యూహించి యట్లు సవరించితి

చక్రబంధము

శా చిత్రాకృత్యభినందితప్రజమృగాక్షిమధ్యగా యక్షరా
మిత్రోష్టద్యుతిదిగ్దచక్ర జనివల్మీకర్ష పా కృష్ణభా
సత్రారాధ్య సుతింతు నిను జగదీశా విక్రమాత్రిస్థిరా
రాత్రీనాంచితభామితాబ్జ సదయా రాధానుభావాకరా

98

(వ్యా) చిత్రా ....మధ్యగా—చిత్రాకృతి - చిత్రమైన యాకారములచేత,
అభినందిత-సంతోష పెట్టఁబడిన; ప్రజమృగాక్షి-గొల్లవనిరలయొక్క, మధ్యగా-మధ్య
మును బొందినవాఁడా, (వారినడుమనుండువాఁడా యనుట), ఆక్షరా-నాళరహితుఁడా;
మిత్రో...దక్రమిత్ర - సూర్యునియొక్క, ఉష్ణద్యుతి - తీక్షణకాంతులచేత; దిగ్ద -
పూయఁబడిన; చక్ర-చక్రాయుధముగలవాఁడా, అనఁగా-సూర్యకాంతులవలెఁ దేజ
రిట్లుదక్రము గలవాఁడా యనుట, జనివల్మీకర్షపా—జని—సంసారమనెడు; వల్మీక-
పుట్టలకు, ఋక్షపా-భట్టాకపతియైనవాఁడా, (నశింపఁజేయువాఁడా యనుట), కృష్ణభా-
నల్లనికొంతి గలవాఁడా' సత్రారాధ్య - యాగములందుఁ బూజింపఁదగినవాఁడా;
జగదీశా-లోకనాయకా, విక్రమాత్రిస్థిరా - పరాక్రమచేత మిక్కిలి ధీరుఁడా; రాత్రీ
...రాక్ష—రాత్రిన (రాత్రీ+ఇన) దండ్రునియొక్క; అందిత-అందమైన; భా-
కాంతులచేత; మిత-కొలువఁబడిన (అనఁగా బోల్చఁబడిన), అబ్జ-శంఖము గలవాఁడా,
(అనఁగా జండ్రునికొంతులవలె ధవళమగుశంఖము గలవాఁడా యనుట); సదయా-
దయతోఁగూడినవాఁడా, రాధానుభావాకరా—రాధా—రాధాదేవియొక్క. అనుభవ-

విభవములకు; మహిమములకు; ఆకరాస్థానమైనవాఁడా; నిన్ను నుతించున్.

ఇది చక్రబంధము ఉద్ధారము - -

మ. పయిబైగాఁ బదిచుట్టునాటుదశముల్ | పొగ్రేఖలాదిర్పి స్వా
హృయపత్యాహృయముఖ్యవిహ్నుములు గన్పట్టంగఁ బాదత్రయ
శ్రయరేఖాంత్యపదాశ్రయాదివృత్తిగా శార్థూలవిశ్రితా
హృయవృత్తంబు యథాక్రమంబుగ లిఖింపం జక్రబంధం బగున్

ఈ పద్యము రెండవపాదమున నన్ని పుస్తకములలోను 'జనివల్లికర్ణణా, యనియే
పాత మున్నది అట్లున్నచో యతిభంగ మగును గావున 'జనివల్లికర్ణపా' యని సవ
రించితి.

ఇందు మూడవచుట్టు 'కష్టరాయకృతి' యనియును నాటవచుట్టు నంది తిమ్మనకవి, యనియు వచ్చునట్లు కృతిపతిపేరును గవి పేరును బొందింపఁబడియున్నవి.

ద్వ్యోక్షి

క మనమున ననుమానము నూ
నను నీనామ మను మనుమననమును నేమ
మున్న మాన నన్ను మన్నన
మను మను నానామునీనమానానూనా

97

(వ్యా) నానామునీనమానానూనా—నానా - సకల, మునీన - మునిశ్రేష్ఠుల యొక్క, మాన-ప్రమాణములకు, అననా-అధిక్షణా, (అనఁగా ఋషులకందఱు కును నప్రమేయమైనవహిమ కలవాడనట, మనమునన్-మనస్సునందు, అనుమాన మున్-సందేహమును, తీనను-పెట్టను, 'సంకయాత్మా వినశ్యతి' అని భగవద్గీత, నీనా మమను-నీపేరనెడు, మను-మంత్రముయొక్క, మననమును-ధ్యానమును, నేమమ్ము నన్-నియమముతో; మానన్-వదలను, నన్నున్-ఆట్టి ఏకాంతభక్తుడ నగునన్ను, మన్ననన్-ప్రీతితో, మనుమను-మనుము + అను-జీవింపు మని చెప్పము, అనఁగా ననుగ్రహింపుమా యనుట,

ఇది ద్వ్యోక్షరకందము.

ద్వితీయకంద శ్రౌంచపద వృత్తము

అంకురితశ్రీసంగభుజాంకా హరిహాయమణిమదహరతనువర్ణా
సంకటకృద్దై త్యాశయశంకాజననిజచరిత శయధృతశంఖా
పంకజనాథా భంతితపంకా పరమపురుష భవపరిభవనామా
శంకరభావా కీసలయసంకాశపదయుగ కలశశరనిధిశయనా.

98

(వ్యా) అంకురిత...భుజాంకా—అంకురిత-మొలచిన, శ్రీ-లక్ష్మీయొక్క, సంగ-కూడికవలని, భుజాంక-భుజచిహ్నము గలవాడా, అనఁగా లక్ష్మీదేవితోడి సంగముదే శుభరేఖలు భుజములయందుఁ గలవాడా యని భావము శ్రీసంగ-సంపదయొక్క కూడికగల యనియు నర్థము చెప్పవచ్చును. హరి.. తనువర్ణా—హరిహాయమణి - ఇంద్రనీల మణులయొక్క; మద - గర్వమును; హర - పొగొట్టు, తనువర్ణా - దేహకాంతిగలవాడా; అనఁగా నీలవర్ణముగల శరీరకాంతిగలవాడా

యని భావము, సంకట . చరిత—సంకటకృత్-శష్టములను గలిగించెడు, దైత్య-రాక్షసులయొక్క, ఆశయ-కోరికలకు, శంకాజసన-సందేహమును బుట్టించు, నిజచరిత-స్వకియవృత్తాంతము గలవాఁడా, అనఁగా రాక్షసుల యాభోపము బోగొట్టునడవడి గలవాఁడా యచుట, శయ-హస్తమునందు, ధృత ధరింపబడిన, శంఖా-శంఖము కలవాఁడా, పంకజనాభా - తమ్మిబొడ్డు కలవాఁడా, భండీకపకా-భండీక - పోగొట్టబడిన, పంకా-పాపము కలవాఁడా, పరమపురుషా-పురుషోత్తముఁడా భవపరిభవనామా—భవ-సంసారమును, పరిభవ-తిరస్కరించెడు, నామా-పేరు కలవాఁడా; అనఁగా గృష్టని దివ్యనామమును వదలినంతమాత్రముననే జనులసాపములు నశించునని భావము

హరి ర్హరి పాపాని దుష్టబితైరపి స్మృతః

అనచ్చయాపి సంస్మృష్టో దహత్యేవహి పావకః

శంకరభావా-శివుఁడుభావమునందుఁ గలవాఁడా, (శివునిధ్యానించువాఁడనుట,) కిసలయ . పదయుగ—కిసలయ చిగుళ్లతో, సకాశ-సమానమైన, పదయుగ-పాదములు గలవాఁడా, కలశ . శయనా—కలశశరనిధి-క్షీరసముద్రమునందు, (శరనిధి-జలనిధి,) శయనా-పవ్వళించువాఁడా.

ఇది ద్వికందక్రొందపదవృత్తము

క్రొంచపదవృత్త లక్షణము

ప్రతి పాదమునకు భ వ స భ స న న య గణములును బడనొకందపదయక్షరమును బందొమ్మిదవ యక్షరమును యతిస్థానములును గలది ఇందు రెండుకందపద్యములిమిడియున్నని రెండేసిపాదము లొక్కొక్క కందపద్యముగాఁ జదువనగును ఇట్లు రచించుట గర్భకవిత్వ మనఁబడును

భుజంగప్రయాత గర్భ స్రగ్వణి

వాసుదేవా ఘనస్వచ్ఛ కాంతీ రమా

వాస వంశస్వరవృత్త వేదక్రమా

రాసలాస్యప్రకారప్రవీణోద్యమా

వాసవాదిస్తుతవృత్త నామా నామ.

99

(వ్యా) వాసుదేవా - పనుదేవుని పుత్రుఁడా, ఘనస్వచ్ఛకాంతి—ఘన-మేఘమువంటి స్వచ్ఛ - శుద్ధమైన, కాంతి - కాంతికలవాఁడా, రమావాస - లక్ష్మీదేవత నివాసము

స్థానమా, వంశ... క్రమా — వంశ పిల్లనగ్రోవియొక్క, స్వర - నాదముచేత, వ్యక్త
స్పష్టమైన; (తెలియఁబడుపఁబడిన) వేదక్రమా-వేదములయొక్క వరుస కలవాఁడా,
అనఁగా నద్దేవుని పిల్లనగ్రోవిస్వరములు వేదత్యుములై యొప్పు సని భావము, రాస
లాస్య .. ద్యమా — రాసలాస్య - రాసక్రీడయను నరనవిశేషముయొక్క ప్రకార-
విధమునందు, ప్రపిఁ - చతురమైన, శద్యమా - ప్రయత్నముగలవాఁడా, (అతినతుర
ముగా రాసక్రీడలు సలుపువాఁడా యని భావము), వాస నామా—వాసవాది-
ఇంద్రుఁడు మొదలగువారిచేత, స్తుత-పొగడఁబడిన, వ్యక్త - స్పష్టమైన, నామ - నామ
దేయము కలవాఁడా, నమః-నమస్కారము

ఇది భుజంగప్రయాతగర్భ స్రగ్వీణి

స్రగ్వీణివృత్తలక్షణము—

ప్రతిపాదమునకు నాలుగు రగణములును సప్తమాక్షరము యతిస్థానమును గలది
భుజంగప్రయావృత్తలక్షణము—

ప్రతిపాదమునకు నాలుగు యగణములను సప్తమాక్షరము యతి స్థానమును గలది
(నమో యనుపదము మొదలుగాఁ జదివిన భుజంగప్రయాత మగును)

క అని చిత్రగతుల నవ్విభుఁ

గొనియాడి మునీంద్రుఁ డరిగె గోపవధూతీ

జనతావల్లభుఁడును మి

త్రనికాయముతోడ నిజపురంబున కరిగెన్.

100

(హృ) చిత్రగుతులన్ - నానాప్రకారములుగా, కొనియాడి - స్తుతించి,
స్తుతి యనఁగా గుణసంకీర్తనము, కేవల భగవన్నా మోహరణరటును స్తుతియందుఁ
జేరును

(వి) ఉత్పట విష్ణునామసంకీర్తనమహిమముంగూర్చి యిందుక లిఖింపఁ
బడుచున్నది -

హరినామసంకీర్తనము సర్వపాపహరంబనియు సర్వభుభప్రదాయకం బనియుఁ
బురాణములు వక్కాణించుచున్నవి

'ధ్యాయస్కృతే యజన్యజ్ఞే స్త్రోతాయాంద్యాపరేఽర్చయన్'

యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సంకీర్త్యశేషవమ్,

—అని విష్ణుపురాణము,

మఱియుఁ బురాణవచనములు, —

ధ్యాయేన్నారాయణం దేవం స్నానాదిషు చ కర్మసు
ప్రాయశ్చిత్తం హి సర్వస్య దుష్కృతస్యేతి వై శ్రుతిః
అతిపాతకాయుక్తోఽపి ధ్యాయ నిమిష మద్యుతమ్
భూయ స్తపస్వీభవతి సంత్తిపావనపావనః
హరిర్హరతి పాపాని దుష్టభిత్తైరపి స్మృతః
ఆనిచ్చయాపి సంస్పృష్టో దిహత్యేవ హి పావకః
జ్ఞానతోఽజ్ఞానతోవాపి వాసుదేవస్య కీర్తనాత్
తత్సర్వం విరియంయాతి తో యస్థం లవణం యథా
హరే ర్నా మైవనామైవ నామైవ మమజీవనం
కలా నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ గతి రన్యథా
స్తుత్యా విష్ణుం వాసుదేవం విపాప్తో జాయతే సరః
విష్ణోస్సంపూజనా నిర్మల్యం సర్వపాపం ప్రణశ్యతి,
హరినామసంకీర్తనధ్యానసమస్కారాదుల హి సాదిరహితముగాఁ జేసిననే ఫల

వంశమగు ఆట్లు చేయువాఁడే వైష్ణవుఁడు.

'నరలలి నిజవర్ణధర్మతోయ, స్వమమతిరాత్మసుహృద్విపక్షపక్షే
నహరతి నరహంతి కించదుభ్రై, స్థితిమనసం తమవేహి విష్ణభక్తమ్'
'విమలమలి రమత్సరః ప్రశాంత, శృచిదరితోఽభిలసత్త్వమిద్రఘాతః
ప్రియహితవచనో స్తమానమాయో, వసతిసదాహృది తస్య వాసుదేవః

—అని భాగవతమున వైష్ణవలక్షణము చెప్పఁబడినది.

హరిసమర్పనము సర్వకామప్రదం బనుటకు మఱియుఁ గొన్ని పురాణవచన
లుదాహరింపఁబడుదున్నవి:—

'యం యం కామ మభిధ్యాయే త్తం త మాప్నోత్యసంకయమ్
సర్వాన్ కామా నవాప్నోతి సమారాధ్య జగద్గురుమ్'
అవశేనాపి య న్నామ్ని కీర్తితే సర్వపాతితైః
పుమా స్విముద్యతే సద్య స్సింహాశ్రస్థై ర్మృగైరివ
సకృత్ స్మృతోఽపి గోవిందో నృజాం జన్మకతైః కర్మమ్
పాపరాశిం దహత్యాశు చూలరాశి మివానలః
ఏకోఽపి కృష్ణస్య కృతప్రణామో

దశాశ్వమేధావత్సరేన తుల్యః

దశాశ్వమేధీ పునరేతి జన్మ

కృష్ణప్రణామీ న పునర్వపాయ'

కాపునన్ మహాధారతమునందుఁ గడవట

'అలోద్య సర్వకాస్త్రాణి విధార్య చ పునఃపునః

ఇదమీకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నాయణ స్పదా'

అని భగవంతుఁ డగు వ్యాసుఁడు నుడివి యమ్మహేతిహాసమును ముగించెను

చ. నిజపురి కేగుదెంచి ధరణీధరుఁ డప్పుడు భోజనాభిధ

ర్మజిక్కురునాథముఖ్యమహిమండలనాథులఁ దక్కుఁగల్గు బ

ద్దజనులఁ గల్పకద్రుమజనూతనదివ్యభూపకాంబర

ప్రజము లొసంగి వీడ్కొని నిరంతరసౌఖ్యరసైకతొలుఁ దై

101

సుగమము

క. తలిరులతుదఁ జినుకులు జల

జల వడియఁగఁ దడిసి మెలఁగుచలికరువలి ను

న్పొలపమున విరియువరువపుఁ

దొలు మొగడలవలపుదెలుపు తోటలలోన

102

(వ్యా) తలిరులతుదన్-చిగుళ్ల కొననలనుండి, చినుకులు-జలబిందువులు, జల జలన్-జుజులవని, వడియఁగన్-రాఁగా, తడిసి, మెలఁగు-సంచరించు, చలికరువలి-చల్లని మలయమారుతముయొక్క, నున్పొలపమునన్-మృదుప్రసరణముచేత, విరియు-చికరించుదున్న, పరువపు-ప్రాయము గల; తొలు మొగడల-మొదట వేసిన మొగ్గలయొక్క, వలపు-పరిఘశమును, తెలుపు-ప్రకటించు, తోటలలోనన్-అరామములందును.

ఈ వాక్యమునకు 105 వ పద్యమునందలి 'యోలలాడుచుండె' నను క్రియా పదముతో నన్వయము.

ఈపద్య మంతయు నదృతెలుఁగుపదములతోడను గుర్వలఘువులతోడను మనోహరముగాఁ గూర్చఁబడినది

అలంకారము—వృత్త్యనుప్రాసము.

కావ్యగుణములు; ప్రసాదము-మాధుర్యము-సౌకుమ్యరము.

క. దరదళదంబుబముకుళో

దరదళమిళదళకులస్పదప్రహతిసర

త్పరసరసజ్జోధూసరపరి

సరసరసీతిరకుంజసదనస్థలులన్

108

(వ్యా) దర-కొంచెముగా; దళల్-వికసించిన; అంబుజముకుళ-రామరమొగ్గల యొక్క, ఉదరదళ-నడురేకులయందు; మిళల్-కూడుకొనిన, అశకుల - తుమ్మెదల తొట్టువలయొక్క, దద-తెక్కలయొక్క; ప్రహతి-ప్రహతి-లా(కుమలచేత (కొట్టుటచేత) సరల్ - జాటుచున్న; సరస - రసవంతమైన'రస! - పరాగముచేత; ధూసర - బూడిద వర్ణముగా నైన పరిసర-చుట్టుప్రక్కలనుండు, సరసీతిర-కొం(కుంజ)కుట్టులందలి; కుంజ సదనస్థలు-ఎన్-పొదరింటి ప్రదేశములందును ఇది యొక దెసమానము.

ఈ వాక్యమునకును 106 వ పద్యమునందలి 'యోలలాడుదుండె' నను క్రియా పదముతో నన్వయము ఇది కేవలసంస్కృతపదములతో మనోజ్ఞముగారచింపఁబడినది.

అలంకారములు కావ్యగుణములు వైయట్టు, యమకమును నరయునది

క. మరకతగోమేదకపు

వ్యూరాగవిద్రుమవిదూరసంభవముక్తా

- హరినీలవజ్రకురువిం

దరత్నమయకృతకభూమిధరకందరలన్

104

(వ్యా) విద్రుమ-పగడము, విదూరసంభవ-వై దూర్యము, కురువింద - కెంపు కృతకభూమిధర-కృతకాద్రులయొక్క, కందరలన్-గుహలయందు

ఈ వాక్యమునకును 105 వ పద్యమునందలి 'యోలలాడుదుండె' నను క్రియా పదముతో నన్వయము.

సీ. భోజకన్యాసతిద్రాజహంసము సత్స

భామాశుకీకేళిపంజరంబు

జాంబవతీనిశా చంద్రోదయంబు కా

శిందీసరోజినీందిందిరంబు

శ్రద్ధాకలాపినీ ప్రాప్తదంబుదము సు
దంతారసాలలతాపికంబు
మిత్రవిందావనీచై త్రాగమము లత
ణాహారయప్తికానాయకంబు

లే, పోడశసహస్రకామినీస్తోమధేను
కారిరంసామదోత్కటవారణేంద్ర
మనఃగ సౌఖ్యాంబునిధి నోలలాడుచుండె
గృష్ణుఁ డఖలావస్తైకవర్తిష్ణుఁ డగుచు

105

(వ్యా) టోజకన్యా-రుక్మిణీయనెడు, సరిత్-నదికి, రాజహంసము - రాయం
చందుగువాడును; సత్యభామా - సత్యభామయనెడు, కుశీ - ఆడుదిబుకకు; కేశిపంజ
రంబు - క్రీడించు గూఁడగువాడను, జాంబవతీ - జాంబవతీయనెడు; నిశా - రాత్రికి,
చంద్రోదయంబు - చంద్రోదయమగువాడును, కాశింది - కాశింది యనెడు, సరో
జిని-తమ్మిలీగకు, ఇందిందిరంబు-తుమ్మెదయగువాడును, భద్రా - భద్ర యనెడు,
కలాపినీ- ఆడునెమలికి, ప్రాప్తదంబుదము - వర్షాలపు మేఘ మగువాడును;
సుదంతా-సుదంతయనెడు, రసాలలతా-లియ్యమామిడితీగకు (చెట్టునకు), పికంబు-
కోయిలయగువాడును, మిత్రవింద-మిత్రవింద యనెడు, వనీ-వనమునకు, తైత్రాగ
మము-వసంతునిరాకయగువాడును, లజ్జితా-లజ్జిత యనెడు, హారయప్తికా-ముత్యాల
హారమునకు, (ఇష్టి-కొయ్య, కొయ్యవలె బొడువుగా నుండుటవలన హారయప్తియనిపేరు),
నాయికంబు-నాయకమణియగువాడును, పోడశ వారణేంద్రము - పోడశసహస్ర-
పదాంబువేవురైన, కామినీ-శలపుగల యువతులయొక్క, స్తోమ-గుంపులనెడు; ధేనుకా-
ఆడేనుగులతోడ, 'కరిణిధేనుకా వశా'నునియమరుడు, రిరంసా-(రంతుమ్ + ఇచ్చా;
సన్నంతము) క్రీడింపవలయునని యిచ్చగలిగిన, మదోత్కట-మదాతిరేకముగల, వారణేం
ద్రము-గజేంద్ర మగువాడును, అనఁగన్-అనునట్లు, కృష్ణుఁడు, అఖిలా ....
డగుచున్-అఖిల-విల్లవారిని, అవళ-రక్షించుటయందు, ఏక - ముఖ్యముగా, వర్తి
ష్ణుఁడగుచున్-ఎల్లయస్యభావము కలవాడై; సౌఖ్యాంబునిధిన్ - సుఖసాగరమునందు;
ఓలలాడుచుండెన్ - తెలియాడుచుండెను, వినోదముగా విహరించుచుండెను. అనఁగా
నిరవధి కానందమును జె దుచుండె నని భావము

అలంకారము రూపకాంతరశరూపకము

వర్తిష్ట వనుటకు నుదాహరణము—

నిరాకరిష్టా వర్తిష్టా వర్తిష్టా పరితోరణమ్

ఉత్పరిష్టా సహిష్టాధ చేరతుః ఖరదూషణౌ

—అని భట్టికావ్యము-సర్గము 6.

సీ. శాశికగోత్రవిభావతుఁ డాపస్తంబ
 సూత్రుఁ డార్యైలపవిత్రకులుఁడు
 నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకుఁ
 దనయుండు సకలవిద్యావివేక
 చతురుఁడు మలయమారుతకవీంద్రునకు మే
 నల్లుండు కృష్ణరాయక్షితిశ
 కరుణాసమాలబ్ధిఘనచతురంతయా
 నమహోగ్రహారసన్మానయుతుఁడు

తే తిమ్మయార్కుండు శివపరాధీనమతి య
 ఘోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత
 వారణ మనుకాన్య మొనరించె సంధ్రభాష
 నాదివాకరతారసుధాకరముగ.

106

(వ్యా) మలయమారుతకవీంద్రునకున్-మలయమారుతుఁ డను కవివచనకు;
 మేనల్లుఁడు-భాగిశేయుఁడు, కృష్ణరాయ ... . యుతుఁడు — కృష్ణరాయక్షితిశ-
 కృష్ణరాయమహీపతియొక్క, కరుణా-దయవలన, సమాల్బ-ప్రాంద(బడిన, ఘన--
 గొప్పనియగు, చతురంతయా-పల్లకియ, మహాగ్రహార-గొప్పయగ్రహారములు, (అనెడు)
 సన్మాన-బహుమతులతో, యుతుఁడు - కూడినవాఁడు; అగ్రహారశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తి —
 అగ్ర-బ్రాహ్మణతోఁజనునకై, హార-రాజులు తమభూములనుండి హరించిన (అనఁగా
 వేర్వేరించిన) భూమి

ఈ యగ్రహారనామ పెద్దియో మనకుఁ దెలియరాకున్నది

తిమ్మయార్కుండు-తిమ్మయ యనుపేరుగల పూజ్యుఁడు, శివపరాధీనమతి-శివుని
 యందు వశమైనమనస్సు గలవాఁడు, (శివభక్తుఁ డగుట), 'శివపరాధీనమతి'యనిపారా-
 తరము దానికి పరమశివునిదరణములయందు దగినమైన మనస్సు కలవాఁడని యర్థము

అమోరశివగురుశిష్యుఁడు - అమోరశివాచార్యులనెడివారికి శిష్యుఁడు, అదివా
 కరతారసుధాకరముగన్-సూర్యుఁడు చంద్రుఁడు సక్షత్రములును సున్నంతకాలము,
 శాశ్వతముగా నుండునట్లు, ఆంధ్రభాషన్-తెలుగుభాషయందు, పారిజాతహరణ మును
 కావ్య మొనరించెన్, అని అన్వయము

శా వీరచక్రప్రీతితనర్వభూతల నృసింహేంద్రమూర్ఖత్రయః
 పాకద్యోతితరూప మౌక్తికరులాభారప్రదానోన్నతా

రత్న పరీక్ష చేయువాడు సూర్యోదయస్థమయమునందు రత్నగుణములఁ బరీక్షించుడు.

అనఁగా బాలసూర్యుఁడు రత్నమును బ్రకాశింపఁజేయునట్లు కృష్ణరాయమహారాజు భువవిజయ మను పేరుదల తనకొలుపుకూటమునందలి సభాసదుల మరణములను వికసింపఁజేయువాఁడని భావము, రఘు .. మఠి—రమాధవ—విష్ణువుయొక్క, చరణ కమల—పాదారవిందములను, సేవాభజించుటయందు, ప్రవణ—చతురమైన; మఠి—బుద్ధి కలవాఁడా; విష్ణుభక్తుడని భావము), వీర ... వజ్రీ—వీరరుద్ర—వీరరుద్రుఁడనెను, పర్యత—కొండకు, వజ్రీ—దేవేంద్రుఁడగువాఁడా.

'భువనవిజయాఖ్యానానంద'—అనుటచే గృష్ణుఁడు సర్వలోకములను జయించి సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిండుట సూచితము.

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.

చిత్తజిహ్విదంఘ్రియుగచింతనకళాధిగతజిహ్వునమవై భవవిశేషా
విత్తరమణామరగవీరరణిభూజలదవిశ్రుతకరాంబురుహ గోష్ఠీ
నృత్తమణిరంగతల సీతిమనురాజనిభ నిర్భరదయారసపయోధీ
మత్తగజయాధమదమగ్న సుఖతాళిరపమాన్యగృహమంగళమహాశ్రీ

(వ్యా) చిత్తజిహ్వి — చిత్తజిహ్వి - పరమశివునియొక్క; అంఘ్రియుగ - పాదద్వంద్వములను, చింతనకళా - ధ్యానించువిద్యచేత, ఆధిగతి - పొందఁబడిన, జిహ్వునమ - ఇంద్రునికి సమానమైన, వైభవవిశేషాభోగాలికయము గలవాఁడా, విత్త ... కరాంబురుహ—విత్తరమణ - కుజేరుఁడు, అమరగవీ - కామధేనువు, తరణిభూ—(సూర్యునికొడకగు) కర్ణుఁడు, జలద - మేఘము, (వీరివలె); విశ్రుత - ప్రసిద్ధమైన, కరాంబురుహ - కరకములు గలవాఁడా, అనఁగా వారివలె సేరాళముగ దానముచేయువాఁడాయని భావము; గోష్ఠీ - రంగతల—గోష్ఠీ - సభలయొక్క (విద్వాంసుల సభలయొక్క), నృత్త—నర్తనమునకు, మణిరంగతల—రత్నమయమైన నాట్యస్థలమైనవాఁడా, అనఁగా విద్వాంసు లితని నాశ్రయించి యితనితో సరస్వతాపవ్రీడలుగావిండుచుందురని భావము; సీతిమనురాజనిభ - సీతి - ధర్మములవిషమై, మనురాజనిభ - మనురాజుతో సమానమైనవాఁడా, నిర్భరదయారసపయోధీ—నిర్భర - అధికమగు; దయారస - కరుణారసమునకు, పయోధీ - సముద్రమునంటివాఁడా, మత్త - మంగళమహాశ్రీ—మత్తగజయాధ - మదపు లేనుఁగుల గుంపులయొక్క, మద - మదజలమునందు, మగ్న—మునిగినవై, సుఖిత - సుఖించుచున్న, అజి - తుమ్మెదలయొక్క రవ - శబ్దములచేత, మాన్య - పొగడఁదగిన, గృహ - ధనసముయొక్క; మంగళ—సభమైన మహాశ్రీ—గొప్పసంపదకలవాఁడా,

అనఁగా గృష్టదేవరాయల గృహమునందు మదపుచేసుఁగులు కట్టఁబడియున్న వనియు వానిమదజలమునకై మధుకరనికరములు ముసరుచు సొంపుగ ఝంకారములు సేయుచు సొగియుచుండుననియు నది సకలసంపదలచే విలసిల్లుచు నెప్పుడును మంగళములతోఁ జెలువారుదుందు ననియు భావము.

ఇందలి ధ్వనులు వివరింపఁబడుచున్నవి.—

'చిత్త జడదంఘ్రియుగచింతనకళాధిగతతిష్ఠసమవైభవవిశేషా' — అనుటచేఁ బరమశివచరణస్మరణంబుచేయు భక్తులకు వాసవసమభోగములు చేకూరు నని ధ్వని స్ఫురించెడు

'నిర్భరదయాశసపయోధీ'—అనుటచేఁ గృష్ణస్వామి శరణాగతుఁడైన యింద్రుని తప్పలుచున్నించి కల్పవృక్షమును దీసికొనుమనిచెప్పి తన యపారకృపారసంబును బ్రకటికరించెనను ధ్వని స్ఫురించెడు,

"మత గజయాధమదమగ్న సుఖితాశిరవమాన్య గృహమంగళమహాశ్రీ"—అనుట చే సత్యభామయుఁ గృష్ణుఁడును గృతకృత్యులై యవాప్తసకలకాములై వాడును నెల్ల వాడును రమ గృహంబులు సకలమంగళములతో నెల్లసమలతో నొప్పుర నిరంతర సుఖాన భవంబులఁ జొక్కుచు నలరారుచుండిరని ధ్వని స్ఫురించుచున్నది.

(వి) 'చిత్త జడదంఘ్రియుగ. . . విశేషా'—

దీనిచేఁ గృష్ణరాయమహారాజ వైష్ణవమతాపొందియైనను శివదేవ్యము బొత్తిగా లేనివాఁ డగుటయేకాక శంభుసేవాతత్పరుఁడనియుఁ దెలియవచ్చెడు కావుననే య మృహిపాఁడు విరూపాక్షము, శ్రీకాళహస్తి, చిదంబరము, రామేశ్వరము మున్నగు సుప్రసిద్ధ మహాశక్తేత్రములతోని దేవాయములతో గోపురనిర్మాణము నైవేర్య దీపారాధనాదిత్రైంకర్యములు నిరంతరముగా జరుగుటకై భూవాసములు మొదలగు ననేక త్రైంకర్యములుచేసెను ఆ వృత్తాంతము లిందందుఁ గానంబడు శిలాశాసనములవలనను దామ్రశాసనములవలనను దెలియవచ్చుచున్నవి

ఈవృత్తము మంగళమహాశ్రీయను పేరు కలది. ప్రతిపాదమునకు భ జ న భ జ న న గ గ గణములు దొమ్మిది పదు నేడవయక్షరములు యతిస్థానములును గలది, ఈవృత్తముపేరును దీనికడపటఁ గవి పొందుపఱచియుండుట చమత్కారము.

ఇదియుంగాక గ్రంథాంతమునందుచు మంగళముసేయుట శుభప్రదము కావున మంగళమహాశ్రీయను పదములఁ బ్రయోగించి యచట సరసకవికులభిలకుం డగు తిమ్మ

నాద్యుడు తనకును గృతీశ్వరునకును జడువదులకును పథంబు లొదవునటుల మంగళము చేసియాన్పాడు.

దీనికిఁ బ్రమాణము. —

'ఆంలేకావ్యస్య నిత్యత్వాత్కర్త్యా దాశిషముత్తమామ్
సర్వత్ర వ్యాప్తయే విద్యా న్నాయకేద్వానురూపిణీమ్'

—అని సారస్వతాలంకారము

“మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే
వీరపురుషౌ డ్యాయష్మత్పురుషౌఽచిరభవంతి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తాఽధిపంతి'

—అని పాఠంజలమహాభాష్యము.

ఈ కావ్యమునందు మొదటను గడపటను శ్రీకారము నెలకొలుపఁబడియుండుటచే నిది శ్రీకారసంపుటిల మనఁబడును. సర్వపథప్రదము

శ్రీ కృష్ణార్పణ మస్తు

ఓం త త్సత్.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్త^{రి}) కాళికగోత్రవవిత్ర సుజనవిధేయ

తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం

బను మహాప్రబంధంబునందుఁ

బంచమాశ్వాసము

సంపూర్ణము

ఆ. ధరణిఁ పారిజాతహరణంబుచేఁ గల్గు
సహృదయులకుఁ జాలసంతసంబు
కరముసరసమైన పరిమళోల్లాసంబు
గదుర మదులు సొగియుఁగాదె మిగుల.

క. కృతికర్తను గృతిపతినిం
గృతినిం గృతివివృతికరుని గృతిపారకులం
గృతివివృతిని గృతసుకృతులఁ
గృతకృత్యులఁజేసి మనువు కృపతోఁ గృష్ణా.

క. శ్రీవద్రాసత్యాధవ
సీపాదయుగంబుఁ గొలుతు నిచ్చలు నన్నుం
జేపట్టి కరుణఁ బ్రోవుము
నాపాలిటి పారిజాతనగమయి కృష్ణా

వ్యాఖ్యాతగద్యము

ఇది శ్రీవరమేశ్వరీసనాథ నిరంతరభజన నాగపూర్ణిగామాభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయదాసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్ర సూక్తిపరితోషితార్య కుప్పసావి
మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్యవ్యాఖ్యావికాసం బగు
పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
బంచమాశ్వాసము

పారిజాతాపహరణకావ్యమునందలి

పద్యముల యకారాద్యనుక్రమణిక

పద్యములు	సంఖ్య చిత్ర	సంఖ్య కృత్	సంఖ్య సంఖ్య	పద్యములు	సంఖ్య చిత్ర	సంఖ్య కృత్	సంఖ్య సంఖ్య
అంకరితశ్రీసంగ	944	5	98	అనలుండంజలి	178	9	7
అంగన కనుంగొను	164	2	94	అనలుడు రెండు	298	5	22
అంగసుగంధముల్	274	4	82	అన విని మానినీ	70	1	124
అంతకుమున్ను	176	8	8	అన విని వ్రేటు	50	1	82
అంటిట నొక్కనాడు	80	1	48	అనవుడు సత్యభామ	820	5	77
అంతః పారిజాత	62	1	110	అని కొనియాడి	209	8	89
అంతలోనన	49	1	78	అనికై నం బలి	91	2	25
అంతిపురమున	90	2	22	అని చిత్రగతుల	846	5	100
అందఱలోన	46	1	69	అనినం గైటభ	288	4	12
అంబరదారి	299	4	15	అని నాకపుర	170	2	101
అంబుధరజాల	145	2	79	అని పలికిన	289	4	59
అకట య దేమియో	48	1	78	అని పలికి శౌరి	91	2	27
అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లు	166	2	96	అనిపలుకనంబుద	75	1	187
అచ్చరలేమ	292	5	20	అని పోలోమి	284	4	61
అటులైనను	91	2	26	అనిమిషపుర	186	8	21
అట్టియెడ	319	5	75	అని యనుమానించుచు	60	1	107
అడిగినయంతలో	44	1	61	అని యిట్లు	87	1	52
అతనికి సత్యభామయు	88	2	17	అని యివ్వొధంబునన్	141	2	71
అమలమహానభావ	51	1	84	అని వగల	56	2	98
అతులితరావకీన	307	5	55	అని వినయంబు	92	2	29
అత్తరింద తరంబు	286	4	66	అని సత్యభామ	48	1	74
అదిలి మొలుంగి	92	2	28	అనుచుం గాంతలు	243	4	17
అదియును నామర	209	8	41	అనుచు నారదుఁడాడిన	46	1	68

పద్యములు	సంఖ్య	సంఖ్య	సంఖ్య	పద్యములు	సంఖ్య	సంఖ్య	సంఖ్య
	సంఖ్య	సంఖ్య	సంఖ్య		సంఖ్య	సంఖ్య	సంఖ్య
అనుచుఁ బ్రయాంస	220	3	58	అవతంసిత	251	4	38
అనుచును నంత	144	2	78	అవధరింపుము. ....గగన			
అపు రాబర్ధ	265	4	64	గంగా	175	3	2
అపుడు ఆగత్పతి	246	4	24	అవధరింపుము.....దైవ			
అపుడు రత్తితి	34	1	46	సైన్యంబు	281	5	2
అపుడు విరించి	832	5	88	అవధరింపుము పారి			
అప్పుడు రాంబూరింబులు	90	2	21	జాతంబు	81	2	2
అప్పుడు శౌరి	179	8	11	అవధరింపుము వన			
అద్భుతయావరంపరా	27	1	34	విహారంబు	282	4	2
అమరవిభుండుదూరమున	176	3	4	ఆనె దివ్యర్షి	105	2	95
అమరవిభుండు సేరి	209	8	40	అసుకహరు	815	5	60
అమరహితంబు	283	5	7	అసుహృదను	24	1	80
అమరాదాతి	293	4	3	ఆకమలాచారాక్షి	282	5	4
అమరుఁ బోసపుట్టిక	103	2	41	ఆకుసుమంబు	40	1	79
అమరుఁ గుర్రాంబు	102	2	40	ఆతపగ్గాని	246	4	29
అమృతం దానవ	108	2	47	అనసుజాపహర్త	177	3	6
అమృతయెచని	48	1	75	ఆదరమున	187	3	29
ఆరదము నెక్కి	59	1	104	ఆననసీమ	275	4	84
ఆరచించానన	104	3	35	ఆనరసమహి	12	1	14
ఆర్చివృక్రమ	220	8	59	ఆనలి నాయకాడు	114	2	51
ఆర్కాశోహణ	274	4	87	అమహితము	398	5	45
ఆలకలు నాసికా	253	4	38	అమాటల్విని	263	4	60
ఆలఁదినచందనంబు	180	8	12	ఆయతతేజముల్	92	2	87
ఆలనాఁటిసన్ను	205	5	27	ఆయతభూర్ణ	150	2	00
ఆలసజిభోగ	16	1	20	ఆయమృతాంశ	8	1	7
ఆలరఁ బోఁడం	45	1	64	ఆయుధగర్భితంబు	275	4	85
ఆలికులరావముల్	47	1	72	ఆయెడ సిద్ధ	179	8	10
ఆలికులవేణి	188	3	17	ఆరణభోజను	50	1	81
ఆలిసీలాళిక	44	1	60	ఆరమణీలరామమది	74	1	184
అలుకం గంస	295	5	28	ఆరమణీలరామముల	28	1	99
అలుకఁ బ్రబంబ	195	3	96	ఆరాత్రి సత్య	258	4	48
అలుఁగులదట్టమై	294	5	25	ఆరామప్రియ	218	3	42

పద్యములు	పైపై	పై	పై	పద్యములు	పైపై	పై	పై
అరీరి నియమించి	918	5	60	ఏకచ్ఛత్రిత	951	5	107
అవిహగావతంసము	144	2	77	ఏడుకరంబులన్	272	4	78
అసరసిమహాత్మి	59	1	92	ఏణిశాలవిలోలనేత్ర	180	2	91
ఇం కీటు నిన్ను	71	1	126	ఏతద్వస్తు	913	5	61
ఇంచినవేదక	82	2	4	ఏమేమీ కలహాళ	51	1	83
ఇందునిభాస్య	84	1	115	ఏయేవేళల	28	1	40
ఇచ్చి కయికొని	922	5	89	ఏవంవిధ	21	1	25
ఇట్లనియె	90	2	29	ఒకభృంగంబు	94	2	93
ఇతని కికందె	296	5	29	ఒకయెడఁ జక్రవాక	245	4	22
ఇది భోజాత్మక	94	1	54	ఒచెలి శౌరికిచ్చె	53	1	90
ఇనకరలాప	257	4	26	ఒ ట్లొకయంత	69	1	112
ఇన్నిదినంబులున్	52	1	88	ఒలలితేంద్రనీల	74	1	185
ఇన్నిదినంబులున్	నల			కంపవలీ	84	2	9
సత్య	45	1	65	కడఁకనైదలి	108	2	45
ఇనుదెనఁ జూడ	99	2	31	కనకగిరింద్ర	903	5	43
ఇరుగేవల	145	2	78	కనకపంజర	60	1	106
ఇవిధంబున	908	5	53	కనకమహీధరేంద్రు	167	2	97
ఇవిధమున	923	5	84	కనఁ దెలకంబు	237	4	10
ఈచందమున	932	5	91	కని నెమ్మొమున	300	5	36
ఈతరుళాఖల	285	4	6	కని సత్యారమణి	189	3	25
ఈనయగారపు	71	1	125	కనుగవఁ బిన్ననవ్వు	39	1	55
ఈపగిది న్మూరారి	288	4	13	కనుగవఁ మాన్పడంగ	245	4	21
ఈపగిదిన్నాట్రాజిలి	58	1	102	కనుగొందె సకలేందు	163	2	92
ఈలలితాంగి	61	1	109	కనుగొన వేదకలక	187	3	22
ఈసునఁ బుట్టి	74	1	138	కనువట్టె నొకచోట	221	3	46
ఉదయాద్రి	19	1	23	కమలదళాక్షుని	146	2	81
ఉన్నతసౌధ	182	3	15	కమలాప్రోన్న మదంతు	138	2	69
ఉర్వికహాళి	8	1	8	కమలిసీజ్ఞంభిక	135	2	67
ఉవిద యెవ్వతె	73	1	131	కమ్మకసురి	133	2	64
ఎంతకు లేదు	49	1	80	కలకంఠకంఠి	48	1	57
ఎలదేఁటెల్లను	283	4	14	కలకాల మొక్క	54	1	93
ఎవ్వనివిజయంబు	10	1	12	కలకొన నైన	54	1	94

పద్యములు	ప్రతిపద్యము	సంఖ్య	సంఖ్య	పద్యములు	ప్రతిపద్యము	సంఖ్య	సంఖ్య
కలికినిడుహలు	85	2	13	గిరితటము	291	5	15
కాంచ చీరంగ	247	4	27	గురివెండ్రు తెలు	223	3	48
కామినీమాన	112	2	50	గొనయంబు నెక్క	268	4	71
కారణములేక	268	4	70	ఘనకుచ	249	4	80
కార్కొన్నకిటి	98	2	87	ఘనదోర్దండ	193	3	84
కాశియభేది	192	3	14	ఘనసాంధ్యరాగ	256	4	45
కినిసి బిదోజు	206	5	80	ఘోరముగ మించ	295	5	26
కిన్నరకరి	158	2	89	చందతర	278	4	91
కుంతలెశ్వరుడు	12	1	13	చందస్థూల	271	4	77
కులమును రూపము	29	1	42	చందస హరిచందన	219	3	43
కులవసుధ	298	5	88	చక్కనిదాన	45	1	66
కువలయనేత్ర	309	5	57	చక్రవర్తి	15	1	19
కువలయపత్రనేత్రకను				చనిగారుత్పత	80	2	18
గొంటివె	147	2	85	చనుగవ వేళము	247	4	25
కువలయపత్రనేత్ర నెతి				చనుదెంచి యమ్మరానికి	48	1	76
గొప్పన	44	1	82	చనుదెంచె గంహ	88	2	16
కృతకాద్రి	54	1	95	చరమాద్రి	129	2	59
తెరలివీళి	101	2	80	చిత్తజదభిదంఘ్రి	353	5	109
తేగతి మీ	88	2	8	చిత్రాకృత్యభిసంధిత	342	5	96
కొండలు మంతనంబులను	81	1	108	చిలుకలేరు	96	2	85
కొమ్మ వేగిర	289	4	16	చిలుకలు వాడి	226	3	54
కొలకొల మంచు	189	2	70	చుక్కలరాణి	285	5	10
కోజపరంబరా	264	4	68	చూడుము నన్న	298	5	21
కోదండద్రోణునకు	24	1	29	చూడ్కికి వ్రేళమై	915	5	67
కోవసపదహతి	69	1	122	చెంద్రకిషాపన్నె	85	2	12
కొశికగోత్ర	350	5	108	చెలువ త్నందంబు	84	2	11
భగకులనాథు	146	2	82	చోద్యమప్పుడు	280	5	11
గంధర్వోరగ	302	5	41	జడిగొని	177	3	5
గట్టివచేతలన్	71	1	127	జనమేజయ	27	1	95
గతి ముద్దులంగ	270	4	76	జయగోవింద	128	2	56
గరుడునిజెక్క	261	4	55	జలకం బొడి	86	2	14
గరితశృంఖల	267	4	67	జలజాషి యిది	42	1	58

పద్యములు	పూర్వం	పూర్వం	పూర్వం	పద్యములు	పూర్వం	పూర్వం	పూర్వం
జలజాతాసన	00	1	121	తామసవృత్తి	8	1	9
జలదవితాన	999	5	94	తారకాధీశు	110	2	48
జలరుహనాథు	261	4	54	తిగివి శరాసన	282	5	5
జలరుహనేత్రు	185	3	20	తిరుమళదేవీ	172	2	105
జలరుహపత్రనేత్రముని	318	5	79	తూగెంజల్లివి	244	4	20
జలరుహపత్రనేత్రుడు	254	4	41	తెలతెలవాళి	307	5	56
జలరుహమిత్రు	190	2	60	తొడలపై జూచిన	188	3	24
జీర్ణపర్ణుడు	148	2	86	తొడవులు పుట్టి	248	4	28
దాసి పురోహరి	266	4	69	తొలుతులకాచి	108	2	46
దక్షిణాశా	179	3	9	త్రిపుర శ్రీల	195	3	87
తగునె యద్వైపవీర	262	4	56	త్వరితాధరితానిల	278	4	92
తనదంతాగ్రము	4	1	8	దనుజవిరోధి	185	3	19
తనదుకోదండ	72	1	180	దయమానాశీ	76	1	188
తనపాదుజలము	285	4	7	దరదశదంబుజ	848	5	108
తనమనోవల్లభు	251	4	85	దరమీలన్న యనంబు	182	2	61
తనమృదుగీతికా	6	1	5	దానవభేది	316	5	68
తనశృంగార	47	1	71	దానవవైరి	251	4	84
తనుగనుఁ ద్రామి	228	3	57	దాదాభంగి	276	4	89
తనుతరమధ్య	882	5	90	దినదిన ఘట్టు	309	5	58
తనువున నంధకారపు	98	2	82	దినపరిణామ	106	2	44
తరుణి యారరు	234	4	4	దినరాజత్రయి	254	4	42
తరిగొని యంత	298	5	81	దినవారిరాశి	95	2	34
తలలు వీడంగ	301	5	87	ద్రోవదియన్	318	5	72
తల వాంచి మగుడ	62	1	111	ద్యారకవైకుంఠ	87	1	51
తలిరాకుగుర్తి	223	3	49	ధనకనక	318	5	62
తలిరాకుఁబోడి	52	2	5	ధన మిచ్చి	16	1	97
తలిరాకుమెఱుగు	227	3	56	ధరియించిన	46	1	67
తలితులతుడ	318	5	102	ధారవోసి	323	5	88
తళతళని	145	2	80	ధీరశయనీయ	333	5	92
తానటె పారిజాత	264	4	62	నందప్రియ	226	3	52
తామఁదోయిలో	84	2	10	నగముల నదుల	315	5	64
తామరంజ్రేలు	250	4	33	నతిసేసె	146	2	89

పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు
పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు
ననుభవదీయ	70	1	128
నను ననిసేయ	260	4	74
నను నాకశ్శృవ	109	9	99
నను నెవ్వరి	79	1	192
నను మాబర	274	4	89
ననినాపుండు	127	2	54
నవపంధ్రాలిక	920	5	78
నాగమాంబ	172	2	106
నాగాంబిక	29	1	27
నామొగమోట	59	1	80
నారదుడు	914	5	69
నానిసత్య	282	4	57
నావుడుకొరికి	95	1	48
నావుడుసత్య	297	4	11
నిగమాంత	924	5	87
నిజపురికేగు	948	5	101
నిర్భగ్నశృంగుడై	286	5	12
నీయసుజన్మదశ	265	4	65
నెలులదడి	254	4	40
నెలకొనికృష్ణరాయ	18	1	22
నెలకొనివేసవి	45	1	69
పట్టదలంచేనేని	260	4	72
పడఁతినీమధు	65	1	119
పతగవిభుండు	170	2	102
పతిసీనై విహరించ	91	2	24
పతిప్రాణసదృశ	55	1	96
పరమముని	921	5	80
పరమాచార	909	5	59
పరికింపదు	52	1	87
పరిపంథి	26	1	99
పరిమళము	44	1	59
పరువంబుగాంగ	224	3	51
పలుకులఁదేనె	65	1	117
పలుదెలుగు	51	1	85
పాటలగంధి	66	1	120
పాదపమాతనాంబు	227	9	55
పునరాగతుఁడగు	292	5	19
పురబహిర్దూర	909	5	44
పూనికొనిమేలు	59	1	91
పెకలియఁజొంద	102	9	91
పెరిఁగినహార	252	4	97
పొందుగఁబెళ్ళిమాట్టి	104	2	42
పొరిఁబొరినెయ	267	4	68
పొలఁతులొగ్గి	9	1	2
ప్రతివర్ష	77	1	139
ప్రసన్నతవిలోచన	78	1	140
ప్రాణవిభు	905	5	50
ప్రామినుకులదొంగ	90	1	40
ప్రామినుకులపూఁబోఁడుల	2	7	
ప్రౌఢతనంబులు	250	4	92
బలిదనుజేంద్రు	922	5	81
బలివిధ్వంసి	259	4	89
బాబిద్విష్ణుధి	277	4	90
బాహుసంభృత	272	4	70
బాహుసౌదక్రిత	20	1	24
బిసరుహపత్ర	57	1	100
బెడిదమగు	244	4	19
బెరసెస్మేన	904	5	48
భద్రదేవంబుల	917	5	71
భిన్నానురాగ	299	5	0
భీమాకారులు	279	4	80
భుగ్నభూతుటి	208	5	92
భువనవిజయాభ్య	852	5	108
భోజకన్యా	949	5	105

పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	
పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	పద్యములు	
మంచునఁగోగిన	199	2	69	మునియేసేయ	52	1	86
మకరకుశీర	274	4	81	మునికొనికొండపీటి	18	1	21
మగమీ	40	1	56	మరమర్దనుడివ్విధమున	147	2	24
మరవతియొకతె	184	8	18	మరహరబల	204	5	24
మదవతీకర	317	5	70	మేనిమిరి	159	8	26
మదినొక్కొందుక	291	5	17	మేనుముదేవ	128	2	18
మనమరయందలంచి	64	1	116	మేళవించినవి	923	5	86
మనమునననుమాన	949	5	97	మొగుడుఁదమ్ముల	259	4	49
మనమంహలన్	65	1	118	మొనసినదీపికా	97	2	86
మరకతగోమేదక	349	5	104	యత్తువీరబో	163	2	98
మరలకజన్య	168	2	99	యదుతిలక	197	8	98
మరుదంభోరుహ	248	4	29	యదువృష్టి	314	5	64
మరుద్వృధా	281	3	61	యాదవర్యమున	18	1	17
మరుదీశద్విప	256	4	46	యామవతీకళత్రు	100	2	88
మతియునమ్మధు	288	5	18	యామిసినయూను	185	2	67
మతిమరుక్తితి	28	1	88	రంభామహాగోజ	219	3	44
మలయనమీరణ	224	8	50	రక్కసిమగువల	87	1	50
మలయానిల	228	3	47	రాజునెత్తుటన్	9	1	10
మహాభృద్బేది	220	3	45	రాజువీధెత్తి	185	2	66
మాత్సర్యఘన	86	2	15	రాధాతనయా	22	1	26
మానంబెతొరవు	72	1	129	టింగన్న మోర	291	5	16
మానవతి యిట్లు	64	1	114	తెమ్మనులేంద్ర	802	5	89
మానసవేగ	270	4	75	వంచనఁబొంది	150	2	87
మానిసిదీని	284	4	5	వచ్చితిమింక	282	5	3
మాసినదీర	57	1	99	వచ్చినమునిపతి	88	1	45
మిన్నంబివేగ	49	1	77	వచ్చియరదంబు	59	1	105
మున్నననుండి	143	2	73	వజ్రాబునకు	141	2	72
ముందలవట్టి	301	5	88	వదలిసనీవి	244	4	18
మునినాకిచ్చిన	58	1	102	వనజశ్రీధన	257	4	47
మునిపతియానతిన్	321	5	79	వనితకుచ	69	1	118
మునిపతిరాక	143	2	74	వనితయొక్క	181	3	19
మునిపతివచ్చి	72	1	128	వనితా శనరా	26	1	92

పద్యములు	పద్య సంఖ్య	పద్య సంఖ్య	పద్య సంఖ్య	పద్యములు	పద్య సంఖ్య	పద్య సంఖ్య	పద్య సంఖ్య
వరధత్తిదేవికి	305	5	49	పేల్పుఁజిగురాకు	255	4	49
వలిపముగట్టి	114	2	52	పేల్పుఁమాని	298	5	29
వలిమలయల్లువాఁడు	6	1	0	వైంధ్యద్విప	26	1	81
వామనేత్రా	89	2	20	వైతాళికులప్పుడు	127	2	55
వామలోచన	75	1	136	ప్రతాపోద్భిత	316	5	09
వారణయానలు	249	4	91	శతధారాశాయ	299	5	85
వారణరాజ	236	4	8	శరధిత్రోడ	128	2	57
వారలలోఁదిప్రాంబ	19	1	15	శాకపాకంబుల	89	2	19
వారింజూది	178	9	8	శాశ్వతవిజయము	10	1	11
వారిలోపల	47	1	70	శారదాదే	280	4	52
వాలముతాఁకున	190	9	28	శ్రీమదికిన్	1	1	1
వాసపుతోడి	302	5	42	శ్రీమహితగేహ	175	8	1
వాసుదేవా	945	5	99	శ్రీరంగేశ్వర	14	1	18
వికచాబ్బనేత్ర	320	5	76	శ్రీలంకెంగు	168	2	98
విదళితకాళంగ	280	9	60	శ్రీరవర	941	5	95
విదళితదైత్య	338	5	98	శ్రీవర్ణసేయ	281	5	1
విసనయ్యెన్	194	2	65	శ్రీవేంకటగిరి	288	4	1
విసనోర్పరి	304	5	47	శ్రీనదన	91	2	1
విసయంబు	89	1	58	సంతసమంది	148	2	76
వినుఁడు సురేశ్వరు	262	4	18	సకలసురైశ	260	4	51
వినుమింతుల్	286	4	9	సటలిట	192	9	82
విరహులమై	110	2	49	సతులఁ	305	4	51
విరివిగానొకవేళ	306	5	52	సతులుపరాణు	918	5	74
విలయోల్పణ	191	8	80	సత్యముగనిన్ను	323	5	85
విస్మయముగ	304	5	48	సమయకృత్యంబు	82	2	4
విడుఁడవోడు	299	5	94	సమయజ్ఞాదయ	222	5	82
వీరశ్రీనరసింహ	19	1	16	సమయవిలాసి	105	2	94
వెండియుఁడుపాన	226	2	59	సమయాభీర	192	2	62
వెండియునప్పసిండి	150	2	88	సమృద్ధిక్షమ	171	2	104
వెడవెడకన్ను	58	1	101	సరసపుటల్కు	5	1	4
వేడుకనీతి	189	2	16	సరసవిసవిసర	171	2	108
వేల్పుగట్టు	255	4	44	సరసాలాపము	82	2	9

దేశములు	వై. పి. వై.	వై. పి. వై.	వై. పి. వై.	పద్యములు	వై. పి. వై.	వై. పి. వై.	వై. పి. వై.
గురసిజనేత	228	8	58	సొమ్మననెద్ది	802	5	40
గుంగమపథని	90	1	44	హరినరకాసురున్	28	1	87
సగ్గమొనర్తు	189	8	27	హరిబాణ	288	5	8
సర్వతోముఖ	284	5	0	హరియపుడు	280	4	50
సామర్ష దళిత	28	1	28	హరియిట్లు	29	1	41
సారంగాక్షుల	160	2	100	హరివంశకథ	27	1	88
సురనిరరంబు	191	8	29	హరిహయః రాగ్రహా			
సురలోకాభిమత	280	4	58	జ్వలితుడై	290	5	14
సురపీఠఃకాకః	209	4	79	హరిహయః రాహరిన్	278	4	86
సురసంయమి	94	1	47	హేమధరాధరంబు	278	4	58
సైనికలక్ష్మ	201	5	18	హేమనిభగ్నాత్రి	807	5	54

శీతీరుహము నిన్ జేశ్వరికి గృష్ణుడు య నిటఁ దెచ్చె నంచు నం
స్తుతు లొనర్చి యొండాంబులతో నపరు ల్సదియాలువేపురున్,

51

శుకమము

సీ, విరివిగా నొకవేళఁ బెరిగి వీటికి నెల్ల
నిజశీతలచ్చాయ నిగుడఁ జేయుఁ

దిన్నగా నొకవేళఁ బెనువేలియంత యై
చూడుకల తెంతయు వేడక సేయు

వితగా నొకవేళ వివిధభూరుహపుష్ప
సురభిగంధంబుల సోదుముట్లు

వేర్వేలు నొకవేళ వికచకాంచనరత్న
పరిపక్వఫలములఁ బరిణమించు

తే. నఖిలషించినరూపంబు నఖినయిందు
సుల్లమునఁ గోరుకోరిక లెల్ల నొనఁగు
సత్యభామాగృహరామ నిత్యమైన
పారిజాతంబు విస్మయాపాది యగుచు.

(వాక్య) సోదుముట్టకాంత్రహ్మరంధ్రమును దాఁచు

నా ర దా గ మ న ము

వ. ఇవ్విదంబున నఖిష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతులును నిఖిలలోతైకసం
స్తూయమానమహామహిమోదాత్తులునై నిరంతరసౌఖ్యవర్ధిష్టులగు నా సత్యా
కృష్ణులను జూచువేడుకం గమ్ముణ నొక్కనాఁడు నిజ తనుప్రథాప్రభావా
పహసిత కారదసీరదుం డగు నారదుం డరుగుదెంచి యాదంపతులు సేయు
సర్కారంబుల బరితుష్టి నొంది సుఖోపవిష్టుం డై యిష్టాలాపనమయంబున
సుల్లసితముభారవిందుం డగుచు నయ్యిందువదనం గనుంగొని 50

(వాక్య) ఉదాత్తులు-గొప్పవాడు, నిజ...దుండగు-నిజతనుప్రథా-తన
దేహాన్ని మొక్క, ప్రభావ-మహిమవేళ, అపహరిత-గేలి నేయబడిన (విరస్కరిం

వ(అదిన యనుట), తాదనీకదుండగుచరత్కాలమేషము గంధాదగు, అనగా
చరత్కాలమేషమువలె దళళరీరుం డనుట.

జే, హేమనిభగాత్రి నీభాగ్య మేమి వెప్ప
జిష్టుభూజంబు నీ పెట్టుచెట్టుఁ జేసి
సవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ
బొలుచు పోలోమి గెలిచితి వలసమహిమ,

54

(వ్యా) హేమనిభగాత్రి-ఇంగాదుతో సమానమైన దేహకాంతి కంఠానా,
జిష్టు-ఇంద్రుని, నీపెట్టుచెట్టుక-నీవు నాదిన వృక్షముగా, పోలోమిక-శరీరేంద్రి.

పు ణ్య క వ్ర ర ము

చ అలలిత రావకీనమహిమాతశయోలిత మైన పుష్పాశి
వగ్రత మొనరింపఁగావలయు వారిజలోచన నీపు కయ్యరుం
ధలియును గౌరియు న్మయియుఁ దర్పరబుద్ధి నొకర్చువేళఁ జూ
చితి మును తద్విధం బెఱుంగ తెప్పెద నే నిపు డాచుపూర్తిగన్. 55

(వ్యా) అతులిత, ... యోచితమైన, అతులిత-నిడువమానమైన, రాన
కీన-నీయోగ్గ, మహిమాతీశయ-వైభవాధిక్యముకడ, ఉచితమైన-శగిన, పుష్పకప్ర
తము-పుష్పకమను పేడగలవ్రతము, వ్రతము-రాజేయఁదగిన కార్యమునందు నియత
సంకల్పము, నీ వొనరింపఁగావలయునని యన్వయము; తర్పర బుద్ధిక-వ్రద్ధితో, అను
పూర్తిగక-క్రమముగా; పరివ్రతంగు సుత్రమనరులకఁ బుణ్యవలము గలుగుటచే
నిదిపుణ్యకవ్రత మనంబును.

'శర్మణా మనసా వాదా వతిం నాతివతింబి యా'

రాసాం పుష్పవలం సౌషేషే పుష్పతై సమదాహృతమ్'

అని హరివంశము అధ్యాయము 187

చ లలలలలలల మౌననియితి స్మదికిం జిని తీర్థ మాడి ని
రమలవనసంబు గిట్టి నవరర్చ విభూషణము ల్గరించి మైఁ
గలప మలంది క్రొమ్ముడిని గిమ్మెదు చ్చవరించి యత్తమా
మృతుగు నాత్మధర్తను సమస్కృతి సేసి రయియున్నాతన్.

56